Digitized by Google

Slav 8101.74

FROM THE BRIGHT LEGACY.
Received NOV. 1886.

Descendants of Henry Bright, jr., who died at Watertown, Mass., in 1686, are entitled to hold scholarships in Harvard College, established in 1880 under the will of

JONATHAN BROWN BRIGHT

of Waltham, Mass., with one half the income of this Legacy. Such descendants failing, other persons are eligible to the scholarships. The will requires that this announcement shall be made in every book added to the Library under its provisions.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LXXX.

U ZAGREBU 1886.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Digitized by Google

U PROSLAVU

PETDESETGODIŠNJICE

PRIEPORODA HRVATSKE KNJIGE

GOD. 1885

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU 1885.

U AKADEMIČKOJ KNJIŽARI L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH) NA PRODAJU.

Digitized by Google

Slav 8101.74
~~VIII, 261~~
~~Slav 1301~~

NOV 16 1886
Wright fund.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Uvodni govor predsjednika dra. Fr. Račkoga 1

Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790 do 1835 godine. Od Tade Smičiklasa 11

O dru. Dimitriji Demetru kao dramatiku ilirske dobe. Od dra. Franje Markovića 73

Naš napredak u prirodnih znanostih za minulih 50 godina. Od dra. Bogoslava Šuleka 100

Napredak mineralogije i geologije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji od god. 1835 do god. 1885. Od dra. Gjure Pilara 140

O napredku arkeologičke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji. Od S. Ljubića 148

Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835 godine. Od Pere Budmana 165

Zoologija i Hrvati. Od prof. S. Brusine 186

Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine. Od dra. Fr. Račkoga 246

Digitized by Google

Digitized by Google

Uvodni govor predsjednika dra. Fr. Račkoga.

Dne 16. studenoga 1885 godine.

Preuzvišeni gospodine pokrovitelju! Veleštovana gospodo!

Kada je akademija u svojoj skupnoj sjednici od 20. ožujka t. g. zaključila, da se u proslavu petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige drže sjednice, u kojih će se s jedne strane znamenovanje toga prieporoda iztaknuti, s druge pako strane razviti slika o napredku u njoj zastupanih znanosti tečajem ovoga poluvieka: tada se ona samo svojoj rodoljubnoj dužnosti odazvala. Bez onoga pokreta, koji je prije 50 godina započeo, nebi ove akademije bilo; jedva je on zapodjenut bio, već su hrvatski stališi i redovi godine 1836 u saboru držanom u kolovozu člankom 15 „de promovenda cultura linguae nationalis“ zaključili, neka se „učeno društvo“ („erudita societas“) ustroji, koje će narodni jezik i znanosti u njem gojiti. Upravo trideset godina imao je hrvatski narod na takovo društvo čekati, a želja prvih naših duševnih pokretača izpunila se u našem znanstvenom zavodu. Ovaj je dakle duševno čedo prieporoda hrvatske knjige, kojega je uspomenu već iz zahvalnosti dužan proslaviti.

Osobito se radujem, što me je sreća zapala, da mogu biti tumačem onih osjećaja, koji duše vaše, um i srdce vaše, veleštovani akademici, ovaj čas i ovom prigodom obuzimaju. A ova je radost moja tim veća, što mogu dati izraz izlievu vaših čuvštva u nazočnosti onoga uzvišenoga sina domovine, koji je kod kolievke našega prieporoda kano mladić stajao, te njim uzkrisene misli cielim žarom svoje duše usvojio; koji je u muževnoj svojoj dobi bezprimjernom požrtvovnošću i najsmjelije osnove prvih preporoditelja naših u život priveo, i koji u starosti takodjer svojoj istom mlade-

Digitized by Google

načkom vatrom zagovara i promiče svaki prosvjetni podhvat u našoj domovini. S toga dozvolite, preuzvišeni gospodine pokrovitelju! da Vam u ime akademije izrazim radost i harnost, što u ovo kasno doba godine pohrliste u našu sredinu, da ovu današnju svečanost svojom prisutnošću ukrasite.

Koji bi hrvatski književni prieporod držao za proizvod slučaja, ili za umjetni stvor pojedinaca, čak možebit bez ćudoredne podloge, ili za prelazni zanos dobe, ili za neopravdani probudjaj jedne narodne osebnosti, taj bi tim očitovao, da mu suvislost svjetskih dogodjaja, uzajamni uticaj duhovnoga svieta, više zvanje pojedinih naroda poznato nije. Taj bi metnuo s uma i geografski položaj i stoljetne prosvjetne odnošaje i rodstvene sveze hrvatskoga naroda, poradi kojih svaka oveća struja u moru ljudskih misli zahvatila je takodjer pitomo žalo hrvatske zemlje. Taj bi morao uzeti, da je hrvatski narod mogao izključen ostati od one jagme za obezbiedjenje svestrane narodne osebnosti, koja se svuda okolo njega opaža u posljednjih desetinah prošloga i prvih našega stoljeća.

Dobro Vam je, gospodo! poznato, da od seobe naroda nije Europa u svojem stožeru tako duboko i tako obćenito potresena bila, kano što uslied načela francezkoga prevrata i nastalih iza toga velikih krvavih ratova. Gorostasan prekret obuhvati i države i cielo društvo. Cieli predjašnji državni sustav, od Teja do Volge, od italskoga juga do skandinavskoga sjevera, bijaše uzdrman, starodavne tvorbe porušene, njekadanji odnošaji državnih vlasti poremećeni. Ne samo čovjek stade silnije tražiti u družtvu shodne oblike izražaju svojih misli i osjećaja, ne samo pojedini prije u zadak potisnuti slojevi društva pojagmiše se za položaje većega upliva, nego i narodi žuriše se naći svomu duhu primjeren okvir u svih odnošajih javnoga života. Na površini pojaviše se nove sile; gradjanstvo i seljačtvo, ta dva prije prezrena razreda pučanstva, zapodjenuše borbu za ravnopravnost s tim većim izgledom u uspjeh, što si je, osobito prvi, radenošću, izobraženošću i blagostanjem postupice stvarao uvjete za prvenstvo u društvu. Tomu bijaše naravna posljedica, da su si narodni jezik, narodni običaji, narodne predaje svagdje, u obćini i državi, u družtvu i nauci osvojili prvo, pače izključivo mjesto.

Kako je taj sveobći i svestrani prekret djelovao u svih zemljah i na sve narode, dobro je svakomu od vas poznato. Ovdje budi mi dozvoljeno sjetiti vas samo u kratko, kako je on, osobito na pro-

Digitized by Google

svjetnom polju, djelovao kod onih naroda, s kojimi su Hrvati u tom pogledu, što radi prosvjetnih, što radi državnih, što radi srodstvenih sveza, stajali u bližem doticaju; jer će nam tim i našega prieporoda prvi početak jasniji postati.

Kada se o velikih prosvjetnih područjih govori: tada pripada hrvatskomu narodu od prve davnine mjesto u zapadnom, kojega se je svaki zamašniji pokret i njega doticao, te je i svih velikih stečevina njegovih i on dionikom postojao. Ako li se prema glavnim sudjelujućim u tom zapadnom prosvjetnom području narodom o okružjih govori, koja tim oštrije ističu osebna narodna obilježja, čim se jače narodni duh na prosvjetnih stečevinah izrazuje: tada valja priznati, da hrvatski narod, odkako su živi narodni jezici mjesto latinskoga zauzeli, stoji najviše pod uplivom njemačke s ove a pod uplivom talijanske prosvjete s one strane Velebita. Pak upravo u Njemačkoj i u Italiji odjeknu silno, kano malo gdje drugdje, onaj veliki prekret misli.

U Njemačkoj još za posljednjih desetgodišta iznemogla i raztvarajućega se rimskoga carstva nastà u duševnom životu naroda prevrat, kojega se smjer po čuvenoj Klingerovoj drami „Sturm und Drang“ tim imenom dosta razgovetno označuje. Bijaše to naprama umirućoj staroj „mlada“ Njemačka. U svih granah ljudskoga znanja i umienja težilo se za originalnošću i genialnošću. U filozofiji pomaljaju se sustavi, po kojih bi vjera razuma imala zamieniti historijsko kršćanstvo. Winkelman i Lessing otvaraju umjetnosti nove zakone. U odgoju usvajaju se Russeau-ova načela. Narodna se sviest svimi sredstvi budi. Ovo doba porodi i dva najveća njemačka pjesnika: J. W. Goethea i I. K. Fr. Schillera, koji uronivši u duh svoga naroda udaraju na svoje umotvorine, koliko se i prislanjaju na strane uzore, narodan njemački tip. Goethe rise u svojem „Götzu von Berlichingen“ sukob drevnoga samostalnoga viteztva s nastalim novim poredkom društvenim usvojiv Moeserovu pohvalu sredovječne dobe za vladanja prava jačega, jer dobe veličine njemačke. On, koji je velike povjestne dogodjaje francezkoga prevrata pjesnički zaodjenuo, pošao je kano njemački patriota s pruskom vojskom prieko Rajne (1792). Uz zanos narodni, koji je njemačka knjiga budila i u doba poraza, prista i romantička škola, te se u osjećaju za slobodu i veličinu Njemačke ne razlikuju oba Schlegela od zanosnih pjesnika u vrieme ratova za oslobodjenje: Arndta, Körnera i Rückerta. Jedni su osjećaji zahvatili i srdca muževa stroge nauke: filozofija zaodjene se njemačkim plaštom, filosof J. G. Fichte raz-

*

Digitized by Google

plamtio je narod proti strancu svojimi berlinskimi govori („Reden an die deutsche Nation“) god. 1808; u toj atmosferi stadoše braća Grimm proučavati povjest jezika, prava i vjerovanja njemačkoga. U kratko: ovo doba novih misli, ovo doba borbe, slave i potištenosti, dade genij njemački korifeje znanostim, kano Humboldta prirodnim naukam, Boppa i Potta komparativnoj filologiji, historiji Niebuhra, Rankea, Zeussa itd. tim pako pripravi narod za onaj svjetski položaj, koji si u naše vrieme izvojšti.

Još su dublje misli francezkoga prevrata proniknule apeninski poluotok, jer osim veće srodnosti u prosvjeti Italija je dulje privezana bila na Francezku. Ali u onoj mjeri, u kojoj je talijansko društvo usvajalo misli francezke, rasla je ljubav prama jeziku i knjizi talijanskoj. Umovi se svraćaju više nego li dosle k velikomu Allighieriu. Ugo Foscolo upućuje narod na izučanje svoje prošlosti: „O Italiani! io vi esorto alle storie, perchè niun popolo più di voi può mostrare, nè più calamità da compiangere, nè più errori da evitare, ne più virtù che vi facciano rispettare, ne più grandi anime, degne di essere liberate dall' oblivione da chiunque di noi sa, che si deve amare e defendere ed onorare la terra, che ne fù nutrice ai nostri padri ed a noi, e che darà pace e memoria alle nostre ceneri . . . . “ Prelazno ujedinjenje Italije pod Napoleonom ojača narodnu samosviest te i poslije bečkoga kongresa ostavi u talijanskih rodoljubivih živu težnju za državnim jedinstvom. „Mlada Italija“ bijaše gotova. Što G. Rosetti zapieva: „Siam fratelli“, to se je odjekivalo u svih pokrajinah apeninskoga poluotoka. Knjiga posta rojištem i sahranilištem narodnih osjećaja i težnja. Ona je upućivala narod o potrebi nutarnjega preporoda prije nego li se spoljašnji provede. Glavni propovjedaoci tih misli bijahu Silvio Pellico i Manzoni. Osobita se pažnja obraća na čistoću liepoga jezika, koju je Giov. B. Nicolini toli vruće zagovarao, kudeći prekoredne galicisme u suvremenoj talijanskoj literaturi. Tako su sve prije umjetno zavezane sile talijanskoga naroda postupice razvezane, tè se konačna pobjeda narodne samosviesti predvidjeti mogla.

„Ona velika pretvorba — kaže magjarski poviestnik — kroz koju je krvno krštenje francezkoga prevrata provelo čovječji duh kako u njegovih državnih tako i u društvenih mu odnošajih, ne ostavi netaknute ni Ugarske; osobito i za to što onaj prekret započe baš u vrieme, u koje su dobro zamišljene nu silovite reforme Josipa II. narodni život u svih odnošajih njegovih toli silnim načinom potresle“. (M. Horvath: Einundzwanzig Jahre aus der Geschichte

Digitized by Google

Ungarns I. 3.). Onaj poticaj, timi okolnostmi Ugarskoj nametnut, potisnuo je tu zemlju u dvojaku struju: promiene naime državnoga sustava prema slobodoumnim načelom zapadnim i zamjene magjarskoga za vladavši dotle u državi latinski jezik. U jednom i drugom pravcu poče se doduše raditi u Ugarskoj odmah poslije 1790 godine; ali neprekidna napeta radnja započe poslije uzpostave mira iza bečkoga kongresa s ugarskimi sabori god. 1825—7, 1830 i 1832. Ja se, veleštovana gospodo! u razpravljanje toga pitanja ne mogu ovdje upuštati: jedno, što Vam je poznato, a drugo, što će o njem obzirom na upliv na Hrvatsku one dobe obširnije progovoriti naš drug, akademik Tade Smičiklas. Nù budi dovoljno samo spomenuti, da je i magjarski narod najveću podporu u svojih društvenih i državnih težnjah iskao u književnosti. „Za magjarski narod — veli rečeni povjestnik — bijaše razvijen duševni život, cvatuća književnost neobhodnom nuždom, i to ne samo, kano što kod velikih naprednih naroda, da ga duševno i ćudoredno oplemeni, nego ujedno i za to da mu narodnost od propasti izbavi . . . . Pak zbilja magjarski narod imade većim dielom maloj oduševljenoj četi svojih književnika svoj preporod iza duge nečastne neradinosti zahvaliti . . . Knjiga je očistila i razširila krug misli u narodu; ona, a osobito pjesnički joj ogranak, probudi narodna čuvstva i podržavaše onu rodoljubnu revnost, koja se započe stiditi one bezsvjestice narodnoga života, i uzbudi čeznuće, da je se rieši i da u duhu vremena uznapreduje". (Ondje str. 40—41).

Onaj prekret, koji je zahvatio sav život romanskih i germanskih naroda, nije se zaustavio na granicah njihovih, već je uzdrmao i slovjenska plemena. Za Rusiju, koje je narodna samosviest na plamenu Moskve razplamćena do neslućena prije stupnja, budi dovoljno sjetiti Vas sjajnih imena Deržavina, Puškina, Karamzina, trojice, koja je svojoj dobi punim pravom naziv dala. Na literarnom obzorju Poljske ukazuje se poslije Krasickoga, Karpinskoga, Malczevskoga, Brodzinskoga i Niemczevicza genij A. Mickievicza. Kada se u njemačkoj književnoj poviesti ističe toliko prijateljevanje dviju najvećih pjesnika: Goethea i Schillera, nesmije se ni u slovjenskoj književnoj poviesti zaboraviti na prijateljstvo izmedju dva najveća slovjenska pjesnika: Rusa Puškina i Poljaka Mičkievića — prijateljstvo, koje nije ostalo bez blagosovna upliva na oba, ali koje je poljski ustanak god. 1830 prekinuo.

Što u ruskom i poljskom narodu ustaju takovi veleumi, manje je čudo, nego li što se u isto doba bude manja, sudbinom skoro na

Digitized by Google

smrt odsudjena plemena slovjenska. U Českoj je germanizacija, carem Josipom II. podpunoma provedena, izazvala narodnu reakciju. Ali ovdje nisu stali pjesnici buditi duh narodnji nego muževi znanosti: historici Dobner, Pelcl, Voigt i filolog Dobrovsky, taj otac slavistike. Dobrovsky je svojimi historijsko-filologičkimi dubokimi iztraživanji ne samo českí jezik i česke starine nego i ostale slovjenske jezike i prošlost slovjenskih naroda razsvjetlio. On bijaše prvi, koji je na tiesnu svezu medju slovjenskimi jezici i plemeni znanstveno pokazao; čim je i česko narodno čuvstvo prenio na obćeslovjensku historijsku osnovu. Na ono prosvjetno zemljište, koje je Dobrovsky českomu narodu pripravio mogahu, stupiti s nadom u veći uspjeh: Jungman, Šafařik, Palacki i Kollàr. Sada je i narodni muzej českí (1818) te izdavani njim časopis (1827) i „Matica česka“ (1831) postala razsadnikom i sjemeništem preporodjene češke knjige.

Českí i magjarski narodni pokret, prvi zakonom privlačivosti, drugi zakonom odpornosti, izazvao je takodjer u isto doba vrenje duhova pod visokimi Tatrami. Bernolak i Holly, Tablic i Palkovič budili su svojimi djeli onaj zapušteni ogranak česko-slovenskoga naroda, a u književnom društvu zasnovanom god. 1801 u Požunu kano i u stolici česko-slovenskoga jezika zasnovanoj ondje na liceju godine sliedeće otvoriše slovačkoj omladini vrelo za narodnu naobrazbu. Ovdje u Požunu usisali su ljubav prama domu i narodu svomu Halupka, Štur, Hodža i Hurban, pod uplivom pako diela svojih zemljaka Kollara i Šafarika učili poznavati ostalo Slovjenstvo. Odavle razilazila se slovačka mladež, te u trećem desetgodišću našega vieka ustrajala književna društva na različitih tačkah slovenske zemlje: u Levoči, Prešovu, Kezmarku itd. a napokon god. 1834 nastojanjem M. Hamuljaka u samoj Pešti.

Osobitim sticanjem okolnosti dogodi se, da si je i srbska knjiga za svoju kolievku odabrala Ugarsku i njezin glavni grad, dok glavnu silu ne prenese u oslobodjenu Srbiju. Ali ta književna radnja, stegnuta većim dielom na školske potrebe a uz porabu slaveno-srbskoga jezika, nije bila prikladna, da prodre u sve slojeve naroda. Tek onda, kada su Dositej Obradović a ponajprije Vuk Stefanović Karadžić, taj prvi srbski književnik slobodne Srbije, srbski jezik, crpljen iz puka, uveli u svetište nauke, probuja srbska knjiga i progovori cielomu narodu iz srdca k srdcu. Vukom Karadžićem bješe srbski narod ujedno uveden u kolo ostalih prosviećenih naroda i u naručaj

Digitized by Google

Slovjenstva, da se ondje natjeca za dobro čovječanstva, a ovdje da u zajedničku baštinu priloži svoje osebno blago.

Jur je Vuk svojom srbskom „pismenicom“ (1814) i srbskim rječnikom (1818) književnomu jeziku čvrst temelj i u borbi proti slaveno-srbštini pobjedu u stalan izgled stavio; jur je on, neizučen ali od naravi darovit književnik, po Dobrovskom i Kopitaru i Jakovu Grimmu uveden bio u dvorane literarne aristokracije; jur su njim obielodanjene narodne pjesme, proslavljene Goetheom, Grimmom, Talvicom, Gerhardom, Bowringom, sticale borećemu se za slobodu i neodvisnost srbskomu narodu sućustvo svega izobraženoga svieta: kada je hrvatski narod izčekivao svoga preporoditelja. A taj mu je poslan u osobi Ljudevita Gaja.

Valjda se je, veleštovana gospodo! očekivalo, da će moj današnji govor ovdje započeti gdje se kraju primiče. Ali bez obzira na to, što će se rad Gajev i suradnika njegovih, kano i 50 godišnji plod toga rada, ocieniti prema strukam zastupanim u ovoj akademiji u posebnih razpravah, koje će i reformatornu djelatnost prvih preporoditelja naše književnosti uvažiti, držao sam prikladnom ovu sgodu, da svratim pozornost, kako je prieporod hrvatske knjige stajao u tiesnoj svezi s onom strujom, koja je od konca prošloga stoljeća sav duševni život evropskih naroda pronicala; kako je taj prieporod bio kategorički imperativ one dobe. Jedan je narod dolazio za drugim do sviesti svoje individualnosti; jedan je za drugim doviknuo svojemu drugu i susjedu: „cogito, ergo sum“ — samo su se redom u toj povorci razlikovali; samo su nosioci jedne obćenite misli ovu misao prema narodnoj osebnosti različitim načinom izražavali. S toga u poviesti prieporoda nisu osobe preporoditelja, koliko jim zahvalnosti i duguje narod, već misao njimi zastupana bitno i glavno.

A da hrvatski narod nije mogao ostati izključen iz onoga velikoga obćenitoga prekreta, koji se je s one strane Rajne munjevito na sve krajeve razširio, koji je u Njemačkoj, Italiji, Austriji, Ugarskoj svim javnim i narodnim odnošajem nov pravac dao, koji je Srbiju i Grčku uzkrisio, koji je slovenskoga diva iz sna probudio, sliedilo je naravno iz prosvjetnih i državnih sveza, u kojih je od davna živio; sliedilo je iz njegove i davne i bliže prošlosti. Tok zapadne prosvjete u hrvatsku zemlju nije nikada ni presušio ni prekinut bio. Misli, koje su za izobraženi sviet izvirale iz obćega zajedničkoga vrela, priticale su u hrvatsko društvo bud obćenitim latinskim, bud drugim stranim živim jezikom. Viši razredi hrvat-

Digitized by Google

skoga družtva stajali su sa zapadnimi i u stališkom i u prosvjetnom doticaju. Hrvatska je zemlja, koliko se je mienjao obseg njezine državne neodvisnosti, uviek toliko samosvojnosti uživala, da se je i u tom pogledu svoje osebnosti sviestna ostala. Pače i hrvatskomu jeziku i hrvatskoj knjizi nije bio nit predaje pretrgana. Jezik Hidje i Bruerovića, Katančića i Relkovića, Bunića Luke i Vida Došena, Kanižlića i Kačića prislanja se prieko Gjorgjića na jezik Gundulića i Palmotića, Ranjine i Lučića, Vetranića i Marulića, tako da ima iza sebe neprekidnu književnu poviest od četiri stoljeća. A taj je jezik tekao iz ustiju puka uz veću ili manju čistoću.

U kakove su prilike mladi Hrvati tečajem svojega obrazovanja dolazili, primjerom nam je sam Gaj. Iskra narodne spoznaje, kako sam pripovjeda, tinjala je u grudih njegovih već u zavičaju njegovu. Bijaše to doba, kada je u Hrvatskoj, kako će naš cienjeni akademik T. Smičiklas obširnije razložiti, narodna misao, što pod uplivom velikoga evropskoga pokreta, što pod pritiskom s one strane Drave dolazećim, stala shodan izražaj tražiti. Uza to je mladomu Zagorcu na oko A. Kačića, toga jedva dosta cienjenoga čuvara narodne rieči, pukao pogled na sinje more i s one strane Velebita i Une prikazujući mu česti jedne domovine, raztrgana uda jednoga naroda. U Beču i Gradcu mladi je Hrvat učio mudricu knjigu njemačku, usisao kroz nju velika načela, koja su stala nove staze umnomu svietu prodirati. U Pešti otvaraju mu se novi vidici. S jedne strane gleda hvale i nasledovanja vriedno požrtvovno revnovanje Magjara okô izučanja i razvijanja svoga jezika, oko podizanja književnosti i za njegovanje potrebitih joj zavoda, s druge nalazi se u kolu srodne braće česko-slovenskoga i srbskoga plemena, koje si je ondje god. 1826 u „Matici srbskoj“ stvorilo društvo za njegovanje narodne knjige, te se upozna s pjesnikom „Slavy dcery“ i učenim piscem poviesti slovjenskih književnosti i slovjenskih starožitnosti. Što je već u Gradcu sa svojimi drugovi započeo, to ovdje na izvoru žive vode nastavlja: čitanje na ime Vukovih narodnih pjesama, kojimi se Kačićeve popunjuju. U toj duševnoj atmosferi dozrieva mladi Hrvat: uz osjećaj slovjenske uzajamnosti, koja mu novi donle neslućeni sviet odkriva, bude o istovjetnosti hrvatskoga i srbskoga jezika osvjedočen, a tim i o istovjetnosti obiju naroda, kojima je samo zlokobna prošlost pokrajinske pregrade podigla. On snuje sada, kako bi se ta istovjestnost jezika u knjizi oživotvorila i kako bi se bez praska ove pregrade oborile. Radi jedinstva književnoga jezika, koje bi rieci narodne prosvjete korito razširilo, valja žrtvo-

Digitized by Google

vati živuća nariečja i razriečja; radi jedinstva imena, valja potisnuti pokrajinske nazive.

Temeljna dakle misao ove, već godine 1830 u glavnih crtah gotove osnove, bijaše ujedinjenje, jedinstvo narodno. A u toj misli i leži bitnost, sućtvo prieporoda hrvatske knjige i po njoj hrvatskoga naroda. Ime, u koje se je ta misao zaodievala, nije glavno; ono se može i mienjati, a da sama misao ne prestane blagotvorno djelovati.

Onaj preobražaj hrvatske knjige, koji je godine 1835 pod stiegom Lj. Gaja i sudjelovanjem pomoćnika njegovih započeo, okrstismo pravim i sgodnim imenom: prieporod. A zašto? Starija hrvatska književnost bijaše ne samo svojim postankom nego i svojim uplivom samo mjestna i pokrajinska. Krasne dubrovačke, hvarske, spljetske, zadarske književne umotvorine slabo bijahu poznate izvan kotara ovih gradova, a u Posavini skoro nikako. Nova hrvatska književnost na podlozi jedinstvenoga pravopisa uzvisivši se jezikom, osjećajem i težnjom nad uskim obsegom mjestnih nazora postade narodnom, pak je upravo njoj pridržano bilo, da one mjestne pretvori u narodne umotvorine. Stara hrvatska književnost bijaše većim dielom izlievom čuvstva ili tvorom slučajnih prigoda; dočim se nova osvrće na sve potrebe čovjeka i naroda, obradjujući sve struke ljudskoga znanja i umienja. Stara hrvatska književnost osjećala se samo prigodice, i to uz podpunu sviest, sastavnim dielom obće slovjenske, te su u njoj Vrančići i Križanić riedki pojavi; dočim nova crpa sve njezine stečevine. Stara hrvatska književnost sliedila je uzore strane, i ako često tolikom vještinom, kano da nam izvornike prikazuje, dočim nova nastoji samotvornom i samoniklom biti proučavajući čiste narodne tvorine. Prema tomu slavi stara u novoj hrvatskoj književnosti svoj prieporod, svoje preobraženo uzkrsnuće.

A preporodjenom književnosti slavi hrvatski narod svoj prieporod u svih odnošajih svoga života. Od god. 1835 narodan jezik osvaja si mjesto u obitelji, obćini, državi; učilišta se dižu od najnižih do najviših; književna se društva stvaraju, hram se umjetnosti otvara; tiesne se granice javnih odnošaja razširuju; u svih se slojevih društva budi i jači duh zajednice, mjestni i pokrajinski osebunjci sve to više ustupaju mjesto misli i osjećaju narodne i plemenske skupnosti. Sve je to od naroda na polak nesviestna u kratko razdobje, uz velike nutarnje i spoljašnje protivštine, s razmjerno malimi sredstvi učinila ona misao, koju je neznatna četa mladih hrvatskih rodoljuba, velikimi načeli dobe oduševljenih, bacila u hrvatski narod.

Digitized by Google

Djelo prieporoda, prije 50 godina započeto, unatoč toli sjajnomu uspjehu nije dovršeno. Ono je iz ruku prvih preporoditelja nam povjereno, da ga nastavljamo i usavršujemo. Taj smo zadatak preuzeli uz onu blagotvornu misao, misao povjestne i narodne zajednice u hrvatskoj, u hrvatsko-srbskoj, u južnoslovjenskoj u slovjenskoj obitelji, rodu. Ova misao neka nam pred očima lebdi i onda, kada po poljanah sveobće ljudske naobrazbe tražimo biljke, da jih u domaći perivoj nauke presadimo, uvjereni budući da naše tlo imade vlastitih sastojina, na koje valja, da plod nosi, kod obradjivanja obzir uzeti. Ovu misao predajmo čistu i neoskvrnjenu potomstvu, koje će djelo nauke i knjige, nadajmo se, u povoljnijih okolnostih produžiti.

Akademija mislila je, da će se prvim radnikom oko preporodjene hrvatske knjige u zahvalnosti tim najsgodnije odužiti, ako u nizu razprava za sve one struke, koje obradjuje, pokaže, što su oni za nje privriedili, na kojem su jih stepenu oni ostavili i što su nasljednici njihovi do danas stekli. Ovakav osvrt na polje domaće književnosti kroz pol stoljeća mogao bi i za budući rad biti koristan, jer će odkriti nedostatke, koje valja popraviti, i praznine, koje valja popuniti. Ove pako razprave izdat će se u jednoj uspomeni prieporoda i prvoga polustoljeća namienjenoj knjizi.

Na koncu kličem „Slava“ umrlim prvim budiocem hrvatskoga roda, kličem s Preradovićem „Slava“ „pokojnikom milim, za življenja koji rodu učiniše glas, a primjerom svojim bodre nas, da nam trudnja i napor ne jenja, da na putu muke i trpljenja, na putu si u budući spas uztrajemo, i budemo kras mukotrpnog svoga pokoljenja!“ Kličem „slava“ i živućim suradnikom njihovim, koji su tako sretni, da kroz polovinu stoljeća diele sreću i nesreću svoga naroda, da trudom svojim preporodjenu knjigu prate kroz to razdobje u razvoju njezinu. A naš liepi na nov život uzkrsnuvši, naobrazbi naroda posvećeni jezik, pozdravljam s umnim Hugonom Grotiom: „O patria salve lingua! quam suam fecit nec humilis umquam nec superba libertas, quam non subactis civibus dedit victor, nec adulteravit inquilina contages; sed casta, sed pudica, sed sui iuris dilecta priscae fortitudinis proles“. Razvijale se bujno u tom jeziku sve grane ljudskoga znanja i umienja; budi slobodnim izrazom slobodnoga duha; a hrvatski narod slavio napredniji drugo petdesetgodište svoga duševnoga prieporoda!

Digitized by Google

Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790 do 1835 godine.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 16. studenoga 1885.

PRAVI ČLAN TADE SMIČIKLAS.

Kada je naša akademija odlučila da njekoliko čitanja posveti pedesetgodišnjoj proslavi preporoda knjige i naroda hrvatskoga, zapala je mene dužnost, da razsvijetlim historijski postanak znamenit godine 1835; da pokažem, kako je u srcu naroda hrvatskoga ukresana iskra, koja poslije gori toli krasnim narodnim plamenom. Moja razprava ima se smatrati kao uvod onih umnih radnja mojih drugova, koji će pokazati, kako se je razvila od g. 1835 gramatika i jezik, poezija i beletristika, historija politična i literarna, prirodne razne znanosti. Smatrao sam za svoju dužnost, da moj uvod izveden ovamo dalje od god. 1790 sa refleksijama na jozefinsku dobu. Ogledavši prošlih pedeset godina kao uzrok, sinuti će nam kao sama od sebe posljedicom godina 1835.

I.

Pogled na jozefinsko doba. Hrvati stiskaju svoju domovinu u užu svezu s Ugarskom, misleći da će se moći laglje braniti od bečke centralizacije i germanizacije.

Strah je zao savjetnik pojedinca čovjeka, ako hoće da se ponese za velikim djelima. Straha nepoznadu veliki ljudi stvoritelji nauka i umjetnosti, a i državni satvoritelji. Samo sitni dusi umiru od straha, jer se nijesu kadri uznijeti u visine i vedrine nebeske. Ako je gotovo zlo i siguran neuspjeh, kada pojedinca čovjeka prevlada strah, kolika je veća nesreća, kada strah prevlada cijeli narod. Dogodi se i najvećim i najhrabrijim narodima, da dodju u takove momente, gdje im strah prevlada energiju. To je skrajna nesreća, koju osjeća svaki misaoni čitatelj historije velikih naroda. Stara ona

Digitized by Google

rimska: „Hannibal ante portas“ pokazuje nam takov strah velikoga rimskoga naroda, a i historija rimska kaže nam, kako se je narod rimski tek po velikim svojim muževima od toga straha odhrvao.

Ovakov strah prevladao je plemstvo hrvatsko god. 1790. Tamo sa zapada Europe iz Franceske dolazili su i u Hrvatsku za svakoga plemića strašni glasovi o jednakosti i bratinstvu. Po tom bi na jedan mah izbrisana bila hiljadugodišnja prava plemstva, koje je samo sebe smatralo za jedini politički narod. Vidilo je medjutim plemstvo hrvatsko mnogo bliži i osjetljiviji primjer tih za njega toli pogubnih novovjekih idea u vladanju ove godine umrloga cara Josipa. Odpisom svojim od 28. januara 1790 opozvao je doduše Josip II. sve svoje reforme *„neka bude opet sve u starom stanju, kako je bilo g. 1780, kada smo mi poslije smrti naše matere nastupili vladu.“* Ali da je strah u kostima plemstva ostao pokazuje se u neizmjernom i neopisivom veselju, koje je omamilo s bog toga opoziva plemstvo hrvatsko i ugarsko. „Ako ljubav domovine nije san, ako rodjeni od otaca i odgojeni za domovinu, za nju valja da živimo i umiremo; ako su zakoni, ako su prava u našim srcima utisnuta pravi zakoni i prava; veselje naroda ugarskoga i naše premda je neizmjerno, ipak je maleno[1] . . . Povratila se opet ona blažena vremena, gdje ti je „sentire quae velis et quae sentis dicere licet“. Latinski jezik ta slava i dika Ugarske i Hrvatske, za koji su proglašivali, da je već za u vijeke umro, opet oživi, opet u njem: „Latia rursus Lingua miscentur sermones leges dictantur, firmantur sanctiones, jura discutiuntur, Philologi disserunt, judicant Tribunalia, sacra tractantur et profana“.[2] Veselje ovo uzmnožilo se i uzveličalo, kada je ban Ba-

[1] Predstavka županije zagrebačke na consilium od 2. marta 1790 u glavnoj županijskoj skupštini, kada je reškript cara Josipa II. bio proglašen.

[2] Sravni spis: Epistola qua S. P. Q. *Latii* sibi gratulatur, inclita Heroum Regna *Hungariae et Croatiae* suo sursus ore loqui, eis vero congaudet Linguam latinam revertisse ab exiliis et pro mortua declaratam rediise in vitam“. Zagrabiae 1790 U ovom zanositom spisu rišu se tako živo uspomene klasičke latinštine, da je to vrijedno spomenuti, kako se s uzhitom uzimlje, da je „in Monte Graecensi in quo Jason — aurea illa aetate qua Dii terras coluerunt — cum Argonautis Provinciam Saviam pererrans, hiemem sub pellibus egit, et Orpheus cantu citharae animatis saxis, ad sui et Argonautarum memoriam, molem coeuntibus ultro lapidibus in tres Turres, eminente media, abeuntem (Insigne hodie ornatissimae Civitatis Zagrabiensis) erexit: quanta omne tempus cura elaboratum fuerit, ut primas teneat genuina Latinitas.“

Digitized by Google

laša potajno pobjegao. Oprezniji stariji ljudi pomogli su mu pobjeći da ga mladež ne razmrcvari.

Na njegovo mjesto imenovao kralj grofa Ivana Erdeda plemenitoga sina ove zemlje i naroda. „Vi osjećate — reče biskup Vrhovac zaprisižući novoga bana — da vam je danas zasjao najsretniji dan. Tim je veće vaše veselje, čim je jača bila vaša tuga pred malo dana, kada je najviša čast domovine vaše bila ponižena i dokinuta. Žaliste od vremena neumrloga muža Franje Nadaždia, što je banskoj vlasti oduzeta sva vlast na vojsku, žaliste što su ovoj oblasti (banskoj) oduzete bile najobširnije vlasti političke, sudbene i vojene . . . želio bih da ovaj dan prispodobite s onim, što je bilo pred malo mjeseci.“ [1]

Spomen na dobu jozefinsku to je onaj strah u kostima plemstva hrvatskoga, koji čini da sada tako rekući od straha pjevaju. Sve misli, sve želje sve slutnje njihove idu za tim, da se to vrijeme nikada više ne povrati. Bolnim i ogorčenim čuvstvom neprestaju ponavljati i u predstavkama županijskim — sve one jade i nevolje koje pretrpiše pod jozefinskom dobom, a i pojedini ljudi u svojim govorima natječu se, da u što crnijim bojama predstave onu strašnu dobu. „Nesretna je ona zemlja — vele županije naše Josipu II. — gdje su moralni zakoni potisnuti u nazad radi moralnoga rasula, gdje se zakoni posvećeni porabom od mnogo vjekova sačinjeni od najdostojnijih ljudi, pristajući na nje kralj i kraljevstvo, toliko puta prisegom potvrdjeni, i po V. Veličanstvu takodjer osigurani po tiho odstranjuju, pa se na njihovo mjesto postavlja novi sudbeni i kriminalni red . . . Nemože se kazati, čim je stanovnicima ovoga kraljevstva veća šteta nanesena, da li preslobodnim odgojem mladjega svećenstva, razpuštenim odgojem mladeži, i poteklom odatle izkvarenošću ćudoredja i vjere, ili pak time, što su stari zakoni dokinuti i nove oblasti uvedene i uredjene . . . . Novim sudbenim i kriminalnim redom, prava je kuga uvedena, iz njega radjaju se pravde iz pravda smutnje. Pravde koje su se prije u jednom procesu svršavale, sada trebaju različite postupke, pak još sami novi uvodni postupci više odnose vremena, nego li prije cijele pravde. Bezbrojne pristojbe pritišću pruće se stranke, različite nategе smetaju same sudce. Advokatima podaju priliku da pravde budu neumrle, tuži-

[1] Zem. Ark. Protocollum sabora g. 1790 str. 16.

Digitized by Google

telja tako terete da je mnogo tužnije pravdati se nego li svoga se prava sasvim odreći.[1]

Ovako govore svomu kralju muževnom odvažnošću županije hrvatske u onaj čas, kada je Josip II. već odlučio, da će svoj sustav dokinuti. Prema tomu očekivati bi bilo, da će iza povratka ustava krepko, snažno i odvažno stupiti na branik svojih prava, da će nastojati stvarati sebi i potomcima garancije, da toga više nikada ne bude. Na mjesto svega toga ne prestaju plakati, kako im je zlo bilo pod vladavinom Josipovom. Odasvuda smo bili pritiskani — veli županija zagrebačka — na način neplemenitih ljudi proti temeljnim našim pravima bili smo popisivani, naše su kuće silovitom vojničkom rukom numerovane, katastralnom mjerom bili smo svedeni u isti red sa našima podanicima, županije nam dignute, plemstvu oduzet sudjelujući glas, magistratu županijskomu proti običaju i zakonu predano je, da radi po svojoj volji, komisari kraljevski u klade bi nas bacali, ako smo govorili za prava naša i za domovinu, kraljestvo raskidano u kotare, županije stegnute, jezik njemački uveden namjesto zakonitoga jezika latinskoga najprije u političkim, a onda u sudbenim poslovima, i viši i niži sudovi pretvoreni su u dikasterija, koja su zanemarila pozitivne zakone zemlje, svećenstvo prije prvi stališ kraljevstva izgubilo je prava svoja, koja mu daju sveti zakoni zemlje, kaptoli, samostani i crkve od pobožnih otaca naših Bogu posvećene i odgoju naše mladeži namijenjene budu razvaljene i dokinute i u druge svrhe upotrijebljene, arkivi blago privatnika budu od kaptola odneseni, a kaptolima oduzeta prava ovjerovljenja, zaklade za razne koristne svrhe kraljevstva osnovane odnesene su iz kraljevstva, a obitelji kod kojih su u zajmu bile, jer su ih prignali, da zajam cijeli odmah isplate, upropaštene su, sabora nije bilo itd.[2]

Isti dan kada je županija zagrebačka ove i mnoge druge tegobe iznosila u predstavci na consilium ugarsko-hrvatski, isti dan natječu se sa županijom stališi hrvatski sabrani u sabor, da oslikaju svoje boli od vladavine Balašine od onih „hiljadu rana od kojih se puši kraljevstvo hrvatsko iza ovoga groznoga čovjeka“, pak i oni pišu na consilium, bojeći se jošte uvijek, da im se ne bi taj čovjek na dvoru osvetio.[3]

[1] Ark. bisk. zagr. od god. 1790 fasc. X predstavke županija na Josipa II.

[2] Predstavka županije zagrebačke od 2. marta 1790 u pos. otisku.

[3] Bisk. zagr. arkiv fasc. X. Pismo stališa na consilium od 2. marta.

Digitized by Google

Dakle od Ugarske čekaju pomoći, a samo složno s Ugarskom i u što užoj svezi biti će im moguće, da se obrane od bečke vlade, ako bi ona opet pokušala onako vladati, kako je vladao Josip II. Ovako umuju najglavniji ljudi u Hrvatskoj, ovako umuje i u najznamenitijem govoru što je rečen u Hrvatskoj god. 1790 umni inače Nikola Škrlec, kada reče zaključujući svoj znameniti govor ob odnošaju izmed legislativne i eksekutivne vlasti: *„Denique si, quod nos in particulari attinet, eam iniverimus rationem, ut nos indissolubili nexu Hungariae jungamus, non poterit suos amplius Limites potestas Executiva egredi.“*[1] Što je umni Škrlec proglašivao, da je spas Hrvatske jedino u tom, da se s Ugarskom što jače i što uže sveže, da se otrese nasilja austrijske vlade „kojoj nije smjeti nikada vjerovati“[2], tim mnijenjem odsijevalo je cijelo javno mnijenje u Hrvatskoj.

U Zagrebu vikalo se, a tako i po cieloj zemlji na poreznike. Da ih svjetina ne podavi, bježahu ovi ljudi u susjednu Kranjsku i Štajersku, ostavivši a ne plativši svu silu dugova. I muško i žensko stalo se odijevati po staro ugarski. Iste žene stale nositi po ugarsku krznenu kabanicu i „čako“. Muškarci nosiše široke sablje, dijeliše si vlasi po magjarsku u sredini, brkove si frkahu po magjarski. Što je prije njemački progovaralo, sada govori samo hrvatski. Kada je donesena kruna iz Beča, slavili su to jednako Hrvati kao i Magjari. Riječ „patriota“ bila je ona zamamljiva lozinka, koju su si namijetali svi, a svi su smatrali buduću sreću svoga naroda jedino u tom, da se zajednički s Magjarima u što užoj svezi uzmognu braniti i obraniti od navale bečke vlade.[3]

Naravno da je ova jaka struja u tadanjem životu prešla i u sabor hrvatski, koji si niti nije nametnuo drugoga posla nego li izabrati zastupnike u zajednički sabor, ali ih povezati takovom inštrukcijom, da se nijedan od njih nikako iznevjeriti neće moći. Izaslanici hrvatski imali su priseći i prisegli su: „da će samo ono raditi javno i tajno što je za čast i korist zakonitoga kralja Ugarske i sdruženih kraljevina, da će bditi nad čistoćom konštitucije, da će raditi

---

[1] Allocutio supremi Comitis Comitatus Zagrabiensis. Exlm. Dom. Nikolai Skerlecz de Lomnicza revecto legali systemate — Magistratum ad legalem pedem reponeret Universitatemque ad obfirmandam Regni Hungariae Constitutionem cohortaretur Die 15. Aprilis 1790. U posebnom otisku.

[2] Springer Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1808. Sv. I. str. 37.

[3] Memoiri grofa Oršića, Arkiv za jug. pov. sv. XI. 262—263.

Digitized by Google

o slozi izmed stališa obiju kraljevina, a što je za obću korist, *da će se pokoravati većini glasova, samo da se izuzimlju posebna prava kraljevine Hrvatske.*“[1]

Ovako ostaviše stališi hrvatski svoj osebujni državni položaj, samo da se uzmognu obraniti od nasilne bečke vlade, koja je kroz cijeli jedan vijek korak po korak preotimala svu vlast u svoje ruke, koja je po riječima Škrlčevim samo onda sabirala sabor, kada je trebala novu kontribuciju i vojsku, a inače ona je vladala „po svojoj volji“, koja je na pr. izrezala iz križevačke, zagrebačke i srijemske županije cijele prijedjele i nepitajući nikakva sabora, a plemstvo nije bilo prizvano „da savjetuje već samo da dade informacije“, koja je novce po svojoj volji kovala, po volji daće namijetala sa neizrecivim porezima i sto drugih stvari.“[2]

Da bude sloga hrvatsko-ugarska što jača, zapovijedaju svojim izaslanicima neka stupe u doticaj sa svima odborima ugarskim, neka nastoje, da ne nastane kakova nesloga na štetu našega zajedničkoga spasa, a u to ime za svaki slučaj neka ban sazivlje običnu hrvatsku konferenciju. Najviše su se napinjali Hrvati u ime blažene sloge i svoje buduće sreće, da se učini jedan „senatus Regni“ koji bi bio sveza izmed kralja i stališa.[3] Naravno da bi u tom senatu imali i Hrvati, a napose ban odlično mjesto. Po tom bi ovakov senat bio kadar braniti jednako interese ugarske i hrvatske. Ali vidjeti je odmah da se ipak boje, da neće Magjari biti za takav senat, pak unaprijed hoće sebi da osiguraju upliv kod zajedničkoga consiliuma, ali da se za consilium prema tomu učini shodna inštrukciju. Ali niti to nebi smjelo biti za uvijeke. Hrvati osjećaju, da su dužni dati izraza svojoj državnoj osebujnosti. Oni to čine na način takov, koji pokazuje, da su previše osjećali straha pred njemačkom politikom i premožnosti bečke vlade. Oni neće sada svoje samostalne vlade samo zato, da se bolje brane, oni osjećaju svoju slabost, a misle da će tek onda biti jači, kada se kraljevstvu hrvatskomu kojom sretnom sgodom povrate oni dijelovi, koje je prema Turčinu i Mlječaninu izgubilo. Oni nisu izgubili vjeru u svoje pravo, ali su izgubili vjeru u svoju snagu.

Odaslanicima svojim nalažu doslovce: *„eousque donec recuperatis quae nunc a Turca et Veneto tenentur Croatiae partibus suffi-*

[1] Zem. arkiv. Protocollum sabora 1790 str. 41.
[2] Sr. Škrlčev Allocutio spomenuti već gore.
[3] Protocollum 1790 str. 48—50.

Digitized by Google

ciens pro manipulatione unius Dicasterii Politici Comitatuum Numerus efformari potuerit, sex Regni huius Comitatus in ulteriori Intimata a Consilio Locumtenentiali accipiendi ita permaneant, ut ad idem Consilium a proportione sex Comitatuum Individua semper applicentur de eoque articularis securitas procuretur."[1]

Ovaj zaključak hrvatskoga sabora koliko god pokazuje, da su oci naši imali podpunu svijest o svojoj samoodluci glede svoga državnopravnoga položaja, imao je veoma tamnih posljedica. Člankom 58 1790 uzakonjeno je, da hrvatske županije imadu primati svoje naredbe od namjestništva ugarskoga, a da kod toga namjestništva bude i razmjeran broj Hrvata, pak da i ban imade prema svojoj časti dostojno sijelo, ako dospije na vijećanje. Hrvati su sami zahtjevali, da porez njihov bude uvijek razpravljan samo na zajedničkom saboru, ali napose od ugarskoga, pak su i to dobili čl. 59. I to je naročito zato zahtjevao sabor hrvatski, jer se nije sam pouzdavao u svoju snagu, da bi se mogao laglje obraniti, ako bi iz Beča samovoljno opet pokušali kakove nove daće nametnuti.

Kako su Hrvati razumijevali ovaj članak 58 : 1790, vidi se po zaključku sabora hrvatskoga od god. 1791, gdje se onaj gornji vlastiti zaključak donekle ponavlja, donekle razjašnjuje. Oni sastavljajući inštrukciju opet za svoje izaslanike na zajednički sabor vele: *Cum Regna haec Croatiae nempe, Sclavoniae et Dalmatiae inde ab origine propriam habuerint consistentiam, et sub hac unica propriae consistentiae conditione semet Regno Hungariae univerint, iniquitate interea temporum factum sit, ut ereptis ab hoste Partibus Regna haec ad modo prae existentes tres Croaticos et tres Slavonicos Comitatus reducta, hacque ratione agenda eorum ita restricta fuerint; articulus novissimus Diaetae 58. eo intelligendus censetur, quod Comitatus Regnorum horum suam a Consilio Hungarico dependentiam porro quoque eousque videlicet, donec ampliata Regnorum horum jurisdictione ea etiam accrescant agenda, quae distincto in Regnis his sub praesidio Bani constituendo Dicasterio sufficiant habituri sint. Quod ipsum in proxima Regni Diaeta disserta Lege saciendum censetur.*"[2]

Mi ćemo imati svoju samostalnu vladu, dok nas bude više, da ovakova vlada bude imala posla. Po ovom članku valja razumjeti: mi ćemo osnovati svoju samostalnu vladu, dok nas bude toliko na

[1] Zem. ark. Protocollum str. 43.
[2] Zem. Ark. Protocollum str. 173.

Digitized by Google

okupu, da ju budemo mogli lako i bez napora uzdržavati, da nebudemo niti osjećali. A kada će to biti? Valjda nisu niti sami mislili, da će to biti za dvije lii tri godine. A što će misliti slijedeća generacija, koja će se roditi pod ovim sustavom. Zar neće ona misliti, da Hrvatska nikada nije bila svoja, da veće samostalnosti nije nikada imala, nego što je ona, kada su se oni rodili. Zar će oni imati smjelosti, da proti sankcioniranomu od kralja članku kažu: ovo je proti našim pravima, kao što su učinili god. 1791 stališi hrvatski, kada im je donesen članak 58 : 1790 u kom se i to veli, da se i sabori hrvatski imadu odsele sabirati samo sa dozvolom kraljevom. Sabor hrvatski proti tom prosvjeduje, jer da bi se to protivilo „pravima ovoga kraljevstva.“[1] Zar će oni znati onako braniti bansku vlast, da pod bana metnu cijelu krajinu, kao što su to oci njihovi iskali god. 1791.[2]

Neka se progledaju sabori hrvatski za četrdeset godina iza toga, pak se neće naći takova zaključka. Po ovim zaključcima samoga sabora hrvatskoga i po zakonima, koji su stvoreni na zajedničkom saboru onako, *kako su ih Hrvati sami želili,* zadan je skoro smrtni udarac onoj neprekidnoj dosele svijesti, da je kraljevina Hrvatska samosvojna i ravnopravna kraljevini Ugarskoj pod jednim kraljem.

Mi ćemo medjutim motriti samo u jednom važnom pogledu razvitak hrvatski, a to je *borba za jezik.*

II.

Hrvati brane se od magjarskoga jezika. Vojuju za jezik latinski. Primaju magjarski jezik u škole kao neobligatan predmet.

Za vladanja Josipa II. užgao se bio magjarski narod za svoj narodni jezik i literaturu, kako nikada prije. Već u drugoj sjednici 11. juna 1790 ištu Magjari, da se magjarski jezik uvede i u sabor, da se tim jezikom vodi dnevnik saborski. Prigovarahu tomu sami umjereniji Magjari, neka se to ne čini, jer će se time izključiti iz javnoga života mnogi čestiti gradjani Ugarske. Naravno je, da su se tomu najviše opirali Hrvati. Oni vele: „Naše kraljevstvo od kada je stupilo u savez s Ugarskom, raspravlja sve poslove jezikom latinskim, tim jezikom izdani su svi zakoni od vjekova. Ako se sada to prevrne, ako se ovaj starodavni jezik sada sasvim iz javnih po-

[1] Protocollum 1791 od 7. juna str. 86.
[2] Diarium Comit. Reg. Hung str. 228.

Digitized by Google

sala izbaci, onda će to biti na štetu Hrvatske, raditi će se proti ugovorima, Hrvati bi izgubili onu zaštitu, koju im zakoni daju."

Nisu se dali Magjari preplašiti. Oni upravo jasno odsjekoše: „da magjarski jezik — domovine — bude uveden u sve zemlje krune ugarske na onaj način, kako su pod prvanjom vladavinom bili uveli jezik njemački, neka se uči već u pučkim školama. Glede saborskoga dnevnika odlučiše, neka se iz obzira prema Hrvatskoj i prema drugima, koji neznaju magjarski, vodi doduše magjarski kano original, ali neka bude latinski kao vjerodostojan prijevod.[1]

Hrvatskim zastupnicima tobože velikodušno dopuštaju da i nadalje govore latinski. I poslanice hrvatske neka se čitaju na latinskom jeziku. Kako je to neugodno Magjarima, vidi se po tom, što su već sada nastojali pobrkati slogu hrvatsku. Već sada javno u saboru očituju, da oni doduše dopuštaju Hrvatima govoriti latinski, ali neka pamte, „da su slavonske županije već o tom mislile, kako bi uvele magjarski jezik u svoje škole, da osiguraju svoju slobodu."[2] Ovo je dakako bila samo nespretno pokušana prijetnja Hrvatima, da će Magjari pokušati otrgnuti Slavoniju, koju oni i poslije u svakom kritičkom momentu ponavljaju. Isti Nikola Škrlec zagovornik najznamenitiji što užega saveza s Ugarskom bio je prisiljen izdati tiskom historijsku razpravu,[3] da su tri slavonske županije bile od vjekova neprekidno zajedno s Hrvatskom pod banskom vlasti.

Kada su Magjari sačinili članak zakonski (8), po kojem bi u svim uredima zemalja krune ugarske bio jezik magjarski kao uredovni, razdijelili su Hrvati u saboru svoju deklaraciju dne 1. septembra 1790 u kojoj kažu: 1. Latinski jezik postao je konštitucijonalnim svojom uporabom od osam sto godina. 2. Hrvati nisu podanici već saveznici Ugarske. 3. Razlozi što se navode o dvoru, da se tamo uči magjarski, o Galiciji, o Srbiji i o samim Ugrima, to Hrvate ništa ne ide. 4. Jezik magjarski nije jošte jezik učen, u njem ima pisano tek njekoliko prijevoda, neima jošte nikakvih originalnih djela. 5. Magjari bi time htjeli Hrvate otisuuti od državnih posala. 6. Ako je bio težak onaj despotizam s njemačkim jezikom od kralja, to isto tako može biti težak takov despotizam od susjed-

[1] Diarium 1790 str. 20—21.

[2] Diarium Comit. 1790 str. 28—29.

[3] Knjizi naslov: Tres inferiores Slavoniae Comitatus, sr. pri kraju ove razprave.

Digitized by Google

nih stališa. Pak što bi Hrvati svoj jezik, koji je raširen ne samo u ostaloj Europi, već i u samoj Ugarskoj jače raširen nego li jezik magjarski, sasvim prezreti imali? Proti njihovoj volji neće ih na to nitko natjerati, jer tko se na tudji nepoznati mu jezik dade prisiliti, taj je očevidno rob. Pa ako bi se magjarski jezik i po svoj Ungariji tako rasprostranio, da bi bio sveobći, i onda bi ga Hrvati mogli prihvatiti, samo ako bi oni sami drage volje htjeli.[1] Koliko su bijesni bili Magjari na ovu odlučnu hrvatsku deklaraciju, vidi se odatle, što ju htjedoše predati podpunoj zaboravnosti, pak ju ne unesoše u dnevnik sabora, kamo bi svakako doći imala.

Kada je započela rasprava o članku osmom (4. septembra) ustade u ime Hrvatske ban Ivan Erdedi, da dostojnim i energičnim načinom odbije tu magjarsku navalu. *„Na ovaj način* — reče ban — *dovodi se jedno kraljevstvo prema drugomu u prijepor, jedno drugomu hoće da nametne zakon.“* Magjari redom odgovaraju, da Ugarska neće doduše davati zakone Hrvatskoj, ali da nije pravedna želja Hrvata, da se Magjari radi hrvatske udobnosti odreku svoje slave i koristi. Bana podupirao je krepko i odvažno biskup zagrebački Maksimiljan Vrhovac, koji reče, kako je nepravedno i nedostojno u državi, gdje imade više naroda, da jedan drugomu svoj jezik nameće. Hrvate da hoće time otisnuti od državnih posala.[2]

Čini se da je u to vrijeme i izvan sabora gorilo ovo pitanje. Da je javno mnijenje u Hrvatskoj ogorčeno, gdje ih sada led bije odakle su mislili, da će ih sunce grijati, vidi se to po pjesmi posvećenoj banu Erdedu, a valja znati, da je u ono doba, kada jošte nije bilo novina, bilo u običaju ovakovim pjesmama i broširicama izrazivati javno mnijenje. U ovoj pjesmi veli se: *Libera Regna sumus, si quem pudet esse Croatam Hunnis subjectus serviat illi feris.*[3] Ovako je odlučnost hrvatska dostigla, da ovaj članak nije bio protegnut na Hrvatsku, da su se Hrvati obranili od magjarskoga jezika.

Medjutim umre iza kratkoga vladanja umni i obzirni Leopold II., a vladu nastupi sin mu Franjo I. Naravno je, da se je žurio na krunitbu, jer su vremena bila strašna, jer su uzdrhtali kraljevi

---

[1] Engel: Geschichte von Croat. Slav. Dalm. str. 191—2. Za čudo je da ova deklaracija hrvatskih poslanika nije došla u „Diarium“.

[2] Diarium Comit. 1790—1 str. 139.

[3] Engel Gesch. v. Croat. Slav. Dalm. str. 192. Pjesmi je naslov: D. C. S. Trium sororum Recursus ad novum Proregem C. J. Erdödy ne suis priventur coronis.

Digitized by Google

na svojim prijestoljima radi sudbine, koja je dostigla nesretnoga kralja franceskoga. U saboru od godine 1792 došlo je opet pitanje o jeziku magjarskom, da se odmah uvede u sve urede. I opet se našlo mirnijih ljudi, kojima je bilo do mira medju narodima, pak dokazivahu, da previše ima ljudi danas u uredima, koji ne znaju magjarski. Čini se, da su bjesniji ipak malo popuštali, jer se je zaključilo tek za škole u Ugarskoj, da jezik magjarski bude „ordinaran" t. j. obvezan predmet. Hrvatski zastupnici čini se da su ipak bili sada mekši nego li prije. Iza opetovanih navala dopuštaju, da *jezik magjarski bude izvanredan,* t. j. da ga uči u školi koga je volja, tko misli, da će mu koristiti. Niti u samoj Magjarskoj nije jošte jezik magjarski prodro u urede, jer se i sada odlučuje, da će se deputacija brinuti, da se jezik „magjarski intra fines Regni" uvede, a to je naročito protumačeno, da se ima razumijevati „Hungariae".[1] Tako i opet Hrvati ne dadoše, da bude magjarski jezik predmet školski obligatan, a o tom, da se u urede uvede u Hrvatskoj, neima niti spomena.

Sada nastaju veliki franceski ratovi, u kojima je monarkija austrijska pretrpila velikih udaraca. Kada se sazivlje sabor zajednički (1796 i 1802) biva to samo za to, da se za preteške neprilike u koje revolucionarna Francezka uvalila cielu Europu, a najpače monarhiju austrijsku, da se za te velike ratne spreme dobije vojne i novčane pomoći od stališa ugarskih i hrvatskih. Za to vrijeme zamukle su sve one, velikim zanosom nacrtane osnove o reformama uprave, sudstva, škola i svega državnoga života. Medjutim je kuća Habsburg bila bačena iz Italije i Njemačke, a Franjo I. bio prisiljen uzeti naslov cara austrijskoga. (1804).

Istom god. 1805, kada je Napoleon kušao s Ugarskom učiniti neprilike dinastiji, a kralj iskao novih žrtava, uzbudio se opet duh magjarski, da Hrvatskoj zapovijeda primiti magjarski jezik. Opet ištu Magjari da se magjarski jezik uvede u urede i škole u svim zemljama krune ugarske. Hrvati na taj predlog odgovaraju, „da kraljevina Hrvatska glede svoga jezika narodnoga imade isto pravo, koje imade za sebe i svoj jezik Ugarska". U divnoj slozi natječu se velikaši hrvatski sa nuncijima, da obrane sveto pravo svoje zemlje. Veliki župan zagrebački braneći pravo hrvatsko doviknu Magjarima: „Mi Hrvati ovaj zakon nikad prihvatiti nećemo, nego ćemo mu protusloviti do vijeka". Kada mu je jedan od odličnih Ma-

[1] Diarium Comit 1792 str. 89—90.

Digitized by Google

gjara odgovorio, da je protusloviti premalo i da im neće pomoći. Odmah odvrati veliki župan: „A mi ćemo mu se usprotiviti".

Magjari su ipak učinili predstavku na kralja, u kojoj ištu bez obzira na prigovore Hrvatske magjarski jezik u škole i urede. Biskup Vrhovac upeo se svom silom svoga upliva u kući velikaša, da nadvojvoda palatin ne podpiše ovu predstavku na kralja, dok nije jasno izrečeno, da se ovaj zaključak i prošnja na kralja Hrvatske ne tiče. Vrhovac proglasi, da će Hrvati slijediti, primjer Magjara, pak po tom da i oni mogu svoj hrvatski jezik (lingua illyrica) uvesti u poslove upravne.[1]

Ova spasujuća opomena biskupa hrvatskoga ostade ipak glas vapijućega u pustinji. Malodušni stališi hrvatski kao da ne mogu razumjeti niti osjećati onaj sveti žar narodne ideje, koja bi bila na novi život uznijela i plemstvo hrvatsko i cio narod, da su doista poslušali prevrijednoga biskupa. U mjesto toga odlučuju stališi hrvatski saslušavši preko svojih izaslanika sve navale i pogrde magjarske: „da u ovim kraljevinama i u njihovim poslovima juridičkim i političkim nikada u nijedno vrijeme neima biti jezik magjarski niti kakav drugi nego samo latinski, jer da su u ovom jeziku, koji je jednako star kao i kraljevstvo i konštitucija, svi zakoni i zapisnici, a kad bi se dokinuo, da bi propala kultura i narod, koji nebi napokon razumio vlastitih prava i zakona" . . . Ovaj svoj zakonski članak odlučuju Hrvati podnijeti kralju na sankciju.[2] Spasiti privilegija svoja, koja su sva napisana na jeziku latinskom, ovo je jedina misao, koja je vodila politiku tjesnogrudoga u ovo doba plemstva hrvatskoga.[3]

Vidi se to po tom, kada su za dvije godine (1807). Magjari htjeli da se uvede u svu vojsku magjarska komanda i kada su rok htjeli opredjeljivati za one, koji su u javnim službama, da za deset godina imadu službovati svi magjarski. Hrvatski poslanici odgovaraju, da se takav rok nebi mogao učiniti niti za pedeset godina, jer treba za to jedna generacija i više. Tim svojim nastojanjem samo da bi htjeli Magjari Hrvate iz službâ istisnuti.[4]

[1] Sr. Diarium Comitiorum 1805 str. 58—59, 65 u II. dielu acta str. 35—36 i str. 68, napokom str. 77. Zatim Relacija hrvatskih nuncija od god. 1805 u hrvatskom zem. arkivu Acta Congregationum br. 65.

[2] Zem. Ark. Protocollum sab. od 1805 str. 549.

[3] Ove godine izašla je u Beču brošura pod naslovom: Reflexiones super introducendo Lingue hungaricae in administratione etc. od umna pisca, koji brani stanovište hrvatsko.

[4] Diarium Comit. 1807 str. 104—105 i str. 113.

Digitized by Google

Tako vele Magjari, da su se branili Hrvati, a mi ne vjerujemo, da se nebi sa poznatima razlozima pomagali, koje su već više puta bili prisiljeni izricati.

Ali ako je do sada bila obrana hrvatska uspješna, ipak je dosta tijesna tako, da se napokon vidja: skoro će klonuti pred jačom silom. Što će sada istom iza god. 1808, kada je od Hrvatske odcijepljena sva zemlja do mora? Kada je Zagreb bio na granici kraljevstva kao čuvar preostale jošte Hrvatske, kada je opet sve živo stajalo pod puškom proti velikomu franceskomu carstvu, kao što je njekada proti Turčinu, ali i proti braći sa desne obale Save, kada je velika carina na Savi ubijala Hrvatsku i na prosjački ju štap navodila, kada je napokon carstvo proglasilo bankrot (1811). Što će sada plemstvo hrvatsko, kada iza ovoga svega na jesen god. 1811 imao da se sastane zajednički sabor? Hoće li moći odoljeti?[1]

Medju gravaminima o magjarskom jeziku donesu Magjari u tački 7. da se i Hrvati moraju taj jezik tako naučiti, da mogu njime uredovati za deset godina, dakle već god. 1822. Hrvati nisu protivni tomu, da Magjari svoj jezik uvode u svoje uredovanje, a koji bi Hrvat kod najviših oblasti htio da služi, nisu proti tomu, da taj nauči magjarski. Oni će se, vele, pobrinuti za to, da i njihova mladež nauči magjarski, da bude i izmed Hrvata sposobnih ljudi, koji će moći kod zajedničkih oblasti u tom jeziku službovati. Uza sve to jedno samo ištu, da na teritoriju kraljevine Hrvatske nebude drugi jezik nego li latinski „u kom su svi zakoni i sva posvećena prava kraljevstva pisana". To zapovijedaju i oni ugovori pod kojima je Hrvatska pristupila sv. kruni. Ako Magjari misle, da je došlo za njih vrijeme, da mogu mjesto latinskoga uvesti jezik magjarski, Hrvati su u drugom položaju. Može biti da bi se njima navaljale neizmjerne neprilike u ovom vremenu, kakova jošte nikada nije bilo, ako bi se ovako zakoni izmijenili, kada bi se o tom radilo, da se otrgnuti dijelovi kraljevstva opet povrate. Ako osam sto godina nije smetala razlika, što Hrvatska govori drugim jezikom, nego li Ugarska, to valjda neće smetati niti u buduće. „Legum veneranda potestas",

[1] **Ovdje pripominjem da je na jesen g. 1810 izašla pjesma: Nuncium et Ordo Praelectionum Linguae et Literaturae Hungaricae in Regia Scientiarum Academia Zagrabiae pro anno Scolastico 1810/11 koja opominje mladež da uči magjarski i završuje ovako: Namque salus Regni, tum Gloria, Lexque, Croatas Sic — fidis junctos Hungaris esse — volunt. Pjesma je očevidno od profesora toga jezika, a naravno učilo se kao izvanredni predmet svaki dan poslije deset sati iza drugih predmeta.**

Digitized by Google

takodjer zapovieda da osebujna prava kraljevstva hrvatskoga nikada ne dodju u pitanje. Ako narod ugarski najbrižnije bdije nad svojim pravima, neka dopusti da se čuvaju prava koja su *„pactorum conventorum foedere“* sa narodom slobodnim *(„natione independenti)* učinjena, neka poštuju zakone potvrdjene od posvećenih kraljeva.

Premda je Personal kao predsjednik predlagao, da se ovaj §. 7 u koliko se tiče Hrvatske zabaci, opet nisu zato umukli pojedini zastupnici magjarski, već sa svojim novim predlozima dodijavaju. Kako će Hrvatska Magjarskoj zakone davati? Kako će davati zakon zemlja koja je danas tako velika, kao kakova veća magjarska županija? Zašto da i Slavonija bude pod tim hrvatskim osebujnim privilegijom, koja je od starine pripadala Magjarskoj? Na sve to Hrvati odgovore, da oni ne daju zakone Ugarskoj, ali od Ugarske da ištu, neka njihove zakone poštuje. Ako je Hrvatska danas strašnim dogodjajima pred malo vremena umanjena, to da nisu krivi Hrvati. Kralj da im kaza, da se to dogodilo „radi spasa monarkije.“ Slavonija je pod banskom vladom i uživa ista prava i slobode potvrdjene od kraljeva, koja i druga zemlja, koja je pod banom, pak se zato i njoj ne može uzeti službeni latinski jezik. Iza svega ovoga primi se brisanje §. 7 koliko bi se imao ticati Hrvatske.[1]

III.

Pregled književnosti hrvatske ove dobe. Prvi predlozi da bude jezik hrvatski uredovni.

Kako od god. 1812—1825 nije bilo sabora, naravno je, da nisu mogli u sukob doći Hrvati i Magjari radi jezika. U vrijeme absolutne vladavine Metternichove bio je sav javni život u županijama, ali i županijske skupštine mnogo su puta tek pod pritiskom bajonetâ stvarale svoje odluke. U ovo doba palo je kraljevstvo ilirsko, kako ga je bio osnovao Napoleon, zemlja hrvatska preko Save nije se ipak sdružila sa majkom zemljom, već se pokušalo pridati ju austrijskim zemljama, premda ju je hrvatska vojska od Franceza preotela. Ali iza jadnih i gorkih desetak godina ipak se je sdružila s materom zemljom. U ovo doba odmora borbe hrvatske proti navalama magjarskim, vrijedno je da ogledamo stanje književnoga i kulturnoga života, da iz njega iscrpimo onaj obći duh, da ispitamo, da li je u pojavima duha moći osjetiti onaj izjav snage narodne, koji bi mogao biti jaki i nepoborni stup obrane hrvatske.

---

[1] Diarium Comit. Hung. 1811 5 dec. str. 388 i str. 431 10 dec.

Digitized by Google

Društvo hrvatsko imade čisto plemićki karakter. U vrijeme velikoga evropskoga pokreta i ono se preobrazilo. Slasti i uživanja, kakovih se hvataju ljudi upravo u najburnijim vremenima, preotimlju mah. Pored najveće novčane nevolje iza velikoga državnoga bankrota ipak sve čezne za užitkom i ne štedi niti kapitala, da razvije što veći luksus. Reduta i teatri dvojbene vrijednosti na dnevnom su redu, a pri tom se takme muškarci sa liepim ekipažama, a žene raznovrstnim modama bez obzira na to, da li mogu podnijeti takove razkoši. Velikaši stanuju najviše izvan zemlje, a glasovita ona pripovijest, kako je velikaš hrvatski u ljetno doba učinio u Parizu na udivljenje evropske aristokracije krasan saonik u ulicama pariškim, pokazuje, da je visoka aristokracija o svem više mislila, nego li o domovini. Plemstvo mrzilo je visoku aristokraciju, ne zato što nerazboritim životom uništuje sebe i domovinu, već zato što se pored viših oni manji nisu mogli uznijeti, kako su želili i osbiljno nastojali. Svećenstvo nije bilo u velikom ugledu, jer je i sama vjera u krugovima plemstva nastradala. Čitanje različitih djela filozofijskih, a napose Voltairovih i njegovih drugova, dovelo je ljude do podpune apatije prema vjeri u mladjem i starijem svijetu. U obće je čitanje knjiga znamenito napredovalo, ako se prispodobi prema stanju u Hrvatskoj, kako je bilo prije velike revolucije. Uslijed toga uvlačio se u hrvatsko društvo tek sada njemački jezik osobito preko vojske i žena tako, da su i muškarci tek od žena učili praktički mnogo puta ovaj jezik, jer se je prije medju njima govorilo samo latinski i hrvatski. Ali zato nije napredovala osbiljna nauka, nisu napredovale više idealne težnje, nije prevladjivala narodna misao, već obći kozmopolitički duh.

Stari hrvatski duh sačuvao se samo jošte kod njekih običaja, koje nije mogla zatrijeti sva ova tudjinska navala. Gostoljubje hrvatsko nije već sada bilo takovo, kakvo je bilo još u prošlom vijeku, da su i u najvišim aristokratskim dvorovima kod svakoga imendana i godovna u dvoru svakoga vlastelina uz dvoje gusle i jednu cimbalu plesali po cijele noći, a gospoda i na slami spavala. Kod gostbe mnogobrojna najfinija jela i pila imala su pokazivati, koliko časti gospodar svoje goste, a nije kraja ni konca zdravicama bilo. Sve je to sada nješto na manje došlo, ali ipak nije prestalo, već je dapače ostalo karakteristično hrvatsko.

Digitized by Google

Onda je pristajaia ona stara poslovica; „Hungarum laudibus Croatam prandio vinces.“ [1]

Ovakovo društvo nije imalo snage niti volje, da se spusti sa svojih plemićkih visina u seljačke kolibice do naroda i narodnoga jezika. Trebalo je pobude izvana, da se u ovom pogledu štogod učini. Na narod i narodni jezik prvi se ogleda čovjek koji se je iz najnižega roda uspeo do najviše časti u zemlji, a to je biskup zagrebački Vrhovac i uz njega njekoliko svećenika. U obće se prije svega mora reći, da što je perom pisalo na jeziku hrvatskom, to je bilo samo svećenstvo. Njekoliko samo svećenika drži još luč prosvjete hrvatske, da sasvim neugasne. Već je ovo znamenito, da u ono doba kod svih naroda Europe svećenstvo stoji daleko u drugim redovima u literaturi, a svjetovni ljudi gotovo jedini kolo vode, dočim u nas svjetovni ljudi samo plesno kolo vode. Mi smo njekoliko crta podali da su svjetovni ljudi u ono doba više čitali nego li prije, da se je naročito počelo jače a osobito medju ženama govoriti njemački. Po tom biva jasno, da hrvatska knjiga nije imala čitalaca: *„jer katekizmi prodečtva, molitvene knjige i žiće svetaca nisu baš oni predmeti,* kojimi bi se svjetska mladež rado zabavljala — a to su bile knjige kajkavske hrvatske — ostale pako čistom hrvaštinom pisane nebijahu tada zagrebačkoj mladeži ni po imenu poznate — tako evo veli suvremenik.[2]

Ovako je literatura *bez čitalaca* ali i *bez narodne idee* morala životariti jadan život, koji bi lasno bio mogao malo po malo i bez velike izvanjske navale ugasnuti. Prvi pokret žive narodne ideje poticao je sada iz Napoleonove kraljevine Ilirije. Prve hrvatske novine izdavala je u Zadru franceska vlada pod imenom „kraljski Dalmatin“. Prvoga profesora „ilirskoga jezika“ u Ljubljani na akademiji postavila je franceska vlada, koji je imao obnoviti tradiciju slavne literature dubrovačke. Bio je to profesor abbé Severić.[3]

Proti ovomu za ustuk kanila je bečka vlada već god. 1810 izdavati hrvatske novine pod redakcijom p. Dorotića, ali nije uspjela.[4] Sam vrijedni biskup Vrhovac mislio je, da tomu sada nije vrijeme. Biskup je medjutim nastojao o prevodu sv. pisma. Nastojao je o

---

[1] Sr. Arkiv za pov. jugosl. knj XI. Die Memoiren des Grafen Oršić str. 275—281 geje ovaj čovjek u svojoj već starijoj dobi — bilo mu oko 60 god. — slika vjerno odnošaje društva svoga vremena.

[2] Arkiv za jugosl. pov. knj. XII. str. 54.

[3] Sr. Jagić Писма Добровскаго и Копитара St. Petersb. 1885 str. 138.

[4] Sr. Bisk. arkiv prot. II. 242.

Digitized by Google

jednom pravopisu hrvatskom. Nastojao je, da sakupi što obilniju slavensku knjižnicu u Zagrebu i zato stajao u savezu sa prvacima slavenske nauke Dobrovskim i Kopitarom. On je njihov mecena i ponudja im trošak za put na Atos, ako se odvaže da idu na rekonštrukciju sv. pisma, kako je poteklo od naših sv. apostola.[1]

Biskup Vrhovac upravio je tako god. 1813 okružnicu na svoje svećenstvo, u kojoj ište 1. rieči, koje su u svakdanjem govoru puka hrvatskoga, koje bi pokazivale čistoću narodnoga jezika; 2. rečenice i poslovice; 3. narodne pjesme sa naznakom, kada i gdje i tko ih je sastavio i kojom prilikom se pjevaju; 4. knjige stare ako se nalaze: *„sicque omnia Croatici aut Slavonici sermonis producta ad divitias et genium linguae cognoscendum apta“*. Sve to neka njemu šalju, da budu na službu društvu satvorenu tada u Beču: *quae — societas eruditorum virorum — in Illyricae linguae Dialectis eruderandis et excolendis laborat, ad eximium florem deducenda speretur“*.[2] Svatko vidi da je ovdje ono vrijedni biskup nastojao dobiti što je pod rukovodstvom Kopitarovim radio u Beču Vuk Štefanović Karadžić. Sva ova nastojanja plemenitoga biskupa padaju u vodu, jer niti svećenstvo hrvatsko nije sasvim slobodno od onoga duha, kojim je zadahnuta bila sva inteligencija plemićka hrvatska, i ono je ipak gledalo jošte na puk svoj kao na „misera contribuens plebs“, pak nije bilo kadro pravim srcem sa pučkih usta pobirati biser narodnoga osjećaja.

Lijep je glas svjetovnjaka mlada čovjeka lijepo obrazovana i žarkom ljubavju nadahnuta za narodni jezik: *Antuna Mihanovića: „Reč Domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku?“*[3] Knjižici svojoj dao je motto, koji veli o narodnom jeziku: „Vse kaj žive i prirodnog glasa ima — vu njem derhće, plače i vsaku ćut očita.“ Ovo je prvi glas, koji ustaje proti latinskom jeziku, proti onomu jeziku, kojega je svaki politik hrvatski onoga vijeka smatrao kao palladium ustavnosti i slobode ovoga kraljevstva. Vrijedno je, da taj glas čujemo. On se pita: zašto su Grci i Rimljani takovu ljepotu i jasnoću misli razvijali u svojem jeziku, da se tomu i danas divimo, pak veli da za to: „da nisu navadnili bili lastoviti jezik zapuščajuć vreme i trud — kak mi — s stranskemi jeziki potrošiti.“

O jeziku latinskom tom svetom jeziku ustavnih Hrvata veli: „Odhranjenje Rimljanov za temelj imalo je kotrige vere, običaje, vuče-

[1] Sr. Jagić Pisma str. 138, 231, 253, 290, 396, 473.
[2] Danica ilirska 1837 br. 24.
[3] U Beču 1815. Z-slovami J. Snirer.

Digitized by Google

nost i naredbe življenja od našega veka zavsema razlučene. Zato izreke stvorili su njim, a ne veku našemu prikladne. Litare Diis manibus — interdicere aqua et igne — Collegium Augurum itd. jesu neprikladne za sada reći, kajti Jupiter i Minerva na oltarih naših ne vide se, niti vezdašnji mudroznanci s Rimskemi haljami odevaju se

Non mihi mille placent, non sum desultor amoris
Ovid. amor. Lib. I. E. 3.

Spectatum satis, et donatum jam rude queris
Maecenas iterum antiquo me includere ludo
Hor. Epist. 1.

bile su pelde najživeje pri Rimljanih za znamenuvati, da jeden praznu ljubav nema, drugi za dugum službum pokoja išće. Nam koji igre boriteljov i stareh kneznost nepoznamo, jedino iz razloženja znane su. Bile bi anda pelde netečne, ako bi se od sadašnega pesnika potrebuvale, i nam nerazumne, kakti Samojedom a Laponcem: „Narodil se kralj nebeski“ itd.

„Spodobnem načinom vu zmožnosti rimskoga cesarstva od kraljevstvî vezdašnjih vu moći zevsema izvišenoga, nastali su govorenja načini visoki i velični, koji se sadašnem vekom neslažeju, i jedino za narod znajdeni su bili, koji kralje podložnike imal je, koji 12000 palač za gostenje varašanov svojeh delati videl je, i obladanja trih sveta stranih na jedenput obslužavati navaden bil je. Ovakva štejućem videti se mora, kakti vrabcom, koji orlov pripećenja čteli bi. Zato smešno je dogodjaje Budimira, Zrinija, ali Frankopana s rečmi T. Livia, Plutarka ali Cesara izpisana najti, ali školnika s deržanjem rimskih većnikov deci nagražati se čuti, ali kadkad Regna adsignata — Orbis Restitutori — Patri Patriae — Pace terra marique parta Janum clausit — i ostale višine velikoga naroda ostanjke vu nizini našoj oskruniti“.

Tko je imao priliku i morao čitati do stotine govora i pjesama, koji su se u ovo doba i prije govorili u Hrvatskoj na latinskom jeziku, tko se je morao izmučiti i izdaviti onim groznim bombastom klasičkih fraza bez misli, tomu će ove opaske mladoga Mihanovića biti kao med i sladje od meda. Pri pokopu ili slavi kakva neznatna čovjeka kada čitaš slavstveni govor našega hrvatskoga latinskog govornika, čini ti se kao da sjediš u senatu rimskom, a da se oslavljuje vojvoda, koji je osvojio barem Galiju ili Afriku.

Ali pratimo dalje misli našega Mihanovića. „Najvekše hvale vredna je anda novejih vučenih navada cvete pameti svoje vu prirodjenom

Digitized by Google

jeziku pokazati. Vu njem jedino mogućno je jakost svoju skušavati, slobodno i odkrito očituvati, i tak skrovnosti Grčkeh i Rimskeh mudrih spoznati. Vučimo se ćutiti, razmeti i misliti, kak ovi ćutili, razmeli i mislili jesu. Jezik detinstva prebavi i domorodcev kreposti svetu osvaneju. Dogodjaji vsih narodov, koteri v navuki na razsvećene misli, domorodnu jakost i zvansko preštimavanje pružili se jesu, nam svedočiju, da prvi razsvećenja temelj vu jezika domorodnoga podignjenju biva. To s vsakem danom potverdjava se. Ovo premišlavajućem zroki pod oko pasti moraju, koteri k tomu pomoći, ali pačke pridonašaju. Zvan onih koje do vezda vu občinskom spomenul sem, želim gledeć na Domovinu moju osebito naprvo donesti, *kaj jezika našega odhranjenje zaderžava. „Prez dvojmbe perva pačka je, da občinski posli vu stranskom jeziku obavljaju se, i tak potreboća* vekša takovoga vučiti se, nego domorodnoga izdignuti nastaje. Sim spada, da i vsi navuki budućem poslenikom vu jeziku od domorodnoga čisto razlučnom prednašaju se".

„Znano je vsakom, koji stranski jezik tverdno navčiti se tersil se je, kak mnogo vremena potroši se, doklam lehkoću zadobi se, osebujne izgovore poleg prave pišućega, ali govorećega misli razmeti, i svoja proti njim spazenja napraviti. Očivestno anda je, da on koteri s jednem jezikom odhrani se, vreme svoje zevsema hasnoviteše potrošiti mora, i tak vsigdar višeše vu znanostih podigne se.

„Ne dvojim ja, da znanje stranskeh jezikov napredku narodnom nepači i kajti drugi vnogo već znašli jesu, koteri spoznati nemoremo, ako pisma njihova razmeli nebudemo. Ali s žalostjum spoznajem, da narod naš, premda veliku europinskoga puka stran izpuni, tak daleko gledeć na občinsku veka razsvećenost zaostaje, da nikakva znanostih znanja vu jeziku svojem pokazati nemore, nego o tuga! jarem stranskeh jezikov nosi. Zato i malo ljudi broji, kojih ime zvan domovine medjah znano bilo bi. Ar stranski jezik čisto retki tak zmožno navčiju se, da bi vu njem nekaj poglavitoga van dati mogli, domaćega pako ne samo zapušćavaju, nego i govoriti se sramuju. Ovo *videći puk serdce k domorodnem pogubi, niti najhasnoviteše navuke spozna, stranske jezike neznajući*".

„Nenahadjaju se med nam ljudi, koji poleg pelde onih narodov, koteri k svojoj vezdašnoj razsvećenosti podignuli se jesu, domovini hasnovita pisma vu očinskom jeziku očitovati bi hoteli. S jedne strane od ovoga spočitanja braniju se, da jezik naš vse na zadovoljnu razumnost priskerbeti potrebne reči nema, ako bi nove gdegde

Digitized by Google

iz materne jezika narave porodili, od vekše čtejućeh strani razmeli se nebudu i tak trud svoj prez hasne domovine izgubiju."

„Izpričanje ovo jakost izgubi, ako premislimo, da prvi vsih znanstvenih jezikov odhranitelji k tomu poslu povdali se jesu, koteroga ovi početi neufaju se, ali kajti od sada živućeh domorodcov velike dike nenadjaju se, za nevrednoga deržiju. Jeziki vsi ubogi naradjaju se, s trudom obogatiju. Dojduća vremena vsako zasluženje pravičneše preštimaju, kada nedaruvaneh trudov hasni zadovoljno spoznaju. Talijanski, Anglianski, Francuzki i Nemški jezik nigdar svoju glasa višinu, sveršenost i pravu ljepotu nebi zadobil bil, da jedini prijatelji Domovine potreboću vu zmožnosti jezika spoznajući izčišćenje njega početi zato zapuščali su, kajti početek pritežek je i nezahvalnostjum daruje se."

Ovako šilje poslanicu svomu narodu Antun Mihanović, koji je prvi zamislio, da izdaje u Beču hrvatske novine: „Oglasnik ilirski" (1818) ali nije dobio iz Hrvatske nikakvih prenumeranata, koji je spjevao krasnu pjesmu: „Liepa naša domovina", koja nam i danas ogrijeva srca, koji je živući izvan domovine kupio stare rukopise, pisane svetim pismom Cirilovim, pak su danas ures i ponos našega Zagreba i vlastnice mu akademije. Ovako se oglasuje Hrvat, koji je sa svojim drugom Šporerom ono namišljao izvesti, što je bio započeo sto godina prije njega Vitezović, pak je propao, jer se je za sto i pedeset godina u Hrvatskoj prerano rodio bio, a što je ipak poslije sretno izveo Ljudevit Gaj.

Da je ovaj proglas Mihanovićev morao ostati glas vapijućega u pustinji u onoj dobi, biti će jasno, ako uvažimo, da je od g. 1790 Hrvatska i u državnom, pače društvenom i narodnom rasulu.

Ako promislimo da u ovo doba preko trideset godina nijedne knjige ma i manje vrijedne nijedan sin ove zemlje nije bio kadar napisati o prošlosti Hrvatske, dapače niti jedne rasprave boljega sadržaja. Godine 1790 izašla krasna Katančićeva knjižica o pradomovini Hrvata.[1] Poslije bavi se umni ovaj pisac najviše davnom rimskom dobom s uspjehom, koji mu i najnovija kritika u obilnoj mjeri siplje[2], ali i živio je kroz dvadesetak godina u budimskom samostanu, da nikada nogom iz svoje ćelijice izašao nije.[3] Njegovo javno uticanje na narodni život bilo je tako zamrlo.

[1] In veterem Croatorum patriam indagatio philologica Zagrabia 1790.

[2] Mommsen: Corpus Inscriptionum III. str. 414

[3] Šafařik Geschichte der südslavischen Literatur II, str. 82—83 po Ćevapoviću Cattal. Prov. Capistranae str. 316—325.

Digitized by Google

God. 1802 izdano je kao posmrtno djelo Mikocievo, koji je umro god. 1800, „Otiorum Croatiae", koje spada medju najkrasnije kritičke radnje starije historijografije hrvatske. Ali od 1800—1830 jeste pravi horror vacuus u historijografiji našoj, koji pokazuje, da imademo pred sobom jednu generaciju hrvatsku tako žalostnu, da se u ono doba za viši idealniji život jedva štogod uraditi moglo.

Pogledajmo samo poeziju koja bi imala biti živi odsjev idea najidealnijih ljudi. Mnogo se je štampalo pjesama, ali osim dviju triju pjesama lirskih sve su samo *prigodne pjesme,* spjevane na godovna i svečane sgode pojedinih ljudi. Danas ne štampa se toliko govora i pjesama u slavu pojedinih ljudi u svim zemljama hrvatskim, koliko onda u ove tri županije zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj. Karakteristično je, da je osebujnim načinom bila uzgajana poezija dramatska, kojoj su glavni zastupnici *Tito Brezovački, Toma Mikloušić* i *Jakob Lovrenčić,* tri vrijedna hrvatska župnika. Sam Lovrenčić učinio je preko dvadeset dramatskih proizvoda, njekoliko izvornih najviše preradjenih, a ima i prijevoda. Postanak i potrebu upravo ove vrsti poezije inače pokazuje, da su se visoko i fino razvili društveni odnošaji, da je literatura daleko napredovala, jer je dramatska književnost tek kruna razcvjetaloj lirskoj i epskoj pojeziji. Pa opet kako rekosmo lirske i epske poezije niti neima, neima pjesnika do prigodnih, a ti su preogromnom većinom samo verzifikatori. Ali i ova dramatska krjiževnost služila je samo onomu tadanjemu za zabavom pohljepnom društvu — za veselje. Od Lovrenčićevih proizvoda deset ih je ostalo u rukopisu kod Mikloušića, a jedanaest njih u sjemeništu zagrebačkom.

Brezovački pisao je same vesele igre. Njegov Grabancijaš djak valjda imade svoju tradiciju i predšastnika obraditelja u književnosti hrvatskoj.[1] Grabancijaš i Diogeneš bile su najmilije komedije osobito za djački svijet, koji se je puno predstavama bavio. Brezovačkoga stihovi bili su dobri kajkavski, a i štokavski poput Kačića, koga je veoma pobro nasljedovao.[2] A i latinski je lijepo pjevao.

Pravi stup i glavni zastupnik književnosti u ovoj dobi bio je izdavatelj stoljetnih veoma poučnih koledara, sabiratelj narodnih pjesama i skupitelj književnih ostavština i izdavatelj dobrih djela *Toma*

[1] Sr. Jagić u Archiv-u knj. II. str. 437—489 raspravlja o postanku Grabancijaša djaka.

[2] Sr. Uzpominak g. 1804 u Zagrebu, gdje opijeva osnutak milosrdnika i njihove kuće.

Digitized by Google

Mikloušić.[1] Njegov glavni dramatski pokus „Huta pri Savi“ stoji na stanovištu naivnosti maloselske. Velik je broj njegovih pjesama na hrvatskom i latinskom jeziku. Pravi karakter dobe i onodobne književnosti i njegov pokazuje se u „Izbor dugovany“ [2], gdje imade historijski članak o najstarijoj historiji hrvatskoj bez ikakve kritike, gdje imade najbolji prinos za stariju kajkavsku književnost, koji se može i danas s velikom koristju upotrijebiti, gdje ima napokon i svakojakih sitnih šaljivih i koristnih gospodarskih stvari. On je u obće za tiem težio, da bude koristan pučki pisac, a izdavajuć bolje spise svojih predšastnika, stekao si velikih zasluga, zato donekle pravo nad njegovim grobom pjesnik ovako plače:

Domorodcu, koji kad su drugi spali,
Ter svog roda slovstvo već ni u snu imali,
V podrtinju svete odvečnosti naše
S hrbtom oštro vuprt kakti gora staše.[3]

U jedno da saberemo. Bilo je književnih pokusa pučke književnosti, ali nije bilo knjige, koja bi zadovoljavala i mamila k sebi bolje klase hrvatskoga pučanstva. Pored svih stihova nije bilo pojezije. Saveza sa dalnjim stranama našega naroda neimaju. Dubrovačke poezije ne poznaju. Ovo je bila književnost *puka* u uskom okviru ovih triju županija, ali nije bila književnost *naroda* hrvatskoga. Zato ova književnost nije mogla biti pobuda za razvitak političkoga narodnoga života, kao što je bila n. pr. magjarska već od god. 1790 gdje od pjesničkoga žara uznositih pjesnika, pjevajućih o slobodi i samostalnosti svoga naroda, odsijevaju saborski govori i najosbiljnijih i najumnijih magjarskih političara.

IV.

Hrvati se brane od jezika magjarskoga, koji napokon primaju kao obligatan predmet u svoje škole.

Ovako prazni i goloruki izlazimo iz ogleda po književnosti tadanjoj, uzalud tražeći nebi li u njoj našli oružja za borbu koju vode Hrvati proti Magjarima, da im ne navale svoj jezik. Ovako dolazimo napokon do sabora od god. 1825, koji je sazvan iza trinaestgodišnjega

[1] Sr. Šafařik Gesch. d. südsl. Literatur II. str. 294 i 315 i na više mjesta do 379 str.

[2] Izbor dugovány'h vsakoverztneh na haszen i razveszelenye 2 izd. U Zagrebu 1839.

[3] Štoos Pav.: Glas kričećega vu puščini horvatskoga slovstva. Vu Zagrebu 1833.

Digitized by Google

absolutnoga vladanja. Kao što iza Josipovoga vladanja, tako je i sada iza još dužega absolutizma navala stališa na vladu jaka, kako bi se osigurali od samovolje bečke vlade. U tom su složni Hrvati s Magjarima i zato, jer su pretrpili nečuvene muke kroz tolike godine što je bečka vlada svu zemlju preko Save bila od Hrvatske otrgnula i svima silama nastojala da Hrvatsku preko Save i cijelo hrvatsko primorje sklopi sa austrijskim zemljama.

Da se osiguraju od buduće germanizacije i da se ojačaju za obranu, navaljuju Magjari opet svima silama, da magjarski jezik bude sveobće primljen u urede i škole ne samo u Ugarskoj, već i u Hrvatskoj.[1] Hrvati se otimlju puna tri mjeseca braneći svoje pravo, da magjarskoga jezika oni primiti ne mogu niti ne smiju. Hrvati se brane pozitivnima zakonima posvećenima od kralja. Spominju, kako se kroz vjekove uzdržala sloga izmed Hrvatske i Ugarske, jer je bio jedan jezik, koji su obadvije strane razumjele. Ako je Magjare volja uvesti magjarski jezik, neka ga uvedu u Ugarskoj, kako je već bilo odlučeno: „intra recinctum Regni Hungariae". Ali ne samo hrvatski zastupnici, već i zastupnici slovačkih županija njitranski i liptovski vele, da u njihovim županijama neima jošte toliko znanja magjarskoga jezika, da bi se ovim jezikom moglo tamo uredovati.

Na to se dižu zastupnici skoro svih magjarskih županija, da udare na Hrvate. Čini se, da je ovo dovelo Magjare do bjesnila, što su zastupnici slovačkih županija kao teško dočekali priliku, da sa sebe stresu magjarski jezik. Što sada govore Magjari, to je jedva moći sabrati. Oni da su popuštali Hrvatima od 1790—1811, jer da su bili obrekli, da će svoju djecu dati podučavati magjarski, a ovo što sada govore, da ide na to, da sasvim odbace jezik magjarski. Hrvati da uživaju magjarske sloboštine, pak zato neka budu jednim jezikom sa „zajedničkom domovinom" sapeti. Kada su naučili mrtvi jezik latinski, zašto ne bi i živi magjarski, oni da su znali i prije magjarski. Kada su mogli pod Josipom II. za tri godine naučiti njemački, zašto nebi sada magjarski. Hrvati imadu s Magjarima jednu krunu, jednu upravu, jedan sabor, pak neka imadu i jezik Svaki narod u ovom vijeku vlada sa svojim narodnim jezikom, to ište duh ovoga vremena, a samo da ne bi Magjari, jer im to priječe Hrvati. Iza burnih i bijesnih govornika dižu se onda i blaži, koji su htjeli Hrvate uputiti, da im oni nepriječe latinskoga jezika, samo neka u uredima bude magjarski. Ovi pitomiji čini se, da su

[1] Diarium Comitiorum 1825 19. dec. str. 262.

Digitized by Google

bili najbjesniji jer su u bjesnilu svojem zaboravljali, da je onda gotovo sve uredovanje bilo u javnim skupštinama, pak su tako iskali, da bude jezik magjarski jedini u cijelom javnom životu hrvatskom.

Gornja kuća u kojoj je bilo mnogo ljudi, koji nisu znali magjarski, koji bi rado bili sasvim uz Hrvate pristali, da bude i na dalje u obadva kraljevstva jezik latinski, ona odobri stanovište Hrvata, a o njezinoj poruci opet se raspravljalo 26. februara 1826.[1] Gornja kuća prihvati jezik magjarski za uredovni „ali *salvis juribus Regni Croatiae*", što je još veće i bjesnije navale Magjara izazvalo.

Prvi govorio je hrvatski protonotar Josip Kušević, da opravda stanovište hrvatsko.[2] On se prije svega pozivlje na zakonske članke potvrdjene od kraljeva, po kojima imadu Hrvati svoja osebujna prava, o kojima se ne može raspravljati u zajedničkom saboru, već samo u saboru hrvatskom. Medju ta prava ide i poraba latinskoga jezika. Neka se sjete Magjari prošlih vjekova, premda smo „po jeziku i običajima" različiti od njih, da smo dali na zajedničku obranu junaka, kojima su jedva ravni oni, koji su se borili kod Termopila, Sagunta i Saragosse. Spominje im, kako u Švajcarskoj i u sjedinjenim sjevernim amerikanskim državama žive različiti narodi sretni i slobodni pak i „ovo kraljevstvo daje primjer potvrdjen od tolikih vjekova". Uza sve to daje Kušević Magjarima koncesiju, kada veli: *„da Hrvati uvidjaju korist i potrebu magjarskoga jezika, pak jerbo žele sreću i napredak svojim potomcima, da će sve moguće učiniti, da se mladež hrvatska magjarski jezik nauči"*.

Nije ovo Magjare zadovoljilo, već su stali tvrditi[3], da Hrvatsku ne valja drugačije smatrati, nego što se smatraju sjeverne magjarske županije, koje da su dobile takodjer njeke koncesije. Hrvati su na temelju zakona od god. 1790 čl. 58 pod ugarskim konsilijem, pak da se njima koncesije dadu, da konsilij na sve vjekove ne bi mogao uredovati magjarski. Badava je predsjednik sabora kraljev Personal opominjao bijesne govornike, da Magjari Hrvate ne mogu prisiliti, da prime magjarski jezik[4], ali i on Hrvatima predbacuje, da su prije

[1] Sr. Diarium Comit. 1826 str. 100—129.

[2] Govor njegov štampan je u Zagrebu pod naslovom: *Sermo Magistri Josephi Kusevich* etc. a na koncu stoje ove značajne riječi: „Paginae Diarii Diate Pars II. 100, 101, 102, 103. Sermonem hunc in parte truncatum, in parte contra mentem proloquentis alteratum continentes, euudem in sua integritate edendi necessitatem provocarunt."

[3] Diarlum 1826 ste. 104—106 i str. 110—112.

[4] Diarium 1826 str. 109: „ad recipiendum linguam hungaricam — Croatas — cogi nequire".

Digitized by Google

drugačije govorili, nego ipak mora i on da preporuči, neka se u zakonu o jeziku magjarskom kaže, da se uvodi: *„intra fines Regni Hungariae“*.

Hrvati Magjarima gromko odgovaraju, da su „sjeverne ugarske županije dijelovi Ugarske“, dočim je Hrvatska savezno kraljevstvo, koje ima svoja prava, svoje zakone, svoja privilegija, običaje i sloboštine, da je ovo kraljevstvo pod Nj. Veličanstvom i pod banom od njega postavljenim, da imade svoj posebni teritorij i posebne grbove, da se i u kraljevom naslovu napose spominje, da poslanici njegovi imadu posebno častno mjesto kraj predsjednika.[1] Pa kako će narod, „koji je u junaštvu ravan Ugrima, biti prisiljen, da primi tudji jezik“, kada je kroz osam stotina godina imao latinski jezik, i u njem sve zakone i slobode.

Onda su se Magjari stali groziti, da su oni u saboru u većini, pak da će većinom glasova Hrvate nadglasati. „Ali Vam ovo pravo — vele Hrvati — ne priznajemo, jer kraljevine naše nisu podane („subjecta regna“), već „regna socia“ (Testvér Ország), *„quae Hungariam non pro matre sed pro sorore solum habent, longeque prius steterant, quam Hungaria: nec unquam hujus — verum propria utebantur lingua“*.

Dakako da su na ovu odlučnu izjavu Hrvata Magjari odgovarali još strašnije i odlučnije, nego li što su prije običavali.

Kada bi Hrvatska takova prava imala, vele Magjari, onda da Ugarska ne bi mogla niti zakone stvarati, a to ne može biti: „mater namque serva filiae esse nequit“. Hrvatskoj da ne pripada naslov „regna socia“. Predbacuju im, kako su se naučili latinski, njemački, franceski, talijanski, a samo magjarski da neće. Iza jake bure predlaže predsjednik, neka se tako uredi, da se ne povrijedi legislativa niti pravo Hrvatske, zato neka ostane, da se magjarski jezik uvodi samo: „inter limites Regni“ razumijeva se Hungariae.

Kada su Magjari vidili, da ovim putem neće Hrvate ukrotiti, okrenu malo drugačije. Uzmu zahtijevati, da se u hrvatskim ško-

[1] Diarium str. 112. Superiores Regni Comitatus esse partes integrantes Regni Hungariae, Partes contra adnexas distincta constituere corpora, Hungariae foedere saltem juncta, suis juribus, Legibus, Privilegiis, consuetudinibus, Libertatibus provisa, nonnisi a Regia Majestate et per hunc constituto Bano dependentia, quae distinctos habent Limites et propria insignia, prout et in titulo Regis distinctim memorantur, Ablegatique eorumdem ad dextram Praesidis honorifica gaudent sessione.

Digitized by Google

lama uvede magjarski jezik kao predmet obligatan. Ako pak Hrvati budu htjeli službe dobiti kod namjestničtva, morati će naučiti magjarski, ali i za to neka im se postavi rok za šest ili deset godina, dokle nauče magjarski.[1] Hrvati su i ovo odbijali, da se njima opredjeljuje rok, do koga bi imali naučiti magjarski. U školama hrvatskim da se i onako uči ovaj jezik kao predmet neobligatan, pa koga je volja i hoće u službama napredovati, on ima prilike da nauči.

Hrvatski zastupnici braneći svoje pravo otvoriše ipak Magjarima njeki prolaz kroz svoje zakonima oboružane redove, jer su mnogo puta naglasivali, da je njima u ime mira i sloge dapače drago, da se mladež hrvatska uči magjarski. Ovu priliku upotrijebe Magjari, da što jače navale, neka bude magjarski jezik predmet obligatan, neka sami na to svoje volje pristanu.[2] Osjećali su naši izaslanici, da niti na to ne mogu pristati bez privole sabora hrvatskoga. Ban sazove u konferenciju sve Hrvate, ali svi su bili toga mnijenja, da toga ne mogu prihvatiti, već da to predlože budućem saboru. Ali ako i na to pristane sabor hrvatski, da se u saboru hrvatskom ima i nadalje govoriti i raspravljati samo na latinskom jeziku.[3]

Poslije ovoga sukoba nisu Magjari prestajali dosljedno raditi o svojem jeziku, da ga utisnu i u Hrvatsku. Kada se je o tom radilo, da i u vojsci bude komanda magjarska, opet moraju Hrvati da se brane i da po stoti put izbrajaju sve zakone, po kojima to ne može i ne smije biti. I opet moraju opominjati Magjare, neka ne siju mržnju, razdor i neslogu izmed obiju kraljevina. I opet im spominju da Hrvatska nije županija već savezna kraljevina.[4] Hrvati su morali spominjati Magjarima, kolike je važnosti Hrvatska pȯ svojem geografskom položaju za trgovinu ugarsku i hrvatsku, morali su izticati, kako imade jedanaest hrvatskih regimenata, koje mogu dići do sedamdeset hiljada vojske, a neka se sjete, da je god. 1809 osim ove vojske digla banska vlada do sedamnaest hiljada, da su hrvatske vojske bez pomoći ikakve druge vojske onda Dalmaciju izbavile izpod jarma tudjinskoga.[5] S hrvatskima zastupnicima u slozi radio je

[1] Diarium Comit. 1826 str. 122—123.

[2] Zem. ark. Acta congregat. god. 1827. Relacija hrvatskih poslanika.

[3] Ibidem relacija hrv. poslanika i Diarium str. 629—30 i str. 655.

[4] Sr. Diarium Comit. 1825 str. 629—30.

[5] Diarium Comit. 1826 str. 637—38.

Digitized by Google

i zastupnik grada Rijeke, koji nije takodjer želio, da se tamo magjarski uvodi.[1]

Moramo ipak konštatovati, da su tom istom prigodom hrvatski zastupnici pokazali već puno malodušnosti, kada očituju, da su zahvalni „veledušnosti" magjarskoj, što dozvoljuju, da se pored magjarskoga dnevnik saborski radi njih izdaje i latinski. Hrvati su prisiljeni očitovati, da će o tom nastojati, da se kod njih uči magjarski: *„ex naturali illo quo erga sociam sibi gentem Hungaram feruntur amore"*. To su hrvatski poslanici i vjerno kod kuće izvješćivali, pak i u svojem izvješću vele doslovce ovako: *ad contestandum verum unionis desiderium et seriam linguam hungaricam discendi voluntatem sponte declaremus, ut studium linguae hungaricae, quod hactenus in Regnis his extraordinarium fuit, pro futuro sit ordinarium.*[2]"

Sabor hrvatski (g. 1827) ne samo da je uzeo na znanje, što su mu javili njegovi poslanici sa zajedničkoga sabora, već je odredio člankom 5., da se uči mladež hrvatska magjarski, jer da inače u uredima zajedničkim ne bi mogli naći namještenja, pa ne samo to, nego i za zajedničke poslove s ugarskom i za posebne hrvatske mogu raditi u zajedničkom saboru samo takovi ljudi, koji znadu magjarski — zato odredjuje, da bude jezik magjarski u hrvatskim školama kao „predmet obligatan", a poslanicima za budući zajednički sabor dati će se naputak u ovom smislu.[3]

Kada se je godine 1830 imao sastati sabor zajednički u Požunu, da okruni nasljednika prijestolja Ferdinanda za kralja ugarskoga i hrvatskoga, sastao se opet sabor hrvatski, da dade naputak svojim poslanicima. Već prije sabora požurile su se hrvatske županije, da dadu svoj glas za magjarski jezik. Županija zagrebačka daje naputak svojim poslanicima na sabor hrvatski, u kojem su slijedeće osobite ustanove: 1. „Ako koji pučki učitelj znade magjarski, neka odmah uči djecu magjarski čitati, a poslije neka se na učiteljstvo nitko ne pušta, koji ne bi pokazao, da zna dobro magjarski čitati, niti neka se u latinske škole ne prima nijedan djak, koji ne bi znao čitati jednako magjarski kao i hrvatski i latinski". 2. „Da u latinskim školama bude od prve škole počamši magjarski obligatan, zato neka

[1] Sr. Diarium Comit. 1826 str. 655.

[2] Acta Reg. Congregat. u zemaljskom arkivu g. 1827 br. 2.

[3] *Acta Regni Congregationis 1827.* u zemaljskom arkivu. Ovaj članak štampan je medju prilozima djela: *Wachsmuth:* Die Gechichte des Illyrismus. Leipzig 1849 str. 195—96.

Digitized by Google

se nastoji kod previšnjega mjesta, da se potrebiti za to učitelji iz naukovne zaklade dotiraju, a ako toga ne bi bilo, neka djaci plaćaju naukovinu u to ime svaki po četiri for. — a da se laglje svrha dostigne, neka se svaki dan uči magjarski. 3. Neka se odsele nijedan profesor ne namjesti, koji ne bi znao toliko magjarski, da može učeću mladež u tom predmetu podučavati".

Iza svoje zagrebačke družice nije zaostala niti županija varaždinska, jer i ona veli, da „Hrvati istom željom gore za magjarski jezik, da ga nauče kao i Magjari", zato neka sabor hrvatski nastoji o tom, kako će se stvoriti zakon, koji će zadovoljiti ovoj vrućoj želji Hrvata.[1]

Sabor hrvatski sbilja nije zaostajao za ovima županijama, već je stvorio zaključak, kako su županije želile. Sabor hrvatski sastavši se 5. augusta 1830 i slijedećih dana, prihvati zaključak, da se dade inštrukcija „ut arctiori adhuc cum socio Regno Hungariae jungi possint vinculo" nalažu svojim poslanicima, da ištu zakon, da bude jezik magjarski predmet redovit.[2] Taj zakon ištu doista poslanici hrvatski u drugoj tački svojih „postulata i gravamina". Naravna je stvar, da je ovaj gravamen hrvatski riješen onako, kako su oni želili.[3]

Svatko se pita: da li je ovo sbilja bila misao svega hrvatskoga naroda, da li je ovo bio štono se veli jednodušni glas javnoga mnijenja. Da nije bila to obća misao naroda, zato imamo i hrvatskoga i magjarskoga svjedoka. Iza ovoga sabora u početku godine 1831 spjevao je Pavao Štoos pjesmu, u kojoj očito žigoše ovaj postupak svojih zemljaka, kada reče o „majci domovini" kako plače:

Z kraljestvom skupa glas moj prehaja
Nit gdo vu sèrdcu zato se kaja
— — — — — — — — —
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati.[4]

Da se ove bolne riječi pjesnikove odnose na magjarski jezik, koji je ove godine uveden bio, svjedoči nam jedan Magjar, koji je god. 1849 izdao već više puta od nas spominjanu knjigu.[5] On veli:

---

[1] Wachsmuth Geschichte etc. str. 198—99.
[2] Ibidem str. 196.
[3] Sr. Diarium Comit. Acta str. 576.
[4] Pjesma štampana u Danici g. 1835 i g 1848 od samoga pjesnika u njegovoj brošuri: „O poboljšanju ćudorednosti svećenstva."
[5] Die Geschichte des Illyrismus 1849 Wachsmuth napisao je ovoj knjizi samo predgovor, a njegovo ime metnuo je na čelo neimenovani

Digitized by Google

„Kada hladnom krvi sasvim nepristrano i bez predsude tražimo prave uzroke prežalostnom razdoru izmed Ugarske i Hrvatske i iza toga nastalim hrvatskim nemirima, moramo priznati, da su osim vanjskih upliva postali iz onih nespretnosti, koje su Magjari počinili god. 1830, kada su u prevelikoj revnosti svojoj kao sidro spasa svoga uvodili magjarski jezik za diplomatički. Nije se pazilo na izbor sredstava i time se činila pogreška, a da se je sa više umjerenosti i uztrajnosti, više štednje i susretanja postupalo bilo bi se bliže cilja dospjelo ili bi se bio cilj dostigao".

Ovako vidimo, da u čas, kada po javnim i diplomatičkim svjedočanstvima izgleda, da je Hrvatska najdublje pala, opet nam svjedoče prijatelji i neprijatelji, da je počela osjećati onaj ljuti žalac, koji joj je imao zadati smrtnu ranu, kada moraju sami Hrvati iskati, neka se širi u Hrvatskoj znanje magjarskoga jezika, a mladež hrvatska neka se u tom jeziku pripravlja za svoju budućnost. U toj budućnosti naravno je, da je svaki misaoni čovjek mogao lasno vidjeti buduću žalostnu sliku umiruće Hrvatske.

V.

Predhodnici ilirske dobe. Prvi branitelji hrvatskoga jezika i buditelji slavenske ideje.

U isti čas kada je sabor hrvatski prihvatio, da bude magjarski jezik „radi što jače unije s Ugarskom" obligatan po svima školama, u taj isti čas diže se mladi jošte neizučeni pravnik *Ljudevit Gaj,* da izda malo djelce: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña u Budimu 1830.*

Knjižica njegova prodahnuta je tako jasno sveslavenskim duhom, kako do sada nijedna na jeziku hrvatskom u Hrvatskoj u ovo posljednjih pedeset godina. Nadahnuta je duhom velikoga pjesnika „Slavy dcery" Jana Kolara. Vjerujemo mu; kada sam kaže g. 1850: „Knjižica, koju sam g. 1830 o utemeljenju glasovnoga našega pravopisa hrvatskoga u tiskarnici budimskoga sveučilišta na sviet izdao, medju srbskom omladinom, koja je već tada za narodnost svoju plamtjela, pribavi mi mnoge istine i srdčane prijatelje."[1] Ali pri-

Magjar samo za to, da laglje svoje ideje protura u svijet, jer mu je bilo do toga, da naslika Hrvatsku, a naročito ilirsku stranku kao strašno panslavističko leglo. U ostalom mi smo piscu zahvalni, jer nam je podao materijala za ilirsku našu dobu dosta puno.

[1] Gaj Velimir: Knjižnica Gajeva Zagreb 1875. Autobiografija koja siže do g. 1830. Ove gore spomenute riječi upravo su posljednje u toj autobiografiji

Digitized by Google

bavio mu je i medju hrvatskom mladeži, kako svjedoči njegov suučenik Fran Kurelac, kada veli o njem: „Odonuda — iz Pešte — se vrativ Gaj, vsa je društva, vse sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovaka — Kolara — te ugrijane slovinske duše, a najpače čudesi divne mu i pročuvene pěsni: Slávy Dcery. Nam je bilo, kao da nam je usta medom omazao, i bolje smo k tomu pridisali nego li k liljanu i k čeminu. To je bila prva kitica iz golemoga vrta Slovinstva.“[1]

A koje su i kakove te Gajeve ideje? Gaj se nada, da će: *„vsaki izobraženi Čeh i Leh — Vseslavenstvo (to jest goruća želja, da vsa narečja velikoga našega naroda, kuliko moguče je, jedno k' drugomu približiju se) glibše čuti, neg da se mi za stanovito ufati nebi smjeli, da sledňa dobra, z' ovem pravopisaňem na svetlo dana horvatska kniga tulikajše vu Čehski i Lehski zemli čtela se bude. A kulika nam stopram onda hasen i korist pristupa, ako se bližňi brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Štajerci i Korušci . . . s nami sjedinili budu“.*

Da su upravo ove Gajeve ideje uhvatile medju mladeži živa korena, o tom imamo jasno svjedočanstvo. U pjesmi kojom se slavi Stjepan Ožegović pjeva bogoslovac Josip Kundek[2] u jeziku hrvatskom:

Nit se čudim Albanezom, al Bošnjakom,
Niti vlaške zemlje gjegjernem junakom,
Nit željarom prebogate Bulgarije,
Ali vrednom Ljudstvu v slavne Rumelie,
Kajti Turska sila vse ove nadvlada
Ter ljuto kršćanskog puka sine lada.
Već se čudim, da vu Dalmacie slavne
Ginem vu Horvatske i Šlavonske srećne,
Gde mir ravna puka i slobodnost zlata,
Gde pod jednum krunom složnost je poznata,
Gde Magjari sinom daju peldu lepu,
Ki sreću v jeziku svêm imaju slepu:
Moje osvojuju, nove zmišlavaju
Reči, i sebe kak šojka ponašaju.
A — Ti sine s tvojem nećeš se skinčiti,
Nit mene pred svetom pristojno sdičiti,

[1] Kurelac: Slovo nad grobom dr. Lj. Gaja 1872. Sr. Kollar Spisy děl III. str. 45. Gajeva knjižnica str. XXIX.

[2] Rech Jezika Narodnoga preizv Stephanu Ozegovichu Vu Karlovcu 1832.

Digitized by Google

Nego Tvoje ovem Ti dopuščaš kinče,
Gizdavo prevzetno da si ime diče.

Zatim govori pjesnik, kako domovina plače nad ovim narodom:

Zahman stara dika, zahman Slava prava,
Kad nju ovaj narod silno zahitava.
Nit se seća odkud? — Kakvo njegvo ime?
Jel' dohadja z-Turske, je l' mu Magjar ime?

Ali pjesnik se nada, da će biti bolje:

„Ar se zdižu Mladi, posluju marljivo
Ter podžižu v stareh, kaj bilo vgaslivo.“

Očevidno je pjesnik medju mladeži hrvatskom nalazio utjehe za ovu veliku mrtvačku nevolju, u kojoj se nalazila jadna tadanja starija generacija hrvatska. Pak se doista mladež pokaza toli smiona i odvažna, kako samo njoj dolikuje.

Mladi jurista Ivan Derkos napisa ove godine djelce, koje bi u ono doba moglo služiti na čast svakomu i najodličnijemu čovjeku u Hrvatskoj.[1]

Braneći veoma krasno dokazima iz historijskoga i naravskoga prava, da Hrvati imadu pravo čuvati i uzgajati svoj materinski jezik, nastavlja na primjetbu protivnika: „Ipak sada valja učiti jezik magjarski, dakle š njime, a ne s materinskim valja se baviti.“ „Pa tko ti brani, da učiš magjarski? Uči i laponski, neće ti nitko braniti. Ali zar odatle slijedi; ako učiš magjarski, da zato zanemaruješ tvoj materinski jezik. Da je magjarski vrijedan njekoga truda, a nevrijedan materinski, kako će uztvrditi vrijedan sin domovine!“

„Sada da se vratimo k onoj mojoj tvrdnji, da prosvjeta naroda i narodnoga jezika stoji u najužem savezu, da ju bolje utvrdim.“

Baci pogled svoj na staru Grčku, na Rimljane, sadanje Nijemce, Engleze, Franceze, uzmi Rusiju, koja je tako dugo, „dok je slabo gojila svoj narodni jezik, jedva kakav znatniji napredak u kulturi učinila “ Sjeća na Francesku, kako je svojim jezikom razsvijetljenim u akademiji osvojila svijet i dobila premoć u Europi. Spominje Njemačku, kako se je u 18. vijeku tek po znamenitim piscima podigla. „Ali uzmi si za primjer Srbiju, kojoj je sada istom sinulo sunce prije desetak godina iz onakovih tmina, za koje se mislilo, da će

[1] *Genius Patriae super dormientibus suis filiis seu folium patrioticum pro incolis Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavonie in excitandum excolendae linguae Patriae studium.* Zagrabiae 1832 str. 52.

Digitized by Google

do vijeka biti, koja je toliko vjekova pod nesnosnim jarmom despotizma stenjala, kojoj je pod onim teretom i u borbi za zlatnu slobodu skoro duša izpuhnula, kojoj nijesu za svaku kulturu otvoreni putevi, koju većim dijelom turski barbari okružuju; ova Srbija u početku ovoga vijeka strese sa sebe onaj teški željezni san i učini napredak u nauci svoga narječja, da iza triju drugih posestrima Českoga, Poljskoga i Ruskoga jedva tkogod može preda nju. Ova Srbija u svome krilu ima onoga muža — Dositeja Obradovića — koga slavi Engleska, a i Njemačka.

„Českoj znadeš hvalu, da svake godine na svojem jeziku izda do tri stotine knjiga i časopisa, ja je nisam vrijedan hvaliti, a tako niti Poljske niti Ruske, koje sam već više puta spomenuo. Pa opet su sve ove sestre Tvoje, to su sve grane jednoga stabla. Sve one rade, a njihove plemenite namjere idu na to, da si na široko i na daleko steku upliv po Europi, dostojan naroda od sedamdeset milijuna; svi rade i troše svoje sile, da podignu kolosalnu ovu sgradu na pogled cijele Europe najdostojniju; samo ova tri kraljevstva razoruju uspomenu svoga postanka iz toga gnijezda, krše onu vezu bratinstva, kojom ih veže sama narav, leže bezbrižna za budućnost, nijema na pozive braće svoje, nemarna za vijenac, kojim će se skoro drugi ovjenčati, leže rekoh u onoj strugi, koju su im pred vjekovima pradjedovi prostrli. Premda se pobjeda sklanja na našu stranu, premda su već odmaknute najveće zaprijeke, pak je onaj glavni put utrt već drugima rukama, premda tebi svi bratinske obećaju pružiti ruke, premda ti je najviše toga gotovo, hoćeš li i sada da budeš izuzeta iz ovoga plemenitoga saveza, izuzeta od one časti, koja se širom otvara, a skoro će ju dostići tvoje sestre, zar ćeš si odabrati, da budeš bez narodnosti, skoro bih mogao to zaključiti iz dosadanje tvoje tromosti.“

Zatim spominje sud njemačkoga pisca, kako je jadan svaki narod, koji neima svoje napisane političke historije niti historije književnosti, a napose kako se piše o Hrvatima, da su im u najnovije vrijeme plodovi duha izmed svih srodnih plemena najslabiji. „Ogledaj se, pazi“ — nastavlja pisac — „u kojem živiš vijeku, pod kakovim zemlje gospodarom; prestraviti ćeš se, ako imaš jošte malu iskru narodnosti u srcu svom, ako samo malo krvi naroda slavenskih teče u tvojim žilama . . . .“

Lijepim pogledom po slavenskim zemljama, dobrim poznavanjem nauke o srodnosti slavenskih jezika nastoji nadalje plemeniti pisac u svoj narod uliti slavensku dušu najviše izcrpljujući Šafařika i za-

Digitized by Google

vršuje s riječima Dositejevim: „Vostani Serbijo, davno si zaspala, u mraku ležala, sada se probudi, i Srblje vozbudi."

Zatim prolazi na razmatranje o narječjima, koja se govore u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, pak suzbija najprije one prigovore: „ovaj je jezik već previše zanemaren, nije se vrijedno zanj brinuti, tko će čitati knjige u ovom dialektu, kada ih se nalazi toliko dobrih u najbolje obradjenim jezicima". Odbivši ove prigovore stavlja si pitanje: *„kojima načinima bi naš jezik dospio na onu visinu savršenstva, kako ju žele ostali Slaveni, i razne okolnosti to povladjuju . ."*

On razmatra položaj i stanje slavenskih literatura i predlaže: *„da se sva podnarečja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slože"*, on razumijeva slijevanje *„u jedan jezik, ne pučki već viši književni, kojim bi se pisala znanost, spisi periodični, u kojem bi se i pjesništvo uzgajalo"*. On bi iz krasnoga dalmatinskoga izbacio riječi talijanske, a iz slavonskoga turske. Kajkavski hrvatski govor imao bi se preliti u onaj, koji se govori u Dalmaciji i Slavoniji i vojnoj krajini. Kada se uzme na um, kako su dialekti njemački raznolici, kako se luče od književnoga jednoga jezika, onda će se tim laglje i onaj, koji se govori u civilnoj Hrvatskoj, priljubiti onom jeziku, koga govori većina naroda. Po ovom bi se dostiglo 1) da bi se složile sile naroda, pak bi se laglje snosili i tereti; 2) i velika djela mogla bi se štampati, jer bi se pisalo za milijune, a tim bi se ispunila očekivanja braće Slavena; 3) sama rasprodaja u množini mnogo je laglja; 4) naša bi muza dobila i od druguda pomoći. *„Dovesti će nam revne učenike Srbe iz Ugarske, dapače niti turska Srbija neće se suztezati po vremenu, da s nama bude u savezu, jer njezin jezik kako gore spomenusmo, neće se razlikovati od ovoga skupnoga triju kraljevina."*[1]

Evo vam jasne slike onoga programa, koga niti poslije hrvatski Iliri nisu nikada zapustili. Ovu njihovu misao imao je izvoditi prvi njihov sudrug *dr. Matija Smodek.*

Učeći u Pešti, gdje je svršio i doktorat filozofije, sastajao bi se s pjesnikom Kollarom, a ovaj ga uputio, neka učini nješto za svoj narod, neka započme mladež poučavati u materinskom jeziku. On zamoli dozvolu kod profesorskoga sbora zagr. akademije Na jesen g. 1832 bila su njegova predavanja oglašena na crnoj tabli. Kolika neprilika, da se mlad Hrvat usudjuje u izvanrednim satovima svojim sudrugovima predavati svoj materinski jezik. Bilo je u ono doba mnogo

[1] Str. 44.

Digitized by Google

Magjara djaka na našoj akademiji zagrebačkoj, a tako su i Hrvati išli na magjarske akademije. Ovi se djaci uzbune, jer *„da se to sve istom na Požunskom saboru riješiti ima“, može li se hrvatski jezik predavati kao izvanredan predmet“,* premda se je magjarski kao obligatan predavao. Radi toga dogodiše se smutnje, tučnjave i koješta tako, da se je cijela stvar morala još jednom raspraviti. Bilo je ljudi Hrvata, koji su pod „lingua patria“ razumijevali magjarski. Ovoj raspri učini kraj tadanji profesor filozofije, rodjeni Slovak, ali i dobar Slaven i najvjerniji drug poslije naših Ilira, dr. Stjepan Mojzes. Vrijedno je spomenuti njegovu značajnu obranu prvoga učitelja hrvatskoga jezika. „Što se vremena tiče, kada da uči: što nam je do toga? Može ako hoće lijepo o polnoći. Što se mjesta tiče, gdje da uči: zašto da ne uči tamo, gdje se muzika uči? te obere li ono vrijeme, kad ja u obližnjoj školi predajem jezik grčki, niti ću ja njega smetati, niti on mene. A što se napokon *onoga* tiče, koji da uči, znamo da je rodjen Hrvat i da se tim jezikom bavi, da si je u Pešti pribavio doktorat filozofije, da je mladić dobra vladanja, da ono čega još ne zna, po vremenu i naučanju još naučiti može, da za sad drugoga neima, da to bez ikakve plaće te samo iz ljubavi narodnoga jezika čini, *da je već doba da se taj predmet uči.* To su razlozi, s kojih sam ja tvrdo za to, da mu se to dopusti.[1]“

Ovi razlozi prevladaše i Smodek uze predavati na veliku radost plemenitijih hrvatskih mladića.[2] Ta predavanja polaze profesori i djaci, fiškali i jurati i drugi ljudi.

Što su mladi ljudi ove godine tek snivali, to pokuša uvoditi u život *grof Janko Drašković,* jedan od najuglednijih sinova naše zemlje. Probavivši svoju mladost u vojsci, a služio je već pod Laudonom, kao vojnik i diplomata proživio veliku francesku revoluciju. Poslije toga po običaju onodobne aristokracije natjecao se u razkošnom životu sa kavalirima drugih zemalja. Okajan vrativši se istom pod starije dane u domovinu, tim žarkije prihvati raditi o dobru svoga naroda. Upravo ove godine (1832) imao se započeti veliki zajednički sabor, na kojem bi se konačno po modernim evropskim pojmovima imala organizovati Ugarska i Hrvatska. Prije toga imao se sabrati sabor hrvatski, koji je u ono doba imao tek zadaću, da sastavi naputak svojim odaslanicima. Za taj naputak napisa plemeniti grof prvu brošuru na jeziku hrvatskom, napisa ju

[1] Sr. Kurelac; Fluminensia str. 182—184, gdje su detaljno pripovijedaju neprilike prvoga učitelja hrvatskoga jezika.

[2] Smičiklas: Život i djela Babukića str. 56—58.

Digitized by Google

jezikom, za koji je mislio, da bi imao biti književni hrvatski jezik; napisa ju onim jezikom, koji je tri godine kašnje primio Gaj sa drugovima svojima. On je po tom neposredni predšastnik u jeziku, a kao prvi uglednik u političkom javnom životu pokazao siguran put, na kojem će moći raditi oduševljeni mladi ljudi.[1]

Ali čujmo plemenitoga grofa:

„Ja odaberem za moj razgovor naški jezik, želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojem sve izreći moguće jest, što serdce i pamet zahteva; dialekta pako ovoga kao običnoga u pismoznanju starinskomu, i kao puniega izvolio jesam. Priložena tabela dokazuje, da on i najhodnii jest u Slavo-hervatih, kao narodu naših kraljevinah. On mora i naj pravii biti, jere ga Slavonac, kraišni Hervat, Primorac, Prikupnik, Dalmatinac, Bosanac, Cernogorac i oni Hervati, koji se Wasserkroaten zovu i po magjarske zemlje razsuti jesu, jednako govore, sve knjige starie, koje u Zagrebu, Požege, Splitu, Mletkih i Dubravniku utisnjene jesu, i mašna kniga senijske i drugih primorskih biskupiah, sve u istom dialektu liepo pisane jesu, i jere ovoga dialekta nigdo prebivajući u drugom kotaru ne promini, gje protivno, oni pomiešanoga dialekta govoreći svojega odmar kao manje krasnoga, s ovim promine, kad se ga nauče, kao ja koi u Zagrebu rodjen jesam.“

„Ortograph pako takodjer iz starih knigah složio i popravio jesam, budući mi se zagrebački iz magjarskoga, dalmatinski pako iz talianskoga uzaimljeni i za oto nedovolni vide. Ufam se uvjerjeni štioci od vašega domorodoljubia, da vi meni prostiti budete ovo usudjenje moje. Vi ćete nekoje vama neobične rieči u ovomu razgovoru najti, one ele niesu inokrajne, jere se u svakome staromu riečoslovniku nalaze. To jest potvarda, da ovai naš jezik u starii doba hodnii bio jest, neželi našim viekom. Ovo ufano nie dika za nas, ele ovu pregrešku vi lahko s voljum popraviti i u domorodskom *književstvu bratju vašu slavsku sievernu stigli budete,* od kojega književstva negda silni rati kasnie pako nemar vaša (osobito od božjeg kumira živući, koih bi to se dotikalo) vas priečila jesu. Ele uzdam se, da vi duglje glasa neimatja narodnog jezika potverditi činom nebudete tili. *Pozivljem indi sve domorodce, da pišu, gledeć liepo cerkveno maševanje, koje mi u našemu jeziku imademo, i da se nebrinu zarad nadsuda onih, koi tome lieni jesu, ali koi dietinsko predsudje k svojemu ba-*

[1] Disertacija iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom etc. po jednom starom domorodcu. U Karlovcu 1832. Sr. Prilog ovoj raspravi.

Digitized by Google

štinjenomu siromaškomu dialektu imadu. Stara jest zagadka errando discimus, i ja za oto ufanje negubivam, da vi i moje rieči kao perve preoštro obsuditi nebudete. Nit se namah preosveršenstvo ne učini, nego pamet i trud sve težanje s vremenom izvisi i nadari."

Spominjući nadalje razvitak historijski izmed Ugarske i Hrvatske dolazi do poslije smrti Josipa II., kada Magjari „po smerti njegove kao preporodni biadu. Oni zakon *i jezika svojega iznova učiadu i istim mahom i kraljevine naše u njihovo kraljestvo pretočiti opet naumiše. Iz ove njihove hitnje i izrekah u Dietah kasniih učinjenih izlaze krivde, proti kojemi mi svi se tužimo, i koje redom razsuditi i za pomoć medjn se sovietiti se sad valja.* Ele prie treba *da načela utemelimo* koja nas vodila budu."

Prvo je to „da kraljevine naše nisu osvojene" i da smo mi „dobrovoljno" pristali uz Ugarsku, da imamo posebne zakone i uredbe, koje pred zajednički sabor nespadaju. Drugo da će nas štititi kralj „proti svakomu preotetju množtva ugarskoga". Nadajući se u pomoć kraljevu koji jednako štiti sve svoje narode, veli:

„Ufajte se daklje iz istoga uzroka, da Dalmacia jedanput, kako je prie bila s nami sklopljena i mi onda jedan — dva miliona čineći jednorodni puk budemo. Moguće jest opet i još više, ako bi s vrimenom Bosna, gdi tolike rozgve naše živoše, s pomoćjum našum u nadre naše se povrati. Kakvo li to jasno ufanje za naš narod! I baš kako svakomu serdcu ufanje i svakomu jeziku molba dopuštena jest, još i to ufati se i od Boga moliti volno bude, da nam se s milostjum višnjum kraljev naših onaj krai, koi se sada imenom Ilyrie oživlja, i koi jezika našemu spodobnoga govori, s nama sdruži. Nedvojno jest, da onda takovo kraljevstvo iliričko pol četert milion duša brojeće imenu diku i sostojanju snagu, kruni pako korist viečnu sahraniti i mjerilu[1] *uharno prignuti moglo bi."*

„Na protimbe pako, koje s Madjari imademo vraćajući se pripoznajmo dobrovolno, da svakomu narodu volno i baš pravedno jest svojega jezika govoriti, pisati i težati na toliko, da ga svaki domorodac u svakom sličaju obćenskom razumie i da svako književstvo u njem vesti može . . . *Dužni smo ele dobru peldu Madjarov naslieduvati . . za oto kažmo da i mi narodnog jezika imademo, koi svakog težanja kadar i vriedan jest i primimo našeg jezika u naših poslih i pritrudmo se njega prilagoditi svagdašnim obštinskim i pismoznanskim potribam, kako Magjari tekar od skora čine. I s tim vie-*

[1] Tezulja.

Digitized by Google

rujte najbolje odgovarali budemo prežestokomu onomu madjarskomu zahtivanju zarad jezika svojega.“

„Slidi iz rečenog zaglavak, da mi višešu našu sovietnu stolicu političku ili sovietni dikasterium kraljevski, kako jest već bivao, od kralja našega drečno izprosimo i za njegovo utemelenje skerbimo i pod jedno zakonimo, da stolica ova kao i varmedje naše, sve medju nas buduće obćenje po naški izpisuju. Ako li tuteka kakvi aldov potriban bude, on svakomu domorodcu, koi i glavu svoju za korist domovine dati dužan jest, radostan biti mora, kad pomisli, kakvu odotle korist dieci i mladjem poslednikom sahranimo.“

Kada je šestdeset godišnji starac ovo proglasio svomu narodu, naravno je, da se je iza toga i jače užgala mladež hrvatska. Ova ista knjižica, pisana žarkim patriotičkim duhom, izašla je i na njemačkom jeziku pod drugim naslovom, koji jasnije pokazuje namjeru plemenitoga grofa — pod naslovom: *Sollen wir Magjaren werden*[1] i doživila je za najkraće vrieme više izdanja. Da je njemačka brošura tako brzo i lako prošla i bolje nego li hrvatska, tomu se nije čuditi, kada suvremenici kazuju, da su se *Gaj i njegovi mladi drugovi najviše njemačkim jezikom razgovarali,* kada su počimali misliti i snovati, kako će preporoditi Hrvatsku.

Na jesen ove godine 1832 sastao se doista sabor hrvatski. Pa zar nije opažati nikakva upliva od ovih novih pojava i u saboru hrvatskom? Zar je glas najodličnijega hrvatskoga velikaša bio tek kao vapaj iz hrvatske pustinje? Nije već zato, što upravo njega bira sabor hrvatski kao svoga jedinoga zastupnika kraljevstva u gornju kuću. Nije, jer je u raspravi hrvatskoga sabora bio tako živ i odlučan duh, kakova ne nalazimo od god. 1790, dakle za ovo četrdeset godina. Nije, jer se sada počimlje javljati u samom saboru živa želja, da se Hrvatska povrati prema Ugarskoj u one odnošaje, u kakovima je bila prije g. 1790.

Hrvatski sabor ponavlja od slova do slova onaj članak hrv. sabora od god. 1790 i 1791 po kojem Hrvati upravu hrvatsku predaju u ruke ugarskoga konsilija samo dotle, dok Hrvatska bude veća, da bude mogla uzdržavati takovu svoju samostalnu vladu.[2]

---

[1] Najprije u Leipzigu a poslije u Karlovcu 1833. Sr. Smičiklas: Život i djela Babukića str. 61—63.

[2] Zemaljski arkiv. Acta Congregationis 1832 br. 24. Acta Deputationis str. 22: Praemisso eo, secundum jam substratas Inclytis SS. et OO. Regnorum horum per Deputationem Regnicolarem articulo 9 generalis Regnorum horum Congregationis 7. Junii 1791 celebratae ex-

Digitized by Google

Do toga vremena neka se pazi, da bude stalan broj Hrvata kod konsilija za poslove hrvatske . . . Prema tomu je naravno, da iza gotovo pol vieka opet traže, neka se banska vlast podigne u stari svoj ugled i u staru svoju moć.[1] Banska vlast ne bi se imala protegnuti samo nad krajinom, već i nad Dalmacijom, zato se sabor hrvatski osokoljuje i opet ište, neka se povrati Hrvatskoj Dalmacija.[2] Ovako bi se ispunilo ono, što su Hrvati god. 1790 mislili, da će si onda opet osnovati svoju samostalnu vladu, kada nebude više ova zemlja stegnuta na samih šest županija.

Kada se je radilo o kontribuciji, predlažu i primaju, ako bi Magjari i nadalje nastojali Hrvate pritiskivati, da će odustati od čl. 59. 1790 po kojem su predali uredjivanje daća u zajednicu i povratiti se na ono staro, da se o tom samo u saboru hrvatskom raspravlja, „da se otmu od onih, od kojih su se nadali, da će im biti pomoćnici, a sada hoće da budu naši tlačitelji.“ Ali čujmo njihove vlastite riječi, što će učiniti, ako Magjari ne pristanu na njihove pravedne zahtjeve: „pro casu hoc non restabit aliud, quam a provisione ejusdem articuli (59. 1790) aperte recedere et ad pristinum *contributionem in generali Regnorum Superioris Slavoniae et Croatiae ac Dalmatiae congregatione offerrendi et tractandi usum semet reponere, atque ita oppressione eorum quorum praesidium juste sibi pollicebantur . . . . semet liberare et Regnum suum cum Regno Hungariae tantum foedere junctum, secus in libertate et independentia conservare.*[3]“

Kada se je radilo o jeziku, pozivlju se na sve zakone, stvorene u ovom vijeku. Nalaže sabor hrvatski svojim izaslanicima, neka čuvaju tamo prava jezika latinskoga i neka se ne dadu mučiti *„per introductionem ignotae linguae“* t. j. magjarskoga jezika. Nisu doduše sada već stvorili zaključka, da se uvede jezik hrvatski, ali opominju naročito na sve zakone, po kojima jezik magjarski može biti samo u Ugarskoj u uredovnoj porabi.[4]

---

missam reflexiones, qnod cum Regna haec Croatiae nempe Slavoniae et Dalmatiae inde ab origine propriam habuerint consistentiam itd. od riječi do riječi, kako već spomenusno.

[1] Zem. ark. 1832. Inštrukcija poslanicima Acta Congr. br. 26.

[2] Ibidem inštrukcije tačka 12.

[3] Zem. ark. Acta Congreg. br. 25. K ovomu pripisao je Stj. Ožegović protonotar ove značajne rieči: Ita argumentabatur in generali Regni Congregatione A. 1832 Mense Novembri celebrata.

[4] Zem. ark. Acta Congr. br. 24. Acta Deputationis str. 16—18. U istom smjeru kreće se brošura: *od C. F. V. Dissertatio de introducenda lingua hungarica Zagrabiae 1832.*

Digitized by Google

Osobita uzrujanost prevlada saborom hrvatskim, kada je došlo do rasprave o cjelokupnosti našega kraljevstva, kada se je stalo spominjati, kako kane Magjari da odkinu Slavoniju,[1] kako kane da osnuju severinsku županiju i da odkinu primorje, kako Dalmaciju neposredno Ugarskoj traže, onda u svojem znamenitom govoru reče grof Sermage: „Ne dajmo se varati, već si priznajmo: sva namjera Magjara smijera na to, da sve naše djedinske običaje i zakonito stečena prava i povlasti, koje smo mi nastojali kroz vjekove utvrditi i sačuvati, svojom saborskom premoći dokinu, kraljevstvo naše da razvale, da mu ne ostave nego li ime, a stanovnici ove zemlje da tim življe osjete propast prava svojih, sramotu i potištenost svoju.[2] Sabor hrvatski dapače zaključuje, da poslanici hrvatski u slučaju, ako bi se badava trudili u požunskom saboru: izstupe iz sabora, a Hrvatska će se sama za sebe brinuti.[3]

Da je ovaj bodri duh sabora hrvatskoga — prvi u ovom vijeku — morao osobito odjekivati u mladeži hrvatskoj, to se samo sobom razumije. Mladež je hvatala sa usta saborskih govornika osobito one riječi, koje su bile žešće i plemenitije, koje su odgovarale njihovoj mladenačkoj ćudi. Imademo pred sobom pisma izmed dva poslije znamenita radnika na književnom polju, pismo Frana Kurelca Vjekoslavu Babukiću, u kojem kaže Frane: „Ti si dokazivao, kako su poglavice i poklisari naši hrabro i liepo o sačuvanju starinskih pravic u zadnjoj skupštini besedili, . . . kako su se proti magjarskoj gordosti i takvom li bud sužanjstvu oboružavali i sigurivali i najposle ništa drugo osim obštinske polze pred očima neimajući mnoga dokončali, koja za izvišenje najmilijeg otečestva služila bi i pomagala. Ti si pripovedao, a meni je srdce igralo.“[4]

VI.

Mlada Hrvatska. Vodja joj dr. Ljudevit Gaj.

Mladež hrvatska počela je pratiti javni život s onim svetim oduševljenjem, kakovo se pokazivalo u ono doba u susjednoj Mâgjarskoj, kakovim se sada odlikovala mladost njemačka, talijanska i

[1] Izašao je štampan elaborat hrvatski pod naslovom: *Fundamenta* quibus ostenditur tres inferiores Sclavoniae Comitatus semper ad Jurisdictionem Regni et Bani Sclavoniae pertinuisse . . . podpisani su pod spis ovaj: „Nuncii Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae“.

[2] Zem. ark. 1832. Acta Corgr. br. 26.

[3] Ibidem Acta Congr. br. 24 Acta Deputationis str. 49—87.

[4] Smičiklas: Život i djela Vjek. Babukića str. 62.

Digitized by Google

poljska. Upravo ogledavši po univerzitetima gradačkom, bečkom i peštanskom, kako se mladež drugih naroda oduševljava za svoje svetinje, budi i mladost hrvatsku, da njihov primjer nasljeduje.[1] Ove iste godine (1832) — prve godine vrelo uzkipivše svijesti narodne hrvatske, zaiska mladi izučeni pravnik *Ljudevit Gaj* molbom kod konzilija, da mu se dozvoli izdavati na jeziku hrvatskom časopis pod naslovom: *„Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska"*. Ovu molbu pošalje konsilij svima hrvatskim županijama, da svoje mnijenje o tom gore pošalju. Nismo mogli dobiti zaključaka drugih županija, već samo zagrebačke, koja ovu molbu lijepim riječima preporuči: „Skupština ova — veli zaključak — želeći u svako vrijeme unaprijediti narodni jezik, a po njem i prosvjetu naroda, da uzmogne uzpored stupati sa svima naobraženim narodima Europe; zatim gledeć i na to, da ne znajući mnogi njemačkoga i drugih jezika, ne mogu da obaznadu svakdanje vijesti i čine, pak da im se to kroz hrvatske otačbeničke novine omogući, a osobito za to, da se usavršiti i pomalo pridignuti uzmogne naš narodni jezik, zaključuje: da se moli visoki konsilij, neka kod previšnjega mjesta izhodi privilegium spomenutom gospodinu."[2]

Kada se ovaj topli patriotični duh, koji se tako jasno javlja iz ovoga zaključka županije zagrebačke prispodobi s onim od prije dvie godine, kada je županija od sabora iskala, neka se u škole uvede kao obligatan magjarski jezik, onda je očito, da je g. 1832 Hrvatska disala već hrvatskim duhom, kakvim god. 1830 jedva pojedini izabrani ljudi odisahu. Ovdje moramo dopuniti iz ustmene tradicije, što nam pismena vrela ne kažu.

Već prije toga obišla je ova molba druge županije i svagdje je dobro primljena. Tek u zagrebačkoj skupštini nadje joj se protivnika. Prvi ustane proti Gajevoj nakani Dane Josipović komeš turopoljski, da županija ovu molbu ne preporuči. Josipović je već onda bio mnijenja onih Magjara, koji su mislili, da je Hrvatima magjarski jezik „lingua patria". Proti njemu ustade da brani narodni jezik i namjeru Gajevu dr. Ljudevit Jelačić, bivši profesor na akademiji, koga je Metternich iz službe bacio, jer se je kao čovjek konštitucionalan i liberalan smjelo opirao njegovu sustavu.[3]

[1] Sr. „Vienac" god. 1872 br. 20: „Kako je jugoslavenstvo počelo i razvilo" Sr. Smičiklas: Život i djela Babukića str. 6.

[2] Protocollum Com. Zagrab. anni 1832 Generalis Congregatio 31. Martii et sequ. Aprilii Articulus 75.

[3] Po pripovijedanju g. Antuna Mažuranića koji je tada kao izučeni pravnik u Zagrebu boravio.

Digitized by Google

Josipović je valjda znao intencije konsilija, koji je sve moguće zaprijeke nastojao navaliti pred ovaj podhvat. Naravno konsilij prije svega veli, da su *„političke novine izključene“* dakle o tom neće se s Gajem niti razgovarati. Ali ako hoće, da mu dadu *„privilegium“*, kako je to onda bilo u običaju, neka kaže, da li je sposoban, da uredjuje takov list, neka dokaže, da ima kapitala, kojim će jamčiti, da prenumeranti ne prodju kratkih rukava, da li će list izlaziti svaki ćedan ili svaki mjesec.[1] Ovo sve dolazi tek godinu dana iza toga što je Gaj predao molbu kod konzilija.

God. 1833 boravio je Gaj jošte u Pešti, ali nadajući se, da će dobiti privilegium za izdavanje novina, bio si već najmio stan u Zagrebu, pak je ovamo i dolazio više puta na kraće vrijeme. Prvi njegov pouzdanik bio je Dragutin Rakovac, koji je ove godine spjevao poveću pjesmu pod naslovom „Duh“. Glas o Gaju da sprema novine pratila je mladež hrvatska mladenačkim oduševljenjem. Ali počeo je pratiti ovo nastojanje i stariji sviet, plemstvo i svećenstvo. Što biva na požunskom saboru, pitao je svaki Hrvat, kako Magjari korak po korak idu za tim da odkinu hrvatsko primorje, da odkinu Slavoniju, da uvedu u Hrvatsku protestante, da uvedu u urede hrvatske službeni jezik magjarski, to se sve čulo i znalo u Hrvatskoj.

Znalo se, da su Hrvati iza mnogih ljutih navala od strane Magjara morali 14. aprila 1834. protestovati i dokazivati: „Kralj razkomadanja Hrvatske („Regni Croatiae dismenbrationem“) nikada prihvatiti nesmije, jer je prisegao, da će čuvati cjelovitost ne samo Ugarske već i Hrvatske.“ Oni pitaju: „što će od toga biti, kada Ugarska sebi sada prisvaja zemlje hrvatske, na koje do sada kroz sve vjekove nije se usudjivala prisvajati si kakovo pravo? Zar se ovakav postupak slaže s pacta conventa? Zar se slaže s posebnima pravima Hrvatske? Zar se ne kani ovim načinom ugasnuti svako pouzdanje Hrvata prema Magjarima, kada narodnost i obstanak njihov tolike navale trpi u ovom savezu s Ugarskom?“ Oni „apeluju za žalostne posljedice ovakova postupka na sud Europe i potomstva.[2]“

Sve ove navale odjeknuvši u Hrvatskoj budile su i poslanike hrvatske, da si traže zaštitu kod kralja, koju su zbilja i dobili, jer kralj nije odobravao magjarskih navala. U ovaj čas, kada su se poslanici hrvatski približavali k dvoru, a naročito njihova vrijedna glava grof Janko Drašković, uputi se i Gaj, da traži sebi zaštitu kod kralja.

[1] **Protocollum Com. Zagrab. 1833 Februarii et sequ. Articulus 44.**
[2] **Zem. ark. Relacija hrv. poslanika. Acta Congr. br. 4 str. 124—27.**

Digitized by Google

Konsilij ugarski držao je neriješenu i drugu godinu njegovu molbu, da mu se dopusti izdavanje hrvatskih novina. Sada se Gaj odvaži u audienciju kralju, a kralj mu reče ove značajne riječi: *Kad mogu Magjari štampati novine, zašto ne bi mogli i Hrvati.* Njegova molba bude uslišana u aprilu god. 1834[1]. Gaj se povrati u Zagreb, gdje su ga razkriljenim rukama dočekali njegovi mladi i oduševljeni prijatelji.

Tko je bio Gaj tada? Mladić od dvadeset i pet godina, koji sudeći po tadanjem njegovom znanju jezika, nije bio od korenite hrvatske kuće, koji je znao bolje njemački nego li hrvatski. On je znao nješto i to slabo svoje domaće zagorsko ili bolje svoje krapinsko nariječje. Dugo vremena je na primjer prošlo, dok je znao razlikovati č i ć, njegovo uho nije čulo peć, već za dugo samo peč. On nije filologije toliko učio, da ga ne bi njegovi drugovi Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić u tom nadkriljivali. On nije niti bogatstvom toliko mogao sjati iznad drugih, jer je tek imetka imao, da je ovaj posao mogao započeti.

Gaj je ipak imao darova, kakove ima — po riječima osamdesetgodišnjega starca Antuna Mažuranića — tek jedan izmed milijun ljudi. Neizreciva želja za slavom i veličinom užigala ga je načinom neobičnim. Njegov mistično-poetični, dapače fantastični način govora bio je prodahnut onom za nas netajnom misli, da je on kao izabranik božji. „Vidio sam po sto puta — veli vrijedni starac — da su dolazili ljudi do njega malodušni, ljudi njegovi protivnici. Ja sam radio u prednjoj sobi, a oni bi izlazili od njega obasjana lica, občarani i oduševljeni njegovi pristaše. On je mnogo puta pred menom govorio ovakovim deputacijama, kojih je svaki dan po desetak bilo, pak je mnogo puta, da raspiri ili raspirenu uzdrži vatru, raskrivao nade za našu narodnu stvar, u koje nije ni sam vjerovao, ali je

[1] On pisa Stanku Vrazu 3. aprila 1834 iz Krapine: Kaj se našega Slovstva, a navlastito pako književstva dotiče, ovo leto dozde obiljnum plodnostjum dičiti se ne more, *premdar domoroctvo dosta zažgano,* vse bolje i bolje plamnom da sine, pripravlja se. — Vekšim vendar netilom domačemu kresu moreju postati Novine političke i slovstvene, kojeh vandavanje meni teda negda od dvora bečkoga (kak čujem) z premilostivum odlukom dopitano jest.

Brate, moj vezdašni stališ je tak vuzek, tak tesen, da vsaku i slednju reč, koteru vu naših posleh pišem, živo pretresti primoran sem, ar me vižlji povsud zkoznjivo nasleduju, kde bi mi kakvu zanjku prikvačiti ali lečku podmetnuti mogli (ali ne meni več mojemu ljubimcu) — misli novine koje kani izdavati. *Děla Stanka Vraza V. sv. str. XVIII. br. 11.*

Digitized by Google

dobro bilo za našu narodnu stvar, da svijet ne izgubi vjeru u Gaja i u našu dobru narodnu stvar. Ja sam se čudio tomu, a on mi kaza: „„Nečudite se tomu, ja moram tako govoriti.““ Gaj nije pisao, i ono malo što je pisao, nije znamenito. Što je napisano u Novinama i u Danici, to smo mi uradili. Ali što je vani po zemlji, što je dalje u Slavoniji, Bosni, Dalmaciji, da se je tamo raspirila sveta narodna vatra, to je najviše njegovo djelo.“

Gotovo dan na dan bivali ove godine (1834) sastanci kod Gaja, u kojima se je raspravljalo, kojim će se jezikom pisati i koje bi se ime primilo. Gaj ne znajući drugoga nego svoje zagorsko kajkavsko narječje, bio je dakako za ovo, pak je ovim narječjem izašao i proglas u novembru iste godine za „novine horvatske“ i „Danicu horvatsku, slavonsku i dalmatinsku“. Dapače niti pravopisa svoga ne uvodi Gaj odmah, već je proglas i prve brojeve morao izdati običnim zagrebačkim pravopisom, da svijeta odmah u prvi mah ne odbije.

Tek onda, kada se je iza predugih rasprava o imenu, koje će primiti, obzorje pred onima mladim ljudima sve više bistrilo i širilo, kada se je sve jače utvrdjivala misao, da će ilirsko ime radostno pozdraviti i Srbi i Bosna i Dalmacija i slavenske zemlje, onda je tek i pravopis novi i jezik štokavski iznio sjajnu pobjedu. Onda je i Gaj s imenom ilirskim prihvatio jedinstvo našega naroda prodahnuto i ovjenčano mišlju uzajemnosti slavenske, onda su već vrijedile one riječi Gajeve:

„Horvatska se preporodi — sin se raduje.“

Prilog.

Disertatia iliti razgovor, darovan poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših za buduću dietu ugarsku odaslanem, deržan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih. U Karlovcu, pritiskano slovima Joanna Nep. Prettnera 1832.

Pridslovie.

Ja odaberem za moi razgovor naški jezik, želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojemu sve izreći moguće jest, što serdce i pamet zagteva Dialekta pako ovoga kao običnoga u pismoznanju starinskomu i kao puniega izvolio jesam.

Priložena tabela dokazuje, da on i nai hodnii jest u Slavo-Hervatih, kao narodu naših kraljevinah On mora i nai hodnii biti, jere ga Slavonac, kraišni Hervat, Primorac, Prikupnik, Dalmati-

Digitized by Google

nac, Bosanac, Cernogorac i oni Hervati, koji se *Wasser-Kroaten* zovu i po Madjarske zemlje razsuti jesu, jednako govore. Sve knige starie, koje u Zagrebu, Požege, Splitu, Mletkih i Dubrovniku utišnjene jesu i mašna knjiga senijske i drugih primorskih biskupiah sve u istomu dialektu liepo pisane jesu, i jere ovoga dialekta nigdo prebivajući u drugom kotaru ne promini, gje protivno, oni pomiešanoga dialekta govoreći svojega odmar kao manje krasnoga s ovim promine, kad se ga nauče, kao ja, koji u Zagrebu rodjen jesam.

Orthograph pako takodjer iz starih knigah složio i popravio jesam, budući mi se zagrebački iz madjarskoga, dalmatinski pako iz talianskoga uzaimljeni i za oto nedovolni vide. Ufam se, uvjerjeni štioci, od vašega domorodoljubia, da vi meni prostili budete ovo usudjenje moje. Vi ćete nekoje vama neobične rieči u ovomu razgovoru naiti; one ele niesu inokraine, jere se u svakome staromu riečoslovniku nalaze. To jest potvarda, da ovai naš jezik u starii doba hodnii bio jest, neželi našim viekom. Ovo ufano nie dika za nas. Ele ovu pregrešku vi lahko s voljum popraviti i u domorodskom književstvu bratju vašu slavsku-sievernu stigli budete, od kojega književstva negda silni rati, kasnie pako nemar vaša (osobito od božjeg kumira živuće, koih bi to se dotikalo) vas priečila jesu. Ele uzdam se, da vi duglje glasa neimatja narodnog jezika potverditi činom nebudete tili. Pozivljem indi sve domorodce, da pišu, gledeć liepo cerkveno maševanje. koje mi u našemu jeziku imademo, i da se ne brinu zarad nadsuda onih, koi tome lieni jesu, ali koi dietinsko predsudje k svojemu baštinjenomu siromaškomu dialektu imadu. Stara jest zagadka: „errando discimus" i za oto ufanje negubivam, da vi i moje rieči kao perve preoštro obsudili nebudete. Nit se namah preosveršenstvo ne učini, nego pamet i trud sve težanje s vrimenom izvisi i nadari.

* * *

Vama, moja gospoda, budućem poklisarom kod hervackog sabora darovane jesu ove rieči ljubavi i zaufanja. Vi, koje hervacka i slavonska kraljevina u zakonski naš sabor slale budu — Vi budete vlast imali poleg starih poveljah naših i postavah ungarskih, pod imenom Dalmacie, Kroacie i Slavonie, viećanja vaša za obštinsko dobro oglasiti i tako korist u diete privesti, ol bar krivdu odkloniti od premile naše domovine. Vas daklje mudroznance i buduće zakonotvorce, koim odviš govoriti netreba kao milovanu bratju moju blagodarno i očito s ovim kratkim razgovorom napominjam na one pogibeli, koje iz nekoih izrekah ungarskih i od drugih celu deržavu dotikajućih protimbah izlaze. Budući vi za ove tri kraljevine zakonito uzjedinjene stati morali budete, za oto vas zaklinjam na opazku, da i vi za čitavi narod bez razlike bogoštovia ol roda, ovdi u nas i u velikom ungarskom saboru govorili i radili budete. Napomenite si indi, da prikažete naroda jednoga, kojemu dugovične krieposti virnosti, hrabrenosti i tverdostoinosti

Digitized by Google

domaće vaviek biadu; da ovai narod, ako i pri slabom imetku, jurve velikoga jest serdca, dobroga uresenja duše i tela, i junačke vaviek odluke bio jest. Ako ikoi narod vriedan jest zaslužiti dostojanstvo zaufanja i dike, tako sigurno naš zaslužbuje zarad svoje viernosti, mukoterpnosti, i prikladnosti primiran jest. Vi znadete narav, potribe i običaje vaših kotarov, vidite pako um sadašnjeg zemana i umiete razsuditi, što zakonu priložno jest. Imaite daklje i čitavi obzir , da kad jedno probiete u drugo neugreznete. Pamtite, da jest sada naivećma od potribe, narodu pamet razsvietliti, da znao bude, što je bio i razsudit mogao bude, što smie, i što gledeć na priliku volno nie, i da se u svakom dičnom činu, ne pako u bludnostih drugem narodom pariti i nje prestigivati smie. Valjanstva pako vaša viernoštjum i kervjum pridobljena pod jedan mah da potverdite i tako ponosa i ljubav domovine užgete. Domovinu daklje i vi pieldevno ljubete i sostojanju naših starih vierni budite, jere bez ove svete i jasne ljubavi nit domovine nit domorodca neima. Čudorednost naravska ova zapovieda, ar zafalnost nas veže na peldu naših starih, koi su nam žitak i biće pripravili. Inače u samosvoistvo padnemo, koje grihota jest naiškodlivia u obštinskom biću, nit s viernošćum se neslaže. Samosvoinik nikada nit kralju nit. domovini aldov bez sobskoga dobitka neprimoran učinio nebude; sveta pako dužnost jest svakog domorodca domovini i kralju, kao glavi deržave, u kojemu se svi konci obštinskog zbora sastaju u sili snagu, imetak i baš i glavu svoju aldovati. Ako ov ćud obštinski u narodu se utemeli i narod snagu i kriepost svoju spozna, na jasne pako priedjih čine i zakan svoi zamisli i tvorja svojega opazi, onda bi odmar plamen milovanja se upalio i ponos narodni dospivao. Blago si daklje tekar onda narodu, dika si kralju, koi njega vlada! Ova sveta i potribita ćutenja doprate se prispodobnim naukom, koi sad fali: kako za vas žive još potriba ovoga užiganja biti može!

Prie, nego mi uloženja ova razstavimo, koja uzrok razgovora ovoga jesu, moram vas napomenuti na dogodovštinu narodov naših. Pamtenje dogodjajev hoće vas pripraviti zamahaju, koi potriban jest, prie neg se odluka ljucka i pametna uzme; jere znanje prošastog tvorja narodnog nosi upućenje za buduće razsude.

Stari Madjari s vrimenom mirnijeg ćuda pridobivši, ostavili jesu porobenja bližnih krajev i već stadoše u vinac ljudskih i stalnih narodov stupiti. Onda jedanput već i temelite si zakone učiniadu. U to doba oni i to opazili jesu da sasve blagu poljanu oni vladajući, opet njihovi kraji da utverdjeni niesu. Setiv se jurve, da garčko carstvo kraljevine, koje danas se Dalmacia, Kroacia i Slavonia zovu, opet bi rad osvoiti, indi za preteći ovu požudu i da morje i po nijm tergovinu i k tomu tolike velike rieke pridobe, koje ondi teku i koje u jedan mah u ono doba prilika zabrana voiničeskoga bile jesu, odlučiše ove poludainske deržave nijma bližne osvoiti.

Digitized by Google

Hervacka i Slavonska kraljevina baš u ono doba različito i po dviuh slabih vladaocih deržana biadu. Indi težko nedohadjaše Ungarom jednu za drugom od ovih kraljevinah pobiti. Nego opaziše u tim boju, da za osvoiti i prideržati ove kotare velike preprike u junvačkim ćudu ljustva onoga preterpeti imadu, i da nikako bez velike žartve svoih vojakov u vladanje stupiti se nedade. Što nijma opako se vidjajuće, umietno izvolili jesu s poglavicami ovih kraih pogodbu učiniti, i kraljevine ove u ovietovano družtvo sebi sazvati, i u obštenju pod nihov zakon prijeti.

Poglavice ovih kraljevinah rado ovai naklon primiadu, jere želili su mira iz ove strani i radosni su bili iz neprijatelja bližnjeg i krepnoga družbenika uvjetovanoga si tvoriti. Prudnosti ovoi za volju rado su prijeli tudjega kralja za vladavca jere jurve obećano nim bia u svoih običnih uredbah ostati, i svojega bana sebi izabrati, koi namesnikom kraljevem postavljen bia i u podainkih pričuvanem biti.

Ove nove pravice Kolomana i Ladislava kraljev po sliedećemi kralji biadu potvrdjene, i z Dalmacium, koja se kasnie sama na komade udruži s ovemi kraljevinami, pismene, mlogoverstne i liubodarnie još pridobe povelje, u koih mlogovriedne zasluzbe ovih kraih i korist, koju oni zahrane kruni madjarskoi ispitane se nalaze. I doista nie zaman bilo ovako milodariti ove narode, jere u ćudorednosti kerstjanske viere i svakojakom družbenom zvanju davna prednici Madjarov bivši viernostjum prijatelstvo i u boih proti Talianom, Gerkom, Tatarom i Turkom čuda puta kervjum družtvo bia po nih blagodarivano.

Za to Madjari svakdan cenu kotarov i ljustva bolje pripoznavši želili su još tešnjem savezom ove kraje sebi priklopiti. U tim dubokim umnju počeše sve poglavite rozgve ovih narodov u ungarsku zemlju preseliti, dajući nima tamo žene, časti i dobara; tako jednakim načinom opet u ove kraljevine poslaše svoje poglavite rozgve, i nje ovdi oženiše, nadariše i naseljaše. Ovi blagoviti Magjari dopratiše puno čeljadi i uvedoše svojega jezika i dieliše svojega obilja. Ova pametna i krotka uprava vrlo uharna i prudna bia, jere već s vrimenom dotle doterane biadu stvari, da bez svake krivde i tužbe madjarski jezik i običai više polutine uvedeni bili jesu. Svi gradovi i cerkve dobiše madjarska imena Skladnopietje i tanac madjarski bia uveden. Madjarski kralji sami imadoše svigdar Hrvate, Slavonce i Dalmatince u svoih dvornih častih. I da ova pamet još jedan viek terpi, otareno bi bilo ime narodih ovih i jezika njihovoga bez svake tuge.

Ele veliki i višni ravniteli pukov drugoga odsudi udesa naredom i stvarima, koje nakanu ungarskomu dubokoumnomu tada sritno se skladati staše. Dogodi se dobom, da kutja austrinska pris olje l krunu ungarsku baštinskim zakonom pridobie, i da ona nalazi korisnie za deržavnu prudnju ovo uzjedinjenje razvaliti.

U sliedenju čeka kralji nasliedstveni ove kutje skerbeli jesu, da utištenje narodov ovih luče. Indi povedoše svigdi, gje jest moguće

Digitized by Google

bilo, stare rozgve u otačinsku domovinu, dopuštaše jezika kotarskoga i nadeljaše novima poveljama kraljevine ove, posle što stare od ungarskih kraljev dane potverdili jesu. Ova jurve sva prudna biadu Austrii za on čas, jere stim u boih kućnih, koji vieka 16. i 17. toliko zla učiniadu, Hervati s onum stranum Madjarov složili se jesu, koja Austriancem priložna bia. I Hrvati i Slavonci zafalni dadoše se već branjenju medje i kraja proti Turkom. I tako u kratkim vrimenu razrušiše, što pamet i tvorja ungarska dugoviečna upeljaše. Jezik naš onda na visinu dospia, što sad još svedoče rukopisma u pisnicah i književstvo staro.

Ovo razpačanje narodov pod krunu ungarsku spadajućeh terpilo je do cesara Karola. On učini mira s Turci i utiši domaće boje, i svojim mogučestvom, za nijm pako Maria Teresia z milostjum i pobožnostjum i na sveršetku Josip z silum upeljaše i hodna učine nimačkog jezika i nimačke običaje u sve kutje preštimanie; i črez to i črez tolike zapovedi dvorske obštinsk mu zakonu i našim sobskim poveljam neugodiše. Od onda već Ungari i Hervati jednako časti i milosti dvorske gledeći, izgubiše naklon sobski domovini i omraženje medju se.

Vu ovom preobraženju političkom medju drugih tegotah žalovati takodjer moramo, da Madjari nepamtiše već perve dugoviečne službe i žartvovanja naša; da oni zaboravivši povelje naše od oto doba već i dan današni u broju i blagu obilnii i pristolja kraljevskog okolivši, nam ne samo časti u svoih višiih stolicah, koje i nas sude, polag skladnorednosti ljustva nedadu, nego u naših kraljevinah sve goinie i koristnie časti duhovne i svetske svoima pripitaju, premda mozak naših narodov (kako jest u sviuh školah vidjeti) za svaku službu z madjarskim prudno se pariti može. I baš u ovom preuživanju svojega obilja neobzirni, serca naroda našega netioše, i tako na moguću nezviest ni sad nemisle.

Ovi Madjari pod Josipom carom, koi blagopolućim puke svoje silom nadieliti tio jest, gotovo svojega jezika zaboravivši i dobitak obštinski sobskomu aldujući po smerti njegove kao preporodni biadu.

Oni zakon i jezika svojega iznova učiadu, i istim mahom i kraljevine naše u nihovo kraljestvo pretočiti opet naumiše. Iz ove nihove hitnje i izrekah u dietah kasniih i tegotah već gori rečenih izlaze krivde, proti kojemi mi svi se tužimo i koje redom razsuditi i za pomoć medju se sovietiti se sad valja Ele prie treba da načela utemelimo, koja nas vodila budu.

Pervo naime jest, da uviek pamtimo, da kraljevine naše niesu osvojene i pridobljene, nego da mi dobrovolno pristali jesmo od parvine još ungarskim zakonu s tim savezom; da se povelje i uredbe naše sobske obderže, indi da mi uvjetovane kraljevine jesmo, koje u obštinskom dobru s Madjari, kao z bratjum viećanja naša deržati, osim toga pako zakon naš sobski braniti moramo. Izlazi odotle, da mi na ungarskoi dieti od naših zakonov

Digitized by Google

sobskih ništa puštati nesmiemo, nit oni nje u viećanja uvesti nemogu, indi da i svaku priliku sužainstva odklonimo.

Drugo jest, da tverdo vjerujemo, da imademo protiva svakomu preotetju mložtva ungarskoga obrambu, jere pravoljubni gospodin i kriepostni kralj naš obštinski pravednim potribam našem svigdar u tome ugodio bude. Česte, svete i zakonske njegove riječi potverda jesu njegovog zakonoljubia vere. On želi bogoštovno i umjetno vladati, i svima podložnima priašne krivde popraviti.

Ufaite se daklje iz istoga uzroka, da Dalmacia jedanput kako je prie bila bude s nami sklopljena, i mi onda jedan dva miliona čineći jedno-rodni puk budemo. Moguće jest opet i još više, ako li svrimenom Bosna, gdi tolike rozgve naše živoše, s pomoćjum našum u nadre naše se povrati; kakvo li to ufanje za naš narod. I baš kako svakomu serdcu ufanje i svakomu jeziku molba dopuštena jest, još i to ufati se i od boga moliti volno bude, da nam se z milostjum višnjum kraljev naših onai krai, koi se sada imenom Ilirie oživlja, i koi jezika našemu spodobnoga govori, s nama združi. Nedvojno jest, da onda takovo kraljevstvo Iliričko pol četiri milion duša brojeće menu diku i sostojanju snagu, kruni pako korist viečnu zahraniti i mjerilu uharno prignuti moglo bi.

Nemoite zaboraviti, mila bratja, da vaši starii puno dostojanstva kruni i kraljem zavergli jesu, da i vi skorie još u surekcie lieta 1809 s onemi sedamnaistemi hiljadi, i u zadnjoj, kojoj Madjari niš nepripomogoše, s onemi tremi hiljadi vojakov k ovomu sritnomu miru i sadašnjem bitju pripomogli jeste; osim toga da Kraina, kao od starine vaša bratja, vaše ime nosi, i vaviek vaša bude; indi da na nju misliti valja, koja toliko kraljem i Vama u voiničeskom glasu dike i naima od krune zaslužila jest.

Posliedevno pripoznaite, da i vi svi skupa blagodarenje od našega gospodina i miloljubnoga njegvoga sina, (koi otcu u zakonstvu jednak bude), zarad vaše i vaših stariih svigdar izkazane viere u tolikih škaklivih prilikah pravedno se ufati možete.

I ako bi i ova sva ufanja dočekatju daleko bila, za oto opet vriedno i dostoino junaku jest u svojem stopu hrabrena ufanja ostati. I kako goder udesa vašega naroda i okolicu kopnoga promotrite, svikako bitja pred vami ležeća ugodna vama se činiti moradu, ako li pametni budete i junačka serdca vaših predjih ladate i črez to od Madjarih dostojanstvo i črez viećanja dubokoumna vaših poklisarov častovanje zaslužiti znali budete.

Na protimbe pako, koje z Madjari imademo, vraćajući se, pripoznaimo dobrovolno, da svakomu narodu volno i baš pravedno jest svojega jezika govoriti, pisati i težati na toliko, da ga svaki domorodac u svakom sličaju občenskom razumie i da svako književstvo u njemu vesti može. Onai narod, koi to dokazati nemože, pravu iliti čudorednu domovinu neima, jere ona umni sklad jest ljustva i kotara. Stanovnici svake deržave samo polag stepena čudorednog teženja svojega u činih, riečih i knigah ljuckomu družtvu

Digitized by Google

pripisati se moradu. Indi doista doba jest bila, da Madjari ovu dužnost dično sveršavaju.

Ele ne sliedi odotle, da oni naroda drugoga uvjetovanoga drugog svojeg starieg jezika govorećega k madjarskomu prisiliti smiedu, ako zakon uvjetovanja to nezapovieda. Mi malo prije dokazali jesmo, da sad već dobrovolno stočenje našega stariega i puniega jezika u madjarski, tako kao negda, izvesti se nemože, jere to bi bilo sad ondi početi i namah sveršiti teti, gje mlogo pametnii i mogućnii predji nihovi posle dugoviečnoga zatrudjenja ljubostivo negda sveršiti tioše. Da pako sada doba nie naroda poldrug milion hrabrenie duša brojećega silum podasta priganjati, to i vi i sami pametnii Madjari pripoznavati moradu.

Za oto iz prilikah obštinskog našeg bitja sviest dugoviečna uputila nas jest, da stolice one, koje obštinske potribe sviuh narodov naše krune sude u diačkim iliti starorimljanskim jeziku kao do sada se vesti moradu. Ov svima, koi u školah se odhrane, i odotle za vladanje poslov prikladni bivaju, znan jest. Ob tim i nauki i staro književstvo, koji zibka svega znanja vaviek bia, obastane. Vidimo u peldi kako Inglezi i Francezi, koi prednici naši u mudroznanju i sviuh naukih jesu, toga staroga jezika za oto se uče. Ako daklje višna stolica pravdena, i kraljevska kancelaria i u dietah stol poglavicah ovoga jezika obderžavala budu, onda će pametnia volja i obštinsko dobro opaženo biti, jere tai jezik slogotvorni nam jest za obštinske posle ovih kraih, različite jezike govorećih.

Dužni smo ele dobru peldu Madjarov naslieduvati, i nijma črez to potverditi, kakve su ciene u našem umu dobra i pametna nihova tvorja. Za oto kažmo, da i mi narodnog jezika imademo, koi svakog težanja kadar i vriedan jest, i primimo našeg jezika u naših poslih, i pritrudmo se njega prilagoditi svagdašnim obštinskim i pismoznanskim potribam, kako Madjari tekar od skora učine. I s tim, vieruite, naibolje odgovarali budemo prežestokomu onomu madjarskomu zagtivanju zarad jezika svojega.

Slidi iz rečenog zaglavak, da mi višešu našu sovietnu stolicu političku, iliti sovietni dikasterium kraljevski, kako jest već bivao, od kralja našega dręčno isprosimo i za njegovo utemeljenje skerbimo (ako li bi glavnice novčene po nezgodah dobe terpele bile) i pod jedno zakonimo, da stolica ova, kao i varmedje naše, sve medju nas buduće obćenje po naški izpisuju. Ako li tuteka kakvi aldov potriban bude, on svakomu domorodcu, koi i glavu svoju za korist domovine dati dužan jest, radostan biti mora, kad pomisli, kakvu odotle korist dieci i mladjem poslednikom zahranimo.

Nit se nije bojati, da bi takih nemilih sinov domovina odhranila, koi tai aldov na kumiru njoizinom nebi dobrovolno tili žartovati. I buduće ufanje naše na pridobitju Dalmacie po svietle rieči kraljevske podkladno jest. Sliedovno indi prošnja naša laglje prijeta bude.

Mi za oto iz pravodarnosti miloljubnoga kralja, kao otca našega, posluhe se ufati, kako ti i svarhu želji naše iz političkih i dvornih

Digitized by Google

uzrokov podpunoma nadati se imademo, ako tekar pametno zamolimo i zaufano zaprosimo i mirno dočekati umiemo.

Neće jasnoi pameti kod budnih roditelov uteći opazka ona, kako ti onim sinom njihovim, koi bistrie glave jesu, potribni budu madjarski i nimački jeziki: pervi naimre zbog uvietovanja z Madjari, drugi pako zbog ljubavi koju proti vladaocu našemu u nadrih čuvamo. Jamstvo nam jest mozag našega naroda, da mi nakana ovoga dovoliti kadri jesmo. Ova uprava priliku nam dala bude dične poklisare u ungarsku dietu slati, i u svakoi priliki caru našemu u njegovom jeziku govoriti

Ovakvim daklje umom, el tekar ovim ugoždenjem možemo madjarskomu zagtevanju zarad jezika ugoditi. Pristoino jest, da manji uvietovani narod većega posluša i u pameti nasliedi. Ele potribno takodjer bude, da manji narod bez svakog straha drugomu istinu reče, i da svakoi sili junačko čelo suprodstavi.

Zagtevaju dalje Madjari, da mi naše prikazanje u diete preminimo, i kao oni od strani varmedjah poklisare primirum šaljemo; indi da običai uvedeni ostavimo. Mi naimre do sada jednog u višnu stolicu poglavicah i dva z našim meštrom u stolicu plemićev pošilivali jesmo, koi neprikažu nit broi puka, nit varmedjah, nego čitave kraljevine naše, jere gledeć na puk naš poldrugog miliona, bar petu stran sviuh poklisarov slati bi morali. Slidi indi da naše bitje u diete jedito zarad obštinskih zakonov celu deržavu slišajućeh uredjeno jest, i viećanja naša sada kao od dviuh kraljevinah dolazeća prijeti se imadu. Tim uzrokom dolazi, da naši poklisari u diete nesijedu kao drugi ungarski varmedjski odaslani, nego ozgor kod nastoinika plemenitoga stola.

Reda ovoga od starih naših baštinjenoga i našoi priliki nikada više, nego sada primijemoga, i nas od svakojakog prenaglenja pričuvajućega vierno obderžavati i sum snagum braniti moramo, i nikada od njega odstupiti nesmiemo. Ovai jest jediti način ne samo obderžanja naših osobnih zakonov, nego i tverdja sloboštine obštinske, koju jedna kraljevina bez uvjetovanih drugih prominiti u temeli nesmie. Da mi popustimo obrambu našu, Madjari, koji od narave jurve milovriedni, ele i vrlo prominlivi jesu, nijhovum žestoćum i mloštvom, ne samo nas bi u viećanja, kao varmedske poklisare osvoili, nego i bitje svoje i naše skliskomu udesu bi podvrgli.

Amo pridje i ona izreka ungarska, da mi od povelje one odstupimo, koju negda u doba reformacie prijedji naši zadobiše, da nikakvo novo bogoštovje neulazi i se ne naseli. Ja podsve upućen jesam, da uzrok ovoga zabrana niš, van politika i želja slogu občuvati bia, jere mnjevati valja, da Hervati, koji davna prie, neželi Madjari, poznaše pametni dio viere Isukersta, tako neterplimi proti drugome kerštjanskom bogoštovju bili nebi iz drugoga uzroka. Vidimo mi svagdan u varmedjah madjarskih, koliko različitost viere neučini zla i nesloge. Ova nezgoda korenje svoje već i u vladevstvo obštinsko varmedjah svelikim kvarom pušta. I mi jedito iz toga

Digitized by Google

uzroka ni otuda tako dugo neodstupismo, dok nam Madjari medju se u obštenju svoih kotarskih posala bolju peldu sloge neodadu. I ako bi i kasnie iz kojega godar višnjega uzroka odstupiti teli, to ufano ne u dieti, nego u našim sobskim saboru odlučiti valja, buduće naše povelje tako koristne, da mi u sobskom našem saboru uredbe, našu domaću upravu ugodeće činiti i nje kraljevomu potverdjenju podverći smiemo, koje, kad odande potverdjene doidju, vlast u nas takovu imadu kakoti i odluke dietalske, koje takogjer bez potverdjenja kralja sostojanskoga ništa nevažu.

Druži se priašnoi tužbi i ona zarad kotara varaša Rieke. Ovai kotar be očito po spasane kraljice i cesarice Marie Teresie kruni darovan i hervackoj kraljevini priklopljen. To dokazuju darovani listi. I kako nebi ona bila darežlivost pametno uredila? Inače po prilike umjestjenja biti nie moglo. Naša domovina dotiče se toga kotara, i puk ondi našega jezika govori, a Madjarska trideset i četiri mile daleko jest odande. U sliedenju toga dato jest miesto gubernatoru kotara po kralju u našem sobskim saboru, kojega toliko puta za nas žive uživao jest. Ele od potle, kako Madjari želju svoju pri obitja ovoga kotara oglasiše, već se gubernator (preoživanjem, rodom Madjar) neuzsudi u nas doići, ako ga i ban pozove, i premda mlogi posli kraljevinah naših z riečkim interesom udruženi jesu, i premda Bakar i Kraljevica, sad pod vladevstvo Rieke spadajuća, hervacko osobstvo od starine jesu.

Ele ovo krivo preotetje jedito uzrokovano jest željum, da i Madjari drugoga bogoštovja tamo se naseliti mognu, i tako svakomu Madjaru bez razlike viere volno bidne tamo seliŝtje imati i tergovati. Pravie sigurno i pametnie bi bilo iskati, da u luki riečki se uliši zakon neselenja inoviernih, budući i onako luke ulišene jesu od mlogih stvarih i deržane bivaju u tergovačtvu kao inokraina.

Mi u tergovini Madjarov zarad nihovih dobrih zemalj i našega mukotrudnoga kopna svigdar gubivamo, budući oni jeftinie prirodje svoje dati, i črez to naše cene kvariti mogu. Ele to nas neuvridjuje i mi želimo korist nihovu iz družbene ljubavi, neka i oni jedanput pomisle na dužno i povratno ljubodarenje uvietovne bratje. U tim vi nje uputite i dokazuite, da mi svigdar, ako nemili biti zagtevamo, štetu na putu nihovim prirodju kroz naše kotare učiniti i tergovinu nima kvariti možemo.

Naučete još, bratja moja, Madjare, da oni kotar ovai, čegov goder ozvan bio, kao svoje blagočadie krasno, bolje pomiluju, budući nima jediti tud izlaz za svojega mlogog blagoslova božjeg. Neka ga daklje korisnie odhrane. Da jest doba, da se družtvo tergovačko jaspra imajuće tamo utemeli, koje da prirodu ungarskomu i hervackomu, osobito onomu, kojemu puta u nimačke kraje opriečiše, po moru put naidje. Vuna, vino, duvan, konoplje i hrana, sva ova da imenovano družtvo biva, naikorisnie na more bi pošlo. Početak težak i za jednoga pogibeljan jest, ele družtvo izkušanje laglje učini i malih štetah se nesetja. Do sada tergovci inokraini samosvoini, tekar dobitak voištući, svak za čas i za se tekar ter-

Digitized by Google

gujući, često na štetu narodov naših radiše. Za oto se dogadja svagdan, da se moskovska i egiptonska hrana ondi prodaje i brodovi z ruskim konopljem ondi urese, a naš prirod kod kutje jeftino pazari Dokazuite, da nad tim više leži, nego nad svadjum, čegova se Rieka ozvala bude, kad ona nama svima jednako otvorena jest. I tai jest uzrok, črez kojega mi Madjarom, koi imatnii jesu i više pomoći mogu, izreku nihovu prostiti možemo, ako samo izvisiti luku riečku i tergovinu ondi boljma povesti tili budu.

Ele mlogo veće versti madjarsko jest zagtevanje zarad štibre kotarov naših, koju oni svojem krajom primieriti žele. Hervati i Slavonci od naistarie doba laglje deržani biadu u plaćanju obštinskih podainkov, pod Vladislavom kraljem pako u očiti zakon prijeto be, da naši kraji tekar polutinu plate od primiernih podainkov.

Ova povelja glavna dolazi od koristi one, koju kraji ovi od negda tim učinili jesu, da su Ungarom predzidje proti Turkom bili. Turci u svoih boih vaviek pervu snagu nad četami hervackimi i slavonskemi prelomili jesu, jere u ovih kraljevinah sve živo od starine. što oružja nositi kadro bilo jest, na pervi glas turske potere diglo i u čete kupilo jest. Turci nit prie, nit sada red deržavni iliti policiu neimaše, i kerštenika za pogana deržeći, nikakav grieh neštimadu porobiti kerštenike. Indi često se dogadjaše, da u najvećem miru kod nijh se verpe kupe i bližnje kraje porobiše, sela upališe, i ako mogoše mladiće obojeg spola sobom odvedoše. Ele Hervati vaviek takove haidučke čete pobiaše i priečiše, da u Madjarsko doiti nemogoše. Indi u miru i ratu Madjarom prudni Hervati i Slavonci biadu i učiniadu, da ovi mirno blagopoluća kotara uživati mogoše, dok mi glave naše u pogibeli vergosmo i u nemiru stalnom bivasmo. Nije li daklje ovai jediti uzrok već toga pomiluvanja vriedan? Osim toga znana potverda jest, da naši kraji loše kopno i meršavu zemlju imadu, koja z prirodom ungarskim pariti se nemože. Tursko daklje bliženstvo, od kuda niš, van boje i čumu dočekasmo, i siromaštvo, al i junačka serca ovu povelju negda zaslužiše, i za oto u nebo kričeća jest grihota, ako li Madjari ovu pravicu našemu puku stibračkomu ne uštjadu.

U prošastom vieku dogodilo se jest, da u Slavonie inorodni jedan častnik u diete, iz sobskog jednog uvridjenja pizmu vodeći proti Hervatom, u ime svoje varmedje na sramotu Hervatom, Madjarom nudio jest od čitave Slavonie, gdi niš imao nie, štibru čitavu, kako Madjari plaćaju. Poklisari hervacki protivili se jesu, ele mloštvo Ungarov primiše taj naklon i nepitaše naroda, nit neslušaše spriečenje poklisarov zakonskih, nit nevieru ovog izdajice nerugoše. I tako biva, da protiva poveljah naših glavnih puk slavonski od 60 godina madjarsku plaća štibru. Zarad ove štibre obaška dva poklisara u dietah svaka slavonska varmedja derži i plaća i jurve terhe sve danas nosi, koje Hervacka kraljevina zakonito podnesti ne mora. Ovu krivdu daklje drečno očituite Madjarom i uputite nje, neka to zdušno poprave, ako li danas sjutra dan pedepsu zasluženu od pravodielne božice Nemezisa proterpiti nete.

Digitized by Google

Posljednja naša vrstna tužba jest poradi bana našega. Čast bana hervacke, slavonske i dalmatinske kraljevinah od negda utemeljena tretja čast ungarske krune i naš domaći rod bia. Ovai ban nebi smio zarad velikog nadpadanja vlasti svoje izmedju nas drugdi prebivati i kao tretji u poglavicah cele deržave u diete, kad većega nie, predstolje bi morao voditi. Ele niti jedno, niti drugo Madjari neobderže.

Uputite daklje one Madjare, koi kruni bližii jesu, da soviete premilomu gospodinu našemu, da ova čast u parvenoi vlasti deržana bude, jere u svako doba osobito u sadašnjem zemanu čast ova velike jest versti i naroda zapoviedajuća, koi krainu čuva hrabren i više polutine obružan jest, koi do sad često z kervjum viernost svoju potverdio, ele kojega iztočni i zapadni krune neprijatelji gledaju. Onim bogoštovje i spodoba jezika, ovim skoro prošasta vremena i voiničesko družtvo požudu tvore za ovim ljustvu. Ototuda sliedi, koliko nadpada, da ban povoljan narodnu bidne i zaufanje istoga pridobi i začuva. Vi pako, miljena gospoda, poklisari vu ovome kotrigu osobito, kao počitanomu otcu i kralju našemu dokazuite očito kakva jest danica čast ova i kako mi od njega i u toi vrsti pravicu za nas, a prudnju za njega prosimo, kad ga molimo, da ovoi časti stari običai i sjanje starinsko pričuva. Puk malo imajući, i črez to veće smerti manje se plašeći, poznat odotud, tekar ljubavnim zaufanjem i z milovanjem dugo prideržati i na korist obštinsku pritegnut se može. Sve to potverda toliki jasni čini starinskih banov, koi oli kod kutje celim pokolenjem kraje svoje proti nadrušenju velikih nepriatelskih voiskah obraniše, oli više puta dalje otiduć s jednum šakum vojakov nai veće voiske ol pobiše, oli bar ustaviše.

Sve ove krivde, koje vi neradosni terpite, neumitje poveljah i starie dogodovštine naše i neznanje kraih naših privezlo jest. Valja daklje, da u družbenom razgovoru, gdje izpoved neznanja sramota nie, nje u svačem naše sobstvo dotikaju, čem uputite, što oni do sad neznadu. Nakan Ungarov negda dobar i prudan bio jest, ele prilike i pretečeni tri vieki sve prominiše, i to već se ne dostiže nit zamudjena prilika se neprivati više. Sad jest u sviuh bistriih deržavah zaglavkom nastalo i vještinum dokazano, da pod jednoi kruni budući i sostojanje imajući različiti krai i narodi, osob to različite jezike govoreći, tekar pravičnim uvjetovanjem u jednu tverdostoinu deržavu se osnuju, obaška pako svakomu kraju nihovomu sobstvu prilagodne nijm se dopuste uredbe. Tako veli obstino čudno umnje politike našega zemana, koje jače jest, neželi sve puške kopnoga našega, jere one i nje s vremenom osvoi. I ovai sistem već u starini, i baš i u ungarskom sostojanju bivao jest. Tako bia Erdel, Galicia, Bosna i kraljevine naše z Madjari udružene. Ovim sistemom ljubav narodov različitih se prihrani i prilika uvriedjenja se jami. Ovoga dakle vi s naukom proti Ungarom i prošnjum proti kralju našemu branete. Ovai sistem ako medju

Digitized by Google

nas zdušno obderžan bude, ljubav i savezai priazni opet privesti hoće, dva dara božja, bez koih stalnog žitka političkog u kotarih današnjem viekom neima. Naš milovani kralj i cesar činom svagdan nam kaže, da mu serce takovo milotvorno vladanje želi. Uputite daklje Ungare, da i oni ovome sistemu privole i blagopoluće i sloga obštinska onda bude, i uz viere proti zakonskom kralju kao sriedocilju našemu i uz bratju uvjetovanu braneć krunu i sostojanje naše junačkum snagum nai jači u Europe budemo. Protivna pako protivne svarhe dogoniti mogu.

Ako li pako prem toga svega Madjari svoim mložtvom i predsudjem odstupiti od pregona nebi teli, misli pako i svietovanja moja vam se nebi dopadala, i vi odluke gori dokazane i terhov jamstvo prijeti kadri nebi tili biti, onda baš imena i dobrodarja starih vaših nevriedni budući, podložte se dobrovolno mložtvu Ungarov i dobrovolte se ufanjem narodnog razuma i mozga vašega i sigurni budte, da vi i onda, ako li sužni, jurve orako, kao Gerci, kad negda po Rimljani osvojeni biadu, nje naukom preobladaše Tako i vi, ako pritrudni budete, Ungare znanjem preoteti možete. Ele onda za boga bar plače ostavite i od tužbah medju vas henjaite, jere niš nevriedniega neima od plačećega naroda, prie neg je sva potribna za obrambu svoju naivećim trudom i žartvom pokušao. Plač jest oružje nejaka ženskoga spola i pomoć robov i prosjakov, nit se nalazi sramotnii čin za junaka nad tužbum otainum. Volte daklje svi jedan dan umreti, nego u glasu, i onda, kad u raje drugoga vilaeta pred vaše vriedne prijedje doidjete, pogerdani i pohuljeni biti.

Uloženja ova, o koih do sada govorili jesmo, biaše argumenta osobna serdobolju dotikajuća, po izrekah i činih madjarskih uzrokuvana. Sva ova rasud dozoran i želja pomirja u Madjarov namah izličiti može. Neka preda se glede i p eosape, kako malo ufanja imadu, ako vi vriedni budete, i kolike vrsti sloga današnjem viekom jest.

Druge pako opazke moje celu deržavu dotikajuće u obštenju sliedeće jesu. Ja vidim mloge protimbe udesa dolazeće i korenje svoje u neumitju i pregrieškah priašnih deržavnih poglavarov imajuće, koje popraviti i veće nezgode priečiti dužnost vaša jest. Uvještena jest istina, da mertelna sva mahanasta biti moradu, da nie čoika bez pregrieške i da naivećum mudrostjum tvorena uredba tekar za danas dobro služiti i do sjutra prilika dospieti može, gje već valjala nebude Indi učeno i razumno ljustvo od dobe do dobe svoje uredbe popraviti mora, ele nikada mloge na jedan mah i nigdar bez očite i obštinoćudne potribe. Zakone pako, koje sklad težanja i potribah jesu, i koje bogoštovno obderžavati valja, bez dugovičnе i obštinske viernosti, tekar potvardum želje narodne i dubokoumno prominiti valja. Inače promienjen i narodu neugodan biti mora, i zakonstvorce one dobe rugom obsipal bude.

Digitized by Google

Gledaite u pelde Ingleze, koi pervi med razsvietlenih narodov i naijasnii u zakonotvorju jesu. Oni znadu, da starii nihovi zakoni za sadašni zeman u mlogih verstih prevehnuli jesu, ele sve takove, kakovi jesu, zdušno obderžavajuć i u nihovom popravku vrlo težki i obzirni budući, sostojanje svoje miluju i dugo uzderžali budu; gdi protivnim načinom Francezi nikada svoje pametneše zakone tverdostoino ne obderžavši, s naravskum svojum vatrum i razlogom liepim, opet od jedne bludnje u drugu zapadoše i toliko sastojanja u pol vieka prominiše, koliko godar bistrie glave medju nje se nahodiaše, koji za svoju prudnju sobsku prominbu tioše. Sliedovno daklje što sudite od one verpe izrekah prominjenja onih mlogovrstnih kotrigah vladevstva, koja posljedna dieta u razsud uzeti zapoviedila i prominbe u nima učiniti odlučila jest?

Vu ovih kotrigah mlogo imade otainotrovnoga za sloboštinu deržave ungarske. Nit tisutna stran puku pismoznano i u očitana nie, da bi on mogao nad tim misliti i pisati I da se ovi kotrigi s maturom vjećanjem razsude i protivni sobski svakog poklisara umi slušadu, najmanje desetak godina prošlo bi u tom poslu i još po lutinu nebi dočekati moći. I buduć nit polutina zakonov ungarskih vierna se ne obderžara, što saide bude, ako opet prominba u mlogih se učini, koja opet poslušana nebudu. Šteta, koja nam odotle prijeti, i koje se ja plašim jest, da se nesloga neotažliva med kraljem, bogoštoviam i svemi redi i kotrigi deržave črez poklisare doprinese ako sve odlučene diele u razsud uzmu, boim se, da odluke nedozorne po zlosti i dosadjenju podveržene se na svršetku učine, koje sloboštinu obštinsku podkopale budu.

Volio bi ja daklje u ovome tegotnomu sličaju sovietiti, da se kralj, sve poglavice i svi zakonotvorci kršno i istinito zaklinjaju, da one zakone, koje već imademo, i koji do sad odbaceni niesu, bogoštovno obderže i urede, da se svi stanovnici bez pomiluvanja zakonito pedepsaju, koji bi se proti svemi u napridak naimanje pregrieške učiniti uzsudili, jere prevelika dobrota jest nemar, a on uprav u razpadanje vodi. Bez ove odluke tverdostoinoga slušanja zakonov naših nikada sritni biti nemogosmo.

Mi tolika kinča u naših dviuh zakonskih knigah imademo, da blagopoluće mainkati nemože, ako se ovo ogledalo družbene ćudorednosti vierno obderži. Ako posle takovum višnjum odlukum svarhu tome črez desetak godina doživiti možno bude, onda bi stopor, koi živ ostane pametno razsuditi mogao, što baš i još u obštenju popraviti, ol pridati valja Baš sad jest nai tegotnii zeman za vladavce i za puke. Dočekaimo ga i prepuštaimo ga u sloge i domaćem miru! Dogodjaji drugih deržavah liepi te nam nauk dati, kojega kasnije dozornim razlogom uživati mogli budemo Sad mi se čini, da ganutje i nagloželnost iz jedne strani, iz druge pako strani sobski dobitak viećanja mlogih vodila budu. Odotle nikakva dobra svarha izaići nemože.

Digitized by Google

Jedita koja doista današnjem zemanu prilagoditi valja, i koja obštinskim jednakim umom sviuh domorodcev trebna jesu, malobroina buduća, indi nje nakratkom očitovati i vašim nadsudu podlagati hoću.

Obštinski jest glas, da okol težanja pravicah svagdašnih i kod sudevstva tužbah mlogo bi trebalo popraviti. Ele ako višnje vladevstvo zdušno se preotetja čuvalo i sudce, ovi pako strainke oštrie na overšavanje dužnosti gonili budu i zabave priječiti, krive pako kaštigati obič o biti nastane, onda takodjer i nedvoino mlogo se popravilo bude od sebe sama, što danas u oči krivo opada. Jedito još fali, naimre da se menjaški sudi učine i utemelje, koi kerhkim sudom poradi dugovanja to na kratkom svakomu pripitali i izručili bi, k čemu se tuženi u dugovanju savezao jest. Uvjerovanstvo bi onda se odmar utemelilo. Tergovci i svaki doista novac u korisni pr gon posala trebajući bi nje svigdi u Europi našao, gje sad zbog pomainkanja toga suda niedan inokraini i baš i malo koi domaći novce svoje Madjaru ol Hervatu u zajam dati se neuzsudi. Voljedu naimre svoje novce u one pakosne loze i dugovanja inokraiških tergovaca uložiti i iz okolišenja s velikim kvarom domovine izvaditi, neg trudom i troškom pravde zarad svoih novac goniti. Ovi lozi pomažu jedito špekulante one i vrgu novce u šake onih, koji nje još za nas žive protiva nama drugam uložiti mogu. Iz neimatja uvjerovanja daklje ne samo stradanje novca trebnoga, nego i šteta naša politička izilaziti može.

Vele nekoi, da bi kroz menjaški sud mnoge rozgve u nezviest zapasti mogle, koje črez mladiće svoje hlivovnikom u šake padnu, kad za male stvari vas imetak zapišu, gdi tada u prilikah suda pomoć nalaze, što u ovom sudu menjaškom obastati moglo nebi, ele ustavno, da koi dobu svoju zakonsku neima zapise učiniti nemogne. Malo jest ležeće deržave, je li dobni razsipnik pogine. Mlogo više valja prudnja, koja iz tergovine i iz uvjerovanstva dolazi.

Za bolje uvesti pravicu ovu, i za olahkotiti prevraćai novaca, i za protiviti se hlivovnikom nesramniem, koristno bi bilo deržavnu ungarsku banku osnovati, kako ti u Prusie svaki kotar ima gje stanovnici uz poštene kamate novaca bi mogli dobiti na tretju stran vrieduosti svoih ležećih dobara. Ovaj bi dični kumir bio za blagovite Madjare izvisitju domovine, na kojem bi trude, znanja i jednu stran blaga bez štete mogli žartvovati. Kako bi liepo odotle fabrike uvesti i blagopoluće privesti svojoi domovini, i po tim tergovinu, koja sad terpeća jest, dobitnu učiniti mogli, da tekar bivanje svoje u tugjih varaših pomainšaju, i toliko tamo zaman domovini pako na štetu netroše. Kako, liepo bi nama morsko družtvo se utemelilo, i koliko nebi Rieka i naš komerc napredovao.

To bia uloženje jedno od sudevstva i od uzdruženih razgledih tergovačkih. Ele sad vas molim da opazite i lučite, kako današnjem viekom bi puku razbornu pamet uvieštiti koja njemu trebna jest, ako mislite pametne poklisare, mudroznane naučitelje, dične

Digitized by Google

časnike, bistre plemodjelnike i prikladne rukotvorne ljudi odhraniti, ako hoćete trgovinu imati i ako se zdrugemi narodi pariti želite.

Današnjem viekom nauci toliko napredovaše, da već nebo i zemlja svoje otainosti pogubiše, nit on lahki negda zanat puke ravnati već ne važe — koliko danas pravoga i krivoga pomnjenja po vilaetu razsuto jest! Kako bi bez pogibeli razsvitje uviežbanja rediti? Kako bi bistre glave deržave naše, da u taman neginu, uresiti bez straha z onemi nauki, z onim znanjem, koi vladevstvu potriban jest? Tomu svemu mojem umom treba vrsnie naučitelja, ove pako da težkomu udesu pedagoga volno pristupe, i z potribnim znanjem i deržanjem se uresiti i ljucki odhraniti mogu, treba bolje plaćati i od njih zagtevati, da ne zatrudno u svoih naukih napreduju.

Mi u sried Europi ležimo, nama se prieti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem, on stopom iz kojega prie jednoga vieka se oslobodili jesmo, netiući više u sužainstvo umno zapasti; ov sjanjem, kojega gledat još odviš nejake oči puka našega jesu. Tu daklje sredoputno popeljanje puka, tomu pako vrlo velika pamet, i uviežbanje u časnikih potribna jest. Ovo pako zagteva za priečenje svega zla bolje školovanje i sveršenie naučenje popova sviuh bogoštoviah.

Mudri naučitelji i više mudroskupštine tu jedito iz čela pomažu, gje jedni po velikim mozgu odsudjeni vladevstvu, znanja vilaeta sveršanije i obveršavanje prave ćudorednosti naučili bi, i ufanje sritje tekar velikim naučenjem i dostojanstvo trudom bez razlike roda dostigivati mogli bi, dok mlogobrojni drugi sve plemodielne i rukotvorne nauke, koji stalna leba dadu, po volje i prignutju svojemu pribrali bi, tako da ne bidne prepisan put, kuda pamet svakoga čoika putovati mora, budući i mozak i prignutje različito jest. To bi činilo, da nebi svaki obštinske časti čekao, nego da bi svarhu dobitnu naukov prijetih tražio mlogi, a drugi novo olahkotenje u zanatih iznašao, ol izkušao, i da bi manje odvietnikov bilo, i manje ljudi od nesloge, koju iz prieda tvore, živiti u domovini mogli. Vladevstvo posle neka izlaz dade tergovini i rukotvoru, i pelda viere u svakom sličaju da bidne od velikih, koji pogledalo manjih jesu.

Za privesti ova ugodna uredjenja dogovorte se z Madjari i pomolte se u družtvu kralju vašemu — i prem da deržave naše dosta zaveržanskih novaca imadu, el opet za priečiti protivna umstvovanja pripomoste svi z vašemi kesami, ako se drugač nedade. Vu nauku i odhranenju puka svako zamudjeno lieto veliku škodu čini. Jere vilaet i zeman poidoše svakdan napervo, a neučena mladost ostade, koja, kad njoi nedate tako se učiti, kako ona zeman izpozna, volji ništa se neučiti i iz zraka i čujenja dogadjajev (koih Europa sad puna jest) težanje svoje pobrati.

Ova nezgoda već sada se čuje, da u mladosti malo časnika već imade, koi bi znali i tili raditi, kako jest dovedeni red ljudi bistroga mozga iz takove prilike samosvoini postanu, a kralj i do-

Digitized by Google

movina za mal čas vierne i domorodoljubne časnike i službitelje nebudu imali.

Zagtevanje zemana jest, da velika pamet, udružena z velikim naukom i velika sviest u svakomu sličaju zapovieda, jere sud puka danas mlogo oštrii jest, poslušanje pako od dostojanstva visi, koje si poglavar zaslužiti znade.

Jediti voinički stališ dobroga jest nauka, ele tekar u svoje vrsti, i sve znade što treba. Kako on, za što i ne drugi mlogo trebnii i više broinii stanovnici nebi se mogli dobro naučiti svak u svoje vrsti, da jest gje?

Podlogu ovu neizmjerne ciene u saboru razplanjati valja. Dokazuite ondi, kako smo docne došli, i kako treba jako napervo koracati, da nas bližnii narodi podsve ne pogaze, koi su toliko u nauci pred nama i urešeni svakojakim znanjem, koje se zagteva u družbenom okolišenju.

Još trebno mi se vidi, da vaše obziranje na krainu našu povedem. Mi imamo u hervacke zemlje osam, u Slavonie tri regimenta i u Banatu ima dva regimenta. Ele ovi druge su narave, drugoga naroda, od nih daklje niš napominjati neimam, van da i oni zakonu obštinskomu tako oteti jesu, kao i naša Kraina, i da oni, prem da vrlo dobru poljanu uživaju, mlogo laglje deržani jesu u službe i terhov obnašanju. Naše Kraine iliti jedanaest ovi regimenti kraiški kinč čitave deržave, korist i tverdja krune jesu. Ovu skoro 700 hiljada duša činećU junačku čeljad Ungari ni malo, od vas pako mlogi premalo poznadu. Kraine ove, kako što nesritni oni turski rati vieka 16. i 17. bivali jesu, po naredbah dvorskih redom utaložile se jesu. Krainci i Štajerci Turke pod sve bojeći, za plaćanje voinickih poglavarov i za uzderžanje karlovačkog i koprivničkog grada svake godine stanovite novce dvoru plaćadu, i ovo jest dalo pervu priliku stalnoga razredjenja voiničeskog ovih kraih. Ljustvo, koje onda bia, kad perve kraiške uredbe se osnovati staše, pomiešanje jest starih Hervatov, oli beženarov iz Bosne i Dalmacie opet Hervatov i nekoliko Gerkov, koi u razsutju istočnog carstva sve dalje pred Turci pobegoše. Ovi svi i nihova zemalijska gospoda u ovih kotarov živuća poodadoše se redu voiničeskomu i s vrimenom i pogibeljum učiniše na skorom puka jednoga, koi medju sviuh različitih plemenih i rozgvah pod ungarskum krunum budućeh naiviše mozga ima, i naivećeg dostojanstva vriedan jest, i jurve naiviše i plaća i služi. Prilika smerti svagdašnja, čobanski i junačkoi odluki nai bližii žitak, tako toga puka hrabrena učiniše i naravsku pamet objačiše, da on, prem da često u vladevstvu sve gorje prominbe terpeći, neprestaja nama mozak svoi bistri i hrabrenost viernu svakdan prikazati. U tom puku ima puno plemića, koi od starine niš neželjaše, van Turke pobiti, koi nihove starie porobiše i posiekoše. Ovi svi uzdadoše pervoi uredbi, poleg koje niš, van u doba sile prinašanje oružja proti obštinskomu nepriatelju bia zagtevano. Ele kasnie, kad starii rod u boih pogine, dica

Digitized by Google

novoi se uredbi u sili povdadu, neznajući što su od prie bili. Ovomu narodu daklje valja prikladnii stalokom dati, koi se već i u prošastom vieku zarad mlogih bližnih i dalekih ratov šest puta preporodio jest, inače on pod sve pogine. To ginjenje se svakdan vidi, jere još prie 50 godina kraina ne u novci, nego u govedu u ovaca i koza i u konja blagovita bia, sebe sama opravila i obukla jest. Sad ništa od otog neima, i kraišnik nedospiva sebi opravu prepisanu i potrebuvani bir od onih meršavih zemalj plaćati. Kralj naš ljubostiv nima 12 fl. na godinu od soldata plaća, i više puta nima duge daruje. Ele vladevstvo inokrainih glavarov, koi nit puka, nit junačtva nepoznade, nit š nim govoriti umie, čini, da ni ovo ne dovoli branitelom Kraine, cele deržave, koi negda nikakav dar, nit plaće čekali niesu, nego dobrovolno službu učinili, sebe oprayili i još oficiere svoje pomagati mogoše.

Prie došastja Francezov junačtvo voiničesko krainah u naše carske voiske nie imalo ciene. Tužni jest udes tio, da tai dušman nje i hervacko voiničestvo izvisiti morao jest, jere Napoleon i njegovi voivode Hervate fališe još više, neželi svoje vojake, budući u nijh jednako hrabrenstvo i prikladu i mlogo veću mukoterpnost, posluhu i slogu nahodjaše. Sad nima prisbia i u naše voiske dke, ele kod kutje glad, neumirna služba, nesloga i nezviest neumirenoga poljotežanja, kojemu trebni čas i goveda i dobro kopno mainka.

Molte se vi daklje milovanomu kralju našemu i uputite od toga svega Madjare. Kažte nima, da ovoi dieci blagodariti imadu pokoi svoi, i privedete nje, da i u tom oni u vaše molbe slože. Ako daklje Madjari i vi milostivnomu kralju sve to molbeno i razložno ujavite, ufati se valja, da on nagnutje serca i razsuda sliedeći, nimački zakon i ekonomiu odbaci, kao stvari, koje vieštinum mlogo novaca i pisanja stoje, a ništa ne koriste, nego u tim štetu veliku čine, što su puku durni, koga u siromaštvo metjaše. Molte ga, da stare uprave domaće opetovati dopusti, i krainu pod naš zakon pravedni vrže, koje dok je bivalo, kraina sviuh poglavitih i plemenitih rozgvah hervacke i slavonske zemlje u voiničestvu zibka jest bila, iz koje zibke Šubići, Draškovići i Vukasović poleg mlogih drugih velikih voivodah izlaziaše.

Kraina pako zafalna vam bude, i onda neimate se od nje bojati. Ona vierna bila jest svigdar kralju i domovini, to sad naiskorie kazala jest, kad nju pod Francezi pozvaše u imenu starog cara i domovine, ostavila je Francuze i Napoleona, koi nju dizao jest, i osvoila domovinu i predala pervomu vladaocu. Sad još jest doba, prem da i posle toga liepoga čina opet na gorje u bitju pošla jest. Kad u parvini, gje kraine iz zakona izvadjene biadu, nitko u saborih se protivio nie, tako bar sada, dok ona još žive, za nju govoriti valja, inače mislit će kralj i carski taborski častniki i kraina sama bi mislila, da na nju podsve zaboravili jeste.

Na sveršetku riečih moih opominati vas moram, da ne zaboravite na bratju našu bogoštovia staroga, koi osobito u naših kra-

Digitized by Google

ljevinah priašni rimskomu bia. I u madjarskim puno toga bogoštovia i malo manje od katoličkoga imade. Ova viera tekar u lietu 1790 uzakonjena jest. To jest vrlo potribito bilo, ele imenom tekar se to overšava, jere starovierci vrlo malo u časti se uvedu. Vladike nihovi slabe prihodke imadu, i naravsko nemogu bez nevidja bratju svoju rimsku mlogo bolje uparćenu gledati, nit nijma možno biva mlado sveštijenje pristoino naučati. Odkle dolazi, da popovi bez nauka jesu, zarad slabog pako prihodka, z rukotvorom se hraniti moradu, indi časa, ako bi i tili, za učenje neimadu. I takoviem ravnanje i upućenje puka u ćudorednosti i posluhe predano jest! Črez ova i mlogo druge manje krivde uvriedjeni ranu u sercu davna nose svi mali i veliki sveštenici staroga zakona, iz koje rane naravski se mora roditi želja drugoga gospostva dočekati, u kojem nima bolja pravica da bidne. Sovietete se daklje s Madjari ob tim velikoverstnim uloženju, i svituite, da se ljudi bistrii ove viere bliže vas podignu, da nim se ne samo pravica, nego i milota učini, i oni črez ljubodaria deržave nju obljube, jere inače puk, koi orudje hierarkhevno vladikov i popov jest, danas sjutra težko svoje glavare osvietiti može, ako udes moguće prominbe političke prie obštinskog razsvietlenja dovede.

Popravki tako duboki ćudov celega puka rištjanskoga ne učiniše nit u jednom, nit u desetak lietah. Tome treba vrime jednog pokolenja; i za oto skoro valja početi i s tim od preda, da predsudje u puku razvalite, da vira naroda čini, koje predsudje sveštenstvo davna vrlo z matranjem na daleka vrimena obzirno uvelo jest. Ako se to u početku sverši, i svakome poleg tegote pameti i vridnosti jednako kao u drugih virah časti i pravica podieli, i popom nauki i pomoć dade, onda će velika pogibelj prestati, i vrime će s oviem nakanom vladevstva manje rane samo izličiti.

Ovo što od staroviercev rekao jesam, iz mlogog zagleda i za nas štibraški puk služiti može. Vi jeste njegovi otci i njemu sirotočuvari. Nie više zemanu priložno, da se durma dieca šibum ravnadu, osobito kad porastu. Valja puka milie odhraniti, i iz rodjenih dušmanov pravu si diecu i, ako se dobro nauče, prijatelje tvoriti. On jest čudo puta mložnii od vas, bez njega ni hraniti se, nit živiti nemožete. Učinte daklje i puku primiernu milotu, da vas i sostojanje ljubiti mogao bude, izvisite pamet gje se naidje, i preporučite kralju svakog po pameti izvišenog i u činih jasnoga čoika za pridobitje plemenštine, i zakonite, da oni, koi u obadnah pregrieškah obsudjeni budu, iste pravice izgube, da se tako rieči svetoga Stipana sverše, koi piše: „Plemeniti pako tekar on jest, koga čini plemenuju.“ Uvedenje pritištenicah uvježbanje olahkotilo jest. Budte obzirni, da vam niedna bistra glava neuteče, jere ako s vami deržale budu ove jasnie osobe i dovolne biti uzrok imale budu, korist vam će doiti bez truda, gje protivno suproti vas buduće u tegotne dobe ufano štetu vam uzrokuvati kadri budu. Ovai kotrig mlogog razgovora treban i vriedan jest — razsudete ga prosti od predsudja diedov naših. Mi već ne stoimo, kako oni stojaše. I viera

Digitized by Google

i pravica i istina drugo razplanjanje zagtevaju, neželi u 17. vieku obično bia.

I tako mila bratja poklisari i budući zakonotvorci i vi svi počitani domorodci, koji ove moje rieči čitali i razumieli budete, primte u dobri čas razgovor ovai, kao pervo težanje moje u naškom jeziku i kao zaklad viere moje. Serce i pamet mi zapovedo'e vama, koliko se smie, očito misli moje dugovičnim trudom zahranjene darovati. Dogodovština i buduća doba budu dokazale, je li moje oči dobro vidiaše. Ja mogao sam faliti u razsudu, ele to vaša milošta oprostiti, to vaša pamet popraviti može. Nego želja moja jest vaviek bila dobro činiti, i svaka moja kap kervi jest do zadnjeg mojeg hipa domovini, zakonskomu kralju i vama, bratja moja, uviek voljum i željum mojum žartovana bila.

Digitized by Google

TABELLA

DOKAZUJUĆA BROJ, BOGOŠTOVIE I JEZIK ILLYRIE VELIKE.

	Govore dialekta		Imadu bogoštovie		Summa	
	Illyričkog	pomješanog*	katolici	riščanini	duša	
	Hiljada					
Hervatska zemlja triuh varmedjah i primorja	120	305	392	33	425	895
Kraina hervacka 8 regimenta	541	19	246	224	470	
Slavonia u triuh varmedjah	345	—	172	173	345	527
Kraina slavonska u treh regimentih . . .	182	—	79	103	183	
Summa . .	1098	324	889	533	1422	
Dalmacia i Kotor	512	—	272	240	512	
Summa . .	1610	324	1161	773	1934	
Bosna i Turska hervacka i Hercegovina . . poprilike i bez Turakà	620	—	160	460	620	
Summa . .	2230	324	1321	1233	2554	
Ilirium sadašni i svi sloveno-hervacki govoreće Kraišie	—	892	892	—	892	
Tela summa . .	2230	1216	2213	1233	3446	

* Pomešanoga jezika govore uz krainski i štajerski krai i miešadu rieči slavo-venske (Windisch) z kervackim, uz madjarski krai madjarske rieči z slavo-venskimi, tako uz morje i otokih talianski s hrvackim miešadu, u Zagrebu i drugih varaših pako u hervacki dialekt staro-rimljanske i nimačke rieči miešadu.

Digitized by Google

O dru. Dimitriji Demetru kao dramatiku ilirske dobe.

Čitao u sjednici filosofičko-juridičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. studenoga 1885.

PRAVI ČLAN DR. FRANJO MARKOVIĆ.

U dobi našega narodnoga i napose književnoga preporoda bila je naravski zapala ponajpače pjesnike zadaća, da njeguju hrvatski jezik, da njime búde svako plemenito ćućenje a u prvom redu narodnu sviest i ljubav prama domovini, ta nuždna moralna obilježja svakoga člana u narodu iole prosvietljenom. Vršenje te zadaće bilo je dakako najlaglje u lirskoj pjesničkoj vrsti, nješto teže u epskoj, a pošto je dramatička struka i po sebi najteža i uspješni goj njezin najviše stoji do povoljnih družtvenih i političkih prilika narodnjih, najteža bijaše ona zadaća u dramatičkoj struci. U njoj se u preporodno doba medju Hrvati najviše ističe dr. Dimitrija Demeter (rod. 1811, umro 1872 u Zagrebu), koj je, dočim su se njeki njegovi drugovi uzgredno bavili dramom, odabrao taj posao poglavitim svojim zvanjem. Pošto su onodobni lirski i epski pjesnici naučno već prilično ocienjeni, svakako obilnije od onodobne drame, to sam nakan kratkom ocjenom dramâ Demetra kao glavnoga našega dramatika ilirske dobe (do g. 1850) pridonieti skroman listak onoj knjizi, u kojoj današnja nauka po dužnosti svojoj hoće sa zahvalom razsvietliti duševni rad preporodne dobe našega naroda. Razsvjetljujući taj rad, biti nam je ponajprije pravednim te imamo na um uzeti tadanje prilike i težkoće, a tad istom valja nam iztaknuti i to, u čem li je tadanji književni rad ostavio potlanjemu naraštaju zadaću dotjerivanja.

Tekla je istom četvrta godina, što se bješe pojavila Gajeva Danica, kadno Demeter — g. 1838 — dariva svoj narod prvom svezkom svojih „Dramatičkih pokušenja“. U predgovoru kazuje nam povode i narav toga svoga rada. Motreći u tudjini, gdje se bavljaše lječničkom naukom, prosvjetni život ljudski, nalazi on, da je dramatičko pjesničtvo skupa s kazalištem jedno od najglavnijih orudja za

Digitized by Google

širenje prosvjete, jer se ono više no ikoja druga književna struka ravna po onoj latinskoj „miscere utile dulci", t. j. da zajedno i poučava i zabavlja; on čita u poviesti svieta, da je dobro uredjeno kazalište uviek bilo ne samo ponajmilije zabavište svih iole obrazovanih naroda nego i njegovano plemenište srca, ukusa, družtvenoga života; on zato scieni, da si njegova domovina ima pribaviti „i ovo dragocjeno sredstvo širenju obrazovanosti, a to tim više, što se kazalištem može narodni književni jezik najlaglje, najbrže i najobćenitije razprostraniti, te će se — kaže on — materinska rieč udomiti u viših slojevih istom onda, kad si osvoji prvenstvo u svih javnih zabavah." Tu nalazi Demeter jedan od priekih zadataka narodnoga preporoda; „pak pošto su — veli — naše okolnosti još toli nemile, da još malo možemo gojiti nade ob osnutku narodnoga kazališta, to smo ipak držani pripravljati se toj liepoj budućnosti, a zato nam budi jedna od prvih briga, da si pribavimo dovoljan broj dobrih i prikazivanju shodnih dramatičkih djela."

Ali odkud pribaviti tih djela? Dubrovački stari pisci dolaze u prvoj nevolji na pomoć našim Ilircem takodjer glede drame, kao što i glede ostale književnosti: to je činjenica, koja se ima držati na oku. Demeter iz početka ni nemisli, da bi sam sastavljao drame, nego se laća posla, da izdade njekoliko rukopisnih drama starih Dubrovčana.

Iz rukopisa, koje mu namakoše drugi, odabire najprije *Zorislavu Gledjevića* i *Sunčanicu Šiška Gundulića.* Što mu se u njih tako svidja? Svidja mu se osobito, što u tih dramah, najpače u Zorislavi, vidi dramatički prikazana bana hrvatskoga, kralja bosanskoga, u obće predmet bar na oko iz poviesti svoga naroda. Toga baš treba ilirskomu preporodu. Svidjaju mu se nadalje čini u onih dramah, jer scieni, da oni „upravo dramatički život u sebi sadržaju"; a napokon svidja mu se u njih gotov književni jezik, kako ga Ilirci uzkrisiti, a donjekle sami tek naučiti imadu. U tom svem stari Dubrovčani dolaze u pomoć prvomu ilirske dobe brižniku za dramatički sbornik; jedva si možemo danas pomisliti onu radost, onaj zanos, s kojim su Demeter i drugovi njegovi objeručke prihvatili sve one dragocjenosti starih pisaca.

No kad se Demeter udubljuje u Gledjevićevu Zorislavu i Gundulićevu Sunčanicu, vidi, da ih u pogledu dramatičkoga oblika valja preraditi, boljemu ukusu prilagoditi i za prikazivanje udesiti; jer to su dramatičke pjesni više za čitanje nego li za kazališno prikazivanje. Demeter vidi, da i ta dva djela nose na sebi nedostatke

Digitized by Google

ostalih dubrovačkih drama, ili bolje reći nedostatke vremena, u kojem su postale: on nalazi u njih mnogo nevjerovatnosti, mnogo suvišnih dapače smetajućih epizoda; smetaju ga — veli — mnoge lakrdije primiešane ozbiljnomu tečaju čina, osobito za to, što prevršuju kadšto mjeru pristojnosti, smetaju ga i kori, po načinu starogrčkom. I stih — osmerac sa srokovi — po njegovu tvrdom i temeljitom uvjerenju nije prikladan za dramatičko, nego za lirsko pjesničtvo; pak za to ga u Gledjevićevoj Zorislavi samo od nužde pridržaje radi jednoličnosti, pošto iz nje pridržaje veći dio strofa a samo manji dio sam pridaje; Sunčanicu pako Gundulićevu posve preradjuje i daje joj metar narodnoga deseterca.

Kad poredimo Gledjevićevu Zorislavu sa preradjenim joj oblikom u Demetrovoj prozvanoj drami *„Ljubav i dužnost“*, i Gundulićevu Sunčanicu sa Demetrovom *„Krvnom osvetom“*, vidimo zasluge Demetrove nemalene: on je u mnogom pogledu izpravio i usavršio radnje dubrovačkih pjesnika. Jedna zasluga, najpače pred sudom patriotičkoga čuvstva, bijaše već ta, što je Demeter čin drame *sasvim* na domaće polje presadio, te dočim u Gledjevićevoj Zorislavi vidimo uz lice Krešimira „sina kralja od Bosne“ i uz Želimira „bana od Hrvatske“ takodjer lice „Hvalimira kralja od Ungarije i Tvrdoslava vojvodu vojske ugarske“, — prenio je Demeter u svojoj „Ljubavi i dužnosti“ svu radnju u priestolnicu hrvatsku, u primorski Biograd, u dobu velikoga hrvatskoga kralja Petra Krešimira, — kojega osoba resi njegovu dramu —; pače Demeter veli, da je pravi historički temelj podložio drami svojoj, jer da se čin Zorislave Gledjevićeve veoma slaže s jednim dogodjajem iz života slavnoga onoga hrvatskoga kralja, kako mu je to Gaj priobćio. Pa tako je Demeter u svojoj „Ljubavi i dužnosti“ prikazao čin, koj moraše osobito goditi probudjenoj narodnoj sviesti; jer se tu oko hrvatskoga kralja Petra Krešimira kao slavna i sjajna središta kreću Zorislava, njegova kći, pak Lavoslav sin vojvode koruškoga živući na dvoru hrvatskom i vjerenik hrvatske kraljevne, Dmitar Zvonimir ban i vojvoda vojske hrvatske, Ljudemila kći Tugomira bana vojske koruške, i Radivoj knez Istre, zaručnik Ljudmilin. Dočim Demetrova drama prikazuje, kako kroz razne kobne zadjevice i suprotive napokon se izvija sretna pomirba svih onih lica i njihovih zemalja, bijaše ta pjesnička slika tadanjemu rodoljubu reć bi historički živ izpunjaj one ideje, koju je Gaj u svojoj programnoj pjesmi „Još Hrvatska“ o slozi jednorodne braće razvio bio. Nije smetalo pitanje, da li je dogodjaj u drami prikazani sbilja historičan, da li je ono doba historički prikazano

Digitized by Google

u običajih i u osobah onodobnih; rodoljubnoj sviesti dostajaše gledati u drami makar umišljene historičke čine, razabirati u drami simbolički izraženu čežnju narodne sviesti. Toj sviesti podavahu živu hranu i jak izraz rieči kralja Krešimira u drami (II. čin, prizor 5.): „U moju krunu kamen novi sad postavi vitez ovi (t. j. Korutanac Lavoslav), jer sporedit tko se od svijuh čovječanskih može sina s mnom, vladarom takih dviju ilirskijeh pokrajina? Po sve strane svieta ovoga razniet će se moja dika i čast puka od onoga, nad kim vlada moja šibika". Na isti je način Gundulićevu Sunčanicu glede narodnoga kolorita preudesio u svojoj drami „Krvna osveta". Krunoslavu kraljicu „od Boemije" promienio je u kraljicu Bosne, Ugrina Janka vojevodu u banovića hrvatskoga Stanka, Tatarina Strašimira u bugarskoga carevića Borboja, te premieštajuć radnju drame u Travnik, bosansku kraljevsku stolicu, izveo je prikazu, kako glavna, bar na oko historička lica bosanska i hrvatska i njihovi puci dolaze poslie kobnih zadjevica i suprotiva do skladna izmira; tim je, pogledom na ideju Gajeve programne pjesme, ova druga drama dopunak prvoj Demetrovoj; samo nije pjesnik mogao, valjda poradi cenzure, podati Gundulićevu „Tatarinu" Strašimiru ono plemensko obilježje, koje bi bilo posve pristajalo, već je od njega učinio od nužde — Bugarina. Prema rečenoj ideji jesu rieči, koje poklisar hrvatskoga bana govori bosanskoj kraljici (III. čin, prizor 2.): „Zato ban naš k tebi nas pošilja, da mir sladki ponudimo tebi: on je odmah iz početka toga nepravednog i mrzećeg boja želio se s tobom pomiriti, jer ga srce boljaše gledati, kako braća kolju se med sobom"; a kraljica bosanska na to kaže: „mrzim, vjeruj, mrzim rat krvavi i za mirom venem i uzdišem; zato sada razašlji telale na sve strane moje kraljevine, nek razglase da je svrha boju medju nami i bojnim' Hrvatim', našoj *vriednoj jednokrvnoj braći*". Isto su tako u patriotičkom duhu simboličke rieči, kojimi kraljević bosanski Vladimir označuje svoj odnošaj prama hrvatskomu banoviću Stanku (III. čin, prizor 5.): „Što je grana, kad joj uzmeš stablo, iz kojega život joj izvire, uprav to sam ja bez njega tužan! Sve mi blago bi njegovo srce, a to mi je jednog razbojnika ugrabila nemilosna ruka! U širokom krugu toga svieta neznam više niti jedne duše, koju jadan svojom zvat bih mogo, — pustoš mi je ciela zemlja sada". Napokon na svrsi drame značajne su one rieči kraljice bosanske i banovića hrvatskoga, kojimi se sav kobni sukob ljubavju i slogom svršava; kraljica veli o banoviću: „Čudom moju zakletvu razrieši milo nebo i sviest mi utješi, kad onomu življenje izbavi, dobročinac

Digitized by Google

koj je meni pravi, jer mi spasi iz robstva hudoga kćer ljubeznu i sinka miloga. Kresimira ubio da nije slavni Stanko, jurve znano mi je; nu i njegov da je ubojica on, kojega spasi mi desnica drugu djecu iz robstva nemila, tja do smrti harna bih mu bila; tim će jošte draži on bit meni, on će bit mi Kresimir ljubljeni". A banović Stanko neće ponudjenu mu od kraljice krunu, jer ona ide Vladimira njezina sina a njegova pobratima, te veli: „Nikad nije hlepilo, gospoje, još za krunom, vjeruj, srce moje, a najmanje žudim ju nositi, ako bi ju moro ugrabiti sa tjemena prijatelja moga, odlučena komu jest od boga. A i vriedan jeste tog uresa, za koj njega stvoriše nebesa: nek ga nosi dakle na svedj veću svoju diku i svog puka sreću". — Pogledom na ovakove izjave i činjenice u dvie prve Demetrove drame možemo ga s pravom zvati dramatikom ilirske dobe, jer je on dramatik ilirske *ideje*. A čudnim slučajem u tih dramah ima još jedna okolnost, koja bez nakane Demetrove simbolički se podudara sa povodi i prilikami te ideje: naime neprijateljski sukobi medju osobami u tih dramah izviru odatle, što su te osobe jedne drugim pokrite časovitim inkognitom, noseći njeke kriva imena, a kad se spoznadu i kad kobnim slučajem zavite njihove istinite okolnosti i prirodne sveze opet izadju na vidjelo, one se u ljubavi i slozi sjedine. Nije dakako Demeter taj inkognito uporabio tako naumice, baš da bude simboličan; on ga je preuzeo iz dubrovačkih drama, a ove iz onih talijanskih, koje su im služile za uzor.

Dramatički sastav Gledjevićeve *Zorislave* Demeter je znatno popravio u svojoj *„Ljubavi i dužnosti"*, premda nije samo „njekoliko strofa" ni samo „dobar broj redaka" iz Zorislave pridržao, nego veoma mnogo; nu on je dosta toga izpustio a nješto dodao. Poredimo sadržaj i sastav obiju drama, neglededć ovdje više na promjenu imena i narodnostnih obilježja; za podlogu će nam služiti Gledjevićeva Zorislava, a napominjat ćemo gdje se Demetrova „Ljubav i dužnost" od nje razlikuje. *I. čin.* Bosanski kraljević Krešimir pod krivim imenom Dragomira živi na dvoru Budimskom s kraljevnom Zorislavom u tajnoj ljubavi, za koju zna samo Dobroslav, njezin i kraljev svjetnik; ni poslie dvie godine neće Krešimir kazati svoga roda ljubovci (1. prizor — Demeter uzeo za prvi dio svoga 5. prizora, nu dodao ostalo sve od strane 11 do 16, jače iztičući čuvstveni sukob radi inkognita i objašnjujuć smirenje kraljevne). Na dvor dovede Tvrdoslav, ugarski vojskovodja, Cvjetislavu, kćer bosanskoga vojvode, zarobivši ju u vojni na Bosnu; on ju ljubi a i kralj, koj naredjuje daljnu vojnu na Bosnu, a zarobljenicu Cvjeti-

Digitized by Google

slavu daje kćeri Zorislavi za dvorkinju (6. i 7. prizor — u rukopisu, koj je rabio Demetru, nedostaju prizori 2 do 6 — Demeter preradio u svoj 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8 prizor uz mnoge preinake i dodatke, osobito iztičuć ljubav kraljevu prama zarobljenoj Bosanki, a Tvrdoslavovu sasvim izpuštajuć ovdje i dalje u drami). Kralj zateče kćer Zorislavu i Krešimira gdje miluju svoje diete; svjetnik Dobroslav prikrije njihovu tajnu, veleć da je to diete Cvjetislavino (prizori 8, 9, 10 — Demeter preuzeo uz malo promjene za svoje prizore 9, 10, 11, 12). Cvjetislava držeći da ju je Krešimir onako obiedio, prokazuje ga Zorislavi, da je kraljević bosanski i da je njoj bio vjeru dao, pak iz Bosne otišao bez traga. Zorislava hoće se osvetiti Krešimiru, što je prevrtljiv u ljubavi, te sumnjajući, da je on došao na ugarski dvor i nju obmanuo, samo da može uhoditi bojne osnove ugarske proti Bosni, hoće ga odati svomu otcu kralju; ali se s njim izmiri, uvjeravajuć ju on, da više ljubi nju od svoje domovine (prizor 12 — Demeter je promienio tako, da nije Krešimir ljubio Cvjetislave prije Zorislave; tim je oplemenio njegov značaj, te u prizoru 13, koj je sav njegov, prikazuje Cvjetislavu žaleću, što je odala njega, svoga plemenitoga kraljevića; prema tomu preuzeo je u svoj 14 prizor samo onaj spor izmedju Zorislave i Krešimira, što je on sin kralja neprijateljskoga njezinu otcu. Tako je Demeter prvu trećinu svoga 14. prizora iz nova izradio, a samo ostalo preuzeo iz 12. prizora Gledjevićeva). Zaručnik Cvjetislavin Želimir, ban hrvatski, tražeći zarobljenicu po svietu, naidje u dubravi kraj Budima na kralja lov loveći; kralj ga, tobože uhodu bosanskoga, dade uhitit i kaže mu, da je njegova Cvjetislava u Budimu sa svojim i njegovim sinom; Želimir nevjeruje u njezinu prevjeru i sramotu (prizori 14, 15, 16, 17 — jednaki Demetrovim, uz pomanje izpravke, prizorom 16, 17, 18). *II. čin.* Dobroslav nagovara Zorislavu i Krešimira, da idu prosit Cvjetislavu, neka bi se ona kralju kazala majkom njihova djeteta (prizor 1 — Demeter izpustio, mjesto toga načinio kao prizor 6 monolog Cvjetislave jadujuće na svoje robstvo). Cvjetislava dade se od njih napokon namoliti, te će obiediti svoju čast, da spasi Zorislavu; ali se grozi, da će se osvetiti nevjernomu Krešimiru (prizor 2 i 3 — Demeter bitno izpravio za svoj prizor 7, prikazujući da su Zorislava i Krešimir vjenčani, izpuštajući sve pritruhe besramnosti, te oplemenjujući povod Cvjetislavine odluke, da se žrtvuje za Zorislavu, bez ljubomornosti na Krešimira, kojoj — prema promjeni 12. prizora I. čina — nema povoda). Cvjetislava na oči kralju i svomu vjereniku Želimiru, voljnija sramotu trpjeti no odati

Digitized by Google

i upropastiti kraljevnu Zorislavu, kaže se majkom onoga djeteta; kralj, pak i Želimir, pače i sluga njezin drzko ju napastuju kao razbludnicu (prizor 4 — Demeter posve izpustio). Cvjetislava ostavši sama s djetetom onim, sad ga odbija, sad mu se smiluje (takova česta izmjena oprječnih čuvstava prikazana retoričkimi antitezami bijaše i u 12. prizoru I. čina, u držanju Zorislave prama Krešimiru); nada se, da će nevjernoga Krešimira stići kazna, i tješi se, što ju ljubi Želimir (prizor 5 — Demeter izpustio, a načinio kao prizor 8 monolog Cvjetislave plemenitijega sadržaja, upotrebljavajući nješto iz 10. prizora Gledjevićeva). Kralj prihvaća ponudu bosanskoga kralja po poklisaru, da vojnu odluče tri bosanska viteza bijuć se sa trima ugarskima, a za jednoga od tih odredjuje Dragomira t. j. Krešimira; ovaj težko ćuti sukob izmedju dužnosti prama bosanskoj svojoj domovini i izmedju ljubavi prama Zorislavi (prizori 6, 7, 8, 9 — Demeter ih je sasvim upotriebio za svoj 1, 2, 3 i 4 prizor II. čina, dodajući nješto svoga; ali je, da odmah ovdje u savezu privede kraju prikazu onoga boja, naličnoga na boj Horacija i Kuriacija, prenio ovamo u svoj 4 i 5 prizor sadržaj Gledjevićeva 1, 2, ponješto i 3 prizora III. čina, sgodno ih preradjujući). Želimir kori Cvjetislavu s nevjere u nazočnosti sluge joj Dragila, koj na njezinu obranu, da je nevina, ružno govori o ženah, pače, kad zatim dolazi Tvrdoslav opet ju prosto napastovat a ona ga ljuto odbije, ruži ju onaj sluga, da ona tom tobožnjom tvrdoćom samo hoće to jače primamiti (prizor 10 i 11 — Demeter izpustio). Sad dolazi kralj napastovat Cvjetislavu; kad neuslišan hoće probosti diete tobože njezino, dolazi kći mu Zorislava, izpovieda se, milost vapeć, majkom onoga djeteta; kralj ju šalje u tamnicu, i zapovieda Dobroslavu, pouzdaniku tajne njezine, da pronadje njezina zavodnika. Zorislava jaduje na svoju kobnu ljubav, nariče diete svoje, za koje misli, da već pogiba od kraljeva mača; Dobroslav nemogav je utješiti završuje ovaj akt moralnimi razmišljaji, da se i dugo sakrivan grieh ipak odkrije, da „kratka radost duge ište nepokoje itd.“ (prizori 12, 13, 14, 15 i 16 — uz njeke izpravke preuzeo Demeter za svoje prizore 9, 10, 11, 12, 13). *III. čin.* Pošto su već dva ugarska viteza pala, pobije sam Krešimir kao treći sva tri bosanska; kralj mu obećaje zahvalnost, što mu je spasio krunu, a on odlučuje skončati se (prizor 1 i 2 — Demeter ih je preradio i prenio odavle u II. čin 4 i 5 prizor). Tvrdoslav u monologu čezne za Cvjetislavom (prizor 3 — Demeter ovdje izpustio, nješto uporabio za kralja u prizoru 5 čina II). Želimiru kazuje Dragilo, Cvjetislavin sluga, da je ona nevina a

Digitized by Google

ono diete da je Zorislavino (prizor 4 — kod Demetra 2, samo izpušten konac, gdje se Želimir sprema molit Cvjetislavu, da bi mu oprostila sumnju). Cvjetislava zavarava Tvrdoslava obećavajuć mu ljubav, ako ju izbavi robstva; Želimir slušajući to iz prikrajka drži ju opet nevjernom (prizor 5 — Demeter izpustio). Dialog Cvjetislave i Želimira; varakanje i pretvaranje čuvstveno u retoričkih antitezah, (nalik na ono u I. činu 12 prizoru izmedju Zorislave i Krešimira), ona se pretvara da ljubi Tvrdoslava, a on, da nemari za nju; no napokon se očituje njihova uzajamna ljubav, te „iza noći svjetla zora, iza tmine svjetlos sine“ (prizor 6 — Demeter izpustio). Želimir u monologu opisuje muke ljubomorne sumnje, u kojih je on ipak svedj ljubio Cvjetislavu (prizor 7 — kod Demetra 1). Tugaljiv, retoričkimi antitezami proveden monolog Zorislave u tamnici (prizor 8 — kod Demetra 3). Krešimir prisiljen od kralja, koj izprva sakriven prisluškuje, izpituje ju, tko je njezin ljubovnik; što ona njega kao svoga dragoga pozdravlja, to on kralju tumači da joj se snatri; na njezine rieči: „Krešimira ti znaš dobro, on je moje sladko dobro“, kralj se pokaže, i zapovieda Krešimiru — koga on pozna samo pod imenom Dragomira — da mu toga zavodnika Krešimira (t. j. sama sebe) uhiti i dovede (prizor 9 — Demeter izpustio, ali nješto iz njega upotriebio za prvi dio svoga 4 prizora). Otišav kralj, kazuje Krešimir Zorislavi, da će se kralju odati i poginuti, ali prije izmoliti milost za nju, jer je kralj bio obrekao, da će izpuniti svaku želju onomu, tko mu odkrije zavodnika; Zorislava pak hoće da ona pogine za Krešimira; nazočni njihov pouzdanik Dobroslav divi se takovu (na Oresta i Pilada naličnomu) „natjecanju plemenitu od ljubavi, u dohodna ka će ljeta za čudo se spoviedati“ (prizor 10 — kod Demetra drugi dio 4 prizora). Dobroslav puti Zorislavu na stoički mir i tješi ju „pjevoci će pjevat znani od jezika slovinskoga hvale, koje slava hrani rad imena vedra tvoga“, i „bit će živa svud tva dika, najveće ima nu živjeti sred liepoga Dubrovnika, jer on nigda neće umrieti; sloboda je njega mila i sklad od viek, ki mu omili, proć vremenu utvrdila i proć svakoj silnoj sili itd.“ (prizor 11 — kod Demetra 5, izpuštene su strofe o Dubrovniku). Kralj se tuži na opreku izmedju svoje slave kao kralja i sramote kao otca (povorka retoričkih antiteza); dati će smaknuti kćer i zavodnika; ako ga odkrije Dragomir (t. j. Krešimir), nagradit će ga, ako pak nepronadje, dat će ga ubiti (prizor 12 — kod Demetra 6, samo je izpuštena zadnja prietnja glede Krešimira, kojom Gledjević hoće tragički strah još pojačiti). Kralj, proseći ga Cvjeti-

Digitized by Google

slava za slobodu, tuži se na nju, što mu nije prihvaćala ljubavi; Tvrdoslav i Želimir traže svaki za se Cvjetislavu od kralja (prizor 13 i 14 — Demeter izpustio). Krešimir, kao tobože Dragomir, javlja kralju, da mu dovodi zavodnika Krešimira, i da će ga sam ubiti, samo nek se dovede amo Zorislava; kralj mu za to, što je odkrio i što hoće sám ubiti „izdavnika", obriče najodličniju nagradu; prisutni Želimir i Cvjetislava, kojim je tajna poznata, iztiču tragičnost zapletaja primjetbami „na strani": „na što će ovo sad iziti?" (prizor 15 — kod Demetra 7, no izpustio je sve ostale osobe osim kralja i Krešimira, pak zato načinio prizor 8, gdje kralj poziva dvor, da bude nazočan kazni kćeri njegove). Zadnji prizor razrješuje dramatički zaplet ovako. Obećav kralj Krešimiru, da će mu svaku želju izpuniti, samo neka krivca kazni svojom desnicom, izmoli Krešimir, da ima izdavnik prije no umre Zorislavi svojom desnicom čast povratiti, i da će njoj biti oprošten život. Krešimir se odkriva, desnicu pruža Zorislavi, a ljevicom se hoće probosti. Ali kralj iztrgne mu mač, i, da mu zahvali za zasluge, daje mu kćer Zorislavu za vjerenicu i ostavlja na njem kraljevstvo svoje i bosansko; Cvjetislavu, premda ju ljubi, daje Želimiru, te Tvrdoslav ostaje bez žudjene nagrade. Dva sretna para izmienjaju na dugo svoje dvogovore, a Dobroslav opet izriče moralnu pouku: „ovdi umrla svies nauči, negubit se sred protiva, čes čovjeka trudi i muči, iza truda neka uživa." Demeter je pridržao jezgru toga zadnjega prizora, samo je izpustio tužbu Tvrdoslava, što ostaje bez Cvjetislave, i izpustio onaj dugi dvostruki duet sretnih para, pak je izradio prikladniji konac, gdje Dobroslav (t. j. Dobrotin) slavi uzvišenost kraljeva srca, a kralj sam iztiče ideju drame riečmi, da je ljubav i čuvstvo svoje podložio dužnosti; osim toga u Demetrova II. činu 4 prizoru tu ideju i glavni sukob u drami još jasnije kaže glavna osoba Krešimir: „na boj *ljubav* mene nuka, a *dužnost* me pak ustavlja".

U tom sukobu i jest Demeter nalazio onaj „upravo dramatički život", koj veli da „u sebi uključuje čin Gledjevićeve drame". No on je taj sukob dramatičnije proveo time, što je značaje i odnošaj izmedju njih — n. pr. izmedju Krešimira i Zorislave, Želimira i Cvjetislave itd. — učinio dostojnijimi, plemenitijimi; on je doduše uklonio njeke zapletaje i sukobe, kojih ima u Gledjevića i odviše, ali je tim ujedno smanjio one „mnoge nevjerovatnosti i one suvišne dapače smetajuće epizode", a sasvim izbacio „one mnoge nepristojnosti", koje, veli po istini, da se nalaze u Gledjevićevoj drami, pak mu je takodjer time izašla sbijenija, jedinstvenija dramatička radnja;

Digitized by Google

u tu svrhu je on i premieštao prizore, te dočim su kod Gledjevića u I. i III. činu po četiri, a u II. tri pozorištne promjene, kod njega su tu dvie a ondje tri. Što je prenio dogodjaj i osobe iz tudjine sasvim na domaće polje, sukob medju Ugarskom i Bosnom promienio u sukob medju Hrvatskom i Koruškom za velikoga kralja Krešimira — koj je doista po viestih historije (vidj Ljubića Ogledalo knjigu I. stranu 111) vojevao s promjenljivom srećom na Koruško — tim nije samo narodnomu čuvstvu ugodio nego i radio u prilog dramatičnoj vriednosti. Jer u Gledjevićevoj drami gubi Krešimir svu simpatiju boreći se proti svojoj domovini za tudjinca, u Demetrovoj pako nebiva to toliko, jer se vojvodić koruški bori za hrvatskoga kralja kao suplemenika svoga i za cjelokupno jednorodno kraljevstvo proti svojoj zemlji, koju bi krv i vlastita korist i onako spajati imala s cjelinom. Demeter je dakle u mnogom pogledu izpravio Gledjevića; nije dakako mogao ukloniti onu dramatičku manu, koja stoji u jezgri samoga predmeta t. j. u tom, što je inkognito glavni povod dramatičkomu zapletu i tragičkomu strahu; tu je Demeter s predmetom baštinio davne tradicije, koje su od starih Grka s Edipom i s Meropom prešle na Italiju, a odatle na Dubrovnik.

Ista je mana u predmetu i druge Demetrove troaktne drame *„Krvna osveta“*, koju je izradio po peteroaktnoj *„Sunčanici“* Dubrovčanina Ivana Šiškova Gundulića (1677—1721). Navesti ću njezin sadržaj poredjujuć ga sa Sunčanicom. *I. čin.* Bosansku kraljevnu Dragojilu bili zarobili bugarski gusari; od sramote i robstva izbavio ju junak neznana joj roda a zovući se Gradislavom. Taj sad boravi na bosanskom dvoru u Travniku, jer ljubi Dragojilu; a i ona njega, ali ju smeta zakletva, da će poći samo za onoga, koj na mejdanu pogubi hrvatskoga banovića Stanka, ubojicu njezina brata Krešimira. Taj Stanko sam je Gradislav, pod tim krivim imenom krijući svoje kraljici i kraljevni omraženo lice (prizor 1., po Sunčanici I. 4 i II. 4). Kraljica, Dragojilina majka, strastveno nagovara Gradislava, da podje ubit Stanka i time zaslužit si ruku Dragojilinu; Gradislav t. j. sám Stanko u velikoj zabuni obriče, da će zadovoljiti njezinoj žestokoj materinskoj osvetljivosti (prizor 1, po Sunčanici III., 2 i 6, uz mnoge promjene). Kraljica uživa unapried slast krvne osvete na ubojici svoga sina (prizor 3 posve nov). Upravo su opet provalili Bugari u Bosnu; kraljica šalje svu vojsku proti njim (prizor 4, po Sunčanici II., 5). U Travnik dolazi, pod krivim imenom moskovskoga kneza, bugarski carević Borboj, strastno žudeći Dragojilu, te da ju predobije, hoće ubiti Gradislava. Zahman ga od

Digitized by Google

strastne požude odvraća odgojitelj stari astrolog Prokop, i zaklinje ga kobju zviezda, da se vrati svojoj zaručnici Alkuni. Iznenada dolazi i ona, tražeći po svietu zaručnika svoga, u Travnik, te mukom izmamivši od Prokopa zlu novinu, da joj zaručnik ljubi bosansku kraljevnu, hoće se smjesta ubiti, no, suzdržana Prokopom, odlučuje se na nješto, što će joj sladku smrt donieti (prizori 5, 6, 7, 8 i posljednji — po Sunčanici II. 8, III. 4 i 5, IV. 4, uz mnoge promjene: pridan je Alkuni pratilac stari Dobrilo, sve je provedeno dramatičnije, patetičnije, i dočim kod Gundulića zatočnica Alkuna t. j. Perzeja očituje svoju odluku, da će nevjernoga zaručnika na dvoboj zvati, da bi pala od njegove ruke, Demeter je ovdje na koncu I. čina prikrio tu odluku i samo natuknuo, da bude jača napetost dramatička). *II. čin.* Stanko (tobožnji Gradislav) kazuje svomu neznana roda prijatelju Vladimiru — koga je on, još djetetom zarobljena od Bugara, nedavno junački izbavio iz robstva — da će se na zahtjev kraljičin ubiti, jer samo smrću svojom može smiriti žestoke muke majke Dragojiline i svoje ljubavne muke, što ga Dragojila odbija; Vladimir ga odvraća od samokrvi, jer da je on nehote na viteškoj igri ubio kraljevića bosanskoga, a Dragojila da ga potajno ipak ljubi. To sad Stanko blažen i doznaje iz pisma, kojim ga Dragojila na razgovor zove (prizor 1 — uporabio Sunčanicu I. 3, II. 1 i 2, dodajući mnogo nova i izvadjajući mnogo patetičnije). Dragojila stidljiva žaleći, što je pozvala Gradislava (t. j. Stanka), nehote mu, kad on dodje, odaje žarku svoju ljubav. Kad joj on kaže, da je Stanko, kojega glavu ona od njega traži po majčinoj želji a svojoj zakletvi, njegov najbliži prijatelj, ona poriče svoju želju; ali on joj ipak obećaje da će Stanko poginuti (prizor 3 — nješto po Sunčanici III. 6, ali dramatičnije i plemenitije; tako je n. pr. novo ono poricanje osvetne želje). Stanko u monologu raduje se smrti za dragu, ali će poginuti kao junak u viteškom boju proti dušmanom (prizor 4 — nješto po Sunčanici III. 7). Dragojila u monologu sgraža se, da bi Gradislav ubio svoga prijatelja Stanka, jer svet ima biti vez prijateljstva; za to će ga ona zaklinjati, da neide na mejdan sa Stankom. Kad joj dvorkinja Zorka kazuje, da je Gradislav već otišao na onaj mejdan, hoće Dragojila sdvojiti, zalud ju tješi dvorkinja „da Stankov *udes* hoće tako, da padne od ruke svoga druga“, i da je Gradislav samo „orudje pravednoga gnieva od nebesa“, koja hoće osvetu za brata joj (prizor 5 i 6 — posve novi; Demeter je prema Guduliću oplemenio ćud kraljevne, te ona svetinju prijateljstva toli jako cieni, da je to nov motiv čuvstve-

*

Digitized by Google

nih sukoba u drami). Dvoranin javlja joj pogibelj, koja joj prieti životu (ona za nj ne mari) i časti od Bugarina Borboja, koj se sad odkrio, te si hoće silom na maču osvojiti nju, zovući na mejdan sve Bošnjake; ali mu se doslie nije odazvao nitko (prizor 7 — po Sunčanici IV. 6, ali je po njoj samo puki čin, dočim je patetični razvoj Dragojilina čuvstva posve nov). Dolazi kraljica da kao lavica brani svoju kćer, ostavljenu od naroda i od boga, u skrajnoj pogibelji, jer će sad banuti Borboj da ju otme (prizor 8 — mjesto IV. 8 u Sunčanici; nova je patetična prikaza silne materinske ljubavi i do skrajnosti napetoga straha). Nu mjesto Borboja dolazi kraljičin savjetnik s utješnom viestju, da je neznan mlad vitez šuteć tajnovitim načinom Borboja na mejdan izazvao (prizor 9 — nješto po IV. 9 Sunčanice, ali patetičnije). Borboj nadbije na mejdanu svoga neznanoga protivnika — Alkunu, koju tek umiruću prepoznaje, te dočim je ona blažena što umire od njegove ruke, on sdvojan ide za pustinjaka, da okaje i bar mrtvoj uviek vjeran bude, kad joj je nevjeran bio u životu (prizor posljednji II. čina — po V. 3 Sunčanice, ali tu se djevojka odkriva za boja i izmiruje sretno sa zaručnikom; Demetrova je prikaza dosljednija, vjerovatnija i dostojnija, te je ovdje izveo veoma patentičan, tragičan prizor). *III. čin.* Kraljici nude poklisari hrvatskoga bana mir i prijateljstvo; doznajući od njih, kako je banović Stanko nehotice na igri viteškoj ubio joj sina Krešimira, razabire ona, da ju je vojvoda njezin Vladislav lažnim pripoviedanjem nesretnoga dogodjaja zaveo na nepravednu mržnju prama Stanku; kajući se hoće da joj bude od sada drag sin, nu boji se, da nije već poginuo od ruke Gradislavljeve (prizor 1 i 2 — ponješto po IV. 1 Sunčanice, ali uz mnoge promjene; novo je, što se već tu kraljičina osvetljivost pretvara u sažalni strah za Stankov život). Glasnik javlja joj, da su bugarski napadači pobiti i da je ubijen izdajica Vladislav, k njim prebjegavši, — a sve to pomoćju neznana viteza, koji poručuje kraljici, da joj nosi glavu Stankovu. Kraljica je potresena; kraljevna Dragojila sdvaja, čujući da je to Gradislav ubio Stanka i tako krvju prijateljevom okaljao i ojadio svoj život (prizor 3 i 4 — ponješto po IV. 9 i V. 2 Sunčanice, ali posve je novo, da kraljica i kraljevna ljuto žale smrt Stankovu). Sa slavjem čeka narod dolazak neznanoga spasitelja; Vladimir njega, ubojicu svoga i prijatelja i spasitelja Stanka, čeka sa strastnom željom, da ga kazni mačem, i odkriva Dragojili tajnu, da se je pod imenom Gradislava krio Stanko, dakle da neznani dobitnik nosi glavu njezina dragoga. Dragojila u svojem

Digitized by Google

očajanju ipak odlučuje, da će održati svoju zakletvu i uzeti ubojicu svoga izbavitelja i dragoga (prizor 5 — nješto po V. 1 i 5 Sunčanice, ali nova je patetična prikaza silne prijateljske ljubavi u Vladimira, i stoična ona odluka Dragojilina). U slavlju primaju neznanoga dobitnika, koj, lica prozirkom sakrita, kaže kraljici, da joj nosi glavu Stankovu, a ona mu po obećanju hoće predati krunu i kćer; Vladimir hoće da mačem nasrne na ubojicu Stanka, a kad puk zahtieva smrt Vladimira, napadača na spasitelja zemlje od Bugara, odkriva stari zarobljeni Bugarin, da je Vladimir onaj sin kraljičin, koj je bio još djetetom zarobljen od Bugara; po biljezi na prsima prepoznaju ga majka i sestra, ali on sreću im prekida proklinjanjem majke svoje, jer je ona tražila smrt Stanka, koji je i njega iz robstva izbavio i Dragojilu od gusara spasio. Nesretna majka doznaje tu zaslugu Stankovu sad prvi put, ali ipak hoće održati zakletvu onomu, koji joj evo nosi glavu Stankovu. Sada odkriva lice neznani dobitnik — Stanko i tobožnji Gradislav glavom, nudeći glavu svoju osveti kraljičinoj, ali najveća se tuga i strah pretvaraju tim odkrićem u najveću radost; Vladimiru skrušenomu oprašta majka, Stanko ostavlja njemu krunu, a dobiva Dragojilu (prizor zadnji — prilično po V. 4 i 5 Sunčanice, ali mnogo dramatičnije; postupice pojačavana napetost tragičnoga zapleta do vrhunca iznenada se prebacuje kratko i krepko u sretnu anagnorizu; nova je — nješto odviše patetična — srčba Vladimirova na tek prepoznanu majku, novo je jako izticanje silne materinske ljubavi kao povoda kraljičinoj nepravednoj osvetljivosti, novo je stoično ostajanje kod svoje zakletve, a izpuštena je tu i svigdje u drami Gundulićeva posve lirička epizodna prikaza sentimentalne ljubavi Vladimirove za Zorku, Stankovu bratučedu).

Demeter je prilično pridržao dogodjaj i razvitak njegov vanjski iz Gundulićeve drame, ali ga je u pojedinostih znatno preradio; tek on je pridao nutarnji, psihologijski razvitak, tek on je silu pathosa — koja je u Sunčanici posve utajena — dramatički razvezao, te razvio u značajih i u razvoju radnje; u kraljici: pathos materinske ljubavi te odatle izviruće lavičje osvetljivosti za svoju djecu; u Vladimiru: pathos prijateljstva; u Stanku i Dragojili: pathos ljubavi u kobnom sukobu s častju i s dužnostju; u Borboju: pathos ljubavne silovite požude, a zatim ljuta pokajanja; u Alkuni: pathos ljubomora i priegora. Svagdje je istom Demeter u preuzetom predmetu razvio dramatički pokret i sukob silnih strastvenih čuvstava, dočim u Gundulića retorična lirika preteže; retoričnu obširnost

Digitized by Google

Gundulićevu zamienio je on na odlučnih vršcih čina jedrom kratčinom, koja jedina dolikuje dramatičnomu iznenadu. Posve nedramatički, posve lirski odnošaj Vladimira prama Zorki izpustio je kao suvišnu epizodu. Demeter je i etički elemenat znatno pojačio; tako je prema Gundulićevoj Sunčanici posve novo, što Dragojila zahtieva od Gradislava, da štuje svetinju prijateljstva, i što ona kao što i kraljica hoće vršiti zadanu zakletvom rieč, makar ih to stajalo najveće muke. Prizorni razvoj znatno je promienio i sabio, te od pet čina Gundulićevih načinio svoja tri tako, da n. pr. u svoj prvi sastavlja prizore iz četiri Gundulićeva; od osamljenih lirskih monologa i dugih epskih pripoviedanja načinio je prizore dramatički pokretne; svigdje je nastojao oko veće vjerovatnosti i jače psihologijske motivacije. Izpuštajuć prolog i kore, prenio je iz njih, što je bilo uporabljivo, u monologe i dialoge, naročito kraljice i kraljevne. Doslovce nije ništa prenosio iz Sunčanice, stih i slog je nov, retorički nakit mnogo jednostavniji i naravniji. Ipak mislim, da Demeter premalo kaže, kad veli u predgovoru, da mu Sunčanica „nije drugu uslugu pružila nego što stare kronike mnogim pjesnikom pružaju, koji iz njih čine za svoja dramatička djela vade", a da previše kaže, kad veli, da je Krvna osveta prema Sunčanici „sasvim izvorno djelo"; bit će lapsus calami, kad kaže, da je Sunčanica „nedostojnimi lakrdijami napunjena", — jer to valja samo za Zorislavu, dočim u Sunčanici nema osim u prologu nigdje ni jedne ma i koliko nepristojne rieči. — U „Krvnoj osveti" je neznanost ili inkognito glavnih osoba još obilatija no u prvoj drami: tu se kriju pod krivim imenom Stanko i Vladimir, (i Gundulić i Demeter zaboravljaju ovomu dati dva imena) a Borboja, Alkunu i Stanka krije prozirka u odlučnih sgodah. Žestoki sukobi i zapletaji izviruć iz tih incognita, pak iznenadne prepoznaje (anagnorize) — to je onaj dramatički mehanizam, kojim se pokreće i reć bi živi — ali životom umjetna automata — jedna i druga drama No Demeter je osobito u „Krvnoj osveti", gdje je mnogo samostalniji nego što je u „Ljubavi i dužnosti", nastojao taj mehanizam prikriti krepčijim i individualnijim crtanjem značaja, te prikazati tečaj dogodjaja tako, te se čini da ga više pokreću sami značaji nego li slučajni nesporazumi i prisiljeno skrivačenje osoba. A riešenje zapleta izlazi i u „Krvnoj osveti", s istih razloga s kojih u „Ljubavi i dužnosti", dramatičnije i vjerovatnije po tom, što je Demeter prenio dogodjaj i osobe sasvim na domaće polje.

Godine 1844, šest godina poslie prve svezke svojih „dramatičkih

Digitized by Google

pokušenja“ izdaje Demeter drugu svezku, a u njoj proslavljenu svoju tragediju Teutu, koje djelo spada medju najznatnije urese naše dramske književnosti. Demeter je bio, izdavajući prvu svezku, nakanio svake godine po jednom darivati svoj narod, ali zapalo ga medjutim težko zvanje prvoga hrvatskoga dramaturga, te nije dospievao da više izvornih drama sastavlja. Odbor čitaonice zagrebačke, znatne budilice narodnoga života, bješe naime pozvao srbsko pozorištno družtvo iz Novoga Sada u Zagreb, i zamolio Demetra, da bude ravnateljem tomu družtvu. Demeter se rado latio toga posla, da time — kako sam piše u predgovoru Teuti — krepko pripomogne razvitku naše narodnosti. Početničko pozorištno družtvo rukovodi i upućuje s velikim trudom; sav je taj posao na njegovoj brizi. Osim toga bijaše, kaže, rečeno družtvo malo dramatičkih djela sa sobom donielo, a i ta su se većinom morala prekrojiti za zagrebačko občinstvo, naviklo boljemu ukusu. Demeter priznaje zahvalno, da su ga u tom težkom poslu prijateljski pomagali mnogi domorodci; ali veći dio i toga truda morao je ostati na njem, koj je za uspjeh kazališta prvi bio odgovoran. S toga mu se valjalo brinuti za prievode dobrih drama, te je za njegove tadanje uprave mnogo prievoda poteklo baš iz njegova pera. To bijahu razlozi višegodišnjoj zaustavi njegova izvornoga dramatičkoga rada, od koga tek godine 1844 ukazuje se narodu krasan plod: tragedija Teuta.

O njezinoj kompoziciji kaže na koncu predgovora znamenite rieči, koje svjedoče za zrelost njegova umjetničkoga ukusa. Njemu je, kaže, kod toga djela više stalo bilo do istine poetičke i psihologičke, nego li do istine historičke; on nije kanio pisati poviest onoga vremena, nego je samo uzeo predmet iz nje, da u poetičkoj slici prikaže silu ljudskih strasti, te ako čitatelj nadje, da ih je naravski razvio, onda je on polučio svoju svrhu. No nije sav čin tragedije izmišljen, nego je crpljen iz Polybijeve historije o znamenitoj dobi onih naših t. j. ilirskih pokrajina, dakle temelj njegova djela počiva, kaže, sasvim na historičkih činih, te on misli, da nije nigdje prekoračio granica poetičke slobode; a što ima u djelu njekih anakronizama, to nije, veli, ništa nova u poetičkom svietu, jer i po najizvrstnijih poetičkih djelih svih vremena vrve anakronizmi. Glede smrti Dmitra Hvaranina, glavnoga junaka svoje tragedije, kaže u jednoj opazci (na str. XIX) posve temeljito: „Njegovu katastrofu naći ćeš u mom djelu sasvim preinačenu; nu poetički obziri prisilili su me na tu promjenu historičke istine. Tu promjenu, nadam se, da će odobriti svaki

Digitized by Google

estetik tako iz obzira jedinstva čina kao i tragične važnosti.“ Tu ima Demeter podpuno pravo.

Od prvih mu dviju drama do Teute velik je napredak u dramatičkoj umjetnosti. U Teuti prva mu je svrha umjetnička, te držeći se spomenutih teoretičkih svojih nazora podaje u Teuti vrlo krepku i živu prikazu tragičkoga sukoba izmedju dužnosti patriotičke i strasti ljubavne. Nu sam taj sukob pokazuje, da nije ni narodnu tendenciju zanemario u Teuti; i ona mu je lebdila pred očima, te je baš za to odabrao predmet iz ilirske stare poviesti, koja se je tada smatrala našom narodnom. U Teuti prikazuje Demeter na mnogo mjestah u slici borbe starih Ilira s Rimljani novu borbu hrvatskoga naroda za obstanak; prikazujući povode porazu starih Ilira u tom, što se junačkoj snazi naroda i rodoljubnome zanosu prvaka stavljaju na put privatne žestoke strasti, neobuzdana ljubav i sliepa privatna osveta, reć bi da time izriče svojoj dobi spasonosnu nauku. Ipak mu je kod sastava Teute umjetnička svrha bila poglavita; on je radi nje preinačio historički čin, radi nje nije odabrao iz borbe starih Ilira proti Rimljanom drugi koji momenat — n. pr. onaj pod Batoni (Smičiklas, poviest I, pag. 39 sqq.) — koj bi, prikazujući savez svih Ilira i krepčiji odpor od Teutina, bolje pristajao patriotičkoj tendenciji; samo u predgovoru („Izvadci iz Polybija“) upućuje Demeter na onakov savez svih starih ilirskih pokrajina. Obilnije je patriotičkoj tendenciji ugodio poslie u svom libretu Porinu, gdje je odabrao ne samo pravi historički čin hrvatskoga naroda, nego takodjer čin slavan i sretan, čin oslobodjenja od franačkoga jarma; pa tako vidimo, da se narodna misao kao zlatna nit vije kroza sve od Demetra dramatički obradjene predmete, izuzam libreto „Ljubav i zloba“.

Od obširnih historičkih bilježaka, koje je Demeter priobćio kao uvod svojoj Teuti u „Izvadcih iz Polybija“, sastavit ćemo samo kratku jezgru historičkih činjenica, da onda razaberemo, kako ih je Demeter preradio u svojoj tragediji. Ilirskoga kralja Agrona, kad on slaveći sjajnu pobjedu svoju nad Etolci preobilnom gostbom oboli i umre, nasliedi na priestolu njegova žena kraljica Teuta. O njoj pišu rimski pisci, da je ustrojila pomorsko gusarstvo; ali naš pjesnik, da izadje njezina osoba idealnija, neće je prikazati gusaricom nego očitom ratnicom proti svim tudjim narodom (vidi na str. XI opazku Demetrovu). Njezina vojska pod Srdovladom potuče Epirce, te oni sklope savez s Iliri. Radi pogibelji grčke i gusarstva ilirskoga pošalju Rimljani dva poslanika, Kaja i Lucija Korunkance, da se po-

Digitized by Google

tuže kraljici Teuti. O tom, što je ona odgovorila i učinila, razni pisci različito javljaju, a Demeter je navlaš odabrao onu viest, po kojoj izlazi značaj Teutin dostojniji, a zabacio onu, po kojoj bi Teuta bila prijala gusarenju svojih podanika (vidj na str. XIII i XIV opazku Demetrovu). Kad Ahejci i Etolci hoće obraniti Drač i Korciru od Teutina brodovlja, pobiju Iliri Grke, Korcira im se preda te primi ilirsku posadu i vojvodu joj Dmitra Hvaranina; Iliri počnu obsiedati Drač. Sad udare dva konsula rimska, Kaj Fulvij i Pavao Posthum, onaj brodovljem, ovaj kopnenom vojskom; Dmitar Hvaranin predade im Korciru s ilirskom posadom, jerbo se je bojao kraljice Teute bivši joj ocrnjen. Pomoću i savjetom Dmitra mnogo uspiju Rimljani, te kraljica Teuta morade bježati u Risan; Dmitra učiniše Rimljani gospodarom ilirskih pokrajina. Pošto ona dva rimska vojskovodje odu kući, Dmitar, videći Rimljane u pogibelji od Hanibala, stane udarati na one gradove u Iliriji, koji su im bili podložni. Zato Rimljani pošalju s vojskom Pavla Emilija u Iliriju, a Dmitar se s velikom vojskom utvrdi u Hvaru. Poslie duga odpora budu Iliri u Hvaru sasvim poraženi, Dmitar uteče na ladji Filipu kralju macedonskomu, kod koga i ostade. Kad je poslie po Filipovoj zapoviedi udarao na Mesinu, nasrnu presmjelo, budući čovjek veoma hrabar ali i nesmotren, te pade u bitci. A Rimljani su bili, osvojivši Hvar, predobili i ostalu Iliriju. — To je u kratko sve, što je Demeter crpio iz Polybija o predmetu svoje tragedije. Još je iz drugih starih pisaca upotriebio ove viesti. Poslie Dmitra bijaše vladar Ilirije Pinez, sin Agrona i Triteute, koja je bila prva žena Agronova, ali ju je odvrgao bio i uzeo Teutu. Toga Pineza podigoše Rimljani, pošto su Dmitra svladali, na ilirski priestol uz pogodbe nepovoljne za Ilire. Demeter je još sabrao iz starih pisaca podatke o prosvjetnom stanju starih Ilira, da time obrazloži, zašto nije Ilire, kako bi morda tko o njih sudio, prikazao pustimi barbari, — to bi dakako bilo neprikladno za tragediju, jer ona treba ljude etički prilično razvijene. Demeter obširnimi bilježkami ističe, da je u Ilira bilo prilične obrazovanosti, velikih gradova, velike pomorske vještine, obrta, i da su bili svi u političkom savezu, te jednu veliku Iliriju sačinjavali, na što pjesnik čitaoca osobito upozoruje (na str. XXVI).

Od tih povjestničkih podataka sastavio je Demeter, preradjujuć ih s pjesničkom slobodom, ovakov sadržaj svoje tragedije Teute. I. čin. Stari pridvorni sluga Vuk, da novo nadošla slugu uputi, opisuje mu život i značaj kraljice Teute. Nju je otac, više div no junak, odgojio pravom amazonkom (karakteristika sjeća na Camillu

Digitized by Google

u Aeneidi XI 543—584, po kojoj je ponješto i Clorinda u Tassovu O. Jer. XII), te se je u ratu na Macedonce junačtvom proslavila. Samo na želju otca svoga na samrti pošla je za kralja Agrona, ali ga netrpi, živi zavjetovana Diani, i zabranjuje dvorkinjam naklonost prama muževom, da nebudu „robinje mužkoj volji i pohoti". Zato Teuta, kad zateče dvorkinju Cvjetu, gdje ljubi Milivoja, tjera ih za uviek iz svoga dvora, ljutita odbijajuć svjet otca Cvjetina, bana Radovana, koj joj razlaže, da je zvanje žene ljubav, i nuka ju, da prestane boj biti proti naravi te da opet bude ženom. Još joj javlja Radovan, da je Dmitar pobiedio Etolce, a kralj Agron, njezin muž, da je na gostbi, kojom se slavila pobjeda, naglo umro, što ona prima s uzklikom „napokon i ja sam slobodna", na što će ban: „težko tebi, domovino moja". *II. čin.* Na lovu s kraljicom odkriva Dmitar prijatelju. Srdovladu, kako ga je vilinska čarobnost Teutina pri slavi, kad joj predavaše krunu, zarobila; od tad on nema više svoje volje, rob je njezin. Samo da njoj omili, sdvojno junački se je bio i pobio Epirce, kad je ona svim narodom bila naviestila rat; ona je njemu kao udes, sve što bude, bit će po njoj: il' junak il' kukavica, il' bog il' vrag; on ju ljubi, jer mora, ko što ruža cvate jer mora. Na trubnjavu roga Dmitar priskoči kraljici, i spasi ju u skrajnoj pogibelji od medjeda. Ljuti ju, što ju mužkarci, kojih oholost nad ženami ona mrzi, vidješe u pogibelji; ali kaže „tog junaka nema, s kojim se ja sravnit nebi smjela". Nu hoće da činom zahvali Dmitru, što joj je spasio život; čednost njegova svidja joj se, već na krunitbi činjaše joj se na prvi pogled drugojačiji no svi mužkarci. On proseći za nagradu rukavicu, koju joj je bio malo prije uz smrtnu pogibelj iz ponora izvadio (Schillerova „Rukavica"), ohrabren ljubeznostju njezinom, očituje joj svoju ljubav, „pogled njenih čara njemu je elemenat van kojeg neživi, ko ptici zrak, voda ribi; netraži on poklona od kraljice nego od divne žene; da je seljanka a on kralj, s krunom bi kleknuo preda nju ko što sad kleči ubog vojak s mačem." Teutu već obuhvaća plamen ljubavi, sdvojna vapeć Dianu onesviesti se. Kamen, kraj kojega je pala, odredjen po njoj u toj divljači za vječno joj pokojište, napisom svojim „ovdje žena slobodna počiva" povraća joj staru snagu mržnje proti muževom; priznaje Dmitru, da ju je za čas čuvstvo obuzelo, ali opet je prijašnja Teuta, te mu kaže, da nevjeruje u ljubav mužku, i tek kad bude kralj, dati će mu ruku; na njegove strastne molbe ona ga pogrdjuje: „smjeli robe, crve — do sunčane visine se dižeš", i prieti

Digitized by Google

da će zvati četnike, da mu pokažu: „kolik prostor dieli kralja od roba“. Dmitra strašno potrese pogrda; „*mora* steći krunu, ma ju zli dusi skovali“. *III. čin.* Kraljica Teuta zabranila je pod kazan smrti gusarstvo na rimske ladje, ali Dmitar, vojvoda ilirske mornarice, potajno ga podupire; tim i darežljivostju stiče si privrženstvo puka, a u Rimu potvara Teutu, da ona gusarstvo štiti. Rimski poslanici, Kaj i Lucij Korunkanci, nude mu ilirsku krunu, ako pomogne sbaciti Teutu; oni bi za sada imali prijateljski riešiti razpru s Teutom radi gusarstva, ali Dmitar ih podbada, da ju uvriede i tim odmah rat izazovu. Takovimi spletkami hoće on natjerati Rimljane na rat s Teutom, da steče krunu. Mač rimski samo mu je sredstvo, te „kad, što zahtieva, svrši, on će ga skršit, bacit krinku i domovinu oslobodit Rima“. On ćuti strahotu svoga izdajstva, ali „on tako *mora,* jer *udes* tako hoće, *sudbina* ga tjera, kako poplavicu, koja harat mora“. Teuta doznaje, da on potajno podupire gusarstvo i tim sramoti nju; u snu joj se prividja, da joj on krunu otima i opet vraća; kad joj pustinjak Gromovid proriče propast Ilirije, ako nestane gusarstvu na put, ona odlučuje smrću kazniti Dmitra. Dozvav ga kaže mu svoju odluku; on joj predaje svoj nož, ona zamahnuv sustane, a kad se on hoće probosti, zaustavi ga ona; (iz daleka sjeća na akt I, 2 Rikarda III. od Shakespeara) — drag joj je, vjeruje mu, da je nevin, i daje se od njega podbosti, da zahtjeve rimskih poslanika ponosno odbije i ratom osveti. Pred viećem i pukom ljuto uvriede poslanici kraljicu, da je nakićena gusarskim plienom, a ona zapovieda da se smaknu, te uz poticanje Dmitrovo sav puk kliče: „smrt Rimljanom, osveta, osveta!“ *IV. čin.* Dmitar izdaje Rimljanom Korciru, krivnjom njegovih zemljaka bude junački Srdovlad bačen iz tvrdje Nutrije (po historičkih podatcih u „Izvadcih“ str. XVII) smrtno ranjen; sdvojan vidi propast domovine, kad ju izdaje prvi domoljub Dmitar, a puk je pokvaren i nesložan. Proglas rimskoga legata, da je Teuta skinuta a Dmitar kralj, prima narod s uzhitom, a Srdovlad s kletvom na izdajicu Dmitra, zašto ga razjareni puk hoće ubiti; ali čujuć da dolazi kralj Dmitar, vodi ga vezana preda nj. Srdovlad ljuto kori s izdajstva Dmitra, koga je on kao uzor rodoljuba ljubio i komu je on u etolskom ratu život spasio; zaklinje ga uzalud, neka ga sad za nagradu posluhne i Teuti vrati krunu, te strgav si zavoje umire s prokletstvom na izdajicu. Rimski senator Centimal, koj mrzi izdajicu Dmitra a žali i Rim, što se izdajstvom koristuje, predaje na polazku vladu Dmitru, ali ostavlja uza nj

Digitized by Google

posadu rimsku i prieti mu, ako bi se iznevjerio Rimu. U burnoj noći bježi Teuta u Risan, gdje misli vjerne si još podanike skupiti i povesti u boj, da kazni odmetnike; ali brzo se predomišlja, jer „za ženu nije mač i žezlo, jednakost spola san je", neće, da se narod radi nje kolje, a nebi premogla kazniti izdajicu Dmitra, jer „srce joj veli, da on njome vlada"; jedini joj pratilac stari sluga Vuk odvodi ju u kolibu, našastu u blizini. To je dom Milivoja i Cvjete, od Teute prognanih iz dvora rad ljubavi; tu je uzor obiteljske sreće, koju bivši ban Radovan, na pogledu igrajuće se unučadi, svoje kćeri Cvjete i zeta Milivoja označuje ovako: „tog blaženstva u ljubavi neradja bogatstvo, čast i sjaj; tko se od naravi, taj se od sreće dieli, u kolibi je zadovoljstvo, u dvorih su nesretne strasti". Milivoj, vrativši se s lova, donosi viest iz Risna, da bjegunicu Teutu u okolici progone, „njena oholost zasluži tu kaznu". Nu dobrostivo primaju nesretnu Teutu, koja ih je njekoč prognala, a sad su sretni; ona, uvidjajuć da joj je život bio naopak, rado bi nov život početi. Na njezinu bojazan, da će sad dušmani po nju doći, jer ih je u zasjedi vidjela, obriče Milivoj, da će ju kao gosta, po običaju ilirskom pod zaštitom bogova stojeću, braniti i životom. Nadošlomu kralju Dmitru neće Milivoj izdati Teute, jer „kletve prekršiti nesmie", i „proti samomu kralju svomu" hoće ju, zamahnuv sjekirom, braniti u kući svojoj „gdje je on kralj jedini"; već hoće nastati boj, al' Teuta sama se pokazuje, da zaprieči krv. Dmitar ju sjeća na obećanje, da će mu biti žena, kad on bude kralj; on bi želio, da sav narod čuje njezino priznanje, da mu je tako obrekla, jer „samo u toj izpoviedi leži *izpričanje* njegovih čina". One rieči njezine bacile su, kaže, u njegovo srce požar putenih strasti, uvriedjenog ponosa i ljubavi, od tad on neimaše druge želje no dražestnu ženu zagrliti i ponosnu kraljicu pokoriti, s toga je postao izdajicom, vragom; za krunu je prodao domovinu, ne rad krune, nego da njom steče ženu Teutu. „Rieč zadanu održati moram", kaže mu ona, a on joj nudi opet krunu, samo ruku njezinu hoće, na što ona odvraća: da kruna nije za nju, ona je spoznala, da je njegova robinja, već onda, kad joj je skinuo grimiz te ga je htjela kazniti, ali nije mogla, jer je drhtala za život njegov; „ja sam žena, ljubav moj je *udes*"; ona će ga ljubiti, njega i djecu njegovu njegovati: to joj je narav opredielila, to je njezina sreća, a on, jaki muž, neka vlada. Samo još neka sbaci rimski jaram, pa ona će biti najsretnija žena. To joj on obećaje: „jurve letim na polje od boja". *V. čin*

Digitized by Google

Dmitar se odmetnuo od Rima, rimske vojske dolaze na nj, pustinjak Gromovid buni narod proti njemu a za Pineza zakonitoga baštinika krune. Mladi Pinez živio je do sad, neznajući svoga roda, u siromašnoj kolibi, lovom hraneći milovanu majku Triteutu; sad mu se ona ne boji više kazati, tko je. Puteni kralj Agron bio ju, priprostu, radi ljepote oženio, ali kad je porodivši Pineza izgubila ljepotu, progonio ju, te je morala uteći sa sinom u pustinju k starcu Gromovidu, a kralj je uzeo Teutu. Kad poslie Agronove smrti Teuta zavojštila na sve narode, digli Triteutini prijatelji bunu hoteći Pineza za kralja, ali ih Teuta pobila i grozno kaznila. Pinez plane osvetom na Teutu, on bi ju makar kao prost ubojica iz zasjede smaknuo; nu netreba toga, jer Gromovid skuplja narod, da pomoćju rimskom „dom izbavi od bezumnika Dmitra, Pineza na priestol digne, te zavičaj od propasti spasi; pustinjak će svršit to pravedno djelo, jer bozi su pravde branitelji", a rimski vojskovodje ponudit će Pinezu krunu. Dmitar izprva nerazumie, čim je prokletstvo bogova — širećи se bunu puka — navalio na se; jest ga „strašna strast prisilila uzet krinku izdajice, ali i pod njom on je žarki domorodac bio", te kaže „sa mnom vlada nečuveni *udes:* mač podigoh, da smrvim vraga domovine, a nju smrtno ranih, koju ljubim". Teuti se tuži, da je on narodnu slavu i moć podigao, ona da je uzorna žena, pa ipak ih strašna svrha čeka od izdajstva naroda bunećega se za Pineza. Istom kad ona nezahvalni puk krivi, domišlja se on uzroku svoje nesreće: nije to djelo puka, nego kaznećih bogova, kojih su strasti njihove uvriedile; zato on hoće, da se pokorno predaju svojemu *udesu,* napinjući zadnje sile svoje; sva njegova osnova jest: *„hod udesa nehtjet ustaviti",* s toga neće odpora i kazne pristašam Pineza, nego „svak nek čini kud ga srce vuče", pa ako ipak pobiedi on s Teutom, onda znadu, da su im bozi oprostili, ako li padnu, dati će, pomireni s udesom, svietu opet primjer Ikara. Kad Teuta hoće, da on — što bi bolje dolikovalo dramatičnu značaju — pritegne uzde puku, a da negradi sreću svoga sina na milosti prevrtljiva puka, odvraća Dmitar, da on gradi na milosti božjoj, a ta je istovietna s privrženstvom puka, jer glas naroda glas je božji; puk zna, kaže, da „nismo pravedno stekli krunu", zato se odmeće od njih. Samo su još zemljaci njegovi Hvarani više privrženi „njemu nego li pravdi", te će poći u Hvar, da pokuša pobiedit sa zemljaci, a onda će se narod okrenuti. Teutu spopada za čas stari bojni demon, zašto ju Dmitar kori, i nalaže joj, da ostane u Risnu radeć svoje ženske

Digitized by Google

posle, a ona se pokorava ko poslušna žena; razstaju se uz silnu duševnu muku, on ide jer „*ades* zove", a ona sva se slomi, sluteć da ga više neće vidjeti. Rimljani pobjedjuju samo pomoćju Pineza i Gromovida. Senator Pavao Emilij zna, da samo nesloga i glupost Ilira, inače divnih junaka, ali ludo pomažućih diete Pineza a odbacujućih junaka Dmitra, podlaže Iliriju Rimu; on se boji za Rim, ako se Iliri ikad slože, pak, prem nerado, služi se ružnimi sredstvi za velike svrhe. Pineza hoće laskanjem i obmanom sklonuti na povoljne Rimu pogodbe; nu Pinez ni nemari za drugo no da osveti stradalicu svoju majku na Teuti i ljubimcu joj Dmitru, on bi i krunu bacio pod noge radje no da neuništi Teutu i Dmitra. U Hvaru Dmitar, prividjev mu se duh Srdovladov, (nješto nalik na akt IV, 3 Julija Cezara Shakespearova) ali blag, sudi da su se bozi s njim pomirili, te se nada dobru. Odievajuć se za boj, nada se po viestih lakoj pobjedi; zla kob, što ju dvoranin iztiče spadši mu pri odievanju plašt, ne plaši ga. Hvarane zemljake svoje vodi oduševljene u boj, do kojega stoji čast i propast domovine. U Risnu Teuta boluje za Dmitrom; „ljubavi tuga biesni u njenom srcu" kaže ljekar, a dvoranka: „oholo srce, koje se Ljelju smijaše, sad je robinja ljubavi, od najjače sad postade najslabija žena", na što ljekar opet: „tako kazne oholost bogovi, — čim se više naravski nagoni u prsima gnjetu, tim strašnije biesne, kad provale spone svoje". Teuta, ugledavši dolazeću ladju te uvjerena, da joj ide iz Hvara pobjednik Dmitar, sva je izvan sebe od radosti. Ali to je došao glasnik iz boja; preobširno pripovieda bitku kod Hvara, koja izprva teče povoljno i skoro se već sretno odlučuje — Teuta kliče radostno — ali najednoč bojnom varkom rimskom okrene na zlo i podpunim porazom svršava. Kad Teuta čuje, da je Dmitar s gorućom ladjom potonuo, naglo odtrči i baci se s djetetom s perde u more; Svevlad, zapovjednik Risna, kaže o Dmitru: „s otcem poginula je i domovina naša", a čuvši Teutinu samokrv završuje: „strogo kazne bozi".

Demeter je, nastojeći o „poetičkoj i psihologičkoj istini", o prikazi „sile ljudskih strasti" po njihovu „naravnom razvitku", veoma potanko prikazao duševnost glavnih osoba, naročito je u IV. i V. činu nastojao obširno psihologijski obrazložiti okret njihov i podati gledaocu željenu podlogu za etičko prosudjivanje njihovo; s toga obširnoga psihologijskoga motiviranja izašao je obseg drame dosta golem. Nastojeći o dramatičkom „jedinstvu i tragičkoj važnosti čina" on je preradio historičke dogodjaje tako, da im je po borećih se

Digitized by Google

značajih — Teuti, Dmitru, Triteuti i Pinezu — podao psihologijsku saveznost i u zajedničkoj propasti Dmitra i Teute podpun završetak. U Polybijevih viestih sudbina Teutina nije u dramatičkom i tragičkom savezu sa sudbinom Dmitra i Pineza; Dmitar kao ilirski vojskovodja izdaje, bojeć se kraljice ilirske Teute, kojoj je — nezna se zašto — ocrnjen, njeke gradove Rimljanom, pomaže ih i dalje, dok Teuta neuteče gubeći priestol — nezna se o njoj dalje ništa; Dmitra učine Rimljani vladaocem ilirskih pokrajina; poslie on okrene mač proti njim, no u Hvaru potučen, bježi u tudjinu, a zatim poslie kod obsade Mesine padne; Pineza učine Rimljani vladarom. Od toga je Demeter načinio „jedinstven i tragički važan čin“: junak Dmitar postaje izdajica samo prividno, da pomoću rimskom steče krunu i time kraljicu Teutu za svoju ženu, koju on strastno ljubi, a ona ga u svom ponosu nehtjede inače uslišati; Dmitar, postavši kraljem i mužem Teutinim, hoće izpraviti svoje prisiljeno izdajstvo i rimsku vlast u domovini oružjem skršiti, ali sbog one svoje krivnje propada junački u boju proti Rimljanom, koje pomaže puk hoteći Pineza za kralja; a za Dmitrom skončava se i očajana Teuta.

Demetrova Teuta u velike se cieni kao najbolje djelo naše još mladjahne dramatičke književnosti; najpače prema okolnostim one dobe, u kojoj je nikla, ona je zamjeran umotvor. U njoj huji i potresuje oluja jakih strasti u žestokom sukobu, zato se u svoje doba glumcem i mladeži toliko svidjala; u njoj ima bujne dramatične sile i pjesničkoga poleta. Mnogi joj prizori pokazuju jednako živu pjesničku fantaziju, jako čuvstvo, i tehničku vještinu; II. i III. akt završuje krepkim efektom, dramatički pokretno napreduje prva polovica radnje, mnogi dialozi i monologi imadu pravi dramatički sastav, osobito je liepo izveden stihiometrički dio u IV. činu 14. prizoru; pjesnički govor poletan je i karakterističan, značaji su crtani obilno, da im proničemo u dušu; u obće u svem pokazuje Demeter, da je progledao u tajne dramatičke kompozicije. Nu snaga drame klone u IV. i V. aktu sve to više, jer kompozicija boluje na oskudici jake volje u glavnih značajih, kojimi vladaju strasti elementarnom neodoljivom snagom poput „udesa“, koji se toliko put u ovoj drami spominje.

Teuta niti nije glavna osoba drame; ona izlazi u razvoju svom nedramatičan i donjekle netragičan značaj, jer se od junakinje amazonke i ponosne kraljice, koja prezire mužki sviet, prebaci u slabu, preponiznu ljubeću ženu; u IV. i V. aktu ona se sve to više lomi

Digitized by Google

ko suha trstika. Glavna je osoba Dmitar; u njem prikazuje pjesnik sukob izmedju dužnosti prama domovini, koju on, junak narodni, žarko ljubi, i izmedju strastvene ljubavi prama ženi, koju samo izdajom kraljice svoje i domovine može steći. Demeter je obilno nastojao, da to izdajstvo svoga junaka izpriča tako, da ostaje dostojan simpatije, te njegova krivnja nebude prevelika etička ljaga. Nu to mu nemože poći za rukom; izdaja domovine za užitak žene više je no onaj hamartema, koga suglasno s Aristotelom ljudsko čuvstvo podnosi u značaju tragične dostojnosti. Ovu manu zalud nastoji prikriti pjesnik, crtajuć Dmitrovu ljubavnu strast kao „udes", i njegovu izdaju kao „udes"; baš time, što Dmitar sam sebe u odlučnih trenutcih svojih prikazuje bezvoljnim robom svoga čuvstva i sudbine, otima mu se biljeg dramatična, po tom i tragična značaja. Na uštrb je dostojnosti i potrebnoj simpatičnosti njegova značaja i njegovo himbeno potajno spletkarenje, kojim dolazi do krune i do Teute, a poslie toga u nesreći slabašna poniznost opet „udesu"; i njegov značaj prebaci se u V. aktu u slaboću preveliku, poruši se u sebe kao dogorjeo vulkan strasti.

Nedosljednost i slaboća volje u glavnih značajih povod je tomu, što je kompozicija glavne radnje tehnički pomjerena. Djelo Demetrovo svigdje pokazuje, da je on proučio i sliedio način kompozicije, kako ga od Shakespearea i francezkih klasika, nastojeći po ovih o većem jedinstvu prizornoga mjesta, naučiše noviji dramatici. Ali po ovom načinu naravno središte, naravni vršak dramatičke radnje u Teuti jest onaj momenat, kadno Dmitar, stekavši krunu, dobiva Teutu; a to je Demeter prikazao mjesto na koncu III. akta tek na koncu IV., koj ima služiti za početak i prvi razvitak peripetije. Zato mu izlaze prva četiri akta preširoka, a peripetija i katastrofa nije razmjerno dovoljno razvita u samom V. aktu. U prvom aktu samo je karakteristika Teutina neobičnoga značaja i epizoda Cvjete i Milivoja; expoziciju i razvitak glavne dramatičke radnje do vrška izvode široko, uz obširno psihologijsko crtanje Teute i Dmitra, akti II., III. i sam IV. do prije konca. Na tu obširnost nukala je Demetra potreba, da motivira, izpriča onakov reć bi paradoxni razvitak značaja Dmitrova i Teutina, naročito da izpriča, što se ona na koncu IV. čina baca sretna u naručje muža, za koga zna da je izdajnički spletkario proti njoj. Tu je pjesnik sasvim slomio značaj Teute, pak nije mogao od nje načiniti glavnu pokretalicu peripetije, koja bi zapremati imala IV. akt; u Teuti se neprene nego sasvim

Digitized by Google

utrne sviest kraljice i amazonke, ona nećuti pogrde, koju je njoj i kao ženi nanio Dmitar hoteći si izdajstvom proti njezinoj kruni i domovini osvojiti njezino srce, ona ni časa nepomišlja osvetit se za tu grdnu ljagu. Tako slomivši Teutu, pjesnik je morao glavnimi pokretaoci peripetije učiniti Triteutu i Pineza: te osobe, o kojih prije ni spomena nije bilo, dolaze tek u V. aktu, te pošto s krivnjom Dmitrovom nisu u nikakovom dramatičnom savezu (nego samo s Teutom u tom podaljem savezu, što je poslie Triteute Agron bio uzeo Teutu, te se Pinez kao pretendent hoće osvetiti za svoju majku Teuti), to one, kao njeki dii ex machina, pripravljaju propast Dmitra i Teute. Osim toga je Pinez, koj samo od osvete pomaže Rimljanom proti Dmitru a nemari ništa za domovinu i priestol, premda je kraljević, u tom pogledu posve mrzka osoba, bez ikakve etičke vriednosti, pa tako njegova pobjeda nezadovoljuje moralnomu čuvstvu gledaoca: konac tragedije nedonosi harmoničkoga izmira, nego je podpuna „tabula rasa", a to je za čuvstvo gledaoca mučan i nemil svršetak tragičnih sukoba. Nema dosta etičkoga kova u Dmitru, Teuti, Pinezu, ni u ostalih politički znatnih osobah tragedije, izuzam Srdovlada, koji pak svojom junačkom, patriotičkom smrću i svojom osnovanom kletvom na izdajicu Dmitra otima Dmitru našu sućut, te tragičnu dostojnost Dmitrovu slabi, pače posve uništuje. Etičkoga kova ima samo u Milivoju, Cvjeti i Radovanu; ali to su one tri osobe, koje se iz političkoga svieta zaklanjaju u idilu seoske zabiti, i tu uživaju sreću naravskoga i etičkoga obiteljskoga života. Pjesnik stavlja navlaš na mnogih mjestih njih i njihovu sudbinu u opreku s Teutom; oni sliede naravnomu zakonu ljubavi, te su sretni, Teuta ga vriedja, te je nesretna, i uvidja na pogledu njihovu, da joj se vratiti svomu naravnomu zvanju; ali tim se ujedno, jer se ona predaje kao ponizna žena mužu, koj je njezinu kraljevsku čast i domovinu pogazio te izdao, sasvim krši njezino kraljevsko dostojanstvo i junački značaj amazonke, a tim i ženski njezin značaj trpi. Teutu je pjesnik, kontrastirajuć ju s Cvjetom i tolikoput iztičući njezinu neženskU oholost, koju „bozi kazne", proveo od prilike onako, kao da dramatički obradjuje „pitanje žensko", pitanje o „jednakosti spola" — ovaj izraz sama Teuta kaže —; ali to je predmet za komediju (Moretova donna Diana, Shakespearova „the taming of the shrew", „love's labours lost" itd.) a nije za tragediju, gdje se u amazonki i izdanoj kraljici hoće exemplum statuirati, te nipošto nije imao pjesnik splesti takov predmet s političkom borbom o obstanku

Digitized by Google

i propasti naroda. Što je pjesnik to dvoje spleo zajedno, odatle izviru sve mane u kompoziciji.

Da je Demeter odabrao historički predmet, koj prikazuje borbu starih Ilira proti Rimu, na to ga je nukala patriotička misao; da je u taj predmet unio prikazu sukoba izmedju žene i mužkarca, i da se tolikoput ističe „udes" u njegovoj tragediji, to će jamačno biti uticaj onodobne dramatike, koju je Demeter na pozorištih toli često vidjao i njom se morao baviti kao dramaturg. Tada su vladale drame: Grillparzerova „Prababa", nazvana „moderni Edip" radi svoga fatalizma (njekoje retoričke osebine njezine ponavljaju se u dikciji Teute, naročito česta anafora); Halmova „Griseldis", koja prikazuje muke strpljive žene; Halmov romantički „Sin pustinje", koj prikazuje sukob izmedju divlje junačke sile i dražesti ženske te pobjedu ove nad onom; Hebbelovi paradoxni tragični problemi odnošaja izmedju mužkarca i žene, Birchpfeifferičine sentimentalne gradjanske drame i igrokazi dvorskih špletkarija (Gottschall, poviest njemačke književnosti I 151—155, 181, II 434—437 i drugdje). Čestomu uticaju takovih tudjih pozorištnih prikaza nije se mogao Demeter oteti; pa to će biti jedan razlog, zašto u svih njegovih dramah (donjekle i u libretih „Ljubav i zloba" i „Porin") pretežna su pokretala u dramatičkoj kompoziciji ljubavni sukobi i udes, koj se ili kao fatum pokazuje — u „Teuti", gdje glavne osobe toli često ističu svoj „udes" —, ili — u one druge dvie drame — kao slučaj, kao plašt inkognita. U „Teuti" osobito glavni junak, Dmitar, u glavnih okretih svoga razvitka odbija svoje čustvo i svoju odluku na udes; na udes odbija svoju strastnu ljubav za kraljicu, svoju izdaju domovine, svoj uspjeh i svoju propast. A u one dvie drame, koje je preradio po Dubrovčanih, jest inkognito glavnih dramatičkih osoba, trajući sve do završetka i tu razrješavajući se anagnorizom, glavno pokretalo dramatičkih zapletaja. To su oni Dubrovčani preuzeli od Talijana 16. i 17. vieka, koji su opet u Plautu i Seneki, Sofoklu i Euripidu, osobito dramah Edipu u i Meropi, gledali svoje uzore, primješavajuć zamršaje sredovječne romantike (Poviest talijanske književnosti: Settembrini II str. 312—323, Emiliani-Giudici II str. 137—196). Pod tim uticajem stajaše posredno i kompozicija Demetrova; u njem je glavni izvor manam Demetrovih drama; jer tragična, dramatična samo je volja, krepka volja, a slučaj je prikladno pokretalo samo u komediji, „udes" pak nedaje tragediji dospjeti do harmonična završetka, do izmira prikazanih sukoba, koj izmir

Digitized by Google

može stajati samo u očitovanju viših svietom vladajućih moralnih zakona, dočim je „udes“ u tragediji stoički ili kakov god drugojačiji fatalizam, a svaki je u opreci s duhom i s naravju tragičke umjetnosti.

Nu ako volja, krepka volja, i izmir svih sukoba idealnim etičkim poredkom svieta i nisu glavni prikazani momenti u Demetrovih dramah, ipak je samo krepka volja Demetrova i njegov zanos za narodne ideale mogao svladati one težkoće, koje su u ono doba stajale na putu njemu, začetniku novije hrvatske dramatike. Uz ostale njegove zasluge, pjesničke i dramaturgičke, ona njegova krepka volja, onaj njegov zanos za najtežu umjetnost i za ideju narodnoga preporoda u slozi i ljubavi jednokrvne braće, zajamčuju Demetru, prvaku hrvatske dramatike, trajnu zahvalnost našega naroda.

Digitized by Google

Naš napredak u prirodnih znanostih za minulih 50 godinah.

Čitao u sjednici matematično-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 19. studenoga 1885.

PRAVI ČLAN DR. BOGOSLAV ŠULEK.

Iztraživanje prirode pravo je obilježje našega vieka, a plod mu je onaj svestrani napredak, kojim se ponosi sadašnji naraštaj, te ćeš ga zaludu tražiti u kojojgod prvašnjoj dobi, makar se drugčije izticala kakvim preimućtvom naprama sadašnjoj. Nikad okrug zemaljski nije bio tako pomnjivo izpitan, nikad zakoni prirodni tako potanko iztraženi, kao što su dan danas. Posljedak tomu je onaj način mišljenja, štono se zove realismus, empirismus, po kojem je samo ono istina, što se osniva na nepobitnom bivstvovanju, a ne na samom umovanju.

Pored svih blagodatih, kojimi je taj realismus urodio po čovječanstvo, ima jih opet puno, koji od njega, te kako, zaziru, jer da odvraća od idealizma i vodi naprečac prostomu materializmu: zato i proriču razsulo čovječanstvu, ako neokrene natrag. To je donjekle istina, al samo donjekle. Sadašnji realismus razorio je puno idealah; al dokazav njihovo ništavilo. Sadašnji naraštaj nevjeruje toga toliko, koliko se je toga odprije vjerovalo; jer se u njega i sama vjera oslanja na znanje, a ne opet na vjeru. Što se protivi našemu realnomu znanju, t. j. poznatim prirodnim zakonom, toga prirodoznanac nemože vjerovati; al odtuda opet nevalja izvoditi, da iztraživalac prirode neima nikakve vjere. Ima je on, ima, samo što se u njega neosniva na pukom auktoritetu, nego na realnom temelju.[1]

---

[1] Evo kako to liepo razlaže Justus von Liebig, za kojega neće jamačno nitko tvrditi, da je bio pristaša atheisma, materialisma itd., jer je on sve takve theorije što se može odrješitije i žešće pobijao. U svojoj razpravi: „Ueber das Studium der Naturwissenschaften“ (München, 1852 str. 12) kaže: „Seit Jahrtausenden beschäftigt man sich mit der Erklärung der Naturerscheinungen; aber die Erklärungen der philosophischen Schulen, von Aristoteles an bis auf die heutige Zeit,

Digitized by Google

Al recimo, da je materialismus potekao na prečac iz prirodoznanstva: zar je to dovoljan razlog zaziranju od iztraživanja i proučavanja prirode? Tà neima uzvišene idee, koja nebi, krivo shvaćena i upotrebljena, vodila na stranputice. Kao što neće nitko poprieko osudjivati porabu oštra mača ili živa ognja, zato što su te stvari u rukuh neuka djeteta ubitačne: isto tako nevalja osudjivati prirodoznanstvo, zato što su njeki prirodoznanci izvodili iz toga svoga znanja načela prostoga materijalizma. Proučavanje prirode, t. j. stvarih, koje nas okružuju, nemože, bar samo sobom, čovjeku nauditi; jer on bez poznavanja tih stvarih nebi mogao ni živiti, a kamo-li bi mogao sile svoga tiela i uma razvijati. Ako to, onda *sâmo* prirodoznanstvo nemože biti vrelom ubitačna materijalizma. Jako oštroumno dokazuje to dr. Fritz Schulze (Philosophie der Naturwissenschaft. I. Theil, 5.):

---

haben mit den unsrigen nichts mehr gemein. — Die kaustischen Eigenschaften des gebrannten Kalkes rührten von einem Ding „causticum" genannt. Der saure Geschmack der Säuren beruhte auf dem Gehalt des „acidum universale." Dem, was man sah in der Wirkung, unterlegte man ein Wort, dieses Wort nannte man „die Ursache", und erklärte die Wirkung damit. — Die Rolle der Erklärung spielte ein Wort, die Rolle der Wahrheit nahm der blinde Glaube, ein gedankenloses Nachbeten ganz unbewiesener Ansichten ein. Es nöthigen uns zwar Verstand und Erfahrung an die Wahrheit einer Menge Ereignisse zu glauben, die wir nicht erlebt haben, an eine Menge Thatsachen, die von Andern aufgefunden und niemals von uns beobachtet worden sind. Wir glauben in der That an alle Vorgänge, Ereignisse und Thatsachen, welche von glaubwürdigen Personen behauptet werden, wenn sie bekannten Naturgesetzen nicht widersprechen, oder wenn ihre Wirkung in irgend einer Weise oder zu irgend einer Zeit von uns oder von andern glaubwürdigen Personen bemerkbar geworden sind. Wir glauben an die Existenz von Julius Caesar, den wir nicht gesehen haben, nicht bloss desshalb, weil ihn seine Zeitgenossen gesehen haben, sondern weil seine Existenz durch Ereignisse festgestellt ist, deren Wirkungen in der Geschichte der Menschheit noch Jahrhunderte nach ihm wahrgenommen wurden. Wir glauben aber nicht an Gespenster, obwohl tausende von Menschen Gespenster gesehen haben, weil wir aus der Lehre vom Lichte wissen, dass selbst die körperliche Materie von einem gewissen Grade von Feinheit, wie die atmosphärische Luft z. B., nicht gesehen werden kann, und weil einem körperlosen Wesen die Eigenschaft Licht zu reflektiren, die Hauptbedingung um gesehen zu werden, nicht mehr zukömmt. Der Glaube, welcher Gespenster sieht, dieser Glaube gehört der Wissenschaft nicht an; er ist des Wissens schlimmster Feind, denn das Wissen ist dieses Glaubens Tod."

Digitized by Google

„Unser Zeitalter ist ein hervorragend *realistisches* und *empiristisches:* das ist sein Vorzug gegenüber anderen Zeiten. Sein Fehler ist, dass es dazu ein *materialistisches* geworden ist. Es wäre aber ganz falsch, wollte man für diesen Fehler ausschliesslich seinen Realismus und Empirismus verantwortlich machen. Der Materialismus entwickelt sich im Gefolge des Realismus und Empirismus immer nur dann, wenn die geistigen, sittlichen und religiösen Ideale der Menschheit aus anderen Gründen bereits verloren gegangen sind. Diese können verloren gehen, wenn Reichtum und Macht die Menschheit zu Ueppigkeit und Uebermut, zu Genusssucht und Sinnlichkeit und damit zum ethischen Materialismus verführen, dem dann der theoretische Materialismus erst nachträglich gewissermassen als erklärende Theorie auf dem Fusse folgt. Der Materialismus kann sich aber auch aus einem ganz andern Grunde entwickeln, wenn nämlich die geistigen, sittlichen und religiösen Ideale, die bisher den Menschen erfüllt und begeistert haben, im Verlauf grosser geistiger Errungenschaften für den Menschen zu klein und kindlich geworden sind, wenn er also in Wahrheit über die bisherigen Ideale gewachsen ist, er sich neue aber noch nicht hat bilden können. Dann wirft er im kritischen Vernichtungsdrang, wie Faust, mit den bisherigen Idealen eine Zeit lang wohl allen Idealismus weg und ergibt sich einem rohen Materialismus des Denkens und Lebens. Immer aber entwickelt sich der Materialismus nie blos aus dem Realismus und Empirismus als solchem, sondern stets muss noch die Inadaequatheit der alten Ideale, zumal der religiösen, im Verhältniss zu der allmählich geschaffenen neuen Vorstellungs- und Gefühlswelt des Menschen hinzutreten. Realismus und Empirismus wirken höchstens insofern mit, als sie es gewöhnlich sind, welche jene neue Vorstellungswelt herausgearbeitet haben. Die Forderung darf also nicht dahin gehen, den Realismus und Empirismus zu verbannen, sondern dahin, dass wieder religiöse wie sittliche Ideale gefunden werden, die dem neuen Vorstellungsinhalt des menschlichen Geistes adaequat sind. Es muss mit dem neuen Realismus wieder ein neuer Idealismus verbunden werden; nicht aber darf der oft gemachte, aber stets misslingende Versuch erneuert werden, den neuen Wein eines neuen Realismus in die alten Schläuche eines veralteten Idealismus zu füllen".

Ob istini ove tvrdnje uvjerio se je doista svaki umni prirodoznanac; sjećajuć se svoje mladjahne dobe spominje se, koliko je on toga onda punim srcem vjerovao. Nego što je više napredovao u izpiti-

Digitized by Google

vanju prirode i njezinih zakonah, to je više na manjak njegova vjera išla, budući da je na tom putu viknuo postupati po vrhovnom načelu svega prirodoznanstva, po načelu kausaliteta, koje ište potraživanje naravnoga uzroka svemu, što jest. Gdje toga nenalazi, ondje zapinje i njegova vjera. Zato uzdiše već stari pjesnik: „Felix, qui potuit rerum cognoscere causas!“ Al neima toga smrtnika, koji bi se mogao pohvaliti, da mu je pošlo za rukom proučiti uzroke svim stvarim. Istina, da čovječanstvo u tom pogledu sve to dalje napreduje; dan danas poznajemo prirodne zakone, za koje se je odprije vjerovalo, da jih nećemo ni do vieka umom postići: al ipak priznaju i najnapredniji prirodoznanci, da ima našemu znanju medja, preko koje um naš nemože. Onomu, što je preko te medje, možemo se kojekako domišljati, al znati toga nećemo ni do vieka. Za ono, što je preko te medje, dovikuje nam Du Bois Reymond: „ignorabimus“. Gdje je ta medja, nemože se već dan danas potanko osjeći.

Blago onomu, koji te medje s uma nesmeće, jer će ga to uvjerenje sačuvati od mrzke drzkoće, koja se osobito u grieh piše površnim prirodoznancem, mislećim, da je samo to istina, što sami znadu; a ono valja još i sada, što je kazao Shakespeare prije 300 godinah, da ima puno istinah, o kojih naši mudraci i nesanjaju. Uzrok je ovakvomu površnomu presudjivanju ponajviše to, što su prirodoznanci udarili u naše doba u specijalno, potanko iztraživanje pojedinih prirodnih predmetah i pojavah. Ova težnja nije već sama sobom štetonosna; dapače je po znanost u obće vrlo koristna; jer se je upravo nastojanjem oko izpitivanja specijalnostih nagomilalo ono neizmjerno množtvo učinah i odgonetljajah, koji su razpršili sanjarije mnogih filozofah (mislećih, da mogu sami iz sebe razsvietliti sviet i njegovo ustrojstvo), a podali filozofiji sigurnu empiričku podlogu, na kojoj će moći svoju objektivnu sgradu podizati. S druge strane neima sumnje, da je ono specializovanje iztraživanja urodilo i nedaćom; jer su specijaliste, udubiv se u razstavljanje stvarih pojavah, uzeli sa svoga vrlo stegnutoga gledišta presudjivati i glavne probleme čovječjega uma. Oni zaboravljaju, da su sve znanosti, bile kolikogod različite, tajnom svezom jedinstva spojene, jer su sve nikle iz čovječjega uma, oplodjena jednim ter istim svietom. Kao što se pako pojedini dielovi kakva ustrojstva mogu pravo razumjeti samo u svezi s ostalimi dielovi: isto tako dobivaju i pojedine znanosti svoje vidjelo iz one obće sveze svijuh znanostih, oko koje nastoji pravo mudroznanstvo. I za prirodoznanstvo valja, što

Digitized by Google

je Bako Verulam za mudroslovje kazao: „Leviores e philosophia haustus a Deo avocant, pleniores ad eum reducunt".

Da iztraživanje prirode nevodi naprečac etičnomu materijalizmu i podpunomu bezvjerstvu, to dokazuju jasno najslavniji prirodoznanci, kao što Galilei, Kopernik, Newton, Linné itd., sve ljudi upravo na glasu sa svoje pobožnosti. — Dapače evo što piše jedan od najnaprednijih, al i najumnijih prirodoznanacah, vodja darwinistah, Ernst Haeckel: „Unabhängig von jedem kirchlichen Bekenntniss lebt in der Brust jedes Menschen der Keim einer echten Naturreligion; sie ist mit den edelsten Seiten des Menschenwesens selbst untrennbar verknüpft. Ihr höchstes Gebot ist die *Liebe,*[1] die Einschränkung unseres natürlichen Egoismus zu Gunsten unserer Mitmenschen und zum Besten der menschlichen Gesellschaft, deren Glieder wir sind. Dieses natürliche Sittengesetz ist viel älter als alle Kirchenreligion; es hat sich aus den socialen Instinkten der Thiere entwickelt. Bei Thieren sehr verschiedener Klassen, vor Allen bei Säugethieren, Vögeln und Insekten, treffen wir die Anfänge desselben an etc. (Die heutige Entwickelungslehre im Verhältnisse zur Gesammtwissenschaft. Stuttgart 1877. s. 18).

Do nedavno se je obično mislilo, a misli se bome još i sada dosta, da naukom o prirodi namičemo samo materijalno znanje, a po formalno obrazovanje, po razvitak duševnih moćih kao da taj nauk neima vriednosti. Al prikupljivanjem materijalnoga znanja, poznavanjem raznih prirodnih tjelesah znatno se vježba duh čovječji. Jer pojedine stvari moraju se pomnjivo izpitivati, sa svih stranah objasnjivati i poredjivati, pa tim se duh vježba u tačnom smatranju, a oko se izoštrava, te zamjećuje i najsitniju razliku. Tako se uklanja svaka površnost, koja se očituje netačnimi i neizpravnimi pojmovi. Korist, koja se dobiva s ove formalne strane prirodnih naukah, tolika je, da mnogi pedagozi preporučuju samo zbog toga prirodne znanosti, kao silno pomagalo duševnoga obrazovanja. O svem tom ćemo se uvjeriti proučiv vjekopis najvećega mudroznanca novije dobe Manojla Kanta, toga veleumnoga misaonika i prirodoznanca.[2]

[1] Gl. evandjelje po Mat. 23. 39, 40; po Marku 12. 31; Rimlj. 13. 8, 9.

[2] Evo što piše dr. G. Herbst za Kanta: „Die Liebe zur Natur, die Kant in seiner Jugend gewonnen, begleitete ihn durch sein ganzes Leben und liess ihn die Werke der Schöpfung mit der grössten Innigkeit betrachten, so dass ihn z. B. die Fürsorge der Thiere für ihre Jungen mit wahrer Rührung erfüllte. Die Natur, meinte er, bringe

Digitized by Google

Prirodne znanosti nerazvijaju samo čovječji um; nego one rade i o učvršćenju značaja. Tko se je god bavio prirodoznanstvom, stekao je uvjerenje, da u prirodi djeluju sve sile po stanovitih zakonih, kojim čovječja volja nije ništa. A sticanjem uzvišene ideje o vječnoj zakonitosti prirode dobiva se i bolji pojam o životu. Ovdje treba naglasiti, da ništa tako neuznosi čovjeka nad uzke krugove egoizma, kao pomisao na bezkrajnost vasionoga svieta i na vječite njegove zakone.[1]

Da pokažemo vriednost prirodnih naukah po obće obrazovanje, moramo prije odgovoriti na pitanje: šta je obće obrazovanje? Obćim obrazovanjem zove se skladan razvitak svih duševnih moćih čovjeka, po kojih čovjek postaje tek pravim čovjekom. Jer harmonično razviće tih moćih je korelat ustrojstvu fizičnih osjećalah. Razvitkom pojedinih osjećalah mogu životinje nadmašiti čovjeka, a skladnim razvitkom svih osjećalah nadmašava čovjek sve životinje. Jednostran duševni razvitak suprotivi se fizičnomu ustrojstvu čovjeka, s kojim je data osnova i za duševnu stranu.[2]

Obće obrazovanje (kakvoga treba dan danas mladiću) nepostiže se dakle izključivo historijsko-filološkom nastavom, kao što i danas još gdjetko misli, nego se tomu hoće i ostalih naukah, dakle i prirodnih znanostih. Historijsko-filološkom nastavom nauče mladići poštovati prošlost; al sadašnjosti nerazbiru. Historijsko-filološkom nastavom uče mladići shvaćati antikan karakter; a pomoću prirodnih naukah uče shvaćati uzvišeno ideju zakonitosti u kosmosu.

Pored svih ovih liepih stranah mora se spomenuti još jedna, za koju se je do sada mislilo, da se može samo filologijom (u obće) postići, a to je estetično obrazovanje. Čudnovato doista, što su se

---

nichts hervor, was dem Auge nicht wohlthue, selbst die Farben, die sie aneinander reiht, seien immer zusammen passend. Dabei war in ihm der Gedanke lebendig, dass unmittelbares Interesse an der Schönheit der Natur ein Kennzeichen einer guten Seele sei (Kant als Naturforscher, Philosoph und Mensch. Berlin 1881. s. 33.)

[1] Es gibt nichts, was das Individuum vollständiger und höher aus den engen Kreisen des Egoismus hebt, als der Gedanke an die grenzenlose Grossartigkeit des Weltalls und an seine ewigen Gesetze. Besseres, Edleres, Reineres als die Empfindungen, welche sich an diesen Gedanken knüpfen, haben wir unseren Kindern nicht zu bieten. (Ed. Suess: Bemerkungen über den naturgeschichtlichen Unterricht 1862. str. 16).

[2] Guckeisen, Aufgabe und Organisation des naturgeschichtlichen Unterrichts. Leipzig 1874.

Digitized by Google

za postignuće ovoga do sada prirodna djela zapostavljala djelom ljudske vještine. Pak estetična obrazovanost može se doista postići prirodnimi nauci, njegovanjem ljubavi prema prirodi, kojoj naginjemo svi od malenih noguh i koja je oduševljavala već i stare narode, kao što svjedoče njihova pjesnička djela. Samo valja uz njegovanje te ljubavi otvarati ljudem oči, da vide ljepotu i uzvišenost prirode. Koga to nije zapalo, njemu je priroda samo kao slika bez života; jer nerazabire njezine neizmjerne raznolikosti, a pored toga one ljepote i harmonije, koja se u pojedinih prirodnih tjelesih i u cieloj prirodi zamjećuje. I prost čovjek divi se, barem kadšto, uzvišenosti i veličanstvu prirode, a da kako je tek onomu, koji ju je naročito proučavao, koji je spoznao sve njezine ljepote; jer ove su divnije od svih divotah, što no jih je smislila makar i najbujnija pjesnička imaginacija (kao što pravo primjećuje V. Beneden).

Zato su veliki pjesnici i umjetnici bili i veliki štovatelji prirode. Evo što piše dr. S. Kalischer za Goethea: „Ein ernstes Studium der Natur galt ihm für eins der vorzüglichen Bildungsmittel und nichts drückt seine reine Begeisterung für die Naturwissenschaft kräftiger aus als jenes Wort, das er uns von jenseits der Alpen (s. Italiänische Reise), mitten aus dem Pantheon der Kunst, herübersendet: „Plato will keinen ἀγεωμέτρητον in seiner Schule leiden; wäre ich im Stande eine zu machen, ich litte Keinen, der sich nicht irgend ein Naturstudium ernst und eigentlich gewählt". (Goethes Verhältniss zur Naturwissenschaft, str. XXI).

Što sam do sada naveo, nepoteže se neposredno na predmet ove moje razpravice; al mi se je učinilo potrebito prosboriti o tom, da razbijem unaprieda prigovore, koje bi tko iztaknuo, kao da napredak u prirodoznanstvu nije pravi napredak po narod; jer ako mu s jedne strane um razsvjetljuje, s druge strane mu tobož srce riva u kao materijalizma. Ono, što sam odprije nagoviestio, nadam se, da je pobilo takav prigovor i svakoga razboritoga slušaoca uvjerilo, kako narod, nastojeći oko poznavanja prirode, doista napreduje; jer pravo poznavanje prirodnih zakonah neumnožava samo naše znanje u obće, nego nam plemeni i srce, potičuć ga na udešavanje svojih djelah prema vječnim zakonom svemira.

Prije nego stanem razlagati naš dosadašnji napredak u prirodnih znanostih, treba nam pogledati, kako je kod nas u tom pogledu bilo prije 50 godinah, t. j. prije nego se je hrvatski narod prenuo iza stoljetnoga sna. Pogled takav nije bome liep ni ugodan; jer kamogod okom svrneš, sve tama i tama. Il slušao razgovore naroda, il

Digitized by Google

zavirio u naše ondašnje škole, il premetao naške knjige — nigdje tračka kakvomu napredku u toj struci.

Da vidimo ponajprije, kako je onda bilo u našeg naroda u tom pogledu. Neću prevršiti, ako rečem, da bi mi trebalo knjigu napisati, kad bih želio nabrojiti na broj sve ono, što je narod vjerovao, a protivi se prirodnim zakonom. Što mi danas zovemo babjom pričom, legendom, narodnom pripoviedkom — sve se je to odprije tvrdo vjerovalo (a vjeruje se žalibože još i dan danas puno, kao što ćemo poslije vidjeti), makar to bilo sve uz kosu prirodnim zakonom.

Evo nekoliko takvih sujevjernih narodnih predsudah iz jednoga mjesta! Ako mačka preskoči mrtvaca, mrtvac će se pretvoriti u vukodlaka. — Munjom upaljena stvar ne može se vodom ugasiti nego samo mliekom. — Nevalja obnoć na vodu ići, jer će te zlo snaći (kakva strašna bolest itd.) — Vuci viju — bit će rata; psi viju — umriet će tko od roda. — U krovu puca, smrt gospodaru. — Mačka se pere, bit će gosta; švraka krekeće, — opet gosti. — Oganj pjeva, bit će svadje; a da se svadja utiša, pljune se tri puta u oganj. Ili pako: oganj pjeva, duše mrtvih ištu molitvu, pak da im se pomogne, baci se soli u oganj. — Štuca mi se, netko me spominje. — Ugrizoh se za jezik, netko me ogovara. — Kokoš kukuriče — smrt u kući. — Zla sreća putniku, ako tko pred njim preko puta priedje, imenito žena s praznim kablom, ili zec; ili ako ga pop sretne. — Na badnju večer valja sve žlice poslije večere spraviti u zdjelu — da se kokoši kuće drže. — Svaki grom ubija po jednoga vraga, zato i udara u tornjeve, jer se u njihovu šiljku vrazi skrivaju. I svaka mačka ima po jednoga vraga u šiljku repa, zato i miče uviek repom. — Ako krava ruči, kad se muze, urečena je. Da joj pomogneš, priliepi desno i lievo po jednu božićnu svieću na vrata od staje i zakadi kravu božićnimi mrvicami, ili obojkom, ili tamjanom; ili ju natari blagoslovljenom vodom, pak onda muzi kroz zakonski prsten itd.

Ovo je samo nekoliko sujevjernih predsudah iz jednoga mjesta, a bilo jih je bome sila božja u svakom selu. Uz takovu vjeru nemože dašto biti ni razgovora o kakvom napredku u prirodoznanstvu. Narod je bio sviknuo smatrati sve, što biva, il neposrednim božjim darom, il vražjim maslom; da ovaj sviet bivstvuje po nepromjenljivih vječnih zakonih, koje nam treba iztraživati, da razumiemo, što na svietu biva — to mu nepade na um. A tko bi se tomu čudio? Nitko se neradja učen, već treba da si nauk za života stječe;

Digitized by Google

a naš narod tomu nije imao prilike, jer, kako školah nije bilo, jedino vrelo nauka bijaše mu crkva, dakle ono malo katekizma i propoviedi; al jedno i drugo nezasieca u prirodne znanosti.

Nemojmo se čuditi, što nam je bio narod tako zaostao, kad niti naša inteligencija nije bila mnogo više napredovala u prirodoznanstvu, koje je po nju bilo upravo neznano bilje. Za dokaz tomu navesti ću njekoliko primierah, što sam jih sam doživio. Prije jedno 30 godinah dodje k meni njeki gospodin, koji je izučio dvanaest školah, inače uman čovjek, i potuži mi se, kako je bio posijao na svoju oranicu ječam, a nikla mu je iz ječmena sjemena sve sama repulja. Zaludu mu dokazivah, da to nije moguće, da iz ječma nemože drugo što nići do ječam: on zapovrnu, neka dodjem k njemu i uvjerit ću se. Kasnije sam doznao, da ta oranica leži do njeke rieke, koja je valjda ječmeno sjeme splavila, a sjeme od repulje, (koje zna i više godinah u zemlji čamiti, jer mu treba mnogo vlage, da može proklicati) iz zemlje krenula.

Drugi put mi se opet potuži magister chirurgiae, kako je bio pognojio oranicu čovječjim blatom i posijao pšenicu, nadajuć se obilatomu rodu sa onako pognojene zemlje; a kad tamo, eto proniče iz onoga čovječjega gnoja sam drač i korov. Zaludu ja prigovarao, da sjeme valjda nije čisto bilo, da u plodnoj zemlji uspieva ne samo pšenica, nego još više korov — on se zareče, da neće više nikada zemlje gnojiti čovječjim gnojem.

Dosta ćete jošt i danas naći starije gospode, a još više gospodjah, tvrdo uvjerenih, da se buhe same od sebe zameću u piljevinah mokraćom polivenih; da su crvi u kakovoj rani od gnoja postali, a preglji (crvlje u gnjilu siru) da su se zavrgli iz gnjilih sastavinah sira.

Kad bi ti ovoj gospodi dokazivao istinitost darwinizma, snebivali bi se od čuda; pak evo oni su (dašto neznadomice) kud i kamo dalje pošli od Darwina, dapače i od Haeckela. Jer Darwin uči, da se je živor (Lebewesen) malo po malo uz miliune godinah jedan iz drugoga razvio; a Haeckel tvrdi samo za jednostavnoga bathybia, da samorodstvom (generatio spontanea) postaje; uz tako smjele hipoteze kao što su gore navedene nebi nijedan od njih pristao.

Ovomu neznanstvu naše starije inteligencije neće se nitko čuditi, koji se potrudi i prouči, kako su bile naše škole prije 50 godinah ustrojene. Ja sam više stare gospode zamolio, da mi pripovjede, što i kako su za svoje mladosti prirodne znanosti učili. Ali jedni iskreno izpovjediše, da se i nesponinju jesu-li šta učili, drugi pako

Digitized by Google

sjetiše se, da su nešto malo iz fizike učili; ali što i kako, da nebi više znali kazati.

Da to razumiemo, valja nam se obazreti na školske sustave prvašnjih vremenah. Isusovci bili su sve do ukinuća svoga reda ponajglavniji učitelji u svih katoličkih zemljah, pak i kod nas. Kao što zaziru svi vjerski fanatici od prirodoznanstva, jer jim mrsi račune: tako su zazirali od njega i jezuite u obće (a pojedini su se u njem baš odlikovali). Zato u njihovu naukovnom sustavu (kako ga razlaže Jules Paroz u svojoj „Histoire universelle de la pedagogie. Paris 1867. s. 134") neima prirodnih znanostih: nije čudo dakle, što niti našinci nisu u njih ni malo napredovali. Do skora poslje dokinuća Isusovacah (g. 1773.) dade Marija Terezija sve škole prema državnim potrebam na svjetovnu urediti i ta se uredba razlaže u knjizi „Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Vindobonae 1777." Po sustavu u toj knjizi razloženu bile su onda i naše više i niže učione preustrojene, a ta je uredba potrajala kod nas sve do poslije god. 1848., kad je austrijska vlada naše školstvo preuzela.

Po uredbi Marije Terezije stajalo je naše školstvo pod kraljevskim namjestničkim viećem trojedne kraljevine (doklegod je obstajalo), koje njim upravljaše preko naukovnoga povjerenstva.[1] Ovo napominjem zato, da se vidi, kako autonomija u nastavnih poslovih, što nam ju nagoda namjenjuje, nije kakov dar, nego samo povratak prava, koje smo već prije uživali.

Naukovna uredba Marije Terezije uvela je doduše u škole obuku u prirodnih znanostih; al samo donjekle, ponajviše samo kano uzgredni predmet. Osim pučkih bilo je onda kod nas latinskih ili djačkih školah (scholae grammaticae; sadašnje dolnje gimnazije), gimnazijah, arcigimnazijah i akademija. Zašto da se prirodopis već u latinskih školah uči, to se u „Ratio educationis" (str. 188) razlaže tako liepo, da se ni dan danas nebi znalo bolje, zato evo tih besiedah: „Quia plerique adolescentes emenso scholarum latinarum cursu studia plane deserunt, novamque negotiorum gerendorum semitam ingrediuntur, necesse est, ut in scientia, quae spectata rerum

[1] Negotia literaria regis arbitrio reservata administrantur in Hungaria quidem per consilium locumtenentiale regium, in regnis vero Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae per consilium regium eorundem regnorum, atque ope peculiaris commissionis studiorum e consiliariis horum tribunalium ad pertractanda minutatim quaevis literarum et scholarum negotia conflatae. (Ratio educationis, p. 26.).

Digitized by Google

copia et praestantia cuivis pene statui proficua est, (nimirum in historia naturali) iam a teneris instituantur, idque eo magis, quo certius est, opes naturae in regno Hungariae (et regnis sociis), large effuseque sparsas, plerumque manere sepultas ea solum de causa, quod ignorentur: nulla ergo cura debet videri supervacua in studio tam utili, tamque necessario promovendo."

„Quidquid nimirum tellus, aqua, aër et telluris viscera sinu suo recondunt, materia huius scientiae est; res, quae nos circumdant, quae oculis quotidie observantur, et quibus carere haud possumus, in historia hac naturali percensentur, suas in classes tribuuntur et describuntur: utrum ergo aequum est, succrescentes cives hoc tanto emolumento fraudare? An non iam in primo studiorum limine rerum pulcherrimarum cognitione sunt initiandi, quae non voluptatem modo svavissimam, sed etiam, ut dictum, est quasi fons quidam, e quo in omnia hominum genera et ordines amplissimae profluunt utilitates?"

Prema ovim zanositim riečim pomislio bi čovjek, da se je prirodopisu posvećivala bog zna kolika pomnja; a doista su mu namienjena bila po dva sata svake nedjelje; te se je prve godine opisivalo životinjstvo, druge bilje, a treće rudstvo. Al koja fajda, kad „Ratio educationis" primjećuje, da netreba knjigom, u kojoj su sva ta tri carstva prirode opisana, obterećivati pamet mladeži, već da dotječe, ako se učenici prisile, da tu knjigu čitaju. Knjiga je pako pisana bila latinskim jezilom, a naročito se nalaže (unatoč svim pedagožkim pravilom) „non erit liber in nativas linguas transfundendus, verum latine solum edendus, adnexis ubique vernaculis rerum occurrentium vocabulis". Svatko se sjeća, da dok je učio latinsku gramatiku, nije još znao latinski, pak što čitamo u jeziku nam nepoznatu, toga bome nepamtimo. Neće se dakle nitko čuditi, ako djaci izučiv latinske škole nisu gotovo ništa upamtili od prirodopisa, a što su i utuvili, mora da su opet zaboravili, jer na pravom gimnaziju nisu prirodne znanosti našle mjesta; samo se je fizika kao vanredni nauk predavala od svibnja do kraja školske godine (dakle 3 mjeseca danah) jedan ili dva put uz nedjelju, i to samo izvan običnih naučnih satih, pak samo dobrovoljnim slušaocem. Tko je pako zavirio u fiziku, lasno će se doviti, koliko su toga mogli ti dobrovoljci naučiti uz ono 12—24 sata obuke.

Na akademijah (koje su imale 2 odjela, mudroslovni i pravoslovni) predavao se je u odjelu mudroslovnom prve godine prirodopis, i to svaki dan po 1 sat, a druge godine fizika, takodjer po

Digitized by Google

1 sat dnevice. Al „Ratio educationis“ nalaže, da se obje te znanosti imaju predavati pogledom na gospodarstvo i na praktični život. Tu dakle o kakvom sustavu, o teoriji, nije bilo razgovora, već su se obje znanosti vrlo površno predavale, i zato slabo na mladež djelovale. Evo samo jednoga primjera. Predposljednji profesor prirodoznanstva na ovdašnjoj zagrebačkoj akademiji bio je neki Magjar M.; glavni mu je bio predmet magjarski jezik; prirodnim znanostim nije bio ni malo vješt, zato mu nije gotovo nijedan fizikalni pokus za rukom pošao, pa bi onda, da se pred djaci izpriča, samo u brke zamrmljao „non favet tempestas“. — Lučba se i nespominje medju prirodnimi znanostmi, koje se imaju predavati, kao da ona nezasieca isto tako duboko u gospodarstvo i u praktični život kao što i ostali prirodni nauci.

Uz takovo stanje javne obuke netreba se čuditi, što su naši stari, izučiv svih 12 školah, gotovo sasvim čisti bili od od svakoga prirodnoga znanja; pa što su u školi zanemarili, nisu mogli nadomjestiti kod kuće našom knjigom; jer hrvatsko književtvo nije imalo (koliko ja znadem) sve do godine 1850 prirodoslovnoga djela.

Al odavde nevalja izvoditi, da kod nas prirodoslovje nije nikad imalo prijateljah, dapače su se nekoji našinci, te kako, upravo u matematično-prirodoslovnoj struci ne samo kod kuće nego po svoj Evropi proslavili. Naša hrvatska Atena, slavni Dubrovnik, rodio nam je te zviezde predhodnice. Jer u Dubrovniku su već početkom XV. stoljeća sve znanosti cvietom cvale, po imenu pako su znanosti matematično-fizikalne tako bile razvite, da su oko godine 1408 u Dubrovniku vješti umjetnici gradili i sprave za zvjezdarske pažnje. — U sliedećem vieku je osobito slovio slavni predteča Descartesov Marin Getaldić; kao što je na izmaku prošloga stoljeća po svem svietu otišao glas isusovca Dubrovčanina Rugijera Boškovića († 1787), jednako slavna kao matematika, fizika i filozofa. Pravo kaže za njega Vicko Adamović: „Rugijer Bošković sačinjava najveći ponos dubrovački, te bi se njim samijem dičiti mogao cijeli jedan narod, a kamo-li tijesni naš Dubrovnik“. (Gradja za istoriju dubrovačke pedagogije str. 104). — Da nisu samo pojedini Dubrovčani prianjali uz prirodne znanosti, već su se ove u Dubrovniku u obće gajile, dokaz su tomu programi javnih školskih svečanostih, zvanih akademije, (esercizio accademico), koje su se u tom gradu od g. 1715 obslužavale, te se je na njih, iza pjevanja i deklamacijah, razpravljalo o povjestnih, mudroslovnih i prirodoslovnih predmetih, a razpravljali su jih sami učenici. Nego buduć da je to sve u talijan-

Digitized by Google

skom jeziku bivalo — slaba korist od tuda narodu; jer sve to nije djelovalo dalje od Dubrovnika. Isto tako su latinska djela Boškovića i drugih učenomu svietu Evrope poput bukteće zublje stazu do istine razsvjetljivala, dok je hrvatski narod u tamnoj tami čamio.

Gledajućim u prošlost našega prirodoznanstva prikazuje se vrlo žalostna slika; al ju trebaše našincem predočiti, da mogu o nju omjeriti naš sadašnji napredak u prirodnih znanostih; jer stara je rieč: „opposita juxta se posita magis elucescunt".

Hrvatski narod slavi ljetos pedesetgodišnjicu svoga duševnoga i književnoga prieporoda; al kad stvari oštro razgledamo, onda vidimo, da našemu osvitku u prirodnih znanostih jedva ima 30 godinah. Već ovo kratko vrieme je dovoljan razlog, da se kod nas za ono malo godinah nije moglo daleko pokročiti u iztraživanju prirode. Pak zašto se je na tom polju kod nas tako kasno počelo raditi? — Jer za napredak u prirodnih znanostih nedotješe mašta i dobra volja, već se tomu hoće dobro uredjenih školah i valjanih knjigah. A toga kod nas nije bilo ni za liek onda, kad se je narod naš buditi počeo. Kakve su bile onda naše škole, gori je spomenuto, a takve su ostale sve do godine 1850, kad jih je stala austrijska vlada preustrajati. Prave hrvatske prirodoslovne knjige nismo imali sve do godine 1850., kad je izašlo prvo „Naravopisje (prirodopis), za porabu gimnazialnih učionicah u Hrvatskoj i Slavoniji." (Valjda prevedeno, al neznam od koga).

Od onda su se počele pomalo množiti knjige prirodoslovnoga sadržaja. Izprva su to bile sve samo školske knjige. Austrijska vlada je naime onda upravljala našim školstvom, pak nenašav potrebitih školskih knjigah navaljivala je, da se uvedu njemačke. Tomu se je ondašnji ban Jelačić svom snagom opirao, i da doskoči priekoj potrebi, ponudio piscem dvostruki honorar (80 for. od tiskanoga arka) za svako djelo, koje će biti za pol godine t. j. do nove školske godine gotovo. Ovomu pozivu odazvali su se mnogi pisci drugih strukah, gdje je bila terminologija već donjekle ustanovljena. Mučnije je stvar napredovala na polju prirodnih znanostih, gdje nije bilo gotovo nikakva znanstvena nazivlja, a bez njega ni kud ni kamo. Ipak se je nešto uradilo. Još god. 1853 natiskao je Josip Partaš svoje „Početno naravoslovje (fiziku).[1] — Akoprem nisam bio ex

[1] Partaš Josip. Početno naravoslovje. U Zagrebu kod dr. Lj. Gaja 1853 str. 278 s 3 tabl.

Digitized by Google

professo biljar; al sam ipak već odprije marljivo kupio za svoj njemačko-hrvatski rječnik nepoznate mi rieči, osobito pako imena bilja. Odazvao sam se dakle pozivu visoke c. kr. zemaljske vlade, te napisao za srednja učilišta „biljarstvo“, koje svjetlo ugleda stoprv godine 1856. Jošte prije toga je akademik J. Torbar preveo iz češkoga „Siloslovje ili fiziku za niže gimnazije od J. Smetane“,[1] koja je godine 1854 na sviet izašla. A dr. Ivan Kiseljak prevede i naštampa iste godine dra. Baumgartnera Siloslovje za više gimnazije.[2] — Osim toga mi je c. kr. zemaljska vlada povjerila njemački Zippe-ov prirodopis za manje realke, da ga pretočim na hrvatski jezik, te je bio naštampan g. 1856.

To je bila prva klica naše prirodoznanstvene književnosti, koja je do skora opet zaspala, jer je zavladavši onda absolutizam uveo bio u srednja učilišta njemačke knjige. Ako je ta klica i zamrla bila, al nije umrla. Od onda se je svakako počelo više razmišljati i raditi oko te struke. Najveća je muka bila nazivlje. Ima doduše množina čisto narodnih izrazah za sve struke prirodoznanstva; al se nije bio nitko potrudio, da jih pokupi. Naši stariji rječnici, inače dosta obilati, slabo su marili za praktične struke u obće: s te strane dakle nije bilo pomoći; pa knjigah ove struke (kao što je već spomenuto) nije bilo nikakvih. Nego da se je i pokupilo sve što ima u narodnom govoru, to nebi bilo ipak doteklo; jer su prirodne znanosti kud i kamo dalje odmakle od pučkoga jezika. Zato je u dobri čas napisao Vinko Pacel razpravicu: „Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah. (Naštampano god. 1853. u drugom godišnjem izvješću riečkoga gimnazija). A dr. Franjo Rački potaknuo je govor u „Kolu“ o lučbenom nazivlju. Napokon je meni kr. zem. vlada god. 1862. naložila, da sastavim znanstveno nazivlje za srednja učilišta. Ja sam se toga posla prihvatio i dogovorno s našimi vrstaci sastavio nazive za spomenute znanosti. Napose sam pokušao stvoriti sustavno nazivlje za lučbu bezustrojnih tjelesah. Djelo je izašlo god. 1874. pod naslovom: „Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta.“

Povratkom ustava godine 1860. povratio se je narodni jezik u sve naše škole; a tim povratkom probudilo se je i nastojanje oko naše prirodoslovne knjige. Izprva su se i opet samo školske knjige

[1] Torbar J. Smetane Počela siloslovja ili fizike za niže gimn Iz česk. prevedeno. U Beču 1854. kod Ueberreutera.

[2] Kiseljak Dr. Ivan Ev., Dra. Baumgartnera Siloslovje za više gimn. (s njem prev.) U Beču c. kr. nakl. školsk. knjigah 1854.

Digitized by Google

pisale, jer tih je najviše trebalo; nu malo po malo počele su se graditi i pojedine više manje učene razprave iz svih strukah prirodoznanstva, štampane ponajviše u programih, što jih srednja učilišta svake godine izdaju, a nešto i u časopisu Književniku, u Gospodarskom listu, u „Viencu“ itd. Stoprv utemeljenjem jugoslavenske akademije puklo je prostranije polje našoj prirodoznanstvenoj knjizi: u njezinu „Radu“ izašlo je na sviet množtvo razpravah zasiecajućih u sve struke prirodoznanstva; pak je i više posebnih djelah vidjelo ugledalo o njezinu trošku ili njezinom pomoći.

Što je akademija jugoslavenska za strogu znanost, to su postala „Matica hrvatska“ i družtvo sv. Jerolima za popularni nauk. Oba ova družtva doviše se u sretni čas po narod, da jim valja nastojati oko širenja prirodoslovnoga znanja u prostom puku; jer upravo toga mu za svakdanji život najviše treba, a žalibože baš s te strane mjesto zdrava nauka mah su uzele najludje predsude. Kako ću malo niže razložiti, oba su družtva našu popularnu knjigu mnogimi koristnimi djeli prirodoznanstvena sadržaja obogatila.

Nacrtav ovako u kratko postanak naše prirodoslovne književnosti prelazim sada na pojedine struke, da pripovjedim, što je u svakoj struci napose kod nas napisano, a završit ću svoju razpravu osvrtom na praktično prirodoznanstvo, to jest, nagoviestit ću, koliko je toga iz škole i knjigah u život prešlo.

Ali svega toga nije mnogo; pamtiti treba, da je sve naše prirodoslovno znanje vrlo mladjahno. Jer naše prirodoznanstvo započelo je, kao što sam već prije spomenuo, tek prije 30 godinah, a nije našlc upravo nikakve podloge; gdjeno su druge struke našega književtva (osim matematike) više manje već prije godine 1835. postojale, ili bar njeku podlogu imale. (Zato i slavimo ljetos naš književni preporodjaj, a ne porodjaj).

Pristupajuć k razmatranju naše prirodoslovne književne stečevine u pojedinih prirodnih znanostih najprije ću se osvrnuti na *fiziku*, te nabrojiti na broj, što smo s te strane privriedili. Samo mi još valja napomenuti, da ću se u svojoj razpravi obzirati ponajviše samo na plodove uma pisane hrvatskim jezikom (jer do tih nam je kod ove prilike najviše stalo); a ono, što je drugim jezikom pisano, iztaknut ću samo iznimice, ostavljajuć potanko njihovo nabrajanje posebnim razpravam o napredku pojedinih prirodnih znanostih.

Spomenuo sam, da je naša prva fizika na svjetlo izašla godine 1853. U tom pogledu su nas Srbi puno pretekli: oni su dobili prvu

Digitized by Google

fiziku već god. 1802. od Stojkovića.[1] Pisac kaže doduše, da je spisana „prostim jezikom", al to valja samo donjekle: u istinu je djelo pisano smjesom od crkveno-slavenskoga i srbskoga jezika. Drugu fiziku sastavio je godine 1822. Grig. Lazić pod naslovom Кратко руководство к физики.

Mi neimamo sve do sada samostalna znanstvena djela o fizici; Lovro Borčić, profesor u Spljetu, zasnovao je doduše takvo djelo; al do sada je od njega (koliko ja znadem) samo I. diel izašao, u kojem se razlaže mehanika i akustika.[2] Za to imamo nekoliko pohrvaćenih školskih učebnikah, po imenu je profesor I. Pexider iz češkoga preveo dra. Ante Majera fiziku za viša i za niža srednja učilišta;[3] a profesor Ivan Stožir pretočio je iz njemačkoga Wassmuthovu fiziku za male gimnazije i realke.[4] Za učenike ratarnicah sastaviše fiziku i kemiju profesori Ivan Potočnjak i Gustav Pexider.[5] Učitelj V. Mařík preveo je iz češkoga „Ivana Kopeckoga Prirodoslovje za pučke, obrtničke i više djevojačke učione. U Zagrebu 1869." Osim toga je sastavio i „Kratko prirodoslovje za mladež pučkih škola. U Zagrebu 1869." Od onda je ova koristna knjižica već i *treće* izdanje doživila. — Da se olakoti pučkim učiteljem obuka u fizici, izašla je god. 1877. „Pokusna fizika za pučke učitelje" od bezimenovića. — Naravna je stvar, da se u nižih učionah nemože više učiti nego samo prva počela fizike, koja dašto nedotječu za praktični život. Mladež treba da poslije nastavi učenje u toj krasnoj i koristnoj znanosti. Budući pako nismo imali knjige za takvu porabu: to sam uzeo ja pisati „Prirodni zakonik za svakoga iliti popularnu fiziku". Od toga djela izdalo je družtvo sv. Jerolima III knjige: prva je izašla g. 1873. i sadržava obću fiziku i mehaniku (silarstvo); druga je tiskana god. 1875.. a govori o akustiki

---

[1] Аѳанасиа Стойковича Фусика простим языкомъ списана за родъ Славено-Сербскій. Въ Будимѣ 1802. Три части.

[2] Borčić Lovro, prof. u Spljetu. Načela fizike, osnovane na temelju uzdržavanja sile. Dio I. U Kraljevici 1875.

[3] Pexider I., Dra. Ant. Majera Fizika za male gimnazije i realke S češkoga pohrvatio. Zagreb 1868.

Pexider I. Dra. Ant. Majera Fizika za više škole. Iz česk. preveo. U Zagrebu 1871.

[4] Stožir Ivan. Fizika za niže razrede srednjih škola. Napisao Ant. Wassmuth. Hrvatsko izdanje po drugom njemačkom priredjeno. — U Zagrebu 1883.

[5] Potočnjak Iv. i Pexider Gustav. Fizika i kemija za ratarnice i druge niže škole. Zagreb 1884.

Digitized by Google

(vesarstvu); treća izadje god. 1876. a razlaže optiku (svjetlarstvo). Da bude djelo podpuno, trebale bi još tri knjige, jedna o munjevnih pojavih, druga o zračnih (meteorologia), a treća o zvjezdarstvu. Nu težko da ću ja na pisanje tih knjigah dospjeti; valjalo bi, da se tko drugi toga posla primi. O toplini je već napisao prof. Gj. Kralj liepo djelce.[1]

Ako i neimamo do sada podpuna znanstvena ni popularna djela o fizici, za to imamo tim više učenih, ponajviše izvornih razpravah o pojedinih dielovih i predmetih fizike. Evo jih poimence!

Kako su bile kod nas prirodne znanosti sasvim zapuštene i upravo „neznano bilje", prieka je bila potreba izticati njihovu znamenitost i korist. O tom predmetu donosi nam program srpsko-pravoslovnoga vel. gimnazija u Dolnjih Karlovcih (god. 1881.) liepu razpravicu od neimenovanoga pisca.[2] A razprave dra. I. Križana[3], N. Božanića[4] i Otona Kučere[5] govore imenito ob obuci u prirodnih znanostih, a napose u fizici. Akademik Šubic nabraja matematična pomagala fizikalnoga motrenja,[6] a prof. Láska razlaže u dvih razpravah „nove fizikalne teorije.[7]

Fizika atomah i molekülah našla je pomnjiva iztraživaoca u akademiku Sekuliću.[8] Ovamo zasieca i jedna razprava N. Price;[9] akademik J. Torbar razloži atomistiku spomenutoga već slavnoga

---

[1] Kralj Gjuro. Toplina i njeni pojavi. Izdalo družtvo sv. Jeronima. U Zagrebu 1871.

[2] Вредност природних наука по опће образовање. Карловци 1881.

[3] Križan dr. I. Da li je fizika za više naobraženje na gimnazijah potrebita i kako da se ista prema tomu predaje. (Izvj. kr. realne i više gimn. varaždi. 1876/7).

[4] Božanić N. Uloga prirodnih nauka u obuci (Izvj. c. kr. male realke u Gospiću 1880/1. Senj 1881.)

[5] Kučera Oton. Opazke o fizikalnoj obuki u gimnaziji. (Izvj. kr. vel. gimn. u Vinkovcih 1880/1. U Vinkovcih 1881).

[6] Šubic dr. S. O matematičnih pomagalih fizikalnoga motrenja. (Rad jugoslavenske akademije knjiga XL. 1877).

[7] Láska Ant. O novoj fizikalnoj teoriji. (Izvj. kr. vel. gimnazije požežke 1873/4).

Láska Ant. Prilog k fizikalnim teorijam. (Rad jugosl. akademije knjiga XXXIV. 1876).

[8] Sekulić M. prof. Fizika atoma i molekŭla. (Rad jugosl. akademije knjiga XXVI. 1874).

[9] Price N. O odnošaju izmedju molekularne težine i gustoće plinova (para). (Program realne gimn. u Rakovcu g. 1883).

Digitized by Google

Dubrovčanina Rugjera Boškovića.[1] Akademik Šubic razpravlja mehaničnu teoriju o toploti,[2] a dinamičnu o plinovih;[3] C. A. Bakotić o gibanju u tjelesih,[4] a M. Jelovšek o strojstvu u obće;[5] Štrkljević I. o uztrajnih momentih i razu,[6] Drag. Kössler o provodu topline,[7] a I. Žitka o brojnih znacih i strojevih;[8] M. Sekulić o harmoničnom titranju i o polarnoj zori kao učinku zemaljske munjine.[9] Isti akademik iztražuje u posebnoj razpravi uzrok munjotvornoj sili,[10] a Ant. Láska razlaže Edlundovu teoriju munjevnih pojavah.[11] Akademik V. Dvořak pripovieda o svojih pokusih s munjinom,[12] Juraj Bauer napisa nešto o magnetu[13], C. A. Bakotić analizuje nekoje pojave elektrologije.[14] Vrlo je žaliti, što do sada neimamo ni znanstvenoga ni popularnoga djela o munjevini, kojoj svakim danom raste znamenitost i za praktični život, kao što svjedoče brzojavi, munjevni osvjet itd.

---

[1] Torbar J. Boškovićeva elementa materiae napram današnjoj atomistici. (Rad jugosl. akademije knjiga VI. 1869).

[2] Šubic S. dr. Mehanična teorija o toploti. (Rad jugosl. akademije, knjiga XIX. 1872 i XXIV. 1873).

[3] Šubic S. dr. Dinamična teorija o plinovih. (Rad jugosl akadem., knjiga XXIX. 1874)

[4] Bakotić C. A. O gibanju u tjelesih. (Književnik I. 1864).

[5] Jelovšek Martin. O strojstvu u obće a o njegovoj koristi i šteti napose. (Izvj. kr. više realke u Zagrebu 1868).

[6] Štrkljević J. Nješto o uztrajnih momentih i razu. (Bericht der k. k. Ober-Realschule in Rakovac 1876/7).

[7] Kössler Drag. Najnoviji pokusi o provodu topline u krutninah. (Program kr. višje gimn. na Rieci 1872/3).

[8] Žitka J. O brojnim znacima i strojevima (Program dolnjo-karlovačke gimnazije god. 1862).

[9] Sekulić M. Elementarni nauk o harmoničnom titranju. (Izvješće c. k. vel realke u Rakovcu za g. 1877/8).

Sekulić M. prof. Polarna zora kao učinak zemaljske munjine. (Rad jugoslav. akad., knjiga XX. 1872).

[10] Sekulić M. Uzrok munjotvornoj sili. (Rad jugosl., akad., knjiga XLI. 1877, L. 1879 i LVIII. 1881).

[11] Láska Ant. Edlundova teorija munjevnih pojava. (Izvj. kr. vel. gimn. u Osieku g. 1876/7 Zagreb 1877.)

[12] Dvořák dr. V. O nekojih pokusih sa statičkom munjinom. (Rad jugoslav. akad., knjiga LXVI. 1883).

[13] Bauer Juraj. Kako je Beer sveo dělovanje dvajuh magneta na dvojke (Izvj. kr. vel. gimn. na Rieci 1874/5. Zagreb 1875).

[14] Bakotić C. A. Analiza njekojih pojavah Elektrologije osnovana na posebnih pokušajih. (Programmo dell' i r gin. sup. di stato in Spalato 1872/3).

Digitized by Google

Iz nauka o svjetlarstvu (optici) ima takodjer više zanimivih razpravah, po imenu: akademikah J. Torbara ob optici Markantuna de Dominis[1], M. Sekulića o fluorescenciji i kalcescenciji, zatim iztraživanje sunčane duge,[2] dvie razprave M. Matunci-a o svijanju (polarizaciji) svjetla[3], dra. J. Križana i I. Bartulića o spektralnoj analizi, dra. I. Križana o analogiji medju zvukom i svjetlom[4].

O zvjezdarstvu napisao je posebnu knjigu A. C. Bakotić[5], a o mjesečnih distancijah razpravljao je Juraj Carić[6]. Akademik J. Torbar prikazao je u dvih razpravah život Kopernika[7]; o svemiru pako napisaše po jednu razpravu A. Láska i I. Posedel.[8]

Meteorologija bila je do nedavno samo jedno poglavje i pravi pastorak fizike. Naravna stvar, jer se je taj nauk osnivao malo ne na samih neprokušanih hipotezah. Al odkada se je počelo ozbiljno iztraživati, ne samo zračne pojave, nego i njihove zakone, puno se je toga uvježbalo i utvrdilo kao nepobitna istina, što se je odprije

---

[1] Torbar J. Ob optici Markantuna de Dominis. (Rad jugosl. akad., knjiga XLIII. 1878).

[2] Sekulić M. prof. Fluorescencija i calcescencija. (Rad jug akad., knjiga XV. 1871).

Sekulić M. prof. Iztraživanja sunčane duge. (Rad jugosl. akad. knjiga XXIII. 1873).

[3] Matunci Martin. Několiko rěčih o matematici i physici s kratkom razpravom o svijanju světlosti. (U II. izvieštju gim. varaždin. 1854).

Matunci M. Von der Polarisation des Lichtes (Program zagreb. gimn. 1856).

[4] Križan dr. J. Važnost i poraba spektralne analize (Izvj. kr. realne i više gimn. varažd 1873/4. Zagreb 1874).

Bartulić I. Spektralna analiza i narav nebeskih tělesah. (Program kr. male gimn. u Karlovcu 1870).

Križan dr. Josip. O najnovijih stečevinah u akustici i analogiji med zvukom i světlom. (Izvj kr. gimn. varažd. 1870 Varaždin 1870).

[5] Bakotić A. C. Fizika neba ili zviezdarstvo. Spljet 1874.

[6] Carić Juraj. Nješto o mjesečnih dištanciah. Nautičko astronomička razprava. (Program kr. nautičke škole u Bakru. Zagreb 1883).

[7] Torbar J. Kopernik prema svojemu životu i nauku. (Rad jugosl. akad., knjiga XXIII. 1873).

Torbar J. Novije publikacije o Koperniku. (Rad jugoslv. akad. knjiga XXX. 1875).

[8] Láska A. Des Cartesova kosmologia (Program gimn. u Osieku god. 1882/3).

Posedel J. Kratka karakteristika odnošaja medju shvaćanjem svemira starih naroda i njihovim plastičkim idealom. (Izvj. c. kr. vel. gimn. u Splitu za g. 1883).

Digitized by Google

samo kojekako nagadjalo. Ovim neumornim nastojanjem razvila se je od negdašnje vrlo problematične meteorologije (kako nam se je n. pr. u koledarih objavljala), prava znanost, koja dašto nije još podpuna, budući premlada, nu već sada je vrlo znamenita, osobito za praktični život; a znamenitost njezina raste svakim danom. Jer prognoze naših meteorologah neosnivaju se na nesigurnih gospodarskih pravilih (Bauernregeln), nego na vječnih prirode zakonih, jedinom vrelu nepobitne objektivne istine; a sve ostalo je više manje samo subjektivno domišljanje.

Ova mladjahna znanost našla je već i kod nas pristašah, a na čelu jim je Ivan Stožir, profesor zagrebačke velike realke, koji evo već od 1. prosinca 1861., dakle pune 24 godine, riedkom uztrajnosti nastoji oko meteoroloških opažanjah u Zagrebu. Nu prije nego opišem praktične radnje, evo što je o tom predmetu do sada kod nas napisano! Akademik J. Torbar napisao je razpravu o vjetrovih u obće, a napose o naših;[1] Oto Kučera pako o vjetrovih u Vinkovcih.[2] O vinkovačkih meteoroložkih odnošajih govori i razprava I. Zajca.[3]) Nadalje je akademik J. Torbar napisao jošte dvie razprave ovamo zasiecajuće, na ime o sjevernoj zori i o sunčanih pjegah.[4] Akademik M. Sekulić opisao je „burnjaka“[5]), akademik Simon Šubic pako „hodourne vrtince“. Potonji je iznio na vidjelo i nove metode za opredjeljivanje vlage u zraku;[6]) a o vlagi u obće razpravljao je I. Vitanović;[7]) I. Bartulić pako o brzojavih pogledom na meteorologiju.[8]) I. Potočnjak napisao je nauku o podnebju i o

[1] Torbar J. Ob anemometriji u obće uz obzir na vladajuće u nas vjetrove (Rad jugosl. âkad., knjiga XXXVIII. 1877).

[2] Kučera Oto. Iztraživanje o vjetrovih u Vinkovcih i o njihovoj klimatologičkoj vriednosti. (Izvj. kr. vel. gimn. u Vinkovcih 1880/1).

[3] Zajec I. Die meteorologischen Verhältnisse von Vinkovci. (Programm des k. k. Obergymn. zu Vinkovzi 1869/70 Agram).

[4] Torbar J Sjeverna zora. (Rad jugosl. akad., knjiga XVII. 1871).
Torbar J. Sunčane pjege prema zemaljskim meteorologijskim pojavom. (Rad jugoslav. akad, knjiga LIII. 1880.)

[5] Sekulić M. prof. Burnjak. (Rad jugoslav. akad., knj. XXVII. 1874)

[6] Šubic S. Kaj so hodourni vrtinci. (Rad jugoslav. akad., knjiga VI. 1879.)
Šubic dr. S. Nove metode za opredjeljivanje vlage u zraku. (Rad jugoslav. akad., knjiga XL. 1877.)

[7] Vitanović I. Vlaga u zraku i oborine. (Izvj. I. za nižu realku u Osieku g. 1870-1. Osiek 1871.)

[8] Bartulić I. Brzojavi s obzirom na meteorologiju. (Kujiževnik I. u Zagrebu 1864.)

Digitized by Google

zračnih pojavih za gospodarska učilišta,[1]) Slavomir Sinčić opisao je „Pojave u zraku za učenike pučkih škola“; a I. Perkovac preveo je bio s poljskoga popularnu knjižicu „Pojavi u zraku.“ Napokon je pohrvatio Pajo Krempler s njemačkoga: „Vremenoslovje, koje se temelji na 30-godišnjem izkustvu. S dodatkom: njekoliko rieči o tlakomjeru.“

Kad bi tko zapitao, kakvim je rodom urodila u samom narodu ova naša fizikalna književnost, nebi se baš mogli vrlo pohvaliti. Na prosti naš puk nemože naša knjiga neposredno djelovati, jer on ponajviše neumie niti čitati; pa kad bi i čitao, uz ono nekoliko godinah, odkada su te knjige napisane, neda se njihovim svjetlom razpršiti onaj mrki oblak od predsudah, kojimi je zastrt um našega prostoga puka. Zato se i netreba čuditi, kad vidimo, kako naš puk krivo shvaća svaki materijalni napredak. Da mučim, što se je sve bajalo o željeznicah i brzojavih, evo kakvu su gungulu zametnuli na više mjestah naši dvokoličari (bicycliste.) Kad je R. F. dojurio prvi put u Brinje na dvokolicah, prostota se je sva zabezeknula i graknula prekrstiv se: „vrag ga ćera!“ Nekoliko njih dahćućih doleti k starcu R.: „vidite-li čuda, gospodine, je- li ono vrag ili čovjek? Nit konja, nit uzde, a leti kao striela, kao da ga vrag nosi. Svakako je ondje vražje pomoći, nek mi nitko nekaže!“ — A drugi dvokoličar mal da nije zaglavio u zagorskom Jesenju; jer su ljudi s koljem, vilami i kamenjem za njim krenuli — jedva je umaknuo.

Ele nije bilo drugčije nit u drugih naprednijih narodah. Godine 1784. otisnuše braća Roberti na očigled cieloga Pariza veliku loptinu (ballon). Nego jedno 5 satih daleko od Pariza puče loptina i bubne u selu Gonesse o zemlju. Ljudi se razbjegoše na vrat na nos kud koji smotriv to nevidjeno čudovište. Opaziv pako iz daleka, da se samo pomalo miče i ziblje, dakle da izdiše; da nebi opet oživilo, osokoliše se napokon seljaci i udri po silesiji koljem i drugim orudjem, dok su od loptine, koja je 10.000 franakah stajala, ostali samo dronjci i lipaćuri.

Nu ako i nije naša prirodoslovna knjiga djelovala, pa niti je mogla djelovati na sam naš puk, a ono neima sumnje, da je djelovala na one, kojim je bila neposredno namienjena: na školsku mladež i na odrasle, koji su već u školi počela fizike naučili. O

[1] Potočnjak Ivan. Nauka o podnebju i zračnih pojavah obzirom na gospodarsko i šumarsko učilište. U Zagrebu 1878.

Digitized by Google

tom će se svatko uvjeriti, kad zametne razgovor o kakvom fizikalnom predmetu s kojim starcem, koji nije iza škole u prirodoslovju napredovao, i s kojim mladjim, koji je izučio današnji gimnazij ili realku.

Ovo napredovanje naše valja osobito za meteorologiju. Dok se je odprije obćenito vjerovalo, da se zvonjenjem tuča tjera; slabo ćeš danas naći čovjeka i malo obrazovana, koji bi tu vjeru gojio. Isto tako nestalo je vjere u koledarska proročanstva, koja se dan danas obično izpuštaju il se naročito označuju kao pusto nagadjanje. Tako evo i naš koledar „Danica" za godinu 1885 donosi oveći članak, „kakova će biti godina 1885.;" al na kraju mudro dodaje: „Ovako stoljetni koledar; a sâm Bog znade, što će i kako će biti". Da bome on znade; al nije on to znanje čovjeku absolutno uzkratio, samo što se hoće puno i prepuno truda i pomnje, da ga makar i od česti stečeš. A uprav o tom nastoji i današnja meteorologija, te se je našlo i u nas pregalacah, koji djelom nastoje objaviti prirodna pravila, prema kojim se i kod nas vrieme mienja. Kolo vodi (kao što već spomenuh) profesor Ivan Stožir, koji je već godine 1861. ustrojio jednostavnu meteorološku postaju na zagrebačkoj velikoj realci, bilježeć svaki dan tlak zraka i pare, toplotu, naoblaku, vjetar i padavinu (Niederschlag) Od nove godine 1868. razširila se je ta pažnja na zračne pojave toliko, da ta postaja dnevice u 7 satih jutrom hitro javlja ovdašnje opažaje središnjim meteorologijskim zavodom u Beču i Budimpešti. Isto jim se javlja sa svih stranah Evrope, pak ti zavodi sastavljaju onda svaki dan meteorologijski zemljokaz, to jest kartu, na kojoj je naznačeno stanje tlakomjera, vlagomjera, toplomjera, daždomjera i t. d. na svakom znatnom mjestu Evrope. Iz ovih svihkolikih opažajah sastavlja se vjerovatna prognoza, t. j. nagadja se, kakvo će biti onaj dan vrieme, pak za čudo je, do kolike vjerovatnosti se je u tom pogledu već dotjeralo. Neima tu doduše jošte podpune izviestnosti; al vrlo riedko izdaje takva prognoza, pak i to samo zato, jer je sav taj posao nov, te neima jošte dovoljna izkustva. I u Zagreb šalje se dnevice po jedan takov vremenokaz i liepi se na meteorologijski stup (rekao bi jednom rieči *„vremenik"*[1]), što ga je pokojni dr. Holzer u Zagrebu na Zrinskom trgu velikodušno o svom trošku godine 1884. sagradio.

Mislim, da će zanimati sve one, koji neimaju prilike, da stvar

[1] Slovencem je „vrême" što i Niemcem „Wetter, Witterung", a „vremenik" jim je sprava, koja kaže vrieme. I Niemci su predugačko „meteorologische Säule" skratili u „Wetterhäuschen".

Digitized by Google

na licu mjesta prouče, ako taj „vremenik“ u kratko opišem, tà on je takodjer dokaz našega napredka u poznaanju prirode.

Vremenik je stup na četiri ugla od istarskoga mramora, postavljen na podzidu (Sockel) od nabrezinskoga vapnenca. Visok je do na vrh vjetrnika 4 metra, a svaka strana ima u šir 1 metar i 18 centimetarah. Na sjevernoj strani podzida čitamo na crnoj ploči: „posvetio gradu Zagrebu Dr. Adolf Holzer, kralj. zemaljski zdravstveni savjetnik, vitez reda Franje Josipa I. 1884.“ Na okolo podzida čitamo: „Sve dublje razkriva nam znanost prirodne tajne i neodoljivom nas snagom sili poznanju nepromjenljivoga vječnoga božanstva.“

Na *sjevernoj* strani stupa vidiš gori desno aneroid-barometer, lievo vlagomjer na dlaku, svaki od njih ima ljestvicu 12 centim. dugačku. Dolje desno je normalni toplomjer sa stupcem od žive 2 milimetra u prieko i sa ljestvicom po Reaumuru i Celsiju 50 centim. visokom. U sredini je normalni tlakomjer na zastrugu, sa stupcem od žive 2 centimetra u prieko; lievo pako je toplomjer s pisalom po sustavu Sixa. Pod ovimi spravami vidi se busulja.

Na *iztočnoj* strani stupa vidiš gori u obliku sata Lambrechtov hitrojav vremena (Wettertelegraf) t. j. aneroid-barometar sastavljen s thermohygrometrom. Ova sprava ima dvie kazaljke, kao što ih ima svaka ura. Lieva od njih kaže tlak uzduha, a desna množinu vlage u uzduhu. Da doznaš, kakvomu se je vremenu nadati, pogledaj te dvie skazaljke. Ako su n. pr. obje skazaljke više ili manje gore okrenute: to znači visok tlak, a malo vlage. Nadaj se dakle suši, a zimi jošt i studeni; s proljeća pako i u jesen mrazu. — Ako obje skazaljke dolje vise, to je biljeg, da je uzduh pun vodene pare, bit će dakle puno kiše ili sniega; a ljeti na vrućini treskavica ili tuča; ako se pako desna skazaljka naprečac spušta, ide bura. — Ako obje skazaljke razom (horizontalno) leže, bit će promjenljivo vrieme. — Ako desna skazaljka razom leži, a lieva strši u vis, slabo će se tadašnje vrieme promieniti; — ako pako lieva skazaljka razom leži, a desna se u vis diže — bit će donjekle suha vremena. Sve je ovo i na samom stupu slikom i besjedom ovako potanko razloženo.

Na *južnoj* strani vremenika čitaš nekoje meteorologijske podatke za Zagreb, naime srednji tlak uzduha, srednju toplotu itd. — Pod ove podatke liepi se svaki dan hitrojavni vremenokaz meteorologijskoga zavoda u Beču. — Dolje su dva diagrama, u koja se za-

Digitized by Google

pisuje dnevice u 8 satih jutrom promjena uzdušnoga tlaka i toplote. Prostora ima za četvrt godine.

Na *zapadnoj* strani je ozgor svjetski sat; pod njim su pako zabilježeni razni zemljopisni podatci tičući se Zagreba, n. pr. visina povrh mora, zemljopisna širina i duljina, razlikost pôdana u nekojih gradovih naprama Zagrebu itd.

Vremenik je ogradjen željeznom rešetkom, a po noći su sprave (da jih tko nebi oštetio) zastrte željeznimi kapci.

Povratimo se k zagrebačkoj meteorologijskoj postaji. God. 1872. dozvolila je kr. zemaljska vlada, da se malo po malo nabavljaju ne samo meteorološki nego i poglaviti zvjezdarski strojevi i sprave, te sad ima ondje ne samo baro-, thermo- i anemograf, pak i anemoskop, sve s električnim kontaktom, nego i teodolit, 2 chronometra, oveći teleskop sa spektroskopom. Tom vladinom odredbom preustrojila se je naša meteorološka postaja u meteorološko-zvjezdarsko motrilište, na kojem se svaki sat (dan i noć) bilježe opažaji, i to od godine 1874. (prema odluci meteorološkoga kongresa) izohronično, a sastavljaju se u 1 sat 4 časa poslije podne, pak se svakih 15 danah šalju u Washington, gdje ima svesvjetski meteorologijski zavod (Chief Signal Office of the United States of North-Amerika).

Osim Zagreba ima sada kod nas meteorologijskih (dašto jednostavnih) postajah u Osieku, Rieci, Varaždinu, Belovaru, Rakovcu, Mitrovici, Zemunu, N. Gradiški, Brodu na Savi, Senju, Gospiću, Liepoglavi a može biti još gdje.

Mnogi od tih opažajah izneseni su kod nas i na svjetlo;[1]) a zagrebački štampaju se još i u Beču u „Jahrbücher der kk. Central-

[1] Stožir Iv. Meteorologička opažanja na ovdašnjoj realki. (Književnik II 1865. i Programi vel. realke zagrebačke za godine 1862, 1863, 1867., 1869. i 1871.)

Penz Juraj. Meteorologičke pažnje na kr. višoj gimn. osiečkoj. (Od studen. 1865 do konca listopada 1866. u Književniku III. 1866.; od god. 1866—1869. u izvještaju vel. gimnazija osiečkoga).

Jamnicky J. Meteorologijska opažanja na c. kr. velikoj realci u Rakovcu. (Jahresber. der k. k. Ober-Realsch. in Rakovac 1879-80)

Mikšić M. Meteorologička opažanja. (Program realne gimnazije u Rakovcu g. 1883.)

Folprecht F. Resultate der meteorologischen Beobachtungen an der Warasdiner Station von Juli 1859 bis Juni 1860. (Programm des k k Gymn. zu Warasdin 1860. Agram 1860.)

Bielić I. Meteorologijska opažanja na c. kr. maloj realci i velikoj gimnaziji u Gospiću kroz petgodište 1876—1880. (Program od 1880-1. Senj 1881)

Digitized by Google

anstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus", zatim u Budimpešti u „Jahrbücher der k. ung. Centralanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus", napokon u Washingtonu u „Bulletin of International Meteorology" i u „Annuel Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution." Kako doznajem, g. Stožir pripravio je ovdašnje hronografske opažaje za tisak, te će valjda do godine izaći na svjetlo. Ovakve skrižaljke pune brojevah nisu dašto za svačiju porabu nego samo za vrstake; al su potrebite, jer se prirodnim zakonom ulazi u trag samo pomoću velikoga množtva na oko neznatnih podatakah. Tako je n. pr. akademik Torbar svoje dvie malo prije pomenute razprave oslonio na podatke zagrebačke meteorologijske postaje.

Lučba, odkada se je emancipovala od fantastične alchimie, znanost je neizmjerno i znamenita i koristna; jer neima po gotovu stališa, dapače čovjeka, kojemu nebi (sad više sad manje) išlo u prilog poznavanje lučbenih zakonah. Nu kod nas ima ta znanost za sada još premalo prijateljah. Uzrok je tomu u starijega naraštaja, što se u njega još svejednako lučba smatra sa svojimi formulami nekakvim abstraktnim naukom, kojemu neima u praktičnom životu područja. Nije čudo dakle, što se naša knjiga do sada slabo može ponositi pisanimi umotvorinami o lučbi. Evo što je kod nas o tom predmetu napisano! Pavao Žulić sastavio je g. 1872. „Obću kemiju za male realke". Ovo je prva hrvatski pisana lučba. Od istoga pisca imamo još i „Uputu u kemiju za velike realke. I. Dio. Anorganička kemija. U Zagrebu 1877."; osim toga preveo je na naš jezik i kemiju od H. E. Roscoe-a. Gustav Fleischer je pohrvatio Willbrandov njemački naputak u obuku lučbe[1], a akademik Gustav Janeček podao nam je rukovod za lučbene analize[2]. Ovo je svekoliko naše znanstveno književtvo o lučbi; nego još imamo i nekoliko razpravah. Najviše jih je napisao dr. G. Janeček, profesor lučbe na hrvatskom sveučilištu, koje su ugledale svjetlo u Radu jugoslavenske akademije[3]. Akademik J. Torbar razpravljao je „o

[1] Fleischer Gustav. Willbranda dr. F-a Naputak za metodično naučanje anorganske lučbe. Po četvrtom izdanju pohrvaćeno. Prvi dio.

[2] Janeček dr. G Rukovodnik za praktičke vježbe u kvalitativnoj kemijskoj analysi neorganskih tjelesa. U Zagrebu 1883.

[3] Evo jih: 1. O elektrolysi vode i o elektrolitičkom zakonu Faradayovu; — 2 K sudbeno-lučbenom dokazivanju arsena; — 3. K poznavanju lešinskih alkaloida; — 4. Iztraživanje krmnih repa; — 5. O elektrolysi solnih raztopina; — 6. Prinos k theoriji zemljotresa; — 7. Ana-

Digitized by Google

digitalinu (U „Književniku“ II. 1865) i o uporabi lučbe na poljodjelstvo.[1] Dr. Dragutin Čech razložio nam svojstva divljega hrvatskoga hmelja i druge svoje lučbarske radnje.[2] Jovan Jovanić razpravljao je o samoraztvorbi organičkih tvarih,[3] a dr. Julio Domac o chlorovoj sukiselini[4]; ja sam pako nacrtao znanstvenu djelatnost najslavnijega novije dobe lučbara, baruna Justa Liebiga. Nu ako hoćemo da budemo pravedni, moramo priznati potežkoće, s kojimi se kod nas bori pisac znanstvenih knjigah, zato što njihovo izdavanje kod nas zahtieva velikih materijalnih žrtavah. Obsežna strukovna znanstvena djela već s toga razloga su kod nas po gotovu nemoguća, ako jih nebudu izdavala znanstvena družtva ili zem. vlada. Doznao sam n. pr., da je akademik dr. G. Janeček napisao i za štampu priredio veliko djelo „o fizikalnoj lučbi“, koje je u rukopisu predležalo odličnim strukovnjakom, te je postiglo općenito priznanje — ali je od rukopisa do štampe kod nas dalek put.

Kako je po nas lučba znanost posve nova, netreba se čuditi, što se je do sada slabo kod nas uporavljala na praktični život. Da joj se put prokrči u sam narod, napisao sam popularnu lučbu,[5] a Gjuro Ester s istom namjerom pohrvatio je „Pogled u lučbu od A. Bernsteina.“[6]

Od lučbarskih razpravah zasiecajućih u praktični život spomenuti nam je analize nekojih hrvatskih vodah-rudnicah. U obće je o njih

---

lysa vode zagrebačkoga vodovoda; — 8. Iztraživanje Jamničke kiselice; — 9. Iztraživanje Lasinjske kiselice; — 10 Iztraživanje strekovačke ili tzv. karlovačke kiselice; — 11. Iztraživanje imatraškoga kamenja; — 12. Sprava za ustanovljivanje gustoće para i vrelišta jednom operacijom; — 13 Elektrolysa fosfornih kiselina (Janeček i Marek); — 14 Analysa vode iz Mrežnice; — 15. O ustanovljivanju atomne težine osebujnom toplinom; — 16. Janeček i Lieben: o normalnom hexylalkoholu i o normalnoj önanthylovoj kiselini.

[1] Torbar J. Uporaba lučbe na poljodělstvo. (Jahresber. der städt. Unterrealsch. zu Agram 1856 Agram)

[2] Čech dr. Drag. Chemička svojstva divljega hrvatskoga hmelja (Rad jugoslav akad., knjiga L. 1879.)

Čech dr. Drag. Lučbarske radnje (Rad jugoslav. akad., knjiga XLIV. 1878.)

[3] Jovanić Jovan. Nješto o „samoraztvorbi“ organičkih tvari. (Izvj. kr. vel. realke osiečke 1878-9. u Osieku 1879.)

[4] Domac dr. Julijo. O uplivu chlorove sukiseline ($Cl_2O_4 = ClO_2$) na hexylen od mannita. (Izvj. kr. realke u Zemunu 1883-4.)

[5] Šulek dr. B. Lučba za svakoga. Izdala Mat. Hrv. Zagreb 1881.

[6] Ester Gjuro. Pogled u lučbu. Po A. Bernsteinu preveo. U Zagrebu 1874.

Digitized by Google

pisao dr. Fr. I. Tkalac.[1] Dr. Drag. Čech je objelodanio bilježke o apatovačkoj rudnici[2], a dr. Janeček analizu jamničke, lasinjske, strekovačke. Od istoga pisca imamo i analizu zagrebačke vodovodske vode, a od P. Žulića raztvorbu izvor-vode u vrtu zagrebačkoga nadbiskupa.[3] Napokon mi valja spomenuti razpravu Josipa Jande o izopačivanju i patvorenju hrane[4].

Naš napredak u lučbi je dakle po sada vrlo slab; da prosti naš puk njezine prave zadaće i nenazire, to se je na žalost našu pokazalo ljetos na same duhove u Zagrebu, kad je prostota navaliti htjela na lučbarnicu (chemički laboratorium) hrvatskoga sveučilišta, sve u ludoj misli, da ondje bivaju nekakve strahote. Doista se je i ovdje potvrdila Schillerova izreka: „Jedoch der schrecklichste der Schrecken, das ist der Mensch in seinem Wahn.“[5] Naši dobri

[1] Tkalac dr. Fr. I. Hrvatsko-slavonske vode rudnice. (Književnik I. u Zagrebu 1864.)

[2] Čech dr. Drag. Rudna vrela Apatovačka. (Rad jugoslav. akad., knjiga LV. 1881.)

[3] Žulić P. Lučbena raztvorba vrela u nadbiskupskom vrtu. (Izvj. kr. višje realke u Zagrebu 1861. Zagreb.)

(Gl. i razpravu dra. Pilara o našem napredku u mineralogiji.)

[4] Janda Josip. Izopačivanje i patvorenje hraniva (Izvj. trg. sborne učione u Zagrebu 1883-4. Zagreb 1884.)

[5] I u ovdašnjoj sveučilišnoj lučbarnici izvode se (kao što i drugdje) raznovrstni pokusi, izpituju se po nalogu oblasti sumnjiva pića i živež; iztražuju se trupine, za koje se sudbeno sumnja, da su bile otrovane itd. Takva šta bit će nekomu neprilikah na vrat navuklo, pa želeć se osvetiti, razglasi medju prostotom kojekakve grozne priče. A zna se, da što je strašnija kakva pripoviest, to se dalje širi Tako bi i ovdje. Doznalo se je, da je u lučbarnicu odnesen želudac nekog otrovanog čovjeka, to je učinjeno, da se potraži, ima li u njem otrova. „Ode šapat od ustah do ustah; što je dalje sve to jače raste“, dok nepronikne priča, da u lučbarnicu ljude mame, pak jih ondje prešaju i kojekako muče, dok jim neudari biela pjena na usta, koju onda hvataju, kuhaju i odanle najžešći otrov prave.

Ovakve priče, kojim je svatko još koješta dodao, našle su vjernikah, osobito kod seljakah u Zagreb dolazećih i kod težakah ondje boravećih, pa kako su jedni i drugi na duhove praznovali, a valjda i više neg obično pili: razigra jim se mašta, te podju pred lučbarnicu, nadmećuć se u pripoviedanju svakojakih strahotah. Njim se pridruže i drugi, koje bezposlenici, koje gledaoci, tako da se je do skora pred lučbarnicom silan narod sabrao, bez prave namjere, samo vičuć i halabučeć, dok nije stiglo redarstvo, koje je bez velike muke sve množtvo razpudilo i jednoga najvećega vikača zatvorilo. — Mir se je umah povratio, nu prost je narod dugo zazirao od lučbarnice, vjerujuć sve ono, što se je za nju kazivalo. — Iz Zagreba raznieli su težaci te glase mal ne

Digitized by Google

prijatelji preko Drave i Sutle nisu propustili ovu liepu priliku, da prišiju Zagrebu, glavnomu gradu Hrvatske, krpicu radi onog žalostnog i sramotnog prizora. Nego prvo, krivo se to piše Zagrebu u grieh; istina, gungula je na duhove bila u Zagrebu; al je nisu izveli Zagrebčani, nego okolni seljaci i u Zagrebu boraveći strani težaci: zato se je onako brzo taj glas po svoj zemlji raznio, da ima u Zagrebu kuća, u kojoj se ljudi kojekako mrcvare — tà stara je poslovica, da se dobro daleko čuje, a zlo još dalje.

Nu cislajtanski naši mudrijaši nisu vlastni rugati nam se zbog toga izgreda, jer evo neima mnogo godinah, da su se pred lučbarnicom u Gradcu iste sablazni dogodile. Pak je-li to možda dokaz znatnije prosvjete, što nam je javila „Neue freie Presse" od 21. srpnja o. g. (Abendblatt) iz samoga Beča, kako su dan prije stotine ljudih navrle na jednu kuću, jer da onuda obilazi nekakvo strašilo[1]).

Sve ovo dokazuje, da prost puk nije ni drugdje puno pametniji od našega. Al nam neka to bude svakako opomenom, da nastojimo oko pučke prosvjete više nego dosada. Jer pučke škole, kakve su, slabo šire pravo znanje, one namiču djeci samo orudje i sredstva za pribavljanje pravoga nauka, kojemu ona djeca još dorasla nisu. Upravo zato je prieka potreba, da se i kod nas više nego do sada nastoji

---

po svoj zemlji; dok nisu bili od drugih novijih novinah potisnuti u zakutak, ostavivši nam dokaz ad oculos, kako smo još zaostali u prirodoznanstvu, i kako treba da svojski upremo, neb' li mu čas prije put prokrčili i do prostoga naroda.

[1] *(Der Geisterspuk in der Darwingasse.)* Hunderte und Hunderte von Menschen sammelten sich gestern Abends in der Darwingasse an. „Im Dreissigerhaus spukt's!", so flüsterten ängstlich die Kleinen, und unterrichtete Dienstmädchen, sowie sehr alte Weiber bekräftigten die schauerliche Mär. Gegen 9 Uhr Abends hatte man in dem Hause Nr. 30 der genannten Gasse eine weisse Gestalt im Keller herumgehen gesehen. Den Neugierigen sowie den Aengstlichen in der Darwingasse bringt der heutige Polizei-Rapport eine Aufklärung: Ein Taglöhner hatte im Keller Holz gehackt und wegen der grossen Hitze in Hemdärmeln und einer sehr lichten Sommerkleidung hantiert. Das unbestimmte schwankende Weiss rief nun in der vorgeschrittenen Darwingasse die abergläubigsten Vorstellungen wach: es entstand eine grosse Menschenansammlung, und die Polizei musste einschreiten, um die zahllosen Geisterseher zu zerstreuen. Bei dieser Gelegenheit benahm sich ein Schustergeselle, offenbar ein Nachfolger des Mystikers und Schuhmachers Böhme, so widerspenstig, dass er arretirt werden musste. Bald darauf hatte der Geisterspuk in der Darwingasse unter allgemeinem Gelächter sein Ende erreicht.

Digitized by Google

oko opetovnicah i oko poučnih večernjih sastanakah, osobito zimi. Jer što diete i zbilja nauči u pučkoj učioni, brzo zaboravlja, kad nenastavi nauka.

Prelazim drugomu grunku prirodnih znanostih — *prirodopisju.* Najprije ću navesti, što je uradjeno kod nas za minuloga pol vieka u toj struci *u obće,* a onda ću prieći na pojedine ogranke te znanosti.

I ovdje su nas Srbi pretekli: njim je napisao Grigorije Lazić (učitelj na dolnjo-karlovačkom gimnaziju) već godine 1836. prvi prirodopis, koji je tiskan u Budimu pod naslovom: „Iроста наравна исторія". Mi smo dobili prvo „Naravopisje" stoprv godine 1850. Ja sam preveo (kao što je već gore spomenuto) g. 1856. Zippeov „prirodopis za niže realke[1]"; akademik pako J. Torbar napisao je prirodopis za zreliju mladež.[2]

Za niže učione postarali su se Josip Janda[3] i Z. V. Mařík.[4] Kako se odavde razabire, neimamo sve do sada kakvoga ovećega znanstvenoga, a bome niti popularnoga prirodopisa. A to je grdna oskudica; jer je poznavanje prirode t. j. stvarih, koje nas okružuju, bar prieka potreba po svakoga čovjeka, pa što se u tom pogledu uči u nižih učionah, premalo je za sav život.[5]

---

[1] Šulek B. Zippe-a prirodopis za nižje realne škole. Nakl. školska u Beču 1856.

[2] Torbar J. Prirodopis životinjstva, bilinstva i rudstva. Za zreliju mladež napisao. U Zagrebu 1868.

[3] Janda Josip. Prirodopis za pučke i gradjanske škole u tri stupnja (prievod s njemačkoga):

Prvi stupanj (po četvrtom njemačkom izdanju): Najvažnije prirodnine trijuh prirodnih carstva.

Drugi stupanj (po drugom njem. izd.): Najvažnije prirodnine triju prirodnih carstva.

Treći stupanj (po trećem njem. izdanju): Obće o životinjah.

[4] Kratak prirodopis. Za gradjanske više djevojačke i pučke učione sastavio Z. V. Mařik. U Zagrebu 1873.

Mařik V. Prirodopis iz sva tri carstva:

I. knj. Crtice i pripoviesti o sisavcih. Sa 8 tabla Drugo povećano i izpravljeno izdanje.

II. knj. Crtice i pripoviesti o pticah. Sa 4 table.

III. knj. Crtice i pripoviesti o dvoživcih, ribah i mekušcih. Sa 5 tabla.

IV. knj. Crtice i pripoviesti o bubah i ostalih nižih životinjah. Sa 4 table.

V. knj. Crtice i pripoviesti o bilinah i rudah. Sa 6 tabla.

[5] Hasek Cezar: Prirodopisna obuka u pučkoj školi. (Izvj. kr. muške i ženske prep. i vježbaonice u Zagrebu 1878-9.)

Digitized by Google

Uspješna obuka u prirodopisu nemože se ni pomisliti bez slikah. Za sada imamo tri prirodopisna atlasa: Hartmanov[1], Schubertov[2] i bezimenika s rukovodnikom od Cesara Haseka i J. Jande.[3]

Al djeli o prirodopisju u obće nije izcrpeno naše prirodopisno književtvo: o pojedinih granah prirode napisalo se je toga kod nas puno više, dapače o nekih strukah imamo već upravo obilatu književnost. Pošto će gospoda akademici Brusina i Pilar potanko razložiti naš napredak u zoologiji, mineralogiji i geologiji: to ću se ja ovdje stegnuti na samo biljarstvo, i razložiti, što je kod nas pisano o biljarstvu u obće, a što o našem domaćem bilju, o cvjetani trojedne kraljevine i pojedinih njezinih krajevah.

O *biljarstvu* u obće neimamo do sada drugih do školskih knjigah. Ja sam godine 1856. na poziv kr. zemaljske vlade napisao za više razrede srednjih učilištah „Biljarstvo. Uputa u poznavanje bilja.“ Da bude djelo praktičnije, dodao sam mu godine 1859 drugi diel, koji je o trošku Matice hrvatske izašao, a sadržava mali botanički rječnik, uputu u biljarenje i kratku poviest našega biljarstva. Dr. Ivan Kiseljak preveo je god. 1856. s njemačkoga „Alojzija Pokornoga pouku u botaniki, za niže razrede srednjih učionah.“ Isto djelo preradio je po 8. izdanju pokojni akademik Živko Vukasović god. 1871.;[4] a treće hrvatsko izdanje toga djela priredio je god. 1883. J. Janda.[5] Isti pisac sastavio je godine 1878. „Počela botanike za više razrede srednjih učilištah.“ Ovo je dosada naša najobilnija uputa u obće biljarstvo. Ž. Vukasović napisao je g. 1863: Životoslovje bilja sa uvodom u prirodoslovje. Sa osobitim obzirom na gospodarstvo.“ Knjiga je ova namienjena gospodarsko-šumarskomu učilištu. Mijo Vrbanec pretočio je Schubertov Prirodopis bi-

[1] Hartmán Lavoslav. Atlas slikah k prirodopisu živinstva i bilinstva sa 334 slike na 32 table s tumačenjem svih slikah na hrvatskom, slovenskom, latinskom, talijanskom, njemačkom i magjarskom jeziku. U Zagrebu 1865.

[2] Schubert. Prirodopisni atlas životinjstva, bilinstva i rudstva s hrvatskim prevodom. Zagreb 1875.

[3] Hasek Cesar i Janda Josip. Rukovodnik za prirodopisni atlas sbirke slikanih prirodnina za stienu iz životinjstva, bilinstva i rudstva. U Zagrebu 1874. Uz to atlas.

[4] Vukasović Ž. Prirodopis bilinstva sa slikami, za niže razrede srednjih učiona; njemačko osmo izdanje, pohrvatio i prema potrebi hrvatskih učionah dopunio. Prag 1871.

[5] Janda J. Dra. Vj. Pokornoga prirodopis bilinstva sa slikami, za niže razrede srednjih učiona. Treće hrvatsko izdanje, preradio po dvanaestom njemačkom. Zagreb 1883.

Digitized by Google

linstva.[1] Popularnu botaniku napisao je akademik dr. Mijo Kišpatić pod naslovom „Slike iz bilinskoga svieta.“ Zagreb 1884. (o trošku Matice hrvatske). J. Janda je po Lorinseru opisao jestive sumnjive i otrovne gljive.[2] Krunoslav Veselić naštampao je 1852. četiri svežčića „Domaćega biljoslovja.[3]

Još više toga je izašlo u pomanjih razpravah, razpravljajućih pojedine dielove i predmete obće botanike. Ovamo idu: I. Tkalca „o predavanju botanike.[4] Najviše pako su toga napisali akademici dr. Josip Schlosser Klekovski i Ljudevit Vukotinović, i to koje hrvatski koje njemački i latinski. Da minemo Schlosserove njemačke razprave botaničkoga sadržaja (nabrojene na broj u životopisnoj crti Schlossera od Lj. Rossia str. 14), hrvatski je sastavio monografije o ždralovnicah,[5] o kaćunovicah,[6] razpravljao „o sustavih u biljarstvu[7]; o novom sustavu bilinstva[8], o razprostranstvu bilja kod nas[9] o ustroju i gojitbi cvieća.[10] U rukopisu ostavi opis vrtnoga cvieća.

Vukotinović je pokušao monografiju runjikah[11]; a razpravljao je „o promjenljivosti bilja[12]; „o descendenciji bilja“[13]; „o novijem

---

[1] Prirodopis bilinstva po prirodopisu dra. G. H. Schuberta od prof. M. K. F. Hochstettera, pohrvatio Mijo Vrbanec. U Zagrebu 1876. II. odjel prirodopisa životinjstva, bilinstva i rudstva u bojadisanih slikah s razjasnjujućimi opisi.

[2] Lorinsera Dra. M. V. Najvažnije jestive, sumnjive i otrovne gljive. Hrvatski priredio i razširio Josip Janda.

[3] Veselić Krunoslav. Domaće biljoslovje. U Novom Sadu kod dra. Dane Medakovića 1852.

[4] Tkalac I. O predavanju botanike. (Progr. zagr. gimn. 1860.)

[5] Šloser dr. J. K. Ždralovnice pogledom na naravoslovnu vrst. (Rad jugoslav. akad., knjiga XVII. 1871 i XVIII 1872.)

[6] Šloser dr. J. K. Kaćunovice (Orchideae). (Rad jugoslav. akadem., knjiga XXI. 1872.)

[7] Šloser dr. J. K. O postanku bilinskih sustavah po njihovu kronologičkom redu. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXVI. 1874.)

[8] Schlosser J. (M. D. liečnik žup. zagr.): Systema vegetabilium legibus physiographicis superstructum (Oestr. bot. Wochenblatt 1852).

[9] Šloser dr. J. K. Pripravna radnja za geografiju bilja u trojednoj kraljevini. (Rad jugoslav. akad., knjiga IV. 1868.)

[10] Šloser dr. J. K. Ustroj i gojitba cvieća. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXX. 1875.)

[11] Vukotinović Lj. Pokus monografije runjikah (hieraciorum). (Rad jugoslav. akad., knjiga VII. 1869.)

[12] Vukotinović Lj. O promjenljivosti bilinah i postanju novih vrstih. (Rad jugoslav. akad, knjiga XXXIII. 1876.)

[13] Vukotinović Lj. O descendenciji ili rodoslovju bilinah. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXXV. 1876.)

Digitized by Google

pokretu u botanici")[1], o klasifikaciji u biljarstvu[2], „o nekojih riedkih bilinah"[3], a opisao je život akademika Schlossera[4].

Mijo Prelog razpravljao je o resinah[5]; a Ivan Potočnjak o korjenoplodkah, crvotočinah i goloplodkah[6].

Ja sam pogledao iz biljarstva u praviek Slavenah[7], i pisao o lipi slavenskom stablu[8] (obje razprave su više kulturno-poviestnoga nego biljarskoga sadržaja), pak sam nacrtao vjekopis najslavnijega dalmatinskoga biljara Roberta Visiana.[9] Akademik J. Torbar razpravljao je o uplivu svjetla na bilinstvo.[10] Ob istom predmetu napisa razpravu i Ivan Jelovšek[11]; a Rudolf Krušnjak o organičkoj fosforescenciji bilja[12].

---

[1] Vukotinović Lj. Noviji pokret u botanici. (Rad jugoslav. akad., knjiga LXVI. 1883.)

[2] Vukotinović Lj. O klassifikaciji u biljarstvu. (Rad jugoslav akad., knjiga XXXI. 1875.)

[3] Vukotinović Lj. Nekoje riedke biline na svjetskoj izložbi u Beču 1873. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXVII. 1874.)

[4] Vukotinović Lj. Životopis dra. Jos. Calasancia Schlossera viteza Klekovskoga (Rad jugoslav. akad., knjiga LXV. 1883.)

Evo njegovih njemačkih i latinskih razpravah:

Vukotinović Lj. Hieracia croatica in seriem naturalem disposita. Zagrabiae 1858.

— Noch einiges über Hieracium. (Oestr. bot. Wochenblatt. Wien 1854. 12.)

— Ueber das Genus Ficaria. (Oestr. bot. Wochenbl. III.)

— Ueber Hieracia. (Oestr. bot. Wochenbl. 1853.)

— Ueber eine Varietät von Veronica acinifolia (Daselbst).

— Beiträge zur Flora von Croatien. (Verhdl. d. zool. bot. Vereines 1853.)

— Die Botanik nach dem naturhistorischen. System. Agram 1855.

[5] Prelog Mijo. Nešto o resinah i njihovoj razplodnji. (Program vel. realke u Zagrebu 1876.)

[6] Potočnjak Ivan. Korjenoplodke, Crvotočine i Goloplodke u razvojnih dobah, koje su svim trim jednake. (Izvj. kr. gosp. i šum. učilišta i rataru u Križevcih za g. 1879-80. U Zagrebu 1880.)

[7] Šulek B. Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah a napose Hrvatah. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXXIX. 1879.)

[8] Šulek dr. B. Zašto Slaveni poštuju lipu. (Rad jugoslav. akad., knjiga XLIII. 1878.)

[9] Šulek dr. B. Roberto de Visiani. (Rad jugosl akad., knjiga L. 1879.)

[10] Torbar J. Upliv svjetla na bilinstvo. (Jahresber. der k. k. Ober-Realsch. Agram 1860.)

[11] Jelovšek Ivan. O dělovanju topline, světlosti i munjine na bilje. (Izvj. kr. više realke u Zagrebu 1872.)

[12] Krušnjak Rud. Organička fosforescencija bilja. (Program male gimn. u Karlovcu 1876.)

*

Digitized by Google

Nisu se naši biljari ustavili kod ovih općih akademijskih elukubracijah, već su uzeli uporavljati biljarstvena načela na našu domovinu, t j. stali su tražiti i izpitivati naše bilje, i to s najboljim uspjehom: za ono prekratko vrieme našega prirodoznanstvenoga prieporoda sva nam je gotovo domovina u biljarskom pogledu pretražena i resultat iztraživanja na vidjelo iznesen.

O tom ću ovdje potanje progovoriti.

Ako i jest znanstvena botanika mladjahno čedo naše knjige; al poznavanje domaćega bilja, osobito pitomoga i štetnoga, staro je i prastaro. Da neponavljam, što sam već jedan put o tom predmetu napisao, napućujem štioce na moju razpravu „pogled iz biljarstva u praviek Slavenah", iz koje se razabire, da je hrvatski narod puno bilja poznavao već u ono drevno doba, kad su bila slavenska plemena na okupu. Da pako toga biljoznanstva nije ni poslije nestalo, tomu je najočitiji dokaz moj imenik bilja, (od 654 strane), u kojem su skupljena jugoslavenska (dakle ne samo hrvatska, nego i srbska, i slovenska) imena bilja.[1] Akoprem se nemogu ni malo pohvaliti, da su u toj knjizi sabrana *sva* naška imena bilja: toliko se opet iz nje jasno razabire, koliko množtvo bilja narod naš poznaje; jer svaka biljka, koja ima hrvatsko ime, mora da je bila poznata Hrvatom, tà nitko neće nadievati ime nepoznatoj stvari. Mogao bi tko prigovoriti, da su ta imena u novije doba postala; al takav prigovor pobijaju pismeni naši spomenici.

Najstariji rukopis, u kojem ima hrvatskih imenah bilja, čuva se u knjižnici sv. Marka u Mletcih; naslov mu je „Liber de simplicibus Benedicti Renij," pisan je g. 1415, a sastoji se iz prekrasnih slikah bilja, kojim su dodata imena bilinah u različitih jezicih, pak i u hrvatskom. Drugo rukopisno vrelo, što ga ja imam, nosi naslov „Erbario italiano-illirico." Ovo je talijansko-hrvatski imenik bilja, pisan na izmaku prošloga stoljeća, a sastavio ga je isusovac otac Mattei iz četiri stara rukopisa, koje poimence nabraja. Jedan od njih da je pisan prije 250 godinah, a drugi da je prepisan u početku 18. vieka iz staroga Mathiola franjevacah u Kreševu. Neće biti puno mladji rukopisi, što jih ima u knjižnicah omiškoga, sinjskoga i visovačkoga samostana franjevacah, gdje se čuvaju stare talijanske biljaruše, a talijanskim imenom bilja pripisana su i hrvatska.

Najstariji štampani imenik bilja ima u knjizi „Semplici dell'

[1] Šulek dr. B. Jugoslavenski imenik bilja. Zagreb 1879. Troškom jugoslavenske akademije.

Digitized by Google

eccellente M. Luigi Anguillara.“ Neznam, kad je ova knjiga prvi put bila tiskana; ja sam pregledao izdanje Gi. Martinella od god. 1561. — Anguillara je bio čuveni biljar; biljario je i po Dalmaciji, a zabilježio i hrvatska imena.

Slavni dubrovački pjesnik Mavro Vetranić (rodjen godine 1482.) nabraja u svojoj pjesmi „Remeta“ množinu hrvatskih imenah bilja; odkuda s razlogom izvodimo, da ta imena bilja nisu poznavali samo liečnici, već i drugi književnici. Nego propadanjem naše narodne knjige nestajalo je sve to više i toga znanja, tako da su napokon trave naše poznavale ponajviše samo nekoje starice, toga radi „travare“ zvane. Stoprv iza našega književnoga prieporoda počelo se je iznovice propitivati po narodu za naška imena bilja, u kojem pogledu je velikih zaslugah stekao presvietli gospodin Mato Vodopić, biskup dubrovački, koji, budući vješt zoolog i biljar, nastojao je, bivši župnikom u Gružu, neumornom pomnjom propitivati u narodu za imena bilja i životinjah, te jih je zbilja množtvo sabrao.

Tako je bilo moguće sastaviti omašnu knjigu od samih narodnih imenah bilja, dok se je u drugih narodah moralo mnogo toga umješno skovati.

Al nije se ostalo kod skupljanja hrvatskih imenah bilja, već se je počelo sustavno proučavati i samu floru trojedne kraljevine.

Da počnemo od Dalmacije. Već sam spomenuo, da je Alojzije Anguillara po Dalmaciji biljario. To je bilo samo onako nuzgredice; pa je ipak opisao preko 760 rodovah dalmatinskoga bilja. Ozbiljnije su se posla primili u naše doba, i to Andr. Alschinger, popisav bilje okolice zadarske.[1] U isto vrieme je proučavao profesor Petter cvjetanu spljetsku.[2] Al sve je nadkrilio slavni Dalmatinac (Šibenčanin) Roberto de Visiani, najposlje profesor biljarstva u Padovi, koji je malo po malo svu Dalmaciju uzduž i poprieko obišao, kupeć pomnjivo sve ondje rastuće bilje. Posljedak svojih putovah iznosio je na vidjelo u pojedinih razpravah[3], dok napokon nesabra sve na okup i napisa svoje veliko djelo „Flora dalmatica“, koje je go-

[1] Alschinger Andreas (professor Jadrensis): Flora Jadrensis, complectens plantas phanerogamas hucusque in agro Jadertino detectas et secundum systema Linnaeano-Sprengelianum redactas. Jaderae 1832.

[2] Petter Franz. Botanischer Wegweiser in der Gegend von Spalato in Dalmatien: Ein alphabetisches Verzeichniss der von dem Verfasser in Dalmatien und insbesondere in der Gegend von Spalato gefundenen Pflanzen etc. Zara 1832

[3] Rob. de Visiani. Stirpium dalmaticarum specimen. Patavii 1826 4°.

Digitized by Google

dine 1842 1852. u 3 diela izašlo, a poslije mu je još dodao dvie svezke „Supplementa.“[1] Svi dosad navedeni pisci dodavali su, koliko su znali, i hrvatska imena opisanomu bilju.

Hrvatska je cvjetana takodjer našla više iztraživalacah; i nije čudo, jer je naša flora osobito raznolika i bogata, pak upravo zato i zanimiva. Najstarije oveće djelo, koliko ja znam, napisaše o našem bilju grof Waldstein i profesor Kitaibel, koje izadje početkom ovoga vieka pod naslovom: „Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae;“ nego druga knjiga toga djela donese upravo samo znamenito bilje u Hrvatskoj rastuće.

Još prije njih iztraživao je našu primorsku cvjetanu slavni biljar Fr. Wulfen (rodjen g. 1728. u Biogradu srbskom), kako se razabire iz njegova posmrtna djela.[2] — Braća Josip i Nikola Host, rodom Riečani, bijahu obojica na glasu biljari, te su oba po domovini marljivo biljarili. Ivan (kanonik zagrebački) ostavio je u rukopisu „Plantae in Dalmatia lectae anno 1802.,“ a druge svoje botaničke bilježke predade svomu bratu Nikoli (carskomu tjelesnomu liečniku), koji jih upotrebi u svojoj „Flora austriaca. Viennae 1827. do 1831.,“ gdje se nabraja i puno hrvatskoga bilja. Naš narodni muzej nasliedio je herbar Ivanov. Godine 1818. biljario je po primorju Fr. Bartling, profesor u Göttingenu. Plodove svoga iztraživanja složio je u svojoj razpravi latinskoj i u djelu što ga je s Wendlandom izdao: „Beiträge zur Botanik. Göttingen 1825.“ — Dr. Vilelmo Noë, koji je boravio od god 1831. do 1844. na Rieci, biljario je veoma marljivo po našem primorju i sastavio „Flora di Fiume e del suo Litorale. (U Izviešću riečkoga gimnazija od god. 1858).“ Istim poslom bavila se je i Englezkinja, gospodja Ana Maria Smith, te je godine 1878. objavila djelce „Flora von Fiume.“ (Verhandlungen der kk. zool-botan. Gesellschaft in Wien). — Muzio

---

Rob. de Visiani. Plantae rariores in Dalmatia recens detectae (U Botanische Zeitung von Regensburg 1829.)

Rob. de Visiani Plantae dalmaticae nunc primum editae (U Botanische Zeitung von Regensburg 1830.)

[1] Rob. de Visiani. Flora dalmatica, sive enumeratio stirpium vascularium, quas hactenus in Dalmatia lectas et sibi observatas descripsit, digessit, rarioresque iconibus illustravit. Dresdae et Lipsiae 1842-1852. 3. vol. et 2 supplementa.

[2] Franz Freiherr v. Wulfen: Flora norica phanerogama. Im Auftrage des zool.-botan. Vereines in Wien herausgegeben von Dr. Ed. Fenzel u. P. R. Graf. Wien 1858.

Digitized by Google

Tommasini, čuveni tršćanski biljar, objavio je svoje pabirke po našem primorju god. 1870. u razpravi „Streifblicke auf die Flora der Küste Liburniens. (Oesterr. botan. Zeitschrift XX.) Gabriel Strobl biljario je god. 1871. takodjer onuda i napisao o svom putovanju razpravu „Aus der Frühlingsflora und Fauna Illyriens“ (Verhandlungen der kk. zool.-botan. Gesellschaft in Wien. 1872.) U novije doba posjetio je peštanski profesor botanike Vinko Borbás više putah naše primorje i napisao o svom biljarskom iztraživanju nekoliko razpravah.

Od našinacah proučavali su znamenitu primorsku floru akademici dr. Schlosser i Lj. Vukotinović, o kojih ću poslije progovoriti; zatim V. Mihailović, koji je pobilježio bilje senjske okolice[1]; Ljudevit Rossi, koji je proučavao riečku cvjetanu; al svoga djela nije još na svjetlo iznio, i Dragutin Hirc, učitelj u Bakru, koji je objavio „floru okolice bakarske,“ al za čudo, latinskim imenom nije dodao poznato hrvatsko.[2]

Drugi su opet napisali monografije pojedinih rodovah i razredah hrvatskoga bilja. Ovamo idu od starijih razprave Ivana Cresza „de Potentillis“; Ivana Czompo-a „de Euphorbiaceis“; Karla Feuereggera „de Valerianis“; Josipa Sadlera „de filicibus“. Od našinacah pisao je akademik Lj. Vukotinović: „o hrastovih županije belovarske“[3]; „podobe hrvatskih hrastovah okolice zagrebačke“[4]; „pleme sucvjetakah“[5]; opis ružah okoline zagrebačke“[6].

Za slavonsku cvjetanu se je puno manje uradilo. Najstarije vrelo za poznavanje slavonske flore jest „Piller et Mitterbacher· Iter per Posegam et Slavoniae Provinciam anno 1782. susceptum. Budae 1783.“ Al se tu samo nešto malo bilja spominje i opisuje. Pomnjivije je proučio požežku floru pokojni dr. A. Pavić, liečnik požežke županije, vrlo vješt i marljiv biljar; al neznam, kamo je dospio njegov rukopis i biljnik; god. 1872. izdao je na svjetlo Ivan Kom-

[1] Mihailović V. Flora senjske okolice. (Izvj. kr. vel. gimn. u Senju 1872-3. Zagreb.)

[2] Hirc Dragutin. Flora okolice bakarske. (Rad jugoslav. akad., knj. LXIX. 1884.)

[3] Vukotinović Lj. O hrastovih županije belovarske. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXII, 1873.)

[4] Vukotinović Lj. Podobe hrvatskih hrastova okoline zagrebačke. Zagreb 1883.

[5] Vukotinović Lj. Pleme sucvjetakah (Compositae) u Hrvatskoj dosad našastih. (Rad jugoslav. akad., knjiga LVIII. 1881.)

[6] Vukotinović Lj. Opis ružah okoline zagrebačke. (Rad jugoslav. akad., knjiga LXIX. 1884.)

Digitized by Google

lanec „popis javnocvietnih bilinah požežke okolice[1]. Sriemsku cvjetanu proučili su dr. Wolný, profesor u Karlovcih, koji je i za Vukov rječnik puno naših imenah bilja sabrao; zatim dr. Budai. Profesor Lazić sabrao je bilje okoline dolnjo-karlovačke, a dr. E. B. Godra popisao je „Cyperaceae et Gramineae" sriemske[2].

Kako se odavde razabire, pretraženi su bili pomnjivo u botaničkom pogledu svi dielovi trojedne kraljevine; al nije bilo knjige, koja bi svu tu biljarsku gradju priokupila; nije bilo flore hrvatske, koja bi obuhvatala bilinstvo svekolike trojedne kraljevine. Toga mučnoga posla primio se je pokojni akademik dr. J. Schlosser, a drug mu je bio i pomagač akademik Vukotinović. Do 30 godinah pripravljao se je Schlosser za tu ogromnu zadaću, kao što dokazuju mnoge razprave[3]. Napokon je godine 1869. troškom jugoslavenske akademije svjetlo ugledala: „Flora croatica, exhibens stirpes phanerogamas et vasculares cryptogamas, quae in Croatia, Slavonia et Dalmatia sponte crescunt, nec non illas, quae frequentissime coluntur." — Akademik Vukotinović popunjavao je djelo mnogimi razpravami[4]; a godine 1876. izdali su obojica: „Bilinar, flora

---

[1] Komlanec Ivan. Popis javnocvietnih bilina požežke okolice. (Izvj. kr. vel. gimn. pož. od god. 1872-3.)

[2] Godra Dr. E. B. Monographie von Syrmien mit 1 Karte. Ethnographisch-topographische, kulturhistorische und statistische Skizze des Peterwardeiner Grenz-Regimentsbezirkes. Semlin 1873.

[3] Evo jih nekoliko:

Šlosser dr. J. K. Reise-Flora aus Südcroatien 1852.

— Vorarbeiten zur Flora Croatiens 1852.

— Naturhistorische Wanderungen durch Nordcroatien 1854.

— Reiseflora aus Südcroatien 1856.

(Sve 4 razprave u „Oesterr. bot. Zeitschrift von Dr. Skofitz.)

Schlosser et Vukotinović: Bericht über eine Reise im Jahre 1852 nach dem kroatischen Küstenlande, Lika und Korbavien.

Schlosser et Vukotinović. Syllabus Florae Croaticae additis descriptionibus specierum novarum. Zagrabiae, Typis Dr. L. Gaji 1857.

[4] Vukotinović Lj. Botaničke crtice i dodatci na Floru Hrvatske za g. 1870.) Rad jugoslav. akad., knjiga XV. 1871.)

Vukotinović Lj. Botaničke crtice i dodatci na Floru hrvatsku. (Rad jugoslav. akad, knjiga XIX. 1872.)

Vukotinović Lj. Nove biline i druga Addenda Flori hrvatskoj. (Rad jugoslav. akad, knjiga XXXIV. 1876.)

Vukotinović Lj. Nove biline i razjasnjenja o njekojih dvojbenih. (Rad jugoslav. akad., knjiga XXXIX. 1877.)

Vukotinović Lj. Najnoviji prilozi na floru hrvatsku. (Rad jugoslav. akad., knjiga LVII. 1881.)

Digitized by Google

excursoria. Uputa u sabiranje i označivanje bilinah u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji." Ovo je izvadak pomenutoga velikoga latinskoga djela, a prva hrvatska specijalna botanika. Dragutin Hirc je godine 1880. napisao „Slike iz hrvatske cvjetane", u kojih se opisuje popularno nešto našega domaćega bilja.

Iz ovoga, što sam do sada naveo, mogao je svatko razabrati, da su svi redovi bilja javnocvietnog našli književnih prijateljah; a tajnocvjetkami slabo se je tko bavio, gljivami pako baš nitko do akademika Stjepana Schulzera Müggenburžkoga, c. kr. satnika u miru, koji je, može se reći, sav svoj duševni život posvetio mykologiji, proučavanju gljivah, a naročito slavonskih.[1] Ova struka biljarstva, kod nas do sada sasvim zanemarena, znamenita je s više razlogah: prvo, samo jednostavno, pak opet za čudo umješno ustrojstvo, gljivah, koje ponajviše preko noći narastaju, da se opet preko noći razpadnu, znamenita su zagonetka životoslovja (fiziologije); drugo, gljive, budući više putah tako sitne, da jih okom prostim jedva razabireš, zasiecaju vrlo često duboko u život drugoga bilja; kao što n. pr. Peronospora infestans (od koje nam zna korun gnjiti), Oïdium Tuckeri, (koji nam prije nekoliko godinah primorske vinograde pohara), da mučim o raznih vrstih snieti, glavnice, medljike, s kojih nam tako često strada pitomo bilje; dapače Pasteur dokazuje, da sve bolesti vina poliežu od raznih vrstih pliesni. A što će reći pliesan? sićušne gljivice. Napokon znamenita je mykologija još i zato, što nam jasnije nego ikoji drugi ogranak žive prirode predoćuje, kako razne vrsti gljivah jedna u drugu po gotovu nevidom prelaze; jer valja znati, da se dan danas poznaje do 10.000 vrstih gljivah. Akademik Schulzer je resultat svoga iztraživanja iznio na vidjelo u jedno 60 razpravah; a sad je podnio jugoslavenskoj akademiji svoje ukupno djelo, da ga štampa. Ima tu opis od preko 1400 oblika slavonskih gljiva, a koja tisuća prekrasno bojadisanih slika.[2]

---

[1] Da se je Schulzer uspješno bavio i ostalom florom slavonskom, potvrdjuju gg. Schlosser i Vukotinović u svojoj „flora croatica", pišuć na str. IV.: „Juvit nos porro in enumeratione plantarum slavonicarum opus: „Pauli Kitaibelii additamenta ad floram Hungaricam", editum per clarissimum et zelosissimum Augustum Kanitz; et insuper opus ejusdem auctoris in consortio cum clarissimis viris Stephano Schulzer de Müggenburg et Josepho A. Knapp: „Die bisher bekannten Pflanzen Slavoniens."

[2] Da se nebi komu činilo, da prevršujem, hvaleć u velike ovo Schulzerovo djelo, navest ću rieči glasovitoga gljivara (mykologa) Bresadole

Digitized by Google

Na kraju svoje razprave odgovorit ću još na jedno pitanje: je li sav ovaj napredak prirodoznanstva ostao samo u knjigah, u šaci učenjakah, ili je već stao zasiecati i u druge vrste naroda, u život? Kako sam spomenuo, naše pregnuće na prirodne znanosti počimlje negdje oko 1853. godine; za tako kratko vrieme nemože biti dašto govora o kakvom osobitom napredku, a najmanje o napredku našega puka, na kojega naša knjiga slabo može u obće djelovati; al opet opažamo s radošću, da taj osvitak prirodoznanstva djeluje ne samo na one, koji su se u srednjih učionah učili prirodoznanstvu, nego i na širje razrede. — Kad sam ja prije 25 godinah hodio po šumah, da biljarim, smatran sam bio nekakvim čudakom, koji traži ptičja gniezda po šumi; a sada ćeš po ljetu svaki čas sastati mladića s mrežom ili s biljarskom kutijom. Prije 35 godina jedva je komu na um palo šetati po krasnoj okolini zagrebačkoj; sada jih sretaš četami na liepom danu. Samo nekoji „fantaste“ popeli su se (obično na proštenje Jakovljevo) na zagrebačku goru; sad ćeš

---

iz njegove ovih danah izašle knjižice, u kojoj opisuje jednu od Schulzera obretenu, do sada nepoznatu vrst gljive, koju Bresadola prozva u slavu obretnika „Schulzeria“. Evo što p'še pisac te knjižice u predgovoru: „Il chiarissimo Micologo Stefano Schulzer de Müggenburg I. R. Capitano emerito, col quale già da parecchi anni mi trovo in corrispondenza, ebbe la gentilezza di inviarmi il suo bellissimo lavoro ancora inedito e che porta il titolo „Die Pilzformen aus Slavonien“, affinchè potessi considerarlo, e formarmi un' idea sui Funghi della Slavonia.

Consta quest' opera di 3 grossi volumi in foglio, in cui tutte le specie di miceti sonvi illustrate con eccellenti figure disegnate sulla natura dall' egregio autore, il quale anche tuttora continua, quantunque più che ottuagenario, la sua illustrazione con rara maestria.

Dalla osservazione della stessa mi potei persuadere, che la Flora micologica cresce in Slavonia lussureggiante con una infinità di forme nuove, e dovetti deplorare, che un lavoro così importante e così naturalmente illustrato restasse sullo scaffale dell' autore senza entrare nel patrimonio della scienza; e faccio perciò voti, che la patria Accademia di Agram voglia assumersi l' incarico di renderlo di pubblica ragione.

Tra le forme nuove, ivi descritte ed illustrate, due specialmente richiamarono la mia attenzione Esse mi sembrarono far parte di un nuovo genere di Agaricini, che io volli denominare Schulzeria, in omaggio dell' illustre scopritore, e ne chiesi allo stesso il permesso di poterlo pubblicare. Il venerando vegliardo melo concesse tosto, anzi egli stesso copiò dall' originale le figure, e le descrizioni, estese in lingua germanica, e me le trasmise.“

Digitized by Google

po ljetu na liepom vremenu svaki čas sastati putnike penjuće se tja na Sljeme. Dapače imamo već i „planinsko družtvo“, koje dobro uspieva, te je puno toga uradilo, da olakoti penjanje na visoke naše planine, u kojem pogledu članovi družtva prednjače.

Naše gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcu nastoji takodjer revno oko širenja prirodnoga znanja; jer se ondje sve prirodne znanosti prema potrebam gospodarstva predaju, pa kako se sve umno gospodarenje osniva na poznavanju i uporavljanju prirodnih zakonah, nije moguće pomisliti, da tomu nauku o prirodi nebi ostalo traga i u praktičnom životu. Dapače s veseljem razabiremo, kako se množi dnevice broj racionalnih gospodarah, koji će malo po malo morati djelovati i na sam puk.

Gradjevni odsjek naše zemaljske vlade je takodjer s druge strane upriličio proučavanje prirodnih odnošajah naše domovine ustrojiv uz naše rieke jedno 34 postaje, na kojih se pazi, koliko kiše pada i kako voda raste, da se može dojaviti niže ležećim postajam. Uz to se pazi ondje i na toplotu, te će se odanle razviti moći prave meteorološke postaje.

Družtvo prijateljah prirodoznanstva stvara se upravo sada.

Sve je ovo očit dokaz budeće se ljubavi prirode; ta ljubav pako pobudjuje dašto na poznavanje njezinih stvorovah, a uz to uznosi um naš više nego išta do uzvišenih mislih, ter oplemenjuje srce naše i potiče ga na krepostna djela, t. j. na život prema vječnim zakonom prirode. Bivalo ovako i u napredak, a sve to više!

Digitized by Google

Napredak mineralogije i geologije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji od god. 1835 do god. 1885.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 19. studenoga 1885.

PRAVI ČLAN DR. GJURO PILAR.

Promatrajuć sve ono, što se je kod nas zametnulo, osnovalo, razvilo i uvelo amo od god. 1835.: čovjek se nehote mora da sjeti mudre rieči *Augusta Laugela,* koji veli: „da su sve nauke sestre i da napredak jedne uvjetuje napredak svih ostalih.“ — Na slavenskom jugu, a napose kod nas u Hrvatskoj vladaše početkom ovoga vieka duševni driemež, bezsvjestica. Pojedini daroviti ljudi pojavljuju se, nu neznaju, kako da svoje darove na obće dobro upotriebe, ta neimaju kome da pišu i govore, većini su nerazumljivi, nema tko da ih sluša, kano da bi htjeli propoviedati posried pustinje. Ali eto doskora pojavi se mala šaka narodnim duhom nadahnutih ljudih; počeše narodu govoriti materinjim mu jezikom. Stvoriše pravopis, počeše njegovati liepu knjigu, a do malo, eto ti pravnika i povjestnika, koji stadoše drevne pravne i povjestne spomenike naroda na svjetlo iznašati. Nješto kašnje evo već počimlju proučavati cvjetanu zemlje, pa i samu zemlju. Niču i druge grane nauke, mudroslovje, matematika, fizika. zoologija, geologija, pa i liepe umjetnosti bude se na nov život, ne možebit bez povoda, već po prirodnih zakonih razvoja, uticanjem svih ostalih, manje ili više srodnih disciplina. Zemljište za sjetvu znanosti bilo je priudešeno.

Tako je djelovao prije petdeset godina započet prieporod književnosti hrvatske blagotvorno na razvoj svih nauka u priestolnici hrvatskoj, a posredno i u samom narodu. Kano što se kružni vali množe kad padne kamen u vodu, noseć gibanje do najudaljenije obale jezera: tako se razprostrie po cielom narodu našem iskra nauke, ukresana prieporoditelji ne samo književnosti, nego i duha hrvatskoga.

Digitized by Google

Prvi plodovi znanstvenoga rada u Hrvatskoj nisu mogli iz više razloga doseći veće znamenitosti, a medju inimi poglavito s toga. što su se realnimi naukami inozvaničnici samo nuzgredice bavili. U ostalom prvi zametci nauke moraju biti po prirodnom zakonu nepodpuni, embrionalni. Prieporoditelji prije petdeset godina bavili su se raznimi granami nauke, bili su državnici, političari, novinari, literati, pjesnici i historici, dakle pravi polihistori, i čovjek se mora diviti svestranosti mnogih. Iz toga sintetitičnoga rada razvilo se je malo po malo strukovno dieljenje rada, te danas, poslie petdeset godina, vidimo u Hrvatskoj liepu kitu strukovnjaka, radećih marljivo oko svestranoga proučenja majke domovine.

Za prirodne nauke je prije petdeset godina kod nas bilo razmjerno najmanje uvjeta za samostalan razvoj. U ostalom nisu prirodne nauke baš ni u susjednih zemljah prije petdeset godina nalazile osobite njege. Veliki politički dogodjaji usredotočivali su tada pažnju država i vlasti oko vanjskih zapletaja, oko vojničkih stvari, a gojenje nauka bilo je prepušteno brigi pojedinaca, koji su se imali boriti s raznimi težkoćami, a imenito s nedostatkom novčanih sredstava. Napose to vriedi za geologiju, koja bez izdašne državne podpore nemože svojoj zadaći zadovoljiti.

Kakav je napredak minerologija i geologija u Hrvatskoj zadnjih petdeset godina učinila, neka nam sliedeća kratka crta predoči.

Hrvatska spada u broj zemalja bogatih na rudah. U srednjem vieku cvalo je u Hrvatskoj rudarstvo na mnogih točkah. Sada se tek po grmljem zaraslih kupovih trosaka zaključiti može, da se je tamo u obće ikada ruda vadila. Dandanas je rudarstvo u Hrvatskoj, osim malih iznimaka, posvema propalo; s toga je poznavanje rudnoga blaga još nepodpuno. Pa ipak se iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije poznaje preko stotinu sigurno opredieljenih ruda, medju timi i njeke mineralne riedkosti.

Literatura o rudah Hrvatskih siže u prošli viek. Prve mineralogičke radnje imaju za predmet analizu obilnih u Hrvatskoj mineralnih vrela. Zadnjih petdeset godina analizovana su vrela u Topuskom u bivšoj banovačkoj krajini po *F. C. Schneideru* (Sitzungsber. der k. Akad. der Wissensch. XLV. 2, 483). Isti je podvrgao kemičkom iztraživanju kiselicu u Lasinji (ibid. p. 494). Lipičko jodno vrelo izpitivao je *A. Kauer* (ibid. XLVII. 2, 101). Kemik c. k. geologičkoga zavoda u Beču *C. v. Hauer* daje analizu Stubičkih vrela (Jahrb. d. geol. Reichsanst. VII. p. 603.), te varaždinskih toplica (ibid. IX. p. 165). Sliede analize vrela u Jamnici, krapin-

Digitized by Google

skih Toplicah, Lipiku, Daruvaru, Velikoj, analiza strekovačkoga vrela po *Ludwigu, Cehu, Janečku* i drugih, zatim analiza zdenaca zagrebačkih, savske vode i sadanjega vodovodnoga zdenca po pokojnom bečkom kemiku *Kletzinskom.*

Kemičkih analiza raznih ruda iz Hrvatske ima malen broj i od toga je do danas malo u literaturi poznato. *Zepharovich* u svom mineralogičkom leksikonu austrijske monarkije objelodanjenom god. 1859. navadja samo 35 vrstih ruda poznatih iz Hrvatske. Evo popisa tih ruda abecednim redom.

1. Asphalt
2. Bakar
3. Baryt
4. Barnit
5. Calcit
6. Chalkopyrit
7. Chrysokolla
8. Cinnabarit
9. Coelestit
10. Cuprit
11. Dolomit
12. Epsomit
13. Galamit
14. Haematit
15. Hausmannit
16. Lignit
17. Limonit
18. Magnetit
19. Malachit
20. Naphta
21. Olovo
22. Psilomelan
23. Pyrolusit
24. Quarz
25. Siderit
26. Smectit
27. Soda
28. Steatit
29. Strontianit
30. Succinit
31. Sulphur
32. Tetraedrit
33. Turmalin
34. Zlato
35. Željezo.

U drugom popunbenom svezku istoimenoga djela, objelodanjenom godine 1873. navadja *Zepharovich* samo devet novih ruda iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i to:

1. Smithsonit
2. Hypersthen
3. Labradorit
4. Gyps
5. Polianit
6. Stilpnosiderit
7. Chromit
8. Magnesit
9. Gersdorfit.

Prema tom popisu poznato je bilo iz Hrvatske do god. 1872 u svemu samo 44 vrsti ruda. Od domaćih prirodopisaca su se u to doba učinili zaslužnimi za poznavanja minerala Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, dr. *Tkalac,* prof. zagrebačke gimnazije, koji je njeke rude sam analizovao, *Lanza, Vukotinović, Vukasović, Mijo Sabljar, Kostka.* Potonji rudarski komisar (Schürfungskommissär) sabrao je liepu zbirku banovačkih ruda za naš muzej, te je medju ostalimi odkrio srebronosne olovne rude kod sv. Jakova u gori zagrebačkoj.

Godine 1870. bio sam pozvan, da kao pristav narodnoga zemaljskoga muzeja preuzmem uredjenje mineralogičko-geologičkoga odsjeka rečenoga zavoda. Došavši u zavod našao sam hrpu na podu se potežućih ruda i njeke ormare sa kamenjem i okaminami, u kojih su etikete čestim seljenjem posvema poremećene bile, tako da se

Digitized by Google

za nalazište većine primjeraka nikako nije saznati moglo. Prvi moj rad smjerao je na uredjenje obćenite mineralogičke zbirke, zatim sam počeo pobirati domaće rude, koje sada u mineralogičko-geložkom muzeju tri ormara zapremaju. Ta je zbirka umnožena darovanjem zbirke domaćih ruda po pokojnom rudarskom satniku *Lazartoviću,* te malim brojem dalmatinskih ruda nalazećih se u zbirci Lanzinoj, god. 1876 za naš muzej nabavljenoj. Ta je zbirka za 15 godina ponarasla tako, da sa poznatimi jur rudami obsiže do 110 vrstih.

U razdobju zadnjih 50 godina zvjezdoviti su prostori dvakrat našoj domovini rudne darove poslali. Tu mislim meteorite. Prvi je pao god. 1842, 26. travnja u 3 sata po podne kod Pusinskoga sela blizu Milene u varaždinskoj županiji. Drugi je pao kod Slavetića dne 22. svibnja 1868. u 10½ satih prije podne. Žalibože su ti riedki darovi većim dielom izvan zemlje otišli, a u našem muzeju nalaze se samo maleni odlomci. Spomenuta dva meteorita bila su predmetom iztraživanja poglavito pokojnoga i velezaslužnoga *V. Haidingera,* ravnatelja c. kr. geložkoga zavoda u Beču, a Slavetićki proučio je i u „Radu" jugoslavenske akademije opisao pravi član i sada predstojnik matematičko-prirodoslovnoga razreda g. *Josip Torbar.*

Pokretačem realnih nauka grupe mineralogičko-geologičke u Zagrebu može se smatrati profesor fizike na zagrebačkoj akademiji *Peter.* On je prvi počeo pobirati rude i kamenje, te je oko godine 1843. i 44. imao malen krug ljubitelja prirode, kojim je geologička i mineralogička djela (n. pr. Mohsa) pozajmljivao na izučenje. Još sad živući njegovi prijatelji smatraju ga najnaobraženijim čovjekom svoga vremena u zidinah grada Zagreba.

Medju marljive sabiratelje poslie petdesetih godina možemo ubrojiti i majora u miru, te čuvara netom osnovanoga narodnoga muzeja *Miju Sabljara.* Po svom glavnom zanimanju bio je više numismatik, nu nemanje je revno pobirao hrvatske rude i kamenje, te ih pomno registrirao.

Dr. *Aleksa Rakovac,* glavni zasnovatelj i pokretač narodnoga muzeja, sastavio je mineralogičku i petrografsku zbirku okolice varaždinsko-topličke, te je kašnje, poslie šesdesetih godina napisao njemačko djelo o mineralnoj kupelji varaždinsko-topličkoj.

Geologijom se je kod nas takodjer, prem nuzgredice, bavio pokojni dr. *Jos. Kalasancij Schlosser Klekovski.* Kao prokušan botanik i florista, opažao je on uviek onaj tiesni odnošaj, postojeći

Digitized by Google

izmedju tla i cvjetane, te je tom odnošaju u svojih spisih mjestimice izraz dao.

Specijalnije se je zanimao geologijom njegov prijatelj i donjekle učenik *Ljudevit Vukotinović*. Od njega imamo u spisih bečke akademije, te u „Radu" jugosl. akademije, više razprava geologičkoga sadržaja, tako: o dioritih gore zagrebačke, o Plitvičkih jezerih, itd.

Od njega potiče pokus detaljne geologičke karte gore Moslavačke, u kojih je devet geologičkih članaka izlučeno. Ta se manuskriptna karta čuva u mineralogičkom muzeju.

U Dalmaciji radio je istodobno dr. *Lanza*, čuvar spljetskoga arkeologičkoga muzeja, koji se je puno bavio prirodnimi naukami, te sabirao prirodnine toli obilne po Dalmaciji. Kad su geolozi bečkoga geologičkoga zavoda započeli svoja pregledna iztraživanja u Dalmaciji, našli su u privatnom muzeju Lanzinom obilna materijala, da se u zemlji po svom geologičkom sglobu posve nepoznatoj, lako i brzo orientiraju.

Glavni impuls za geologičko poznavanje naše zemlje došao je izvana, t. j. iz Beča. Tamo se je ustrojilo družtvo izpitatelja prirode i to pod vodstvom *Vilima Haidingera*, izvrstna mineraloga i geologa, koji si je dugogodišnjim neposrednim doticajem sa prvimi englezkimi učenjaci pribavio onaj smisao za udruženje rada i u prirodnih nauka, koji je smisao još pomanjkavao u iztočnih stranah Evrope. Haidingerovim se nastojanjem osnova god. 1849. c. kr. geologički inštitut u Beču, kojemu bi montanički muzej predan. *Haidinger* posta ravnateljem zavoda. Broj geologa zavoda bje postupno umnožavan, te oko šestdesete godine počeše sustavno proučavati Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju u svrhu sastavljenja pregledne geologičke karte. *Dionys Štur, Foetterle, Stoliczka, Suess, Hauer, Stache*, od mladjih *Schloenbach, Paul, Neumayr, Oskar Lenz, Tietze* počeše zalaziti u naše strane, te objelodaniše rezultate svoga iztraživanja bud u spisih c. kr. geologičkoga zavoda, bud u publikacijah carske bečke akademije znanostih.

Suvremeno sa radnjami starijih bečkih geologa počeo se je zanimati za geologičke odnošaje naših zemalja pokojni velezaslužni *Živko Vukasović*. Naumi pisati geologiju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, nu od svoga djela tek prva poglavja dovrši, a materijal njegova rada objelodani akademija god. 1879 (u XLVI. knjigi „Rada").

Digitized by Google

Godine 1871. počeh i ja geološka iztraživanja zemlje četveromjesečnim proučavanjem geoložkih odnošaja u tadanjoj prvoj banskoj pukovini. U kraju gdje je do tad bilo poznato samo naslaga mediterranskih, i kongerijskih, nadjoh malo ne sva uda, počam od karbonskoga sistema uz razno, eruptivno stienje, imenito diabase, porphyrite i serpentine. U četiri samo mjeseca pobrah preko 200 vrstih miocenskih mekušaca, koji su pokazivali mnoge razlikosti napram istodobnim okaminam bečke kotline. Bijaše tu tipa, kojih ima talijanski gornji miocen i pliocen.

Važno je bilo takodjer odkriće medju Trepčom i Kremešnicom starijih kongerijskih naslaga, koje su kašnje s analognom faunom, te izpod miocenskih morskih naslaga našli u Bosni.

Sliedeće godine (1872) proputovao sam slunjsku, ogulinsku i otočku pukovinu, potonjih godina dio Podravine i Posavine, Djakovštinu, dio Zagorja, Kalnik, Moslavačku goru, okolicu Lipika i Daruvara, a god. 1879. zapadnu Bosnu. Tek iza proučenja geologičkih odnošaja ove susjedne zemlje postadoše jasni mnogi geoložki odnošaji u bivšoj banovačkoj krajini, dapače i na sjevernom podnožju gore zagrebačke. Posta naime sumnjivo, dali eruptivno stienje gore Zagrebačke i Banovine zbilja spada u cjelini svojoj na arkaičku ili paleozoičku grupu formacija, kako su to mislili predjašnji geolozi, čim sličnoga stienja ima u Bosni medju krednimi vrstami. Za goru Zagrebašku pošlo mi je zaista za rukom odkriti u vapnencih ležećih pod diabazi krednih okamina, poimence vrst *Aeteonella gigantea.*

Fruška gora bila je od vajkada priedjelom, kojim su se geolozi veoma rado bavili. Od bečkih geologa bavio se je njome poglavito *Wolf,* zatim *Oskar Lenz,* a u novije vrieme učinio je Frušku Goru predmetom posebnoga iztraživanja dr. *A. Koch,* profesor Kološvarskoga sveučilišta. Iz Novoga Sada zalazili su nješto prije i istodobno prof. *Nedeljković* i *Popović,* koji su obratili pažnju svoju poglavito petrografskom sastavu gore. S te iste strane proučavao je Frušku goru dopisujući član ove akademije dr. *Mijo Kišpatić.*

U pogledu paleontologičkoga blaga može se naša zemlja takmiti sa najbolje obdarenimi. Iz ugljene tvorbe imamo biljevnih otisaka u škriljih kod Trgove i Bešlinca. Trias daje prekrasnih okamina kod Muća i izmedju Doljana i Gornjega Lapca, iz jurskoga sistema imamo okamina kod Dolnjega Lapca i Vinice blizu Karlovca. Fruška gora je dala prekrasnih krednih okamina, eocenska fauna zastupana je u Dalmaciji, na otocih, i osobito liepo kod Bribira. Miocen je

Digitized by Google

sjajna točka u paleontologičkom pogledu, koli obzirom na životinjske toli i na bilinske ostanke.

Paleontologički materijal iz Hrvatske i Slavonije obradjivali su sliedeći strukovnjaci. *Heer* zareznike iz Radoboja, *H. v. Mayer* životinjske ostanke iz smedjega uglja dalmatinskoga, te ostanke vodenoga sisara iz Radoboja, turske okamine Vinice brda opisao je pokojni *Schloenbach*. Krednu faunu Fruške gore opredielio je dr. *Koch*, a potanje proučava *Pethö*.

Eocenska morska fauna čeka još na svoga monografa. Limničku faunu toga sistema (kosinske naslage) proučava namjestni ravnatelj geologičkoga zavoda u Beču *Guido Stache* neprekidno već više nego 15 godina, te je nade, da će njegovo monumentalno djelo za koju godinu sviet ugledati. Dosta česte ribje ostanke Radoboja, Podsuseda, otoka Hvara opisali su *Heckel, Steindachner*, oba u Beču, te *Bassani* i dr. *Drag. Gorjanović-Kramberger. Van Beneden*, profesor Louvainskoga sveučilišta, opisao je kosti morskoga sisara izvadjena iz Susedskih lapora već prije 20 godina.

Miocensku faunu morskoga i sarmatskoga lika iz Banovine opredielio i opisao sam ja god. 1873. S bogatom faunom lužnovodnom i sladkovodnom iz miocena i pliocena u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji bavio se je prof. *Neumayr* i *Paul*, a osobito prof. *Spiridion Brusina*. Fosilne sisare iz diluviuma proučavao je dr. *Dragut. Gorjanović*.

Biljevni ostanci iz ugljevne tvorbe opredieljeni su po *Šturu*. Miocenskom florom Radobojskom bavio se je *Unger* i *Ettingshausen*. Glavni sabiratelji paleontologičkoga blaga bili su *Morlot, Roessler* i *J. Vormastini*, rudarski upravitelj u Radoboju. Zbirka potonjega nabavljena je kašnje za naš muzej.

Floru briega Promine opredielio je bar. *Ettingshausen*, a kašnje *Visiani*. Na biljevnih ostancih bogate Podsusedske lapore počeo je proučavati *Ljnd. pl. Vukotinović*, a nastavio sam ja,

Medju svimi ležišti ostanaka paleontologičkih daleko najznamenitiji je Radoboj. To je mjesto *Franz v. Hauer* nazvao jednom prigodom Mekom, kamo svaki geolog barem jedanput u svom životu putovati ima. I zaista neima lokaliteta, gdje bi životinjski i bilinski ostanci bolje i trajnije sačuvani bili nego u tvrdih, tamnosivih laporih Radobojskih. Najnježniji bilinski cvietci, kukci i ribe, pače što je u obće riedko, i sami leptiri *(Vanessa Pluto)* sačuvani u najnježnijih svojih dielovih, dapače pripoviedaju, da su se na krilih otiska leptirova još posebne, prem slabe boje razpoznavale

Digitized by Google

Iz ovoga kratkoga pregleda naučnoga rada na polju mineralogije, geologije i paleontologije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji tečajem zadnjih petdeset godina može se razabrati postupni napredak u poznavanju tla i svega, što ga sastavlja. No isto tako razabrati je, da je polje za dalnji rad prostrano, i da dosadanje sile nemogu svladati silni materijal, koji obraditelja čeka. Sredstva su takodjer za rad na geologičkom polju nedostatna; nu nadat se je i s te strane boljem, čim se više radne sile pomladjuju. U tom pogledu naše sveučilište čini svoju dužnost, prem čednimi pomagali snabdjeveno, jer je očito, da se ljubav za naukom, i po tom za naučnim iztraživanjem, kod naše učeće mladeži sve to više množi.

Da je akademija jur liepih si zasluga stekla za unapredjivanje nauka, to nije treba na ovom mjestu gotovo ni spomenuti. Za dalnjih petdeset godina, kada se bude slavila stogodišnjica hrvatskoga preporoda, moći će se konstatovati napredak u svih granah nauke u geometričkoj progresiji: tad će se još jasnije opaziti upliv ove akademije i našega mladoga sveučilišta na razvoj nauka. U to ime poželimo tim najvišim naučnim zavodom uspješno djelovanje i slogu u radu za dom i narod veleznamenitu.

---

*

Digitized by Google

O napredku arkeologičke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 21. studenoga 1885.

PRAVI ČLAN S. LJUBIĆ.

Svetkujući se pedesetgodišnjica našega književnoga preporoda, zapade i mene čast, da vas, veleučeni kolege, velecienjena gospodo, izviestim o napredku arkeologičke znanosti u zemljah, koje sastavljaju ovu našu trojednu kraljevinu ili vam Hrvatsku. Ako taj napredak nebjaše do sada dosta obilan i sjajan uza sve bogastvo našega arkeol. položaja, tomu se čuditi nije, uvaže li se dobro okolnosti, u kojih se naš narod nalazio kroz prošle vjekove, dielom naime pod tudjim jarmom, a sav neprestano u borbi za život sa raznimi dušmani, koji ga obkružavali. Osim toga ima i danas naroda od našega daleko moćnijih i bogatijih a u daleko boljih okolnostih, glede položaja političkog navlastito, koji ne malo i u ovom pogledu za našim zaostaju.

Nego uza sve to u njekih stranah našega naroda ova znanost bjaše si našla vrlih njegovatelja još od onda, kad iza više stoljetnoga mraka započeše u Italiji svićati prvi traci nove kulture, sveobćega preporoda, odkuda se kašnje kroz cieli sviet razljegoše. U što su našinci već uz prvo svjetlo znatnu pomoć pružali Italiji na književnom polju u obće, u tom radu ne zanemariše ni samu arkeologiju. Ostaju nam iz najprve dobe dva velecienjena rukopisa od naših i na našoj zemlji sastavljena, u kojih se nalazi nanizan liep broj rimskih nadpisa u Dalmaciji odkritih. Jedan, koj se sada čuva u Marciani *(Cl. 14. n. 124),* nazva slavni Mommsen (Corp. Insc. Lat. III. 271) *codex Tragurinus,* te misli, da je tu sbirku, bar većim dielom, sastavio njeki *Caepio* (Cipcić-Cipico) iz Trogira, a da ju je medju god. 1434—1440 Gjorgj Begna, i on našinac, prepisao. U to doba Dalmaciju proputova (jeseni g. 1435—1436) glasoviti arkeolog Cyriacus Jakinjanin, jedan od najstarijih i najvieštijih italijanskih učenjaka ove struke, te se čini, da se je naš Begna, a

Digitized by Google

možda i Cepio, s njim u tjesnom odnošaju nalazio, pošto nam ostade i jedna Cyriakova poslanica na Begnu upravljena u arkeolog. poslu. Drugi rukopis isto tako iz XV. stoljeća, nazvan po Mommsenu (l. c.) *Jadertinus antiquus,* koj se sada čuva u Vatikanskoj knjižnici (br. 6875), navadja istina 60 nadpisa, koji se nahode i u *Codex Tragurinus,* ali uz ove ima još i ne malo drugih, kojih ondje nema. Po Mommsenu (l. c.) sastavitelj ove druge sbirke bio bi pomenuti Gjorgj Begna rodom iz Zadra. Osim ovih dvaju čuva se u Vatikanu pod br. 7019 još jedan rukopis iz XV. stoljeća, prije svojina Ivana Lucića, sa malom sbirkom solinskih nadpisa, koju je isti Lucić i tiskom na svietlo dao *(Inscrip. Dalm. p. 24).* Jedna druga napokon sbirka nadpisa dalmatinskih, i ona iz XV. vieka nalazi se sada u Modeni medju rukopisi slavnoga Muratorija sa podpisom: *presbyter Marinus Marincisc Albonensis canonicus m. p.* (l. c.), i taj dakako naše gore list.

Ovo su jamačno prvi listići jedva zametnuta pupoljka, ali su i jasni znakovi, da ćemo brzo i do cvjetaka. Prvi, koj se od naših stavi, da i znanstveno obradi arkeologičko polje, bjaše onaj sveobći um, preporoditelj naše hrvatske knjige, koga slavni Ariosto božanstvenim nazva, naime **Marko Marulić** Spljećanin (1450—1524). **Franjo Natalić,** Marulićev sugradjanin i prijatelj, revno je sakupljao starine po Solinu, i u svoju palaču u Spljetu prenašati i zidati davao, a Marulić jih svestrano razsvjetljivao. Povieda isti Natalić, koj je Marulićev život opisao, da je Marko sastavio *Commentarius in inscriptiones veterum in marmore incisas.* Odlomci ovoga djela Markova jesu bez dvojbe oni nadpisi sa tumačem, što smo mi za prvi put podpuno god. 1876 u Radu jugoslav. akademije *(knj. XXXVI—VII. str. 82—102)* na svjetlo iznili pod naslovom: *„Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae, a Marco Marulo Spalatensi collectae et illustratae.* Crpili smo iz rukopisa Ivana Lucića, koj se čuva u Marciani *(Ital. Cl. XI. n. 67).* Prepisa ga Lucić iz Vatikanskoga rukopisa *(br. 5249 f. 1—15),* te je i sam izdao nadpise bez tumača *(Inscriptiones Dalmatiae, Venetiis 1673 p. 24 sqq.)* a po njem i Mommsen (l. c. III. p. 274). Mal ne u isto doba **Simun Begna** Zadranin († 1536), modruški biskup, slavni junak Lateranskoga sabora, onaj, koj god. 1531 na Rieci podignu prvu narodnu tiskaru u našoj zemlji za tiskanje glagoljskih knjiga, veoma se zanimao sakupljanjem i iztraživanjem starih naših spomenika, te je u rukopisu svoje bilježke ostavio (Diz. biogr.). Koncem pako ovog XVI. stoljeća **Dinko Zavorić** Šibeničanin u svojoj hr-

Digitized by Google

vatskoj poviesti latinski napisanoj *(Marciana Cod. lat. Cl. X. n. 40)* upotriebi liepi broj rimskih nadpisa, Mommsenu nepoznatih, koje smo mi prvi put na svjetlo izdali.

Malo zatim početkom XVII. stoljeća rodi se u Trogiru otac naše narodne povjesti **Ivan Lučić** (g. 1609 † 1669). U Lucića našla je i arkeologička znanost gorljiva zastupnika. Već smo i gori njegove zasluge iztaknuli. God. 1673 bieli su sviet ugledale u Mletcih njegove *Inscriptiones Dalmaticae,* koje on stranom sam izpisa iz izvornika, a stranom uze iz raznih rukopisa i knjiga. Nadpisi i drugimi spomenici služio se pako i u svom glavnom djelu *„De regno Dalmatiae et Croatiae (Amsterdam, Francofurti 1666, Viennae 1748 1758).* Uz Lucića radili su tada na ovom polju u Zadru: **Sime Ljubavac,** koj pokupi i razjasni sve do tada poznate rimske nadpise u Zadru i u njegovoj okolici, i **Valerij de Ponte,** zadarski nadbiskupski namjestnik (1656—1669), koj se isto tako zanimao starinami navlastito svog rodnoga grada; na Visu: Dr. **Antun Karamanić** († 1721), poznati Ovidijev protumačitelj, koj se je mnogo bavio starožitnostmi Hvarskimi i Viškimi, te po smrti ostavio znatne uspjehe svojih iztraživanja u rukopisu, koj se čuvao u knjižnici braće Kapor u Korčuli pod naslovom: *Epistolae philologicae in quosdam nummos et quaedam marmora litterata Dalmatiae,* i u drugih pomanjih kašnje kojekuda raznesenih; tako na pr. u sbirki rukopisa vit. Cicogne u Mletcih (sada u grads. muzeju Corer) nalazi se pod br. 1637 snop listova, što su si jedan drugomu pisali o arkeol. predmetih Karamanić i Jakov Salecić Korčulanin, ondje kanonik, iz kojih se razaznaje, da se je i **Jakov Salecić** († 1747) starinami živo bavio (napisa razpravu o brodolomu sv. Pavla, i razsvietli više nadpisa i starih izpravah), a prvi opazi predhist. mogile po vrhovih korčulanskih bregova, kojim Karamanić pravo zvanje pogodi; u Spljetu: **Ivan Pastričić** († 1708), vrli poznavalac iztočnih jezika, koj napisa znamenito djelo: *Patenae argenteae mysticae, quae utpote divi Petri Chrysologi Forocorneliensis civis atque Ravennatis archiepiscopi munus, Foro-Cornelii in catedrali ecclesia s. Cassiani M. colitur, descriptio et explicatio, Romae 1706;* u Postirih na Braču: **Nikola Michieli-Vitturi** (1654—1721), koj se je osobito zanimao novci i nadpisi rimskimi, te je i napisao razpravu o njekojih novcih prvih rimskih careva našastih na onom otoku, jošte u rukopisu, te u Povlju **Ivan Ivanišević** (1608), jedan od najslavnijih naših narodnih pjesnika, koj se bavio rado starinami istoga otoka *(V. Viestnik 1881 br. 2. str. 44).*

Digitized by Google

Dočim se u Dalmaciji tako liepo njegovala arkeolog. znanost, poče se i s ove strane Velebića pomoljavati koj zračić i na ovom znanstvenom polju. Znamo samo za **Nikolu grofa Draškovića** da je bio velik ljubimac rimske numismatike *(V. Viestnik 1880 br. 3. str. 77).* **Pavao Vitezović** (Ritter) Senjanin, pravnički opravitelj dvorski u Beču, lički podžupan (g. 1691), kr. savjetnik i baron († 17. prosinca 1713), mnogo se bavio narodnimi starinami a navlastito opisivanjem grbova, te izda: Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio. Viennae, 1707 u 4-ni sa rezbarijami, te iznova: Editio nova auctior, Zagabriae 1702, 16 listova u 4-ni sa rezbarijami. Ova radnja bje prevedena na hrvatski i tiskana cirilskimi slovi u Beču sa rezbami Zafarovića.

I tečajem XVIII. stoljeća nije manjkalo u nas radnika na njivi arkeolog. znanosti. U Dalmaciji ostavili su dobrih tragova takova rada Dr. **Ante Danieli** *(Tommasoni)* u Zadru *(oko god. 1750),* koj je revno a ogromnim troškom sakupljao starine po zadarskom okružju, navlastito u Ninu, te i sam izkapao, i tako si sastavio bio znameniti muzej, u kom se je kiparstvo iz klasičke dobe osobito odlikovalo *(V. Viestnik 1881 br. 2. str. 58).* I ta naša sjajna sbirka s nehajstva ondješnjega poglavarstva prodje u tudjinstvo, da bude na bubanj razprodana. **Bernardi Jerko,** spljetski kanonik, po nalogu ondješnjeg nadbiskupa Miroljuba Bizza, vrlog njegovatelja starina, sabirao je nadpise po spljetskoj biskupiji. **Petar Barnaba Ferro** Korčulanin († 1777), jezuvit, nalazeći se u Poreču kao gost ondješnjega biskupa Gaspara Negri-a, opisa njegovu sbirku starina, onda veoma na glasu. Isti protumači obširno znameniti nadpis u Skradinu izkopan, izdan pod naslovom: *Commentarius in monumentum Arusianum (Raccolta Calogerana 1753. Tom. 49 p. 439);* te još njekoliko drugih ondje našastih: *„Iscrizioni trovate a Scardona, descritte (Nuova Raccolta d' opuscoli, 1760. Tom. VII. p. 31—59, 1—29. — Istria 1851. 49.);* a ne malo arkeol. razprava ostavi u rukopisu ne sasvim obradjenih. **Lovrić Ivan** — Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del sig. abate Alberto Fortis ecl. Venezia 1776. **Micheli Vitturi knez Rados Ante** — Saggio sopra l' antica città di Salona, Venezia 1779. **Petar Alek. Bogetić,** spljetski kanonik († 1784), veoma se trudio o nadpisih solinskih, te je u rukopisu ostavio: *Inscriptiones antiquae ex marmoribus salonitanis fideliter descriptae.* **Šimun knez Stratiko** Zadranin (1733, 1829), sveučil. profesor u Padovi, matematik na glasu, kašnje senator prve italijanske kraljevine, uspješno se laćao i arkeologičke

Digitized by Google

znanosti, te je na svjetlo dao: *Dell' antico teatro di Padova, Padova 1795. — M. Vitruvii Pollionis, architectura cum exercitationibus I. Poleni et commentariis variorum, Utini 1825. — De duabus formis archetypis aeneis ad antiquum numisma majoris moduli pertinentibus disquisitio, Veronae 1799 in 8-vo cum figuris;* a ne malo ostavi u rukopisih. **Ivan Josip Paulović-Lucić** (1755—1818) Makaranin, doktor obojega prava i biskupski namjestnik u Makarskoj, član raznih akademija, bjaše jedan od najrevnijih iztražitelja drevnih spomenika u Dalmaciji, te su ga i strani strukovnjaci dapače i kr. akademija nadpisa i krasnih nauka u Parizu ne malo cienili. Mnogo je toga na svjetlo dao; nam je pako spomenuti sliedeća djela: *Marmora Macarensia, 1789 (Raccolta Ferrarese vol. XXI); Additio, 1793 (l. c. vol. XXV); editio secunda aucta et illustrata, Rhacusae 1810. — De suplicio aedificiorum sub Diocletiano imperatore, Venetiis 1796* kao *Additio altera,* te *Additio III, Venetiis 1802. — Marmora Traguriensia, Rhacusae 1811. — Romanarum antiquitatum analecta quaedam, Jaderae 1813. — Novissima palaeographica numismatica mythologica atque dactyliographica additamenta, Venetiis 1817* (netiskano). U rukopisu pako br. 1604 Cicognine sbirke u mletač. muzeju *Corer* nalazi se još njekoliko bilježaka, te duga *epistola ad Coletium* arkeolog. predmeta. **Andrija Cikarelić** iz Pučišća na Braču (29 ožuj. 1759 — 14 list. 1823), ondje župnik, budno je tražio i bilježio starine po onom otoku, te jih dielomice i na svjetlo iznio u svojih spisih: *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobiltà, Venezia 1802; — Apologia alla dissertazione sopra la patria di s. Girolamo* (bez mjesta i godine); — *Esame critico sopra la patria di s. Elena,* Spalato 1814; — *Saggio sopra la città di Narona e sopra la republica narentina in Dalmazia 1822* (na svjetlo dao prof. Ivan Danilo u programu Zadarske gimnazije za škol. godinu 1859—60) Zara 1860.

I medju Dubrovčani bilo je od sada valjanih radnika na arkeologičkom polju. **Anselm Banduri** (1671—1743), izučiv nauke u Italiji, proživi svoje dne u Napulju, u Rimu, u Firenci i u Parizu, gdje bi odlikovan sa časti člana akademije nadpisa. Opisao je carigradske starine u dvie debele knjige sa mnogobrojnimi slikami tiskane u Parizu god. 1711 na velikom listu pod naslovom: *Imperium Orientale,* a kašnje u sbirki bizantinskih spisatelja *(Bonnae MDCCCXL knj. 33—34),* te je ovo djelo još i danas veoma uvaženo; — *Numismata imperatorum romanorum a Trajano Decio ad Paleologos Augustos,* s uvodom *Bibliotheca Nummaria,* gdje se na-

Digitized by Google

vadja i oštro prosudjuje sve, što se do onda bjaše pisalo o numismatiki; u Parizu g. 1718 u dvie debele knjige na velikom listu sa mnogobrojnimi slikami, a sliedeće god. 1719 isto tako u Amburgu na četvrtini. I **Ivan Luka Zuzerić** (1716—1746) za rana prodje u Italiju, a zatim do Pariza, da se arkeologičkoj nauki posveti, ali ga u punoj mladosti nemila smrt pokosi, po što se već latio bio ozbiljnoga posla. Ostavi za sobom četiri razprave osobitom vještinom izradjene: *D' un antica villa scoperta sul dosso del Tusculo; — D' un antico orologio a sole ritrovato tra le rovine della medesima; — Sopra una medaglia di Attalo Filadelfo; — Sopra una medaglia d' Annia Faustina.* Sve četiri tiskane su u Mletcih, prve dvie god. 1746 a ostale 1747. Zadnja prvi put izadje na svjetlo g. 1745 na franceski u Mémoires de Trévoux. Medju dubrovačkimi arkeolozi zauzimlje odlično sielo i glasoviti matematik i fisik **Rugjer Bošković** (1711—1787), koj napisa više razprava arkeologičkih, naime o sunčanom satu, o obelisku Cesara Augusta u Rim prenesenu itd. Putujući u Carigrad posjeti Trojanske razvaline i sastavi o tom obširno izviešće, u kom tumači više nadpisa ondje našastih. Ali dočim su ovi Dubrovčani radili na tudjem polju, **Ivan Alethy** (1668—1743) sabirao je i proučavao u samom Dubrovniku starine i prirodnine tolikim žarom i troškom, da je na kratko njegov stan izgledao kao znatan sustavno priredjen muzej. Ostaju nam u rukopisu Ivanove poslanice na Jurja Mattei Dubrovčanina, kanonika sv. Jerka u Rimu, u kojih vješto razlaže o predmetih svoje sbirke. Njegov sin **Antun Alethy** († 1774) isto se bavio starinami, i napisa o njih više razprava neizdanih. **Mihovil** pako **Sorgo** skupljao je revno epidauritanske nadpise.

Medjutim ljubav za starine sve više rasla i u ovostranoj Hrvatskoj. **Baldasar Adam Krčelić** iz Brdovca (15 velj. 1715—1778), doktor i kanonik zagrebački, služio se je starimi novci i nadpisi, da po njih razjasni rimsko doba ove zemlje u svom djelu: *De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae 1777;* ali ne riedko se u svojih ocjenah starih spomenika prevario. Ostavi u rukopisu: *Dissertatio ex inscriptione Sztenyeviczensi de veteri Andautonio, Pannoniae olim oppido,* sada u knjižnici Gajevoj (Rad 32 str. 71). Isto je tako radio **Andrija Blašković** iz Ivanića *(28 stud. 1726—13 ožuj. 1797),* jezuvit, profesor bogoslovja, u svojih razpravah, koje dolaze pod naslovom: *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria, Zagrabiae 1794.* Sabrao je bio liepu sbirku rimskih novaca u Sisku i u Ščitarjevu. Ali ova

Digitized by Google

dva daleko nadkrili **Matija Petar Katančić Valpovljanin** *(12 kol. 1750—24 svib. 1825),* Kapistranac, gimnazijalni profesor u Osieku i Zagrebu, zatim u Pešti na sveučilištu numismatike i čuvar sveučilištne knjižnice. Po sav svoj život bavio se poglavito arkeologičkom znanosti, te se je u tom radu i izkazao kao podpun strukovnjak. Glavna njegova djela jesu: *Dissertatio de columna milliaria romana ad Essecum reperta, Essekini 1781, Zagrabiae 1794; — In veterem Croatorum patriam indagatio philologica, Zagrabiae 1790; — Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, in quo de origine, lingua et litteratura Croatorum, simul de Sisciae, Andautonii, Novioduni, Poetovionis, urbium in Pannonia olim celebrium, et his interiectarum via militari mansionum situ disseritur, Zagrabiae 1795* (monografiju o gradovih Andautonium i Siscia bjaše već izdao g. 1792); — *Tentamen publicum e numismatica utriusque semestris, Pest 1797; — De Istro eiusque adcolis, commentatio, Budae 1798,* (djelo pisano u Osieku još god. 1784); — *Elementa numismaticae veteris,* (po I. Eckhelu), Budae 1799; — Orbis vetus e Tabula Theodosii Imperatoris picta, Pestini 1805? — *Istri adcolarum geographia vetus,* koju preda god. 1805 sveučilištnomu vieću da se tiska; — *Istri adcolarum Illyrici nominis geographia epigraphica, Budae 1825; — Commentarius in Caii Plinii II Pannoniam, Budae 1829,* a to je odlomak njegova ovećeg djela, koje osta u rukopisu, pod naslovom: *Geographia Ptolomei, Plinii, Strabonis, Herodoti et Mosis* (V. Zora 1847 br. 32). Osim toga ostavio je sjaset arkeol. bilježaka u svojih rukopisih, koji se sada čuvaju dielomice u knjižnici peštanskoga sveučilišta, a dielomice u knjižnici jugoslav. akademije. Katančić obično je svoja mnienja utvrdjivao samimi spomenici, kojih je mnogo za svojih čestih putovanjih po zemlji sam odkrio, te će njegova djela biti do vieka od velike pomoći svakomu iztraživaocu stare Panonije. Ali ga treba ipak oprezno rabiti, pošto je ne riedko jako zalutao. Na primjer u razpravi, koja se još danas čuva u rukopisu: *Denarius banalis illustratus,* uze za temelj svojih dokaza jedan novac, koji nije nikako slavonski, da li spada bezdvojbeno na Vlada II. Drakula vojvodu Vlaškoga (g. 1396. *V. Numis. Zeitschrift IV. str. 101).* Škola Katančićeva osta jalova. Za mnogo godina ovamo nema ni traga arkeologičkomu radu, osim ako je uspomene vriedan Fran Jul. Fras školski ravnatelj u Karlovcu, koj je u svojoj *Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze, Agram 1835* marljivo pobilježio starine, koje je na onom zemljištu opazio.

Digitized by Google

U ovom stanju nalazila se je arkeologička znanost u nas, kad na hrvatskom nebu sinu ona zviezda predhodnica, koja nam udahnu svestrano nov život, narodni preporod. **Ljudevit Gaj** nebijaše jamačno izvanredni um, osobiti ženij, ali bjaše bez dvojbe izvanredni rodoljub, naime takav, da mu jedva para ima u našoj poviesti. Njegova žarka, iskrena rieč razpaljivala je kao munjevina za dom i najtvrdja srdca, te ga svak za dugo kao spasitelja i vodju sliepo sliedio. Uvjeren po primjeru Čeha, koliko je moćna poluga za razvoj kulture živa uspomena na prednja doba, kao što su stari spomenici: još g. 1829, kad prvo pozva narod da podigne književno družtvo, doda: i uz njega *narodni muzej,* te vidimo, da je taj predlog umah u narodu našao odziva. Još 24 svibnja sliedeće godine 1830 Adolf Ladenhaufen, ljekar u Zagorju, posla pravoslovnoj akademiji označenoj kao privremenoj čuvarici 31 stari novac i više drugih arkeol. predmeta za budući muzej, a zatim su tekli darovi u to ime neprestance. U oglasu pako, kojim Dr. Gaj 20 listopada 1834 javi sveslavjanskomu narodu svoje izdavanje *Novina horvatskih i Danice horv.-slav.-dalm.,* primieti i to, da će se ova zadnja baviti *„navlaztito zpomenka vredna znanya od nashega naroda Szlovenzkoga vu obchinzkom: od nyegve ztarine y dogodyajev“.* Treba znati, da je Gaj smatrao tada Ilire za naše pradjedove. Ustrojivši tako glavno sredstvo za promak narodne kulture, povrati se do mala na misao, da se podigne književno družtvo i muzej, te još 13 kolovoza 1836 predloži u Danici, neka se čim prije osnuje *Družtvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske,* komu bi glavno zvanje bilo obrazovanje jezika, sakupljanje knjiga i rukopisa tičućih se naše prošlosti, te *marljivo sabiranje i sakupljevanje svakojacih stvarih, koje se na opredeljene znanosti protežu; odkuda bi se složnom voljom i moćom svih prijateljah narodne izobraženosti ilirske velika občinska knjižnica i narodni muzeum podignuo.* Slavni stališi i redovi usvojiše namah taj predlog glede družtva, a glede muzeja ostalo se pri tom, da se medjutim zanj predmeti kupe *(Sabor od 4—17 kolov. 1836 Čl. XV).* Za ovo su se poglavito starala osim pravoslovne akademije i razna družtva, koja su se zatim stvarala, naime *Narodna čitaonica* (1 ožujka 1838), *Hrv. slav. gospodarsko družtvo* (ožujka 1841), *Ilirska Matica* (10 velj. 1842), te se toliko u kratko doba arkeologičkih i prirodoslovnih predmeta i knjiga sabralo, da je već god. 1846 na dionice kupljena palača grofa Dragutina Draškovića, muzeju i knjižnici posvećena pod imenom *narodni dom.* Prvi mu čuvar bjaše *Dragutin Rakovac,* tajnik gospodar. družtva. Po njegovoj smrti (22 stud.

Digitized by Google

1851) zamieni ga arkeol. struki podosta viešt a za muzej i knjižnicu veoma zaslužan muž major **Mijo Sabljar,** ali za malo nasliedi ga još rujna 1855 tajnik gospod. družtva *Ljudevit Vukotinović,* da bude sam privremenim čuvarom cieloga muzeja i knjižnice. Dne 1 travnja 1862 bude iznovice imenovan Mijo Sabljar za pravoga čuvara narod. muzeja; ali već tada taj čestiti starac bjaše oslabio tako, da uza svu revnost, koju je sve do smrti neumorno ulagao na korist ovoga zavoda, nije ni mogao znatno djelovati. Po njegovoj smrti (g. 1865) arkeol. sbirka i knjižnica prodjoše privremeno u ruke onda gimn. prof. *Vatros. Jagića,* a prirodoslovna u one pralječnika *Dra. Praunspergera,* da jih čuvaju. Tekar saborski članak o ustrojstvu muzeja, *Njegovim Veličanstvom* potvrdjen 4 ožujka 1866, učini kraj tomu privremenomu stanju.

Pored okolnosti, koje su medjutim obstojale, nije čudo, što uza sve napore novog pokreta nije se za cielo ovo doba u ovoj strani naše zemlje pojavio ni jedan strukovnjak na arkeol. polju. Domaće novine bilježile su kadkada nalazke starina dogodivše se po zemlji i darove prikazane nar. muzeju, al i to u kratko, nepodpuno i bez znanstvene ocjene. Niti utemeljenjem *družtva za jugoslavensku povjestnicu i starine* god. 1850 i izdavanjem *Arkiva* kao organa istoga družtva, kojim glavna zadaća bjaše iztraživanje i opisivanje starina, nije se u ovom pogledu onako napred koraknulo, kao što se očekivati moglo. Družtvo istina razposla odmah na sve strane zemlje njeka pitanja glede starina s molbom, neka mu se na nje potanko odgovori. U odgovorih, koji su većinom tiskani u *Arkivu,* nalazi se mnogo viesti o arkeol. blagu, kojim se odlikuju naši krajevi, ali je to obično samo gradivo za dalnje obradjivanje ili naputak za dalnji rad. Mijo Sabljar i Ivan Kukuljević uz privatnu ili javnu pripomoć putovali su po zemlji i izvan nje, da sabiraju i opisuju starine, te su njihova izviešća u Arkivu naštampana. Osim toga u prvih pet knjiga izdao je Arkiv i njekoliko razpravica, navlastito iz pera Ivana Kukuljevića, tičućih se ponajviše hrvatskih starina. Arkiv potraja do god. 1875, kad presta XII. knjigom; a družtvo, koje proživi još koju godinu bez ikakova znaka života, napokon uz nastojanje njekih rodoljuba, da se njegova već omršavila zaklada upotrebi na napredak arkeolog. znanosti i nar. ark. muzeja, pretoči se god. 1878 u hrvatsko arkeolog. družtvo.

Ono, što je bar za njeko vrieme zanemarivalo družtvo za povjestnicu i starine, namirivali su donekle drugi književni organi, koji su medju tim u Hrvatskoj na svjetlo izlazili. Časopis *Književnik* u

Digitized by Google

ono tri godine svoga ozbiljnoga rada (1864—1866) objelodani i njekoliko arkeologičkih razprava. Dr. **Franjo Rački** napisa: *Prinesci za epigraphiku jugoslovjensku;* — Dr. **Ivan Crnčić**: *Krčke starine;* — Prof. **Vjekoslav Jagić**: *Starine i njihovo znamenovanje;* — Prof. **Sime Ljubić**: *O njekojih pjenezih grčkih iz otoka Hvara;* te: *Predaje Jadranske. O Diomedu ilirskom.*

U to god. 1867 započe svoj rad *Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti* u Zagrebu. Medju raznimi strukami znanstvenimi, što je ona po svom zvanju zastupati imala, bjaše i arkeologija. Ona je jamačno i ovu struku obradjivala po što je bolje mogla. Napomenuti ćemo samo strogo arkeologičke razprave, koje su trudom njezinih članova u *Radu* bieli sviet ugledale. Od Dra. **Franje Račkoga** akademičkoga predsjednika: *O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe* (XIV. 45); — *Spomenik Branimirove dobe* (XXVI. 103). Prof. **Sime Ljubić**: *Arkeologičke crtice* (I. 164); — *Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira* (XXVI. 93); — *O dubrovačkoj kovnici obzirom na razpravu prof. Nord. Dechanta* (XVI. 198); — *O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja* (XXXI. 1); — *Na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca* (XXXIV. 75); — *Spicilegium monumentorum archaeologicorum in terris, quas Slavi australes incolunt repertorum* (XXXIV.—XXXVII. 1—91); — *Skrovište carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća odkrito u Zemunu 16 pros. 1875* (XXXVI. 177); — *Odgovor na njeke primjetbe numismat. lista bečkoga u poslu staro-srbskih zlatnih novaca* (XXXVI. 201); — *O VIII. zasjedanju svenarod. sastanka za antropologiju i arkeologiju predhistoričku držanom cd 4—13 rujna 1876 u Budimpešti* (XL. 177). Dr. **Franjo Maixner**: *Prinesci tumačenju nekih latinskih i grčkih napisa u hrv. nar. muzeju Zagr.* (XXXVIII. 228); — *Starinske uredbe i običaji naroda rimskoga* (XXXIX. 217).

Osim toga u Radu i u Starinah iste jugosl. akademije izašlo je na svjetlo još mnogo drugih radnja o najstarijih pisanih spomenicih hrvatskih, srbskih i bugarskih, u kojih se opisuju ili razjasnjuju prva doba jugoslav. naroda s raznoga pogleda.

Ali znameniti korak unapried na arkeologičkom polju učinio se je u nas gori pomenutim previšnjim riešenjem od 4 ožujka 1866, kojim bjahu potvrdjena vis. saborom podnesena pravila ne samo za jugosl. akademiju dali i za nar. muzej. Ustrojenjem muzeja ne samo što su muzealne sbirke od sada počele znatno rasti i priredjivati se, dali i znanstveno popisivati se i prosudjivati. Ondašnja vis. vlada uslied molbe muzeal. ravnatelja i uz pripomoć jugosl. akademije,

Digitized by Google

koja je onda vodila vrhovnu upravu istoga muzeja, svojim dopisom od 11 svibnja 1870 dozvoli već za istu god. 1870 svotu od 350 for. za izdavanje *Viestnika nar. zem. muzeja u Zagrebu,* koj je imao služiti i kao muzealni katalog i njegov organ pred znanstvenim svietom. U isto doba pozva Vis. Vlada istu jugoslavensku akademiju, neka predloži svotu, „koju bi trebovala u tu svrhu za sliedeću godinu 1871, da uzmogne vlada učiniti posebnu providbu u proračunu regnikolarne zaklade". Prvi svezak *Viestnika* ugleda bieli sviet iste god. 1870, te muzeal. uprava u svoje vrieme predloži i svotu potrebitu za izdanje drugoga svezka za sliedeću god. 1871; ali uza sve napore muzeal. ravnateljstva ne bi podieljena. God. 1876 sam ravnatelj na svoj račun protura u sviet drugu knjigu muzeal. Viestnika, u kom su nadalje njekoje muzealne sbirke opisane.

Ustrojenjem muzeja, da se ovomu i samoj znanosti u nas sve bolje pripomogne, budu po cieloj zemlji imenovani *muzealni povjerenici* sa naputkom, da kupe što više mogu arkeologičke predmete i šalju istomu zavodu na dar ili uz odštetu, i da njegovu upravu obavješćuju o svakom obretu i o stanju starina, koje se u obsegu njihova zvanja nalaze. I ova uredba urodi odmah željenim plodom. Putem muzealnih povjerenika mnoga starina dodje u naš zavod, mnogo se zemlji spasi, što bi bilo van nje otišlo, a ne malo se po njihovih izvještajih razjasni i javnosti preda. Iztaknuti nam je od najprvih najzaslužnije pokojnike: *Josipa Ilka* kaptolskog providnika u Sisku, *Živka Vukasovića* kao gimn. ravnatelja u Osieku, i *A. Konst. Matasa* kao gimn. ravnatelja u Sinju.

U isto doba nastojalo se je i izvan okruga akademije i muzeja o napredku arkeologičke znanosti. **Ivan Kukuljević** osim drugih pomanjih radnja u raznih novinah izdavao je: *Starine u gradu Zagrebu i njegovoj okolici (Arkiv XII. 158),* te *Panonija rimska* (Rad XXIII. 86). **Luka Ilić** Oriovčanin, koj sav svoj život posveti arkeologičkoj znanosti (1817—1878), te si sakupio bio liepu sbirku starih novaca i drugih starina, uz više odgovora, što je na pitanja od strane družtva za jugosl. poviestnicu i starine u Arkivu priobćio, sastavljao je mnogo razprava i djela arkeologičkih ostalih nam u rukopisu, od kojih zaslužuju da se napomene: *Dalmatinski novci* (nabavila jugosl. akademija); — *Nadpisi rimski* ponajviše dalmatinski, u dva svezka; — *Starožitnosti kraljevstva Slavonije,* gdje opis starih gradova sa slikami; — *Ukupna numismatika;* — i *Grčko-rimsko bajoslovje.* I muzeal. ravnatelj *Šime Ljubić* u ovo je doba na svjetlo davao svoje numismatičko djelo: *Opis jugoslavenskih*

Digitized by Google

novaca, Zagreb 1875; Ivan Tkalčić više članaka u domaćih novinah; zatim u predgovoru k historičnomu romanu Severili, razpravljao o sisačkih starinah, te pisao takodjer o starinah rimskih u djelu *Toplice varaždinske;* a prof. *Zar. Grujić* god. 1871 u Mitrovici, pomoću ravnatelja ondješnje realke Železnoga, ustrojavao je mjestno arkeologičko družtvo, prvo u našoj zemlji, koje god. 1875 prestade, žalibože, iz nedostataka sredstva i radi premeštaja pomenutoga osnovatelja. Onda sakupljeni predmeti, sačuvani kod ondješnje kr. realke, većim dielom prodjoše u nar. muzej.

Nego dočim se tako znatnim uspjehom napredovalo u Hrvatskoj na arkeol. polju, ne manje se radilo u Dalmaciji na korist iste znanosti. Putovanjem kralja Franje I. god. 1818 po Dalmaciji udaren je ondje čvrst temelj napredku arkeol. znanosti. Franjo začudjen bogatstvu ove naše zemlje na arkeol. predmetih, navlastito u Solinu, upozna potrebu, da se u Spljetu ustroji čim prije državni muzej, a u Solinu da se izkapanja na korist istoga zavedu. Car. kr. naredbom od 1 kolov. 1820 bje riešeno, da se u Spljetu državni muzej podigne, i da se u Solinu izkapanja čim prije započmu na korist istoga. Muzej i izkapanja budu povjereni **Karlu Lanzi** († 1834) kao prvomu začastnomu muzealnomu ravnatelju (2 list. 1821—1828), koj započe namah ta izkapanja u Solinu državnim troškom. Lanza je svake godine vis. vladi svoje izviešće o izkapanjih podnašao, te je veoma zanimivi ulomak od jednoga izdao G. F. Cupilli u časopisu „Gazzeta di Zara" (god. 1846 br. 84). Pod vještom rukom Lanzinom spljetski muzej liepo se razvi; ali njegovi nasljednici slabo se brinuli za njegov napredak do **Franje Carrara.** Ovaj vriedni muž, riedkom marljivosti i dovoljnim znanjem urešen, preuze izkapanja god. 1846. Svoje je obrete priobćivao u novinah i u posebnih razpravah. Znatni uspjeh njegova rada uzvitla ne malu četu njegovih zavidnika, da mu zasluženu slavu unište ili barem oslabe. Prvaci na tom poprištu bjahu: *Alfons de Frisiani,* vojn. kapetan, italijanac, nikakova arkeol. znanja; dobro poznati zadirkivalac *Franjo Lanza,* arkeolog na glasu ali iz mržnje, što on nebjaše dobio Carrarovo sielo; i *Vicko Andrić,* valjan inžinir a nikakav arkeolog. Carrara izadje iz duge borbe pobjedonosan; što navede njegove dušmane, da mu u potaji rade o glavi. God. 1849 obtužen kao državni izdajnik, bude iznenada sbačen s učiteljske stolice, na kojoj je sjedio u filosofičkom zavodu. Ode iz Spljeta u Beč, da svoju nevinost dokaže; ali uz ondašnja burna vremena sav trud mu badava. Slab u zdravlju g. 1852 zahvali se na časti muzeal. čuvara, te iz Spljeta

Digitized by Google

prodje u Mletke, gdje napokon sliedeće godine 1853 bje mu podieljena učit. stolica na velikoj gimnaziji kod sv. Kate. Nedužne ipak patnje, koje je pretrpiti morao, pokosiše mu do mala život. Umrie u Mletcih 29 siečnja 1854 u 43. godini. Glavne njegove arkeolog. radnje jesu: *Teodora Ducaina Paleologina, Piombo unico inedito, Vienna 1840; — Sopra alcuni diplomi militari romani (Gazzetta di Zara 1844 n. 43—45); — De' scavi di Salona, Padova 1846; — Risposta all' articolo: Gli scavi di Salona (La Dalmazia 1846 p. 185); — Intorno agli scavi di Salona (Ibid. 1847 p. 348); — Antichità di Salona (Atti del congresso arch. di Venezia 1847); — De' scavi di Salona nel 1848 (Denkschrift. d. Wissenschaft. Wien, 1851); — Topografia e scavi di Salona, Trieste 1850; — De' scavi di Salona nel 1850 (Prag. k. Gesellschaft d. Wissenschaft. VII. Bd. 1852).* Pomenuti **Franjo Lanza,** i on Spljećanin, izdao je više vriednih razpravica u *Bullettino dell' instituto archeologico di Roma* i u *Annali* istoga zavoda (1837, 1839, 1849, 1850), te i u raznih domaćih novinah, a najvažnija njegova djela jesu: *Saggio sopra l' antica città di Narona, Bologna 1842; — Antiche lapidi Salonitane, Spalato 1848 (Zara 1850,* isto izdanje samo promjenom prvih listova); — *Sulla topografia e scavi di Salona dell' ab. Fran. Carrara, Confutazione, Trieste 1850, — Dell' antico palazzo di Diocleziano in Spalato, Trieste 1855* sa slikami; — *Monumenti Salonitani inediti. Vienna 1856.*

Osim ovih još je spomena vriedna liepa kita dalmatinskih književnika, koji su se kroz ovo doba i arkeologijom bavili, naime: **Franjo Marija Appendini** (1769—1837), ravnatelj liceuma u Zadru: *Del sito della città e colonia di Epidauro nell' Illirico. Memoria* (Gazzetta di Zara 1823 n. 67—73); — *Esame critico intorno alla patria di s. Girolamo, Zara 1833.* **Petar Nisetić** Starogradjanin (1775—187), ravnatelj liceuma u Gorici: *Quattro iscrizioni greche trovate a Città Vecchia* (Gazzetta di Zara 1837 n. 38); — *Dei Lotofagi Illirici* (Ibid. 1837 n. 76); — *Lapidi di Narona* (Bullettino dell' Inst. Arch. di Roma 1841 n. 7.; Gaz. di Zara 1844 n. 35—36); — *Iscrizioni* (Ibid. 1842 n. 101—109); — *Medaglie del re Ballaeus* (Annali dell' Inst. Arch. di Roma 1842 p. 122—128); — *D' una moneta dell' abate Zafron* (La Dalmazia 1845 p. 37. 48. 57); — *Il Municipio dei Riditi* (Ibid. 1845 n. 13—15); — *Sull' antica religione degli Slavi e degli Illirici* (Ibid. 1846 n. 8—10); — *I giuochi ginastici Dalmati* (Ibid. n. 11—12); — *Di alcune epigrafi greche di Faria* (Ibid. 1846 n. 22); — *Varia lezione di due*

Digitized by Google

lapidi, e opinione sugli scavi di Salona (Ibid. 1846 n. 26); — *Una lapide romana a Kistagne* (Ibid. 1846 n. 36). A ostavio je u rukopisu još više raznih arkeolog. razprava, veliku sbirku rimskih dalm. nadpisa, kojom se Mommsen služio i liepu sbirku starinskih predmeta sakupljenih u rodnom mjestu, koja je kašnje u mnogom razprodana, te se ne malo toga i u našem muzeju nalazi. **Kapor Ivan** Korčulanin, nadpop sv. Jerka u Rimu († 1849): *Della patria di s. Girolamo, Roma 1828; — Risposta al can. Stancovich, Zara 1831; — Dimostrazione dell' antichità e, continuazione della lingua illirica, poscia detta slavonica in Dalmazia Spalato 1844.* Sabrao je bio liepu sbirku starih novaca i drugih arkeolog. predmeta. **Kapor Matija,** Ivanov brat (1789—1842) — *Dissertazione del canonico Sallecich sull' iscrizione dell' acquedotto di Epidauro* (Gazzetta di Zara 1834 n. 47—8); — *Medaglione di Alfonso re d' Aragona fatto da Paolo di Ragusa* (Ibid. 1835 n. 29); — *Sulle medaglie Farensi* (Ibid. 1835 n. 78); — *Monete lissane e farensi ossia lesignane* (Ibid. 1836 n. 53); — *Su Gallicano martire. Sulla famiglia Aurelia Valeria* (Ibid. 1838 n. 18. 19); — *Cenni numismatici su Curzola e sulle monete della stessa, con alcune iscrizioni ritrovate in varii luoghi dell' isola* (Ibid. 1839 n. 64. 65); — *Che la battaglia navale fra Vatinio e M Ottavio sia successa presso Torcola* (Tauris) *e non già presso Giuppana* (Ibid. 1840 n. 12. 13). Revno je sakupljao starine svakojake a navlastito nadpise, koji su se odkrivali po otoku, te jih u svom vrtu zidao. **Petar Alek. Paravia** Zadranin (1797—18) revno je sabirao starine a navlastito solinske nadpise. **Fenzi Antun** Šibenčanin: *Archeologia dalmatica* (Gazzetta di Zara 1843 n. 92); — *Sul Municipio de' Riditi* (La Dalmazia 1846 n. 2); — *Origine di Sebenico* (Ibid. 1846 p. 9. 26. 34). **Nikola Ostoić** Starogradjanin († 1848) liečnik — Giorgio Baglivi di Ragusa (Gazzetta di Zara 1838 n. 20); — Sepolcri antichi scoperti nella terra di Bol (Ibid. 1838 n. 41. 42); — *Osservazioni sopra alcune lapidi antiche raccolte ed illustrate dal canonico Paulovich* (Gazzetta di Zara 1839 n. 42—45); — *Nuovi cenni sulla scoperta dell' antica Eraclea dalmatica, e su alcune monete di Pharus* (Ibid. 1840 n. 21); — *La costa dalmata nel 43 av. Christo era libera* (Ibid. 1843 n. 99. 100); — *Notizie di Narona tratte in gran parte dalle lapidi* (Ibid. 1844 n. 35. 36); — *Diplomi militari romani* (Ibid. 1844 n. 45); — *Cenni su due lapidi antiche, una di Jadera e di Epidauro l' altra* (Ibid. 1844 n. 52. 53); — *Sulla sede del rè Illirico Balleo* (Ibid. 1844 n. 74—76); — Alla Dalmata Gioventù

Digitized by Google

(Ibid. 1844 n. 79. 80); — *Osservazioni su alcune voci antiche credute dell' idioma slavo* (Ibid. 1844 n. 95—97); — *Cenni storici per determinare in qual isola venne fatto prigioniero C. Antonio legato di Cesare* (La Dalmazia 1845 n. 27); — *Investigazioni storiche sull' isola Tauris* (Ibid. 1846 n. 6. 8); — *Cosa avvenne di Pharus dopo i disastri da essa patiti nella guerra co' Romani* (Ibid. 1847 p. 177). **Sime Ljubić** Starogradjanin rod. 1822 — *Sumnja vrhu članka* (o njekom tobož slavenskom novcu) g. *I. Zafrona* (Zora dalmatinska 1844 br. 52, 1845 br. 47—52, 1846 br. 2—5); — *Vrhu Hvara* (Ibid. 1845 br. 5); — *Sulla fondazione d' una colonia a Lissa da Dionigi tiranno di Siracusa* (Gazzetta di Zara 1846 n. 30); — *Risposta all' articolo* „Pharia, città Lesina e non Cittàvecchia" (Ib. 1846); — *Chiesa vescovile di Cittàvecchia* (La Dalmazia 1846 n. 13. 14); — *Intorno la patria di s. Girolamo al ch. sig. Vincenzo Romani* (La Dalmazia 1847 p. 33); — *Numografia Dalmata, Vienna 1851* (Archiv für Kunde österr. Geschichtsq. XI. Bd. 44), *hrvatski Zagreb* 1852 (Arkiv II.); — *Iscrizioni dalmatine* (Bullet. dell' Inst. Arch. di Roma 1857 p. 45); — *Studi archeologici sulla Dalmazia, Vienna 1859* (Archiv für Kunde etc. XX. Bd. p. 233—276 con 4 tavole); — *Faria, Città Vecchia e non Lesina,* Zagabria 1873. — Uz ovo izdao je još mnogo pomanjih radnja u pomenutih i u drugih časopisih; a Mommsen rabio je njegovu sbirku dalmatinskih nadpisa za svoje djelo *(Corp. Insc. Lat. III. p. 279).*

Osim pomenutih bilo je još drugih Dalmatinaca, koji su se medju tim arkeologijom bavili, kao na pr. **Ivan Gurato,** svećenik u Rabu, koj je navlastito skupljao stare nadpise; **Macchiedo G.** Hvaranin: *Pharia, Città Lesina e non Cittàvecchia* (La Dalm. n. 30—33); **Franjo** Dr. **Danilo** Kastelanin, koj opisa u programih zadarske gimnazije (od g. 1860 dalje) numis. sbirku iste gimnazije; **Raffaeli Urban** Kotoranin: *Iscrizioni romane in Cattaro* (Gaz. di Zara 1843 n. 70. 95).

Uza sve to već od njekoliko godina obstoji u Zadru kod ondješnje velike gimnazije tako zvani pokrajinski muzej, u kom ima nješto arkeolog. predmeta, navlastito liepa sbirka starih novaca; isto tako novčana sbirka i pri velikoj gimnaziji u Dubrovniku, koju opisa u programih nje vrli ravnatelj pok. *A. K. Matas;* te i na maloj gimnaziji Sinjskoj, gdje se odlikuju i kameni spomenici iz rimske dobe; a tu na skoro stavljen je temelj gradskomu muzeju u Korčuli. Privatnih pako sbirka, navlastito numismatičkih, ima dosta po Dal-

Digitized by Google

maciji, kao na pr. na Hvaru, u Sinju, u Imočkom, u Trogiru itd., što dokazuje, da se ljubav za starine osjeća u obće.

Ali rečeš li pravo, najviše je u ovo zadnje vrieme dopriniela na razvijanje arkeolog. znanosti u Dalmaciji sama *Austrijska Vlada.* Eno vam sjajnoga dokaza u popravcih starih spomenika, koje se izvadjaju neprestance svuda, gdje jih po zemlji treba, poglavito pako u Spljetu, gdje se veliki novac godimice troši na popravljenje onoga veličanstvenoga hrama Dioklecijanova i njegova gorostasnoga zvonika. A što da rečem o slav. *c kr. Odboru za sačuvanje i iztraživanje starih spomenika u Beču?* koj kao što i po ostalih austrijskih pokrajinah tako i u Dalmaciji postavi polak dobro promozgana sustava svoje službene organe u svih poglavitih mjestih sa zadaćom, da pospješe što bolje i odlučnije njegove svrhe. Povjeri pako to zvanje u mnogom ljudem tomu bremenu doraslim, medju kojimi osobito se odlikuju *Miho Glavinić u Zadru, Franjo Bulić i Jos. Alačević u Spljetu* i *I. Jelčić u Dubrovniku,* koji su već svojimi djeli za vieke utvrdili svoje ime u knjizi arkeologičkog napredka u Dalmaciji. Ovi muževi ne samo se staraju, da državnim troškom davne a rušeće se spomenike poprave i tim od propasti sačuvaju, nego u raznih mjestih izvadjaju sustavna izkapanja uprav sjajnim uspjehom; a o svom radu po svojih stručnih izvještajih pomenuti odbor u Beču obavješćuju, koj pako te izvještaje na svjetlo daje cielovito ili u izvadcih u svom organu: *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale.* A da se ova sgrada i dostojno po nas ovjenča, pomoću istoga Odbora započe Glavinić, a sada nastavlja Bulić, izdavati znanstveni organ pokrajiški *„Bullettino di archeologia e storia dalmata“,* koj već star osam godina, svakim se novim svežčićem pomladjuje, nosić na svjetlo sve skupljije blago na uhar arkeologičke znanosti. Dalmacija, kakono reče jedan glasoviti um, sva je jedan muzej; i jamačno bila bi takova, da ju nisu tudjinci već od stoljećâ i s te strane neprestance robili i harali. Uza sve to još nam ostaje silno blago u zemlji sakrito; budi dosta oči baciti na basiliku u Solinu, koju sada Bulić odkapa; a da do nje dodjemo, bit će nam bez dvojbe i sredstva i snage. Samo napried!

S druge strane u Hrvatskoj odlučni okret na bolje i na arkeologičkom polju opazuje se vidljivo od god. 1878. Raztrojenjem sveobćega *muzeja,* po kom se i arkeologički odjel osovi na svoje vlastite noge, sustavnim izkapanjem, koje od tada svake godine obavlja muzeal. ravnateljstvo, da postupice svu zemlju iztraži s gledišta

*

Digitized by Google

arkeologičkoga, i koje je i ove godine urodilo odkrićem veoma znamenitih spomenika, kao što su: Terramara u Budinšćini, groblja od žara u Teresovcu, Ozlju i Novommjestu, groblja iz prve dobe hrvatske kod Klostra, terme Licinianove u Mitrovici itd.; ustrojenjem *hrv. arkeol. družtva* na podrtinah već izumrla družtva za jugoslav. povjestnicu i starine, a na korist nar. muzeja, sa svojim organom „*Viestnikom*", komu je zadaća naukom probuditi u narodu ljubav za starine; te sastavljenjem arkeolog. družtva *Siscia* navlastito trudom *Dragutina Jagića* u onom gniezdu hrabrih sokolova kao što je Sisak; i napokon podignućem gradskoga muzeja u Osieku (a radi se o tom i u Mitrovici) po blagodarnosti navlastito ondješnjega gradjanina *Fr. Sedlakovića* i trudom prije prof. *Kodrića* a sada prof. *Milera* itd., blagodat je to za napredak arkeol. znanosti u nas, koja se procieniti neda. Muzealne naše sbirke dnevice sve više rastu; te i strani učenjaci, naučeni na veliko, primorani su ipak, u što ga vidu, da mu se iskreno dive, i da mu pako u svojih izvještajih pjesmu pjevaju. *Viestnik* se trudi, da se drži na visini svoga zvanja; te nije čuda, da ga rado primaju u zamjenu prve akademije i učena družtva po starom i novom svietu, i da prvi zastupnici arkeolog. znanosti uzhićeno se zahvaljuju našemu arkeol. družtvu, što jih svojimi članovi imenovalo. Napokon *kr. zemaljska vlada* ne samo što zakoni i naredbami sve bolje štiti čuvanje arkeol. blaga po zemlji, dali i obiluje u davanju potrebitih sredstava, da se to blago iztraži, sačuva, i na korist nar. arkeol. muzeja, komu je u obće osobito blagodatna, te i same arkeol. znanosti upotrebi; te to veledušje diže do toga, da je opredielila posebice znatnu godišnju svotu za izdanje *muzealnoga znanstvenoga popisa*, koj se je već tiskati započeo, i koj će nam jamačno, sudeć po dragocjenosti muzealnoga gradiva, pred učenim svietom sve bolje lice osvjetlati.

Digitized by Google

Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835 godine.

Čitao u sjednici filologičko historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 4. prosinca 1885

PRAVI ČLAN PERO BUDMANI.

Od kako je naš narod počeo sam za sebe misliti i raditi nije žalibog u svemu uspio, ali je opet u čemu i srećan bio i to u najglavnijemu, u odgajańu svoga narodnoga jezika, načinivši iz ńega književni jezik, čim ne samo utvrdi svoju individualnost, nego i pripravi sebi mjesto u kolu kulturnijeh naroda. Kod ove svečane prigode nije mogla dakle izostati riječ o jeziku, te sam na se primio tu zadaću, ali ne tako da bih napisao vańsku istoriju gramatike i leksikografije a još mańe biblijografiju, nego hoteći u kratko crtarnuti unutrńu istoriju književnoga jezika, i to govoreći prvo o ńem uopće, a zatijem o ortografiji, izgovoru, morfologiji, a poslije o blagu. Premda se lijepa čini moja zadaća, ipak znam da je nezahvalna: za filologe i druge koji se ovakovijem stvarima bave neće biti ništa novo, a ostali bojim se da neće naći ništa interesantno a mnogo čega i dosadna. Ipak ove molim da pomńivo slušaju, jer će možebiti čuti što korisno, ako ne zabavno, a one da ne bi samo pazili na ono što ću izostaviti ili krivo reći.

1.

Kad je Rim bio u cvijetu slave i moći, istom je onda palo na um Rimljanima tražiti početke slavnoga grada, iskopavajući stare tradicije i legende, i gradeći nove teorije i ipoteze; tako kod srećnijih naroda pošto se razvije i rascvate književnost, počne se tražiti otkle je i kako postao jezik kojijem je ona napisana; umjetnost preteče znanost, umjetna književnost filologiju. Kod nas, kao i kod ńekijeh drugijeh mlađijeh naroda nije tako: mi imamo do duše stariju književnost koja nije bez svake vrijednosti, ali je opet u svom

Digitized by Google

smjeru tako ograničena da u ńoj nijesmo mogli naći gotov književni jezik: prevećijem je dijelom poetička, a vidimo da kod Grka nije Omerov postao književni jezik u pravom smislu, nego Tukididov i Platonov, a kod Italijanaca sumńivo je bi li se samo po Dantu i Petrarki utvrdio da nije bilo Boccaccia. Trebalo ga je dakle kod nas ili naći ili skovati. Kad se narodni jezik ne dijeli u dijalekte, lako je postupańe niti ima ikakve poteškoće. Tako može biti da je bilo kod arapskoga a i kod španolskoga jezika. Ali gdje ima dijalekata, postaje pitańe, treba li uzeti jedan dijalekat kao književni, ili načiniti jezik iz svijeh uzimļući od svakoga po što. Najveće se ovo pitańe u Italiji pretresalo (od XV. do našega vijeka): jedna je škola tvrdila da jezik talijanski nije drugo nego dijalekat toskanski, osobito florentinski; druga, da je jezik talijanski ńešto idealno što se nigdje ne govori a po svoj se Italiji razumije i piše; ovi su zadńi kod toga hote ili nehote zaboravļali da od Danta do današńega dana nema u tome jeziku gotovo jedne riječi ili oblika da nije toskanski. Kao kod Italijanaca, i kod Grka je jedan dijalekat, atički, postao sveopći jezik u književnosti. Kod ńekijeh se naroda išlo još dalje ograničeńem, te se jezik primio onaki kakav je bio samo kod višega staleža, inteligencije: tako je bilo za latinski Ciceronov i Cesarov i za francuski (langue de la cour). I kod ostalijeh naroda po svoj prilici ovako se postupalo; jedini je možebiti ńemački jezik koji se nigdje ne govori kako se piše.

Moglo bi se mnogo koješta kazati na obranu i pohvalu takoga jezika koji se ne razlikuje od živoga dijalekta: književnost kad se ne razlikuje u jeziku od naroda, nalazi u živom govoru ovoga svagda nove sile; n. p. pošto je talijanski jezik prošloga vijeka bio spao na siromaštvo i slabost, ovoga se opet iz nova oživio tijem što su Giusti, Carducci a i naš Tomaseo i drugi crpli novi život iz toskanskoga govora. Drugo je, što misao koja iz srca istječe nadahnutu piscu dovoļno se može izreći samo živijem jezikom; bez sumńe za trgovačku korespondenciju, za telegrafisańe, dapače i za znanost i za retoričku literaturu može biti dosta koji mu drago artificijalni jezik, ali možemo li pomisliti Ilijadu ili Divinu Commediu spjevanu volapükom? A dramatičku literaturu? bilo bi uprav smiješno da sad ko namisli pisati latinski komediju. Protiv ovoga moglo bi se odgovoriti, da su baš i Omerove pjesme spjevane u mješovitom govoru, a da su miješali dijalekte i dubrovački i dalmatinski pjesnici; za prve se može odgovoriti da se baš ne zna, jesu li onako bile spjevane

Digitized by Google

ili su onake postale prelazeći iz usta do usta, a drugijem možebiti činilo se da za misli onakove kao što su prije ńih izustili trubaduri i Petrarka nije najboļe pristojao domaći jezik, što bi žalibog bio znak da kod ńih nije bilo pravoga nadahnuća; pa opet ovo je sve bilo samo u poeziji, a vidimo da je ńešto drugo Grcima, kao i nama sad, trebalo za prozu. Uz sve one razloge ima kod nas i osobitijeh: Grci i Italijanci ostadoše jedni pri atičkom, drugi pri florentinskom govoru, jer se je u Ateni i u Florenci najprije razvila literatura, ne pazeći jeli onaj govor bio najprikladniji; kod nas naprotiv, dok nam je slobodno izabrati, naravno je da se držimo dijalekta koji cijenimo da najboļe ovoj svrsi odgovara.

Pretresati koji je po sebi najļepši ili najboļi govor između kajkavskoga, čakavskoga, štokavskoga, mislim da će slabo pasti na um kojemu pravomu filologu; ali ćemo opet spomenuti koji vański razlozi preporučuju najveće štokavski. Od Arbanije do Bačke i Banata, od Like do Novoga Pazara pruža se štokavski govor s malijem razlikama, a gotovo bez ikakve od okolice dubrovačke preko Hercegovine i Bosne do blizu Biograda; k tome kad dodamo da je jezgra ovoga govora u Hercegovini i Bosni koje u sredini našega naroda leže, mislim da ću biti dosta razloga naveo s kojijeh bi se samo isticalo da je opet štokavski govor, a osobito južni najprikladniji kao književni jezik.

Ali opet sve ovo što je doslije kazano ne može se do najkrajńe konsekventnosti dotjerati. Koliko god se ograniči prijedjel izabranoga dijalekta, među onijem granicama ostaje opet ńekoliko mańijeh razlika, koje se javļaju u jeziku, kao obilatost oblika s istijem značeńem što je veće na štetu nego na korist i od koje treba očistiti književni jezik. N. p. u toskanskom govoru latinsko *venissent* postalo je *venisseno, venissino, venissono, venissero,* a od toga svega u današńem talijanskom jeziku ostaje samo *venissero.* U izabranom dejalektu može opet biti glasova koji su drugijem teški za izgovarańe, te ih onda ovi nijesu svagda dužni primiti. Tako Toskanci drukčije izgovaraju slovo *c* nego ostali Italijanci koji ńima ostavļaju onaj izgovor kao ńeku eleganciju. Tako i kod nas, ako i jest najkorektniji u izgovarańu i u oblicima hercegovački dijalekat, nijesmo dužni sve primiti onako baš kao što je u ńega, nego ćemo n. pr. između *metati, kretati* i *mećati, krećati* izabrati prve oblike, slova *ś* i *ż (śesti, iżesti)* također nećemo primiti. Vuk nam je i u tome najboļi izgled ostavio: on koji isprva ne zna za *h,* netom ga čuje u Dubrovniku,

Digitized by Google

prima ga i to odmah posve konsekventno i dobro; također po dubrovačkom govoru ne piše već *ćerati, đe,* nego *tjerati, gdje.*

Doista i Ilirci primiše kao osnovu književnoga jezika štokavski govor, kao što ćemo odmah kazati; ali pri tome opet kao da je osjećaće pravice prema ostalome narodu ili strah da se ovaj ne uvrijedi zapriječili da se ne primi u svoj cjelini nego da se može kazati da su i ostali dijalekti dajbudi po koju mrvu od svojega pridali kao *signum praesentiae.*

Gaj u knjižici naštampanoj 1830 god.: „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaňa" još ne misli na kakav osobiti književni jezik, nego novu ortografiju uređuje samo za svoj domaći kajkavski dijalekat, te s toga ne nalazi da su potrebna nikakva slova za štokavske glasove *ć* i *đ.* U Danici isprva svak piše svojijem dijalektom, većijem dijelom kajkavskijem, u prvom broju V. Babukić pjeva pjesmu štokavskijem govorom, u drugom I. Mažuranić čakavskijem. Istom u 10. broju Danice Gaj iznosi pitaće o književnom jeziku ali bez dovoļna odgovora: „Nekoji stimaju da bi potrebno bilo odmah jedno narechje poprijeti y vszim osztalim narinuti y med ovemi z vekshinum vszaki szvojega szela rech, vszim drugim predpoztavlya. Drugi opet szude da sze ze vszih szada obztojechih y navadnih narechjih berse bolye jedan knyisevni jezik zkroji iliti zkuje. Pervim odgovarjamo: da knyiseztvo neszme biti spodobno povodnyi; a drugim, da neszme biti podobno kovachiji; ztalno uputyeni, da tak siva kak pisana rech med naravzke ztvari zpada y da onda vu szvem poleg narave obdelavati y ravnati sze ima". Ali nakon tri nedjeļe dana P. Štoos piše u istoj Danici: „Nam nije dozta da u napredak premda zpadajuchi k velikoj hisi ilirzkoj szamo za nashe oszobujnske zkerbimo, ili da vszaki szamo szvoje gnyezdo za czelu domovinu, ili szvojega szela rech za vesz materinski jezik dersi. Horvat hoche da ze vszum ilirzkum bratjum u jedno knyisevno ztane kolo. Ali y ufa sze, da, kadgoder on ische y milozkerbno trasi bratyu szvoju, ona ne manye nyemu lyublyeno naproti dojti hoche." I zbiļa od onda i Štoos i Gaj i drugi kajkavci držeći se još većijem dijelom oblika kajkavskijeh počińu primati i ńeke oblike štokavske, n. p. *što* i *šta* mješte *kaj, u* mješle *vu, medya, medyu, a* mješte *e* (ь): *dan, pripravan, navadan, tužan, mogal* itd. imperfekte, aoriste. U člancima pisanijem novom ortografijom ide se još daļe, te se prima kao osnova štokavski govor, ne odbacujući još sve oblike (a još maće riječi) kajkavske; od 28. broja (18 srpńa) ne piše se već starijom ortografijom.

Digitized by Google

U broju 47. iste godine ima članak gdje se pripovijeda postaće talijanskoga književnoga jezika kao da je tobože postalo od miješaña svijeh talijanskijeh dijalekata: „za upeljati dakle slogu moralo je najposle svako posebno narěčje nešto odpustiti a nešto od drugih prijeti . . . . Stranski ljudi se varaju, kada misle da se *Bokačiov* jezik iz ust toškanskoga seljanina ili florentinskoga prostoga težaka čuti može". 287[b]. Zatim svjetuje da se tako i kod nas učini: „Neka samo Serb, Horvat i Krajnac s ostalom ilirskom bratjom svojljubno domorodstvo odbaci, tak će ova smutnja, nesloga, razterganost, gusta tmina i tužna magla prestati i svět će znati da je u *Ilirii* jasni danak. Knjige za prosti puk neka se pišu u prostom narěčju, a izobražena i učena *Iliria* neka ima jedan sveršeni i sladki jezik i jedno književstvo, kak njejna susěda učena *Italia*". 288[a].

Odveć bi bilo dugo tražiti kako malo po malo preko 1835 jezik se približava k današńemu; bolje je da prijeđemo odmah na prvu ilirsku gramatiku gdje je Vjekoslav Babukić god. 1836 (u samoj Danici)[1] dosta vješto zgustio pravila književnoga jezika kako su ga onda shvaćali, a to veće pomoću dobre volje nego učenosti i kritike[2], te žalibog ńeke pogreške od kojijeh se nije umio sačuvati ostale su do dana današńega. U ovoj je gramatici već uopće književni jezik osnovan na štokavskom dijalektu, ali u ńem još ima mnogo osobina kajkavskoga, tako *l* ostaje nepromijeńeno na kraju sloga, kod genitiva pl. muškijeh imena uz mlađi nastavak *ah* (o kojem ćemo dalje govoriti) ima i stariji kratki, te Babukić upotrebljava ovaj u tekstu, uz instr. *ženom* pomiće se mimogrede i *ženum, ženu,* kod *zapověd* stoji kao instr. sing. *zapovědjom* a uz to i *zapovědjum, zapovědju* (samo mimogrede), u dat., loc., instr. pl. pomińu se i oblici *zapovědjam, zapovědjah, zapovědjami;* kod komparativa navode se (uz štokavske ili čakavske *milii, dražji, gorji, manji, starii)* i oblici *milejši, dražejši, gorši, manjši, starejši;* kod brojeva *tri* i *četiri* starinska je deklinacija plurala; kod zamjenica instrumental je *menom* (uzgrede i *mnom), tebom, sebom.*

U drugoj (i najboljoj) svojoj gramatici (pisanoj ńemački: „Grund-

[1] Tiskana je napose s naslovom: Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga

[2] N. pr misli da je горамъ u ruskome по горамъ lokal (u gram. izdanoj napose str. 11—12); da je Vuku grješkom izašlo iz pera u gen. pl. *mjesta* mj. *mijesta* (!) (Kolo, IV, 72—74); da je u Vukovu rječniku *u drugijeh zgrada* lokal (ilirska slovnica 1854, str. 193—194).

Digitized by Google

züge der ilirischen Sprachlehre", i prevedenoj na talijanski jezik od Vladimira Vežića: „Fondamenti della grammatica illirica") koju je priložio Drobnićevu rječniku naštampanu u Beču god. 1849, Babukić približava se sve to više štokavskom[1], ne uzdržavajući od svega onoga što je gore kazano nego instr. *zapovědjom,* i kod zamjenica *menom, tebom, sobom,* a kod onijeh drugijeh oblika, kad ih pomiše, kaže izrijekom da su kajkavski ili slovenski.

Isprva su dakle, kako se iz svega ovoga vidi, Ilirci namjeravali načiniti književni jezik iz živoga štokavskoga govora sa zadržavańem nekijek kajkavskijeh a i čakavskijeh osobina; ali je k tomu pridošlo i drugo neko, istorično, načelo. Već 1836 god. počiše se objelodańivati dalmatinska i dubrovačka književnost, najprije pjesmicom H. Lucića, zatijem Gundulićevom epizodom Sunčanice iz Osmana, god. 1837 to dale slijedi Đorđićem, Palmotićem, Gundulićem, Zlataričem; preko toga štampaju se pjesme i slavonaca Katančića (još 1835 godine), Kanižlića, ličanina Vida Došena. To sve to veće uzimle mah te nasloženi na stare pisce, oblici drukčiji od štokavskijeh dolaze već ne kao osobine kajkavske i čakavske nego kao starije istoričke. Po tom je načelu izrađena treća gramatika Babukićeva („Ilirska slovnica". U Zagrebu 1854) gdje su primjeri u sintaksi crpeni većijem dijelom iz dubrovačkijeh pisaca.

Da možemo dale pratiti razvitak književnoga jezika treba da se prije obazremo na ortografiju.

2.

Svi evropski narodi koga god plemena bili, osim onijeh koji pripadaju grčko-istočnoj crkvi, primili su za svoj jezik latinski alfabet Gaj i negovi drugovi ostali su kod nega ne primajući slavensku ćirilicu (koja je od Vuka izvedena do najveće savršenosti) jer je latinski alfabet već od stotina godina prije naš narod upotrebljavao, a s druge strane možebiti i jer se nijesu htjeli otuđiti zapadnoj kulturi.

Naravno je da pošto latinski alfabet nema dovolni broj slova za sve glasove romanskijeh, germanskijeh, slavenskijeh jezika, trebalo je na kojigod način tražiti pomoći. Najprostiji i zato najboli način bio bi izmisliti za takove glasove nova slova ili ih uzeti iz kojega drugoga alfabeta, kao što se s grčkijem alfabetom radilo u kop-

[1] Harakteristično je što u ovoj knizi pisac mnogo uludnije pobija Vukova mńenja nego u prvoj.

Digitized by Google

tičkom i u ćirilici. Ali se je rijetko ko htio do toga odlučiti; činilo se je kao da bi svako novo slovo pokvarilo spoļašńu armoniju ovome alfabetu; a kod toga se zaboravilo da *k* koje su primili Germani i Slaveni ne spada među latinska slova koliko ni *digamma* ili *koppa* među grčka. Germanski narodi koji bijahu isprva izmislili ńeka nova slova (u Engleskoj) pobaciše ih uzdržavši samo dvostruko *v (w)* i ß *(sz)*. Drugijem se načinom povećao broj slova biļežeći ih kakvijem dijakritičkijem znacima; to je bilo ali rijetko kod romanskijeh naroda (franc. ç, španolski ñ), a češće kod slavenskijeh, osobito kod Poļaka i Čeha, od kako je kod ovijeh Jan Hus prečinio alfabet, biļežeći ńeka slova ozgor tačkama koje su se poslije zamijenile današńjem čitulicama. I kod našega naroda, osobito kod Dalmatinaca, tako se je uvelo (jamačno iz francuskoga) ozdo zabiļeženo ç. Ali veći dio naroda romanskijeh, germanskijeh a i slavenskijeh (prije Husa) pomagali su se sastavļajući više slova za jedan glas; to je bilo i kod nas. Ne možemo se sad upuštati u opis različitijeh ortografija što su kod nas vladale; premda bi se mogle porediti u četiri glavne grupe, hrvatsku, slavonsku, dalmatinsku, dubrovačku, opet se ove daju još dale razdijeliti, dapače nije mnogo pisaca koji nijesu od žeļe da što isprave ili od samovoļe mijeńali ili dodavali što individualno. Dosta će biti ako kažem, da je uopće od svijeh bila najboļa dalmatinska, a najgora dubrovačka.

Gaj kad je stupio da uredi ovakovi haos, isprva je god. 1830, kao što smo prije kazali, htio samo nadariti svoje zemļake (u najužem smislu) *ratijonalnijem pismom* „poleg mudrolubneh, narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov“; te ih tako potaknuti na gojeńe materinskoga jezika, ravnajući im put i oblakšavajući im trud. Ali u obrazloženu tëmêļâ i onda je istaknuo da bi se ńegovijem pravopisańem s jedne strane narod približio Česima i Poļacima, a s druge da bi velika korist bila, kad bi se i bližńa braća iz Slavonije, Dalmacije, Krańske, Koruške sjedinili „vu ovem tak korenoslovju jezika našega, kak takaj izvišeńu i objačeńu zosebneh slovstvih našeh prikladnem pravopisańu“ (str. 22).

Tri je pravila Gaj sebi postavio kod toga svoga prvoga pokušaja: jedno, da za svaki glas bude samo jedno slovo; drugo, da slova ostanu pri istom značeńu što imaju u latinskom jeziku[1]; treće,

[1] Ne samo Gaj nego većina Slavena opet ne paze na to da ni u latinskom jeziku, ni u romanskijem ni u germanskijem vrijednost slova *c* ne odgovara onoj što ima kod Slavena, a ni slova *h* kao što je kod nas.

Digitized by Google

da se za glasove kojijeh nema u latinskom jeziku upotrebe latinska slova što znače glasove onijem najbliže i iz kojijeh se može reći da su oni fiziologički i istorički potekli, te da se biļeže za razliku osobitijem znacima. Ovakovu ortografiju koja se s ovoga trećega pravila zove i jest *organička,* našao je već gotovu u češkom jeziku, te je naravno iž ńega na svoj primio. Po tome dakle iz češkoga prijeđoše ne samo *č, š* i *ž,* nego (po prvoj ideji Gajevoj) i *ď* i *ň,* a za glas *ļ* načini znak sam Gaj dodajući prostome l čitulicu po analogiji prema *ň.* Za glas *ć,* kao što smo već kazali, ne mišļaše da je potreban znak, premda pomińe kao shodan tomu češko *ť.*

Kod toga je, kao što biva kod svega onoga što je novo, Gaj nabasao na ńekoliko prigovora. Premda se novijem znakovima štedjelo mnogo vremena i troška kod štampańa (Gaj u istom djelu primjećuje da se prema starijim ortografijama na 11 štampanijeh tabaka pošteđuje jedan), ipak biće mu prigovorili ne bez razloga da tako kod pisańa nije, jer da za svaki znak treba najmańe dangubiti koliko i za cijelo slovo. Drugi je prigovor bio da se znacima kvari oblik slova, te kao da je Gaj to pripoznao kod *d* i *ť* te ih zato god. 1835 u Danici odbacio a prema ńima i *ľ* i *ň.* Prije Gaja (ali jamačno s ńim u sporazumļeńu) uveo je ovu promjenu Venceslav Juraj Dunder štampajući u Beču Kačićev Razgovor ugodni, koji je doista izašao na svijet 1836 god., ali se počeo štampati 1835 i to prije Gajeva članka o ortografiji u Danici. Dunder, kao što sam kaže u predgovoru, primio je Gajeva slova, osim ona četiri, a dodao još *ć* iz poļskoga. Za ona četiri glasa, ne biļeži *d, t, l, n* znakom nego za ńima piše *j*; a da se ovo ne izgovori napose, biļeži ga oštrim akcentom: *dj, tj, lj, nj.*

Kako je poznato, Gaj 1835 god. isprva izdaje Danicu sa starom hrvatskom ortografijom; istom u br. 10—12 objelodańuje svoju novu u koju je primio Dunderova slova, i još dodao *gj* i *ě.* Tijem je odstupio od jednoga glavnoga pravila, t. j. da prema jednome glasu bude i jedno slovo; istina da kod novoga biļeženja slovom *j* pokazivalo se i genetično postańe onijeh glasova i da znak ´ nad *j* nije dopuštao da se glasovi napose izgovaraju; ali se poslije našlo da je taj znak nespretan, te se je od god. 1838 izostavio. Tijem je postala velika mana, koja je cijelu sistemu pokvarila jer je nestalo sigurnosti u izgovarańu; to se osobito pokazalo kod *dj;* i dan današńi ńeki čitaju *djevojka, nedjeļa, gdje* kao da je pisano *đevojka, neđeļa, gđe,* a drugi (možebiti i oni isti) *međa, rođen,* kao *medja, rodjen.* Ne mogući odriješiti taj uzao htjeli su ga isprva

Digitized by Google

prekinuti, postavljajući pravilo (n. pr. Babukić u gramatikama) da se *dj* svagda izgovara kao *đ*, ali se tijem opet nastupalo na prave nakaze, kakve bi bile kad bi se n. p. *odjahali, odjedriti, odjéknuti* itd. čitalo *ođahati, ođedriti, ođéknuti* Kasnije ńeki po savjetu Vukovu tražiše pomoći u *gj* (pišući *megja, rogjen* itd,, a opet *djevojka, gdje* itd.), ali i ovo je Gaj isprva uveo za isti glas kao *dj* obzirući se samo na etimologiju, pišući ga u onijem riječima gdje *đ* postaje od *g*, n. p. ne samo u *gjurgjevo, magjar, magjaron, gjumbir*, t. j. u tuđijem riječima nego i u našoj *možgjani* (! štokavski *moždani)*; te je tijem postala samo još jedna poteškoća više u pisańu, ne oblakšavajući čitańe. I za biležeńe glasa *ć* uvedoše Dunder i Gaj dva načina: *tj* i *ć*, postavivši za upotreblavańe nejasno pravilo, „da se *ć* na početku, sredini i na kraju pisati može, n. p. *ćud, reći, peć, prišć; tj* pako samo u sriedini i to onda, kada se izvadja iz korenitoga slova *t*, n. p. *bratja, svietja* (!), *puštjina* (!)“ (Dunder, razg. ug. VII); i tijem se dakle nova smutńa uvela. Najveća se je neprilika pokazala kod izdavańa starijeh pisaca koji su razlikovali ne samo *dj, tj* od *đ, ć*, nego i *lj, nj* od *ļ, ń*. Tomu su htjeli izdavaoci doskočiti tijem što su ondje gdje se oni glasovi napose izgovaraju umetali među ńih apostrof: grafički nespretno, a istorički krivo, jer apostrof pokazuje da je izostavļeno slovo, a ne dijeli slovo od slova. Tijem se je dakle pojavila neprilika da se novijem pisańem ne razlikuju glasovi koje je dobro razlikovala i najgora starija ortografija, dubrovačka.

Kazali smo da su Gaj i drugi Ilirci, ako i ne izrijekom odmah iz početka, prihvatili štokavski dijalekat kao osnovu općega književnoga jezika, ali je i tu jedinstvo bilo zapriječeno od razlike među zapadnijem, juznijem, istočnijem govorom, te ne htjedoše ovu poteškoću odstraniti, nego promisliše je obići. Zato naumi Gaj uvesti još jedno slovo iz češkoga alfabeta: *ě*, koje bi zamijenilo staroslovenski ѣ, te koje bi prosto bilo svakome čitati po svojem govoru: *i, e* ili *ie*. Doduše patriotična misao, koja bi mnogo pomogla k ujedińeńu naroda, da se je mogla izvršiti! Ali protiv toga su i teoretički i praktički razlozi. Uvoditi slovo koje je svakome slobodno čitati kako hoće, to je slaziti i vraćati se s visokoga stepena fonografičkoga pisma na simboličko, na ideografičko; a može li jednome piscu biti neugodnijega osjećańa od onoga da će se ono što piše drukčije čitati nego je on sam mislio kod pisańa? Ta nije praktično kod pisańa, jer pisac (koji god mu je materinski govor) nemože *ě* korektno upo-

Digitized by Google

trebiti, ako ne poznaje temeljito istoriju jezika ili dajbudi jedan drugi govor; nije praktično kod čitaća, jer dajbudi onome koji hoće da čita po južnom govoru ono slovo nimalo ne pomaže pri četverostrukom izgovarańu što se u onom govoru od ńega traži. Ovoj se neprilici htjelo tijem doskočiti što se postavilo kao pravilo da se svagda kao *je* izgovori[1]. Tijem bi bio doduše jezik književni postao onaj idealni koji se nigdje ne govori; jer bi se po tome pravilu kazalo *ļepo, đete, ćelo, sjejati* itd. što zbiļa niko ne govori. Nakon malo godina počne se poznavati vrijednost ovijeh razloga: te mnogi odbace *ě*, i stanu pisati po južnom govoru, ali opet ńeki zamijene u svakom slučaju *ě* slovima *ie*, što je još gore. Ko se prvi ovakome kvareńu jezika opriječio, neznam; imam pred očima samo pismo Vuka Stefanovića V. Babukiću u Kolu IV, 72—79 (1846) i A. Kuzmaniću u Slavische Bibliothek, I, 90—96, i objavu u Beču pisanu 28. ožujka 1850 i potpisanu od I. Kukuļevića, D. Demetera, I. Mažuranića, Vuka, V. Pacela, F. Miklošića, S. Pejakovića i Đ. Daničića, a objelodańenu u Narodnijem Novinama 1850 br. 76 u kojoj su se svi složili „da se na onijem mjestima gdje su po ovome (južnome) narječju dva sloga (sillabe) piše *ije*, a gdje je jedan slog, ondje da se piše *je* ili *e* ili *i* kako gdje treba, n. p. *bijelo, bjelina, mreža, donio*", i članak B. Šuleka u Nevenu 1854, br. 2. Ovaj naš izvrsni poliistor, kojijem se naš narod kao svojijem sinom diči, premda je rođeni Slovak, isto kao što se ńim diče naši filolozi, naturalisti, pravnici, istorici, publicisti kao da u ńihovo kolo pripada, nabraja već lijepu kitu pisaca koji su do onda *ě* odbacili, ali je uprav najglavniju pobjedu on sam onijem člankom održao. Grehota da uz lijepe i dobre razloge što ovdje navodi ima i koji slabiji koji se uprav može kazati doktrinarni, kao što je onaj kad kaže da je južni govor slađi od ostalijeh, i to jer izgovara *ě* dugo kao dvoglasac (diftonag), i kad kaže da bi pisati svagda *ie* bilo nelogičko. Čudno je što Šulek i mnogi drugi drže da treba *ě* (dugo) izgovarati kao diftonag *ie* a ne kao dvije slovke *ije;* kao i ostalo što tu tvrdi: da bi trebalo

[1] „Naša naměra ovdě nije predpisivati ljudem zakone, kako imaju taj zabiléženi *ě* u obćem i prostom razgovoru izgovarati, nek' ga svaki izgovara kako mu drago; ali za volju sloge ilirske potrěbno jest da se u pismu jednako uvěk *ě* piše. Za moći vendar laglje upaziti, gdě se *ě* pisati ima, dobro je barem u čitanju priučavati se ilirski *ě* razložno kao *je* izgovarati". V. Babukić, osnova slovn. 3—4. Drukčije i bolje u drugoj i trećoj gramatici.

Digitized by Google

razlikovati onaj izgovor kakav je na jugu (to jest *ije* po Vuku koji nije baš s juga) od sjevernoga (to jest *ie* diftonag); što bi i Crnogorci i Hercegovci izgovarali *ie* po uvjeravańu ńekakvijeh ļudi čije bi svjedočanstvo veće vrijedilo nego Vuka koji je bez najmańe sumńe imao najboļe uho za poznavańe takovijeh najtańijeh razlikosti. I kod toga može biti da su se pustili zanijeti od spekulativnijeh teorija, jer se često misli na talijanski diftonag *ie* i u Šulekovu članku pomińe se talijanska riječ *pieno;* ali baš onakovoga glasa u našem jeziku nema[1]; naše *ije* u (vokativu) *dijete* glasi gotovo jednako kao *ie* u talijanskom *ariete,* a kod ove riječi neće zaista pasti nijednom Italijancu na um da bi u ńoj bilo mańe od četiri sloga.

Poslije ovoga članka *ě* sve to više iščezava, ali ga još nije sasvijem nestalo: najviše se uzdržalo u školskijem kńigama; nalazi se i u školskoj kńizi naštampanoj ove godine. Mješte ńega piše se obično *ie* i *je* po južnom govoru.

Može se donekle isporediti istorija slova *ě* s istorijom vokala što se pisao bez potrebe pred *r* u riječima *krv, crkva, prst, mrtav, rt, rćanin* itd. Premda se nazad tisuća godina u Indiji shvatalo da glas *r* može biti pravi vokal, te se takovi *r* pisao poslije bez pomoći ikakva vokala u češkom jeziku a i u našemu (u kńigama pisanijem ćirilskijem a još više glagolskijem slovima), ipak gotovo svi naši pisci iz prošlijeh vjekova mišļahu da je pisati slog u kojem ne bi bilo drugog vokala nego *r* kao ńeki varvarizam i uvreda zakona ortoepičkijeh i ortografičkijeh za koje se u ona vremena pseudoklasicizma držao kao uzor latinski jezik. Pri tome su ostali i Ilirci, te Gaj i Dunder a za ńima i ostali pišu pred ovakovijem *r* vokal *e* bez ikakva znaka (po staroj hrvatskoj i slavonskoj ortografiji), postavļajući kao poznato pravilo da se *e* pred *r* i još jednijem konsonantom ne izgovara i ne pazeći na riječi kao *berba, perce, derviš, Hercegovina* u kojima se ono *e* izgovara.

Drugi su mješte *e* pisali *a* po staroj bosanskoj i dalmatinskoj i dubrovačkoj ortografiji. To je najprvo učinio naš slavni pjesnik I. Mažuranić u prvom broju Danice 1837; poslije se spoznalo da je potrebno onaj nijemi vokal (bio *e,* bio *a*) biļežiti teškijem akcentom; ali se već prije toga bio uveo običaj izgovarati *drviš, Hrcegovina* itd. Opet je Šulek u prvom broju Nevena 1854 udario na za-

[1] Najveće mu se približa dugo *je* u gen. pl. *mjêstâ,* za koje se u istom članku krivo kaže da glasi *mijestâ.*

Digitized by Google

ludno pisańe ovoga nijemoga vokala, a poslije Jagić u 1 broju književnika, te uopće dan današńi pišu *èr* ili *àr* samo oni koji pišu i *ě*.

Mjesto je ovdje da progovorimo i o slovu *h*, jer i ńegov udes nije bio svagda jednak. Najprije nam treba primijetiti da se ovijem slovom kod nas biļeži posve drugi glas nego u ostalijem evropskijem jezicima: naše *h* nije ńemačko ni latinsko *h* nego bļe odgovara ńemačkome *ch*, grčkome χ, španolskome *j*, te ga Česi i Poļaci pišu *ch* po ńemačkome. Kod nas se nije našlo potrebno pisati ga dvjema slovima, te je to s jedne strane pravo i dobro, s druge je činenica da ga većina štokavaca ne izgovara navela mnoge do uvjereńa da se ne razlikuje od ńemačkoga *h*. S toga su ga slavonski pisci prošloga vijeka upotrebļavali uz vokale kao znak duļine; a opet u naše vrijeme ima vrijednijeh filologa koji isporeďuju naše *h* s latinskijem kažući da je našega nestalo u štokavaca onako kao latinskoga u romanskijeh naroda[1].

Gaj i drugi Ilirci pišući iz početka na osnovi kajkavskoga govora uzdržali su *h* u književnom jeziku, srećniji u tome od D. Obradovića i od Vuka (u prva vremena do 1835 god.) koji za onaj glas nijesu ni znali. I prošlijeh vjekova kao da vlada prava anarhija kod upotrebļavańa ovoga slova. Već od početka XVII vijeka[2] pisci štokavci, osim Dubrovčana, izostavļaju *h*, ali, što je gore, pišu ga gdje mu nije mjesto. I Ilirci ne umjedoše se sačuvati od provincijalizama kajkavskijeh i slovenskijeh, te do dana današńega piše se još svagda *hrdja, hrzati* itd., dapače gramatike uče kao pravilo da *r* (osim kod *rt*) ne smije biti vokalno na početku riječi nego da pred ńim treba izgovarati i pisati *h*. Na isti se način uvuklo u književni jezik *h* u *lahko, mehko,* i još se drži bez obzira na istoriju jezika i na dobar izgovor. S drugoga se posve razloga piše *h* u *huditi:* ovdje se odlučilo a priori da ovaj glagol postaje od *hud* te da mu je pravi oblik onakovi; do toga se nebi došlo da mu se je, kao što je trebalo, prije istorički našao pravi oblik pa onda tražila etimologija.

Gora je šteta bila za razvitak književnoga jezika što Ilirci ostavivši starinski oblik gen. pl. kajkavskoga pomisliše dodati štokavskomu na kraj *h*. Novi nastavci na *ah* i *ih* jamačno su se isprva

[1] Naše se *h* može isporediti samo s latinskijem *ch* (od grčkoga χ), te bi ono bilo istinito kad bi Italijanci n. p. izgovarali *arta, maina* prema latinskome *charta, machina*.

[2] I ńekoliko prije kod sjevernijeh čakavaca koji izostavļaju svagda ovo slovo u prezentu glagola *hotjeti*.

Digitized by Google

primili, jer su tako pisali Slavonci XVIII vijeka koji su po ńemačkom tijem htjeli biļežiti da je *a* i *i* dugo. Našao se je poslije i drugi razlog: da zbiļa Crnogorci i Rćani (sami od štokavaca) izgovaraju ovo *h*. Kako su k tomu ńeki dodali kao treći razlog i etimologiju, n. p. Babukić[1], ja ne razumijem i zato ne znam ni što bih odgovorio.

Protiv ovoga oblika mnogi su ustali, napomenuću samo gorespomenutu izjavu u Beču 1850 godine gdje stoji: „Svi smo priznali, da *h* u samostavnijeh imena na kraju u rod. množ. ne treba pisati, jer mu ondje po etimologiji ni po općenome narodnom govoru ni po starome slavenskom jeziku, ni po ostalijem današnjijem jezicima slavenskijem nije mjesta“ i još što su o tome pisali F. Kurelac, V. Pacel i V. Jagić (u književniku 1866, 151—175) ali mu se našlo i vrijednijeh branilaca, kao što su Šulek i A. Veber. Prvi ga brani zato što ga upotrebļavaju Crnogorci koji tobože „svagdje *h* izgovaraju gdje treba, kao nijedan drugi Štokavac“, a što Dubrovčani koji nemaju *h* u gen. pl. „izostavļaju ga i u drugih riečih, gdje ga ide mjesto po etimologiji; n. p. pišu *nauditi, bim bih.*“ Ne znam uprav kako je Šulek ovo mogao tvrditi; onda je već (po Vuku, srp. posl. XXII) bilo poznato da Crnogorci govore *lâd, ráņa, rom* mj. *hlad, hrana, hrom,* a opet ne samo *ļudih* nego i *lanih* gdje glasu *h* nema mjesta; a da naprotiv Dubrovčani izgovaraju ga svud gdje god mu je mjesto; što se tiče *nauditi* (Šulek vaļda nije znao da i Crnogorci tako kažu), tu *h* i ne ide, a *bim* u Dubrovniku niti se sad govori niti se nalazi u dubrovačkijeh pisaca. S praktičnijeh razloga brani Veber *ah* u svojoj Slovnici Hrvatskoj: „Budući da je takov genitiv *(jelēnā)* mnogih riečih u pismu posve jednak genitivu singulara, to se sbog lagljega razumljenja slovu *a* dodaje još *h* . . . Hercegovci neizgovaraju ga u genitivu plurala, pak toga se načina treba držati i u književnom jeziku.“ Tu bi dakle bilo *h* znak duļine kao i u ńemačkom jeziku: kod toga se zaboravilo da naše *h* nije latinsko *h* koje u romanskijem jezicima nema svoga glasa nego se piše samo radi istoričkijeh razloga, a da opet i u ńemačkom nije baš bila srećna ona idea (drugo je kad je ńemačko *h* osnovano na istoriji jezika, kao n. p. *zehn, vieh).* Ovaj oblik koji najmańe ima za se razloga, uzdržao se do dana današńega kod velike mańine.

[1] Da se *h* radi etimologije pisati mora . . . Kolo, IV, 79.

Digitized by Google

Prelazim sad na jedno od najglavnijih pitańa koja dijele naše književnike u dva neprijateļska okola, a to je, treba li kod pisańa paziti veće na etimologiju ili na izgovor. Što o tome mislim javio sam u više prigoda[1], te se neću upuštati sad u dugo o ovom pitańu, nego ga se samo dotaknuti. Osim etimologijė i izgovora ima se u ńekijem jezicima (n. p. u francuskom, engleskom, a mańe opravdano u ńemačkom) obzira i na treću čińenicu, na istoriju ortografije, te pisci, baš i kad bi je htjeli dovesti na racijonalniji oblik, ne usuđuju se dirati u građu koja stoji od vjekova. Toga obzira nema u našem jeziku, jer su Vuk 1815 god. s jedne strane, a Ilirci s druge strane prekinuli s tradicijama. Naši stari uprav ne držahu se u tome nikakva zakona; većinom pisahu fonetički, ta često i oni kojijem je namjera bila držati se protivnoga načela. Vuk se odluči za fonetičko pisańe postavivši zakone na koje su doslije pristali svi oni što pišu ćirilicom. Ilirci, ugledavši se i u tome u Čehe, prihvatiše se etimologije, ali uopće samo u tome što nemaju obzira na promjene što bivaju kod konsonanata kad se sretaju u riječi; ali se i u tome udaļiše gdjekad od zakona, pišući n. p. *što, pošten, gdje, pčela.* Još ću spomenuti da su gdjekoji od ļubavi k etimologiji, etimologiju vrijeđali, pišući *tkoga, tkomu.*

Uopće se može reći da se ortografija koleba do dana današńega između krajńega etimologisańa Kurelčeva koji (doduše dośledno) piše *čto, počten, kdě, bčela* i fonetike osnovane na individualnom (ne svagda dobrom) izgovarańu kojoj je glavni reprezentanat Augustinović Đuro. Sredńijem je putem htio udariti V. Jagić u svom gore hvaļenom članku o pravopisu primajući fonetičko pisańe kao zakon osim slučaja kad one promjene konsonanata bivaju u deklinaciji ili u konjugaciji i u slagańu riječi. Ne pristadoše svi na to, dapače u drugom broju Književnika odgovori A. Veber Jagiću kažući da je dosļednije u svakom slučaju držati se drugoga načela. Kod obadva članka mislim da je ovdje na mjestu ńešto primijetiti. Jagić govoreći o francuskom jeziku kaže da je dobro što su Francuzi „pritezali uzde pravopisu, neka nebi sasvim poletio za izgovorom“; ja mislim naprotiv da bi boļe bilo kad bi književni jezik pritegnuo uzde izgovoru, a to može biti samo onda kad je književni jezik u pisańu prava slika narodnoga u izgovarańu, drukčije narodni govor ostavļen sam sebi ide svojijem putem. Da zbiļa pisani jezik djela na govoreni, vidi se po tome što se dogodilo u ovo 50 godina na

[1] U svojoj gramatici i u članku pisanu u Slovincu.

Digitized by Google

štetu jezika: u Veberovu članku tvrdi se da se u *očinstvo* čuje *t* pred *č*, a da se *razsuditi* drukčije izgovara nego *nasaditi;* ja sam čuo jednoga poštenoga čovjeka gdje se muči da izgovori *sladko* s *d*, a *otci* s *t;* većina naše inteligencije govori *čovječtvo, junačtvo* jer tako i piše. Pitam, jeli pravo i korisno htjeti preinačiti, tobože ispraviti fonetičke zakone što su se kod naroda organički razvili.

Osim Kurelčeve škole koja se nije dugo držala, treba nam spomenuti onu koja je priznala posve Vukove fonetičke zakone, uzdržavajući latinski alfabet i prepisujući ćirilsko ћ, ђ, џ, љ, њ Gajevim *ć, gj, dž, lj, nj.* Koliko znam, najprije biše naštampane ovom ortografijom četiri sveske narodnijeh pjesama kod F. Župana god. 1848. Između pisaca koji su se toga držali dosta će biti spomenuti Đ. Daničića; a između gramatika A. T. Brlića i moju.

Vrijeme je da progovorim o najzadńoj reformi, kakva se pokušala u akademičkom rječniku. Daničiću kod obrađivańa rječnika trebalo je da može naznačiti sigurno i bez ikakove sumńe svaki glas; ali se to baš ne može ne samo običnom ortografijom nego ni onom kojom je sam Daničić do onda pisao: stari pisci često razlikuju *lj* i *nj* od *ļ* i *ń, gj* i *dž* dosta su nespretna slova; on se dakle povrati na prvu Gajevu ideu, ili (ako nije za ńu znao) sretne se s Gajem u upotrebļavańu osobitoga jednoga slova za svaki glas. Tako on uvede Gajevo *ń,* a s malom promjenom *ď (ď)* i *ļ (ľ).*

Doslije je vrlo malo pisaca prionulo ovoj reformi (među ńima pomińem A. Pavića i M. Vaļavca), jedni jer drže da je obična ortografija savršena, te da joj ne treba ispravaka, drugi jer misle da nije dobro drmati u građu utvrđenu već od 50 godina, treći jer im se ńeka nova slova čine nespretna. Prvijem k onome što sam doslije kazao dodaću riječi Vukove, kojijem preporučuje Kuzmaniću Gajevu ortografiju: „Ako Vi za to ne primate zagrebačkoga pravopisa što očekujete da se kakav boļi počne, onda imate sasvijem pravo i držite se tako; ako li ga zato ne primate što ste radi s tijem današńijem svojijem da ostanete za svagda, onda bih Vam ja rekao da taj sadašńi odmah ostavite i zagrebački da primite". Drugijem bi se moglo odgovoriti da nigda nije kasno ispraviti nedostatke kad god se to može; a da opet 50 godina u životu naroda vrlo su kratka perijoda; i ńima ćemo upraviti Vukove riječi u istoj poslanici: „Pravopis nije najmańa stvar u pisańu nikakvoga jezika, i koji govore da jest, oni najveću vrijednost u ńemu nalaze, pa onako samo govore da bi se ostalo pri starome makar kako bio rđav, težak i nesavršen. Dužnost je dakle sviju spisateļa i ńi-

Digitized by Google

ževnika, osobito u početku književnosti, i zato starati se da se načini i primi pravopis što je moguće lakši i savršeniji ili, najkraće reći, prema svojstvu jezika kojijem se piše". Od trećijeh onijem kojijem je krivo da isti znak (´), kad je nad vokalima, akcenat je, a kad je nad *n*, znači omekšańe, može se odgovoriti da je to isto već prije bilo kod *ć*, da u poļskom jeziku ima toga još veće, da u grčkom isti znak (') vrijedi za tri: *spiritus tenuis, coronis,* apostrof, a da kod svega toga ne javļa se praktički nikakve neprilike; onijem kojijem je odveć dugo i tanko *ļ*, može se reći da tu nema druge pomoći, ako ne ostavimo Gajevu sistemu uopće, po kojoj samo *l* može se uzeti (makar s kakvijem znakom) za ovaj glas, te da je Gajeva čitulica 1830 god. možebiti još nespretnija; poļsko *ł* (koje nije ni ļepše od *ļ*) nemože se uzeti, jer ima već svoju vrijednost sasvijem suprotnu mekomu *ļ*. Ako je vrijeme da i o tome rečem svoju, kazaću da ne treba tražiti manu kod *ļ* nego kod *đ*, koje u štampi ne da se svagda razlikovati od *d*; drugo je da ni *đ* ni *ǵ* ne odgovaraju ostaloj Gajevoj sistemi; prvo bi bilo na mjestu kad bi mješte *ć* bilo *t́* kao što ga je izprva htio uvesti Gaj, a *ǵ* kad bi mješte *č* bilo *k* s kakovijem znakom. Prema povorci *c, ć, č* trebalo bi da ima slovo koje bi glasilo *dz* (dubrovačko i crnogorsko), a koje bi dobilo iste znakove kao *ć* i *č* za *đ* i *ǵ*. Ali se tu htjelo još jedno slovo, te je trebalo ili novo izmisliti ili primiti *q* ili *x* s vrijednosti drukčijom od latinske. A i to je bilo protivno Gajevoj sistemi. Šteta, jer da je Daničić primio osobito slovo za *dz,* nebi mu palo na um pisati ga slovom *c* (!), i tako ne bi pomiješao dvije riječi i značeńa posve različita kod 3. *car.*

3.

U naša vremena, u koja se toliko preko mjere piše i štampa, nije čudo što su dońekle ļudi zaboravili da je najglavnije kod jezika govor a istom zatijem da dolazi pisańe, pa što gramatike i rječnici veće se bave ortografijom nego ortoepijom. Kod naroda (n. p. kod Engleza i Francuza) kod kojijeh pismo ne upućuje k dobrom izgovarańu nego je ovo ostavļeno samoj tradiciji događa se da se ne zna kako ńeke riječi treba izgovarati, te da ih svaki izgovara kako hoće; tako n. p. u francuskijem riječima *dot, fait* i u mnogijem drugima ńeki izgovaraju krajńi konsonanat a ńeki ga izostavļaju; *ei* u engleskijem riječima *either, neither* glasi na tri različita načina. Da bismo vremenom i mi s krive ortografije mogli doći do takovijeh neprilika, već smo kazali, a to nam doslije već svjedoči zlo

Digitized by Google

izgovarańe glasova *h* i *ě*[1]. Ali ostaje još ńešto što i jest doduše najmučnije kod živoga govora, akcenat[2]. S toga što je mučno, trebalo bi bilo na ovo toliko veću pomńu staviti, ali (žalibog harakteristično kod našega naroda!) zato je baš u običnom govoru i najveće zanemareno. Naši su stariji pisci već poznali vrijednost akcenta, i mnogi su među ńima (vidi Daničićev „Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske“ u Radu XX[3]) biļežili ili dajbudi htjeli biļežiti akcente; prošloga je vijeka Italijanac Della Bella u svom rječniku (ako i ne svagda dobro) biļežio akcenat kod svake riječi a u gramatici objavio ńeke zakone o akcentu koji ni dan današńi nijesu izgubili svake vrijednosti. Vuk ženijalnijem okom svojijem vidje koliko je pretežna nauka o akcentu, ali ne umjede shvatiti i razumjeti sve potańe razlike, te ostaje slava Daničiću da je u tome najprvi pokazao pravi put.

Ilirci na raskršću triju govora ostaše pri štokavskome i kod akcenta, kako se vidi po Babukićevoj najstarijoj gramatici, samo što u ovoj se ne razlikuju dva kratka akcenta (kao što i Vuk obično onda nije razlikovao premda je za razliku znao); ne zna se zašto Babukić (kao i poslije ńega Mažuranić) nije primio Vukove znakove nego je ostao pri Dellabellinijem.

Daničić u „maloj srpskoj gramatici“ god. 1850 popravi što je krivo bilo kod Vukova biļeženja akcenata, pa od onda u izvrsnijem člancima u „Slavische Bibliothek“, u „Glasniku društva srpske slovesnosti“, u Radu ove akademije postavi zakone o akcentu kod deklinacije i konjugacije. Grehota što Daničić ne htjede spoznati nigda razliku između dugijeh slogova s jakijem akcentom i bez akcenta: kod osamļenijeh riječi to ne smeta, ali s toga može biti neprilika kod proklitika i enklitika u govoru.

A. Mažuranić u „Slovnici Hèrvatskoj“ (u Zagrebu prvi put 1859) najprvi objelodani pretežni i vrlo interesantni zakon po kojemu se stariji, čakavski, akcenat mijeńa u noviji, štokavski.

A. T. Brlić u „Grammatik der illyrischen Sprache“ (u Beču 1854) pazeći na razliku na koju nije Daničić pazio uvede peti znak za

---

[1] Provincijalnome miješańu glasova č i *ć*, *ǵ* i *đ* nije krivica kod ortografije.

[2] U širem smislu ne samo podizańe glasa kod vokala nego i ńihova duļina.

[3] Osim onoga što je Daničić pobrao ostaje još mnogo toga što bi korisno bilo iscrpsti.

Digitized by Google

biļeženje dugijeh slogova bez akcenta; toga sam se znaka i ja držao u svojoj „Grammatica della lingua serbo-croata“ (u Beču 1867).

Pomenuvši najglavnije kod istorije nauke o akcentu, izostavļam mnogo koješta što su naši i tuđinci (kao Masing, Brant a u najnovije vrijeme Leskien) na tom poļu radili; još su spomena vrijedne u najnovije doba radńe A. Pavića i T. Maretića.

4.

Među osobinama koje su prvo iz kajkavskoga i čakavskoga dijalekta a poslije iz starijega jezika u štokavski umiješali Ilirci najglavnije su stariji oblici dat., instr., loc. pl. kod supstantiva i adjektiva. Ovi onako kao što su izloženi u Mažuranićevoj i u Veberovoj gramatici (koji su odbacili ńeke kajkavske oblike iz Babukićeve) ostaju i dan današńi uz ortografiju kao najznamenitiji znakovi diobe na našem knńiževnom poļu. Druga strana po Vuku drži se novijih oblika (na *ma)*, koje su Ilirci primili za dual i to ne sasma dobro, jer je stari nastavak u dualu kod onijeh padeža za muški i sredńi rod bio *oma* a ne *ima.*

Osim razdora na knńiževnom poļu, ima još mnogo razloga s kojijeh bi boļe bilo da ovoga nema. Takovi knńiževni jezik nije drugo nego današńi živi štokavski dijalekat koji je opet našaran davnijem (za ńega) arhaizmima, te se u onakovom obliku niti sad igdje kod naroda govori niti se je prije govorio. Ako se još od ńekijeh štokavaca čuje *u Karlovci, na kolije, po gradovije,* to su sporadični arhaizmi i u istijem krajevima mnogo su običniji novi oblici na *ma.* A i kod samijeh (dajbudi južnijeh) čakavaca ovi sve to više uzimļu mah, a već se pomaļaju i kod Marulića.

Za obranu starijih oblika kaže se da su boļi i s praktičnoga obzira, jer se tako među sobom padeži ne miješaju. A jeli doduše to istina? Zar se štokavci među sobom teže razumijevaju nego čakavci i kajkavci? Zar nije lako svagda razumjeti što piše Vuk ili Daničić? Nije li na protiv dosta često stariji instrumental pl. muškijeh imena, tijem što mu je nastavak (ńegda *y)* sad isti kao nominativu pl., uzrok prave smutńe, tako da se u gramatikama našlo potrebno učiti da mu se u tom slučaju može dodati još *m* (!) i pisati n. p. *prstim, Turcim?* A i drugijeh se pogrešaka ovijem putem uvuklo: gramatike n. p. uče da je kod *ļudi* instr. pl. *ļudi;* istina da se takovi oblik nalazi u našoj starijoj literaturi, kao što se u ńoj nalazi i drugijeh pogrešaka, ali u ńoj ima i pravi oblik *ļudmi.*

Digitized by Google

A kako ćemo izgovarati riječi s ovijem starijim oblicima? kojijem akcentom? Mnogi izgovaraju stariji loc. pl. istijem akcentom kao gen. pl. a to je bez sumńe krivo.

Hoćemo li dakle ostati pri takoj gramatici, kod koje ne možemo se čuvati pogrešaka u pisańu i u govoru?

F. Kurelac je u svojem pisańu još dalje išao, jer je htio uzdržati ne samo starinski gen. pl. nego i jer je htio povratiti ńegdašńi dual i kod glagola.

5.

U prva vremena našega preporoda (a i dan današńi) mnogi nijesu htjeli razumjeti, da, pošto većina našega naroda, ona baš koja je doslije uzdržala čil i zdrav naš jezik, živi daleko od evropske kulture a mańina je k ovoj pristupala doslije samo preko tuđijeh jezika, naš narod ne može imati riječi za mnogo koječega što se razvilo u zapadnoj Evropi, jer za ovo i ne zna. Piscima naučnijem čitati i govoriti, pa i misliti po tuđijem jezicima, nije padalo na um da bi trebalo najprije naučiti se misliti naški, nego cijeńahu da su posve svojoj dužnosti zadovoljili kad bi onakove misli objelodanili našijem ili dajbudi netuđijem riječima. Kod prijevoda francuskijeh romana i ńemačkijeh znanstvenijeh djela silovan je bio jezik svojijem riječima predavati smjele metonimije žargona pariških-ijeh salona i ukočene apstrakcije ńemačkoga znanstvenoga jezika, a i ńemačkijeh kancelarija. A kod svega toga trebalo je ostati pri *našemu* i ne tražiti *tuđega*. S toga se došlo na kovańe novijeh riječi, te je kovača bilo mnogo a među ńima i vrlo nevještijeh. A imali su kod toga i zao izgled ńekijeh našijeh starijih pisaca, a osobito leksikografa *(lucus a non lucendo)* J. Stulli. I nađe se ńeki Jurašić koji (poslije Vukova i Šulekova rječnika!) napiše talijansko-ilirski rječnik po Stulićevu. Ali sreća što drugi naši rječnici, ako i nijesu posve čisti od one epidemičke bolesti purizma, ipak su mu dońekle stali na put.

Ako i jest leksikografija mučniji i nezahvalniji posao od gramatike, te se je stoga na ovom polju mnogo mańe izradilo nego na gramatikalnome, ipak se mogu s pohvalom pomenuti ńeke radńe i prije Šulekova rječnika, kao što su: I. Mažuranića i J. Užarevića „němačko-ilirski slovar“ (Zagreb 1842), Mažuranićev rječnik uz Gundulićev Osman, Drobnićev (izrađen s pomoću A. Mažuranića) „ilirsko-němačko-talianski rěčnik“ (Beč 1846—49).

Ali sve ove daleko nadmašuje „němačko-hrvatski rěčnik“ B. Šuleka. Ovo je djelo tako vješto, razumno, bistro izrađeno da se pu-

Digitized by Google

nijem pravom možemo dičiti, da takovo ili bolje što samo najglavniji jezici u Evropi mogu pokazati. Grehota što ovako izvrsno djelo (a drukčije nije moglo ni biti) nije bez mana. Kratkoća vremena, navaljivaňe ondašńijeh purista koji su htjeli pred svijetom ukazati da se našijem jezikom bez tuđe pomoći može sve izreći (što uprav nije ni kod jednoga jezika) usilovaše pisca da primi ne posve opravdanijeh provincijalizama i da crpe iz drugijeh slavenskijeh jezika, kod čega se pisac nije svagda držao zakona što ište narav našega jezika i današńe staňe naše filologije, to jest da onakove riječi promijene svoj tuđi oblik na naš narodni. I pisac je u predgovoru pripoznao da bi sam htio ńekoliko stvari popraviti kad bi mogao. Veća je grehota što je naša literatura mnoge takove riječi primila koje će mučno biti iskorijeniti.

Šulekov je rječnik postao uzor i vrelo rječnicima koji su se poslije pisali, te ih zato nećemo pomińati.

Osim glavnoga onoga djela Šulek se je bavio i osobitijem (specijalnijem) o znanstvenom nazivlu, o botanici, o hemiji. Amo spada i Dežmanov „rěčnik lěčničkoga nazivlja".

Red je sad da rečem koju i o akademičkom „rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika". Daničić, oprezan kako je bio, nije se htio upuštati u ocjenu novijeh riječi, nego je posve pravo pomislio da građu treba tražiti s jedne strane u živom narodnom govoru, a s druge u onome što nam se uzdržalo od starijih vremena. Kod ovoga veliki broj primjera koristan je ne samo za poznavaňe značeňa i upotrebljavaňa svake riječi nego i za ńezinu potvrdu i autentičnost, pošto na žalost nam treba pripoznati da prije Vuka nemamo jednoga posve pouzdana pisca.

Osim rječníkâ, treba pomenuti s pohvalom među onima koji su jezik od novijeh zlo kovanijeh riječi čistili F. Kurelca koji se u mnogijem monografijama tijem, često dosta srećno, bavio.

6.

Došavši na kraj, obazrimo se još jednom i vidjećemo, da u ovo 50 godina zbilja smo dobili kńiževni jezik kojijem se pred Evropom dičiti možemo. Ali mu još što fali; još je takav da se uprav nigdje ne govori. Velika je promjena na bolje postala od 1835 god., učinimo korak dalje, primimo oblike padeža kakvi su kod štokavaca, i kńiževni jezik biće posve narodni; primimo fonetičku ortografiju, te i Srbijanci neće imati izgovora onda da ostaju pri svom istočnom dijalektu. Kad se to obistini, istom onda svi ćemo imati jedan

Digitized by Google

jedini književni jezik kojijem ćemo se dičiti prema Englezima i Francuzima i Nijemcima, da smo se mi umjeli osloboditi òd pûtâ koja na ńihovu štetu i sramotu jezik im vežu. A svakako očistimo taj književni jezik od provincijalizama i od pogrešaka što ga nagrđuju. Čemu da pišemo *vol, sokol* a opet *orao, imao?* Jeli potreba pisati: *Ja se ga bojim,* kad može biti da nijedan štokavac tako ne govori, nego: *Ja ga se bojim?* Zašto se piše *jačji, višji, gorji,* kad se tome protivi govor velike većine i istorijá jezika? Zašto se piše a žalibog u Zagrebu i govori: *Vi ste dobar, Vi ste dobra,* kad narod kaže: *Vi ste dobri,* a istorija jezika to potvrđuje? razlozi što je za ono naveo V. Pacel u prvom broju Vijenca, nijesu doista postali jači dan današńi nego su onda bili.

Što nas najveće kod ovoga smeta, to su uprav naše mane: ļenost s koje nećemo da se trudimo mijeńajući ono na što smo naučni; taština s koje bismo se htjeli pokazati kao odrasli ļudi među kulturnijem narodima, a ne kao djeca koju još treba odgajati. A kao djeca često se podnosimo i to kao razmažena, premda nas doduše doslije ni udes ni drugi narodi nijesu razmazili: kao takovi shvatamo neprijateļem onoga koji u čem drukčije misli i koji nas kori. Da bi još tu što treće bile, mržńa jednoga dijela naroda prema drugome, ne mogu vjerovati, premda smo strašnijeh stvari u ove dane doživļeli. Otresimo se svega toga; neka nam slovo bude· ļubav i napredak, a najveću ćemo slavu iskazati Gajevoj uspomeni, ako uzidemo stazom koju nam je on otvorio i savršimo ono što je on počeo.

Digitized by Google

Zoologija i Hrvati.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. prosinca 1885.

PRAVI ČLAN PROF. S. BRUSINA.

I.

Prije nego predočim, što su Hrvati uradili na polju zoologije za ovo pol vieka od prieproda hrvatske književnosti do danas, imao bih iztaknuti, što je uradjeno kod nas i kako su se prije spomenute dobe njegovale prirodne nauke u obće, a napose zoologija. Prvom se zadaćom netrebam baviti, pošto su to neki dan učinili akademici dr. B. Šulek i dr. G. Pilar, te njihovo pripoviedanje popunjuje zanimive podatke, što nam ih je takodjer ove godine podao dr. I. Kiseljak, i priobćio ih je prof. J. Benigar.[1] Prema tomu, što su nam ova gospoda pripoviedala, znamo, da u to doba nije bilo govora od kakvog predavanja zoologije kao posebne i samostalne znanosti, a što se je onda od životinjstva spominjalo, jedva bi mi danas zoologijom nazvali. Da uslied toga nije moglo biti kod nas hrvatske zoološke knjige, to se već razumieva, te ja mogu spomenuti samo jedno djelo, u kojem nalazimo prve i najprimitivnije podatke za našu faunu, t. j. prirodni zemljopis Dalmacije, što ga izda Petar Nutrizio Grisogono god. 1780, dakako na talijanskom jeziku. Prva knjiga, ili kako bi mi danas rekli, prvo poglavje ote knjige opisuje divno naše more jadransko, a na kraju poglavja, t. j. od strane 36. do strane 46. govori o životinjah, osobito o ribah, koje u njem prebivaju, te o nižih životinjah, što ih osobito morski

[1] Osnutak i razvitak phys. cabineta na zagreb. gymnasiji. (Izvješće kr. velike gymnasije u Zagrebu. Zagreb 1885)

[2] Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia raccolte dal signor Pietro Nutrizio Grisogono. Con l' Aggiunta di un compendio dell' istoria civile del signor Giovanni Rossignoli dedicate a sua Eccellenza Girolamo Sagredo Veneto senatore amplissimo. In Trevigi MDCCLXXX.

Digitized by Google

val izbacuje na plitke obale. Danas bi zlo prošao, tko bi nam podao toli mršavi pregled bogate naše faune hrvatskoga mora; ali kad pomislimo, da je to pisano prije 105 godina, kad znamo, da je onda bilo veoma malo zoologa po Europi, valja nam priznati, da je Grisogono prilično dobro izpunio svoju zadaću; pače zanimaju nas i danas podatci o nasukanju ulješure (Physeter macrocephalus L.) kod Peleša blizu Rogožnice nedaleko Šibenika, o ulovljenju riedke neznane ribe god. 1763 nedaleko Trogira (po svoj prilici vrst roda Trachypterus ili Lophotes), o morskom medjedu (Monachus albiventer Bodd.=Phoca ili Pelagius monachus auctor.), koji je već onda sve to rjedji bivao, a najviše da ih je još bilo viditi po stranah dubrovačke republike.

Tu mi je spomenuti jednu hrvatsku zoološku knjigu, t. j. djelce o njegovanju zebe od 36 stranica tiskanu u Zagrebu god. 1798[1]. Pisac nije nigdje spomenut, nu kako nam svjedoči hrvatska bibliografija našega I. Kukuljevića (str. 176 br. 2044), ptičar taj nije nitko drugi do sam grof Imbro Voikfi od Vojkovića. Govorili što mu drago proti zasužnjivanju ptica, to se neda poreći, da njegovanje milih tih stvorova pokazuje uviek plemenitost duše u onih, koji se tim bave, jer im je slušanje milozvučna pjevanja prava slast. Ružno je samo bilo, što su prije, a negdje (ali daleko sve to manje i sada), sliepili ptice, da ljepše pjevaju. Pisac u predgovoru kaže, da su ga ljubitelji puka zaprosili, da tu svoju knjižicu na sviet izda, jer mnogi su, koji neznaju pticom baratati, drugi pako „od jala (ar y vu tom jal svoje mezto ima)“, te neće pravu istinu učiti. Ta pako mala knjiga služi nam dokazom, kako su Hrvati onda više njege posvećivali domaćim pticam nego danas, a valjda je kanarac tudjinac domaću zebu iztisnuo iz gospodskih kuća, i napokon, da su Hrvati svakako i onda bili ljudi dobra srca, a ne samo zlobni tudji žandari, za kakove ih je cieli sviet držao. Ova knjiga ima deset diela, ili kako bi mi danas rekli poglavja; evo im naslova:

„Od Kerletkih“.

„Od stohanya Finkov, znamenya nyegove dobrote vu izbiranyu, kak tulikaisse od Finkoveh noth“.

„Od Szleplenya“.

„Od kakvoche kerme“.

„Kaksze z-Tichom, do vremena lovine baratati ima“.

---

[1] Knisica od Baratanya z-Finki van dana po Jednom Finko-Lyubitelu. Vu Zagrebu 1798.

Digitized by Google

„Od dvorbe vu vremenu popevanya y na dalye".
„Od opadavicze, ali velikoga Betega".
„Od kassla".
„Od laksziranya".
„Od ovussivenya, iliti Tekutih".

Neznam, da li ima još koje djelo, u kom je govora o hrvatskoj fauni, jer žalibog još nemamo podpune, a kamo li strukovne hrvatske bihliografije, pomoću koje bi se čovjek mogao brzo iznaći. Nu ako me je, kako rekoh, razlaganje mojih kolega riešilo dužnosti, da progovorim o stanju zoologije prije god. 1835., a to svakako valja nam priznati, da u nas niti je bilo, niti je moglo onda biti govora o zoološkoj znanosti i zoološkom iztraživanju; nego žalostno je, a nemogu ovdje nikako zatajiti, kako me boli i tišti, što je zoologija još i danas u Hrvatskoj prava pepeljuga, jer slabo tko za nju haje, slabo što do nje drži. Ja sam sâm doživio slučajeva, koji to najbolje potvrdjuju. Prije 15 god. izdao sam malu zoološku radnju putem predbrojke; a neki moji prijatelj ponudio ju je od šale tadanjemu nekomu velikomu dostojanstveniku grada Zagreba, nebi li se htio predbrojiti. „Od srca rado, reče, radi se samo o njekoliko novčića. O čem piše knjiga"? O malakologiji, glasio je odgovor. „A što je to?", pita opet taj gospodin moga prijatelja, koji mu je to najvećom pripravnošću protumačio. Na to se dotični gospodin malko razsrdi, te mu zasieče: „ta nećete od mene budalu činiti; tko je taj ludov, koji o tom piše"? Dobričina čovjek nije dakako mogao pojmiti veliku vriednost malakologije kao takove, kao što i za geologiju, nije znao, da mu čitavi prilični imutak nebi dotjecao za nabavu nebrojene malakološke knjige, što su ju obrazovani narodi tiskom izdali.

Drugi put odvjetnik, toli vješt svomu poslu, koli čestit i valjan Hrvat, nije mogao zatajiti svoje začudjenje, da ima ljudi, koji se čitav svoj viek ničim drugim i nebave nego iztraživanjem puževa, kukaca i slične gamadi; nu priznavao je ipak, da će to nečemu već biti, kad se učenjaci i time bave, jer da i to u znanost spada, te bi završio riečmi: znanost! znanost! Čast mu; nije bar premalo cienio ono, što mu nije poznato bilo. Mogao bih ovdje navesti još sjajnijih primjera; ali ti spadaju u poviest muzeja.

To ne biva svuda tako. Kad je slavni njemački političar i prirodoslovac Rossmaessler putovao po Španjolskoj, da ju pretraži sa malakološke strane, nakupovao je mnogo puževa na trgu, a poznato je, da se u Španjolskoj na veliko trguje ovom živinom, te da se

Digitized by Google

tom trgovinom osobito ženskinje bave. Kad je Rossmaessler stao prebirati samo pužiće ciele i gotove kućice, to jest čitava ušća, to su se žene ne malo u čudo našle; jer bila spužalina ciela ili skrhana, jednako valja puž za hranu, taj „Sennor extranjero" hoće pako baš samo „caracoles con boca entera". Da nebi pomislile, da je zbilja lud, Rossmaessler im kaže, kako on to netreba za hranu, već će mu puževi služiti u znanstvene svrhe. Kad su to Španjolke čule, same su mu spremne pomogle prebirati što valja, jer ih treba „para estudio", te je Rosamaessler poslje sam pisao: „vor dem Namen der Wissenschaft hat auch eine spanische Schneckenhändlerin Respekt".

Nu meni nije nimalo do šale. Može biti, da sam odabrao drastičke primjere, nu istiniti su svakako. — Daleko bih ja imao posegnuti, da koga uvjerim o velikoj vriednosti zooloških znanosti, to mi nije današnja zadaća; al opet nemogu propustiti, da ipak koju u kratko nerečem. Budući bi pako moje vlastite rieči slaba odziva našle, to ću Vam jednostavno navesti mnienje ljudi od mene mnogo izkusnijih, ljudi od mene daleko učenijih. Evo n. p. kako je glasoviti prof. E. Haeckel završio svoje uvodno predavanje, pošto je na dugo i široko razlagao smjer, obseg i veliku vriednost novije zoologije: „Završujući svoje razlaganje zadaća i znamenitosti znanstvene zoologije izticanjem njezina najvišega problema nadam se, da sam tim barem donjekle prikazao neizmjernu razvojnost i znamenitu budućnost naše mladjahne znanosti. Pošto životinjarstvo kao samostalna znanost jedva jedan i pol vieka jestvuje i pošto je najveći diel toga vremena u djetinjoj čednosti preboravilo, neznajući za sile u njoj driemljuće i nesluteć svoga uzvišenoga cilja, počelo se je početkom našega vieka pripravljati na viši stupanj razvitka, sabirajuć svoja cjelokupna uda, koja su se razvila u službi drugih tudjih znanostih. Nego od kada je prije deset godina Charles Darwin (sad ih je dakako već 26) savio onu jedinstvenu svezu, koja u jedno cjelovito golemo tielo veže sve te na daleko razstavljene nauke, i odkada je tim mladjahnu tjelesinu preporodjene zoologije zadahnuo novim krepkim životom, od onda se je neizmjerno razprostranio obzor i cilj ove naše znanosti. Oda svuda vabi pregaoce i znanja žedne radnike, a obećaje posvuda obilatu žetvu. Makar i sve ostale stečevine zoologije za ništa držali, to bi joj njezina *nerazrješiva sveza sa empiričko-filozofijskom antropologijom* pribavila što se može veću znamenitost. Monistička filozofija budućnosti neće moći upravo zato biti bez poredjujućega životinjarstva, *i tako će se iz sitne prezirane sjemenke zoologije razviti znanstveno stablo, koje će u budućnosti pri*

Digitized by Google

miti u svoj hlad sve ostale znanosti, te će sve, jedna više druga manje, morati hrane vaditi iz njegovih žila“[1]. — Prigovorit će se tomu, ta Haeckel je Darwinovac, pače veći Darwinovac od samoga Darwina. To je istina; nego meni je dodati, da ima sljedbenika Haeckela, koji još dalje idu od njega, ili kako bi neuki rekli, koji su pretjeraniji od samoga Haeckela. To u stvari a ma baš ništa ne mienja, ja nastojim, da se držim što veće objektivnosti, ja visoko štujem i cienim Darwina i Haeckela; znam za ideale, ali neznam, niti neću da znam za idole, te mogu uvjeriti, da u navedenih riečih Haeckela nema ništa, što nebi bilo podpuno opravdano i istinito. Ako je komu može biti ipak nepoćudno ime razvikanoga Haeckela, to ću navesti rieči prof. Giebel-a, poznatoga antidarwinista, pak evo što on veli za zoologiju: „*Što zoologiju obrazovani pak baš znanstveno obrazovani ljudi zapostavljaju, tomu je uzrok samo nedostatno ili nikakovo poznavanje njezina visoka zadatka,* naprednih rezultata i raznolika smjera njezine djelatnosti“-[2] — I opet će netko kazati: ima doduše u tom ponešto istine, al Giebel je i zoolog, te je za svoju svakako liepu i vriednu znanost dakako zauzet, svatko ljubi svoje i često zato precjenjuje. Da je zoologija najmanje vriedni dio ljudskoga znanja, ja bi to rado i bez ikakvoga oklievanja priznao; ta barem u znanosti nema ili nebi smjelo biti aristokracije, sve su znanosti vriedne, sve za tim idu, da istinu pronadju, ili da se barem vječnoj istini što više primaknu; a meni kao neznatnomu vojniku, koji niti je vojskovodja, niti će odlučiti sreću bitke, sve jedno je, jesam li vojnik malene i manje uvažene, ili velike i jake vojske. Ali s jedne strane hoću uviek tamo biti, gdje vidim, da se istina i pravo više štuje, a s druge strane, kad sve grane ljudskoga znanja nisu sućno jednake, a njeke mogu više, druge manje doprinieti za spoznaju vječnih zakona prirode: zašto da mi zoolozi ne tražimo svoje, kad ih toliko ima, koji nam ili iz neznanja, ili iz sebičnosti neće da dadu što nas ide? Ja ću dakle završiti ovaj mali ali nuždni zakret od glavne mi zadaće pozivom u pomoć jednog od najvećih živućih filozofa, i po svoj prilici prvog živućeg taljanskog filozofa Petra Siciliani-a, profesora filozofije na

[1] Biologische Studien. Erstes Heft. Studien über Monere und andere Protisten, nebst einer Rede über Entwicklungsgang und Aufgabe der Zoologie. Leipzig 1870 str. XIX.

[2] Die Zoologie (Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften. Bd. 38, 1871 str. 442.)

Digitized by Google

sveučilištu u Bologni![1] Siciliani nije sliep sljedbenik Darwinove škole, htio je da napiše temeljitu psihologiju, kako sam pripovieda: „Nazad njekoliko vremena stao sam da pišem knjigu o modernoj psihologiji i razpravljao sam njezin najvredniji dio, koji po mom mnienju jest komparativna psihologija. Prema tomu, kako ja shvaćam tu granu teoretične filozofije, bio sam prisiljen povratiti se na moje stare omiljele nauke, te učiniti velike pripravne studije u prirodnih naukah. Nu te studije, bilježke i svi oni nacrti, što su mi služili u komparativnom proučanju psihologije, zaspaše na pisaćem stolu i ne bih ih valjda nikad iz sna trgnuo, da moj mili i čuveni sudrug profesor De Meis, koga štujem radi izvrstnih svojstava srca i uma, da se nije pojavio svojim novim djelom o životinjskih tipovih".[2] Siciliani je naime dobro uvidio, da bez fiziologije, bez morfologije nemože biti niti psihologije, te je godine i godine učio, da si pribavi nuždno zoološko znanje; nu budući slabo vješt eksperimentovanju, bacio je, kako sam eno naveo, sve na stran i već je gotovo naumio bio okaniti se toga posla i psihologije. Ali kad tamo, Camillo De Meis profesor poviesti medicine na istom sveučilištu, jedan od najvećih umova Italije, makar se slabo za njega kod kuće zna, a još manje izvan Italije, (jer samo manjina može veleume shvaćati, a ozbiljan i triezan učenjak nigdje se sám ne nariva), De Meis, odlučni protivnik Darwinizma, izda god. 1872 i 1875 dvie knjige „I Tipi animali", u kojih pokuša da osnuje morfologiju zoološku osnovanu na idealističnom temelju. Bit će i tu dosta toga, što se neće priznavati; nu to duboko promišljeno i skroz izvorno djelo ima trajnu vriednost, te će ga većina istom s vremenom dovoljno ocieniti. Ova De Meis-ova morfologija podala je pako spe-

[1] Tko je mogao predvidjeti, da, dok sam ja početkom prosinca prošle godine ovo govorio, na izmaku istoga mjeseca umre veliki taj muž, kako mi piše plemenita njegova udova Cesira, u 53 god. života, u najboljem cvietu fizične muževnosti i duševne djelatnosti. Nenadana njegova smrt potresla je cielu Italiju, koja je u njem izgubila jednoga od najumnijih svojih sinova. Bernard Perez u Parizu, Emil Pacully u Njemačkoj, Montero u Madridu, Berro u Montevideu i drugi spremaju se, da ociene i iztaknu velike zasluge Siciliana bilo kao filozofa, bilo kao pedagoga. Prijatelji, štovatelji i učenjaci odlučili su postaviti mu dostojan spomenik. Ja ću ovdje izraziti želju, da bi se što prije našao našinac, koji bi hrvatski narod pobliže upoznao s radom Siciliani-a, i s naučnim blagom, što ga čovječanstvo ima njemu zahvaliti.

[2] La critica nella Filosofia zoologica del XIX secolo. Napoli 1876 str. XVII.

Digitized by Google

kulativnomu filozofu Siciliani-u ono, što je dugo tražio, a sam nije bio vrstan izvesti, pak se je Siciliani pomoću De Meis-ove knjige na novo na posao dao, te je napisao kao uvod za svoju modernu psihologiju, koju je nakanio skoro izdati[1], već spomenuti kritični priegled sustava filozofske zoologije u devetnaestom vieku, u kojem prosudjuje sve sustave zoologa i filozofa našega vieka. Imamo više poviesti zoologije, n. p. od Blainville-a, Spix-a, Pouchet-a, Milne-Edwards-a, Quatrefages-a, Carus-a, Hoefer-a itd.; nu sve je to više manje puko pripoviedanje napredka životinjarstva, dočim se Siciliani-evo djelo bavi poviešću filozofije zoologije. Mogu ovdje još dodati, da djelo to nema danas premca, jer se u nijednog naroda nije našao drugi junak, koji bi se bio dao na toli težak posao. Siciliani-eva knjiga nebi imala biti nepoznata nijednomu filozofu, rekao bi, nijednomu pravomu učenjaku, komu je stalo do viših ciljeva znanosti, koji ne samo da se znanošću empirički bavi, nego k tomu valja mu znati i misliti i zašto se kojom granom znanosti bavi. Velika je samo šteta, što je Siciliani-evo djelo toli prepleteno talijanskimi neologizmi i lokalizmi, da ga osim rodjenih Talijana malo tko može razumjeti[2]. Siciliani dakle sliedi donjekle De Meis-a, pak evo kako on sudi o zoologiji i zoolozih: „Ako je istina, da svako doba, svaki viek, rek bi, hoće upravo da rieši jedno pitanje, lako se razabire da jest, — ili bi imao biti poglaviti problem našega vremena postanak organičkih vrsti. Makar i ponovio isto više puta, hoću da već ovdje očitujem, da bi bez zoologične znanosti bilo vrieme posvema izgubljeno, ne mislim pokušati riešiti, nego i samo htjeti postaviti koji drugi veliki problem, što je glavna zadaća našega vremena, a to je: znanstveno iztraživanje čovječanstva, te racijonalni sustav sociologije, s kojom stoji u uzkom savezu dugi niz istorijskih problema, ponajviše ono blaženo pitanje socijalno, kojim baviti se isto je kao držati žeravu u ruci".

[1] La Psicologia moderna fondata su le scienze naturali, e proposta come nuovo organo delle discipline morali. Vol. I Psicologia comparata. Vol. II. Psicologia umana.

[2] Istom novom godinom dopalo mi je ruku novo Sicilianievo djelo „La Nuova Biologia" lani izdano, zato sam ga mogao samo na brzu ruku pregledati Drugi diel ove knjige „Esame Critico" nije drugo nego popunjeno i preradjeno izdanje već spomenute knjige od g. 1877. Tu nema više niti neologisma, niti lokalizma, forma pako dialoga ustupila je mjesto dotjeranomu sustavnomu obliku. To je djelo 42 knjiga serije talijanske internacijonalne biblioteke, te će uslied toga valjda skoro ugledati svjetlo u englezkom, njemačkom i francuzkom prievodu.

Digitized by Google

„Nu neće se vele, a da se ne vidi, da prije historije čovječanstva ide poviest zoologična; a prije čovjeka da ide životinja; da prije postanka i tvorbe plemena ljudskih i naroda ide postanak i tvorba životinjskih vrsti? Dakle problem ovoga vieka je i problem historijski i socijalni; a ja ne kažem, da nije. Ali opažam, da isti sadržavajući neodoljivo zoološki problem, ovaj zadnji radi racijonalne nužde ide pred prvim, a i golobradi dječak znao bi opaziti, da pod krovom i prije krova jest i mora biti nješto, što zovemo prizemlje, osnova, temelj. I tada dalnje posljedice same naravski sliede, te netreba dalje govoriti".

„Ako je to istina, tada svatko razumie, da knjiga, kojom se nastoji pokazati historiju i kritiku problema, o kojem je govor, jest i mora biti od velike važnosti. I jest od velike važnosti ne samo za prirodoslovce — za one barem, kojim svaka iskra sinteze nije ono, što je dim za oči — nego i za gojitelje moralnih naukâ, koji nastoje pronaći čvrst prielazni most izmedju psihologičnoga i fizičnoga svieta. Od velike pako važnosti ima biti i radi drugoga razloga, a taj je: što se u ovoj knjizi dokazuje, kako poglaviti smjerovi i sve bitne teorije, što su moguće u području spekulativne zoologije, danas su se već logično razvile i dovršile svaka u svojih granica".

„Tkogod će me sav začudjen zapitati čitajući naslov ove knjige: A što, zar se i ti razumieš u te stvari? — Tko tako pita, nezna, da temeljni i pozitivni dio teoretične filozofije jest i mora biti osobito zoologična filozofija. Neka mi ne kažu, da je malo filozofa, koji o tom govore, a još manje onih, koji dobro govore; jer to samo dokazuje, da ovaj dio filozofije nije hrana za svaki želudac, niti kruh za svačije zube, i da zahtieva dugo pripravljanje u tehničkih nauka, što je dosta mučno i dosadno. Lotze, Hartmann, Littré, Murphy, Bain, Lewes, Spencer jesu filozofi velike vriednosti, ama znadu toliko o prirodnih naukâ, koliko može znati čitava akademija učenjaka. Ali opet neka mi nekažu, da prirodoslovci ni malo ne mare za filozofiju, jer nespominjući mrtve, izpuštajući i Lamarck-e, i Serres-e, i Cuvier-e, i Geoffroy-e, i Agassiz-e, poznato je, da su Vogt, Wagner, Virchow, Darwin, Häckel i toliki drugi pisali a i sada pišu djela spekulativne naravi tolike vriednosti, da bi se i najbolji filozofi njimi dičili.

Nitko dakle neka se nečudi, da sam i ja potrošio dosta ulja za žižak i čitave noći prebdio u tih naukah, u kojih su mi bili učitelji u Napulju medju ostalimi častni Delle Chiaje zadnjih godina svoga

Digitized by Google

života; u Pisi Savi, Matteucci, Puccinotti, Meneghini i drugi ne manje glasoviti; u Fiorenci, Pacini, Bufalini, Schiff . . . . . A to sam ja učinio dok su drugi žvakali večernjicu i pavečernjicu i nasladjivali se skolastikom i svetimi oci"! . . . . . [1]

II.

Ja sam u mojoj razpravi „jedan decenium naše zoološke literature", t. j. od otvorenja akademije znanosti i ustrojstva narodnoga muzeja god. 1867 do kraja god. 1877, obširno razlagao, što sve spada u krug naše zoološke literature,[2] t. j. ne samo ono, što su Slovenci, Hrvati i Srbi izradili na polju naše faune, te izdali u našem ili makar kojem tudjem jeziku, nego isto tako i ono veliko množtvo radnja, što su tudjinci izdali o naših stvarih, te sam, kako je poznato, za ono desetak godina pobilježio ništa manje nego 232 radnje, premda nisam za onda naveo slovenske, hrvatske i srbske. Tu druge osnove ne može biti, te ću se ja i u buduće držati sustava tamo zasnovana; jer hrvatski faunista ne može iztraživati svoju užu domovinu, a da se ne obazire na cieli slavenski jug. Na to nas sile ne samo etnografski razlozi, što ih makar krivo sliede još i danas prirodoznanci drugih naroda, nego sile nas još i sami prirodni odnošaji naše širje domovine; te ću ja, budem li živ, čim mine drugi decenium (1877—1887), priobćiti našim strukovnjakom sve, što su tudjinci uradili na polju naše faune, pak će se viditi, za koliko su oni više radili nego mi. Naravno daleko više ih ima, raznih su susjednih nam naroda, više imadu sredstva i bolje obskrbljenih zavoda. Ele mi se tu baš nudja prilika, da koju progovorim o osnutku, o napredku, te o sadanjem stanju zoološkoga muzeja. To su medjutim ovih dana donjekle, t. j. u koliko se drugih odjela tiče, učinili vriedni sudrugovi akademici prof. Š. Ljubić i dr. Gj. Pilar, zato neću sada o tom ništa progovoriti, jer ću i to učiniti, kako se nadam u svoje vrieme *sine ira et studio,* ja ću svome narodu o tom podati podpun i obrazložen račun.

Ovdje mi je dakle stegnuti se li na to, da izpitujem, što je sve uradjeno za zoologiju kod Hrvata od dobe prieporoda književnosti, a upravo ovo ograničenje zadavalo mi je najveće muke bilo sa znanstvenih, bilo sa domoljubnih razloga. Nenaravna je dielba srbske od hrvatske knjige; ali koja korist, kad tako biti mora; vidimo bo, da danomice mnogo toga biva, što je po sve nenaravno.

[1] La critica nella Filosofia zoologica itd. str. III. i XI.
[2] Rad jugosl. akad. kn LII. Zagreb 1880 str. 224—26 (37—39).

Digitized by Google

Prema tomu u okvir ovoga moga pregleda spadaju sve radnje Hrvata i Pohrvaćana bez obzira na to jesu li pisane hrvatski ili u tudjem jeziku, nadalje i bez obzira jesu li njimi doprinieli k poznavanju faune vlastite domovine ili tudjih krajeva. Uzeo sam pako ovamo nekoje, što su ih pisali domaći Srbi, n. p. Šebišanović, Medić, Katurić, one naime njihove radnje, koje su tiskane latinicom ili u tudjem jeziku, dočim sam izključio sve one, koje su izdane cirilicom, makar razpravljale hrvatske stvari, a tiskane bile na hrvatskom zemljištu, kao što. n. p. Dimićevu radnju: popis zoologičkobotaničke zbirke u dolnjo karlovačkom programu od god. 1856, ili Živanovićevu razpravu: o sparivanju i oplodjivanju životinja u obće, a osobito o partenogenezi u pčela, od god. 1880 itd. Neće se valjda nitko čuditi mojoj opreznosti, kad znamo, kako smo i jedni i drugi osjetljivi, kako smo ne razboriti, kako smo svi pravi pravcati Slaveni, koji se još nisu uvjerili, da nas samo sloga spasiti može. Jednako zato nisam se obazirao na liepe radnje vrlo zaslužnoga Hrvata iz primorskoga Bribira J. Pančića, koji je izdao liepo čislo priloga za faunu Srbije. S druge strane nisam opet smio zanemariti rad prijatelja Stošića otca, jer premda nije napisao ništa hrvatski, a izdao skoro sve u Trstu, al on je starinom iz Bosne ponosne i Like, rodjen na Rieci, nije nikada zatajio svojega porekla, a njegove se radnje poglavito vrte oko izpitivanja jadranskoga mora i hrvatskoga Primorja. Gdje je otac, tamo ima biti sin; zato sam uvrstio u našu biblografiju i razprave Stošića sina.

Mnogobrojne radnje Doderleina, Vlakovića i Molina uvrstio sam takodjer u bibliografski popis. Dubrovčanin Pero Doderlein, rodjen 2 veljače 1810, osim što je tri godine bio asistentom i suplentom na sveučilištu u Padovi, već 45 godina služi, prije kao profesor sveučilišta u Modeni, sada pako u Palermu. Dakako, da mu je dužnost iztraživanje talijanske faune i gee, te je izdao prekrasnih radnja za geologiju i paleontologiju, za ihtiologiju i ornitologiju Italije, al su osobito neke njegove radnje i za nas veoma znamenite. Doderlein je poglavito ihtiolog, kao takav priznat je on strukovnjak ne samo u Italiji, već je on jedan od čuvenijih živućih ihtiologa u obće. Njegove pako mnoge radnje o ribah sredozemnoga mora, medju kojimi prvo mjesto zauzimlje još nedogotovljen ihtiložki priručnik sredozemnoga mora, valja isto tako za obću znanost, kako valja za Talijane i za Hrvate, budući jadransko more ima dakako sa sredozemnim istovietnu faunu.

*

Digitized by Google

Zadranin dr. Rafo Molin bio je više godina profesorom na padovanskom sveučilištu, poslje neko vrieme i na bečkom sveučilištu, a negdje još u Beču živi. On je stekao liepo ime kao zoolog, i to ne toliko kao ihtiolog, kao što kao elmintolog. Dakako da je i Molin najviše proučavao crve utrobnjake osobito kičmenjaka, a ponajpače riba jadranskoga mora; ali ako uzmemo na um, da će se skoro sve one vrsti crva naći i kao utrobnjaci životinja iz naših krajeva; kad znamo, da osobito utrobnjaci, što ih je on obreo u riba jadranskoga mora, spadaju isto tako na talijansku, kao što i na hrvatsku faunu: onda nam je priznati, da makar se Molin ne osjeća Hrvatom, to mi moramo smatrati njegov rad ilustracijom naše faune. Kad sam djakovao na bečkom sveučilištu, našao sam se skoro danomice u krugu bečkih prirodoslovaca, te me jedan, više neznam koji, popitao za moga zemljaka prof. Molina i izjavio mi, da im taj Talijan nije nimalo poćudan; ove godine pako, kad sam se starao, da saznam za Molinove radnje, pisali su mi iz Padove, da on nije iza god. 1864 ništa više izdao u Italiji, jer „scappò in Austria cogli austriaci". Nisam to zlorad naveo, nego upravo bolnim srcem, nebi li se moji Zadrani osviestili i prionuli tamo, gdje ih prirodni zakoni i budućnost upućuju.

Nadalje uzeo sam i radnje starogradjanina Ivana Pavla Vlakovića. Rodio se je god. 1825, učio je gimnazijalne nauke u Spljetu i u Zadru, medicinu pako u Beču, gdje je postao asistentom za anatomiju i fiziologiju. God. 1852 imenovan bi profesorom anatomije na padovanskom sveučilištu, gdje se i sada nalazi. Vlaković je po koju radnju izveo skupa sa M. Vintschgau-om profesorom fiziologije na sveučilištu u Innsbruck-u. Fiziologija, po naravi svojoj kao obća i eksperimentalna znanost, ne može se priljubiti kraju, gdje se njeguje, kao što faunistika, nu ja sam ipak ovamo uzeo i Vlakovićev rad, jer je i on naše gore list, jer valja da se znade štogod su Hrvati privriedili znanosti.

Pribrojio sam ovamo i pomanje zoološke priloge pokojnoga začastnoga člana naše akademije dr. R. Visiani-a rodom Šibenćanina, glasovitoga profesora botanike i ravnatelja botaničkoga vrta padovanskoga sveučilišta. Naveo sam takodjer ono malo, što je napisao pokojni Matija Botteri iz Hvara, bivši profesor u Orizabi u Meksiku, koji bi ne dvojbeno postao vrlo znamenit prirodoslovac, da mu se je prilika nudjala, budući je bio vrlo darovit čovjek.

Nije mi pako poznato, jeli je prirodoslovac dr. Antun Keller iz Zadra, profesor padovanskoga sveučilišta, izdao koju zoološku radnju.

Digitized by Google

Ima nadalje još njekoliko razprava, što su ih tudjinci napisali, dok su kod nas boravili. Te su radnje kod nas postale, kod nas su tiskane: tko će dakle pravedan tvrditi, da ih nesmiemo ubrojiti u naše? Hrvati su na koncu i više i bolje radnje posvetili tudjemu svietu, nego što su tudjinci za nas uradili. — Ovamo po tom spadaju n. p. radnja dr. V. Grabera, sada profesora zoologije na sveučilištu u Černovicah, izdana dok je bio profesorom vinkovačke gimnazije. Isto tako tu idu prilozi Hinterwalder-a, La Motte-a, Louna i Pregel-a.

Napokon bilo mi je ovamo pribrojiti i ono malo razprava, što su ih Steindachner i Vintschgau izradili u družtvu naših strukovnjaka, a i radnje kod nas tiskane od ljudih hrvatskoga porekla, pa makar se sami neće smatrati Hrvatima, kao što n. p. Fabrović.

Već sam jednom dokazao, da je paleozoologija cjelovit diel zoologije,[1] zato ne treba mi ovdje opravdavati, što sam uzeo radnje Doderleina, Gasperini-a, Gorjanović-a, Molina, Pilara itd.

Isto tako nebi mi trebalo izjaviti, da sam uvrstio u moj bibliografski popis na kraju razprave sve one radnje, koje su izdane:

1. u izvješćih srednjih zavoda Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,
2. u „Književniku“,
3. u „Radu jugoslavenske akademije, premda netrebam istom dokazivati, da u ovih publikacijah, gdje bi se imale priobćiti samo izvorne razprave, ima i takovih, koje baš nisu nimalo izvorne. Dakako da nevalja s uma smetnuti, prvo, da nema kod nas takovih časopisa, u kojih bi mogle izaći i takove radnje. Drugo, da ako nalazimo sličnih primiera u publikacijah te ruke u većih naroda, ne valja to toliko baš u nas kuditi, osobito ako je pisac napisao dobru stvar, a nije mu bila svrha nečista. Velika je n. p. nevolja, da mi nemamo časopisa srednje ruke, n. p. izmedju „Vienca“ i „Rada“! Koliko toga ima, što je — recimo — preučeno pisano za „Vienac“ i slične časopise, a opet nije za akademički „Rad“? Nije li danas nuždnije našemu narodu i inteligenciji drobiti rezultate prirodnih znanosti, nego li mu podavati strogo učene razprave, što ih ne može razumjeti? — Napokon uzeo sam po njekoliko članaka, u kojih ima izvorna gradiva za hrvatsku zoologiju, iz zadarskoga beletrističko-ekonomičkoga lista od god. 1845—47 „La Dalmazia“, iz „Vienca“, iz „Šumarskoga lista“, iz „Viestnika arkeologičkoga družtva“, te iz „Hrvatskoga učitelja“.

---

[1] Rad jugosl akad. kn LII. Zagreb 1880 str. 220 (33).

Digitized by Google

Pošto sam pako naveo sve što sam pribirao za ovu moju bibliografiju, valja mi još kazati, koje stvari nisam uvrstio u bibliografski popis, i zašto sam tako učinio. Da nisu naime tehničke zapreke na put stale, t. j. da su naše biblioteke podpune barem za hrvatsku literaturu — kao što nisu — a da su po strukah već uredjeni katalozi, nebi ja htio izpustiti — kao što jesam — zoološke knjige za mladež, a još manje one za gospodarstvenu zoologiju, jer je i tu naći koje zrno za hrvatsku faunu, za terminologiju, za nomenklaturu itd. Tko će pako moći povući stroge medje izmedju jedne i druge vrsti knjiga? Tko može u svakom slučaju tako dosljedan biti? Namjera mi je s vremenom popuniti ovu radnju toli srbskom i slovenskom naučnom i poučnom literaturom, koli i hrvatskom literaturom za djecu i za zoološku ekonomiju; još će mi milije biti, hoće li drugi našinac latiti se toga posla. Starije knjige zoološko-gospodarstvene struke pobilježene su u bibliografija Valentinelli-a, Kukuljevića, Gaja itd., a novije knjige te ruke Blažekovića, Hajdinjaka, Klaića, Kučenjaka, Kuralta, Russi-a, Tomića, Ubla, Vichodila, Vrbanca itd. naći je u popisih zagrebačkih knjižara. Isto tako su ondje popisani spisi za mladež, medju kojimi su svakako spomena vriedne knjige sa slikami, što su ih izdale knjižare F. Župana i Hartmana, a tekst priredili Modec, Maržik itd.

III.

Zoologija bje uvedena kao poseban predmet na naših srednjih zavodih tek, onda kad se je to učinilo za sve škole monarhije; prema tomu sastavljale su se i knjige. Prvu zoologiju te ruke od god. 1856 imamo zahvaliti vriednomu Hrvatu Josipu Accurti-u, sada profesoru c. kr. trgovačke i nautičke akademije u Trstu; prevod je to knjige Pokornoga, koga nisam medjutim mogao nigdje dobiti na ogled, kao što niti druge neke školske knjige, za koje nisam mogao pravo niti naslova saznati, i upravo uslied toga ne mogu jamčiti, da će na kraju dodani bibliografski popis u obće biti podpun.

Od školskih knjiga ote dobe spomenuti mi je onu, koja je izdana pod jednostavnim naslovom „Naravopisje“ za porabu gimnazija, od koje preko polovina knjige zaprema zoološki diel t. j. od str. 4 do str. 65, i to zato, jer premda kaže: „Čovjek je tako ustrojen, da izpravljeno hodi, i akoprem ga u ćutih, snagi i bèrzini mnoge životinje nadkriljuju, zato ga ipak um, razum, svèst, slobodna volja, sposobnost govoriti i izobrazit se uznose nada sve životinjsko car-

Digitized by Google

stvo" — ipak vrsta čovjeka u prvi razdiel t. j. sisavaca, i prvi „red" naime dvonoga i dvoruka, te veli: U ovaj „red" spadaju: čovčk, majmun (opica) i maki". Takovo je shvaćanje jedino i podpuno znanstveno opravdano, dočim se danas hoće od toga odstupiti. Ta je školska knjiga izdana god. 1850, dakle punih devet godina prije nego se je Darwin pojavio prvom svojom knjigom o postanku vrsti, to strašilo svih siromašnih duhova, koji nisu vidili niti korice Darwinovih djela. Kod nas se je za Darwina istom mnogo kasnije čulo, te se upravo u novije vrieme našla visoka, ali i šuplja glava, koja je zahtievala, da se službeno izključi iz hrvatskih školskih zoologija čovjek, i ono malo što tamo ima o anatomiji čovječega tiela. Mi mučimo danas u naših školah drobnu djecu, mladiće a i zreliju mladež godine i godine ništetnimi predmeti, ili takovimi predmeti, kojim je vriednost više nego problematična, što gore, uči se i neistina; ali ustrojstvo čovječega tiela (što bi ga ponajprije imali učiti poznavati, ako ne za drugo, a to barem radi vlastita zdravlja, radi zdravlja svoje djece), skroz je zanemareno. „Curandum est, ut sit mens sana in corpore sano"; ali kako da se čovjek čuva, kako da se bolesti kloni, kad o svom tielu ništa nezna, a samo vladaoci i veliki bogataši mogu imati uviek uza se osobnoga liečnika. Nebi se imalo nikada zaboraviti na onu Ciceronovu: „Homines ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando".

Za niže razrede srednjih zavoda ima više izdanja valjane zoologije Pokornoga, što su ih na hrvatski jezik preveli Vukasović, Furlić; za više razrede imamo onu Torbara. Školskom zoologijom pako dr. J. N. Woldřich-a, koju je preveo dr. M. Kišpatić, dobili su višiji razredi naših srednjih zavoda valjanu knjigu, kakovu smo već od više godina nuždno trebali, jer se nijedna druga znanost nenalazi danas u tom prelaznom stanju, u kom se zoologija nalazi, te se prema tomu nijedna druga znanost tako brzo ne mienja i ne napreduje kao što zoologija te dotične knjige vrlo brzo postaju zastarjele. Neke pogreške, koje tu nalazimo, imadu se pripisati upravo tomu razlogu.

Veoma je velika oskudica, što mi još danas nemamo nikakove zoologije za sveučilišne slušaoce i za svakoga, koji bi se rado poslužio povećom strogo znanstvenom zoologijom. Lako bi bilo, da se ako ne ja, tkogod drugi nadje, koji bi se posla latio. Nu prije svega valja znati: tko će tu knjigu izdati? Pisac neće jamačno nijedan; jer bi osim vlastitoga truda morao uložiti po koju hiljadu za tisak, koje nebi nikada više natrag dobio, jer bi svake godine

Digitized by Google

somo po nekoliko otisaka prošlo. Kad je tako, onda neće niti nakladnik svoje novce u takovo djelo uložiti, za koje zna, da će na njem štetovati. To bi mogla učiniti samo hrvatska vlada; ali pošto za deset godina od obstanka hrvatskoga sveučilišta nije ništa učinjeno s te strane, nema nade, da će to skoro biti, a neće nikako zoologija biti prva sveučilištna knjiga, koja bi izašla troškom zemlje. Budući stvari tako, krivo je obaviešćen vriedni pisac nekog podlistka zadarskoga „Narodnoga lista" od prošle godine, koji je dočuo, da se ja takvim poslom bavim. Rado bi to učinio, ali čemu radnja bez izgleda na uspjeh?

Kad bi se tko htio danas latiti toga posla, preporučio bi mu najnovije malo izdanje Clausove zoologije,[1] koja stoji na visini današnje znanosti, kao što malo koje drugo djelo; ili najnovije izdanje Leunis-ove zoologije, koje od Leunis-a ima samo ime i sustav izvedenja, ali je inače skroz izvorna radnja prof. H. Ludwig-a.[2] Ta je knjiga toli sa strane znanstvene, koli sa strane praktične izvrstna, a nebi nijedan srednji zavod imao bez nje biti. Al su obje ove knjige tako omašne (prva ima 1083 str. i 955 slika, a druga 1231 str. sa 1160 slika), da prema tomu nema nade, da ćemo skoro doživiti hrvatsko izdanje. Mi bi napokon za danas bili zadovoljni, kad bi — može biti — „Matica Hrvatska", ili tko mu drago, izdao priručnu zoologiju moga izvrstnoga prijatelja prof. E. H. Giglioli-a i njegovoga asistenta G. Cavanne.[3] To su tri knjižice, koje se odlikuju ne samo tim što svaka u svom pravcu stoji na visini današnje zoologije, jer su se pisci obazirali na sve najnovije stečevine, na najnovije obrete na polju zoologije. Odabrani sustav Giglioli i Cavannove knjige bolje pako odgovara sadanjemu stanju naše znanosti, nego sâm sustav, što ga Claus sliedi.

Napokon pučke knjige, što su ih izradili prof. dr. M. Kišpatić i prof. G. Šebišanović za družtvo sv. Jeronima, makar su prostomu puku i mladeži namienjene, sadržavaju po koje zrnce, koje će dobro doći i domaćim strukovnjakom.

Sretna je bila misao gospoje Fabkovićke, kad je prevela veoma poučnu knjigu Maće-a „dogodjaji zalogaja hljeba"; šteta samo, što se u nas još slabo čitaju djela te ruke.

[1] Lehrbuch der Zoologie. Dritte Auflage Marburg und Leipzig 1885.

[2] Dr. Johannes Leunis. Synopsis der Thierkunde. Dritte Auflage von dr. H. Ludwig. I. Bd. Hannover 1883—4. Bd. II. 1885—6.

[3] Zoologia I. Invertebrati Milano 1884 II. Vertebrati, Generalità-Ittiopsidi. Milano 1886 — III. Vertebrati, Sauropsidi-Teriopsidi Milano 1866.

Digitized by Google

IV.

Imao sam više puta priliku izjaviti, što je dakako naravno, da prema položaju naše domovine hrvatska je fauna ponajbogatija, da nema naime druge a niti prostranije zemlje ove monarhije, koja bi se mogla takmiti s Hrvatskom. Zato su stotine zoologa tudjinaca, najpače Niemci, Talijani, kao što i ini Slaveni, proputovali naše krajeve, iztraživali našu faunu, te ono, što danas znamo, imamo najviše njim zahvaliti. Kako rekoh, ja ovdje neću i ne mogu na broj nabrojiti niti njihovih imena, niti njihovih zasluga, a kamo li pobilježiti stotine i stotine njihovih publikacija. Iz onoga što su rekli prije spomenuti kolege, pak i ja, naravno sliedi, da nitko pametan nije mogao toliko od nas očekivati, da mi sami nismo niti iz daleka mogli prestići mnogobrojne pregaoce većih i naprednijih naroda na polju hrvatske faunistike. Svrnemo li pogledom na ono, što su tudjinci uradili za poznavanje životinjskoga carstva Hrvatske, to će nam odmah u oči udariti, kako su ponajbolje iztraživali životinjstvo jadranskoga mora. Iza ovoga njihovim radom spoznali smo najbolje faunu Dalmacije i hrvatskoga Primorja; puno su manje poznate životinje same Hrvatske; a fauna Slavonije najmanje nam je poznata. Uočimo li pako ono, što su sami Hrvati uradili, to ćemo doći baš do sličnih rezultata. Najviše su naime radili primorski Hrvati, manje Zagorci, a najmanje Hrvati iz Slavonije. Uzroku toga može se svatko lako domisliti, komu su poznati historijski dogadjaji domovine; ako pomisli s jedne strane na upliv talijanske i njemačke kulture, pak na stoljetno tursko barbarstvo s druge. Evo ja sam na kraju ove razprave naveo ukupni plod hrvatskih zoologa, pa tu vidimo, da možemo nabrojiti liep broj od 82 pisca, a sa anonimnimi 85, koji su napisali do 357 knjiga, razprava i pomanjih priloga ne samo faunističkoga nego u obće zoložkoga sadržaja u širjem smislu.

Najprvije radnje nikle su u koljevci Hrvatske u Dalmaciji, a kako su ondašnji odnošaji sobom donosili, pisane su talijanskim jezikom. Na najstarijem prilogu na hrvatsku faunu imamo se zahvaliti zaslužnom profesoru dr. F. Lanzi; on je prvi zoolog, koji nam podade sliku životinjstva dolnje neretvanske doline, izdanu god. 1842 u Bologni.

Iza ovog prvoga priloga nalazimo dva — za ono vrieme svakako znamenita članka — na ornitologiju i na malakologiju Dalmacije, koja su neimenovani sastavioci izdali u zadarskom časopisu „La Dalmazia“ od god. 1845 i 1846. Šteta, što su vriedni, a i čedni pisci zatajili svoja imena; jer ne samo što neznamo pravo,

Digitized by Google

komu se imamo na tom zahvaliti, već — što je više — neznamo tko nam jamči za podatke, što su tu navedene. Koliko sam mogao doznati, za jedan je prilog jamačno najviše gradiva dao sam Lanza, Botteri i neki drugi, može biti i Feldegg; za drugi prilog Sandri, Kutschig, Sirk itd.

Tu mi je spomenuti vriedan prilog za poznavanje dalmatinske faune, što ga je izdao vele zaslužni dr. F. Carrara u svom enciklopedičkom djelu „La Dalmazia descritta" od god. 1846—1848. Neizmjerna je upravo šteta, što je prerana smrt vriednoga pisca prekinula izdavanje toli krasna djela, a žaliti je, da premda je iza njega ostao podpun rukopis — kako su me u Zadru i Spljetu uvjeravali — nije se našao čovjek, koji bi nastojao bio, da se to, možemo reći, barem za Dalmaciju monumentalno djelo kraju privede. Gdje su onda bili zastupnici talijanske kulture u Dalmaciji? Da toga nije htio koban udes, mi bi imali danas za poznavanje Dalmacije djelo od domaćega sina, dočim su nam kasnije ponajbolja djela o samoj Dalmaciji izdali tudjinci. Poglavje, koje razpravlja o životinjstvu Dalmacije, sadržaje puno gradje, te se hrvatski zoolog mora i danas obazirati na ono, što je ondje navedeno. Za taj dio knjige doprinieli su dakako naviše tudji strukovnjaci, naime ondašnji bečki zoolozi Partsch, Heckel, Kollar, Fitzinger i Rossi[1].

Iza ovih nalazimo priloge dra. F. Danila, J. K. Sandri-a, J. E. Kuzmića za dalmatinsku malakologiju; sve je to izdano u programih zadarske gimnazije, dakako talijanski. Osobito su pohvale vriedne radnje Danila i Sandri-a; jer premda nisu imali pri ruci nego veoma malo strukovnih knjiga, medju kojimi su jedino djela Brocchi-a i Philippi-a od prave vriednosti, to su ipak njihove razprave kritički izradjene.

Prvu pako zoološku razpravu s ove strane Velebita izdao je god. 1856 vele vriedni naš Živko Vukasović i to u izvješću osiečke gimnazije na njemačkom jeziku.

Odmah sliedeće godine javlja se na obzorju probudjene Hrvatske i prva hrvatska samostalna knjiga. Josip Ettinger, onda nadzornik šumâ titeljskoga bataljuna, te karlovačkoga i petrovaraždinskoga magistrata, napisao je i izdao god. 1857 u Zemunu djelo, gdje opisuje sve divlje vrsti sisavaca i ptica, što ih je on imao priliku opaziti, dapače je u to ime zametnuo i privatnu zbirku, od koje

[1] Carrara. La Dalmazia descritta Zara 1846—48 str. 71 i La Dalmazia. Foglio letterario-economico. III. Zara 1847 str. 384.

Digitized by Google

se još danas u našem zoološkom muzeju čuva po njekoliko eksemplara. I to je knjiga od trajne vriednosti za mastozoologiju i ornitologiju Hrvatske i Slavonije, jer ju pisac nije jednostavno sastavio prepisujući, nego je tu složio liepi niz vlastitih opažanja. *Ja ga evo zato danas proglašujem prvim hrvatskim zoologom,* i neka mi bude dopušteno izjaviti želju, da nam još dugo poživi. Njegova je nadalje poglavita zasluga, što se je učeni sviet spoznao sa glasovitom obedskom barom, taj Eldorado ornitologa, za koju sâm Ettinger nas uvjerava, da mu je pokojni J. Zelebor, čuvar c. dvorskoga zoološkoga muzeja, pisao god. 1857, prigodom putovanja sa „Novarrom" oko svieta iz Granade, da još sveudilj nije našao takove zgode za ornitologa kao što je obedska bara, koja da će Zeleboru ostati uviek u pameti.

Evo dakle od god. 1857 minu jedva preko četvrt stoljeća, od kada je prva hrvatska zoološka knjiga bieli sviet ugledala; mi dakle nemožemo pravo proslaviti petdeset nego dvadeset i pet godišnjicu, dakako ne prieporoda, jer — kako smo već prije vidili — nije a ma baš ništa bilo, nego porodjaja hrvatske zoološke književnosti. I zaista odsele nije minula po gotovu nijedna godina, a da nije izdana po koja radnja ove struke, bilo na hrvatskom, bilo i nadalje i na tudjem jeziku, prema tomu, kako su zahtievale okolnosti i sama narav ove naše znanosti. Mi ćemo ovaj pregled nastaviti, te navesti dakako samo znamenitije radnike kronološkim redom, prema tomu naime, kad su se pojavili prvom tiskanom radnjom.

Prvoga, što ga imamo ovdje spomenuti, jest profesor F. Erjavec, koji je prvu svoju zoološku razpravicu pisao god. 1862 u izvješću velike realke u Zagrebu. Njemu se imamo zahvaliti na prvom prilogu za poznavanje slavonske malakologije. On je i kasnije izdao vrlo liepu radnju za poznavanje malakoloških odnošaja slovenske Gorice, nu prema pravilu, kojih se imam držati, nisam ovu radnju uvrstio u bibliografski popis, jer se na Slovence nisam mogao obazirati, a ta njemačka razprava nije kod nas tiskana,

God. 1865 izdana je u Beču prva moja razprava, te eno podpun popis mojih radnja na kraju ove.

Vrlo zaslužni naš biljar pok. dr. J. K. Schlosser bavio se je uzgredice i faunom, te je tako god. 1870 izdao prilog za poznavanje životinja kalničke gore. Iza toga izdao je po koju entomološku radnju, dok je god. 1877—78—79 akademija izdala u tri debela svezka njegovu faunu kornjaša trojedne kraljevine, najveće hrvatsko

Digitized by Google

zooložko djelo, pri sastavljanju kojega držao se je pisac poglavito klasične slične knjige bivšega ravnatelja c. dvorskoga muzeja dr. L. Redtenbacher-a. Nakon njegove smrti izdani su god. 1879 u „Radu" dodatci k fauni kornjaša. Nadamo se, da njegova zbirka domaćih kornjaša neće nam propasti, nego će se sačuvati za narodni muzej, budući od osobite vriednosti zato, što je služila kao gradivo za Schlosserove radnje, te je tim postala tipičnom zbirkom.

Od Dubrovčanina pok. Vlaha Klećka, koji je ostavio veliku i vrlo vriednu malakoložku zbirku, koja je žalibog nedavno dospjela u ruke trgovca sa prirodninami, imamo po koju viest za dalmatinsku malakologiju.

Pokojni V. Stalio iz Starogagrada živio je kao umirovljeni profesor u Mletcih, gdje je s vremenom postao članom mletačkoga zavoda za nauke, književnosti i umjetnosti. On je napisao liep broj radnja, koje su sve tiskane u spisih rečenoga zavoda; radnje su te malakoložko-, karcinoložko- ihtioložkoga sadržaja. Osobito je izvorna njegova poviest malakologije jadranskoga mora, nije pako tako samostalni sustavni i opisni popis korepnjaka podoftalma i edrioftalma jadranskoga mora, jer je ponajviše sastavljen na temelju Heller-ovih radnja. Zanimiva je pako i izvorna mala razprava riedke ribice nazvane od Heckela Schedophilus Botterii.

Od kolege akademika dr. Gj. Pilara spomenuti mi je razpravu od god. 1872, koja nije dakako njegova prva, ali ju moram kao prvu ovdje spomenuti u toliko, u koliko sadržaje množtvo gradiva za paleomalakologiju glinskoga Pokupja.

Stari prijatelj narodnoga muzeja Milutin Barač pisao je g. 1877 mojim poticanjem vrlo zanimiv ornitoložki prilog za bečko ornitoložko družtvo.

Iste godine pojavio se je prvom svojom radnjom profesor G. Šebišanović, koji je od onda do danas, prije u Karlovcu a sada u Zemunu kao ravnatelj tamošnje velike realke, izradio liep broj priloga za hrvatsku faunu, žalibog raztrešenih po školskih izvješćih.

God. 1880 najsretnija je od svih za hrvatsku zoologiju, jer su se ove godine prvi put pojavile tri nove vrstne sile, a to su profesor G. Kolombatović u Spljetu, profesor A. E. Jurinac u Varaždinu i dr. D. Gorjanović u Zagrebu. Gorjanoviću imamo zahvaliti već liep broj razprava na polju hrvatske paleoihtiologije i paleomastozoologije; osim toga marljivo obradjuje polje paleoihtiologije inih krajeva. — Vrlo revnoga i marljivoga iztraživaoca faune okolice varaždinske imamo u profesoru Jurincu, koji je u izvješćih

Digitized by Google

tamošnje gimnazije i u „Radu“ priobćio više priloga za poznavanje tamošnjih životinja, kao za poznavanje metamorfoza obloustke. — I Kolombatović je, i to iste godine, započeo izdavanjem liepog čisla razprava; osim jedne njemačke na pose tiskane, ostale su pisane na talijanskom jeziku i objelodanjene u izvješćih spljetske velike realke, dok je nas napokon ove godine obradovao prvom hrvatskom razpravom. Kolombatovićeve su radnje vrlo znameniti prinesci za poznavanje kičmenjaka Dalmacije, osobito spljetske okolice. Kamo sreće, da ima više tako marljivih radnika; šteta je samo, što se riedkimi životinjami, što ih Kolombatović tamo skuplja, obogate tudji, al ne hrvatski narodni muzej u Zagrebu, niti domaći koji dalmatinski zavod.

God. 1881 doprinieli su prvi svoj prilog za domaću faunu moji prijatelji profesor M. Katurić u Zadru i D. Hirc učitelj u Bakru.

Dr. Lazar Car izdao je god. 1883 prvu svoju teoretičko-morfo·ložku razpravu, a lani pako prvi prilog za poznavanje kopepoda jadranskoga mora.

Profesor Mojo Medić, koji se je pokazao ozbiljnim radnikom, te je više toga napisao po srbskih i hrvatskih časopisih i stvarno ocienio radnje nekih domaćih prirodopisaca, izdao je lani takodjer jedan prilog za hrvatsku paleontologiju, što sam ga uvrstio u moj bibliografski popis, dočim nisam naveo ostale radnje cirilicom pisane iz razloga već gore navedenih, makar se nas sve jedno tiču, kao n. p. ona od god. 1884,[1] jer je u Hrvatskoj postala.

Napokon javio se je zadnji ove godine još jedan hrvatski zoolog u osobi profesora hrvatske riečke gimnazije Antuna Korlevića, komu smo zahvalni za prvi hrvatski prilog za poznavanje domaćih opnokrilaca. Mi, koji znamo, koliko ima u njega ljubavi i marljivosti za nauku, ne možemo ovdje propustiti priliku, da ne izjavimo nadu, da se na dotičnom mjestu nebi oglušili, već da čas prije izpune vruću želju profesora Korlevića, koji želi doći u naš bieli Zagreb samo zato, da mu se omogući rad oko naše faune; jer mu Rieka ne pruža nimalo pomagala, što ih tomu nuždno treba.

V.

Prvi pokus na polju hrvatske anatomske terminologije izdao je god. 1844. vrli ilirski domorodac dr. G. Augustinović; knjižica,

[1] Принос народној терминолозији биљака и животиња (летопис матице српске. Књига 139). У Новоме Саду 1884 str. 85—100.

Digitized by Google

koju je posvetio knjazu Milošu Obrenoviću ima od str. 13. do 28. više anatomskih naziva čovječega tiela, a medju ovimi i po koji skladniji od onih, koji su kasnije prihvaćeni u naših knjigah. Svakako šteta, što nije knjiga ta dovršena. Mene su se najviše dojmile rieči, koje je Augustinović u kratkom predgovoru namienio štiocu, gdje veli: „Ali ako se razgledamo, uplašiti će nas gola istina, kada uzvidimo visinu drugih a naše zaostanje; no put je razkèrčen i zato poufanije možemo njime ići. Naše narodno svojstvo do duše je drugo, nego ostalih, *ali istina je jedna, i zakon onaj isti, kojim se obstoji;* zato oplemenjenje naša obća svrha biti mora. Tko naš narod upozna, njegove pjesme pročita, priznati će bistrinu i velikoliepje duha mu i ćudorednosti. Ove darove prostote njegove razviti i razprostraniti, sveta je i najveća dužnost. Koliko je njegovih uda razpèršeno po različitih gradovih inostranih, da si *znanostmi* duh oplemene, pa malo se njih trudi, da izobraženje udomaće. Ovima nije zadaća ljuljati se u sladkih pěsmah, nego se svojom krěpostju latiti posla. *Neizměrno je čislo znanosti, evo koliko široko polje nam samo naravoslovje pruža, na priliku: biljo- (botanica), rudo- (mineralogija), i živinoslovje (zoologija), pa nitko neće da koristi rodu, i prinese slavu sebi, premda mu je sada prilika velika, i u budućem nikada više nedostiživa! — Nu ipak mi se sve sladkimi rěčmi njegujemo, dočim drugi na toliko naprěduju*". Ma i bio pokojni Augustinović može biti donjekle čudak, to je sve živa istina. Njegove su rieči ostale žalibog glas vapećega u pustinji, te se Augustinovićevo proročanstvo izpunilo: prirodoznanci susjednih naroda prvi su iztraživali faunu, floru i geu hrvatsku, te nam tako za uviek oteli prvenstvo.

Znatan korak napried učinili smo ga god. 1868 kad je moj nezaboravni prijatelj dr. Ivan Dežman podporom akademije izdao svoj rječnik liečničkoga nazivlja, gdje ima liepe gradje za glosologiju čovječega tiela.

Veliku pako zahvalnost duguju hrvatski zoolozi i anatomi pok. dr. Antunu Schwartzu, koji je izdanjem velikoga sustavnoga djela u dva svezka opisne anatomije čovječega tiela položio čvrst temelj za hrvatsku anatomsku terminologiju, tako da nam sada drugo netreba, nego da ju gdje gdje izpravimo i popunimo.

A to kao da je na se preuzeo dr. Milan Nemičić, gradski fizik u Karlovcu i c. kr. pukovinski liečnik u pričuvi, koji je izdao god. 1883 tri svezka ljekarskoga rječnika i to prvoga njemačko-latinsko-hrvatskoga diela od rieči „Aas" do rieči „Essentielle Lähmung"

Digitized by Google

Ta je knjiga veoma dobro došla i liečniku, i anatomu, i zoologu; velika će biti šteta, neće li vriedni pisac dovršiti djelo toli znamenito, što ga je tako liepo započeo.

Toliko što se tiče anatomije čovjeka. Zoološka glosologija napokon danas još je pusto polje. Štogod je učinjeno, izradili su oni isti, koji su sastavljali školske knjige; a drugi pisci, koji su izdali strukovnih radnja, učinili su to dakako ne sustavno, nego od slučaja do slučaja, onda naime, kad su pojedine nazive trebali.

Za anatomijsku terminologiju domaćih životinja imamo radnje Vukasovića i Ubla.

Napokon spomena su i pohvale vriedni prilozi za glosologiju kornjaša u uvodu faune dr. Schlossera, i onu za himenoptere od prof. Korlevića u uvodu priloga za poznavanje hrvatskih opnokrilaca; treći neki prilog te ruke za leptire nije vriedan da se s njim bavimo.

Trebalo bi sada, da tu razložim, što i kako bi valjalo postupati kod sastavljanja zootomičke terminologije, ali riešen sam tuj dužnosti, da o tom govorim, jer sam to već jednom učinio.[1]

Stara mi je želja, da sustavno izradim cjelovitu hrvatsku zoološku terminologiju, nego buduć da je to dosta velik posao, buduć da su hrvatske predradnje veoma neznatne — osim za anatomiju čovjeka — a što je više, da danas još *nemamo u nijednom jeziku zootomsku terminologiju za ukupno životinjstvo izradjenu na temelju jedinstvene osnove,* koja bi nam služila kao temelj hrvatske knjige te vrsti: s toga se ne nadam, da ću skoro i na to dospjeti.

VI.

Kad sam govorio o terminologiji, istom sam prilikom razpravljao i pitanje slovenske, hrvatske i srbske nomenklature,[2] te sam ocienio vriednost gradje, što je imamo zahvaliti filologom, kao što su Stulić, Vuk, Parčić itd. i drugi. Mnogo više imena životinjâ imamo, što tiskom izdanih, što još u rukopisu od Arsenijevića, Bottera, Erjavca, Ettinger-a Freyer a, Heckel-a i Kner-a, Jurinca, Kurelca, Marinovića, Medića, Ostoića, Pančića, Sabljara, Šebišanovića, Šuleka, Torbara, Vukasovića od pisca ove razprave itd., no još nam ipak sve to gradivo nije dovoljno, a što je više, treba ga kritički izraditi, kao što su uradili i zoolozi drugih naroda. Pošto se pako već od davna bavim skupljanjem imena životinja: to sam u srpnju god.

[1] Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas (Rad jugosl. akad. knj. XXXVI. Zagreb 1876 str. 87—89).

[2] l. c. str. 86—87.

Digitized by Google

1880 izdao u novinah poziv na sve prijatelje knjige naše, da mi u pomoć priteku. Gotovo sve slovenke, hrvatske i srbske novine odazvale su se mojoj molbi, te su taj moj poziv pretiskale; a uspjeh? — Jedan mi je jedini kolega iz srbskoga Niša pisao i priobćio par imena za poskoka (Vipera), a to je do dan danas sve. To je zaista velika nemarnost. Zar se od hrvatskoga prirodoznanca i to zahtieva, da u to ime putuje od mjesta do mjesta, pak da kupi lokalna imena životinja? Neće li tko, da skupljenu gradju meni povjeri, neka ju sam izda, kao što je Medić učinio, a to će mi pače još milije biti.

Pošto ovi neki prilozi pako nespadaju na bibliografski popis pridodan ovoj razpravi, neka mi bude dopušteno ovdje koju reći o znamenitijih prilozih na polju hrvatske nomenklature.

Prvi ću spomenuti popis imena životinja, što ih je sadašnji profesor varšavskoga sveučilišta dr. Vilelmo Dušan Lambl izdao u časopisu českoga muzeja[1]. Uzgredce mi je iztaknuti, da već ime toga popisa „ribe jadranskoga mora“ nije tačno, jer ne samo što tu ima osim imena riba i imena mnogih inih morskih životinja bez kičme, nego ima tu i po koje ime kopnenih životinja. Lamblu su rabile, kako sâm kaže, neke osobito talijanske radnje, u kojih su pobilježena hrvatska imena, ali mu je ta radnja slaba, te ju ne možemo nipošto nazvati kritičnom, ma da i ima u njoj po koje dobro zrnce.

Obilat je materijal, što ga imamo zahvaliti prof. G. Kolombatoviću, koji je sakupio množinu imena kičmenjaka, poglavito iz spljetske okolice, te ih priobćio u svojih radnjah, od koje prva ugleda svjetlo, kako rekoh, god. 1880, a zadnja 1885. U potonjem prilogu pokušao je na temelju narodne nomenklature sastaviti narodnoznanstvenu zoološku nomenklaturu, što mu svakako nije dobro za rukom pošlo, te bi ja rekao, da je tu prešao na polje, kome nije podpuno vješt.

To ću dokazati u posebnoj ocjeni dotične razprave, upravo zato, jer držim, da je veoma nuždno, da se pojmovi bistre, a da se uslied kriva shvaćanja stvari ne uvedu u našu knjigu bez potrebe suvišne ili neshodne kovanice, koje je kasnije veoma težko iztriebiti iz literature bilo obće, bilo strukovne. To je upravo razlog, da ja, i ako sam prigodimice u mojih dojakošnjih publikacijah priobćio narodna imena životinja, nisam se još nipošto htio upuštati u sastavljanje

[1] Ryby adriaticke. Časopis českého musea 1854. V Praze str. 37 do 64, 167—192.

Digitized by Google

narodno-znanstvene zoološke nomenklature, upravo zato, što sam držao, da nam je dosele skupljena gradja još uviek manjkava, da u našem narodu ima naime još dosta toga, što nije pobilježeno, a mnoga nam već poznata imena životinja krivo su tumačena.

Kad je god. 1882 odbor za postaje ornitološkoga motrenja u Austro-Ugarskoj izdao za taj podhvat popis dosele zamiećenih ptica naše monarhije[1], pridodao je latinsko-strukovnim imenom svake vrsti ptice i imena njemačka, magjarska, češka, poljska, hrvatska i talijanska. Mene je zapala zadaća, da podam hrvatska imena, te sam se, iz gore navedenih razloga, veoma nerado latio posla; ali il je valjalo sastaviti i to na harmak, il se i opet Beč i inozemstvo nebi obaziralo na Hrvate i na hrvatski jezik. Patriotična mi je dakle dužnost kategorički nalagala, da to učinim. Uzeo sam zato knjige Erjavca, Ettingera, Šuleka, Torbara, Vukasovića a i samoga Kolombatovića, te sam, kako sam bolje mogao i znao, sastavio imena hrvatsko-strukovna — dakle ne strogo narodna — za 394 vrsti ptica ukupne faune monarhije. Valja pako znati, prvo, da tu ima znatan broj ptica, koje ne pripadaju hrvatskoj fauni. Drugo, da je takodjer velik broj onih ptica, koje ili su veoma riedke ili se vremenito pojavljuju ili istinabog u nas prebivaju, ali narodna imena nemaju, bilo, radi riedkosti, bilo zato, što ih jedva stručnjak zna razlikovati i razpoznati, al toga ne znadu izobraženi naši ljudi ili baš prosti naš seljak. Napokon smatrao sam to za dovremenu stvar, dok izdam za koju godinu drugi diel hrvatske faune, t. j. hrvatsku ornitologiju. Dotle bilo bi najbolje, kad bi se tko našao, koji bi taj moj dovremeni popis izpravio, ali na temelju istih načela, po kojih sam ja radio; jer se ovih moramo držati, kako ću to do skoro dokazati u malo prije obećanoj ocjeni Kolombatovićeve prve hrvatske razprave. Ne valja sastavljati nova imena bez ikakvoga obzira na ono, što imamo zahvaliti gore spomenutim zoologom, koji, ako i jesu po koje ime u nuždi morali skovati ili pretočiti od srodnih nam naroda Slavenâ, a oni su ih ipak *velikom većinom* uzeli takodjer od našega naroda, makar za njih i neznao narod oko Spljeta.

Najveću zbirku imena životinja tiskom izdanu imamo zahvaliti G. L. Faberu englezkome konzulu na Rieci, koji je izdao pre-

[1] V. v. Tschusi zu Schmidhoffen und E. F. v. Homeyer. Verzeichniss der bisher in Oesterreich und Ungarn beobachteten Vögel. Wien 1882.

Digitized by Google

krasno djelo sa finimi ilustracijami o ribarstvu u jadranskom moru, o ribâ itd.[1] Na str. 178. do str. 257. nalazimo priegled faune jadranskoga mora, te je učeni Englez, uvidivši, da je jadransko more, ako ne više, to jamačno toliko hrvatsko, koliko je talijansko, dodao uz talijanska i hrvatska imena riba i ostalih životinja našega mora, što ih je on sakupio od hrvatske Rieke diljem dalmatinske obale. U tom poslu, kako Faber u predgovoru kaže, podupirali su ga Bakarčić, prof. hrvatske gimnazije A. Korlević na Rieci, kapetan spljetske luke C. J. Kovačević u Spljetu, i ja, koji sam mu „en dernier lieu" izpravio i znatno popunio popis hrvatskih imena. I zaista volio sam ustupiti Faber-u, što sam više mogao hrvatskih narodnih imena na porabu, nego da bih ja izdao to blago još neizradjeno. Od str. 277. do str. 283. ima popis hrvatskih imena u 2 stupca kao „index" te prekrasne knjige t. j.: „Reference Index *to the Croatian Local and Vulgar Names of the Adriatic Fauna on the Austro-Hungarian Seaboard*". Priznati nam je, da nigdje, i u nijednoj hrvatskoj knjizi nema tolika obilja imena životinjskih koliko ovdje; a što još više vriedi, taj je popis skroz kritički izradjen, te su hrvatska imena u Londonu tiskana običnom našom ortografijom skroz tačno naštampana i jedva ima po koja riedka tiskarska pogrješka. Slava čestitomu Englezu, koji nam je tako obogatio knjigu krasnim ovim djelom. Obećao sam vrlomu piscu, da ću pisati ocjenu ote knjige; evo ovim sam se odužio, obširnije ne mogu radi nestašice vremena. Pisanje oveće ocjene preuzeo je zato na moju molbu prijatelj Korlević, koja će po svoj prilici ugledati svjetlo u „Glasniku naravoslovnoga družtva".

Prilozi, koji se tiču li hrvatske nomenklature i prema postavljenom sustavu, a spadaju u broj radnja tičućih se petdesetgodišnjice hrvatske književnosti, navedeni su u bibliografskom popisu. Najznamenitiji potiče od velezaslužnoga našega prirodoznanca M. Vodopića, sada biskupa dubrovačkoga. Od manje su važnosti za zoologa imena, što su ih izdali Kurelac i Riboli, jer su li imena vlastita domaćih životinja.

Napokon nevalja zaboraviti na imena životinja, što ih nalazimo u radnji Jurinca, kao što na imena riba sa otoka Hvara od Botteri-a, što sam ih ja iz prirukopisa obćio u drugom dielu mojih naravoslovnih crtica sa sjevero-iztočnih obala jadranskoga mora.

[1] The Fisheries of the Adriatic and the Fish thereof. A Report of the Austro-Hungarian Sea-Fisheries, with a detailed description of the Marine Fauna of the Adriatic Gulf London 1883.

Digitized by Google

VII.

Nesmiem ovdje propustiti, a da i opet ne kažem koju o darwinizmu. Dr. F. Hauer, jedan od najuvaženijih i najtreznijih strukovnjaka naše monarhije, bivši do nedavna ravnatelj c. kr. geološkoga zavoda, a sada intendantom dvorskih muzeja, veli o Darwinovoj teoriji, da je odmah, čim ju je glasoviti pisac predložio učenomu svietu, pobudila u naše vrieme neobično gibanje. Mnogi su ju vele znameniti iztraživaoci odmah objeručke prihvatili i upravo s velikim uzhićenjem pozdravili, dočim su s druge strane od ovih ne manje uvaženi stručnici ovu teoriju odlučno odbacili i žestoko suzbijali. Borba, koja je oko nje uzplamtila, vodi se i danas jednakom žestinom[1]. Manje upućeni kod nas misle, da je danas borba jenjala, jer se razmjerno manje o njoj piše, manje viče, te tvrde, da darwinizmu nestaje temelja i snage. No to ni malo ne stoji. Ovaj prividni mir ima se drugačije protumačiti. Jenjala je naime borba izmedju teologa i filozofa, koji su ustali na Darwin-a, te onih opet filozofa i prirodoslovaca, koji su za nju vojevali. Za ovo četvrt vieka, koji je protekao od pojavljenja prvoga Darwin-ova djela „On the Origin of Species", rekli su pristaše ko i protivnici Darwin-a sa strogo spekulativne strane, rekao bi, sve, a ma baš skoro sve, *što se na temelju pukoga umovanja kazati može,* i uslied toga zaista je samo te vrsti borba jenjala. No prirodoslovci, bili pristaše — a to je većina, — ili protivnici darwinizma — a to je velika manjina, — jednako marljivo ko pčele rade i iztražuju, te se danomice veće gradivo nagomilava u *prilog* — ako ne baš uviek *strogomu darwinizmu* t. j. teorije prirodnoga obira, borbe za bitak, itd. — a to na svaki način *u prilog descendentalne teorije*, na kojoj imamo se takodjer poglavito zahvaliti Darwin-u.

Zato isto tako opravdano, kao što i oprezno nastavlja Hauer izjavu, da za geologa — a ja ću dodati i za biologa — ne može biti sumnje, uz koju stranu da u toj prepirci pristane. Darwin-ova teorija ima se smatrati barem valjanim pokusom, kojim si čovjek može protumačiti one pojave, što ih n. p. geolog uči poznavati, kad iztražuje okamine, i način, kojim nam se ove pojavljuju, jer se tumačenje Darwin-ovo oslanja na znanstveno osnovanu i shvatljivu temelju.

Bio bi dakle žalostan znak kulturnoga stanja našega naroda, kad se i kod nas nebi bilo ništa pisalo o tako znamenitom predmetu.

[1] Die Geologie und ihre Anwendung auf die Kenntniss der Bodenbeschaffenheit der Oesterr.-Ungar. Monarchie. Wien 1875 str. 175.

*

Digitized by Google

Slučaj je sam htio, da sam ja prvi o tom progovorio — barem u koliko je to meni poznato — te pošto se je sgodna prilika pružila, složio vrlo neznatne članke, što sam ih čitao na gospojinskom sastanku od 16. prosinca god. 1870 i 24. ožujka 1871.[1] — Da nisam toga učinio! Silna se oluja na mene podigla; „Katolički list" od 9. veljače oborise na me; „La Dalmazia cattolica" od 21. svibnja i. g. učinila je svoje; pače, kao da bi to premalo bilo, neki dr. J. Žerjavić htio je napisati, te je zaista nakon dvogodišnje muke i izdao knjigu, za koju sâm veli, da je postala upravo uslied moga predavanja. Šteta bi bila, da se poviest te knjižice ne sačuva potomstvu. Čim je naime knjiga bila dotiskana, doniele su o njoj „Narodne Novine" sliedeću objavu i rek bi ocjenu: „(„„Čovjek majmun i Darwinova teorija""). Profesor na zagrebačkoj gimnaziji i predstojnik nadbiskupskoga sirotišta gosp. dr. Juraj Žerjavić izdao je uput tiskom Lav. Hartmana i družbe s gornjim naslovom obsežnu knjigu (150 stranah u osmini), u kojoj pobija teoriju Darwinovu, da čovjek potječe od majmuna i hypotezu Darwinovih posljedovateljah, da su čovjek i majmun bratučeda. Povod je ovoj razpravi dalo predavanje pristava našega narodnoga muzeja gospodina Spire Brusine, držano na gospojinskom sastanku u Zagrebu i priobćeno u 14. br. „Vienca" 1871, gdje se je i g. Brusina očitovao pristašem Darwinizma. G. dr. Juraj Žerjavić dokazuje *bezumlje* ove materijalističke nauke, kojoj je namjera, oteti čovjeku najveće blago, vjeru u Boga i u bezsmrtnost svoje duše, — u sliedećih šest poglavjah, na koja je svoju razpravu razdielio: I. Teorija o čovjeku majmunu, II. Darwinizam, III. Sustav transformistov i pojam vrsti, IV. Transformiste i stavnost vrsti, V. Carstvo ljudsko, VI. Krinka modernih materijalistov".

„Dokazivanje gospodina Žerjavića, *koji je sve spise filozofah i materijalistah probrao i pretresao, duhovito je i jasno,* pa će mu razpravu moći s korišću čitati i neučenjaci. Knjiga će osobito poslužiti svećenstvu i učiteljstvu, koje je ponajprije pozvano, da proti širenju Darwinizma vojuje. Pisac posvetio ju je preuz. gospodinu nadbiskupu Josipu Mihaloviću kao načelniku katoličke crkve u Hrvatskoj i svomu dobročincu". — Ali na Žerjavićevu nesreću netko je u samom „Katoličkom listu" dokazao, da to *duboko promišljeno*

[1] Nešto o Darwinovoj teoriji. Vienac. Tečaj drugi. Zagreb 1870. str. 827—831, 842—844.

O starosti čovječjega roda Vienac. Godina treća. Zagreb 1871. str. 217—223

Digitized by Google

djelo nije niti plagiat, nego puki prievod iz „Civiltà cattolica“, što ga je doktor dao za svoje. Od ciele knjige nema ništa izvorna do dvoje, naime posveta i po koja bilježka. Pisac je posvetio to svoje djelo nadbiskupu, zato što mu je primio sestrića u sirotište. Ako ga je nadbiskup primio zato, što je zaslužio, netrebaše mu hvale, učinio je samo svoju dužnost; ako je pako vrjednijega mladića zapostavio, učinio onda potonjemu krivnju: šta će mu onda hvala, ako je zastupnik božji krivo počinio? Drugo, što je tuj izvorno, jesu poruge i psovke, što ih je visoko učeni pisac pometao na kraju stranica kao bilježke, pošto ih nije dakako znao i mogao u tekst umetnuti, kamo bi spadale. A kao da to nije već dosta, pripoviedano mi je iz najpouzdanijega vrela, da je gore navedeni hvalospjev Žerjaviću u „Narodnih Novina“ napisao sâm Žerjavić. Pa takav čovjek hoće da digne kamen na Darwin-a, tobože čovjeka opasna po vjeru i moral? Takav čovjek hoće da digne kamen na jednoga Torbara! Neka vam bude; to je dakle vaša čudorednost, to je vaše poštenje. Mi ćemo se čvrsto držati moralke velike — da ogromne većine umnih velikana zvali se oni Lamarcki, Darwini, Lyelli, Oweni, Haeckeli il kako im drago.

Napokon neću prešutiti zanimivu okolnost, da kako je Žerjavićeva knjiga izdana, došao je k meni u muzej onda blizu 80-godišnji starac bivši praliečnik i vriedni ilirac dr. Aleksa Praunsperger, te mi je donio spis, što ga je sâm na brzu ruku napisao, i bodrio me, neka to upotriebim za odgovor, što bi po njegovom mnienju imao sliediti sa moje strane. Spravio sam si pismo čestitoga i dičnoga starine u moj maleni arkiv. Premda nisam onda znao, da je sàm Žerjavić pisac „Narodnih Novina“, a još manje, da je čitava Žerjavićeva knjižica *manje nego plagiat, puki prievod,* opet nisam htio tratiti svoje vrieme na takovu polemiku, kao što neću ni sada, jer ima puno izvrstnih djela za i proti Darwin-u, da ja nebih zaista znao kazati šta nova.

Ja bih se samo onda na to odvažio, kad bih imao što izvorna da izdajem. Takovu sam priliku jedan put imao, a izmakla mi se je, težko, da će mi se ikada druga pružiti. Ja sam naime došao bio na stvar, koja je probudila moju pozornost tako, da sam nakan bio ju upotrebiti kao nov prilog za teoriju borbe za bitak, ili kako neki vele za obstanak. Neka mi i tu bude dopušten mali zakret od glavne mi zadaće. Poznato je dakako svakomu, kako Darwin dokazuje borbu za bitak izmedju individua jedne vrsti proti drugoj, a još više medju individua jedne te iste vrsti jednih protiva drugih.

Digitized by Google

Neko jutro, bilo je to 20. rujna 1869, kad sam zobao grozd slastne naše kraljevine, al na jednom opazih — što sam sâm i miljun drugih ljudi nebrojeno puta vidili — kako su neka zrna bila zrela, puna i tamno-rumena, a druga zrna medju ovimi manja stisnuta, više manje izmedju većih sakrivena, kržljava i blieda. Sune mi u glavu misao: evo i tu borbe za bitak; ta se borba bije ne samo izmedju raznih individua, što je svim poznato, nego i izmedju pojedinih česti pojedinaca individua, kao što to eno takav grozd očito dokazuje, a napokon ta zrna drugo nisu nego diel grozda, a sam je grozd čest jednoga individua jedne vrsti, makar nam je inače i priznati, da svaka bobičica grozda prikazuje neku vrst individualnosti. „Εὕρεκα". Na to se je nadovezala naravna misao, da mora biti upravo takova borba i izmedju pojedinih stanica svakoga organizma. Stao sam sve to pomnije motriti slične pojave kod bilja i kod životinja, s nakanom, kako rekoh, da o tom pišem, kad na jednom uzčitam objavu, da će se skoro dotiskati djelo Roux-a „borba pojedinih česti u organizmu između sebe".[1] Bacio sam moje bilježke na stran.

Da nastavimo sada pregled hrvatske darwinske literature. God. je 1872 prof. J. Janda stvarno i mirno razpravljao o darwinizmu, bez da se izjavi kojoj strani pripada, premda to nije težko razabrati.

Iza njega je dr. A. Kržan izdao dugi niz članaka u „Katoličkom listu", od kojih je god. 1874 i 1877 složio dvie čitave knjige, kojimi je pokušao oboriti Darwinovu teoriju. Ako se ja i ne mogu složiti sa drom. A. Kržanom, jer su nam na svaki način razdaleki putevi: to mi je rado priznati, da je dr. Kržan razpravljao to pitanje triezno i mirno, kako dolikuje čovjeku od knjige, čovjeku u koga sam imao priliku poznavati učenoga i najbistrijega hrvatskoga svećenika. Najtoplija želja hrvatskoga prirodoslovca jest upravo ta, neka svaki svećenik, neka svaki Hrvat, koji je protivnik Darwina, dobro pročita i prouči Darwinova djela, te ako mu nije srce ili um prepun predsuda, što ih obično ima o Darwinu i njegovih sljedbenicih, pak će mu pući medju očima. Nu neka nitko ne misli, da se slažem s razlaganjem učenoga pisca, ako ga i potanko ne pobijam; kako rekoh, šteta bi bila, da ja svoje vrieme na to trošim.

[1] Dr. W. Roux. Der Kampf der Theile im Organismus. Ein Beitrag zur Vervollständigung der mechanischen Zweckmässigkeitslehre. Leipzig 1881.

Digitized by Google

Ja ću njemu i svim sasvim u kratko odgovoriti. Vi se trsite, da nam dokažete nedosljednost, neistinitost naših teorija. Recimo, da gdje gdje imate pravo; nu jedno nam morate priznati, a to je, da mi pošteno i bez ikakve zle nakane nastojimo odgonetnuti tajne prirode i to na temelju eksperimenta i stroge kritike na znanstvenom temelju osnovane; a vi zahtievate sliepo vjerovanje i ondje, gdje se to protivi svakomu zdravomu ljudskomu razumu. Ja ću se još jednom pozvati na rieči samoga dra. Kržana, koji je izjavio, da darwinizam nije nikakovo strašilo, te zato upravo vidimo, da nisu sljedbenici descendentalizma može biti sami ludi zanešenjaci, mladi i više manje nevješti ljudi, nego upravo prokušani, ozbiljni starci, kojim nije stalo do druge nego do prave istine. Eno vam pok. dra. Praunšpergera, koga sam malo prije spomenuo, eno pok. dra. Schlossera, koji se je u svojih radnjah pokazao takodjer sljedbenikom navedene teorije. Eno vam medju živućimi ona bistra i učena glava dra. Šuleka, koja bi kao živa enciklopedija služila na diku ne samo malenomu hrvatskomu narodu, ma baš i najvećemu narodu na svietu.

U izvješću varaždinske gimnazije izdao je kateketa Matija Galović razpravu: „naravno odredjenje čovjeka“ na temelju „blagoslovja“ (Glückseligkeitslehre). Kao da smo prirodoslovci ludi, pak da nebi i nam stalo do blaženstva i dobre sreće.

God. 1875 izdao je dr. B. Šulek oveću radnju o najstarijih tragovih čovjeka, a ove godine pako drugu o predtečah Darwina, gdje dokazuje, kako se već Kapila, najstariji reformator brahmanizma, za koga se priča, da se je rodio negdje pod Himalajom u šestom ili sedmom vieku prije Isusa, ima brojiti medju predteče Darwina, pak i Grci Anaximandros, Xenophanes, Heraklitos, Empedokles i Anaxagoras, dok nije u srednjem vieku zavladalo mračnjačtvo, koga smo tek mi stali veoma sporo stresati.

Vukotinović bavio se je takodjer opetovano ovim pitanjem, objelodanio je pače o tom razpravu: „prirodoslovne theorije i Darwinizam“, gdje se čita, da: „ima n. pr. u Českoj u silurnih skriljevih trilobit „Sao hirsuta“, koji je u prvih početcih sasvim različit od onih individuah, koji su se kašnje razvili iz njega“; da je Pterodactylus „na polak spodoban šišmišu, na polak reptilu, dakle amphibium i ptica“; Ornithorhyncus da „je četveronožac zajedno i ptica i amphibimu“ itd. itd.

Spomenuti ću napokon i knjigu Zadranina Josipa Fabrovića „Darwinismo e Materialismo“, makar se on žalibog ne smatra Slave-

Digitized by Google

ninom, a kamo li Hrvatom. Djelce je njegovo polemične naravi, kojim je pokušao pobijati tamošnje ultramontance.

VIII.

Pošto sam po koju rekao o zoologiji u obće, te sam se dakako samo u glavnih crtah dotaknuo onoga, što su Hrvati privriedili na tom polju, preostaju mi, prije nego dočmem, još dva pitanja, t. j. kolik je i kakav nam je taj rad, ako ga ukupno pregledamo, i ako ga sravnimo s onim ostalih naroda. Ako ga prosudimo dakle kvantitativno, priznati nam je, da je sve to veoma malo. Nu ako pomislimo, da se mi ne možemo natjecati sa velikimi kulturnimi narodi; ako uvažimo, da su se i kod drugih naroda ponajprije i ponajviše njegovale one struke, koje stoje u užem savezu sa izpitivanjem prošlosti i jezika dotičnoga naroda: to nam se mora priznati, da smo za toli kratko vrieme uradili, što je u obće moguće bilo, tim više, kad vidimo, da nijedno od ostalih slavenskih plemena na jugu nije ni toliko privriedilo, tim više, kad vidimo, da niti Rumunji, niti Grci, kojim su u svakom pogledu slobodnije ruke, nisu nit iz daleka toliko uradili. Da nije moglo biti toga više, krive su, kako je već svakomu od nas poznato, okolnosti, jer zoologije ne može biti bez valjano uredjenih zoložkih zavoda. A kako je u nas bilo s te strane? Narodni je muzej, istina, utemeljen od vriednih Iliraca god. 1845—46, ali onda nije mogao biti drugo nego pusto skladište slučajno nagomilanih prirodnina i starina, ono od prilike, što su skoro do našega vieka bile njemačke „Raritätenkammer“, a taj je — recimo — predhistorički viek muzeja potrajao sve do god. 1867—68, kad je zavod taj bio ustrojen, zaslugom jugoslavenske akademije znanosti. Al i to razdobje od god. 1867—68 do god. 1878—79 nemožemo nipošto priznati za više i bolje nego starim i srednjim viekom hrvatskoga muzeja. Novi se viek ima računati tek od dobe hrvatskoga sveučilišta i to upravo od god. 1878—79, jer istom za ovo razdobje, čim je naime zavod došao u doticaj sa hrvatskim sveučilištem, možemo tvrditi, da su pojedini muzejalni odjeli oživili novim životom; — ako će se pri tom ostati nema sumnje, da će uroditi i obilnim plodom. — Ta da su u svoje vrieme čuveni dalmatinski prirodoslovci Visiani, Doderlein, Vlaković, Molin, Keller, Botteri našli s ove ili s one strane Velebita ono, što im je srce žudjelo, mjesto da bi domovinu ostavili, bili bi jamačno presretni, da su joj sve svoje sile posvetili, iztražujuć po ljudskoj nepravdi siromašnu, ali po prirodi svojoj bogatu zemlju našu.

Na drugo pitanje pako, kakav li je rad hrvatskih zoologa, odgo-

Digitized by Google

voriti mi je — kako već sliedi iz svega onoga što rekoh — faunistički. A jesu li hrvatski zoolozi pravim putem udarili? Odgovoriti mi je, da jesu, i to ponajprije, jer već stara ona rečenica *„saltus in natura non datur“* upozoruje nas, da pošto smo stali njegovati ovo polje, eno nema tomu — od Ettingera — niti trideset godina, nije se moglo odmah započeti ondje, gdje se drugi i to veliki narodi već danas nalaze. Drugo, faunističko iztraživanje domovine patriotična i prva je dužnost svakoga hrvatskoga zoologa. To su priznali veliki muževi, i veoma je jednostrano shvaćanje onih, koji protivno misle. A da se taj patriotički rad slaže i sa postulatom znanosti, nije težko dokazivati. Dok Englezi troše miliune na njihov „British Museum“, a Francuzi na „Jardin des plantes“; dok Beč, Berlin, Petrograd i velika množina gradova grade veličanstvene sgrade za svoje muzeje: dotle ćemo i mi smatrati svetom dužnošću njegovanje našega narodnoga hrvatskoga muzeja, koji je još u povojih, te zato treba najveće njege. A pošto ja uviek mislim, da moje rieči nisu dosta, a da bi ih naši ljudi uvažili: neka nebude zamjere, ako pozivljem u pomoć rieč priznatih auktorîtetâ. Eno što piše glasoviti belgijanski zoolog baron M. de Selys-Longchamps, član belgijanske akademije znanosti i direktor odjela za znanosti: „La connaissance exacte des productions naturelles de la patrie est considérée, dans tous les pays civilisès, comme une branche importante de l' instruction publique; elle se rattache directement, d' ailleurs, aux études statistiques et géographiques.“[1] Kad je dr. P. Albrecht držao besjedu za uspomenu preminuloga dra. G. Zaddach-a profesora zoologije u pruskom Kraljevcu, rekao je u pohvalu Zaddacha: „Immer weiter entwickelte sich nunmehr in Zaddach die Ansicht, dass eine Hauptaufgabe der hiesigen Naturforscher die sei, die einheimischen Arten aller Thierclassen *als erste und wichtigste Grundlage für jede weitere Naturforschung festzustellen.*“[2]

Faunistike pako ne može biti bez sustavne zoologije; te ako je u zadnje vrieme ušlo bilo u običaj, osobito kod njekih Niemaca, niekanje znanstvene vriednosti sistematičkoj zoologiji, to se čovjek svakako mora čuditi onolikoj jednostranosti.

---

[1] Sur la Faune de Belgique. Discours prononcé à la séance publique de la classe des sciences, le 17 décembre 1854. Bruxelles 1854 str. 3.

[2] Professor dr. G. Zaddach. Gedächtnissrede (Schriften der Physikalisch-Ekonom. Gesellschaft zu Königsberg. 22 Jahrg. Königsberg 1882 str. 122).

Digitized by Google

Istina je, da su Niemci na polju zoologije rek bi sve druge narode nadkrilili; nu ipak zoolozi Englezke, Francezke i drugih naroda u obće nisu i neće ići ovim jednostranim putem; njihovi su velikani jednakim razmjerjem njegovali specijalnu ili sistematičnu, kao što obću ili eksperimentalnu zoologiju. Ja bih rekao, da tu može biti samo smjer drugi, ali jedna se od druge zoložke discipline neda razlučiti, pače jedna bez druge ne može obstati. Što više, osobito je kod nižih životinja — u kojih je ustrojstvo sve to jednostavnije, a oblici sve to sličniji — često ne moguće, označiti medje izmedju n. p. anatomskog i taxonomskog iztraživanja. Ja sam o tom jedan put u kratko izjavio svoje mnienje[1], te mi je zato osobito drago viditi, kako su u najnovije vrieme baš njemački njeki znameniti zoolozi počeli dokazivati tu veliku bludnju nekih njihovih drugova. Čuveni njemački putnik i zoolog A. B. Meyer, ravnatelj draždjanskoga muzeja, piše: „Die systematische Zoologie aber wird in ihrem Werthe und ihrer Bedeutung *bei uns vielfach unterschätzt.* Man erkennt nicht allgemein die Tragweite der Schlüsse, welche sich aus ihren Resultaten ergeben können“[2] itd. — Drugi Niemac dr. Antun Dohrn spada medju najznamenitije zoologe naše dobe, jer nije samo strukovnjak od oka, nego njegovim je nastojanjem podignut prvi i najveći zoložki zavod na svietu, naime zoložka stacija u Napulju, zavod kako ga nije htjela ni znala podignuti ovoj znanosti nijedna velevlast. U tom dakle zavodu brzo su uvidili, da se biologija i danas ne može njegovati bez sustavne zoologije, bez faunističkih predradnja, te su zato odlučili izraditi i monografički izdavati faunu i floru napuljskoga zaljeva[3], i godisnje izvješće za sve zoložke znanosti,[4] te su spomenuti dr. A. Dohrn i dr. V. Carus ovako obrazložili izdavanje sada spomenutih knjiga: „Die bedauerliche, aber wohl unvermeidlich gewesene Vernachlässigung der systematischen Studien an Seethieren legte der Zoologischen

[1] Prirodopisne znanosti osobito zoologičke u obće i kod nas. (Rad jug. akad. kn. XXXVI. Zagreb 1875 str. 127 (81).

[2] Ueber den gegenwärtigen Stand unserer Kenntniss der geographischen Zoologie. Eröffnungsrede vor der biologischen Section der „British Association“ in Bristol am 25. August 1876 von P. L. Sclater Präsident der Section. Autorisirte deutsche Ausgabe. Erlangen 1876 str. IV.

[3] Fauna und Flora des Golfes von Neapel und der angrenzenden Meeres-Abschnitte. Leipzig 1880—85.

[4] Zoologischer Jahresbericht. Leipzig 1879—84.

Digitized by Google

Station die Pflicht auf, wenigstens „„vor ihrer eigener Thür zu fegen"", und sich in den Stand zu versetzen, den Naturforschern, welche zu Specialstudien ihre Laboratorien aufsuchten, das Objekt ihrer Untersuchungen sicher zu determiniren. Diese Pflicht anzuerkennen, ist leicht, *sie zu erfüllen, ziemlich schwer.*"[1]

Osim toga vriednost sustavne zoologije i faunistike ne sastoji se samo u tom, da bude pomagateljica biologije, nego njoj je još veća nutrnja vriednost, uslied koje je sustavna zoologija sa znanstvenoga gledišta upravo ravna eksperimentalnoj zoologiji. Kad sam uzeo pako stvar promatrati s ove strane, radje, nego da bi to svojimi riečmi tumačio, neka mi opet bude dozvoljeno navesti sud glasovitoga bečkoga ortopterologa Brunnera Wattenwylskoga, koji je razjasnio odnošaj izmedju sistematike i biologije jasno i jezgrovito, kako nebi bilo lasno kraće i bolje izreći: „Gegenüber dem Naturforscher, welcher anatomische, physiologische oder biologische Untersuchungen ansstellt, und seine Objekte aussucht, befindet sich der Systematiker in einer ähnlichen Lage wie der Lexikograf gegenüber dem Sprachforscher: er muss dem Unbedeutenden die gleiche Aufmerksamkeit schenken wie dem Wichtigen, denn das System hat alle vorkommende Formen zu umfassen.

In der Schule *Linné's* hatte das System nur die Bedeutung einer übersichtlichen Aufzählung der Species. Diese Aufgabe hatte als Resultat ein Lexikon: der freie Naturforscher zog es vor, seinen Scharfsinn auf Erforschung der Naturgesetze zu verwenden und wandte sich von der Systematik als einer mechanischen Arbeit ab.

Die neueste Entwicklung der Naturforschung hat jedoch eine gewaltige Umgestaltung der Anschauung hervorgebracht. Allerdings brach sie mit der autochtonischen Bedeutung der Species, allein indem sie den Schwerpunkt der Speculation in die Kenntniss der *Verwandtschaft* der Species legte, gab sie der Systematik eine ganz neue Aufgabe: ihre Classification hat nicht mehr den einfachen Zweck der Uebersichtlichkeit der Species, sie soll vielmehr die Unterschiede feststellen, welche die Natur selbst zur Erzeugung der Species verwendet. Ihr höchstes Ziel ist nicht mehr ein *Verzeichniss* der Species, sondern die *Geschichte* der Species und ist daher in der eigentlichsten Bedeutung die wirkliche *Naturgeschichte.*

[1] A. Dohrn. Fauna und Flora des Golfes von Neapel etc. I. Monographie. Vorwort des Herausgebers. Leipzig 1880 str. V. Vidi još sličnu izreku u: Mittheilungen aus der zoologischen Station zu Neapel I. Bd. Leipzig 1879 str. VII.

Digitized by Google

Ich muss gleich bemerken, dass es eine Anmassung wäre zu behaupten, dass heute schon die Documente zu dieser Geschichte vorliegen. Sie sind in der *Morphologie* zu suchen und in dem Verhältniss, wie diese Wissenschaft uns den Weg lehrt, den die Modification der Organe einschlägt, wird das Studium der Species zur sicheren Aufstellung der *Verwandschaft* führen.

Den Ausdruck „verwandt" finden wir auch bei älteren Systematikern, allein offenbar in einer bildlichen Bedeutung, etwa synonym mit „ähnlich"; denn bei der Voraussetzung, dass jede Species einen eigenen Schöpfungsgedanke repräsentire — und diess ist die Anschauung der Philosophie *Cuvier's* — hat die Verwandtschaft zweier Species ungefähr die gleiche Bedeutung, wie zwei Sätze, welche den nämlichen Gedanken auf verschiedene Weise ausdrücken.

Durch *Darwin* hat dieser Ausdruck den bestimmten Begriff der Nähe in Bezug auf die *Abstammung* erlangt, und die heutige Aufgabe der Classification kann keine andere sein, als die Abstammung zur Anschauung zu bringen. Der Systematiker hat sonach nicht nur die Unterschiede zu definiren, sondern auch die Verwandtschaft zum Ausdruck zu bringen und das letztere bietet unendlich viel grössere Schwierigkeit als das erstere. Zu der Kritik des Unterschiedes genügt eine scharfe Beobachtung, während die Kiritik der Verwandschaft auf dem, schon von *Aristoteles* als eine höhere Function der Dialektik bezeichneten „Kategorisiren" beruht".[1]

A nije li onda čudnovato shvaćanje, kad zoolog, n. p. baš slavenski, ide u majmunisanju nekih takvih Niemaca tako daleko — kao da je Slavenom zbilja sudjeno držati se tudjinca i tamo, gdje baš ne valja — da kad je jednom imao opisati 80 novih vrsti životinja, što ih je obreo iz kaspijskoga mora, izjavi, da ih žalibog mora opisati, akoprem je neprijatelj „n. sp." (t. j. konvencijonalni znak za „nova species").[2] Jeli naša zadaća iztraživanje i spoznanje životinjskih vrsti, ili ih priroda smije proizvadjati li prema tomu, kako su si neki prirodoznanci ubili u glavu jednu ili drugu teoriju? Ako to nije naopako shvaćanje, ako to nije učenjačka sljepoća, težko je onda reći, što li je na svietu smiešno. Embriologija, fiziologija, morfologija nedvojbeno su najznamenitije zoološke discipline; ali zato ne sliedi, da taksonomija a s njom uzko spojena faunistika ne zaslužuju naše pažnje, pače, kao što sâm ženijalni profesor jenskoga

[1] Monographie der Phaneropteriden. Wien 1878. Einleitung str. 1.
[2] Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie. Bd. 25. Leipzig 1875 str. 324.

Digitized by Google

sveučilišta dr. Ernst Haeckel u svom uvodnom predavanju dokazuje, ove su nam potonje struke podale ponajbolje gradivo za descendentalnu teoriju, gdje veli: „Gänzlich verschieden von dieser künstlichen descriptiven Systematik ist diejenige wahrhaft wissenschaftliche Systematik, welche in dem *natürlichen* Systeme der Thier- und Pflanzenarten den wahren Stammbaum derselben erblickt und aufsucht. Diese genealogische Behandlung und Auffassung des natürlichen Systems ist freilich *erst in der jüngsten Zeit möglich geworden,* seitdem Charles Darwin durch seine Reform der Descendenz-Theorie uns zu einem wahren ursächlichen Verständniss der organischen Erscheinungswelt geführt hat. Freilich wird es noch lange dauern, ehe auch nur die Hauptzweige des systematischen Stammbaums vollkommen festgestellt sein werden, und *die Aufgabe unserer genealogischen Systematik ist höchst verwickelt. Aber dennoch gehört ihr die Zukunft!* Nur durch die genealogische Auffassung des natürlichen Systems, welche in den Kategorien oder Gruppenstufen desselben, in den Classen, Ordnungen, Gattungen und Arten lediglich divergente Zweige des wahren Stammbaums erblickt, welche in der *Formverwandschaft* der Organismen ihre wahre *Blutsverwandschaft* erkennt, nur durch dieses *genealogische Verständniss des Formensystems wird die Systematik zu einer wahren Wissenschaft*".[1] Ove pako znanstvene sistematike nemože biti bez današnje sistematike koja danomice više biva takova, kakovu ju Haeckel hoće i mora biti.

Ja ću nadalje dodati, da su toli Darwin, koli Wallace, svaki svojim putem došli do zaključaka descendentalne teorije baš na temelju sistematike i faunističkoga iztraživanja. Poznato je pako, da se danas descendentalna teorija sve to bolje dokazuje tačnim izpitivanjem geografskoga razprostranjenja životinja i donjekle bolje nego se to može na temelju Darwinove teorije borbe za bitak i naravnoga obira.

Kako rekoh, dobio sam novo Siciliani-evo djelo „La Nuova Biologia" tek iza čitanja ove razprave. Evo uvodne rieči prvoga poglavja, gdje pisac razpravlja i iztražuje odnošaj biotasičke probleme, dakle znanstvene sistematike sa morfologijom: „Fin da' primi lustri del presente secolo Augusto Comte dichiarò la biotassia una delle „plus eminentes créations de la philosophie positive".[2] Dopo

[1] Ueber Entwickelungsgang und Aufgabe der Zoologie. Rede gehalten beim Eintritt in die philosophische Facultät zu Jena, am 12. Januar 1869. (Biologische Studien. Erst. Heft. Leipzig 1860). str. VII.

[2] A. Comte. Cours de Philos. Posit. Ed. Littre, Leç. XLII.

Digitized by Google

trent' anni Luigi Agassiz[1] non dubitò affermare, che lo studio delle categorie tassinomiche „doit inspirer, a qui s' y livre, une admiration et un respect profond."[1] Oggi lo Spencer dichiara tale studio indispensabile, perchè senza di esso non potremmo rappresentarci l' evoluzione reale e sistematica de' viventi."[2] Non basta l' autorità di due filosofi positivi e d' un eminente biologo a far risaltare l' importanza capitalissima di questo ramo della filosofia naturale?"

Napokon još ću i to reći: sistematika ima biti podloga anatomije; anatomije ne može biti bez embriologije; bez anatomije i embriologije ne može obstati morfologija. A čemu nam na koncu služi morfologija? A ma baš za ništa drugo nego zato, da nam kao strogo teoretička znanost odgonetne pravila i zakone, što ih priroda sliedi kod stvaranja životinjskoga, a po tom dakako i čovječega tiela; da nam nadalje protumači ontologiju organizma i sve što o tom visi. Morfologija ima dakle biti podloga filozofije, kako je to toli jasno dokazao već spomenuti bolonjski filozof Siciliani. Iztraživanje vječne istine svrha je svakoga prirodoznanstva. Sada pako, kad bi naime mi mogli i htjeli za čas biti jednostrani, onda bi kazali: nam je stalo do istine, do koje nas samo filozofija uzdići može, što će dakle čovjeku morfologija organizma? Nu kao što te filozofije ne može biti bez morfologije, tako morfologije nema bez embriologije i anatomije, niti potonje bez taksonomije — dakle? Dakle i tu je puko pitanje, rek bi, kategoria, jedna grana bez druge ne može, već sve skupa sastavljaju gotovo stablo, ma i bilo istina, da od jedne grane ne visi obstanak cjeline. — Dakako iz svega toga ne sliedi, da Hrvati ne trebaju njegovati sve grane zoologije; svaka stvar u svoje vrieme, mi smo tek započeli, bit će nas više, bit će i više i boljeg rada. Ja se tvrdo nadam, da će se naš rad već sada pospješiti, čim ovih dana oživi hrvatsko prirodoslovno družtvo, koga su već još prije mene naime god. 1865 — nisam toga do neki dan znao — zagovarali domoljubni prirodoslovci. Hoće li naše družtvo u narodu naći odziva, nema onda dvojbe, da će ovo biti isto tako u prilog znanosti u obće, kao što akademiji, prirodoslovnim muzejem i sveučilištnim kabinetom.

---

[1] L. Agassiz De l' Espèce et de la Classification en Zoologie. Trad. Vogel, Paris 1869.

[2] Spencer. Princip de Biol., Trad. Francese, Vol. I, Chap. XI.

Digitized by Google

IX.

Zoološka bibliografija od god. 1842 do kraja god. 1885.

1. † **Accurti J.** i **D.** Naravopisje živinskog carstva (s njem. prevedoše polag Pokornia). Beč 1856, 214 str.

2. **Augustinović G.**, Kurzgefasste topographische Anatomie und Versuch einer illirischen Terminologie der Anatomie. Inaugural-Dissertation. Wien 1844 (nedovršeno).

3. **Barač M.**, Bastarde von Haushahn und Perlhenne. (Mittheil. des Ornithol Vereines in Wien I Wien 1877, 35—36, 43—44).

4. **Barišić P**, Dombrowsky E., Divljač i lov u Bosni i Hercegovini. (Šumarski list IX. Zagreb 1885, 57—61).

Za nas svakako zanimiv prilog za faunu Bosne i Hercegovine, što ga je pisac izdao u „Allgemeine Forst- und Jagdzeitung" od god. 1883, a preveo za šum. list P. Barišić.

5. **Beyer G.**, Haranje gubara po šumah okolišja sisačkoga. (F. X. Kesterčanek. Šumarski list, IX. Zagreb 1885, 325—327).

6. **Botteri M.**, Notiz über dalmatinische Inseln. (Z B. Verein in Wien. III. Wien 1853, 129—130).

7. ——— Regnum animale (in Brusina Naravoslovne crtice. Dio drugi. Rad jug. akad. zn. XXVII. str. 181—193 (53—65).

Taj sam imenik izvadio iz rukopisa, što ga čuvam od samoga Bottera pod naslovom: „Catalogo di tutte le produzioni naturali raccolte ed osservate dal sottoscritto in Dalmazia e particolarmente nell' isola di Lesina e sue aque sino a tutto l' anno 1848 Lesina 1. Aprile 1849. M. Botteri".

Popis riba sastavljen je pako ne samo na temelju ovoga rukopisa, nego i onoga, što mi ga je posudio bio prof. J. Boglić u Zadru, u kom su sadržana pučka imena riba

8. **Brozović S.** Nješto ob uplivu zemljopisnog položaja na razvoj ljudski. (Program kralj. gimnazije u Karlovcu. Karlovac 1882, str. 1—38.)

9. **Brusina S.** Conchiglie dalmate inedite (Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien XV. Bd. 1865. S. 1 do 42). Stampato anche a parte, pag. 42.

Vidi Journ. de Conch. XV. Paris 1867. pag. 82. — Malakozool. Blätter XIV. Cassel 1867 pag. 160.

10. ——— Contribuzione pella Fauna dei Molluschi dalmati Edito per cura dell' i r. Società zoologico-botanica di Vienna. 134 S., mit 1 lith. Taf. Vienna 1866.

Vidi: Journ. de Conch. XV. Paris 1867 pag. 84. — Malakol. Blätter. XIV. Cassel 1867 pag. 160

Digitized by Google

11. ——— Prinesci malakologiji hrvatskoj. (Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga I., u Zagrebu 1867 str. 78 - 105), i napose tiskano ima 28 str.

12. ——— Gastéropodes nouveaux de l' Adriatique. (Journal de Conchyliologie Vol XVII. Paris 1869, pag. 230—249). Extrait de 20 pag.

13. ——— Monographie des Campylaea de la Dalmatie et de la Croatie. (Annales de la Societé Malacologique de Belgiques. Tome IV. Bruxelles 1869, pag. 39—79). Extrait de 43 pag:

14 ——— Contribution à la Malacologie de la Croatie. Zagreb (Agram) 1870, pag. 40.

15. ——— Prinesci malakologiji jadranskoj (Rad jugoslav. akadem. itd. Knj. XI. u Zagrebu 1870, str. 1—124). Napose tiskano ima 124 str.

16. ——— Ipsa Chiereghinii Conchylia ovvero Contribuzione pella Malacologia Adriatica (Biblioteca Malacologica. Vol. II.) Pisa 1870, pag. 280.

17. ——— Specie nuove. Cingula Schlosseriana (Bullettino Malacologico Italiano. Vol. III) Pisa 1870, pag. 9—11.

18. ——— Rissoa filosa (Les Fonds de la mer. Tome I. Paris 1870, pag. 260).

19. ——— Catalogue des Mollusques des vases de Syra (l. c. p. 266).

20. ——— Monographie der Gattungen Emmericia und Fossarulus (Verhandl. der k. k. zool.-bot. Gesell. XX. Bd. Wien. 1870. S. 925—938.). Auch besonders abgedruckt, 14. S

21. ——— Darovi prikazani nar. zem. muzeju (Viestnik nar. zem. muzeja u Zagrebu za godinu 1870. U Zagrebu 1870, str. 167 do 207).

22. ——— Saggio dalla Malacologia Adriatica (Bullet. Malac. Ital. Vol. IV. Pisa 1871 pag. 5—9).

23. ——— Secondo saggio dalla Malacologia Adriatica (l. c. pag. 113—123) Stampato anche a parte, pag. 13.

24. ——— Naravoslovne crtice sa sjevero-iztočne obale jadranskoga mora. Dio I. (Rad jugosl. akad. itd. Knj. XIX, u Zagrebu 1872, str. 105—177). Napose tiskano ima 73 str.

25. ——— Naravoslovne crtice sa sjevero-iztočne obale jadranskoga mora. Dio II. (l. c. Knj. XXVII., u Zagrebu str. 131—193). Napose tiskano ima 65 str.

26. ——— Prilozi paleontologiji hrvatskoj (l. c. Knj. XXVIII., u Zagrebu 1874, str. 1—109 sa 7 lit. tabl.). Napose tiskano ima 109 str.

27. ——— Fossile Binnen-Mollusken aus Dalmatien, Kroatien und Slavonien. Mit 7 lith. Taf. Agram 1876. S. 138.

28. ——— Cenni sugli studi naturali in Dalmazia seguito dalla descrizione di alcuni fossili terziarî (Manuale del Regno di Dalmazia Anno V. Zara 1875, pag. 1—29). Stampato anche a parte, pag. 32.

Digitized by Google

29. _____ Description d'espèces nouvelles, provenant des terrains tertiaires de Dalmatie. (Journal de Conch. Vol. XXIV. Paris 1876, pag. 109—116).

30. _____ Les ecales des Messageries maritimes dans le Levant. Mollusques., Catalogues etc. (Les Fonds de la mer. Étude internationale. T. III., Paris 1876, pag. 27—32).

31. _____ Aggiunte alla Monografia delle Campylaea della Dalmazia e Croazia (Bullettino della Società Malacologica Italiana. Vol. II. Pisa 1876, pag. 53—61). Stampato anche a parte, pag. 9.

32. _____ Prirodne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas. (Rad jugosl. akad. itd. Knj. XXXVI., u Zagrebu 1876, str. 35—134). Napose tiskano ima 101 str.

33. _____ Fragmenta Vindobonensia (Journal de Conch. Vol. XXV. Paris 1877, pag. 368—391).

34. _____ Molluscorum fossilium species novae et emendatae, in tellure tertiaria Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae inventae (Journal de Conch. XXVI. Paris 1878, pag. 347—356). Napose tiskano ima 10 str. — Verh. geol. Reichs. 1879, str. 211.

35. _____ Jedan decenium naše zoologičke literature (1867—1877). (Rad jugoslav. akad. itd. Knj. LII. u Zagrebu 1880, str. 190—272). Napose tiskano ima 86 str.

36. _____ Stjepan Schulzer Müggenburžki. Biografičke crtice (sa slikom) (Vienac zabavi i pouci br. 45, 46, 48, 49 u Zagrebu 1880). Napose tiskano ima 24 str.

Istina strogo uzevši ovo nije zoološka razprava, al obzirom na to što neki drže, da su gljive protiste, i podpunosti radi naveo sam tu i ovaj historičko-biološki prilog.

37. _____ J. E. Kuzmić. Biografičke crtice (sa slikom) (l. c. br. 20—24 u Zagrebu 1881). Napose tiskano ima 28 str.

38. _____ Rettifica (Bullettino della Soc. Malac. Ital. Vol. VII. Pisa 1882, pag. 226—228). Stampato anche a parte.

39. _____ Le Pyrgulinae dell' Europa orientale. (l. c. pag. 229—292). Stampato anche a parte.

40. _____ Orygoceras eine neue Gasteropodengattung der Melanopsiden-Mergel Dalmatiens. Mit 1 Tafel (Beiträge zur Paläontologie Oesterreich-Ungarns und des Orients. II. Bd. Wien 1882, S. 33—46) Auch besonders abgedruckt 14 S.

41. _____ Anomalien der Ornis Croatica (Mittheilungen des Ornithologischen Vereines in Wien 1883, S. 57—63) Auch besonders abgedruckt 22 S.

42. _____ Die Neritodonta Dalmatiens und Slavoniens nebst allerlei malakologischen Bemerkungen. Mit 1 Taf. (Jahrbücher der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft. Elfter Jahrgang 1884. Frankfurt am Main S. 17—220). Auch besonders abgedruckt. 104 S.

43. _____ Die Fauna der Congerienschichten von Agram in Kroa-

Digitized by Google

tien. Mit vier Taf. (Beiträge zur Paläont. u. s. w. III. Bd. Wien 1884, S. 125—187). Auch besonders abgedruckt. 63 S.

44. ——— Sastanak ornitologa i izložba ptica u Beču (Vienac br. 19—20. U Zagrebu 1884). Napose tiskano sa 1 slikom ima 77 str.

45. ——— Sull' Helix homoleuca del Littorale Croato (Bull. Soc. Malac. Ital. XI. Pisa 1884, str. 5—10). Napose tiskano ima 6 str.

46. ——— Sopra tre elici della Croazia. Note d' aggiunta all' articolo sull' Helix homoleuca (l. c. str. 16—26). Napose tiskano.

47. ——— Bemerkungen über rumänische Paludinen-Schichten mit Bezug auf Professor G. Cobalcescu Werk: „Studii geologice și paleontologice asupră unor Tĕrămurĭ Terțiare din unile Părțĭ ale Românieĭ (Mem. Geol. ale Scolei militare din Jasi. Mem. I. Bucuresci 1883)". (Verhandl. geol. Reichsanst. Nro. 6. Wien 1885, pag. 157—162).

48. ——— Ueber die Mollusken-Fauna Oesterreich-Ungarns (Mittheil. des naturwiss. Verein für Steierm. Graz 1885, S. 29—56). Napose tiskano ima 25 str.

49. ——— Velribe i ulješura od Lastova u Dalmaciji (Dragoljub. Kalendar za god 1886. Tečaj XXIII.) Zagreb 1885, str. 79—80.

Ta je prigodna viest pretiskana iz „Pozora" br. 118 od g. 1885, a uzeo sam ju ovamo upravo zato, što sadržaje podatke za spomenutu ulješuru.

50. **Brusina S. i Klaić V.** Životinje u Hrvatskoj (Klaić Prirodni zemljopis Hrvatske. U Zagrebu 1878, str. 378—394).

51. ——— Životinje u Bosni i Hercegovini (Klaić Bosna I dio Zemljopis. U Zagrebu 1878, str. 64—68).

52 **Bucchich Gregorio.** Gli ortotteri di Lesina e Curzola, con alcune notizie biologiche che li risguardano (Verh. zool.-bot. Gesell. XXXV. Wien 1885, 377—382).

53. **Car L. dr.** Sauropsidi ili teorija postanka ptica od gmazova (Rad LXVI. U Zagrebu 1883, str. 62—91). Napose tiskano ima 30 str.

54. ——— Acanthometra hemicompressa. (Zoologischer Anzeiger VII. Leipzig 1884, pag. 94—95).

Opisuje ovu novu vrst radiolariâ iz Trsta.

55. ——— Ein Beitrag zur Copepoden-Fauna des Adriatischen Meeres. (Archiv für Naturgeschichte. L. Berlin 1884, pag. 237—256). Napose tiskano sa 2 tab.

56. **Carrara F.** Fauna (La Dalmazia descritta. Zara 1846—1848, pag. 71—104)

57. **Chadima J.** Ueber die Homologie zwischen den männlicheu und weiblichen äusseren Sexualorganen der Orthoptera Saltatoria Latr. (Mittheilungen des naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. Graz 1872, str. 25—33) sa 1 tab.

58. ——— Ueber die von Leydig als Geruchs-Organe bezeichneten Bildungen bei den Arthropoden. (Mittheilungen des naturwiss. Verein für Steiermark. Graz 1873, str. 36—44) sa 1 dvostrukom tab.

Digitized by Google

59. **Cuzmich G. E.** I. Conchiglie terrestri e fluviatili dei Circoli di Ragusa e di Cattaro e del territorio della Narenta. II. Conchiglie terrestri e fluviatili trasportate dal mare sul lido dell' isola Lacroma pag. 85—92. IV. Conchiglie marine raccolte a Ragusa e nei dintorni pag. 100—106 (Programma dell' i. r. Ginnasio. VIII. Zara 1858).

60. **Canić G.** Die Brieftaubenpost (Mittheilungen des technisch und administrativen Militär-Comitès. Wien 1884, pag. 69—82). Napose izdano i pretiskano takodjer u: Mittheilungen des Ornith. Verein. Section für Geflügelzucht und Brieftaubenwesen. I. Wien 1884, Nro. 1—4.

61. **Danilo F.** Elenco nominale dei molluschi lamellibranchiati marittimi raccolti nei contorni di Zara e determinati dai Signori Ivanics, Kutschig, Kirchsberg, Sandri in unione col sottoscritto professore (Danilo). (Programma dell' i r. ginnasio completo di prima classe in Zara. V. Zara 1855, pag. 39—58).

62. **Danilo dr. F. i Sandri G. B.** Elenco nominale dei Molluschi lamellibranchiati marittimi dei dintorni di Zara, ampliato e rettificato nell' anno 1856, Zara 1856.

Ovo je dakle popunjeno i popravljeno izdanje malo prije navedene radnje, velika je samo šteta, što su ga vriedni pisci izdali u malenom broju otisaka, te su se zato služili *litografijom.*

63. ——— Elenco nominale dei gasteropodi testacei marini raccolti nei dintorni di Zara, e determinati dal Sig. Giovanni Battista Sandri e dal Prof. Dr. Francesco Danilo. (l. c. VI Zara 1856, pag. 107—150). Gore (pod br. 62) navedena i ova razprava skupa napose tiskana ima 66 str.

64 † **Danilo G.** Monografia dell' insetto roditore dell' ulivo. Spalato 1846, ima 8 str.

Spominje ga Petter u svom djelu „Dalmatien", knjiga I. str. 95, al nisam nigdje mogao dobiti te knjižice.

65. **Dežman I.** Rěčnik lěčničkoga nazivlja. Zagreb 1868, ima 141 str.

66. ——— Čovjek prema zdravlju i ljepoti. Zagreb 1872, ima 222 str. sa 10 slika.

67. † **Doderlein P.** Il Museo di Storia naturale della R Università di Modena. Cenno storico intorno l' origine e gli incrementi conseguiti dal Museo suddetto dalla sua fondazione al 1846. Modena 1846, 4°.

68. ——— Cenni geologici intorno la giacitura dei terreni miocenici superiori nell' Italia centrale (Atti del X. Congresso degli Scienziati Italiani tenuto in Siena nel settembre del 1862, 4°. 83—107).

Sadržaje obširni popis miocenskih izkopina. Napose tiskano ima 25 str.

69. † ——— Sulla possibilità di attuare una proficua coltura di Ostriche e di Pesci nello Stagnone di Marsala in Sicilia (Atti Soc. Acclimaz. di Sicilia. V. Palermo 1865, nr. 11, 12) ima 18 str. i 1 tab.

70. ——— Rapporto della Commissione inviata a Siracusa dalla Società d' Acclimazione di Palermo coll' incarico d' esaminare se le con-

Digitized by Google

dizioni fisiche del fiume Anapo fossero adatte per acclimarvi il pesce Gurami (Atti Soc. d' Acclimaz. di Sicilia VII. Palermo 1867). Napose tiskano ima 68 i 2 tab.

71. ——— La vita animale nel Mare. Conferenza tenuta il 21. Marzo nell' Aula della Regia Università Palermo 1869, 16⁰ ima 25 str

72. † ——— Avifauna del Modenese e della Sicilia, ossia Catalogo ragionato e comparativo delle varie specie di Uccelli che si rinvengono in permanenza o di passaggio nelle provincie di Modena, di Reggio e nella Sicilia (Giornale Sc. Nat. ed Econ. Palermo 1869, V., VII., VIII., IX., X.). Napose tiskano 4⁰ ima 382 str.

73. † ——— Storia delle opere e dei cultori dell' Ornitologia Sicula e Modenese. (l. c. IX. Palermo 1869, 51—81).

74. ——— Note illustrative alla carta geologica del Modenese. Memoria III. (Atti dell' Acc. di Sc. Lett. ed Arti di Modena. XIII. Modena 1872. 4⁰).

Prva i druga razprava su skroz geološkoga sadržaja, ova sadržaje popis pliocenskih izkopina. I napose tiskana.

75. † ——— Alcune generalità intorno la Fauna Sicula dei Vertebrati (Ann. Soc. dei Nat. Modenesi Modena VI. 1872, 8⁰., 29—37, 65—75, 200—211, 267—294). Tiskane su i napose, a ciela razprava ima 60 str.

76. ——— Descrizione di una notevole specie di Sgomberoide (Cybium Veranyi Doderl.) presa di recente nelle aque di Sicilia (Giorn. di Scienz Nat. ed Ecom. VIII. Palermo, 1872, pag. 125—136, sa 1 tab.) Napose tiskano ima 12 str.

77. † ——— Sul passaggio di alcune nordiche specie di uccelli (Accentor alpinus, Pyrrhula vulgaris, Turdus atrigularis), per la Isola d' Ustica, e sopra alcune specialità ittiologiche del Mar d' Ustica. Communicazione fatta alla Società di scienze naturali ed economiche di Palermo, e riprodotta in estratto nel Giornale di Sicilia 5. dicembre 1872.

78. † ——— I Pesci dei Mari di Sicilia (Annuario Soc. Nat. Modenesi VI. Modena 1872). Napose tiskano ima 28 str.

79. † ——— Sulla piscicoltura in Sicilia e sul progetto di uno stabilimento succursale in Cefalù. (Ann. di Agricolt. Sicilia. Palermo 1873, pag. 292—298).

80. † ——— Osservazioni geologiche, zoologiche ed industriali sull' Isola di Pantellaria. (Memoria letta alla Società di scienze naturali ed economiche di Palermo nella tornata del 24 maggio 1873, e riprodotta in estratto nel Giornale officiale di Sicilia del 27 maggio suddetto n. 120, indi nel Giornale officiale d' Italia del successivo mese di giugno 1874).

81. ——— Intorno la comparsa della Doryphora decemlineata in alcune provincie dell' America settentrionale, e sulla possibilità della sua introduzione in Italia (Atti della Soc. d' Acclimazione di Sicilia. V. Palermo 1875).

Digitized by Google

82. † _____ Descrizione di una specie di pesce del genere esotico Lobotes, presa nelle aque marine di Sicilia (Atti dell' Accad. di Sc. Lett. ed Arti. V. 4°. Palermo 1875). Napose tiskano ima 24 str. 4°. sa 1 tab.

83. † _____ Prodromo della Fauna Ittiologica della Sicilia (Atti dell' Accad. di Scien. Lett. ed Arti. VI Palermo 1878—79, 4°). Napose tiskano ima 24 str.

84. † _____ Sul rinvenimento nei mari Siciliani della Cerna aenea Geoff, del Caranx fusus Geoff., del Caranx carangus C. V. (Bull. Soc Scien. Nat. ed Econom. Palermo 1878).

85. _____ Descrizione di alcune particolarità zoologiche-anatomiche di uno dei più rari pesci del Mediterraneo (Lophotes Cepedianus Giorna). (Bull. Soc. Scien. Nat. ed Econom. Palermo 1877).

86. † _____ Note Ittiologiche. 1° Sul numero complessivo attualmente conosciuto delle specie di pesci marini e fluviali della Sicilia; 2° Sul rinvenimento di esilissimi esemplari del Conger myrus, C. auratus, C. vulgaris, non aventi i caratteri dei Lettocephali; 3° Sulla probabile corrispondenza sinonimica dello Ophichtys hispanus Bellotti col Conger polyrhinus Rafin. (Bull. Soc. di Scien. Nat. ed Econ. Palermo 1878).

87. † _____ Sulla pesca fatta nelle aque marine della Sicilia di due esemplari adulti del Dentex filosus C. V. (Bull. Soc. Scien. Nat. ed Ecom. Palermo 1879).

88. _____ Prospetto metodico delle varie specie di pesci riscontrate sin' ora nelle aque marine e fluviali della Sicilia, ecc. e Catalogo delle relative preparazioni tassidermiche ed anatomiche che si conservano nel Museo Zoologico-Zootomico della R. Università di Palermo. (Atti Accad. di Scien. Lett. ed Arti VI. Palermo 1878—79, 4°). Napose tiskano ima 63 str.

89. _____ Sulla comparsa del Pagrus Ehrenbergii Cuv. Val. e del Chrysophrys caeruleosticta Cuv. Val. nel mare di Sicilia (Giornale di Sc. Nat. ed Econom. XIV. Palermo 1879). Napose tiskano ima 13 str. 4° sa 4 tab.

90. _____ Manuale Ittiologico del Mediterraneo ossia Sinossi metodica delle varie specie di pesci riscontrate sin qui nel Mediterraneo ed in particolare nei mari di Sicilia. Parte I. Palermo 1879—80, pag 67 Fasc II. Palermo 1881, pag. 117. Fasc. III. Palermo 1885, 118—256.

91. _____ Rivista della Fauna Sicula dei Vertebrati (Nuove Effemeridi Siciliane. XI. Palermo 1881). Napose tiskano ima 92 str.

92. _____ Una nota sopra lo Scopelus Doderleini Facciolà (Il Naturalista Siciliano Giornale di Scienze Naturali. I. Palermo 1881—82, pag. 258—263)

93. _____ Sulla accidentale comparsa di una Sula Bassana nelle vicinanze di Palermo (l. c. II. Palermo 1882—83, pag. 138—140).

Digitized by Google

94. _____ Sulla imm'grazione in Sicilia del Turdus torquatus L. (l. c. III. Palermo 1882—83, pag. 217—220).

95. _____ Rinvenimento di una specie di pesce dell' esotico genere Pimelepterus Lac. nelle aque del golfo di Palermo (l. c. III. Palermo 1883—84, pag. 81— 86).

96. _____ Ricorrenza del Rhinobatus Halavi Rüpp. nelle aque marine della Sicilia (l. c. Palermo 1883—84, pag. 169 - 175).

97. _____ Rinvenimento della Raja Chagrinea Pennant nelle aque del Golfo di Palermo (l. c. IV. Palermo 1884—85, 97—99).

98. _____ Rivista delle specie del Genere Epinephelus o Cerna Bp. riscontrate sin' ora nei mari della Sicilia (Giorn. di Scien. Nat. ed Econom. XV. Palermo 4°). Napose tiskano ima 91 str. i 5 tab.

99. _____ Descrizione zoologico-zootomica di una novella specie di pesce dei mari di Sicilia Pteridium armatum Dod. (l c. V. Palermo 1885—86, 73—80, 105—108; Giornale di Scienz. Nat. ed Econom. Palermo 1886 4°). Napose tiskano ima 10 str. sa 1 tab.

100. **Dražoević-Jelić G.** Philloxera vastatrix (Quarto programma dell' i. r. Scuola Reale superiore in Spalato. Spalato 1875, pag. 23—42).

101. **Erjavec F.** O postanku i razvitku trakavicah (Osmo godišnje izvješće kralj. više realke u Zagrebu koncem škol. god. 1862. U Zagrebu 1862, str. 1—9).

102. _____ Vlasice ili trihine (Književnik I. U Zagrebu 1864) str. 120—124).

103. _____ Slavonija u malakologičnom pogledu (Rad XXXI. U Zagrebu 1875, str. 69—81).

104. **Ettinger J.** Sriemsko-slavonsko-hrvatske divje životinje, zvieri i ptice sa dodatkom najlagljeg i točnog načina nadjevanja i nagačenja istih. U Zemunu 1857, ima 263 str.

105. _____ Der syrmische Sumpf „Obedska bara" und seine Vogelwelt (Z. B. Gesell. VII. Wien 1857, pag. 71—78) pretiskano u Ettinger J. Forst- und Jagd-Kalender für die Militärgrenze. Semlin 1859, str. 47—61 i opet u: A. Hugo Jagd-Zeitung IV. Wien 1861, str. 343—348.

106. _____ Zur Naturgeschichte der Wölfe (A. Hugo Jagd-Zeitung I. Wien 1858, pag. 388—391), pretiskano u Ettinger, Forst- und Jagd-Kalender für die Militärgränze. Semlin 1859, str. 62—72.

107. _____ Jagdliches aus dem ungarischen Süden (A. Hugo, Jagd-Zeitung. II. Wien 1859, str 711—712).

108. _____ Eine Fischotterjagd (A. Hugo Jagd-Zeituug III. Wien 1860, 444—446).

109. _____ Aus dem ungarischen Südosten (A. Hugo Jagd-Zeitung IV. Wien 1861, str 739—740).

110. _____ Schnepfenjagd im Bezirke des Warasdiner-Kreutzer Grenz-Regimente (A. Hugo Jagd-Zeitung VI Wien 1863, pag. 205).

Digitized by Google

111. ——— Wolfsjagden in der Militärgrenze (A. Hugo Jagd-Zeitung VII. Wien 1864, str. 124—125).

112. ——— Popis zvjeradi i divljači u Hrvatskoj i Slavoniji koncem god. 1880. (F. X. Kesterčanek. Šumarski list III. U Zagrebu 1881, str. 42—46).

113. ——— Obedska bara, njekoč i sada (Šumarski list IX U Zagrebu 1885, str. 365—370).

114. **Fabbrovich G.** Darwinismo e Materialismo. A „un nonzolo traurino" risponde G. F. Zara 1881, pag. 114.

115 **Fabkovićka M.** Dogodjaji zalogaja hljeba. Listovi za djevojčicu o čovječjem i životinjskom životu napisao francezki Jean Macé. Zagreb 1872, ima 334 str.

116. **Fon J.** Ornithologisches (Mittheil. naturwiss. Verein für Steiermark Graz 1865, 126—127).

117. **Furlić F.** Dra. Vjekoslava Pokornoga Prirodopis životinjstva sa slikami. Za niže razrede srednjih učiona s njemačkoga pohrvatio Ž. V. Treće hrvatsko izdanje po petnaestom izdanju Fr. Furlić Zagreb 1881, ima 306 str. sa 519 slika.

118. **Galović M.** Naravno odredjenje čovjeka (Izvjestje kr. realne i velike gimnazije u Varaždinu U Zagrebu 1876, str. 3—32).

119. **Gasperini R.** Contributo alla conoscenza geologica del Diluviale dalmato (Annuario Dalmatico II Zara 1885). Napose tiskano ima 15 str.

120. **Graber V.** Die Entwicklungs Studien der Orthoptera Saltatoria Lat. im Allgemeinen und der Platycleis grisea insbesondere (Programm des k. k. Staats Obergymnasium zu Vinkovci. Vukovar 1868, str. 3 do 20).

121. **Gorjanović D.** dr. Ostanci kvaternarnih sisara gore zagrebačke (Rad LXVI. U Zagrebu 1883, str. 108—111). Napose tiskano.

122. ——— Fosilni sisari Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (Rad LXIX U Zagrebu 1884, str. 60—95). Napose tiskano ima 36 str. sa 2 tab.

123. **Gorjanović-Kramberger D.** Palaeoichtyološki prilozi (Rad LXXII. U Zagrebu 1885, str. 10—65). Napose tiskano ima 56 str. i 5 tab.

124. **Hinterwalder I.** Naturhistorische Notizen. B. Albinos. C. Beitrag zur Insecten-Fauna Karlstadts. (Sechster Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule zu Rakovac für das Schuljahr 1869—70. Karlstadt 1870).

125. **Hirc D.** Die Mollusken-Fauna des liburnischen Karstes. (Z. B. Gesell. XXX. Wien 1881, str. 519—530). Napose tiskano ima 12 str.

126. ——— Životinje okolice severinske (Vienac 1881, str. 610—612, 621—627, 638).

127. **Janda J.** Darwin i Darwinizam (Izvěstje o kraljevskoj višoj

Digitized by Google

gimnaziji u Zagrebu koncem škol. god. 1871—72. U Zagrebu 1872, str. 3—18, 4°).

128. **Jurinac A. E.** O ribah u Dravi, Plitvici i Bednji (Izvješće kr. velike gimnazije u Varaždinu koncem škol. god. 1879—80. U Varaždinu 1880, str. 3—41).

129. ——— Nastavak „O ribah u Dravi, Plitvici i Bednji" (Izvješće kr. velike gimnazije u Varaždinu koncem škol. god. 1880—81. U Varaždinu 1881, str. 3—28).

130. ——— Prilog k poznavanju obloustke Petromyzon Planeri Bl. (Rad LXI. U Zagrebu 1882, str. 105—121). Napose tiskano ima 17 str. i dvostruku tab.

131. ——— Klupko štakora. (Vienac XVI. U Zagrebu 1884, str. 126—128, 159—162) sa slikom.

132. ——— Kičmenjaci okolice Varaždinske. Dodatak. Leptiri velikaši (makrolepidoptera) okolice Varažd. (Izvješće kr. velike gimnazije u Varaždinu koncem škol. god. 1883—84. U Varaždinu 1884, str. 3—60).

133. **Katurić M.** Cenni sopra alcuni pesci conservati nel gabinetto dell' i. r. Scuola Reale di Zara (Bull. Soc. Adr. VII. Trieste 1882, str. 109—113).

134. ——— Notizie zoologiche (l. c. VIII. Trieste 1883, str. 123—131).

135. **Kesterčanek F. X.** Ein Beitrag zur Kenntnis europäischer Borkenkäfer besonders jener Croatiens (Centralblatt für das gesammte Forstwesen. VII. Wien 1881, 11—12).

136. ——— Nachtrag zu dem Artikel: „Ein Beitrag zur Kenntniss der europäischen Borkenkäfer", insbesondere jener Croatiens (l. c. 253—256).

137. **Kišpatić M.** Životinje našozemske i njeke tudjozemske. Diel prvi (Pučka knjižnica izdavana društvom svetojeronimskim. Knjiga XI. Zagreb 1872), ima 215 str. i 20 slika.

138. ——— Životinje. Diel drugi. (Pučka knjižnica izdavana društvom svetojeronimskim. Knjiga XX. Zagreb 1875), ima 119 str. i 22 sl

139. ——— Kosti iz Baraćeve spilje kod Kršlja (Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva. VII. U Zagrebu 1885, str. 33—37 sa 1 tab.).

140. ——— Zoologija za više razrede srednjih učilišta po četvrtom njemačkom izdanju dra. Ivana N. Woldřicha preveo U Zagrebu 1885, ima 281 str. sa 424 slika.

141. **Klećak B.** Der Wahre Fundort von Hel. crinita San. (N. B. Malak. Ges. IV. Frankfurt a. M. 1872, str. 61—62).

142. ——— Catalogus ad rationem synonymion ordinatus Marinorum Molluscorum Dalmatiae, qua ut inter opera artificiaque propalam col-

Digitized by Google

locanda ponerentur anno 1873 Vindobonam mittit B. Kl. Spalati 1873. Ima 44 str.

143. ——— Helix Nicolai n. sp (Nachrichtsblatt der Deut. Malakol. Gesell. XII. Frankfurt a. M. 1880, pag. 106).

144. **Klekovski Levin** (Schlosser) Bagude i biljke (Vienac XIII. Zagreb 1881, br. 34—38). Napose štampano ima 34 str.

145. **Koča G.** Važnost djetelja u šumarstvu (F. X. Kesterčanek. Šumarski list. IX. Zagreb 1885, str. 438—449).

146. **Kolombatović G.** Gli uccelli della Dalmazia. — Osservazioni sul lavoro di Michele Stossich dal titolo „Prospetto della Fauna dei vertebrati dell' Adriatico". (Settimo programma dell' i. r. Scuola Reale superiore in Spalato. Spalato 1880, pag. 4—49). Napose štampano ima 54 str.

147. ——— Pesci delle aque di Spalato e Catalogo degli anfibi e dei rettili dei contorni di Spalato. (Godišnje izvješće o c. kr. velikoj realci u Splitu. U Splitu 1881, str 1—29). Napose tiskano ima 29 str.

148. ——— Fische welche in den Gewässern von Spalato beobachtet und überhaupt im adriatischen Meere registrirt wurden. Spalato 1882, pag. 61.

149. ——— Mammiferi, anfibi e rettili, e pesci rari e nuovi per l' Adriatico catturati nelle aque di Spalato (Godišnje izvješće o c. k. velikoj realci u Splitu. U Splitu 1882, str. 3—35). Napose tiskano ima 35 str.

150. ——— Aggiunte ai „Vertebrati" (l. c. U Splitu 1884, str. 5—28). Napose tiskano ima 28 str.

151. ——— Imenik kralježnjaka Dalmacije. I. dio: Sisavci i ptice (l. c. u Splitu 1885, pag. 2—26).

152. ——— Seconde aggiunte ai vertebrati della Dalmazia (l. c. str. 27—38). Ova i gore navedena radnja napose su skupa tiskane na 38 str.

153. **Korajac V.** Filozofija hrvatsko-srbskih narodnih poslovica. U Osieku 1876, str. 134.

154. **Korlević A.** Prilozi poznavanju hrvatskih opnokrilaca. (Izvješće kr. velike gimnazije na Rieci (Fiume) kon. škol. god. 1884—85. U Zagrebu 1885, str. 3—38) sa 1 tab.

155. **Kozarac J.** Naše ribarstvo (F. X. Kesterčanek. Šumarski list. VII. Zagreb 1883, str. 124—126).

156. **Kramberger D.** Beiträge zur Kenntniss der fossilen Fische der Karpathen (Palaeontografica. Beiträge zur Naturgeschichte der Vorzeit. XXVI. Cassel 1879, 53—68). Napose tiskano sa 3 dvostr tab. — Vidi Verh. geol. Reichsan. 1879, 326.

157. ——— Die fossilen Fische von Wurznegg bei Prassberg in Steiermark. Anhang. Ein fossiler Vertreter der Familie Ophidoidei aus

Digitized by Google

Nikolschitz (Mahren). (J. B. geol. Reichsan. Wien 1880, 565—572) sa 1 tab.

158. ——— Dr. A. Fritsch Fauna der Gaskohle und der Kalksteine der Permformation Böhmen's (Verh geol. Reichsan. Wien 1880, 223—226).

159. ——— Vorläufige Mittheilungen über die jungtertiäre Fischfauna Croatiens (Verhand. geol. Reichsan. Wien 1880, 297 - 300).

160. ——— Studien über die Gattung Saurocephalus Harlan. Ein Beitrag zur Neocom-Fischfauna der Insel Lesina (J. B. geol. Reichs. XXXI Wien 1881, pag. 371—379). Napose tiskano ima 9 str.

161. ——— Vorläufige Mittheilungen über die aquitanische Fischfauna der Steiermark (Verhand. geol Reichsanst. Nro. 2. Wien 1882, pag. 27—29).

162. ——— Bemerkungen zur fossilen Fischfauna der Karpathen. (Verh. geol. Reichsan Wien 1882, 111—114).

163. ——— Ueber fossile Fische der südbaierischen Tertiärbildung (Verhand. geol. Reichsan. Wien 1882, pag. 231—235).

164. ——— Die jungtertiäre Fischsfauna Croatiens. I Theil. Mit Taf. I—VIII. (Beiträge zur Paläontologie Oesterreich-Ungarns und des Orients II. Wien 1882, pag. 86—135). Napose tiskano ima 50 str. — Vidi Verh. geol. Reichsan. Wien 1882, 327.

165. ——— Die jungtertiäre Fischfauna Croatiens. II. Theil. Mit II. Taf. (l. c. III. Wien 1883, pag. 65—85). Napose tiskano ima 52—72 str.

166. **Kržan A.** O postanku čovjeka po posljedcih mudroslovnih i naravoslovnih znanosti. I. U Zagrebu 1874 pag. 289. II. U Zagrebu 1877, pag. 264.

167. **Kurelac F.** Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj. U Zagrebu 1867, ima 64 str.

168. **Kutschig C. de Cjeikovatz.** Elenco sistematico della collezione del defunto malacologo C. K. de C. (u: Brusina Contrib. pella Fauna dei Moll. Dalm Vienna 1866, str. 106—131).

169. **La Motte F.** Cenni sulla pesca e sull' allevamento della spugna da bagno e del corallo rosso nel golfo Adriatico. Zara 1874, pag. 1—20, 4°.

170. † **Lanza F.** Produzioni naturali della città di Narona (Nuovi Annali delle Scienze naturali. VIII. Bologna 1842, str. 111—123, 217—221).

171. ——— Animali (Saggio-statistico-medico sopra l' antica città di Narona Bologna 1845, str. 75—101).

172. ——— Elementi di storia naturale ad uso delle prime classi del Ginnasio. Parte I. Zoologia. Trieste 1851, ima 172 str.

173. ——— Elementi di Zoologia ad uso degl' II RR. Ginnasii e delle Scuole Reali austro italiane. 2 ediz. Vienna 1855, ima 217 str.

Digitized by Google

174. **Loun J.** Nametnici čověčjega těla. (Program kraljevske gimnazije u Zagrebu. U Zagrebu 1867, str. 3—16).

175. **Martinović P.** Svilarstvo od najstarijih doba do trećeg vieka prije Is. (Godišnje izvješće državne velike gimnazije u Kotoru za škol. god. 1881—82. Zadar 1882, str. 3—32).

176. **Medić M.** Dodatak domaćoj paleontologiji i geologiji (Izvještaj o kr. velikoj realci i s njom sdruženoj trgovačkoj školi u Zemunu za škol. god. 1883—84. Zemun 1884, str. 3—16).

177. **Menis G.** Specchio del regno animale dell' Adriatico e suoi contorni (Il mare Adriatico descritto ed illustrato con notizie topografiche, idro-geologiche, fisiche, etnografiche e storiche. Zara 1848, str. 143—171).

178. **Mihailović V.** Thier und Pflanze (Jahres-Bericht über das k. k. Unter-Gymnasium zu Karlstadt. Agram 1857, str. 3—11).

179. **Molin R.** Sulla callosità faringea dei Ciprini (S. B. Akad. V. Wien 1850, 436—441; Corrisp. scient. II. Roma 1853, 217—219). Napose tiskano.

180. ——— Sulle tonache muscolari del tubo intestinale del pesce denominato Tinca chrisitis (S. B. Akad. Wien 1860, 416—425; Corrispondenza scientifica II. 1851, 190—195). Napose tiskano.

181. ——— Sugli stomachi degli uccelli. Studi anatomico-morfologici. (Denk.-Akad. III. Wien 1852, 1—24) Napose tiskano ima 24 str. i 6 tab.

Prof. Brücke je tu radnju ocienio u S. B. Akad. V. Wien 1850, 153—154; po „Catalogue of scientific papers" izdana je neka ocjena i u Napulju.

182. ——— Di un nuovo sistema di fibre muscolari nella mucosa dello stomaco e del tubo intestinale, lettera del Dott. Raffaele Molin al Prof. Zantedeschi. (Giornale fisico-chimico italiano. Venezia 1851). Napose tiskano ima 3 str.

183. ——— Falsità di un esperimento del Matteucci (S. B. Akad. VI. Wien 1851, 313—322). Napose tiskano.

184. ——— Sullo scheletro dell' Acipenser Ruthenus (l. c. VII. 1851, 357—378; Atti Ist Ven II. Venezia 1851, 196—198). Napose tiskano.

185. † ——— Del meccanismo nel battito del cuore (Rivista periodica. Padova 1852, 108—112).

186. † ——— Una nuova specie di Squalus (Rivista periodica Padova 1853, 381—389).

187. † ——— Nuova specie descritta intitolata Acipenser Valisnieri (Rivista periodica. Padova 1853, 366—371).

188. † ——— Sull' organo della respirazione del Muggine (Atti Ist. Ven. IV. Venezia 1853, pag. 63).

189. ——— Osservazioni sull' Acipenser Ruthenus e sulla glandola

Digitized by Google

delle appendici masehili dei Plagiostomi (Atti Ist. Ven. IV. Venezia 1853, pag 70).

190. † ——— Osservazioni sull' anatomia degli scheletri dei Plagiostomi (Atti Ist. Ven. IV. Venezia 1853, pag. 113).

191. † ——— Notizie elmintologiche (Atti Ist. Ven. Venezia 1856, —57, 146—152, 216—223).

192. † ——— Ricerche anatomico-fisiologiche sul cuore e sul sistema sanguifero del Boa constrictor (Atti Ist. Ven. Venezia 1856, 377, 429, 517, 528).

193. † ——— Riposta ad una nota del Sig. Nardo (Atti Ist. Ven. Venezia 1856, 708).

194. ——— Versuch einer Monographie der Filarien (S. B. Akad. XXVIII. 365—461. Wien 1858). Napose tiskano ima 99 str. i 2 tab.

195. ——— Prospectus helminthum, quae in prodromo Faunae helmintologicae Venetae continentur. (S. B. Akad. XXX. Wien 1858, str. 127—158). Napose tiskano vidi br. 196.

196. ——— Prospectus helminthum, quae in parte secunda prodromi faunae helminthologicae Venetae continentur (S. B. Akad. XXXIII. Wien 1858, 207—302). Napose tiskano skupa sa prvim dielom ima 34 str.

Kao što to i naslov kaže, to nije drugo nego izvadak djela o mletačkoj fauni.

197. † ——— Sullo scheletro degli Squali (Atti Ist. Ven. Venezia 1858, 400—409)

198. † ——— Sulla propria Monografia delle Filarie pubblicata nel Vol. XXVIII. degli Atti dell' I R. Accademia delle Scienze di Vienna e più particolarmente sulla Filaria perforans m. (Atti Accad. Padova VI. 1858, 161—169).

199. † ——— Sulla fauna elmintologica delle provincie Venete (Rivista periodica VII. Padova 1858—59. 11—18).

200. ——— Spiroptera chrisoptera. Un nuovo verme intestinale del Tapiro americano (Z. B. Gesell. VIII. Wien 1858, pag. 273—276), sa 1 tab.

201. ——— Sulle reliquie d' un Pachyodon dissoterrate a Libàno due ore Nord-Est di Belluno in mezzo all' arenaria grigia (S. B. Akad. XXXV. Wien 1859, 117—128). Napose tiskano ima 11 str. i 2 tab.

202. ——— Nuovi Myzelmintha raccolti ed esaminati (S. B. Akad. XXXVII. Wien 1859, 818—854). Napose tiskano ima 39 str. i 3 dvostr. tab.

203. ——— Cephalocotylea e Nematoidea raccolti ed illustrati (l. c. XXXVIII. Wien 1859, 7—38). Napose tiskano ima 34 str. i 1 tab.

204. ——— Un altro cenno sulla dentatura del Pachyodon Catulli (S. B. Akad. XXXVIII. Wien 1859, str. 326—333). Napose tiskano sa 1 tab.

Digitized by Google

205. † ——— Sullo scheletro degli Squali (Memorie Ist. Ven. VIII. Venezia 1859, 391—469).

206. † ——— Sopra un verme intestinale del retto d' una Ranocchia (Atti Ist. Ven. Venezia 1859—60, 27—32).

207. † ——— Intorno al sotto ordine degli Acrophalli (Atti Ist. Ven. Venezia 1859, 237).

208. † ——— Della collezione dei pesci fossili di monte Bolca, conservati nel Gabinetto della I. R. Università di Padova. (Atti Accad. Padova. Padova 1859, 261).

209. † ——— Osservazioni microscopiche sopra un verme del retto intestinale delle rane. (Atti Ist. Ven. Venezia 1859, 656).

210. † ——— Sullo scheletro degli Squali. Ricerche anatomiche con figure (Memorie Ist. Ven. I. Venezia 1860) sa 10 tab.

211. ——— Sulla metamorfosi regressiva di alcuni vermi rotondi (S. B. Akad. XXXVIII. Wien 1860, str. 706—716). Napose tiskano ima 13 str. i 1 tab

212. ——— Una monografia del genere Spiroptera (S. B. Akad. XXXVIII. Wien 1860, str. 911—1005). Napose tiskano ima 97 str.

213. ——— Una monografia del genere Dispharagus (S. B. Akad. XXXIX. Wien 1860, str. 479—506). Vidi opazku kod sliedeće radnje.

214. ——— Una monografia del genere Histiocephalus (S. B. Akad. XXXIX. Wien 1860, str. 507—516). Ova i prije navedena razprava izdane su napose skupa i ovo posebno izdanje ima 40 str.

215. ——— Una monografia del genere Physaloptera (S. B. Akad. XXXIX. Wien 1860, str. 637—672). Napose tiskano ima 38 str.

216. ——— Trenta specie di Nematoidi (S. B. Akad. XL. Wien 1860, str. 331—358). Napose tiskano ima 27 str.

217. ——— Primitiae Musei Archigymnasii patavini (l. c. Wien 1860, 582—588). Napose tiskano ima 6 str.

218. ——— De Rajidis tribus bolcanis (l. c. XLII. Wien 1860, 576—582) Napose tiskano ima 6 str.

219. † ——— Memoria sulla piscicoltura (Atti Ist. Ven. Venezia 1860—61, 711—793).

220. ——— Prodromus Faunae Helminthologicae Venetae adjectis disquisitionibus anatomicis et criticis (Denk. Akad. XIX. Wien 1861, pag. 189—238 4°). Napose tiskano ima 150 str. i 15 tab.

221. ——— Il sottordine degli Acrofalli ordinato scientificamente secondo i risultamenti delle indagini anatomiche ed embriogeniche (Memorie dell' i. r. Istituto Veneto di scienze, lett. ed arti IX. Venezia 1861, 427—630). Napose tiskano ima 208 str. i 9 tab.

222. † ——— Risposta ad alcuni appunti del Sig De Betta in argomento di piscicoltura (Atti Ist. Ven. Venezia 1862, 131).

223. † ——— Sopra le valli salse. (Atti Ist. Ven. VIII. Venezia 1863, pag. 977—1012).

Digitized by Google

224. † ——— Sull' allevamento delle ostriche, sul modo di salvare il pesce contro i grandi freddi ed i grandi caldi; sulla coltura e moltiplicazione delle api, e sopra un processo di macerazione del canape (Atti Ist. Ven. IX. Venezia 1864, pag. 1416—1417).

225. † ——— Sulla costruzione di un alveare e sul processo di macerazione del canape (Atti Ist. Ven. Venezia 1864, 1417)

226. ——— Die rationelle Zucht der Süsswasserfische und einiger in der Volkswirthschaft wichtigen Wasserthiere. Wien 1864, ima 346 str.

227. **Nemičić** dr. **Milan.** Ljekarski riečnik. I. njemačko-latinsko-hrvatski dio. Svezak 1, 2 i 3 Zagreb 1883.

228. **Ogrinac I.** Pčela, kakva je, kako se razvija i kako živi. (Program des k. k Staats-Obergymn. zu Vinkovce 1874).

229. **Pilar Gj.** Trećegorje i podloga mu u glinskom Pokupju (Rad XXV. U Zagrebu 1873, str. 53—179).

230. ——— Njekoje važnije okamine iz Pokupskoga trećegorja (Rad XXVI. U Zagrebu 1874, str. 214—216), sa 1 tab.

231. **Praunsperger** dr. **A.** Gusjenica i njekoji najškodljiviji kukci. Iz gospodarskoga, naravoslovnog i redarstvenog gledišta za vrtljare i ljubitelje voćaka. U Zagrebu 1869.

Pisac se sam nazivlje „jedan stari diletant", no prijatelj dr. F. Marković znao mi je kazati pravoga pisca.

232 **Pregel B. de.** Della fauna dei dintorni, rispettivamente delle aque di Zara: i Miriapodi, Rettili, Anfibi e Pesci (Programma dell' i. r. Ginnasio superiore in Zara. XXVI. Zara 1883, pag. 3—31).

233. ——— Della fauna dei dintorni di Zara: I Rhopalocera e gli Heterocera; e le piante sulle quali rinvengonsi i bruchi. (Programma dell' i. r. Ginnasio superiore in Zara. XXVII. Zara 1884, pag 3 – 15).

234. ——— Aggiunte al lavoro del Programma dell' anno 1882—1883, N. XXVI, risguardanti i Miriapodi e gli Ofidj dei dintorni di Zara. (l. c. pag. 16—18).

235. **Riboli J.** Narodna imena životinja (Slovinac II. Dubrovnik 1879, 169 – 170).

236. † **Rinaldi P.** Cenni ittiologici dei pesci di mare e di acqua dolce in generale, e spezialmente di quelli del comitato di Fiume (Almanacco Fiumano per l' anno 1855. Anno I. Venezia 1854, 81—82).

237. † **Sach I.** Ueber den thierischen Magnetismus.

U izvješću senjske gimnazije od god. 1854, što ga nisam nigdje mogao dobiti.

238. **Sebišanović G.** Zoologičke bilježke. I. Spiroptera sanguinolenta. II. Chironectes histrio. III. Nekoji albini oko Karlovca (Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in Rakovac 1876—77. Agram 1877, str. 3—22), sa 2 tab.

239. ——— O poreklu naše domaće i pitome zvjeradi (canida) i

Digitized by Google

takovih glodavaca (glires) (Godišnje izvješće c. k. velike realke u Rakovcu. U Zagrebu 1878, str. 3—23).

240 _____ Nekoliko rieči o zoološkoj terminologiji (Hrvatski učitelj II. Zagreb 1878, str. 281—283).

241. _____ Revizija zmijâ okolice karlovačke. (Hrvatski učitelj III. Zagreb 1879, str. 86—89).

242. _____ Prilozi za faunu okolice karlovačke (Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in Rakovac. Agram 1880, str. 2—32) sa 1 tab.

243. _____ Helminthologijske bilježke.

244. _____ O ribah u Mrežnici kod Mostanja.

245. _____ Različite faunističke viesti za okolicu karlovačku (Ove tri potonje radnje tiskane su u: „Godišnje izvješće c. k. velike realke u Rakovcu za god. 1880—81. U Zagrebu 1881, str. 25—38) sa 4 tab.

246. _____ Životinje. Diel treći (Pučka knjižnica izdavana društvom svetojeronimskim. Knjiga XXXIX. Zagreb 1881), ima 91 str. i 25 sl.

247. _____ Nekoliko bilježaka o pojavljivanju životinja u okolici rakovačkoj u rano proljeće godine 1881 i isto tako godine 1882. (Izvještaj o kralj. velikoj realci u Zemunu za škol. god. 1882—83. Zemun 1883, 38—41).

248 _____ Životinje. Diel IV. (Pučka knjižnica izdavana društvom svetojeronimskim. Knjiga LVII.) Zagreb 1885, ima 81 str.

249. _____ Ornithologijska postaja u Zemunu (Izvještaj o kralj. velikoj realci u Zemunu za škol. god. 1884—85. Zemun 1885). Napose tiskano ima 22 str

250. **Šlosser-Klekovski J.** Životinjstvo u Kalničkoj gori (Rad XI. U Zagrebu 1870, str. 200—227).

251. _____ Izvješće o phyto-entomologičkom izletu u hrvatsko Primorje god. 1876 (Rad XL. U Zagrebu 1877, str. 172—176).

252. _____ Fauna kornjašah Trojedne kraljevine. U Zagrebu I. svezak izdan je god. 1877, II. god 1878, III. god. 1879, ima 995 str.

253. _____ O plovčarih (vodenjarih; Hydrocanthari) hrv. slav. dalm. Faune (Rad XLII. U Zagrebu 1878, str. 1—55).

254. _____ Dodatci k fauni kornjaša trojedne kraljevine izdanoj god. 1879 (Rad LXI. U Zagrebu 1882, str. 122—184). Napose tiskano ima 62 str.

255. **Schwartz A.** Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tiela. Svezak I. Zagreb 1873, pag. 239. Svezak II. Zagreb 1874, pag. 249.

256. **Söjtöry S.** Golubačka mušica (Simulia Golubacensis (Vienac XIV. U Zagrebu 1882, br. 33, 528—530).

257. _____ Vrač ili pouka o ustrojstvu čovječega tiela, o čuvanju zdravlja i o poznavanju i liečenju najvažnijih i navadnih bolesti. Zagreb 1884, str. I—XI. i 1—194.

Digitized by Google

258. † **Spaček.** Ueber das Reich des Menschen.
U programu senjske gimnazije od god. 1855, al ga nisam mogao dobiti.

259. **Stalio L.** Catalogo delle Conchiglie adriatiche provenienti dall' aquisto della collezione Vidovich, da doni del sig. prof. Luigi Stalio e dalla piccola collezione esistente (Atti Ist. Ven I. Venezia 1872, str. 1891—1905) Napose tiskano.

260. ——— Notizie storiche sul progresso dello studio della Malacologia dell' Adriatico (i. c. II. Venezia 1872—73, str. 867—910).

261. ——— Prospetti statistici dei Molluschi dell' Adriatico corredati di note illustrative. Appendice del socio corr. Prof. Luigi Stalio alla sua Memoria: Notizie storiche sul progresso della Malacologia dell' Adriatico (l c. III. Venezia 1873—74, str. 1559—1613, 1809—1895). Skupa štampana sa gore navedenom razpravom ima 185 str.

262. ——— Catalogo sistematico delle conchiglie terrestri e fluviatili provenienti dall' aquisto della collezione Vidovich (l. c. II. Venezia 1875—76, str. 101—110).

263. ——— Catalogo metodico e descrittivo dei Crostacei dell' Adriatico (Atti Ist. Ven. III. Venezia 1876—77, 355—385, 499—539, 629—672, 773—807, 977—1008, 1111—1127, 1345—1420). Napose tiskano ima 274 str.

264. ——— Sullo Schedophilus Botteri, Heckel nuova specie (Atti Ist. Ven. VI. 1879—80, 905 - 911) sa 1 tab.

265. **Steindachner F. und Kolombatović.** Beiträge zur Kenntniss der Fische der Adria (S. B. Akad. LXXXVIII. Wien 1883, 1193—1202). Napose tiskano ima 10 str. i 2 tab.

266. **Stossich A.** Fauna Adriatica Pars I. Index molluscorum, quae usque adhuc reperit pr. A. S. Trieste 1864 Ima 44 str.

267. ——— Enumerazione dei Molluschi del Golfo di Trieste (Programma della Civica Scuola Reale Autonoma in Trieste. Trieste 1865, str. 21—58). Napose tiskano ima 38 str.
Vidi Journ. de Conch. XIV. Paris 1866, pag. 394.

268. ——— Enumerazione dei Molluschi del Golfo di Trieste (Civ. Museo Ferd. Mass. Trieste 1866, pag. 3—19, 4°). Napose tiskano ima 19 str.

269. ——— Elenco sistematico degli animali del Mare Adriatico riuniti nella separata divisione della Fauna Adriatica del museo (Civico Museo Ferdinando Massimiliano in Trieste 1869, str. 11—34, 4°).

270. ..... Mitra zonata Marryat recentemente scoperta nell' Adriatico (Boll. Soc. Adr. I. Trieste 1875, pag. 220—223).

271. ——— Salita sul monte Biocovo in Dalmazia (l. c pag. 285—302).

272. ——— Breve sunto sulle produzioni marine del Golfo di Trieste (l. c. II. Trieste 1876, pag. 349—371). Napose štampano ima 23 str.

Digitized by Google

273. ——— Il Velebit. (l. c. IV. Trieste 1879, pag. 5—25). Napose tiskano ima 21 str.

274. ——— Il Carso Liburnico (l. c. V. Trieste 1880, pag. 333—351). Napose tiskano ima 19 str.

275. ——— I Molluschi del Velebit (l. c. VIII. Trieste 1883, pag. 132—140). Napose tiskano ima 9 str.

276. **Stossich M.** La „Theoria Gastraea" di Haeckel (l. c. II. Trieste 1876, pag 183—196).

277. ——— Sopra lo sviluppo delle Serpule. Con tav. (l. c. II. Trieste 1876, 276—282) sa velikom tab.

278. ——— Sulla geologia e zoologia dell' isola Pelagosa (l. c. III. Trieste 1878, pag. 184—192). Napose tiskano ima 9 str.

279. ——— Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Chaetopoden (S. B. Akad. Bd. LXXVII. Wien 1878. Mit 2 Taf.) Napose tiskano ima 12 str.

280. ——— Trasformazione della vescica germinativa e sua importanza nella segmentazione del tuorlo. Con 2 tav. (Boll. Soc. Adr. III. Trieste 1878, pag. 212—229). Napose tiskano ima 18 str. i 2 tab.

281. ——— Escursione botanica sul monte Risniak in Croazia (l. c. III. Trieste 1878, pag 506—513). Napose tiskano ima 8 str., te ma i faunističkih podataka.

282. ——— Rivista zoologica (l. c. pag. 531—534).

283. La teoria della vescica germinativa (l. c. IV. Trieste 1879, pag. 83—88) i napose tiskano ima 6 str.

284. ——— Prospetto della Fauna del mare Adriatico. Parte I. (l. c. V. Trieste 1880, pag. 18—71). Napose tiskano ima 54 str.

285. ——— Alcuni cenni sopra il primo sviluppo delle Serpule (l. c. V. Trieste 1880, pag. 99—109). Napose tiskano ima 11 str.

286. ——— Prospetto della Fauna del mare Adriatico. Parte II. (l. c. V. Trieste 1880, pag. 157—286). Napose tiskano ima 184 str.

287. ——— Nota sopra l' Orthagoriscus Planci Bp. (l. c. VI. Trieste 1880, pag. 163—164). Napose tiskano ima 2 str.

288. ——— Prospetto della Fauna del mare Adriatico. Parte III. (l. c. VI. Trieste 1880, pag. 178—271). Napose tiskano ima 95 str.

289. ——— Prospetto della Fauna del mare Adriatico. Parte IV. (l. c. VII. Trieste 1882, pag. 168—242). Napose tiskano ima 171 str.

290. ——— Animali rari e nuovi per il mare Adriatico (l. c. VII. Trieste 1882, pag. 243—244). Napose tiskano ima 2 str.

291. ——— Prospetto della Fauna del mare Adriatico. Parte V. (l. c. VIII. Trieste 1883, pag. 90—110). Napose tiskano.

292. ——— Brani di Elmintologia Tergestina (l. c. VIII. Trieste 1883, pag. 111—121). Napose tiskano ima 11 str. i 3 tab.

293. ——— Prospetto della Fauna del mare Adriatico Parte VI. (l.

Digitized by Google

c. IX. Trieste 1885, pag. 193—237). Napose tiskano jednakom paginacijom.

294. ——— Brani di Elmintologia Triestina. Serie seconda (Boll. Soc. Adr. IX. Trieste 1885). Napose tiskano ima 9 str. i 3 tab.

295. **Sulek B.** Najstariji tragovi čovjeka. (Rad XXXIII. U Zagrebu 1875, str. 128—207). Napose tiskano ima 82 str.

296. ——— Predteče Darwina (Rad LXXII. U Zagrebu 1885, str. 173—236 i LXXV. U Zagrebu 1885, str. 1—78). Skupa napose tiskano ima 142 str.

297. **Torbar J.** Životinjarstvo to jest: nauk o životinjah za više gimnazije i realke. Zagreb 1863, ima 352 str. i 34 slika.

298. ——— O selitbi i obsegu putovanja naših običnijih selica ptica. (Rad I. U Zagrebu 1867, str. 63—77).

299. ——— Vrsti životinja već u historičko doba izumrlih i uzroci, s kojih životinjskih vrsti nestaje (Rad XII. U Zagrebu 1870, str. 87—117).

300. ——— Živko Vukasović (Rad XXXI. U Zagrebu 1875, str. 240—249)

301. **Ubl J.** Anatomija i životoslovje domaće životinje s osobitim obzirom na gospodarstvo. Zagreb 1874, ima 144 str. 50 slika i 3 tab.

302. **Vincentić B.** Nješto o tamanjenju gubara (F. X Kesterčanek. Šumarski list. Zagreb 1885, str. 262—263).

303. † **Visiani R.** Sull' esistenza di un vivajo di pesci marini nel lago di Arquà ne' Colli Euganei (Atti Ist. Ven. XI. Venezia 1866).

304. † ——— Nota sul vivajo di pesci marini nel lago dolce di Arquà (Atti Ist. Ven. XII. Venezia 1867, pag. 701).

305. **Vlacović dr. P.** Dell' apparecchio sessuale de' monotremi (S. B Akad. IX. Wien 1852, pag. 152—172). Napose tiskano ima 20 str. i 2 tab.

306. † ——— Cenni anatomici intorno ad alcune parti del collo (Atti R. Accademia di Padova. Padova 1860).

307. † ——— Relazione sopra alcuni studi anatomici. Padova 1861.

308. † ——— Annotazioni sui corpuscoli oscillanti che infestano gli umori ed i tessuti del bombice del gelso afflito dall' atrofia. Venezia 1864.

309. † ——— Osservazioni miologiche sopra un muscolo anomalo, situato sull' ambito perinale della pelvi (Atti Ist. Ven. X. Venezia 1864—65, pag. 1294—1323).

310. † ——— Annotazioni intorno alcune proprietà dei corpuscoli oscillanti del Bombice del gelso (Atti Ist. Ven. IX. Venezia 1864, pag. 1127—1160, 1223—1250. XI. 1865—66, pag. 1053—1074, 1189—1236. XII. 1866—67, pag. 139—170, 269—298).

311. † ——— Sul risorgimento dell' anatomia iniziato e promosso

Digitized by Google

in Italia verso la fine dell' età di mezzo. Discorso inaugurale. Padova 1865.

312. † ——— Sui corpuscoli oscillanti del bombice del gelso (Atti Ist. Ven XI. Venezia 1866).

313. † ——— Osservazioni anatomiche sulle vie lagrimali (Atti Accad. di Padova. Padova 1871).

314. ——— Applicazione del metodo meccanico alla numerazione dei battiti cardiaci nei tacchini e nei polli. (Atti Ist. Ven. XVI., 1870—71, pag 1849 - 1853).

315. ——— Sulla presenza dell' acido urico nella cute del baco da seta (Atti Ist. Ven. XVI. Venezia 1870—71, pag. 2275—2284; Ann. Soc. Nat. VI. Modena 1872, pag. 212 - 220).

316. † ——— Frattura artificiale di molte coste in due conigli (Atti R. Accad. Padova. Padova 1873).

317. ——— Intorno alcune anomalie muscolari (Atti Ist. Ven I. Venezia 1874—75, pag. 319—356) sa 1 dvost. tab.

318. ——— Osservazioni miologiche (Atti Ist. Ven. I. Venezia 1875).

319. † ——— Sulla terminazione dei nervi nei muscoli a fibre striate (Gazzetta Med. Ital. Prov. Venete 1875).

320. ——— Sul muscolo sterno-cleido-mastoideo (Atti Ist. Ven. II. Venezia 1875—76, pag. 941—950).

321. ——— Sul fascio sternale del muscolo sterno-cleido-mastoideo (Atti Ist. Ven. IV. Venezia 1877—78, pag. 641—658) sa 1 tab.

322. ——— Sopra l' uso dell' acido fenico nelle preparazioni microscopiche (Atti Ist. Ven. IV. Venezia 1877—78, pag. 851—868).

323. † ——— Sulla numerazione dei corpuscoli rossi e bianchi del sangue : Atti R. Accad. di Padova. Padova 1878).

324. † ——— Intorno agli ultimi due Libri del trattato „de re anatomica" di Realdo Colombo (R. Accad. di Padova XXX. Padova 1882, pag. 251).

325. † ——— Di alcuni cranii di scienziati distinti che si conservano nel museo anatomico dell' Università di Padova (Memorie Ist. Ven. XXI Venezia 1882, pag. 559).

326. ——— Intorno agli ultimi due Libri del trattato „de re anatomica" di Realdo Colombo (Atti Ist. Ven. VIII. Venezia 1881—82, pag. 517—538, 597—617).

327. ——— Il giudizio di Giambattista Morgagni sul merito di Michele Servet sulla scoperta della piccola circolazione (Att Ist. Ven. I. Venezia 1882—83, pag. 413—433, 491—531).

328. † ——— Relazione sopra la memoria delli Prof. L. Ageno e T. Beisso „del sistema commissurale centrale dell' encefalo umano" (Gazzetta Medica Ital. Prov. Ven. 1883).

*

Digitized by Google

329. † ——— Di alcuni sussidii craniometrici (Memorie Ist. Ven. Venezia 1885).

330. † **Vlacovich G. e E. Verson.** Relazione sul primo quesito proposto al terzo Congresso bacologico internazionale. Padova 1872. Izdano u spisih sastanka.

331. **Vlacovich G. B. e Cav. M. Vintschgau.** Intorno ai sussidj meccanici meglio acconci a determinare con precisione il numero delle pulsazioni cardiache nei conigli (S. B. Akad. L. Wien 1865, S. 418—427). Napose tiskano i u: Nat. Med. Berichte II. Innsbruck 1871. S. 87—119.

332. ——— Della numerazione dei battiti cardiaci nelle ricerche fisiologiche sul vago e sul simpatico (Atti Ist. Ven. XVI. Venezia 1870—71, pag. 1537—1555, 1569—1643, 1803—1848) sa 3 tab.

333. **Vodopić M.** Fauna Dalmata (Maschek Manuale del Regno di Dalmazia IV. Zara 1874, pag. 297—303)

334. ——— Popis pučkijeh ptičijih imena (Slovinac III. Dubrovnik 1880, str. 30—33).

335. ——— Imena pučka raznijeh lazećijeh i plazećijeh živinâ, koje ili se nahode u Dubrovačkomu okružju, ili odinud poznate su našijem seljanima (l. c. str. 126—130).

336. **Vukasović Ž.** Verdunstung als Hauptbedingung des organischen Lebens (Programm des k. k. Gymnasiums zu Essek. Agram 1856, S. 3—8).

337. ——— Životoslovna munjina (Programm des k. k. Staats-Gymnasiums zu Essek. Essek 1860, str. 3—18).

338. ——— Čovjek i životinja (Književnik I. U Zagrebu 1864, str. 127—235).

339. ——— Naravoslovje domaće životinje sa osobitim obzirom na gospodarsko-šumarsko učilište. Zagreb 1865, ima 86 str.

340. ——— O zukalih i glasilih kornjaša. (Rad II. U Zagrebu 1868, str. 161—184).

341. ——— Rěč u hèrvatskom narodu o vuku (Izvěstje o kr. velikoj gimnaziji u Oseku. U Oseku 1868, str. 3—9).

342. ——— Dra. Věkoslava Pokornoga Prirodopis životinjstva sa slikami (Dra. V. Pokornoga slikovani prirodopis životinjstva, bilinstva i rudstva) Prvi dio. Prirodopis životinjstva. Za niže razrede srědnjih učionah. Prag 1872, ima 330 str. sa 491 slika.

343. ——— Vjekoslava Pokornoga prirodopis životinjstva sa slikami. Za niže razrede srednjih učiona. X. izdanje pohrvatio i prema potrebi hrvatskih učiona dopunio. Drugo popravljeno i umnoženo hrvatsko izdanje. Zagreb 1875.

344. **Vukotinović Lj.** O petrefaktih u obće i o podzemnoj Fauni i Flori Susedskih lapora (Rad XIII. U Zagrebu 1870, str. 172—212). Napose tiskano.

Digitized by Google

345. ——— Gasau-Petrefacte von St. Leonhard bei Rude im Samoborer Gebirge Croatiens (Verh. geol Reichsanst Wien 1873, S. 315)

346. ——— Trećogorje u okolini zagrebačkoj (Rad XXIII. U Zagrebu 1873, str. 1—17). Napose tiskano.

347. ——— Valenciennesia (Rad XXVII. U Zagrebu 1874, str. 215—218).

348. ——— Geologički i paleontologički odnošaji u Radoboju (Rad XXVIII. U Zagrebu 1874, str. 109—146).

349. ——— Valenciennesia annulata Rous. in den Congerienschichten von Agram (l. c. Wien 1874, S. 121—122).

350. ——— Prirodoslovne theorije i Darwinizam (Rad XLI. U Zagrebu 1877, str. 49—104)

351. ——— Fauna leptirah u okolišu zagrebačkom (Rad XLVIII. U Zagrebu 1879, str. 1—129). Napose tiskano.

352. ——— Životopis dra Jos. Calasancia Schlossera viteza Klekovskoga (Rad LXV. U Zagrebu 1883, str. 200—210).

353. **Žerjavić J.** Čovjek majmun i Darwinova teorija. U Zagrebu 1872, ima 150 str.

---

354. **Conchiologia Dalmata.** (La Dalmazia. Foglio letterario-economico I. Zara 1845, pag. 286, 288. II. Zara 1846, pag. 44—46, 254, 255, pag. 434—436).

355. **Naravopisje.** Za porabu gimnazialnih učionicah u Hèrvatskoj i Slavoniji. U Zagrebu 1850, str. 114.

356 **Ornitologia Dalmata.** (La Dalmazia. Foglio letterario-economico II. Zara, 1846, pag. 228, 229, 262, 263, 270, 271, 279, 280, 295, 304).

357. **Topografia storico-naturale** statistica e sanitaria della Città e del Circondario di Fiume. Strenna pel XIV. congresso dei medici e naturalisti ungheresi pubblicata a spese della città di Fiume. Vienna 1869. La Vita animale (pag. 64—70). Distribuzione degli animali marini (pag. 143—157).

KAZALO.

I. Pristup . . . . . strana 186
II. Granice ove smotre . . . . . „ 194
III. Školske i poučne knjige . . . . . „ 198
IV. Znanstvene radnje . . . . . „ 201
V. Prilozi za terminologiju . . . . . „ 205
VI. Prilozi za nomenklaturu . . . . . „ 207
VII. Darwinizam . . . . . „ 211
VIII. Zaključak . . . . . „ 216
IX Zoološka bibliografija od god. 1842 do kraja god. 1885 „ 223

Digitized by Google

Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. prosinca 1885.

PREDSJEDNIK DR. FR. RAČKI.

Ulazeći odmah u samu stvar, o kojoj mi je razpravljati, imadem samo to primietiti, kako mislim, da ću nakani naše akademije, koju je ona imala ustanovljujući za proslavu pedesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige čitanja o razvitku kod nas nauke u tom razdobju, najbolje odgovoriti, ako se, taj rad na polju poviesti crtajući, ograničim na to razdobje i na poviest hrvatsku. S toga neću se dotaknuti rada na polju historije u obće a hrvatske na pose u našoj domovini prije god. 1835, odgodiv takovo inače veoma potrebito iztraživanje na drugo vrieme i drugu priliku. Neću na dalje razpravljati, što je u posljednjem poluvieku za hrvatsku poviest učinjeno u inostranstvu. Ali dočim si tako stežem područje današnjega nacrta na li hrvatsku poviest i na rad oko nje samo u Hrvatskoj t. j. u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, razširujem ga po zahtjevu samoga predmeta na sve grane historije hrvatske, s toga i na t. zv. pomoćne struke historijske, izuzam jedino arheologiju, o koje napredku je napose razpravljao akademik S. Ljubić; sve to pako bez obzira na jezik, kojim su historijske radnje pisane.

Ako nam je rad na polju historiografije razdieliti u razdobja: to nam se nude tri takova razdobja, a ta jesu: prvo, doba ilirsko od god. 1835—1850, drugo od god. 1850—1867 t. j. doba, u kojem je društvo za jugoslavensku poviest i starine uzelo u svoje ruke obradjivanje hrvatske historije; napokon poslije 1867, kad taj zadatak predje glavno na našu akademiju. Ova razdioba nije ni po samoj stvari neopravdana, jer svako od ova tri razdobja daje hrvatskoj historiografiji posebno obilježje. S ovoga nutarnjega razloga a i poradi bistrijega pregleda toga nacrta ja ću se ove razdiobe držati.

Digitized by Google

I.

Doba ilirsko (1835 - 50).

Sam vodja ilirskoga pokreta, *Ljudevit Gaj,* rado se je već za svoga djakovanja zanimao hrvatskom poviesti. U Gradcu, gdje mu je učiteljem bio znamenit štajerski povjestnik A. Muchar, crpao je iz knjiga i iz rukopisa u Johaneju podatke za hrvatsku poviest, dobivši u osobi čuvara Wartingera ljubezniva rukovoditelja. Taj je trud nastavio u Pešti u sveučilišnoj i muzealnoj knjižnici. Plod te mladenačke radnje Gajeve čuva se sada u njegovoj knjižnici, a položen je u rukopisih „Historisehe Daten zur Urgeschiche des Königreiches Croatien, gezogen aus Muchar's altceltischen Norikum . . . steyermärk. Zeitschrift . . ." na dalje u rukopisu: Izvadci i bilježke iz historičkih knjiga i rukopisa god. 1828—36, za tiem: Izvadci i bilježke iz histor. knjiga i rukopisa, kano Fesslera, Lehotzkoga, Wagnera i drugih uz opazke Gajeve; izvodi iz Farlatieva velikoga djela: Illyr. sacr. u Gradcu god. 1828 učinjeni, onda rukopisi: Na dogodyajniczu horvatzku spadajuća Fragmenta historica itd.[1] Odavle se vidi, da je Gaj rano, a svakako od god. 1828, marljivo pribirao gradju za hrvatsku poviest; a u njemačkom rukopisu:[2] Alphabetisch-kritisch-bibliographische Uebersicht derjenigen Schriftsteller, welche über die Statistik oder Geschichte oder einzelne statistische und historische Gegenstände Dalmatiens, Croatiens und Slavoniens geschrieben haben, der handschriftlichen sowohl als gedruckten" — u tom si rukopisu sastavi rukovodnik za sakupljanje i obradjivanje gradje historijske.

Kada je Gaj stupio na javnost, da knjigom probudi i ujedini narod: bijaše duboko uvjeren, da će u tom svojem zvanju naći upravo u historiji jednu od najčvršćih poluga. S toga je on već u svojem proglasu za predplatu na „Novine horvatzke" i „Daniczu" od 20. listopada 1834 godine obećao, da „zaderžavala bude . . . navlastito spomenka vredna znanja od našega naroda slovenskoga vu občinskom, od njegove starine i dogodjajev, od njegoveh pisem i knjig, z jednum rečjum vsa ona, koja Horvatom i njihovoj ilirskoj bratji od starodavnoga i vezdešnjega stališa vseh slovenskeh pukov zezvedeti i znati potrebno je. Najvećum na dalje marljivostjum vu našeh novinah pisali se budu iz dobreh zvirališć izvadjeni dogodjaji drage naše trojedne domovine t. j. pripovesti od starinskoga Ilirov

[1] Knjižnica Gajeva. Zagreb 1875, str. 187.
[2] Ondje str. 186.

Digitized by Google

i Horvatov prebivanja ter življenja, od njihoveh županov, knezov, banov, kraljev, vitezov, vučenih ter glasoviteh ljudih, razgovori zverhu prešestnoga države ladanja, zverhu sreće i nesreće predjev, zverhu stareh gradov, varašev, znameniteh mest i starinskeh plemen. Sim jošće pridadu se različne narodne i druge domorodne, navlastito pako domaće dogodjaje zadržavajuće pesme . . .“ Iz ovih se rieči razabire jasno, da je Gaj već god. 1834 u svoj program uvrstio bio na odličnom mjestu obradjivanje hrvatske historije i svih grana njezinih, neizključiv ni tradicionalne literature.

Za provedbu historijske česti svoga programa sam Gaj je neposredno perom manje doprineo, jer je njegovim glavnim zadatkom bilo ravnanje i vodjenje cieloga ilirskoga pokreta. Ali da je on želio i na polju domaće historije pripomagati, vidi se iz historijskih radnja njegovih, koje je u rukopisu ostavio, kano ti: „Dogodovština Ilirije velike u dva svezka (1846), Kratki vriemenoredni pregled dogodovštine velike Ilirije (1846), (Chronologische Uebersicht der merkwürdigsten Ereignisse Illyriens), Imagines ad historiam illyricam pertinentes[1]; vidi se takodjer iz revnosti, kojom je spomenike odnoseće se na historiju sakupljao. Ali od svega toga truda Gaj je samo njekoliko članaka pod svojim imenom na svjetlo iznio, od kojih su ovi spomena vriedni, naime: Naš narod,[2] Kratki uvod u dogodovštinu Ilirie velike,[3] Tko su bili stari Iliri[4] i crtica o sukobu na krvavom mostu u XIV stoljeću.[5] Od tih je treći nedovršeni, članak imao biti njekim načinom znanstveno-historijskim opravdanjem imena, koje je prieporodu naroda nadjenuto bilo. Gaj, koji je, kako se iz navoda njegovih vidi, dobro poznavao stariju i suvremenu historijsku literaturu o tom pitanju, znadijaše, da su ugledni historici, kano što medju Niemci Zeuss, a medju Slaveni P. Šafařik, potresli stariju osobito kod nas vjeru u slavicitet Ilira; s toga nastojaše obraniti ga; pa ako i nije prema potlašnjem stanju znanosti uspio, valja ipak priznati, da je dosta vješto svoje mnienje zastupao.

Ako se i nije Gaj u tih radnjah pokazao historikom ex professo, pa s te strane ako se i ne ima žaliti, što su spomenute njegove radnje ostale u rukopisih: to mu ipak priznati valja, da se je umio poslužiti poviešću u svrhe svoga zvanja i da je takav pravac od-

[1] Ondje.
[2] Danica 1835, br. 34.
[3] Danica 1836, br. 18.
[4] Danica god. 1839, br. 10—13, 15.
[5] Danica 1845, br. 51.

Digitized by Google

sjekao svim historijskim radnjam ilirske dobe. Sva na ime historiografija imala služiti jednoj svrsi: buditi samosviest narodnu i naukom iz prošlosti dovoditi plemena davne Ilirije k jedinstvu prosvjetnomu i narodnomu. Prema tomu historiji je namienjena odgojna zadaća; imade iznašati dogodjaje i primjere iz prošlosti, kojimi se sadanji naraštaj budi na velika djela, na požrtvovnost za obće dobro, kojimi se potiče na samozataju radi skupnosti; kojimi se upućuje na slogu i zajednicu u gradjanskom životu; kojimi se uči poznavati narod, zemlju, zavičaj, da se u ljubavi prama njim razplamti. Prema toj odgojnoj zadaći udešen je i oblik historiografije ilirske dobe. Ne pišu se ni krupna djela ni obširne monografije, već kratki članci, omanje razprave. Pred očima imade se čitateljstvo, koje treba postupice i neosjetljivo uvesti u hram novih misli i težnja; razviti mu narodnu prošlost narodnim jezikom, tako da u isti mah uči jedno i drugo.

Prema tomu glavnomu smjeru iz *političke se poviesti* iznosi na vidik borba hrvatskoga naroda i njegovih junaka za vjeru, prosvjetu i slobodu. Tako se opisuje[1] boj s Turčinom kod Modruša godine 1493, taj prvi krvavi veći sražaj s neprijateljem kršćanstva na hrvatskom zemljištu. Maretić Klokočki pripovieda o starijem još boju s Tatari na Grobničkom polju[2], opet navodi iz poviesti primjere junačtva hrvatskih i slavonskih vitezova; pak primjer smrti od glada radi vjernosti prama domovini u obrani Gvozdanskoga grada 1578 godine.[3] Tako i V. Vezić priobći[4] „crticu junačtva dalmatinskoga", a I. Kukuljević prikaza junačku Dalmatinku na atalskih zidinah.[5] Drugi opet ističu djela vjernosti naprama zakonitomu vladaocu, kano što hrvatskih četa u bitki kod Arkole god. 1796[6], za tim kod Malborgetta i na Predilu proti Francezom.[7] U istu svrhu M. Medaković opisuje pohod Franceza god. 1709 u Liku.[8]

Ilirska historiografija iz toga je razloga osobito obljubila *biografiju,* jer joj se u životopisu slavnih muževa nadavala prilika slaviti velika djela i uzgajati čuvstvo domoljubja. Goričanec slavi bana

[1] Danica 1837, br. 47—8.
[2] Danica 1838, br. 8—10.
[3] Ondje br. 1 i 2.
[4] Koledar zagr. 1847—8, str. 1—5, 6—11.
[5] Danica 1843, br. 15.
[6] Danica 1840, br. 11—12.
[7] Danica 1844, br. 13—17. Od B. Šuleka.
[8] Danica 1845, br. 31.

Digitized by Google

Tomu Erdödija-Bakača u bitci kod Siska 1599 godine[1]; drugi opet slavi Nikolu Jurišića i njegovo junačtvo kod obrane Kisega.[2] Luka Ilić pripovieda u posebnoj knjizi[3] na tanko djela hrabrosti baruna Franja Trenka i slavonskih pandura. Profesor dr. Stjepan Mojses opisuje život bana Nikole Zrinjskoga.[4] Ivan Kukuljević pripovieda poviest i zasluge cieloga plemena Oršića, koje privezuje čak na hrvatsku kraljevsku porodicu.[5] Ali opisuju se životi ne samo junaka na maču nego i muževa zaslužnih za državu, crkvu, prosvjetu. Jur prvih godina prieporoda nadjoše umjetnici Schiavone Grgur i Andrija (Medulić) i Bernardo iz Poreča svoje životopisce.[6] Dr. D. Demeter prikaza radoznalomu občinstvu sliku najvećega pjesnika dubrovačkoga Ivana Gundulića.[7] Malo poslije smrti zaslužnoga Fr. Appendina nadje se domoljubno pero, koje opisa život i zasluge toga za prosvjetu i nastavu vele zaslužnoga redovnika.[8] Tako bješe život još većega mu premca, Petra Katančića, istodobno opisan.[9] Na dalje slavni humanista, rodom Hrvat, Janus Pannonius[10], zatim jedan od prvih sanscritista ugarski Hrvat Ivan Fil. Vezdin (1748—1806)[11], onda jedan od triumvira dubrovačkoga pjesničtva, Junio Palmotić[12], nadjoše svoje književne ocjenitelje. Ovim se stručnikom pridruži već tada mladi Ivan Kukuljević, uvedši pred čitatelje hrvatske umnu Floru Zuzorićevu[13] i velikana sitnoslikara Julia Klovia.[14] I zaslužni bosanski i sriemski biskup A. Mandić († 1815) bi upisan u pametarku one dobe.[15]

Kako se ova vrst poviesti tada rado s ove strane Velebita gojila, pokazuje i to, da su Kararini životopisi slavnih Spljećana odmah

[1] Erdödy kneza Tomaša bana obsedjenje i poboj sisečki leta 1599. Zagreb 1837.
[2] Posebna knjižica u Zagrebu.
[3] U Zagrebu god. 1845.
[4] U Zagrebu 1836.
[5] U Iskri, almanahu god. 1846.
[6] Danica 1838, br. 27.
[7] Ondje br. 50.
[8] Danica 1837, br. 48—50. Od J. F.
[9] Danica 1838, br. 18.
[10] Danica 1844, br. 38—40.
[11] Danica 1845, br. 46.
[12] Danica 1846, br. 16—17.
[13] Ondje br. 18—20.
[14] Danica 1847, br. 3.
[15] Danica 1840, br. 31—32.

Digitized by Google

na hrvatski prevedeni bili[1], te da i tragična ličnost Veronike iz Desinića zanimaše tadašnje čitajuće obćinstvo.[2]

Uz biografiju osobitom se pažnjom goji *književna poviest*. Iznose se poimence izvodi iz starih hrvatskih pisaca, ponajviše pjesnika, da se s jedne strane razširi poznavanje jezika, s druge ukus ljepote njeguje; pak da se ujedno pokaže narodu, da mu ni s te strane prošlost nije pusta. A kod izdavanja starih pisaca imade se pred očima cjelokupan narod, te se kako oni s ove tako i oni s one strane Velebita jednako iz zaboravi iznose. Odmah u početku priobćuju se stihovi Pavla Vitezovića[3], razgovori pastirski P. Katančića[4], pjesme Vida Došena[5], Kanižlića[6] i Ivaniševića[7], Nika Gj. Bunića pjesmotvor „Dubrovnik vlasteli u trešnji“[8], različiti odlomci iz dražestnih pjesmica I. Gjorgjića[9], skladanja Gjorgja Držića[10], Zlatarića[11] i D. Ranjine[12], drama Pierka Bunića.[13] Počimaju izlaziti čitave umotvorine starih pisaca, kanoti „Trublja slovinska“ od V. Minčetića (Zagreb 1844) i skladanja H. Lučića. Jedno si pače književno družtvo, „Matica ilirska“, stavlja za zadaću, objelodanjivati stare pjesnike; pak kada god. 1844 i 1847 izdade u dvie knjige podpuna djela prvaka pjesnika Ivana Gundulića, kojega su pojedine pjesme već prije priobćene bile[14], koliko je to probudilo oduševljenje i ponos, znadu suvremenici pripoviedati. Prof. V. Babukić izvješćuje napose o izdanju Osmana.[15] I o drugih književnih spomenicih, o piscih, koji su svoje radnje zaodievali u glagoljska, ćirilska i latinska slova, kano o Vrančiću, Bandulloviću, Kašiću itd., obavješćuje se narod[16], pak mu se namiče misao, da pismo nije bitno, i da je ono naše i

[1] Danica 1846, br. 5—7.
[2] Danica 1838, br. 30—34.
[3] Danica 1835, br. 1—7, 9, 13, 14, 37, 41, 42, 44. 1839, br. 3.
[4] Ondje br. 34, 37, 40, 43.
[5] Danica 1837, br. 5, 8, 11. 1838, br. 20, 27.
[6] Danica 1837, br. 6, 10, 17. 1838, br. 19, 32.
[7] Danica 1839, br. 7, 8.
[8] Danica 1841, br. 41—44.
[9] Danica 1837, br. 7, 24, 29, 30, 40, 41. 1843, br. 49, 54. 1844, br. 2, 10. 1849, br. 30.
[10] Danica 1849, br. 32.
[11] Danica 1837, br. 13, 19, 23, 32.
[12] Danica 1838, br. 23, 49.
[13] Danica 1848.
[14] Danica 1837, br. 12, 26, 39, 40. 1838, br. 50.
[15] Danica 1844, br. 3.
[16] Danica 1841, br. 12, 13.

Digitized by Google

u toj trojnoj odori: s toga da azbuka ne smie ciepati jedinstvenosti narodnje. I sudbina rheimskoga i ostromirova evangjelja zanimala je ilirske rodoljube.[1] Sve ove daleke prosvjetne poglede podupirali su književnici ilirske dobe i tim, što su pomnjivo bilježili tečaj i razvitak ostalih takodjer literatura slavenskih, pokazivali na njihovu suvislost i srodnost, radovali se svakomu napredku, i tako u srdce hrvatskoga naroda ulievali čuvstvo slavenske prosvjetne uzajamnosti. U tom se pogledu može ilirsko doba upravo podičiti i za uzor postaviti.

Uz ove pisane spomenike, u kojih čitamo prošlost naroda, iznašani su i živi spomenici, čuvani u pjesmah, u običajih, predsudah, vjerovanjih puka hrvatskoga, a koji kano oni pisani razsvjetljuju često predjašnji, dočim mu sadašnji život tumače i misli njegove odkrivaju. Pored srbskih Vukovih objelodanjuju se hrvatske narodne pjesme[2]; iznose se pučke priče o vilah[3]; opisuju se običaji uz proslavu Kolede u Dubrovniku[4], ženitbeni u senjskoj okolici i u Lici i u hrv. primorju[5], prigodom svečanosti sv. ivanske kod kriesa u Slavoniji[6]; jedan pače u tom zaslužan književnik, L. Ilić, opisuje potanko u posebnom djelu narodne običaje slavonskoga puka.[7] Tako su Iliri polagano skupljali i izdavali gradju za poviest tradicionalne literature i za dublje poznavanje pučkih umotvorina i pučkoga obiteljskoga i skromnoga života.

Ne manjom brigom nastojala je tadanja knjiga upoznati hrvatski narod s naravnimi i narodnimi odnošaji njegove liepe domovine. To je činila opisivanjem pojedinih predjela i miesta u *putopisih* i člancih. Jedan priobćuje geografsko-statistički pregled posestrime Dalmacije[8], drugi opisuje svoj put u Senj[9], treći okoliš mora vele-

---

[1] Danica 1840, br. 6—7. 1845, br. 21.

[2] Danica 1843, br. 14. 1844, br. 39. Kolo I, 124. III, 31. V, 22. Hrv. nar. pjesme od I. Kukuljevića (1847). Slavonske varoške pjesme, sv. I, II. Zagreb 1844. III, 1845. IV, 1847. Narodne pjesme. Zagreb 1848.

[3] Danica 1839, br. 27. 1846, br. 40—45. Od I. Kukuljevića. Kolo IV, 9. V, 59. VI, 11.

[4] Danica 1839, br. 42.

[5] Danica 1845, br. 12, 25—37. Kolo I, 60.

[6] Danica 1843, br. 19—21.

[7] Narodni slavonski običaji. Zagreb 1846. Narodne zabave u Slavoniji. Kolo II, 71.

[8] Danica 1839, br. 23—26.

[9] I. Kukuljević u Dan. 1843, br. 46—7.

Digitized by Google

bitskoga[1], četvrti soljansko jezero u Slavoniji.[2] Jedan opet razpravlja o Klementincih u Slavoniji, tom arbanaskom plemenu[3]; dočim drugi pripovieda o Arbanasih u obće.[4] Njeki poželi upoznati hrvatski narod s njegovim ogrankom u dolnjoj Austriji[5], a njeki opet sa susjednimi bielimi Kranjci.[6] Tako se prikupljaju narodopisne crtice, te se krči put zamašnomu radu, koji još i danas izčekuje vješte ruke. Za hrvatsku topografiju doprinese Dragutin Galac obširniji opis Gajeva rodna mjesta Krapine[7], navodeći tom prilikom i njeke listine, koje su se ondje u občinskom arkivu čuvale.

Počeše se pomaljati i oveći *historijski pregledi.* Ovamo spadaju· Pogled na našu vojnu krajinu[8], na dalje „crtice iz dogodovštine hrvatske od F. Žerjavića[9], Dalmacija od V. Vežića[10], poviest prve hrvatske pukovnije god. 1809—1844 od A. Stipića.[11] Nego u zaokruženа ciela djela ilirske historijske literature spadaju samo: zemljopisne radnje Dragutina Seljana[12] i „ogledalo Iliriuma" od Iv. Šveara, dočim Firholcerove „crtice iz povjestnice· hrvatske"[13] ne zaslužuju više nego da se uzgredno spomenu. Seljan je geograf, Švear historik, bar prve ilirske dobe; prvi bar u toliko od drugoga napredniji, što stoji na čvršćem temelju, imajući pred sobom temeljitijih predradnja. Švear pripovieda putem historije načela ilirska o uzajamnosti i bratstvu ponajprije južnih onda i ostalih Slovjena. „Zato, moj dragi Slavjane — veli na jednom mjestu — bio ti Slavonac sada ili Horvat, nemoj razlike medju bratjom praviti, jer jedan i drugi jesi Slavjan (ili kako drugi kažu Slaven, Sloven, Slavin, Slavjanin, Slovinjanin ili Slovinac), i gledi, kako slavu čeloga naroda uzvisiti moreš; i ako čuješ gdekoju rěč drugačie izgovoriti nego ti izgovaraš, misli, da je veliki i preveliki slavjanski narod, od adrianskoga

[1] Danica 1845, br. 49, 50, 1846, br. 1, 2, 22, 48, 50.
[2] L. Ilić u Dan. 1844, br. 45.
[3] St. Marjanović u Dan. 1839, br. 8—9.
[4] Ondje br. 52.
[5] Danica 1845, br. 32—4.
[6] Danica 1841, br. 48.
[7] Danica 1848, br. 1—5.
[8] Danica 1843, br. 14—16.
[9] Obći zagr. koledar god. 1846.
[10] Koledar zagr. 1849.
[11] Zagreb 1838.
[12] Početak literature ilirske s kratkim geogr. statističkim opisom ilirskih država. Zagreb 1840. Zemljopis pokrajina ilirskih. D. I, Zagreb 1843.
[13] Varaždin 1849.

Digitized by Google

do baltinskoga, od baltinskoga iznad Ponta euxina tia do ledenoga i hvalinskoga (kaspinskoga) mora protežeći se . . . Gledaj indi, ako ljubav bratinsku imaš, da kad sve velike grane ovoga slavenskoga naroda (koji budući na četiri glavna narečja: ilirsko, rusko, česko i poljsko razdieljen, i četiri različne literature imati mora) u jedan književni jezik više sjediniti nemožeš, barem sve ilirske puke, t. j. Horvate, Srblje, Slavonce, Dalmatince, Bošnjake, Štajerce, Crnogorce itd., u književenstvu medju sobom sdružiš.'[1]" Takovimi i sličnimi reflexiami prepleteno je cielo djelo Švearovo. Ono se je pomolilo već četvrte godine preporoda (1839), a zadnja, t. j. četvrta mu čest[2], dodje god. 1842 u ruke hrvatskoga čitatelja, koji je željno izčekivao narodnu poviest u narodnom jeziku. Švearova poviest, koja započima s najstarijom dobom a završuje s god. 1790, stoji glede kritike mnogo niže od predjašnjih latinskih djela Ivana Lučića, A. Krčelića, D. Farlatia, I. Mikocia itd. Švear se služi izvori, koje ovi navode u svojih djelih, dok s njimi stupa uzporedice; njemu, župniku u zabitnom mjestu Sesveta kod Požege, nije poznat napredak historiografije kod drugih naroda a napose kod Slovjena; jer mu njihova iztraživanja nisu pristupna bila. A žestoko rodoljubje ilirsko, koje je sve njegovo biće obuzelo bilo, zastre mu plemeniti inače um, brusom kritike neizgladjen; pak je s toga pustio uzde svomu domoljubnomu zanosu mnogo slobodnije, nego li to nauka dopušta. Odavle nalazi svuda Slovjene u starom i novom vieku, te se napinje i znoji, da sada ovaj sada onaj puk, sada ovoga sada onoga junaka predobije za slavenski panteon. Medju tim nije bila Švearova poviest za onda bez koristi i takova kakova jest· svojim jezikom prodiraše u širje krugove; pred navedenimi imaše prednost, što se je približila ilirskoj dobi. Dogodjaji XVII i XVIII stoljeća opisuju se donjekle po domaćih kronikah, život politički crta se po saborskih spisih i banskih izpravah. I ovoj je dakako poviesti, prema tadanjem malo ne obćem shvaćanju, podloga uzka, ograničujuća se na politički ili bolje vojeni život naroda.

Kada je sesvetski domoljubni župnik svoje djelo pod tisak dao, u Hrvatskoj počelo se tek misliti na nove, dotle još neizdane *izvore za narodnu poviest.* Taj posao uzeli su u svoje ruke sami stališi i redovi, a povod jim dali sve to češći nasrtaji Ugarske na zemljišnu cjelovitost i na samostalno državno biće Hrvatske. Jur u svibanjskom

[1] Ogledalo III, 62.

[2] Ogledalo: I. strana 1839. II. 1839. III. 1840. IV. 1842. U Zagrebu kod Fr. Župana.

Digitized by Google

saboru godine 1832 bi zaključeno, da se izprave, tičuće se kralje vine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prepišu; te je sliedeće godine tadanji zakleti bilježnik banskoga stola V. Babukić pozvan bio, da takove izprave, nalazeće se u zemaljskom arkivu, prepiše.[1] A sabor kolovozni godine 1836 izabra zemaljski odbor, da izradi spis, koji bi razjasnio „municipalem consistentiam regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae". Tim potaknuti bijahu obećali Ljudevit Jelačić i Ljudevit Gaj, da će prvi izraditi spis o savezu medju Hrvatskom i Dalmacijom, drugi hrvatsku poviest počam od muhačke bitke, t. j. habsburžku periodu. Ali badava se čekalo na izpunjenje toga obećanja, premda je ovo često u pamet dozivano. Odbor se je u sliedećem deceniju popunjavao novimi članovi, medju koje dodje i Ivan Kukuljević, „qui — tako se o njem veli — a pluribus iam annis in conquirendis datis historicis patriae huius nobili zelo desudat;" predsjednici su se izmjenjivali; zemaljski arkivar Valentin Kirinić izradi osnovu za radnju, izprave su po toj osnovi medju članove podieljene za izpitivanje; ali plod nije dozrio, radnje nisu iznesene.[2] Ele i ova briga stališa i redova zaslužuje priznanje, te je urodila uspjehom u toliko, što se svratila pažnja na izvore historijske i što se interes za izpitivanje domaće poviesti, gojen zemaljskim zastupstvom, sve to više uvriežio u umne hrvatske rodoljube. Poslije one ilirske dobe nije hrvatsko zemaljsko zastupstvo, žali bože, ni onoliko mara za izvore hrvatske poviesti pokazalo, premda je imalo pred očima sjajne primjere neću reći kod velikih nego i kod manjih kulturnih naroda. Da nisu češki stališi i redovi toli darežljivo podupirali Fr. Palackoga, narod češki nebi sada imao u ruci onako obširne, temeljite i ugledne povjesti, a češka historijska knjiga onolike na svjetlo izdane izvore. U nas ide se u tom pogledu natražke, jer se uzkraćuje i ona podpora, koja je silom iztisnuta bila.

Našlo se je medju tim i izvan zemaljskoga odbora u Hrvatskoj pera, koja su se pokrenula na obranu napadnutih narodnih i državnih prava. Poslije Kirinićeva djelca (1850): „de municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae" i poslije razprave njegove: „de iure Croatiae ad urbem portumque Fluminensem", izazvano je više spisa sa strane hrvatske, koji povodom napadaja sa strane magjarske uzimaju u zaštitu prava hrvatske zemlje. Već nješto prije izadje na obranu Slavonije kano cjelovite

[1] Sam pripovieda u Danici 1840, br. 30.
[2] Kukuljević: Jura regni II, 292, 294, 310 ss.

Digitized by Google

česti Hrvatske djelce: „Fundamenta, quibus ostenditur, tres inferioris Slavoniae comitatus ad iurisdictionem bani et regni pertinere".[1] Grof P. Sermage razjasnjuje razpravom: „Die ursprüngliche Vereinigung der Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmatien mit Ungarn" (Wien 1836) narav ove prvobitne državopravne sveze. Stjepan Horvat dobi uzastopce na svoju knjigu u Lipskom tiskanu, kojom se trudi dokazati, da je Hrvatska ugarska oružjem pokorena pokrajina (1845), odlučan odgovor knjigom njemački u Zagrebu izdanom. Kad je kr. knjižničar u Pešti Gjuro Fejér istim tragom, kano i Horvat, pošao bio naprama Hrvatskoj u svojoj znatnim naučnim aparatom sastavljenoj knjizi: „Croatiae et Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes" (1839), a za njim sliedio Gjuro Gjuriković radnjom: „De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae" (1844), izadje proti obodvojici na poprište odvažan senjski i modruški biskup, vrli starina Mirko Ožegović, pobivši u dvie knjige[2] protivničke tvrdnje. Svoga strica sliedio je u obrani domovinskih prava i odrješit Metel Ožegović razpravom: „Refutatio de iure voti nobilibus in Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae congregationibus competentis" (Posonii 1844), koje se sadržaj može već iz toga naslova nagadjati. Svi ovi i tim slični spisi, prem polemičke naravi, mogu se smatrati kano prilozi ilirske historiografije za historiju državnoga prava hrvatskoga, jer su za obranu njegovu i u okviru njegovu sastavljeni.

Pošto su ondašnji književnici hrvatski poslije 1836 god. izdavanje historijskih spomenika izčekivali od spomenutoga odbora, i pošto su imali pune ruke i drugoga posla, nije čudo, što je ilirska perioda siromašna u izdavanju izvora za hrvatsku poviest. A koliko su tadanji književnici i svraćali pažnju na izvore, bijahu to oni pisani narodnim jezikom, želeći tim postići dvojaku svrhu: poznavanje prošlosti i jezika. Tim je načinom izdano više listina pisanih glagolicom, ćirilicom i latinicom počam od XV—XVIII vieka[3]; ali najznamenitiji u tom razdobju izdani spomenik jest bezdvojbeno glagolicom pisan „zakon vinodolski"[4] od god. 1288, jedan od najstarijih i najznamenitijih u cielom Slovjenstvu pravnih spomenika.

---

[1] Zagrabiae 1832.

[2] Responsa . . per unum e Croatis. Zagrabiae 1847. Succinctae . . Posonii 1848.

[3] Danica 1840, br. 9, 26, 30, 48. 1841, br. 5. 1843, br. 5. 1846, br. 5. 1848, br. 5. Kolo I, 95. V, 69—71.

[4] Od A. Mažuranića. Kolo III, 50 slied. 1843.

Digitized by Google

Ovo je letimični pregled radnje na polju hrvatske historiografije u svih granah njezinih za ilirske dobe u Hrvatskoj i Slavoniji. Ali taj pregled nebi bio podpun, kada nebi popunjen bio *historijskimi radnjami one dobe u Dalmaciji.* Što sam pako ove radnje od predjašnjih odvojio, razlog leži u njihovu različitu karakteru. U dalmatinskih naime historijskih radnjah ne ističe se onoliko, koliko u onih s ove strane Velebita, nov duh narodni, niti glede jezika niti glede smjera njihova. Jezik jim je daleko pretežnije talijanski; duhom prislanjaju se na one predjašnjih viekova. Izpituje se prošlost kano prošlost, ali ne pokazuje se podjedno kano predteča i putokaz nove budućnosti s novimi zahtjevi. Ne provejava jih onaj svježi vjetar, koji istodobno piri nad Savom, Dunavom, Vltavom, Nevom i Dnjeprom, te koji razpršuje stoljetne magljuštine nad nepoznatim novim slovjenskim svietom. Kroz nje se goji patriotizam, ali to nije ilirski već pokrajinski dalmatinski patriotizam. U tom obćenitom pravilu imade dà kako iznimaka — a najveću čini Dubrovnik, koji je i u ilirsku dobu prenio daleki pogled svojih djedova. Napokon i to je značajno, da je dalmatinska historiografija sačuvala još velikim dielom sredovječno obilježje mjestno, uz koje se brine za razjasnjenje prošlosti onih gradova, otoka i kotara, koji su naprama drugim njekada samosvojno živili.

Poslije ovih obćenitih opazaka prelazim na pregled radnja u Dalmaciji oko domaće poviesti u ovo prvo doba.

Najprije navesti ću *historijske radnje* odnoseće se na cielu Dalmaciju. Ovamo spadaju dva najznamenitija djela: profesora najprije dubrovačke, onda spljetske gimnazije Fr. Pettera „Das Königreich Dalmatien“ (Beč 1841) i Fr. Carrare: „La Dalmazia descritta“ (Zara 1845). Petter je mnogo uradio za razširenje poznavanja Dalmacije[1]; ali sve je svoje znanje usredotočio u navedenom djelu, izradjenom za veliki sbornik, koji je imao opisati redom sve pokrajine austrijske. Svaki od četiri okružja opisuje jedan svezak (Zadar, Spljet, Dubrovnik, Kotor), i to sa svih gledišta, geografskoga, statističkoga, prirodoslovnoga, historijskoga itd. Poznato Carrarino djelo

[1] Prije je izdao: Geographische Darstellung von Dalmatien (Geograph. Taschenbuch. Prag 1833, 1834). Prevedeno u talijanski: Compendio geografico della Dalmazia. Zara 1834. Botan. Wegweiser in der Gegend von Spalato (1832).

Digitized by Google

nije, žalibože, gotovo, jer od obećanih 48 izadjoše 24 svezka, sadržavajuća geografiju fizičku i političku, te etnografiju Dalmacije.[1]

Dočim ova dva djela obuhvaćaju uz poviestne crte i druge grane historijske te nastoje prikazati općenitu sliku Dalmacije: ograničuje se samo na poviest ove zemlje djelo G. Katalinića: „Storia della Dalmazia", koja je upravo kod prosvita ilirstva došla na svjetlo u Zadru (1834—5) u tri svezka. U šest knjiga pripovieda umirovljeni četnik a rodom iz Trogira prošlost Dalmacije od najstarije dobe do propasti mletačke republike t. j. do god. 1797. Ovo je djelo puka kompilacija, ondje kraća, gdje pisac nije našao predradnje. Kašnje je nadodao još jednu knjigu[2] navedši dogodjaje u Dalmaciji poslije propasti mletačke republike, nacrtav ujedno njezinu vladavinu u toj zemlji.

Uz ovo djelo obuhvaćajuće cielu poviest Dalmacije imade razprava i članaka, u kojih se razpravlja ili o pojedinih dobah njezine prošlosti, ili o prošlosti pojedinih krajeva, miesta, gradova, ili o pojedinih dogodjajih. Tako se u članku pod naslovom „la Dalmazia"[3] daje pregled dalmatinske poviesti staroga i srednjega vieka uz obzir poseban na način vladavine u dalmatinskih primorskih gradovih, o kojih razvoju u srednjem vieku govori još jedan drugi članak.[4] Opet jedan članak besjedi o staroj Dalmaciji[5]; Kovačević priobćuje svoja „iztraživanja" o Dalmaciji[6]; Fenzi o glavnih i znatnijih epokah u poviesti njezinoj[7], dočim Fr. Carrara to isto pitanje ograničuje na prošlost grada Spljeta.[8] A. Kuzmanić pripovieda[9] o razoru Zadra god. 1202 po križarih i o zgodah u mletačko-turskih ratovih god. 1645—8; Fenzi o obsjedanju Šibenika god. 1646[10] a

[1] Ovamo mogu se pribrojiti razprave: G. Franceschia: Divisione della Dalmazia. (Časopis Dalmazia 1845, br. 20). Alcune città importantissime della Dalmazia. (Ondje br. 19, 21). Menis G.: Il mare adriatico (Zara 1848). Geogr. stat. nacrt Dalm. (srb.-dalm. magazin 1838, br. 43—49).

[2] Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia doppo la caduta della republica veneta. Spalato 1841.

[3] U časopisu „Osservatore dalmato" 1850, br. 84, 87. 1851, br. 1—2.

[4] Dalmazia 1845, br. 28.

[5] Zora dalm. 1844, br. 17.

[6] Gazzetta di Zara 1843.

[7] Ondje 1844, br. 5.

[8] Posebna razprava.

[9] Zora 1844, br. 82. 1846 i 1847.

[10] Dalmazia 1846, br. 43—45.

Digitized by Google

Franceschi o obsjedanju Spljeta god. 1657[1], Čudina prikazuje Turke pod Dvarom[2]. Ivičević daje pregled njekih dogodjaja sbivših se u Trogiru[3], a Friseani i Ljubić to isto glede Hvara.[4] Takovih povjesničkih crtica imade i o Pagu, Visu[5] i o Pastroviću[6] i o Boci kotorskoj.[7]

U Dalmaciji bijaše od vajkada, valjda pod uplivom talijanske knjige, osobito obljubljena *biografijska* grana poviesti. Svaka se je prilika upotrebljavala, da se život, djela, zasluge pojedinih muževa opišu i na vidik iznesu; te se opisuju životi ili više njih zajedno ili pojedince. Tako je zaslužni redovnik D. Fabianić u knjizi „Patrioti illustri zaratini" (Venezia 1846) opisao žića više uglednih Zadrana ili za Zadar zaslužnih, kano ti Muzia Callinia, Minuccia de Minucci, Mata Karamana, Vinka Zmajevića itd., a to isto je i Fr. Carrara učinio glede slavnijih Spljećana u spomenutom dielcu: „Uomini illustri di Spalato" (1846). Pod imenom „galleria dalmata" opisani su[8] životi Spljećanina Stjepana de Cambi i Kotorana Ivana Bujovića i Nikole Chierla († 1522). Obzirom na pojedine gradove nalazimo u to doba opisane živote: Zadrana pape Ivana IV. i o. O. Jankovića od K. Božića[9], Šibenčana Dinka Zavorea[10], Antuna Vrančića[11], kneza I. S. Simonića[12] i Ivana Lombardia[13]; Spljećana arcidjakona Tome[14] i M. A. de Dominis[15] od Fr. Carrare, Marka Marulića od A. Kuzmanića[16], slikara Josipa i Sebastiana de Vita od Tommasea i Cupillia[17]; nadalje Makarana i primorana A.

---

[1] Ondje 1845, br. 7, 9.
[2] Osservatore dalm. 1850, br. 116.
[3] Zora 1844.
[4] Dalmazia 1845. Zora 1844. Sr. još Machieda i Ostoića u Dalm. 1846.
[5] Gazzetta di Zara 1843. Osservatore dalm. 1841.
[6] Srbsko-dalm. magazin 1845.
[7] Ondje god. 1850.
[8] Dalmazia 1847.
[9] Dalmazia 1845. Zora 1847.
[10] Dalmazia 1845, br. 16, 17.
[11] Glasnik dalm. 1850.
[12] Dalmazia 1845.
[13] Od M. Restia u Zori 1844.
[14] La Favilla. Trieste.
[15] Gazzetta di Zara 1847.
[16] Zora 1846, br. 52.
[17] Dalmazia 1845, br. 33. 1846, br. 4.

*

Digitized by Google

Kačića od Ivičevića[1], o. I. Pavlovića Lucića[2], gjenerala Nikole Mastrovića[3], Kotorana iz obitelji Bisanti[4], Marina Bolice[5], slikarice Ane Marovićeve[6], Hvarana Petra Hektorovića od S. Ljubića[7], popa Andrije Vitalića[8], biskupa Ivana Skakoca od Garagnina[9], Trogirana Ivana Lučića povjestnika od A. Kuzmanića[10], obitelji de Andreis[11], biskupa I. A. Miočevića[12], Ivana Kumbata[13] i spomenutoga historika Ivana Katalinića od Fr. Carrare[14], Bračana o. Andrije Dorotića[15], Ivana Ivaniševića od S. Ljubića[16], koji je takodjer život kardinala Jurja Draškovića iz Biline opisao[17], napokon Sinjanina Vicka Buljana[18]. Već ovaj pregled potvrdjuje, kako je biografijska literatura u Dalmaciji ono doba dosta obilna.

U biografijah imade dosta gradje i za *historiju literature;* ali imade za nju i drugih prinesaka. Božidar Petranović piše o dalmatinskoj književnosti u Zori (1845), u „Slavische Jahrbücher" (1846) i „Oesterreichische Blätter für Litteratur und Kunst" (1846), obaziruć se osobito na jezik, slovnicu i leksikografiju; često spominjani marljivi Franjevac o. D. Fabianić razlaže u posebnom djelu[19] o naucih i književnosti i o dalmatinskih piscih; Ferrari-Cupilli pripovieda o književnih akademijah u Dalmaciji.[20] Franceschi obavješćuje talijanske čitatelje o ilirskoj književnosti.[21] Ne zaboravlja se niti na izdavanje starih pisaca hrvatskih, od kojih je S. Ljubić izdao

[1] Zora 1846, br. 12—13.
[2] Padova 1841.
[3] Beč 1852.
[4] Dalmazia 1846.
[5] Ondje 1846, 1847.
[6] Ondje 1846. Od Grubišića.
[7] Zora 1844.
[8] Ondje.
[9] Mletci 1838.
[10] Zora 1847.
[11] Dalmazia 1845.
[12] Ondje 1846.
[13] Zora 1846.
[14] Zadar 1849.
[15] Zora 1844.
[16] Ondje 1845.
[17] Dalmazia 1846.
[18] Od L. Torre. Zara 1849.
[19] Alcuni cenni sulle scienze e lettere dei secoli passati in Dalmazia. Venezia 1843.
[20] Dalmazia 1846, br. 30, 32.
[21] Ondje br. 40—42.

Digitized by Google

(u Zadru 1846) Petra Hektorovića: „Ribanje i ribarsko prigovaranje“ ujedno sa životom pjesnika. Sabiraju se takodjer, izdavaju, tumače i prevode narodne pjesme, te budi ovdje dovoljno uputiti na dotične radnje Nikole Tommasea, Ferdinanda de Pellegrini, dr. Fr. Carrare i Sime Ljubića. Uz pjesme prikupljaju se i razobćuju druge takodjer narodne umotvorine, kano poslovice i priče, o kojih razpravlja od ostalih Franceschi.[1] I pučki običaji zanimaju ilirske patriote dalmatinske. Carrara opisuje pučke svečanosti u Dalmaciji[2], imenito sinjske, spljetske, korčulanske, i dubrovačke, P. Nisiteo pučka hrvanja[3], Čudina „kolo“, netko „krvno kolo“ u Boci kotorskoj[4], Perišić[5] ženitbene i pirne običaje u Dalmaciji, drugi opet zaručne i pirne običaje u Risnu.[6] Život seljački, to obilato vrelo za poznavanje običaja, proučava se, izpituje i na vidik iznosi. Dalmatinski „morlacco“ postaje osoba i za učena čovjeka zanimiva; odatle toliki opisi, koji život njegov odkrivaju. Ljubić[7], Carrara[8], Kuzmanić[9], Grubišić[10], Peter[11], Ferrari-Cupilli[12] i drugi upoznavaju učeni sviet s prezrenim prije dalmatinskim seljakom, koji je u svojem životu sačuvao zanimivih crta za komparativna studija.

I za *pravnu poviest* nješto se u Dalmaciji u ilirsko doba privriedilo. Liepo djelo drpatskoga sveučilištnoga profesora A. Reutza: „Verfassung und Rechtszustand der dalmatinischen Küstenstädte und Inseln im Mittel-alter“ (Dorpat 1741) nije do duše našlo premca u Dalmaciji, ali nije ovdje ostalo ni to polje neobradjeno. Jedan pisac stade proučavati statute gradske, te po njih nacrta gradsku upravu i sudstvo u srednjem vieku.[13] Čudina razlaže, kako je postao zadarski statut i kako je po njem obćina upravljana bila.[14] Njetko opet govori o gradskom zakonarstvu u Šibeniku u srednjem vieku[15];

[1] Dei proverbi slavi. Dalmazia 1845.
[2] Lettere di famiglia. Trieste 1852. I, 239—41.
[3] Dalmazia 1846.
[4] Strenna triestina 1848.
[5] Srbsko-dalm. magazin 1844.
[6] Ondje 1845.
[7] Običaji kod Morlaka u Dalmaciji. Zadar 1846.
[8] Dalmazia descritta. Fasc. 17—24: Costumi dalmati.
[9] Zora 1847.
[10] Letture di famiglia. Trieste 1851.
[11] Illustrirtes Familienbuch. Triest 1851.
[12] Lunario dalmatino. Vol. V. Zara.
[13] Dalmazia 1845, nr. 25.
[14] Osservatore dalmato 1850, br. 138, 148, 165, 171, 172.
[15] Ondje 1851, br. 95, 97, 102, 106.

Digitized by Google

Franceschi piše o najstarijih zakonih u Rogoznici od 5. travnja 1235 godine[1]. Nalazimo još razprava o statutih i o vladavini tečajem srednjega vieka Korčule[2] i Kotora.[3] Misli se pače na izdavanje još neizdanih statuta; te je Ivan Danilov izdao statut poljički[4], a Vuk Vrčević grbaljski u Boci.[5]

Kako se je u Dalmaciji *vjera i crkva* uviek mnogo cienila, obazriela se je na pojedina pitanja na nje se odnoseća ilirska takodjer historijska literatura. P. Nisiteo razpravlja[6] o starom vjerozakonu kod Slovena i Ilira; Konstantin Božić crta crkvenu povjestnicu Dalmacije.[7] Pitanje o slovjenskoj liturgiji u Dalmaciji nije ostalo netaknuto.[8] Djela Fr. Carrare o spljetskoj metropoliji i crkvi[9] dovoljno su poznata, te jih je dosta ovdje samo spomenuti. Zafron sjeća se njekadanje stolne crkve korčulske[10] a Petranović kninske.[11] Iztražuje se takodjer o redovničkih družbah u Dalmaciji. Na čelu iztražitelja stoji o. D. Fabianić sa svojim djelom: „Memorie storico-letterarie di alcuni conventi della Dalmazia" (Venezia 1843); pridružuje mu se U. Raffaeli s historijskimi opisi kotorskih samostana.[12] Opisuju se na dalje crkve s historijskoga i umjetničkoga gledišta, kano ti krasna crkva stolna u Šibeniku[13]; a Ivčević M. opisuje stare slike u Trogiru.[14] Ovamo spadaju i opisi moćnika, kano što su Skopinića[15] i stariji Fondre[16] moćnika sv. Simeona u Zadru.

I poviešću crkve iztočne u Dalmaciji zanimali su se pisci jedne i druge crkve. Luka Torre razpravlja[17] o početku i napredku iztočnoga obreda u Dalmaciji oslanjajući se na izvještaj Karamanov od

---

[1] Dalmazia 1845, br. 22.
[2] Osservatore dalm. 1851.
[3] Ondje.
[4] Pravdonoša 1851—52.
[5] Pravdonoša 1851. V. Zakoni i ustanove dalm. gradova. Ondje 1851, 1852.
[6] Dalmazia 1846, br. 8—10.
[7] Zora 1844.
[8] Ondje 1844—45.
[9] Chiese di Spalato. Trieste 1844.
[10] Gazzetta di Zara 1843, br. 93.
[11] Zora 1844.
[12] Dalmazia 1845—6. Gazzetta di Zara 1844—5.
[13] Dalmazia 1847.
[14] Ondje br. 30.
[15] Zara 1836.
[16] Zara 1853.
[17] Čas. Clero cattolico 1851, br. 23—24.

Digitized by Google

god. 1750; drugi pisac iztočne crkve priobći o njoj historičke crte[1], kojim dodaje njetko one o sudbini njezinoj u Boci kotorskoj.[2]

Niti s one strane Velebita nije ilirsko doba više prijalo izdavanju *historijskih spomenika.* Samo dva su djela, koja se ističu, na ime Carrare: Archivio capitolare di Spalato (1844) s listinami toga arkiva, koje u izvodu koje u cielosti; za tim V. Solitra: Documenti storici sull' Istria e Dalmazia (Venezia 1844) s izvještaji A. Giustiniania od god 1575, pismi rettora iz XVI. stoljeća, izvještaji o osvojenju Klisa, pobjedi kod Novigrada i Vrane, zadobiću Nadina, Zemunika i Skradina i o trgovini Spljeta u XVI. vieku. Još je kadšto u kojoj razpravi ili u časopisu po koji spomenik izdan, kano što n. p. izvještaji Ivana K. Giustiniania od god. 1553.[3]

Prelazim sada na radnje historijske *o Dubrovniku,* kojemu dajem posebno mjesto i u historiografiji, kano što mu ga je i poviest dodielila bila.

Pošto je bivša dubrovačka republika u ovo doba bila već upravnim dielom Dalmacije, to se obično na nju osvrću ona historijska djela, koja o toj zemlji u obće razpravljaju. Ali imade o njoj i posebnih pregleda, kano što oni od Frisiania[4] i Ćudine[5], te odlomci iz političke i književne poviesti dubrovačke od bivšega njezina viećnika i poslanika kneza Sorkočevića[6] pak „nješto o Dubrovniku od Bana M.[7] Osim ovakovih pregleda, članaka i odlomaka nije ilirsko doba obće dubrovačke poviesti proizvelo, te je ono bilo još uviek u tom pogledu upućeno na starija djela Razzia, Lukarića, Gebharda, Engela i Appendinia.

Bogatiji bijahu proizvodi u *biografijah i u poviesti književnoj.* U onoj grani historiografije zauzima obsegom i bogatstvom prvo mjesto „Galleria di Ragusei illustri", sbornik izdan u Dubrovniku kod Martechinia god. 1841. Sadržaje živote Gj. Baglivia, A. Banduria, Nikole Bunića Vučićevića, Rugjera Boškovića, M. A. Bži-

[1] Srb.-dalm. magazin 1839.

[2] Ondje 1849.

[3] Dalmazia 1845, 1846, 1847. Od S. Ljubića po prepisu kod P. Nisitea.

[4] Gazzetta di Zara 1843, br. 96, 101. Ragusi.

[5] Osservatore dalm. 1850. La Republica di Ragusa. Sr. Dalmazia 1845. Statistica dei due circoli di Ragusa e Cattaro.

[6] Fragments sur l'histoire politique et litteraire de l'ancienne republique de Raguse. Paris 1839. Sur la ville e l'ancienne republique de Raguse.

[7] Zora 1845, br. 35—39.

Digitized by Google

darića, E. Crievića, Ser. Crievića, R. Kunića, Seb. Dolcia, Gj. Ferića, Faust. Galjufia, Mar. Getaldića, I. Gjorgjića, I. Fr. Gundulića, Stj. Gradića, Jakova i Gjona Palmotića, Dinka Ranjine, Gjona Restića, Ben. Rogača, Dinka Zlatarića, Ben. Staja i Ben. Zamanje; a ujedno su dodani portraiti njihovi na kamenotisu. Životopise doprinicla su najvještija pera, na ime F. Ferari, M. Pučić, K. Kaznačić, C. Cantù, F. dall' Ongaro, J. Cantù, P. A. Canali, Nik. Tommaseo, P. A. Kazali, L. Carrer, G. Barbieri, G. Dražić, G. Kaznačić, F. Ambrosoli, G. Galjuffi i G. C. Parolari. Želiti se ima, da se takova „galerija odličnih Hrvata" složnimi silami boljih književnika sastavi i izda. Uz ovo sjajno i obilato biografsko djelo izadje više životopisa o pojedinih zaslužnih Dubrovčanih; tako Andrije Čubranovića[1], G. Gundulića od M. Pučića[2], Gj. Gjorgjića od H. Golubovića[3], Junija Restića[4], Rajmunda Kunića[5] i Benedetta Zamagne[6] od N. Tommasea, Rugjera Boškovića od D. Vaccolinia[7], G. de Bizzaro od Baldovina[8], Gj. Ferića i Fr. M. Appendinia od Kaznačića A.[9] Svi ovi životopisi mogu se ujedno smatrati kano prilozi za poviest književnu i prosvjetnu, jer se ujedno spominju i ocjenjuju djela tih muževa; ali imade i posebnih razprava o njihovih književnih djelih, kano što M. Bana i Franceschia o pjesmah J. Gjorgjića[10], A. Sorkočevića o Gundulićevom Osmanu.[11] U isto se doba iznose na svjetlo duševni proizvodi tih Dubrovčana, i to ili u sbornicih, kakav je kneza M. Pučića „slavjanska antologija iz rukopisa dubrovačkih pjesnika" izdana u Beču god. 1844 s pjesmami Gj. Držića, M. Vetranića, D. Dimitrića, A. Čubranovića, M. Držića, N. Nalješkovića, D. Ranjine, Save Bobalića Mišetića, M. Bunića Babulinovića, Fr. Lukarića, Burine i D. Zlatarića — ili u posebnih izdanjih; tako je izdana u Dubrovniku god. 1837 Dubravka Ivana Gundulića, god.

---

[1] La Favilla. Trieste 1842.
[2] Favilla 1843, br. 19. Trieste.
[3] Zora dalm. 1844.
[4] Studii critici. Venezia 1843. II, 220—3.
[5] Ondje p. 213—17.
[6] Ondje p. 217—220.
[7] Giornale arcadico di Roma 1842.
[8] Dalmazia 1847, br. 12—14.
[9] Zora 1845, br. 25, 27—28. Memoria storica sulla vita e sulle opere di F. M. Appendini. Ragusa 1838.
[10] Zora 1845, br. 27. Dalmazia 1847, br. 31, 33.
[11] Revue du Nord 1838. O Osmanu pisao je i Macun u „Oesterr. Blätter für Litteratur und Kunst" 1847, n. 118, 123.

Digitized by Google

1838, Čubranovićeva jegjupka od A. Kaznačića, god. 1839 drama Palmotićeva Jelena, god. 1849 Mandaliena pokornica Ivana Bunića Vučićevića. A uz ove posebne književne priloge imade i radnja za čitave periode dubrovačke književnosti, kano što su oni članci iz poviesti dubrovačke literature XV.—XVIII. vieka u srbsko-dalmatinskom magazinu, u tečajih god. 1838—1842.

Nezanemaruju se ni iztraživanja o *pučkih umotvorinah i običajih,* kano što svjedoči studija dra. J. A. Kaznačića o narodnih pjesmah dubrovačkih[1], članci o svatbenih običajih[2] i o dubrovačkom obredu „sprava" zvanom.[3]

Izdavanju inih *historijskih spomenika* nije ovo doba ni u Dubrovniku prijalo. Što je gradnje za dubrovačku poviest izneseno, izadje vani na svjetlo; tako izdade P. Karano Tvrtković god. 1840 u Biogradu više cirilskih listina iz dubrovačkoga arkiva; Carrara progovori o dva neizdana dubrovačka spomenika[4]; Tafel i Thomas objelodaniše u Beču[5] više grčkih izprava tičućih se Dubrovnika.

Evo to su svekolike iole spomena vriedne radnje na polju hrvatske historiografije za ilirsko doba t. j. za vrieme od 1835 do 1850 godine. To su sama zrna; ali narodna poslovica veli: „zrno do zrna pogača"; to su sami kamenci za sgradu narodne poviesti, a „kamen do kamena palača". Doba ovo bijaše za znanstvenu historiografiju veoma neprijazno. Nebijaše književnoga družtva, koje bi joj pravac davalo, koje bi poticalo na rad, zaokupljalo sve bolje sile. Načelo „dielbe radnje" na književnom polju bijaše kod nas neprovedivo; uslied česa niesu se književnici domaćom historijom kano strukom bavili izključivo, te je pjesnik i novelista kadšto zašao medju historike. Na izdavanje historijskih spomenika, zakopanih u arkivih, pomišljalo se do duše, ali do izvedbe nije se dospjelo. Škola niti je upućivala u historijsko iztraživanje, niti nanj poticala. Ali jedna se ipak stečevina imade priznati i onim sitnim historijskim radnjam ilirske dobe; a ta je, da su one, izpunjujući zadaću „učiteljice života", hrvatski narod, prikazujuć mu slike iz prošlosti njegove, sokolile i hrabrile u borbi za narodnje svetinje. Ako i nesavršenija historijska radnja postigne taj uspjeh, tim je svoju nesa-

[1] O narodniem pjesmama jugoslavenskiem. Dubrovnik 1851.
[2] La Favilla. Trieste 1842.
[3] Gazzetta di Zara 1844, br. 1.
[4] Favilla di Trieste 1847, nr. 17.
[5] Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften 1851. Mai-Heft.

Digitized by Google

vršenost nadoknadila; naprotiv ako savršena nedjeluje u tom smjeru, nije cieli pogodila. „Tko god uzme njeku poviest u ruke — pravo kaže učeni Talijanac Scipione Maffei — ne za to, da se popravi, niti da promakne obće dobro, već iz same radoznalosti; niti da nauči predvidjeti pogibelji i zla, koja mogu prevrat i promjena ljudskih stvari i vremena proizvesti, pak da jih stalnim pravilom primjerâ predusretne, nego da se ljepotom i slogom nasladjuje: taj se najznamenitije koristi odriče, ne shvaća glavne svrhe; pak ne crpi od učiteljice života i vlada nikakove veće blagodati, nego li se crpi od slike ili glasbe, drugimi riečmi: prelaznu i skoro neplodnu nasladu".

II.

Doba prelazno (1850—1867). Družtvo za jugoslavensku poviest i starine.

Ilirskoj dobi nije pošlo za rukom stvoriti posebno književno družtvo, koje ili bi se izključivo bavilo narodnom historijom ili bi ju osobitom brigom i pomnjom obradjivalo. Trud njegov oko „učenoga družtva", koje je već god. 1836 svojski zamišljeno bilo, i u kojega bi djelokrug poviest za cielo spadala, ostao je bezuspješan. „Matica ilirska" nije dospievala posvetiti osobitu brigu poviesti. Svemu tomu dodajmo još i to, da je ono malo sila domoljubnih ilirske dobe bilo tako u svih granah javnoga života zaokupljeno, da se je imalo boriti tolikimi zaprekami, koje su se u nutra i izvana pojavljivale na svakom koraku nastojanja njihova oko duševnoga prieporoda, i da su one još premalo bile pripravne za strukovni znanstveni rad, da nije čudo, što se takav strukovni znanstveni zavod već tada neosnova.

Narodni pokret god. 1848/9 nije u svojih bližih i neposrednih posljedicah urodio onim plodom, koji su naši rodoljubi obzirom na pridonesene žrtve očekivali. Poslije kako su se valovi javnoga života, uzburkani velikimi dogodjaji onih godina, utišali, te je mirno zanimanje zauzelo svoje mjesto; poslije kako je mnoga nada izčeznula, koju je bujni narodni život probudio bio; poslije kako je državna vlast stala narodnim težnjam sve to uže granice krojiti: osjećala se je potreba, da se djelo narodnoga preporoda, koje je kroz one dvie godine na drugo zemljište preneseno bilo, na književnom polju nastavi, i to po mogućnosti na širjem i čvršćem osnovu. Osobito osjećala se je potreba, da se obradjivanju narodne poviesti veća briga posveti.

Digitized by Google

Ovaj osjećaj porodi *družtvo za poviest i starine*. „Kad je veća strana naroda jugoslavenskog živućeg u austrijskom carstvu — tako je dao jedan otmjen glas izraz onomu osjećaju — uslěd najnoviih nepovoljnih zgoda u takav tužan položaj pala, da su nam tudjinci istu živu žicu naše pověstnice silom presěći, te u našem prastarom slobodnom domu sav temelj, na kom nam biaše sazidana mila kuća dědovah naših, lukavim načinom podkopati naměravali; onda se je po svem jugoslavenstvu pojavio jedan glas nezadovoljstva i po svuda čula se je rěč: Ta šta žele s nama nepoznati i nepozvani ovi ljudi? Što oni rade, to je proti našoj naravi slavenskoj; to je proti našim pravom, zakonom i krvju stečenimi i potvrdjenimi; to je proti tečaju i smislu naše pověstnice. Ali u čemu sastoji ta naša pověstnica jugoslavenska, to kod nas malo tko potanko znade. Mi neimamo još sve do danas, po priměru drugih narodah, dobre kritički napisane pověstnice našega naroda .... Da se toj velikoj oskudici u našoj domaćoj književnosti nčkako doskoči, pozvao je odsěk prosvěte bivšeg banskog věća dne 21. travnja prošle godine (1850) nčkoliko zagrebačkih književnikah na dogovor o tom, kako da se najlagljim putem znanost domaće pověstnice kod našeg naroda razprostrani. Ovi književnici zaključe jednodušno, da se na tu svrhu utemelji u Zagrebu družtvo za jugoslavensku pověstnicu i starine. Misao ova nadje odmah s početka kod svega našega naroda veliki odziv. Bansko věće, neodvisno još tada od tudjega upliva, odredi na predlog odsěka prosvěte iz državne hrvatske pěneznice 500 for. za izdavanje časopisa istoga družtva pod imenom: Arkiv za pověstnicu jugoslavensku. Světli ban kraljevinah Dalmacie, Hrvatske i Slavonie bar. J. Jelačić Bužimski primi na sebe pokroviteljstvo istoga družtva i pokloni na izdavanje arkiva drugih 500 for. u sr. . . .[1]“ I pokrovitelj družtva, neumrli ban Jelačić, iztaknuo je osjećanu važnost poviesti ovom liepom prispodobom: „Pověstnicu svakoga naroda možemo smatrati krstnim njegovim listom. Kao što krstni list služi pojedinomu čověku na biljegu čověčjeg družtva, u koje spada, tako je i svakomu narodu pověstnica obilježje njegovog města u velikom krugu čověčanstva. Bez nje nezna narod što je bio ili kamo spada.[2]“

I tako je narodna poviest stekla u tom družtvu posebno gojilište. Družtvo je već 1. listopada 1850 držalo svoju prvu glavnu skupštinu, te je za kratko vrieme brojilo 258 članova uz godišnji prinos od 2 for. Imućniji rodoljubi žrtvovaše i više; tako srbski knez Mi-

[1] Arkiv I, predgovor.
[2] Arkiv II, 438.

Digitized by Google

hajlo Obrenović i Ambroz ml. Vranicani po 100 for. Načelnikom družtva bi Ivan Kukuljević S., tajnikom A. T. Brlić. Svrha družtva je „iztraživanje, odkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvarih, koje se na život i historiu našega naroda protežu; za to će družtvo iz sve snage nastojati, da izvede na vidčlo i da sačuva od propasti sve izvore pověstnice jugoslavenske, te ovako položi temelj kritičkomu obradjivanju historie našega naroda.“ U tu svrhu će družtvo obratiti osobitu pozornost na kronike (ljetopise), na starinske zakone i statuta, na listine, na stare urbare, račune, měre, trgovačka pisma, na rodoslovja, na rukopise umrvših domaćih spisatelja, na dopise slavnih muževa i žena, na životopise zaslužnih muževa, na opise pojedinih pokrajina, priedjela, župa itd., na umotvorine, na proizvode srednjega vieka, na obraze slavnih muževa, na opise običaja narodnih, na pučke pripoviesti, poslovice i pjesme s napjevi, na bajoslovje, na domaći kućni obrt i zanimanje puka, na historijsku bibliografiju. Uz to obradjivati će poviest.[1]

Kako se odavle vidi, družtvo si je nametnulo dvostruku zadaću: iztraživanje i izdavanje spomenika za poviest i obradjivanje poviesti. Obseg djelatnosti družtva ostao je onaj, koji si je ilirsko doba za književnu radnju u obće odabralo bilo; družtvo naime nije svoju radnju stegnulo na samu hrvatsku poviest, nego ju je namienilo i poviesti ostalih jugoslovjenskih plemena. I u pogledu na grane poviesti zadatak družtva bijaše obsežan, jer si je preduzelo izpitivati takodjer starine, dakle u svoj djelokrug povuklo i arheologiju, i jer se je osvrnulo takodjer na život pučki i na prastare uspomene u njem sačuvane.

Iztražujući izvore za poviest družtvo je obratilo pažnju na arkive i knjižnice domaće i inostrane. U tu svrhu ne samo da je dalo prepisivati takove spomenike, nego je izašiljalo takodjer svoje pouzdanike, da jih iztraže. Tako je izaslalo svoga načelnika I. Kukuljevića godine 1851 na put u Štajersku, Kranjsku, Istru, otok Krk i Mletke; godine 1854 u Ljubljanu, Dol, Beč i Mletke; godine 1854 u Dalmaciju; a god. 1856/7 na veliki put kroz Dalmaciju u Italiju, gdje je posjetio Brindisi, Bar, bližnje slovjenske naselbine, Napulj, Monte Cassino, Rim, Fiorencu, Bolonju i Mletke, svagdje navraćajući se u arkive, knjižnice, galerije, crkve itd. i bilježeći rukopise, umotvorine, starine, na našu se historiju odnoseće.[2] Tako je na dalje godine 1853/4 poslalo M. Sabljara u Dalmaciju, ponajviše da

[1] Ondje str. 237—8, iz pravila.
[2] Arkiv II, 443, sl. III, 334 sl. IV, 305 sl.

Digitized by Google

sakuplja i nabavlja rukopise, knjige i starine.[1] I drugim se je načinom družtvo brinulo oko sakupljanja gradje. Ono je naime i preko oblasti i na pojedince razposlalo u sviet pitanja, tičuća se ponajviše starih spomenika, umotvorina, pripoviedaka o davnom vjerovanju, bajka itd.[2] te izazvalo odgovore na nje; a podjedno probudilo zanimanje širjega občinstva oko narodnje prošlosti.

U savezu s ovom brigom družtva oko prikupljanja gradje stoji takodjer nastojanje njegovo oko historijske bibliografije, i to kako glede rukopisa tako i glede tiskanih knjiga. Tim je družtvo htjelo dati iztraživaocem pregled ciele historijske gradje, da znadu, gdje ju tražiti mogu i imadu. Ovamo spada uz pojedine opise rukopisa nalazećih se u Beču, Pešti, Mletcih, Dubrovniku, Ljubljani, uz popis starijih i novijih povjestničkih djela[3], Valentinellova „Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro" (sa supplementom, Zagreb 1855 i 1862), u kojoj je navedeno 2785 radnja i priloga; za tim Kukuljevićeva „Bibliografia hrvatska" (Zagreb 1860, 1863) sa 2963 broja. Koliko i jesu ova djela, kano prvienci u toj grani, nesavršena, mogu služiti kano vrstna pomagala književna.

Prelazeći na pobliži opis književnoga rada družtvena navesti ću najprije objelodanjene po njem *izvore,* i to one u svojem organu „Arkivu", onda one naposeb izdane. U „Arkivu" izadjoše na svjetlo: a) za *političku historiju hrvatsku* sliedeći *ljetopisi:* hrvatski vatikanske knjižnice po Kaletićevu priepisu (I, 1 sl.), koji je donjekle samo prievod popa Dukljanina historie de regno Slavorum[4]; za tim „kratki ljetopisi hrvatski" (IV, 30—48) pisani glagolicom, većinom kratke bilježke suvremenih dogodjaja od Fr. Šimuna Klimentovića, Fr. Šimuna Glavića i popa Andrije Istrijanina, te talijanski pisani XVI. stoljeća po Lucićevu priepisu; napokon „chronicon breve regni Chroatiae Joannis Tomašić minoritae" takodjer XVI vieka uz starije njeke podatke (XI, 13—34). Ovamo možemo pribrojiti diarie M. Sanuda (V, 1. VI ciela, i VIII 1 sl., XII, 257) od god. 1496 do 1528 po priepisu Valentinellovu iz rukopisa mletačkoga, te memoire Balt. Patačića i gr. Adama Oršića god. 1691—1814 (X, 225 do 318). Uz ljetopise priobćene su *izprave:* odnoseće se na otoke Krk, Cres i Osor (I, 55), spomenici hrvatski za habsburžke dobe (II, 49) god. 1526—1712); listine iz napuljskoga arkiva (VII, 5)

[1] Arkiv III, 339 sl.
[2] Arkiv I, 216, 241. VII, 348. XII, 166.
[3] Arkiv I, 1703, 203. II, 212, 221. V, 139, 164.
[4] Novo izdanje dra. I. Črnčića u Kraljevici 1874.

Digitized by Google

od 1270—1407 god. pisma Ivana Lučića (IV, 126) i Nikole i Petra Zrinskoga (VIII, 204). b) Za *crkvenu poviest:* pismo ljubljanskoga biskupa Tome Krena god. 1628 o pokatoličenju uskoka (II, 127), bulla pape Urbana VIII za ilirski zavod u Loretu (II, 90). d) Kako je družtvo preuzelo zadatak gojiti historiju jugoslavenskih plemena, obazrelo se je takodjer na bosanske, srbske i bugarske izvore. U tom pravcu priobći srbski Brankovićev ljetopis po lat. prievodu Fr. Pejačevića (III, 1), žitje Stjepana dečanskoga po Hilferdingovu priepisu (IV, 1), više listina srbskih, bosanskih i dubrovačkih cirilicom pisanih (VIII, 193), regesta za bosansku poviest od 914—1478 (II, 1), izvornih listina bosanskih (II, 35), oporuku kneza Gjure Crnovića god. 1499 (II, 41), dopise Save Petrovića i J. Radonića s Dubrovnikom (III, 133); znamenito slovo presv. Kozme, Bugarina, o Bogomilih, po Hilferdingovu priepisu (IV, 69) i dvie grčke listine o sjedinjenju grčke i srbske crkve, na hrvatski prevedene (IV, 299). c) Za *historiju prava* objelodani: zakone grada Zagreba od 1242 do 1429 god. (I, 186), statut senjski god. 1388 (III, 141), statut krčki god. 1388 (II, 277), statut poljički (V, 225); onda znameniti razvod istrijanski (II, 227), razvod Mošćenice i Kožljaka god. 1395 (II, 308), razvod Bakra, Grobnika i Trsata god. 1455 (II, 311), razvod Zrinsko-Frankopanskih zemalja (II, 313), naredbe kaptola senjskoga god. 1380 i modruškoga god. 1589 (II, 79, 86), izprave razjasnjujuće stare hrvatske sudove (I, 203) i parbe (II, 327); napokon trgovački ugovor izmedju Mletčana i senjskih knezova god. 1408, 1455 (VII, 149). f) Za *historiju literature i umjetnosti:* izvodi iz rukopisa glagolskih i cirilskih, medju kojimi imade sredovječnih apokrifa (IX, 65), dopisi Baričevića, Mikloušića, Kristianovića, Kopitara i Šafařika, zanimivi za prve početke našega književnoga prieporoda (XII, 51); dragocjenosti i umjetnine knezova Zrinjskih u Čakovcu (I, 155); krst cara Stjepana Dušana (II, 467). Malo ne sve ove izvore objelodani prerevni družtveni predsjednik, kojega su podpomagali I. Mažuranić, M. Mesić, pok. biskup M. Ožegović, dr. A. Starčević, moja malenkost, I. Macun i dr. P. Matković. Izvan arkiva izadje troškom družtva uredjen njegovim predsjednikom I. Kukuljevićem „*codex diplomaticus* regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“ u dva diela, prvi s izpravami od 503—1102 (Zagreb 1874), drugi s izpravami od 1102—1200 god. (1875) i nadpisi one dobe na koncu svakoga diela. Uza sve nedostatke, koji su kod prvoga pokusa neizbježivi, ovaj „codex“ je dragocjeno blago za hrvatsku poviest do konca XIII. vieka. Ne manje znatno, a za jezik znatnije, je drugo djelo

Digitized by Google

istoga družtvenoga predsjednika: *„Listine hrvatske"* (1863) sa 352 izprave ponajviše glagolskim ali i cirilskim i latinskim pismom od 1309—1599 godine. — Kritika texta gojila se u ovo doba u predgovorih k izdanjem historijskih spomenika. Manje je učinjeno za kritiku samih spomenika. Ovamo mogu se pribrojiti moje dvie razprave o žitju sv. Cirila i Metoda (IV, 98) i o poslanici pape Hadrijana II. (IV, 281), te I. Kukuljevića o godini Trpimirove listine (XII, 111).

Uz historičku priobćilo je družtvo takodjer nješto *arheologičke* gradje. U odgovorih na pitanja o tragovih starinskih ostanaka nalaze se opisi davnih spomenika, koji su se u različitih krajevih sačuvali. Osim toga I. Kukuljević navodi u posebnom članku starine u Zagrebu i njegovoj okolici, od kojih one u Trnavi opisuje Lj. Hrvoić (XII, 157). Isti predsjednik iznosi i tumači olovnu tablicu sa slikom nadjenu u Sisku, pečat cara Dušana i bana Ostoja, zlatnu medalju s brnjicom, srebrni zaponac (III, 347); grobni spomenik Vekenege u Zadru iz XI. vieka (V, 131), te krstionicu, kako misli, od vremena zahumskoga kneza Višeslava iz IX. v. (IV); a u svojih putopisih svagdje se osvrće na stare spomenike po Hrvatskoj i Dalmaciji. O. Martin Nedić priobći mnoge starine iz Bosne (IV, 142), a Stjepan Verković iz Macedonije (IV, 163); od bosanskih zanimivi su stečci sa slikami; maćedonske spadaju u grčku, rimsku i sredovječnu srbsku epigrafiku. I u pojedinih člancih razpravlja se mjestimice o starih spomenicih. Za numismatiku staro-dalmatinsku pridonio je prilog prof. S. Ljubić (II, 169) opisujući starodavne pjeneze otoka Hvara, Visa, Korčule, Brača, Eraklee, Dimala i Daorsa i popraćujući jih grčkimi nadpisi, koji su ondje nadjeni.

Uz gradju za poviest gojilo je družtvo takodjer historijska *samostalna iztraživanja,* te jih *u pojedinih monografijah, razpravah i člancih* priobćivalo u svojem organu. Ovamo spadaju: a) razprave *za državnu i crkvenu poviest:* od I. Kukuljevića: Ilirske porodice u mletačkom plemstvu (I, 38), ilirski zavod sv. Jerolima u Rimu (I, 105), dogodjaji Medvedgrada kod Zagreba (III, 13) s mnogimi neizdanimi listinami, Hrvati u tridesetgodišnjem ratu (XII, 1); od mene nacrt jugoslovjenske poviesti do IX. vieka (IV, 235), kano uvod u moje djelo o sv. Cirilu i Metodu; dva članka o postanku i uredjenju vojničke krajine, jedan od Luke Ilića O. (V, 101), drugi od M. Stojanovića (VII, 72); od A. Pernara o hrvatsko-kranjskoj malobratskoj državi sv. Križa (IX, 55). Amo ima se uvrstiti takodjer latinski pisana Mikocijeva poviest banova do XIV. vieka (XI,

Digitized by Google

1). b) razprave i članci *za književnu poviest,* kano što od I. Kukuljevića: Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. vieka (I, 121)' i obširna monografija o hrvatskih s ove strane Velebita književnicih u prvoj polovini XVII. vieka (IX, 152. X, 1), gdje se razpravlja o životu i djelih bogoslovaca: Antuna Vitelića, N. Krajačevića (Sartorius), P. Ljubića, N. Galovića, A. Katarine Frankopanke, i jezikoslovaca: I. Belostenca O., I. Habdelića; pjesnika latinskih: N. Istvanfija, M. Briglevića, M. Čehovića, Stj. Berislavića, I. Krušelja, I. Jaskaja, I. Sakmardija, Kr. Kalmandija, Lj. Bedekovića i J. A. Gladića, hrvatskih: A. Georgičevića, D. Grozdeka, P. Jančića, G. Jurjevića, Petra gr. Zrinskoga i M. Magdalenića; povjestnika: N. Istvanfija, N. Stepanića Selničkoga, P. Jagustića, I. T. Marnavića, F. Glavinića, B. Vinkovića, R. Levakovića, P. Petretića, J. bar. Ratkaja, I. B. Gladića, K. Kupinića, I. Despotovića, F. Ladanija i I. Patačića; geografa i topografa: Stj. Glavača, S. Glavinića, J. Ratkaja; socialno-političkih pisaca: J. Križanića i Nik. gr. Zrinjskoga; pravoslovaca B. Dvorničića (Napuly), Iv. Kitonića i G. Malečića; hrvatsko-magjarskih književnika: Ivana bar. Draškovića, Grgura Peteva Gerženskoga i Ivana gr. Draškovića; napokon navode se kano „sumnjivi" pisci: J. Brozović Selčanin, Ivan Vranić i N. Tudorović. Dodatak sadržaje 45 priloga za objašnjenje života i radnja ovih književnika. Monografija je puna historijske gradje. Pitanje o postanku glagolice, koje je osobito Šafařikovimi iztraživanji potaknuto, hrvatskomu je čitalačkomu občinstvu objašnjeno ruskom, a na hrvatski Ivanom Mažuranićem prevedenom razpravom slaviste Sreznjevskoga (IV, 111). c) *životopisi,* sastavljeni I. Kukuljevićem umjetnika Julija Klovija (II, 129), Lucijana Vranjanina (III, 241), Trifuna Kokoljića iz Perasta (III, 253) i Frid. Benkovića (IV, 136); Franjom Žuželom Andrije Dudića (II, 98), Fr. Carrarom povjestnika dalmatinskoga Ivana Katalinića (II, 71), Stjepanom Ljubišom crnogorskoga vladike Petra Petrovića Njeguša (II, 209) i J. Jarcem Janeza Purhara (V, 136). U tih se životopisih obazire manje više na suvremenu poviest, te se pribire gdješto i nova gradja. d) Takovu gradju sadržavaju i gdjekoji članci, u kojih se opisuju *pojedini predjeli i mjesta;* kano što u Hrvatskoj: okolica žumberačka od N. R. (VII. 178) i Žumberak od P. Hicingera (V, 218); nadalje o Rakovcu od L. Matošića (V, 341); u Slavoniji: opis požežke županije od dra. A. Pavića (II, 423) i Sriema od I. Okrugića (IV, 201) i M. Stojanovića (IV, 178. V. 189); u Dalmaciji: opis Lovreča i Sinja od S. Milinovića (V, 206. VII, 129), poviest okružja

Digitized by Google

makarskoga od J. Kadčića P. (VII, 92); u Sloveniji: opis goričkoga kotara od S. Kociančića i Rutara (III, 173). e) Mješovite su sadržine *odgovori na pitanja,* koja je, kako spomenusmo, družtvo razaslalo bilo; a na koja su odgovorili: za Hrvatsku i Slavoniju: M. Stojanović (I, 216. II, 344), dr. A. Pavić (II, 339), I. Okrugić (II, 406. III, 314), J. Lalić (II, 411), M. Dimitrijev (IV, 191), M. Novak (VII, 189), Gj. Deželić (192), B. Lorković (233), M. Valjavec (249), B. Modrušić (260), M. Kombol (325), mladež biskupije križevačke (329), I. K. Švrljuga (XI, 224), D. Medić (232), dr. Praunsperger (237), J. B. Žumberčanin (240), R. Lopašić (263), I. Mamužić (268), M. Ratković (XII, 121), A. Bogetić (128), J. Antončić (134), J. Valetić (149), A. Mihoković (153), i Sl. Mařik (151); za Dalmaciju: dr. Fr. Carrara (II, 325), A. Grubišić (III, 321), P. Kadčić P. (V, 321), Pivčević (XI, 265); za Sloveniju: Stj. Kociančić (III, 259), T. Ruttar (310), J, Humec (XI, 234), G. Križnik (254. XII, 142) i J. Potepan (XI, 261); za Bosnu: M. Nedić (VII, 321), napokon za Bugarsku: D. E. Šišman (VII, 316). Odgovori su dakle pošiljani bili malo ne iz svih zemalja slovjenskoga juga, najviše dakako iz Hrvatske i Slavonije, onda Dalmacije; ali i Slovenija se liepo odazvala. Gradja u tih odgovorih je veoma raznolika: opisuju se mjesta i priedjeli, njihove znamenitosti i starine, pučki običaji i predsude itd. U opis nar. običaja spada još prilog I. Kukuljevića o nar. običajih kod Bugara (VIII, 233), i Luke Zoreta o ribarenju u dubrovačkoj okolici (X, 221). f) Na temelju pučkih priča sastavljeni prilog k slovjenskomu *bajoslovju* možemo navesti samo jedan, a to je od I. Kukuljevića „Vile“ (I, 86). Ako ne u bajoslovje, a to spada u pučko vjerovanje prilog od g. 1699 pod naslovom: „Razvidjenje vrhu ukazanja duše pok. biskupa senjskoga Jacinta Dimitra“ (II, 320),

Ovo je kratki pregled privrede družtva za poviest i starine sve do god. 1875, dakle tečajem 25 godina. Ono može obzirom na svoja umna i novčana sredstva ovom privriedom na polju domaće historiografije svakako zadovoljno biti; a hrvatski narod dužan mu je zahvalnost za trud oko obradjivanja njegove prošlosti, tim više, što ga je ovim putem bodrio u doba, kada mu je tudjinština stala poplaviti sav javni život. Najveća pako zasluga za taj uspjeh ide neumornoga mu predsjednika I. Kukuljevića, prvoga i glavnoga pokretača u toj grani znanosti u dobi od 1850 do 1866 godine. On je prvi poslije god. 1835 hrvatsku historiografiju prenio na naučnu

Digitized by Google

podlogu, iznoseći na svjetlo povjestne spomenike i osnivajući povjestna iztraživanja na izvorih.

Do godine 1861 sav je skoro književan život usredotočen bio oko historičkoga družtva. Što je od umnih sila preostajalo, radile su na polju školske književnosti, dokle je hrvatski jezik nastavnim bio, i nješto oko dnevne knjige. God. 1854 izadje na svjetlo 30 hrvatskih knjiga, a od ovih 18 školskih, sliedeće pako godine samo 15, od kojih 5 školskih. Dnevna književnost, pošto je neodvisnomu „slavenskom jugu“ (1848—50) i „jugoslavenskim novinam“ (1850) život prikraćen bio, bijaše ograničena na službene „narodne novine“, koje bi kadšto u podlistku donosile i poučne članke; na poučno-zabavni tjednik „Neven“ (1854—58), na matičin organ „Kolo“, koje presta god. 1853 s X. knjigom, na „gospodarske novine“, na „katolički list“, i na kratko-životnji „Pravnik“ (1853). Od ovih časopisa najviše priloga za poviest i književnost donosio je „Neven“. K ovim periodičkim spisom nadodjoše u to doba još zabavnik „Leptir“ u dva tečaja god. 1859 i 1860, na dalje školska izvješća, u kojih su objelodanjene i historijske razprave ponajviše od mladjih učiteljskih sila, izučenih na austrijskih sveučilištih u Beču i Pragu. Više ovih razprava pokazuje, da su jim pisci spremniji za samostalna iztraživanja od starijih predšastnika, kojih nije toliko škola, koliko vlastiti trud uveo u hram znanosti. Godinom 1861., koja opet uvede hrvatski jezik u javni život i u učionu i dade oduška narodnim, dotle skučenim čuvstvom, nasta i na polju književnosti življi pokret. Nasta imenito veća radinost na polju dnevne, liepe i poučne književnosti; a kako bijaše na dnevnom redu pitanje o državopravnom položaju Hrvatske, koji se imao iznovice ustanoviti, taj se pako položaj imao prisloniti na historijsko pravo, donosili su novi časopisi i sbornici takodjer članke i razprave iz narodne poviesti. Takovih se nalazi u „Pozoru“, Narodnih Novinah, Domobranu, Svietu, Karlovačkom věstniku (1861), Glasonoši (1861—5), Naše gore listu (1861 sl.), Slavoncu (1863—5), zabavniku i koledaru „Dragoljubu“ itd. Ako je u ovih sbornicih poviest uzgredice i prigodice njegovana, to joj novi „za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti časopis „Književnik“ (1864—6, tri knjige) posveti posebnu pažnju i ustupi posebno mjesto. „Književnik“ bijaše njekim načinom predteča „Radu“, pak mu bijaše i zadatak prikupiti oko sebe sve domaće znanstvene sile, koje su se imale ogledati na poprištu akademije. S toga i završi svoj život, čim akademija započe svoju

Digitized by Google

radnju. I u ovoj dobi objelodanjeni su prilozi za poviest ponajviše u tih zbornicih, a manje u posebnih knjigah.

Bez obzira na to, gdje su poviestne radnje izašle, navesti ću sada, što je poslije god. 1850 *izvan publikacija historičkoga društva,* o kojih se je već govorilo, objelodanjeno, budi u posebnih knjigah, budi u sbornicih.

Ako se najprije osvrnemo na izdanja *izvora* za poviest, ide svakako priednost po obsegu i sadržini sbornika I. Kukuljevića: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (Zagr. 1861—2) u dva diela, kojih prvi sadržaje izprave počam od Trpimirove listine do 1796 godine, kojimi se pravna poviest Hrvatske razjasnjuje, drugi pako zaključke hrvatskih i ugarskih sabora. što u cielini a što u izvodih, koji državno pravo hrvatsko utvrdjuju. Ovaj je sbornik izazvan bio političkimi prilikami, koje su poslije listopadske diplome nastale u Hrvatskoj, te je mnogo k njihovu razbistrenju doprineo.[1] A. T. Brlić objelodani u Kolu VIII, 81 deset hrvatskih pisanih starih listina iz XVI. i XVII. vieka. Mnogo listina spadajućih na Hrvatsku objelodani dr. Janko Šafařik u Glasniku srbske slovesnosti u Biogradu (knj. X, XI, XII. 1858—60), koje izpisa iz mletačkoga arkiva, a spominjemo jih ovdje samo kano dopunjak ove razprave. A. T. Brlić sabra u knjizi: „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen (Wien 1854) podatke za poviest tih ratova. Ponješto je uradjeno i za kritiku izvora. Ovamo spadaju moja iztraživanja pod naslovom: Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka[2], gdje sam uz biografijske uvode izpitao historijsku vriednost dotičnih djela Konstantina Porphyrogenete, popa Dukljanina, t. zv. hrvatske kronake, Tome arcidjakona spljetskoga, Miha Madia, Ivana arcidjakona spljetskoga, bezimenih izvjestitelja o obsjednuću Zadra, Pavla Pavlovića Zadranina i Spljećanina a Cutheis.

I ovo drugo doba naše historiografije iznese što kraće što obširnije pokuse oko cjelovite ili dielomične poviesti hrvatske. Ivan K. Tkalčić napisa za pučke učitelje „hrvatsku poviestnicu“ (Zagreb 1861) po Luciću, Krčeliću itd. od dolazka Hrvata do 1861 godine.[3] Prof. S. Ljubić nacrta „Pregled hrvatske poviesti“ (Rieka 1864)

[1] Ovim se je izdanjem poslužio dr. B. Šulek u djelu: Naše pravice. Zagreb 1868, gdje su pojedine izprave uz prievod popraćene razjasnjujućimi jih bilježkami. U II. dielu nastavljaju se spomenici do 1868 god.

[2] Književnik I, 36. II, 37.

[3] V. moju ocjenu u Književniku I, 133.

Digitized by Google

kano dio „ogledala književne poviesti jugoslavenske“. Uz porabu predjašnjih izvora Ljubić se posluži svojimi priepisi i izvodi iz mletačkih arkiva i knjižnica, te je njegov „pregled“ u toj česti još danas upotrebljiv i koristan svim, koji nisu imali prilike upoznati se s mletačkimi vreli. Prošlost jedne znatne česti Hrvatske u crkvenom pogledu prikazuju „Poviesti biskupija senjske i modruške ili krbavske“ od prof. M. Sladovića (Trst 1856), izradjene ponajviše po Farlatiu, a popunjene izpravami senjskoga biskupskoga arkiva, kojih su njeke podpunoma, druge u izvodih priobćene, te jedine daju njeku cienu dielu inače neprobavljenu. Razpravlja se u gl. VIII i IX takodjer o knezovih Frankopanih i Zrinjskih.[1] Prošlost otočke pukovine nacrta (1851—3) umirovljeni četnik Fr. Bach (Karlovac); a tako i onu ogulinske P. Rusan (Beč 1852).

Obilnije su *monografije, razprave, članci* o pojedinih dobah, dogodjajih, osobah, mjestih ili smjerovih duha i uma. Znatniji ove vrsti prilozi jesu: a) *za političku historiju,* i to predhrvatske dobe: S. Ljubića o Diomedu ilirskom po starogrčkih predajah[2] te o staroj Mursi (Osieku) prof. J. Schallera[3] — nadalje za stariju hrvatsku poviest prof. V. Křižeka o pradomovini, razseobi i prvom razvitku slovjenskih plemena, uključivo i Hrvata[4], pak A. T. Brlića životopis kralja Petra Kresimira[5]; — onda za poviest potonjega srednjega vieka: prof. S. Ljubića o zavojevanju Zadra (1202—4) po križarih[6]: navlastito liepe monografije I. Kukuljevića: Borba Hrvata s Mongoli i Tatari (Zagreb 1863), u kojoj se tatarska provala u Hrvatskoj na temelju listina, kojih je 16 u dodatku preštampano, potanko opisuje sa svimi posljedicami za narod i zemlju, i prof. Fr. Bradaške o posljednjem Arpadu Andriji III obzirom na Hrvatsku[7]; te prof. M. Mesića: Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka[8], izradjena po vrelih i s mnogimi novimi podatci i resultati; a može se ovamo prisloniti i moja razprava ob odnošaju srbskih despota i doseljenika naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj[9] —

[1] Napisao sam ocjenu u onodobnih „Nar. novinah“.
[2] Književnik III, 496.
[3] Program osiečke gimnazije god. 1859.
[4] Program varaždinske gimnazije 1857.
[5] Kolo VIII, 108 (1851).
[6] Program osiečke gimnazije 1862.
[7] Program zagrebačke gimnazije 1858.
[8] Književnik I, 401. II, 61, 195.
[9] Ondje II, 476.

Digitized by Google

napokon za novu i noviju poviest: S. Ljubića „Vladanje mletačko u Rieci“ (1508—9)[1] po mletačkih izvorih; moja razprava o obrani hrvatsko-slavonske granice[2], „Banovanje Jurja Zrinskoga od A. B. (Neven 1854 br. 42), Obrana grada Kisega 1532 od R. Lopašića (Glasonoša 1864), Ilićeva: Gradiščani u sedmogodišnjem pruskom ratu[3]; M. Stojanovića: Križarska vojna na Turke.[4] b) *Za crkvenu poviest:* prije svega djela o sv. Cirilu i Metodu, naime M. Mesića „Život sv. Cirila i Metoda“[5], moje posebno djelo „Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda“ (Zagreb 1859), u kojem se u prvom odsjeku crta poviest jugoslovjenska do IX. vieka, a u drugom život sv. apostola slovjenskih; ove obe radnje bile su potaknute novimi iztraživanji slavnoga P. Šafařika i novo-odkritimi izvori slovjenskimi; mogu se pako smatrati kano uvod i u hrvatsku crkvenu poviest osobito gledom na slovjensku službu božju. Po ovih radnjah sastavljena je knjižica Tkalčićeva: Na uspomenu 1000-godišnjice sv. Cirila i Metoda (1863). Članak B. Šuleka: kratka poviestnica nadbiskupije zagrebačke, prabiskupi dalmatinsko-hrvatski, i članak Milana Dmitrieva: Biskupija križevačka[6], crta u pregledu prošlost ovih dviju hrvatskih biskupija. Temeljita je i na izvorih osnovana radnja N. Horvata o zagrebačkom biskupu Dmitru I., u kojoj se izpituje, da li je on kano zagrebački biskup grimizom zaodjenut bio.[7] Opatija u Topuskom predmetom je posebne razprave I. Kukuljevića.[8] c) *Za historiju književnosti, umjetnosti i prosvjete.* Nastavljano je i u toj dobi izdavanje dalmatinsko-dubrovačkih hrvatskih pisaca, te su imenito izdani: Ign. Gjorgjića uzdasi Mandaljene pokornice (Zagreb 1851) i pjesni razlike (1855), M. Vetranića: Hekuba i posvetilište Abramovo (Zagreb 1853), pjesni Dinka Ranjine (1850), Gjone Palmotića Kristiada (1852), Ivana Š. Gundulića: Suze i tužbe Radmilove (Kolo IX, 1—35); Šimuna Budinića pokorni psalmi Davidovi (Rieka 1861), te Fr. Perkova Sorkočevića Vćće Potomanjsko, Vladislava Minčetića Radonja i Radmilove tužbe ćć Zorke vile, Gjorgjićeve začinke, Burežićeva tužba, Paše Primoevića pjesan Korču-

[1] Izvěstje kr. gimnazije riečke 1865.
[2] Književnik III, 510.
[3] Slavonac I (1863). 410 sl. II (1864) 61 sl.
[4] Glasonoša 1861, br. 15—18.
[5] Program zagrebačke gimnazije 1854.
[6] Neven II (1853), br. 18. IV. Kat. list 1857, br. 1—3.
[7] Iz Kat. lista preštampana. Zagreb 1856.
[8] Književnik I, 78.

Digitized by Google

lana Dubrovčanom i Tripete Kotoranina svčtovanje Korčulanom i pjesni od Fioke, Vlaha Squadra Maćića i Čavalića, Frana Š. Getalda pjesan (Runje i pahuljice. Zagreb 1866—8), sve trudom Fr. Kurelca; Karnarutića „Vazetje Sigeta“ od V. Gaja, Palmotića „Natječanje Ajača“ (Niz bisera jugoslav. Zagr. 1863); Došena aždaja (D. Starčević. Zagreb 1865). Osobite si je za izdanje starih pisaca zasluge stekao I. Kukuljević, objelodanivši ne samo djela Dinka Zlatarića (knj. III. Zagreb 1852—3) i veliki I. Kavanjina pjesmotvor „Bogatstvo i siromaštvo“ (1861) nego i izbor pjesničkih djela svih po redu pjesnika XV. i XVI. vieka, počam od M. Marulića, ponajviše iz starih rukopisa. Tuj se najprije opisuje život pisca, onda navode se djela njegova, pak odlomci iz njih. Tako se poslije Marulića govori o Šišku Menčetiću, M. Krištičeviću, Š. Klemenoviću, Gjori Držiću, I. Papaliću, I. Martinčiću, H. Lučiću, N. Matuliću, Fr. Božičeviću, M. Vetraniću, P. Hektoroviću, N. Gazaroviću, N. Dimitriću, Stj. Gučetiću, A. Čubranoviću, M. Cabogi, P. Zoraniću, P. Gregorianiću, A. Baffu, N. Nalješkoviću, M. Burešiću, M. Pelegrinoviću, J. i H. Bartučeviću, M. Držiću, V. Vodopiću, I. Vidaliu, P. Divniću, J. Parožiću, M. Buniću Babulinoviću, M. Galjazoviću, B. Tudizu, S. Mišetiću Bobaliću, M. Mažibradiću, M. Matuliću, Menčetiću, Fr. Burinu Lukareviću i Budiniću Šimi.[1] Uz ovu gradju za književnu poviest obradjene su i pojedine česti njezine. Pitanja o književnih radnjah prvih prosvjetitelja Slovjenstva i o njihovu izumu pisma, koja su se kod svih Slovjena poslije 1850 toli živahno razpravljala, zanimala su i naše književnike. O glagolici i cirilici, i o njihovu uzajamnomu odnošaju, razpravljao sam ja na temelju Šafařikovih radnja u djelu „Slovjensko pismo“ (Zagr. 1861), koje može se smatrati nastavkom spomenutoga djela moga o Cirilu i Metodu. O početku slovjenske književnosti govori druga razprava moja: Književan rad sv. Cirila i Metoda[2]; na koju se prislanjaju razprave V. Jagića o evangjelju u slovenskom prievodu, i M. Mesića o hrv. glag. službi božjoj sv. Cirila i Metoda.[3] Kakova je sudbina slovjenski jezik zadesila u Hrvatskoj, pokazuju radnje Ivana Brčića, osobito njegovi „Ulomci sv. pisma“ iz glag. rukopisa hrvatskoga roda (Prag 1871 sl.). I za glagolsku paleografiju hrvatsku znatan je Brčićev

[1] Od M. Marulića do J. Paružića izdano je u Nevenu, i odavle napose pod naslovom „Stari pjesnici Hrvatski“ u dva svezka. Zagreb 1856—1858. Ostalo u Književniku I. i II. knj.

[2] Tisućnica. Zagreb 1863, str. 3 sl.

[3] Ondje.

Digitized by Google

„Bukvar“ (Prag 1860); pak se ovamo može pribrojiti i glagolski nadpis baščanski u sv. Luciji, koji je objelodanio najprije dr. Ivan Črnčić uz tumač i opazke (Književnik II, 8). Našoj školskoj omladini namienjeni su Jagićevi „priměri starohèrvatskoga jezika“ (Zagr. 1864) uz kratak ali razgovietan historičko-literarni uvod. I V. Babukić očitovao je svoje mnienje o postanku glagolskih pismena[1]; a Antun Mažuranić poda „kratak pregled stare literature hèrvatske.[2]“ Nadalje ocjenjivani su pojedini pisci i pojedina djela njihova; tako je A. Veber ocienio Gundulićeva Osmana (1854), Fr. Petračić Dinka Ranjinu[3], Fr. Iveković i V. Jagić „adrianskoga mora sirenu od P. Zrinskoga[4]“, negovoreći o sličnih ocjenah kod izdanja pojedinih djela književnih i mimoiduć „čitanke“, u kojih su uz štiva dodane biografske i književne crtice. Ali uz ove historijsko-literarne odlomke iznese nam ovo doba još i podpunu historiju literature hrvatske u „Ogledalu književne poviesti jugoslavjanske“ na podučavanje mladeži“ od prof. S. Ljubića (Rieka knj. I. 1864, knj. II. 1865)[5], gdje se navode svi znatniji proizvodi stare i nove književnosti hrvatske, srbske, bugarske i slovenske. Mnoga se zrna za poviest književnosti i prosvjete nalaze takodjer u člancih, sadržavajućih poviest hrvatskih učilišta, kano što gimnazije zagrebačke od A. Mažuranića[6], varaždinske od J. Zadravca[7], požežke od V. Muhe[8], senjske od Stjepana Sabljaka[9], vinkovačke (1853), osiečke od G. Lackovića[10], karlovačke.[11] Za poviest umjetnosti u hrvatskoj zemlji doprinese I. Kukuljević dva liepa priloga: Slovnik umjetnika jugoslavenskih (Zagreb 1858—1860), u pet svezaka“, u kojih se navode obširni životopisi pojedinih umjetnika u svih granah umjetnosti počam od Agapića redom azbučnim do Strahinjića, te se potanko izbrajaju i umjetnine njihove i gdje se nalaze. Šteta, što djelo nije dovršeno, jer podaje mnogo gradje za sustavnu historiju umjetnosti. Drugi je prilog: „Prvostolna crkva zagrebačka“ (Zagreb 1856), gdje se taj

[1] Program zagr. gimn. 1859.
[2] Program zagr. gimn. 1855.
[3] Program senjske gimn. 1862.
[4] Književnik III, 310, 336.
[5] Ocienio V. Jagić u „Književniku“ II, 567.
[6] Program god. 1852.
[7] Program god. 1853.
[8] Program god. 1853.
[9] Program god. 1853.
[10] Program god. 1854.
[11] Program god. 1855.

Digitized by Google

velebni gotički hram opisuje potanko i sudba njegova uz pet sto i više godina pripovieda. Historičkom češću ovoga djela poslužio se Weiss u svojoj monografiji „der Dom zu Agram", koja Kukuljevićevu u umjetničkoj česti popunjuje.[1] d) Za *historiju prava.* Ovdje valja zabilježiti moje „Odlomke iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije" (Beč 1861), u kojih se ustrojstvo države Hrvatske prije sdruženja s Ugarskom na temelju izvora crta. Dosta se gradje za državno pravo Hrvatske nalazi takodjer u saborskih spisih i u velikoj saborskoj adresi od 24. rujna godine 1861; a donjekle je obradjena u mnogobrojnih člancih[2] razpršenih po dnevnicih god. 1860—67. Budi ovdje napomenuto takodjer moje djelo: Rieka prama Hrvatskoj (Zagreb 1867) na obranu prava Hrvatske na Rieku uz obilne dosle neizdane izprave, ponajviše iz zemaljskoga arkiva. Dr. V. Bogišić potaknuo je sa svojom liepom razpravom o važnosti sakupljanja narodnih pravnih običaja kod Slovena (Književnik III, 1. 161. 408) prvi kod nas izučavanje starih pravnih uredaba i nazora u našem narodu. e) Za *biografiju:* Ova grana poviesti obradjivana je i u tom razdobju velikim marom, jer je najpodobnija poticati na požrtvovnost i domoljubje, a i laglja za obradjivanje, pošto se oko jedne osobe usredotočuje. Životopisi razpršeni su ponajviše po časopisih i zbornicih; a njeki su jur spomenuti kod radnja, spadajućih inače u političku, crkvenu i književnu poviest. Kano samostalno djelo te vrsti zaslužuje prvenstvo i svojom sadržinom i obsegom M. Mesića: Život Nikole Zrinskoga, sigetskoga junaka (Zagreb 1866), izradjen povodom tristogodišnjice slavne mu smrti, a izdan troškom „matice ilirske". Ovo djelo, osnovano na izvorih većinom dotle nepoznatih i neizdanih, trajne je vriednosti; pak ga još vrednijim čini, što su na kraju ovi izvori preštampani.[3] O tom istom hrvatskom junaku pisao je za šire čitateljstvo i Slavomil Perok: životopisne crte gr. Nikole Šubića-Zrinj-

[1] Ovdje spominjem članak I. Kukuljevića: Ueber einige Baudenkmale in Ober-Kroatien und Dalmatien (Mittheilungen der k. k. Central-Commission. Wien 1858, 323—7) i „Kroatisch-dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen Königs Matthias Korvinus." Agramer Zeitung 1860.

[2] Ovamo spadaju brošure E. Kvaternika: „Politička razmatranja" (1861—2) itd. i njemačke; onda I. Kukuljevića: Zakoniti odnošaji Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prema Austriji i Ugarskoj. Zagr. 1865. Šulekov: Hrv.-ugarski ustav. Zagr. 1861.

[3] V. moju ocjenu u „Književniku" III, 590, gdje sam nov prilog o smrti Nikole preštampao.

Digitized by Google

skoga sigetskoga (Zagreb 1861). Dosta je podpun životopis glasovitoga njekada zagr. biskupa i glavnoga savjetnika kralja Vladislava II., ugarskoga prabiskupa Tome Bakača od A. T. Brlića.[1] Spominjem nadalje životopise Pavla Skalića i graditelja krasne šibeničke crkve Jurja Matejevića od I. Kukuljevića[2], gr. Petra Zrinskoga i Fr. Frankopana obzirom na urotu njihovu od Radoslava Lopašića[3], koji je i život Tome Bakača nacrtao[4]; životopis R. Boškovića od M(ilana) D(imitrieva)[5], Ivana Fr. Gundulića[6], slavonskoga junaka o. Luke Imbrišinovića[7], Andrije Kačića Miošića od Stjepana Ivičevića i N. M. Špuna[8], Tome Mikloušića od R. Lopašića[9], biskupa Konstantina Stanića od Tada Smičiklasa[10], a da se samo dotaknem životopisa najnovijih književnika: Stanka Vraza (N. g. list 1862, 92), P. Preradovića (1865), Pavla Štoosa, dra. D. Demetra, Fr. Carrare, Ivana Mažuranića, Ljud. Vukotinovića, Ivana Kukuljevića, Mirka Bogovića, Bogoslava Šuleka, dra. Fr. Račkoga, kipara Marka Badovinca, A. Branka Pavića[11] itd., gdje se upliću političke, književne, prosvjetne, suvremene narodne zgode. Ne manje obradjivani su prilozi f) za *mjestopis historijski.* Podpun mjestopis Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Istre sadržaje V. Sabljara „Mjestopisni rječnik" (Zagreb 1866), pokraćeno djelo iz obširnijega, koje je u rukopisu ostalo, a kojega se osnova razabrati može iz članaka istoga pisca: „Bakar i Turopolje" u Književniku I, 495. U rječniku imade uz pojedina mjesta i stariji historijski naziv, ali ne uviek dovoljnom sigurnošću. Ovu granu historije obradjivali su osobito L. Ilić Oriovčanin, I. Kukuljević i R. Lopašić. Prvi opisa historički Staru Gradišku, Bielu Stienu, Raić, Subocki grad, Požegu, Zemun, Kupinovo, Viškovce, Crkvište ili Crkovnik kod Požege[12], onda Kologjvar kod Osieka, Našice, Morović, Raču[13]; nadalje Stra-

[1] Neven 1855, br. 8—13.
[2] Neven 1854, br. 28 i 1855.
[3] Leptir 1861, 113.
[4] Glasonosa 1862.
[5] Neven 1855.
[6] Naše gore list 1861, br. 8.
[7] Slavonac I., 447.
[8] Neven 1854, br. 51. Naše gore list 1861, br. 5.
[9] Glasonoša 1865, br. 12.
[10] Ondje 1865, br. 24.
[11] U Nevenu 1859, Naše gore listu 1862, Glasonoši 1861—2.
[12] Neven 1854, br. 27, 30, 32—4, 1855, 3—7, 13, 31, 33.
[13] Glasonoša 1864, br. 6, 7, 1865 19.

Digitized by Google

žeman, Poljansku, Oriovac, Crnu i Mikanovce.[1] Ivan Kukuljević nacrta prošlost Varaždina (Zagreb 1857), Cetina, Slunja, Ozlja, Samobora, Susedgrada, Drežnika, Senja, Trakošćana, Banije, Krapine. Kalnika.[2] Lopašić prikaza sgode i nesgode Dubovca[3] i Cetina.[4] Ovim se pridružiše S. Ljubić opisom Kotora[5], V. Bečić opisom Drenovca[6], ja opisom Modruša (v. br. 2), Tkalčić opisom Zagreba (nar. nov. 1859) itd. K poznavanju zemlje doprinesoše po koje zrnce putopisi, kano što onaj po hrvatskom primorju (Neven 1854 br. 20) i po Slavoniji iz Vukovara do Siska (ondje br. 27—28); nadalje razprava prof. dra. Matkovića: orografička obilježja balkanskoga poluotoka[7] i njegov „statistički nacrt trojedne kraljevine (1864). Napokon g) kano prilog *bajoslovju* pripominjemo krasnu razpravicu M. Valjavca o rodjenicah ili sudjenicah[8] na temelju pučkih priča; zatim članak „nješto za pričoslovje jugoslavensko[9]“ i „nješto o praznovjerju i predsudah našega prostoga puka“ od M. Stojanovića.[10] Ovamo mogu se pribrojiti i M. Stojanovića: Slike iz domaćega života slavonskoga naroda (Zemun 1857).

Prelazim na historijske radnje *u Dalmaciji i Dubrovniku* u tom drugom razdobju. S one strane Velebita nije se historiografija ravnim korakom kano s ove strane razvijala; produkcija je prema prvomu razdobju manja. Uzrok će biti, što pojedini rodoljubi sudjeluju, kako vidimo, s braćom s ove strane Velebita; zatim što je poslije god. 1860 javni život mnoge sile k sebi pritegao i odvratio jih od književnoga polja. Piše se sveudilj talijanski i hrvatski, ali tako, da ovaj postupice sve to više prodire. Radnje su ponajviše razpršene po časopisih, godišnjacih i prigodnih spisih.[11]

Malo je *izvora* za poviest u samoj Dalmaciji izdano. Sbornici

---

[1] Slavonac II, 189, 190, 285, 557.

[2] Uz Standlove fotogr. slike iz Dalm. Hrv. i Slav. 1870. Leptir 1860, 137. Senj.

[3] Leptir 1862, 162.

[4] Književnik III, 477.

[5] Neven 1851, br. 30.

[6] Glasonoša 1865, br. 15.

[7] Književnik II, 398, 557.

[8] Ondje II, 52.

[9] Glasonoša 1861, br. 18—19.

[10] Neven 1854, 29.

[11] Rivista dalmata, la voce dalmatica u Zadru, annuario dalmatico u Spljetu, Osservatore dalmato, Glasnik dalm. itd. Il rammentatore zaratino, annuario zaratino . . .

Digitized by Google

Taffela i Thomasa[1], dra. Janka Šafařika[2], zatim pojedina djela, objelodanjena u Italiji[3] i Istri[4], sadržavaju dragocjenih pismenih spomenika za poviest Dalmacije; ali nespadaju u okvir ovoga nacrta. Spomen zavrjedjuju regesta iz trogirskoga arkiva kaptolskoga, koja su u časopisu: „La voce dalmatica" god. 1861 priobćena, zatim pisma njekojih znamenitih Dalmatinaca, priobćena M Ivčevićem[5] i G. Ferari-Cupilliem.[6] Gdjekoji spomenik izdan je uz razpravu samu.

Ni *cjelovitom poviešću* ili dielom sadržavajućim veće razdobje poviesti, koje bi osnovano bilo, nemože se dalmatinska historiografija toga vremena ponositi. Luke Svilovića: „Kratka poviestnica Dalmacije" (Zagreb 1861) i „Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermini (Zara 1863)[7]" puke su kompilacije iz ovećih djela. A. Kuzmanić sastavi iz Le-Beau-a poviestnicu slavensku od 485 do 1453 godine (Zadar 1853), S. de Rossignoli nacrta sudbinu Dalmacije pod talijanskom kraljevinom.[8]

Obilnije su historijske *monografije i pojedini članci.* Navesti ćemo znatnije priloge, i to: a) za *crkvenu poviest.* Neumorni o. Donat Fabianić objelodani obširnu poviest dalmatinskih franjevaca (Zara 1863—4) uz mnoge izprave; onda priegled crkvene poviesti dalmatinske. St. Pavlović-Lučić izda Riceputieve „Memorie di cose dalmatiche nella storia della vita di S. Giovanni Orsini, vescovo di Traù" (Zara 1864) s dodatkom regesta.[9] K boljim se radnjam može pribrojiti I. Ferrari-Cupillia: La istituzione dell' arcivescovato di Zara (1856), uz bullu pape Anastasia god. 1154, izvadjenu iz mletačkoga arkiva i Marciane. Isti pisac nacrta poviest templara i hospitalaca dalmatinskih[10], te razpravi i sudbinu crkve sv. Dmitra u Zadru[11] od najstarijih vremena. O starom groblju sv. Stjepana u Spljetu

[1] Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Wien 1856.

[2] Monumenta Serbica veneta. Beograd 1858—60.

[3] U fiorentinskom „Archivo storico italiano."

[4] Tako „Istria" priobći god. 1852: Concordia fra Pirano e Spalato nel 1192.

[5] U zadarskom gimn. programu god. 1857.

[6] Prigodom ženitbe I. Bersa i Filomene de' Medici, Zadar 1860.

[7] Vidi moju ocjenu u Književniku I, 135.

[8] Annuario dalmatico II, 148—64.

[9] Rivista dalmata 1859.

[10] Voce dalm. nr. 25—28.

[11] Ondje 1860, br. 10—12, 15—16.

Digitized by Google

progovori O. Verotti[1], a Gerasim Petranović izpripovieda prošlost sv. rođestvenoga manastira Dragovića u Dalmaciji (Zadar 1859). b) Za *poviest prosvjete* spomenuti G. Ferrari-Cupilli pridonese prilog svojom pomnjivo izradjenom razpravom[2] o učilištih i učiteljih zadarskih u prošlosti, onda razpravu[3] o sredstvih nastave i o zaslužnih u tom pogledu Dalmatincih u drugoj polovini XVIII. vieka; poviest umjetnosti razjasni prof. G. G. Vonbank razpravami o crkvah zadarskih[4] i o njihovoj arhitekturi[5]. Ali u toj grani imade se izvrstno djelo Eitelbergera: Die mittelalterlichen Kunstdekmale Dalmatiens (Wien 1860); pak se može ovdje nuzgredice spomenuti i knjiga Carlotte de Lazeu: Excursion artistique en Dalmatie (Paris 1860), sastavljena po de Fortisu, Wilkensonu, Carrari, Kohlu, Lanzi. Za historiju političku, crkvenu i prosvjetnu imade dosta gradje u prilozih c) za *biografiju* dalmatinsku, koja se je i sada marljivo njegovala. Najobširnije i najpodpunije u toj grani djelo jest prof. S. Ljubića: „Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia" (Beč 1856), sastavljeno po drugih mnogobrojnih. U sastavljanju životopisa plodan je G. Ferrari-Cupilli, od kojega imade se žitja modruškoga biskupa rodom Zadranina Šimuna Begne-Kožičića[6], hrvatskoga bana P. Berislavića (Zadar 1857), članova obitelji Boldù[7], kapetana na ime Nikole (1475), Gianmaria (1587), Filipa (1634—8), Kristofora (1764), proveditora Giacoma (1744) i Pavla (1780), šibeničkoga biskupa Ivana Brčića (Zara 1857), pisca Ivana Tanzlinghera[8], Stjepana Ivačića[9] i dra. Nik. Giaxića[10], viteza P. A. Paravie (1797—1857), osnovatelja zadarske gradske knjižnice[11]; onda od M. Ivčevića životopis profesora i kanonika Antuna Točića (Zadar 1856) i otca Konstantina iz Pasmana (Zadar (1860), životopis Mate Santića od Ivana Danila[12] i životopis dra. Fr. Carrare od dra. A. Ba-

[1] Annuario dalm. I, 178—185.
[2] Program zadarske gimn. 1859.
[3] U djelu: La caduta della Republica veneta. Venezia 1855.
[4] Program zad. gimn. 1857.
[5] Sull' architectura delle chiese di Zara. 1857.
[6] Annuario dalm. I, 61.
[7] Memorie Zaratine . . . Zara 1859.
[8] Annuario dalm. II, 77—103.
[9] Ondje I, 61—86, takodjer od J. Franceschia (87—152).
[10] Program zad. gimn. 1856.
[11] Gazetta di Zara 1859. Posebna knjižica u Zadru 1857.
[12] Osservatore dalmato 1858.

Digitized by Google

jamontia[1], napokon životopis A. M. Kačića od Stjep. Ivičevića prigodom stoljetnje proslave.[2] Može se pripomenuti i životopis Ivana Bovana Mostaranina od G. Petranovića (Zadar 1859) i P. P. Vergeria od Babudera.[3] Uzporedice s biografijom njegovala se takodjer d) *stara topografija* u razpravah i člancih o pojedinih priedjelih i mjestih stare i srednje Dalmacije. Prošlost Makarske i bližega dalm. primorja obuhvaća monografija o. A. Lulića: Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo Littorale ossia Primorje (Spljet 1860), gdje se na kraju dodaje izkaz znamenitih ljudi onoga priedjela; Castella medju Spljetom i Trogirom opisuje C. de Cireneo (Annuario dalmato I, 33). Prof. Danilo priobći, obrazloži i popuni A. Cicarrellia „Saggio sopra la città di Narona.[4] U pojedinih člancih opisuje se prošlost Zadra[5], Šibenika i Spljeta[6], Visa i Hvara,[7] otoka Korčule.[8] Impastari objelodani o Krku otoku „Cenni storici" (Trst 1862). — Manje je uradjeno za e) *poviest prava,* kamo se može uvrstiti razprava Jer. Cindre „dello sviluppo dei comuni in Dalmazia"[9] i hrv. prievod Šafařikova članka o poljičkom statutu (Zadar 1857). O državopravnom odnošaju medju Dalmacijom te Hrvatskom i Slavonijom može se koje razjasnjujuće zrnce naći u člancih, koji su izazvani političkimi dogodjaji poslije listopadske diplome godine 1860, a pisani po N. Tommaseu, J. Danilu, S. Ljubiću, V. Duplančiću, L. Montiu, K. Vojnoviću, Coriolanu de Lucio, V. Miliću itd. Od statuta dalmatinskih priobćen je grbaljski V. Vrčevićem (Pravdonoša 1851).

Dubrovnik ostao je vjeran pravcu prošloga razdobja. Piše većim dielom hrvatski i bavi se svojom prošlošću. U spomenicih objelo-

---

[1] U Spljetu 1854.

[2] Na stoljetnicu. Zadar 1860.

[3] Program koparske gim. 1860.

[4] Program zad. gimn. 1860.

[5] U Dizionario di enciclopedia od G. Moronia. Venezia 1861 vol. CIII. p. 413—16.

[6] Letture di famiglia. Trieste 1857 V, 106—9, VIII, 182—132. O Spljetu takodjer Čudina. Annuario dalm. I, 48—60.

[7] Osservatore dalm. 1853. Letture di famiglia 1859, VII, 156—8. A. Matiaševića: Notizia di Lissa e Lesina (Cronace di scienze. Milano 1858).

[8] Osservatore dalm. 1854. Letture di famiglia 1857.

[9] Program zad. gimn. 1858.

Digitized by Google

danjenih Miklošićem[1] i gr. M. Pučićem[2] zadobi dubrovačka historiografija novo, i to obilno vrelo, za razjasnjenje odnošaja male republike osobito k susjednim jugoslavenskim državam, Srbiji i Bosni; spomenuto pako Thomas-Taffellovo djelo objasnjuje njezine odnošaje naprama Mletkam. Ali ni ovih ni drugih izvora neobradi nitko, te ni ovo vrieme neiznese sustavne, na spomenicih osnovane poviesti Dubrovnika. Velezaslužni književnik knez M. Pučić započe izdavati u narodnom ruhu i prikrojenu historiju Restićevu: Povestnica Dubrovnika (Zadar 1856); ali dospije samo do 1358 godine. M. Messi nacrta u članku „La città di Ragusa fino al 1815“[3] pregledice dogodjaje, koji su se o Dubrovniku zadjenuli, dok je podpao pod habsburžku monarkiju. Političke i pravne odnošaje dubrovačke opisa M. Ban u „zrcalu povjestnice dubrovačke.[4]“ Na prosvjetnu se prošlost Dubrovnika osvrće L. Gjorgjića, piariste, „Saggio sulla coltura intelletuale e morale degli abitanti di Ragusa“ (Beč 1859), razpravljajući najprije o ostancih davne prosvjete u Raugii, onda o javnoj nastavi i o domaćem odgoju osobito u plemstvu dubrovačkom. Životopisom proslavljeni su Toma Ranjina, Marko Kaboga, Maro Getaldić i Gjuro Baljivi od Gjorgja Bana[5]; M. Pučić objelodani uz životopis pjesme M. Bruerevića[6]; zatim „plandovanja Iva Bunića.“ Isti velezaslužni književnik priobći takodjer liep prilog za pravnu poviest iznesav na svjetlo[7] „zakone otoka Mljeta god. 1345.“ P. Franasović opisa narodne običaje dubrovačke[8]; a spomenuti L. Gjorgjić dražestan otok Lokrum[9], A. Kaznačić Rieku (Omblu).[10]

Ovo su znatnije radnje te dobe, koje su one glavne historičkoga družtva donjekle popunjavale.

III.

Naše vrieme. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Čim je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti god. 1867 stupila u život, očekivalo se je od nje, da će ona, koje su prva dva

---

[1] Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Viennae 1858.
[2] Spomenici srbski od 1395—1423 god. Beograd 1858.
[3] Program spljetske gimn. 1857.
[4] Godišnjak „Dubrovnik“ 1850—1.
[5] Ondje.
[6] Ondje.
[7] Ondje 1851, 195.
[8] Ondje 1850.
[9] Beč 1861.
[10] Annuari dalm. I, 198.

Digitized by Google

razreda namienjena iztraživanju historije jezika i cjelokupne prošlosti narodnje, stupiti na čelo naše historiografije, te se je malo ne obćenito priznalo, da se imade zadatak historičkoga družtva na nju prenieti, osobito obzirom na ograničena naša umna i novčana sredstva i obzirom na nuždu znanstvene centralizacije. Pitanje dakle o razpadnuću ili o preobraženju historičkoga družtva postalo je pitanje kratkoga vremena; te kada je ono riešeno u tom smislu, da se jedna grana njegova, naime domaća arheologija, povjeri novomu hrvatskomu arheologičkomu družtvu, nestane družtva, koje je u 15 godina bilo glavno; a donjekle i jedino gojilište domaće historiografije.

Koliko je akademija na polju historiografije do sada udovoljila obćenitomu očekivanju, i u koliko njezine historijske radnje nadilaze koli obsegom toli nutarnjom vrsnoćom sve predjašnje prvoga i drugoga razdobja, razabrati će se iz ovoga letimičnoga priegleda.

Prema dosadašnjemu sustavu, koji sam u ovom nacrtu sliedio, nacrtati ću najprije, što je akademija privriedila za poznavanje vriela ili izvora za domaću poviest, pak onda, što je privriedila obradjujući tu poviest u pojedinih većih ili manjih monografijah.

Izvori, koje je akademija do sada objelodanila, mogu se podieliti u tri glavne skupine prema granam poviesti, naime: a) u izvore za državnu poviest u širjem obsegu; b) u izvore za poviest práva, i c) u izvore za književnu poviest. Prve vrsti izvore iznosi na svjetlo u sborniku: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium; druge vrsti u sborniku: Monumenta historico-juridica; napokon treće vrsti u sborniku: Stari pisci hrvatski. Osim tih sbornika sadržavaju i „Starine“ omanje spomeníke sviju triju vrsti; pak su izvori njeki izdani i u posebnih knjigah izvan ovih serija; a tako i spomenici za historiju jezika i pismenosti.

Ako se osvrnemo na spoljašnji obseg ovih historijskih publikacija, izašlo je do sada spomenika pod a) 16 knjiga historijskih spomenika i još dvie izvan toga sbornika, dakle 18 knjiga; nadalje spomenika pod b) tri knjige; onda spomenika pod c) 14 knjiga starih pisaca; napokon od sbornika „Starine“ 17 knjiga, pak za poviest jezika i pisma naposeb 4 knjige. Sve ove publikacije iznose razmjerno veliki obseg 56 knjiga. Prilogom za historiju jezika i književnosti valja dodati još veliki historijski akademijski rječnik, od kojega je izašlo sedam svezaka.

Sada ću nacrtati u kratko *sadržinu ovih historijskih publikacija.*

Do sada objelodanjeni *historijski spomenici* u užem smislu mogu

Digitized by Google

se podieliti u dvie velike skupine, od kojih jedna sadržaje listine i izprave, a druga pisce. U prvoj skupini najstariji dio hrvatske poviesti sadržan je u knjizi VII. „Monumenta“ pod posebnim naslovom: „Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia“, koju sam ja uredio. Spomenici u toj knjizi dopirući od VI.—XII. stoljeća podieljeni su u acta, rescripta et synodalia i u excerpta e scriptoribus. Acta počimaju s listinom god. 852, scriptores pako s god. 548. Namjera je ovoga djela izdanjem čim kritičnijim spomenika one dobe predati u ruke prikladna sredstva za obradjivanje hrvatske poviesti u doba podpune neodvisnosti hrvatske kraljevine. U knjigah I—V, IX i XII priobćene su akademikom S. Ljubićem ponajviše iz mletačkih arkiva listine, razsvjetljujuće odnošaj južnoga Slavenstva, imenito Hrvatske i Dalmacije, naprama mletačkoj republici. Važne su ove listine takodjer za dalmatinsko zaledje: Bosnu i Srbiju, kojih je jedan dio bio već drom. J. Šafařikom na svjetlo iznesen u djelu jurve spomenutom. Listine počimaju s god. 960, ali s XII. viekom teku obilnije. U prvih pet knjiga (I. god. 960—1335, II. 1336—47, III. 1347—58, IV. 1358 do 1403, V. 1403—9) poredane su izjave do trajnoga zaposjednuća dalmatinskoga primorja mletačkom republikom (1409); a knj. IX. i XII. nastavljaju se do god. 1490. Knjige VI., VII. i XI. pod naslovom „Commissiones et relationes venetae“ sadržavaju zanimive izvještaje mletačkih organah o Dalmaciji i naputke, koji su jim davani od vrhovne državne vlasti. Najstariji je izvještaj Antuna Vinciguerre o Krku od god. 1481, dočim ostali, kojih imade 93, obuhvaćaju XVI. stoljeće do 1571 godine. Najzanimiviji su opisi gradova i otoka te podatci statistički o pučanstvu, trgovini itd. Izdavatelj S. Ljubić popratio jih životopisom izvjestitelja. Za poznavanje prošlosti jedne znatne česti naše Hrvatske, naime bivše vojničke krajine, mnogo su vriedne listine priobćene akademikom R. Lopašićem u XV. i XVI. knjizi pod naslovom: Spomenici hrvatske krajine. Počimaju s god. 1479, a završuju u drugoj knjizi s 1692. Zanimive su listine ne samo s gledišta političkoga i vojničkoga nego i etnografskoga, dočim iznose množinu nepoznatih doslje podataka o doseljivanju u krajiško područje t. zv. Vlaha. U X. i XIII. knj. započe se izdavanje službenih zapisnika dubrovačkoga vieća počam od god. 1303, te su u njih već priobćeni zapisnici do god. 1360 uz zanimive naputke, izdane iza 1359 god. viećem svojim izaslanikom iz sbornika „Lettere e commissioni di Levante“. Ovi su zapisnici mnogo vriedni ne samo za dubrovačku nego i za hrvatsku,

Digitized by Google

bosansku i srbsku poviest, koja će naći u njih dopunjak navedenim mletačkim izvorom. Knjiga XIV. čini početak novomu redu historijskih spomenika, naime „scriptores rerum croaticarum", te su u njoj trudom akademika N. Nodila priobćeni manji bezimeni ljetopisi dubrovački, koji svršuju s god. 1686 a počimaju s god. 457, onda ljetopis N. Ranjine dopirući do 1552 god. Ovi ljetopisi počimaju pouzdani biti s XIV. viekom. Izvan ovoga sbornika akademija je izniela još izprava u dvie posebne knjige, naime izprave k uroti Zrinsko-Frankopanskoj, sakupljene mnom iz bečkih, mletačkih, rimskih, zagrebačkih itd. arkiva, brojem 648 (Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Zagr. 1873); zatim po meni uredjene vatikanske listine, sabrane po pok. A. Theineru, odnoseće se na dobu poslije 1524 god. uz dodatak dviju starijih. (Vetera monumenta Slavorum meridionalium. Zagr. 1875).

Prije nego li je akademija pristupila k izdavanju *pravnih spomenika,* dala je izraditi osnovu pravomu članu dru. V. Bogišiću. Ova je osnova priobćena u knjizi: „Pisani zakoni na slavenskom jugu" (Zagreb 1872), ali nije još sva ondje obrazložena. Prema toj osnovi pisani zakoni imali bi se po ovih skupinah izdavati: a) pisani zakoni izdani najvišom vlasti samostalnih političkih tvorba, izdani naime državnom vlašću Bugarske, Srbije, Bosne, Huma, Zete (Crnogore), Dubrovnika, Poljice i Hrvatske. Ove je zakone pisac tačno naveo u onoj svezci, napomenuv podjedno gdje se koji u rukopisu nalaze ili gdje su izdani. b) Zakoni manjih zakonotvornih krugova, kano municipija, občina itd.; c) crkveni zakoni; napokon d) zakoni, koji su za jugoslavenske zemlje izdani inorodnim zakonodavcem. Prema toj se osnovi počeli izdavati zakoni druge skupine, jer su se laglje skupili i za izdavanje priredili. Do sada su izdani u tri knjige statuti Korčule (1224—1558) i Spljeta (1312) trudom akademlka dra. J. Hanela, te statuti Budve iz XIV., Skradina iz XIII. i Hvara iz XIV. (1331) vieka trudom akademika S. Ljubića. Svi su statuti, osim štampanoga hvarskoga, priredjeni po starih rukopisih. Ovamo može se pribrojiti obsežno djelo dra. V. Bogišića: Sbornik sadanjih pravnih običaja u južnih Slavena (Zagreb 1874), veoma važno za sravnjujuću pravnu poviest.

Gradja za *književnu poviest* priobćuje se što u sborniku pod naslovom: Stari pisci hrvatski, što u posebnih knjigah. U 14 knjiga rečenoga sbornika izdana su djela više pisaca XV.—XVII. stoljeća, poimence: M. Marulića (knj. I), Šiška Menčetića i Gjore Držića (II), Mavra Vetranića (III i IV), Nikole Dmitrovića i Nikole Nalješko-

Digitized by Google

vića (V, VII), Petra Hektorovića i Hanibala Lučića (VI), Marina Držića (VII), A. Ćubranovića, M. Pelegrinovića i S. Mišetića Bobaljevića (VIII), Ivana Fr. Gundulića (IX), Fr. Lukarevića Burine (X), Miha Bunića Babulinova, Maroja i Oracija Mažibradića i Marina Burišića (XI) te Gjona Gjora Palmotića (XII—XIV). Za ova izdanja upotrebljeni su najbolji rukopisi i navedene njihove raznice; pak se i tekst nastojao čim vjernije takodjer grafički izraziti. Oko izdavanja trudili su se I. Kukuljević, V. Jagić, A. Kaznačić, Gj. Daničić, S. Žepić, Fr. Petračić, L. Zore, A. Pavić. U uvodu opisan je život dotičnoga pisca ili perom prireditelja izdanja, ili drugim književnikom, imenito Fr. Račkim i S. Ljubićem. Da su ova izdanja znamenita takodjer za poviest jezika, razumieva se po sebi; a toj svrsi služe još ogledi stare hrvatske proze, kano život sv. Katarine, život sv. Jerolima, zakon primanja u bratovštinu (Jagić I), sredovječni roman život Aleksandra velikoga (III), Tondal (Daničić IV), regule sv. Benedikta (Pavić VII) po glag. rukopisu akad. XIV. vieka, apokrif dějanije sv. Tome (Jagić VIII) itd.; nadalje „lekcionarij Bernardina Splićanina" po prvom izdanju od god. 1495 (Zagr. 1885), koji je priredio prof. dr. T. Maretić; pak i god. 1555 u Padovi tiskan ravgovor medju papistom (katolikom) i Luteranom (Valjavec. Starine XVII). Za poznavanje starijega jezika i glagolskoga pisma velike su vriednosti: služba božja u slavu sv. Cirilu i Metodu iz glag. spomenika XIV v. (Crnčić XIV), a osobito euhologij i psaltir sinajski, koje je pok. akademik dr. L. Geitler iz matice izpisao, akademija pako izdala na svjetlo (1882--3). Toj svrsi služi takodjer akademički *rječnik* hrvatskoga ili srbskoga jezika na temelju historičkom uredjen pok. Gj. Daničićem, Valjavcem i P. Budmanieм (I—VII sv. 1880—5). Pojedini članci donose liepu gradju za poviest i mjestopis, a i za historiju literarno-prosvjetnu.

K ovim do sada navedenim što sbornikom što posebnim djelom valja pribrojiti *„Starine"*, sbornik s obilnom gradjom za historiju državnu, crkvenu, pravnu, književnu i prosvjetnu. U 17 do sada objelodanjenih knjiga (1869—85) imade mnogo priloga: a) za *državnu poviest* Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ovamo spadaju: Popis razhoda grada Zagreba od god. 1362 po rukopisu akad. knjižnice (Rački knj. IV), koji nam spomenik daje priliku zaviriti u gospodarstvo, upravu i prosvjetne odnošaje našega glavnoga grada početkom druge polovine XIV. vieka. U tom se pogledu popunjuje taj spomenik drugim: Curiae item numerus inquilinorum et taxa eorundem in civitate Grecensi a. 1367—8 (Tkalčić VII) po rukopisu grad-

Digitized by Google

skoga arkiva. Za razjasnjenje seljačke bune u Hrvatskoj god. 1573 ja sam priobćio gradju (VII i VIII) iz zagrebačkoga, ljubljanskoga, gradačkoga i bečkoga arkiva, na koje temelju može se potanko opisati povod, početak, razvoj i dospjetak ovoga u seljačtvu tečajem XVI stoljeća prilično obćenitoga pojava. Za poviest naših, osobito senjskih uskoka znamenit je izvještaj Talijanca po fiorentinskom rukopisu, sastavljen godine 1621, koji sam takodjer ja priobćio (IX), a opisuje se život uskoka živahno i nepristrano. Zanimivi su listovi hrvatskoga historika B. Krčelića, ukupno 154, pisani po njem i od drugih njemu, izmedju 1735 i 1778 god., prinesak znatan koli za životopis toli za književne sveze glasovitoga zagr. kanonika (Mesić VIII). Za razjasnjenje vlastelinskih i kmetskih odnošaja u XV. stoljeću sadržavaju liep prilog izprave crpene iz crvene knjige zagr. kaptola (Tkalčić XI). Susjedne sveze izmedju hrvatskih i bosanskohercegovačkih turskih oblasti u XVI. i XVII. stoljeću razsvjetljuju ona 154 dopisa, pisana hrvatski cirilskim i latinskim pismom (XI, XII), koja sam iz zagrebačkih arkiva objelodanio; mnoga prije nepoznata lica, osobito Bosne i Hercegovine, izlaze u njih na vidik. Izprave k životopisu kardinala br. Utješenovića, prozvanoga Martinusiem, koje je O. Utješenović, u potvrdu svomu životopisu iz bečkih arkiva objelodanio (XII), prikazuju nam u zrcalu toga u mnogom zagonetljiva odličnjaka naše krvi. Popis senjskih plemićkih obitelji, plemićka pisma, životopisi njekih plemića, ponajviše iz XVIII vieka (Magdić XII, XV, XVII) nješto će unieti svjetla u sastav gradjanstva onoga uskočkoga gniezda, grada Senja. Veoma je važna hrvatska cirilicom pisana listina od god. 1251, koja je benediktinskomu bračkomu samostanu u Povljah pripadala, i koja obuhvaća sadržinu još starije od god. 1185 (Rački XIII); važna i radi jezika i pisma i radi sadržine, pokazujuća, da u staro doba nije cirilica bila obilježje iztočne crkve u našem narodu. „Notae Joannis Lucii" po našem akademičkom rukopisu obuhvaćaju izvode mnogih izprava XIII—XV vieka, koje su se kašnje izgubile (Rački XIII). Komulovićevi izvještaji i listovi (1593—4) o njegovu poslanstvu u Tursku, Erdelj, Poljsku i Rusiju (Pirling, Rački XIV, XVI) i Karamanovi o Rusiji (XV) zanimiv su prinesak za životopis ovih dviju znamenitih Spljećana, koje je rimska stolica upotriebila za važne misije; te popunjuju ujedno ruske izvore o tadanjem nastojanju oko sbliženja obiju crkava. Povodom proslave 200-godišnjice na uspomenu oslobodjenja Beča izašao je izvještaj tadanjega rektora bečkoga hrvatskoga sjemeništa, zagr. kanonika S. J. Sidića (Kukuljević XVI),

*

Digitized by Google

koji je za vrieme turske obsade ondje bio. Izprave priobćene R. Lopašićem ob uroti gr. P. Zrinskoga i Fr. Frankopana (1670—1) popunjuju navedeno djelo o tom predmetu (XV); a njim priobćene listine (XVII) XVI i XVII stoljeća iz gradačkoga arkiva dragocjeni su prilog osobito za borbu hrvatskoga naroda proti Turstvu. Napokon odlomci odnoseći se na jugoslovjensku poviest iz preobširnoga dnevnika Marina Sanuda za god. 1526—33 po priepisih učinjenih za pok. M. Mesića (Rački XV, XVI) dopunjak su i nastavak izvoda u „Arkivu"; izdanje pako je tim opravdano, što će podpuno mletačko izdanje dnevnika kasno gotovo izaći. Od priloga b) za *crkvenu poviest,* izostaviv nehrvatske, spominjem prije svega preznamenite nedavno odkrite britičkoga muzeja listove pape Ivana VIII, Stjepana VI i Aleksandra II, kojimi se razjasnjuju ne samo njeke tamne tačke u djelovanju slov. apostola Cirila i Metoda, nego i nutarnje stanje Hrvatske i njezini naprama sv. stolici odnošaji za kneza Domogoja i Branimira i kralja Petra Kresimira (Miklošić-Rački XII). Ovamo nadalje spadaju novi prilozi k historiji Patarena u Bosni, a donjekle i u Hrvatskoj, koje sam ja po rukopisih, čuvanih u Mletcih i Rimu, izneo (I, XVI). Miklošić priobći potanki opis fruškogorskih samostana od god. 1772 (VIII); Tkalčić dva zanimiva inventara stolne crkve zagrebačke XIV i XV vieka, iz kojih se dade dosta podataka izvesti za stanje prosvjete u našoj domovini one dobe. Obilna je gradja Ljubićem iznesena za životopis čuvenoga senjskoga biskupa i potonjega spljetskoga nadbiskupa M. A. de Dominisa, rodom Rabljanina (II, IV) i prirodoslovca one dobe na glasu. Popis južnih Sloviena, koji su god. 1478—1520 upisani u bratovštinu sv. Duha u Rimu (Črnčić XV), pokazuje na duševni saobraštaj našega naroda s Rimom. Prilog k zagrebačkim crkvenim saborom XV i XVI v. (1467, 1570) razkriva crkveno stanje naše domovine u ono doba (Tkalčić XVI). Kano prilog c) za *poviest prava* spominjemo: „Fragmentum notarum iudicialium civitatis grecensis (zagrabiensis) a. 1359—69 (Tkalčić VII). Imade i gradje d) za *pomoćne historijske struke,* imenito za paleografiju, epigrafiku i heraldiku, kano što opis latinskoga rukopisa spljetskoga iz početka X vieka, sada u metrop. biblioteci zagrebačkoj (Rački VII), glagolski nadpis baščanski iz konca XI stoljeća (Rački ibid.), i stari ovomu sličan krčki (Črnčić), grbovnica kr. Sigismunda god. 1434 (Bojničić XVI); — za historijski zemljopis: opis župa biskupije zagrebačke god. 1334 i 1501 (Rački IV), geografsko-statistički opis bosanskoga pašaluka (Rački XIV, Batinić XVII), putopis iz Šibe-

Digitized by Google

nika u Livno i Skoplje god. 1547 (Rački XIV), putopisi Mletčanina Catarina Zena 1550 i neimenovanovića 1560 (Matković X), izvještaj A. Georgiceja o svojem putu iz Budima na Slavoniju u Bosnu 1626 (Batinić XVII) itd. Iz ovih opisa naših zemalja popuniti će se znatno njihov mjestopis za XVI i XVII stoljeća.

Kako je *Dubrovnik,* premda sada spada u sklop hrvatskih zemalja, imaò odieljenu prošlost, navodim ovdje napose spomenike njega se tičuće. Matković je priobćio izprave, ponajviše iz dubrovačkoga arkiva, za dobe ugarsko-hrvatskoga pokroviteljstva (1359—1526), kojimi se objasnjuje poglavito odnošaj dubrovačke slobodne obćine prama susjednom Humu i Bosni te vladaocem i vlasteli njihovoj (Starine I). Ove se izprave popunjuju mojimi izvodi (VI) iz zapisnika vieća za doba propasti bosanske kraljevine hoteći doznati, kako se je mala ali oprezna dubrovačka oblast u vrieme ove katastrofe i naprama silnomu zavojevatelju ponašala. Za iztraživanje gospodarstvenih odnošaja XIII i XIV stoljeća važan je „liber de introitibus stationum et territorii communis Ragusini a. 1286—91" (Tkalčić VIII) i „Indice delle vendite" (Ljubić XI). Dubrovačkimi dopisi s mletačkom republikom (1534—91), koje je priobćio S. Ljubić (XV), objasnjuju se napeti odnošaji izmedju ovih dvaju nejednakih takmica na iztočnoj obali Adrije. Izvještaj francezkoga poslanika La Mairie oko god. 1766 prikazuje nam stanje Dubrovnika glede vladavine, trgovine, gospodarstva itd. one dobe (Ljubić XIII); a izvještaji francezkoga konzula u Dubrovniku (Švrljuga XIV) odavaju, koliko se Francezka zanimala za tu slobodnu obćinu, koja se je i povodom nesreće god. 1667 obratila onamo za pomoć (ondje).

Prema namjeni i svrhi ovoga nacrta prelazim preko onih dosta mnogobrojnih i znamenitih spomenika, objelodanjenih u rečenih spisih akademičkih, a tičućih se izvora za poviest Srbije i Bugarske, medju kojimi se osobito odlikuju prilozi za sredovječnu književnost.

Iz ovoga se jur kratkoga pregleda objelodanjenih akademijom izvora za hrvatsku poviest razabire, da se s njezinimi te vrsti publikacijami nemogu spomenute drugoga razdobja, imenito historičkoga družtva, prispodobiti ni množinom, ni obsegom, ni raznolikošću; pak da se u tom pogledu može hrvatska historiografija velikim napredkom podičiti.

Ne manje uspješno pokazuje se u akademijskih spisih *obradjivanje raznih grana i pitanja hrvatske poviesti.* Plodovi toga obradjivanja složeni su što u akademijskom organu „Radu", što u posebnih knjigah. „Rad", od kojega je do konca god. 1885 izašlo 77

Digitized by Google

knjiga[1], obuhvaća razprave i oveće članke historijske, koje ću ovdje u njekom sustavu navesti, u koliko spadaju u hrvatsku historiografiju, izključiv dakle razprave i članke odnoseće se na poviest ostalih plemena i zemalja jugoslavenskih, kojih inače imade priličan broj.

Počimam s razpravami a) za *državnu poviest.* Nesmije se mimoići razprava S. Ljubića o upraviteljih Dalmacije za rimske vladavine (Rad XXXI, 1), razjasnjujuća stanje Dalmacije prije hrvatskoga zaposjednuća, osobito nutarnje ustrojstvo njezino. Osnovana je pako ponajviše na epigrafici a obsiže dobu do konca VI. stoljeća. Sada budi mi dozvoljeno navesti razprave odnoseće se na najstariju i prvu dobu hrvatske poviesti, naime za njezine podpune samostalnosti pod vladaoci domaćimi. Ove su razprave potekle skoro izključivo iz mojega pera, jer si preuzeh zadaću pojedinimi iztraživanji ponajprije onu doslje najtamniju dobu hrvatske poviesti objasniti. U razpravi „Biela Hrvatska i biela Srbija" (LII, 141) nastojao sam, polazeći iz dotičnoga navoda kod Konstantina Porph. (de adm. imp. c. 30—32), tačnije ustanoviti pravi položaj one zagonetne zemlje; pak učiniv to, dokazao, da Konstantinova Biela Hrvatska i Srbija (u poriečju Labe i Visle) nije mogla biti pradomovina južnih Hrvata i Srba, nego da su u njoj, kad su južni Hrvati i Srbi zaposjeli početkom VII stoljeća dielove Ilirika, stanovali njihova braća istoga imena ali zapadne slovjenske grane; što je po imenu dalo Bizantincem povoda na onakav nepravilan zaključak. Ondje sam nadalje izpravio netačna mnienja o načinu zaposjednuća Hrvati i Srbi Ilirika. Povodom njekih prigovora sa strane Grota i Florinskoga nastojao sam, pobijajući te prigovore, ovo svoje mnienje drugom razpravom (LIX, 201) obrazložiti i utvrditi. U razpravi o vremenu i načinu pretvorbe kneževine hrvatske u kraljevinu (XVII, 70) dokazao sam proti običnomu shvaćanju, da je to bilo za Držislava, da se je već za Tomislava u drugom deceniju X stoljeća kneževina u kraljevinu preobrazila; a u razpravi: Dopunjci i izpravci za stariju poviest hrvatsku (XIX) ustanovio sam red hrvatskih kraljeva počam od prvoga, Tomislava, do posljednjega, Petra; pak sam ovom prilikom progovorio o konačnoj sudbini dvojice izmedju njih, naime Slavica i Dimitra Svinimira. U opširnoj, 24 arka obuhvaćajućoj monografiji, pod naslovom: Borba južnih Slovjena za državnu samostalnost u XI stoljeću (XXIV. 80, XXV. 180, XXVII. 77, XXVIII. 147, XXX.

[1] Do knj. 60 za sva tri razreda, poslije posebne knjige za filol. historički i filos.-juridički razred, a posebne za matem.-prirodoslovni. Prvih izašlo 13, drugih 7.

Digitized by Google

75, XXXI. 156) opisao sam potanko odpor Hrvata, Srba i Bugara proti Bizantincem, Mletčanom i Normanom, koji su jih htjeli podjarmiti, i pokazao na uzku svezu toga odpora. U toj se razpravi imenito obraća pažnja na pokuse novih državnih tvorba medju južnimi Slovjeni u pravcu, da odpor bude uspješniji. Sliedeće dvie do sada objelodanjene razprave: jedna „Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod“ (LVI. 63, LVII. 102), zatim o nutarnjem stanju samostalne Hrvatske prije XII stoljeća (LXX. 153) bave se nutarnjimi odnošaji Hrvatske prije njezina sdruženja s Ugarskom. U prvom dielu one prve razprave ustanovljuju se državne granice Hrvatske naprama susjednim zemljam; u drugom pako dielu razpravlja se o zamršenom pitanju etnografskom. Što je u drugoj razpravi priobćeno, samo je čest onoga što ima sliediti. Ondje se razpravlja o hrvatskom družtvu, t. j. odgovara se na pitanje o stališih, iz kojih se je hrvatski narod tada sastojao, pak se dokazuje, da je razred robova bio brojem veoma ograničen a institucijom tudjega proizlaza; razred pako vlastelinski bez feudalnih primjesa, a gradjanstvo počivalo na starijih rimskih uredbah. — O toj starijoj dobi hrvatske prošlosti razpravljaju takodjer pok. M. Mesić o kralju D. Svinimiru (XXXIX. 115) povodom čedne proslave 800-godišnjice njegove krunitbe; i S. Ljubić o hrvatskoj Posavini do XI stoljeća (XLIII. 107), nastojeći dokazati, da je panonska Hrvatska IX i X stoljeća obsežnija od rimske posavske Panonije bila, pak da je ove panonske Hrvatske knezom bio ne samo Ljudevit nego i Kedrenov „κρατῶν Σέρμων“ (1019) opirući se na stari pjenez, nadjen u Sriemu na dunavskoj obali s nadpisom „Σερμω“. — Na drugo razdobje hrvatske poviesti, poslije sdruženja Hrvatske s Ugarskom, odnose se sliedeće razprave: Ivana Tkalčića „Borba Hrvata za Anžuvince proti Andriji III Arpadovcu (XXXIV. 1)“, za koju je upotrebio više netiskanih izvora. U drugoj razpravi o ustanku u zagr. biskupiji radi desetine u XIV vieku opisuje (XLIX) jedan dogodjaj u redu mnogih one uzburkane dobe. Na tu se dobu proteže takodjer moja obsežna (31 arak) razprava (II. 68, III. 1 i IV. 1) „Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV vieka, obuhvaćajući vrieme od 1382 do 1408 godine t. j. od smrti Ljudevita I do gubitka Dalmacije. Kad je dio hrvatskoga plemstva otvoreno ustao proti Ugarskoj, nastojalo se je najprije Hrvatsku, onda Bosnu, učiniti stožerom nove državne skupine balkanskoga poluotoka. Pojedini prvaci toga pokreta tačno su orisani. Na kraju toga pokreta stupa na pozorište bosanski vojvoda Hrvoje, kojega je život i

Digitized by Google

djelovanje S. Ljubić u posebnoj razpravi (XXVI, 72) nacrtao. Vjerna se slika stanja Hrvatske za Jagelonida Vladislava II i Ljudevita I sve do Mohačke bitke prikazuje u trudu pok. M. Mesića, koji je objelodanjen pod naslovom: Pleme Berislavića (VIII, 1), banovanje Petra Berislavića pod kraljem Ljudevitom II (III, 1) i Hrvatska poslije smrti bana P. Berislavića do bitke na Mohaču (XVIII, 77. XXII, 51), te napokon Krsto knez Frankopan u inozemstvu (XIII). Sve su ove razprave osnovane na izučanju vrela, većinom prije ne izdanih, kojih je jedna čest tiskana, kako spomenusmo, u „Starinah". One su znamenito obogatile hrvatsku historiografiju za ono kobno doba prije obćenite poplave turske. Donjekle se kano nastavak za habsburžke periode može smatrati biografija br. Gjorgja Martinusia Utješenića, sastavljena dvorskim savjetnikom O. Utješenovićem (Rad LII, 1. LIV. 1), razsvjetljujuća borbu izmedju kr. Ferdinanda I i Ivana Zapolje. Na ovo se treće razdobje odnosi takodjer iztraživanje I. Kukuljevića o sudjelovanju Hrvata u nasljednom ratu (XXXVIII).

Za *poviest dubrovačku* imadu se bilježiti dva priloga: S. Ljubića o odnošaju Dubrovnika naprama Mljetkam od najstarije dobe do propasti obiju republika (Rad V. 44. LVII. 94. LIV, 61) i naprama Ugarskoj u dobi od 1358 do 1526 god. (XVII, 1). Ove su razprave osnovane ponajviše na mletačkih izvorih, kojih je jedan dio objelodanjen u „Starinah", kako smo spomenuli. Drugi prilog dr. P. Matkovića (VII, 180. XI, 1) razpravlja o trgovačkoj politici Dubrovnika, osobito za ugarsko-hrvatskoga pokroviteljstva (1358—1526). Izvori, po kojih je ova razprava izradjena, jesu ponajviše objelodanjeni u „Starinah", kako je navedeno.

Nastavljam crtati razprave, prelazeći na one b) *za crkvenu poviest.* U razpravi o prieporodu zagrebačke nadbiskupije (Rad XLI, 122) razjasnjuje I. Tkalčič stanje te biskupije pod biskupom Stjepanom II, koji je provalu tatarsku doživio i kašnje nastojao njezine zlokobne posljedice izpraviti. U velikoj monografiji o Bogomilih i Patarenih (VII, 84. VIII, 121. X. 160) ja sam po izvorih, velikim dielom slavenskih i njekih novo odkritih, razpravio o postanku te vjerske sliedbe, o njezinu razširenju, takodjer u Dalmaciju i Hrvatsku, o konačnoj sudbi njezinoj, o dogmatici, crkvi, obćini, apokrifnoj literaturi njezinoj itd. Život s krivovjerstva obtuženoga spljetskoga nadbiskupa M. Ant. de Dominisa obširno je po njekih novih u „Starinah" priobćenih izvorih opisao S. Ljubić (X, 1). Jasan trag štovanju slov. apostola sv. Cirila i Metodija u Hrvatskoj odkrio je I. Brčić u „službi" njim posvećenoj po dvih glagolskih rukopisih (Za-

Digitized by Google

greb 1870); borbu za glagolicu u Lušinu iztaknuo je S. Ljubić (LVII, 150).

Na dalje je i c) *poviest hrvatske književnosti* obogaćena pojedinimi iztraživanji. Jagić je u razpravi o trubadurih i najstarijih hrvatskih liricih (IX, 202) pokazao na analogiju u liričkih pjesmah Šiška Menčetića i Gjora Držića s liričkimi pjesmami trubadura. Zore uzporedjuje „Jegjupku" Čubranovićevu s jednakom pjesmom „Canto di Zigane" talijanskoga pjesnika Guglielma il Guiggiolo (XXVII. 52). Pavić izpituje u razpravi: prilog k dubrovačkoj hrvatskoj literaturi (XXX, 134) Zlataričev prievod Sophoklesove Elektre, u drugoj pako (XXXIII, 58) analizuje „Osmanščiću" Ivana T. Mrnavića (1579—1639) uz obširan životopis pjesnika. Svoju hipotezu o 14 i 15 spievu Gundulićeva „Osmana" utvrdjuje obširno Pavić u jednoj razpravi (XXXII, 104); a proti njoj ustadoše L. Zore (XXXIX, 151) i dr. Fr. Marković (XLVI, 78. XLVII, 129. L, 96. LII, 1) obširnim razlaganjem, koje izazva Pavića na novu obranu svoje tvrdnje, sada ponješto izmienjene (LV, 5). Istoga velikoga pjesnika I. Gundulića pjesme „Ljubovnik sramežljiv" izpita pobliže L. Zore (LV, 185), te dokaza, da je po talijanskoj Girolama Pretia: L' amante timido, l' amante occulto i Amore constante, secreto e pudico sastavljena. Tako je u drugoj razpravi (LXXIII, 129) dokazao, da je Gundulićeva Ariadna prievod talijanske melodrame Rinuccia, učinjen u mladosti. Opet u drugoj razpravi (LXXI, 145) traži L. Zore za croikomičke pjesme dubrovačke primjere i analogije u talijanskoj literatnri XVI stoljeća. A ovako je i Pavić prispodobio Palmotićevu Kristiadu s latinskom Jerolima Vida, te došao do resultata, da je prva slobodan prievod druge, ali uza to od velike vriednosti. Jednakim pravcem koraca i dr. Fr. Maixner uzporedjujući Katančićeve „pastirske razgovore" s Vergilijevimi i Theokritovimi pjesmotvori te vrsti (LXV, 71), za tim D. Ranjine prievode latinskih i grčkih pjesnika (LXX, 196); napokon hrvatske prievode Katonovih „disticha moralia" (LXXIV, 79). Pošto je izvan svake dvojbe sveza izmedju stare hrvatske i suvremene ili nješto ranije latinske literature, te se ona smije njekim načinom prozvati čedom druge: nastojao sam i ja razjasniti doba i upliv humanisma u našoj domovini u dvie razprave: u jednoj opisao sam obširnije život Ivana Ravenjanina, Petrarkina učenika, i prvoga humaniste u Dubrovniku (1384—87), kano predteče ovoga novoga smjera u zapadnoj prosvjeti (LXXIV, 135); a u drugoj priobćih iz vatikanskih rukopisa izvode slavnoga dubrovačkoga humaniste E. L. Crievića (Starine IV), odsjeknuv mu

Digitized by Google

i položaj medju talijanskimi humanisti pod konac XV i početkom XVI vieka. Kano prilozi za historiju literature u našoj domovini imaju se smatrati takodjer ocjene Krčelićevih književnih radnja od pok. M. Mesića (XXXII, 1), onda Bartula Georgijevića u XVI vieku od Č. Mijatovića (XLIV, 108), te historika Ivana Lučića (XLIX), od mene povodom proslave njegove 200 godišnjice. Povodom obširnijih nekrologa, kano n. p. onoga na spomen M. Pučića od dra Fr. Markovića (LXVII, 70), imao se obzir takodjer na suvremenu hrvatsku knjigu. Uz ove razprave izašla su dva djela, koja obuhvaćaju ili cielo jedno razdobje ili cielu jednu granu literature. To su: V. Jagića historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga (Zagreb 1867) i A. Pavića historija dubrovačke drame (Zagreb 1871). Ali prvo djelo nije podpuno, jer dopire samo do XV vieka obuhvaćajuć sredovječnu literaturu hrvatsku i srbsku. Pisac ostavivši Zagreb i prešavši na drugo polje književnoga zanimanja nije imao dokolice obraditi dalmatinsku i dubrovačku literaturu iza XVI vieka. Pavićevo iztraživanje obazire se samo na dramatičke proizvode dubrovačkih pjesnika analizujući i ocjenjujući 116 drama od 28 pjesnika.

Na ovaj nacrt priloga za književnu poviest može se odmah nadovezati nacrt razprava d) *o izvorih za hrvatsku poviest,* kano i paleografske i diplomatske ocjene izvora. Dočim ovdje samo spominjem izvještaje, moj o izvorih, koji se nalaze u arkivih i knjižnicah Italije i Dalmacije (XVIII, 205. XXVI, 153), I. Tkalčića o izvorih u Dalmaciji nalazećih se (XXXV, 168), V. Makuševa izvode njekih spomenika (V, 150), iztičem svoju ocjenu historijskih pisaca prije XII vieka u razpravi: „Scriptores rerum chroaticarum" (LI, 140); zatim moje razprave o hrvatskoj dvorskoj kancelariji (XXXV, 1), o priepisih hrvatskih listina prije XII vieka (XXXVI, 135) i o podmetnutih, sumnjivih i preradjenih listinah hrvatskih iste dobe (XLV, 128, XLVIII, 222). Ove su razprave osnovane na priznatih paleografskih i diplomatskih pravilih. U istom pravcu ocienio je N. Nodilo prve ljetopise i starije dubrovačke historiografe (LXXV, 92) uz zaključak, da je prvi ljetopisac živio u trećoj četvrtini XV vieka i da je pripadao po svoj prilici redu sv. Franje; pak da je iza početka XIII vieka upotriebio službene izprave.

Od priloga za e) *pravnu poviest* spominjemo dva dra V. Bogišića, u kojih jednom govori o pisanom pravnom spomeniku XVI vieka, u kojem se pravni običaji oko Zadra i Nina u Dalmaciji opisuju (Rad V, 129); u drugom razpravlja o pravu obiteljskom u Dubrovniku po statutu god. 1272, po libr. reformationum 1311—1410, po

Digitized by Google

libr. virid. 1358—1460 i libr. croc. 1460—1583. Petranović izpituje po starom srbsko-hrv. običajnom pravu ustanove o osveti, mirenju i vraždi (VI, 1); za tim o robstvu po srbskih spomenicih i statutih primorskih dalm. gradova (XVI, 59), o pravu nasljedstva po običajnom i pisanom pravu (XXIII, 24), napokon o kmetstvu po običajnom pravu, po Dušanovu zakonu i po dalm. gradskih statutih (XXX, 60). Dr. Hanel priobćio je prvi dio svoje obširne monografije o pravnom životu u spljetskoj općini (LIV, 178), osobito obzirom na spomenuti statut njezin. Na pravne se odnošaje u Hrvatskoj i Slavoniji osvrće i moja spomenuta razprava o nutarnjem stanju zemlje prije XII stoljeća.

K primeskom f) za *prosvjetnu poviest* pribrajam: Kukuljevićevo iztraživanje o krunah hrvatskoj, srbskoj i bugarskoj, kako se nalaze na starih spomenicih imenito na kamenu i pjenezih (LVII, 188. LVIII, 1. LIX, 103), o čem je za Srbiju napose progovorio takodjer St. Novaković (XLIII, 189), na dalje obširne razprave Fr. Kuhača o hrvatskoj i jugoslavenskoj glasbi (XXXVIII, 1. XXXIX, 65. XLI, 1. XLVI, 1. L, 44. LII, 134. LXIII, 70), napokon članak Brčića o staroslovenskih i starohrvatskih glagolskih prvotiscih (LIX, 158).

Ni pomoćne grane historije nisu ostale neobradjene: g) Ne govoreći o prilozih za nov *zemljopis,* kao što su prof. P. Matkovića razprave o orografiji i hypsometriji južno-hrvatske visi i slavonskoga gorja, pak o bosanskoj stupnjevini (XXI, 1. XXIII, 43. XXXII, 151), mnoge je tamne tačke u starom i srednjoviečnom zemljopisu razjasnio isti akademik u svojih obširnih iztraživanjih na temelju starih putopisa odnosećih se na balkanske zemlje. Razprava počima s putopisi u vrieme prije i za križarskih vojna, nastavlja se izvješće XIII—XV vieka počam od Georgia Akropolite do Jana Lobkovica i A. Harffa, te prelazi na putopise XVI vieka, od kojih analizuje putopise F. Petančića, B. Kuripečića, L. Nogarolia, B. Ramberta, C. D. Scheppera, Jeanna Cherneau, D. Gillesa, P. Bellona, N. de Nicollay, C. Zena i biskupa A. Vrančića (XLII, 56. XLIX, 103, LVI, 171. LXII, 45. LXXI, 1). Isti je akademik razjasnio putopis Hrvata iz Rasinje Ivana Husa, turskoga god. 1532 zarobljenika, koji je od Carigrada sav iztok proputovao (LV, 556). Ovamo spadaju još: moj članak o jugoslavenskih putnicih u Italiju u IX vieku na temelju pripisa k evangjelju cividalskomu (XLII, 198) i Brašničevi odlomci o geografiji i etnografiji Hrvatske i Slavonije u IX vieku (XVI, 7), pak iztraživanje o hrvatskih župah i municipijah u

Digitized by Google

XI stoljeću (XXV, 31. XXXII, 82). Valja ovdje pripomenuti i Kukuljevićev prilog za rimsku geografiju Panonije (XXIII, 86).

Napokon h) i *mitologija* hrvatsko-srbska našla je iztražitelja u N. Nodilu, koji je pod naslovom „Religija Srba i Hrvata" počeo (LXXII) priobćivati u nizu razprava svoja studija na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnoga, kano na jedino pravom temelju, koji si je mitologija kod drugih takodjer naroda odabrala za uzpostavu stare vjere njihove. U objelodanjenom dielu razlaže Nodilo poslije obširnijega uvoda o božstvu „Sutvidu i Vidu".

Ovo je u krajnih crtah opisan rad jugoslavenske akademije na polju hrvatske historiografije toli izdavanjem poviestnih izvora koli obradjivanjem poviesti. Akademija je za poviest još više učinila, kada se obzir uzme na njezine radnje oko poviesti ostalih jugoslavenskih plemena, osobito Srba i Bugara; ali taj dio njezine radnje ne spada u okvir ovoga nacrta, pak budi dovoljno sjetiti ovdje na mnogobrojne sredovječne srbske i bugarske književne spomenike, koji stoje i s hrvatskimi u tiesnom prosvjetnom savezu.

Što je u drugom razdobju za hrvatsku historiografiju društvo za jugoslavensku poviest i starine bilo, to je za nju u naše vrieme i to u mnogo većoj mjeri naša akademija. Ovo nije nikakova samohvala, već živa učenim svietom priznana istina.

Oko glavnih naše akademije historiografskih radnja mogu se nanizati druge, koje su u tom razdobju *izvan kruga akademije* izašle. Ali pošto je takovih radnja razmjerno malo i pošto na temelju akademijskih vlastni smo sada od njih više zahtievati nego li u prvom i drugom razdobju; pošto na dalje ta historijska djelatnost jeste tek u tečaju; napokon pošto je ovaj nacrt narasao već prieko prvobitne nakane, te ga valja završiti: ja ću samo njeke od ovih historijskih priloga spomenuti, koji mi se čine spomena vriedni, preskočiv ostale ili odgodiv je na drugo vrieme.

Ako se najprije na *historijske izvore* obazremo: valja nam s ove strane Velebita iztaknuti na prvom mjestu I. Tkalčićem izdana „Monumenta historica episcopatus zagrabiensis" u dvie knjige, kojih prva (Zagreb 1873) sadržaje listine XII i XIII vieka, a druga (1874) goričkoga arcidjakona Ivana „statuta capituli zagrabiensis" XIV vieka. Listine su crpene iz kaptolskoga i nadbiskupskoga arkiva, a imade jih od god. 1134 do 1299 ukupno 252. Njeke od njih bijahu još prije ili cjelovito ili u izvodih izdane; ali ovdje su objelodanjene što po maticah što po starinskih priepisih posvema vjerno; a imade jih, koje su prvi put na svjetlo iznesene. Ove su listine za

Digitized by Google

posavsku Hrvatsku XIII stoljeća veoma važne, i to ne samo obzirom na crkvenu nego i na državnu i prosvjetnu poviest, a ponajpače za razjasnjenje feudalnih odnošaja U tom posljednjem pogledu još je važniji statut XIV vieka, iz kojega se potanko mogu razabrati i znanstveno uzpostaviti odnošaji medju vlastelinom i kmetom u Hrvatskoj posavskoj. Obzirom pako na ustroj tako uglednoga tiela, kano što je kaptol zagrebački, koji je onoliko uplivao na udes naše domovine, obzirom na sudbinu njegovu za starije doba, ovaj je statut upravo odlučujuće važnosti. Za historijsku geografiju i topografiju znamenita je osobito III. čest statuta, koja razpravlja o arhidiakonatih, a iz koje sam ja opis župa priobćio u „Starinah" knj. IV. Manje je koristi uvod statuta sadržavajući kratki ljetopis hrvatsko-ugarskih vladalaca i biskupa zagrebačkih; ali negovoreć o pojedinih podatcih, koji su ovdje navedeni, nije bez važnosti kano primjerak hrvatske historiografije XIV stoljeća. Veoma dragocjenu gradju za historiju protestantstva u Hrvatskoj i medju južnimi Slovjeni, kano i za poviest literature ovim vjerskim pokretom pokrenute, daje djelo I. Kostrenčića: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—65 (Wien 1874). Ništa manje od 143 izprave, većim dielom prije nepoznate a crpene iz biblioteke universiteta u Tübingenu, navode se u toj knjizi. Glavno lice crtano u tih spomenicih je bar. K. Ungnad, uz njega pako pomoćnici njegovi Trubar Primus, Consul Stjepan, Dalmatin Aleksandro, Vlahović, Zvečić itd. Na dalje S. Ljubić priobći izvještaje apost. poslanika u Burgundiji i Flandriji šibeničkoga biskupa Luke de Tollentis i trogirskoga Lionella Cherezata god. 1472 do 1487 (Zagr. 1876) kano prilog k njihovu životopisu. Napokon spominjemo dra. I. Črnčića novo izdanje popa Dukljanina i hrv. prievoda po vatik. rukopisu (Kraljevica 1874). S one strane Velebita priobćeno je u „Biblioteci za poviest dalmatinsku" (Biblioteca storica della Dalmazia), koju je G. Gelčić u Dubrovniku godine 1882—1883 izdavao, više izvora za historiju dalmatinsko-hrvatsku i dubrovačku. Tako su pod posebnim naslovom „Documenti" izdane izprave i izvještaji: kralja Ladislava god. 1403 za slobodu trgovine Kotoranom, kotorskoga proveditura god. 1539 o provali u Boku Chairidin-Barbarosse, M. N. Gučetića i N. Bunića o svojem poslanstvu u Bosnu i Bugarsku god. 1678; Jerka Cornara god. 1689, P. Duoda god. 1691 o provalah novigradjana u Hercegovinu, neimenovanovića god. 1782 o Visu, o viskoj pomorskoj bitci god. 1811, o vojničkih poduzećih Franceza i Rusa na Korčuli i u Boki 1806

Digitized by Google

godine, o Istranih služećih Mletčanom u dalmatinskih ratovih (1648 do 1704), popis poljičkih plemića, izvještaj Andrije Zmajevića o budvanskoj i barskoj biskupiji godine 1671. Uz ove mladje imade i njekoliko starijih isprava, kano ugovor mira izmedju Spljeta i Pirana od god. 1192 i 1270, izvodi tičući se Korčule iz XIV vieka. Drugi opet spomenici izdani su pod drugimi naslovi. Od njih spominjemo za dalmatinsko-hrvatsku poviest: neizdane izprave, brojem osam, odnoseće se na Velislavu udovu kninskoga kneza Nelepića iz polovine XIV vieka (od G. Alačevića), forma matricolae marinariorum et piscatorum Jadrae god. 1475 (od prof. Brunellia), izprave o dalmatinskih solanah XV i XVI vieka, imenici korčulanskih knezova od 998—1716 godine, pismo I. Cesene god. 1631 Perašćanom o dalmatinskih robovih u Barberiji. Za dubrovačku poviest: zanimiva pisma Dubrovčana, kojimi očituju svoje veselje s pobjeda kršćanskih kod Beča god. 1683, upravljena caru Leopoldu, poljskomu kralju I. Sobieskomu, duki od Lorene i kralju španjolskomu, parnica povedena god. 1622 proti dubrovačkomu židovu Izaku Jeserunu (od A. Kaznačića), popis dubrovačkih vlastelinskih obitelji po rukopisu pok. kan. Nat. Rešetara. Poduzetnik bio je nakanio izdavati takodjer pisce, te je izdao trudom A. K. Matasa „Meletii versus" s obširnim tumačem, i od Gjona Rastića kronake prve dvie knjige (do 1170 god.); zatim R. P. Bettere o dubrovačkoj vladavini gl. I—IV; ali pokle je „Biblioteka" izlaziti prestala, ostali su ti i drugi spomenici nepodpuni. Uz spomenike priobćeno je i više razprava i monografija s historijskimi prilozi, kojih ću njeke niže spomenuti. I drugi sbornik, na ime „Bulletino di Archeologia e Storia dalmata", koji već devetu godinu u Spljetu izlazi, prem je glavno arheologiji namienjen, priobći njekoliko izvora za dalmatinsko-hrvatsku poviest. Tako priobći bilježke i izvode Ivana Lučića iz starih izprava (god. IV, V, VI); bilježke i izvode iz izprava šibeničkih (VIII), knjige zadarskoga gradskoga vieća iz XV vieka (1442—80, od prof. Brunellia V), popis povlasti grada Omiša od god. 1628 (suplem. II), statut grada Spljeta u talijanskom jeziku, pripoviedanje kneza Radoša A. M. Vitturia o dogadjajih u Dalmaciji poslije propasti mletačke republike do predaje te pokrajine u vlast habsburžke kuće (1883). K ovim u Dalmaciji objelodanjenim izvorom dodajem izdanje prof. Brunellia Filipa de Diversis o Dubrovniku[1] i Historie Madii

[1] U programu zad. gimn. god. 1880—2 odkle je i naposeb pretiskano.

Digitized by Google

de Barbazanis[1] te spomenike biskupije šibeničke[2]. Kritikom historiografa manje se bavilo; a kano ozbiljan prilog te vrsti može se navesti Klaićeva razprava o Ivanu arcidjakonu goričkom[3]; donjekle i „Seoba Hrvata i pripoviest cara Konstantina“[4]; zatim Nikolićevo iztraživanje o vjerodostojnosti historiae obsidionis Jaderae (Biblioteca).

Dragocienih je izvora za našu poviest priobćio takodjer profesor varšavskoga sveučilišta Vikentij Makušev u „Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis“, kojih je prva knjiga, sadržavajuća spomenike iz jakinskoga, bolonjskoga i fiorentinskoga arkiva izašla u Varšavi 1874, a druga, sadržavajuća spomenike iz genovezkoga, mantovanskoga, palermskoga i turinskoga arkiva u Beogradu god. 1882; ali po osnovi ovoga nacrta ova izdanja ne spadaju ovamo, te neka budu ovdje samo radi dopunitbe navedena.[5]

Ovo je razdobje iznielo na dalje i izradba *podpune poviesti hrvatske* Nu djelca Šimuna Balenovića[6], Ivana Tkalčića[7], J. Tomića[8], namienjena puku i školi, pak osvrćuća se više na razumljivo pripoviedanje dogadjaja nego li na promicanje samostalnih iztraživanja, za koja kod ovih pisaca, osim kod drugoga, nije bilo ni potrebite priprave, neka budu ovdje samo podpunosti radi spomenuta uz tu opazku, da ni ove izradbe ne odgovaraju zahtjevom, koji se danas mogu staviti i na poviest za puk ili za mladež. Srednjim razredom a i inteligenciji hrvatskoj, koja se historijom ne bavi, namienjena je hrvatskom maticom u dvie knjige izdana a prof. T. Smičiklasom izradjena „Poviest Hrvatska“ (I knj. 1882. II knj. 1879). Kad se promisli, da su starije poviesti hrvatske ili pisane jezikom većini hrvatskoga naroda nepristupnim, ili nepodpune, ili oboje; da jih neprovejava duh nove dobe; da i oblikom i osnovom svojom ne odgovaraju zahtjevom nove historiografije; a da je Smičiklasova poviest pisana hrvatski, da je podpuna, da pruža proziran pregled svekolike

[1] Program zad. gimn. 1878.

[2] Folium dioces. curiae episcop. Sibenicensis.

[3] Program zagr. gimn. 1874.

[4] Program zagr. gimn. 1870.

[5] Tako i istoga pisca Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника. С. Петербургъ 1867. Onda Матеріялы для исторіи дипломатическихъ сношеній Россіи съ рагузской республикой. Москва 1865.

[6] Povjestnica Hrvatske. Zagreb 1870. Troškom sv. jerolim. družtva.

[7] Poviest Hrvata. I, 1870, II, 1872. Po ovoj izradio je Krömpler poviest za puk. Hrvatska poviest od V. Mařika je puka kompilacija.

[8] Slike iz hrvatske i slav. poviesti. Zagreb 1879.

Digitized by Google

prošlosti hrvatskoga naroda, da u prijaznoj slici i domoljubnom duhu razvija sliku svih grana njegova vjekovnoga života: onda je pojmljiv uzhit, kojim bijaše u čitalačkom hrvatskom obćinstvu primljena. Uz mnogobrojne predradnje, koje je Smičiklas osobito za stariju i srednju poviest našao, i uz porabu izvora obielodanjenih u II i III razdobju hrvatske historiografije, crtajući prošlost hrvatsku pošao je samostalnim putem i uz ona vrela upotriebio je i druga jošte ne izdana. Premda je knjiga namienjena širjoj publici, koja se iztraživanjem izvora ne bavi i baviti ne može: to se ipak ima žaliti, da nisu glavna vrela navedena ili pod tekstom ili na kraju svake knjige, jer bi tim opravdanoj radoznalosti izobraženijega čitaoca zadovoljeno bilo. Poviest se zaključuje godinom 1848; prvi dio obuhvaća stariju i srednju dobu do mohačke bitke, odnosno do habsburžke vladavine, koju obsiže drugi dio. Smičiklas dieli hrvatsku poviest u četiri dobe ili periode: prva doba podpune samostalnosti pod domaćimi vladaoci, druga od 1102—1437 godine, završujuća gubitkom Dalmacije, treća doba od 1437—1699 t. j. do karlovačkoga mira zapremljena je neprekidnom borbom proti premoćnomu Turčinu; a četvrta poslije 1700 god. doba sukoba s centralističkimi težnjami bečkimi, osobito u krajini, i najnovije proti hegemoniji magjarskoj, doba ustavne borbe. Ove su pako dobe podieljene u knjige, njih dvanaest, u kojih se najprije razlaže politički pak onda ustavni, crkveni, prosvjetni život.

Od *monografija i razprava* novije dobe navesti ću samo one, koje mi se znatnije čine. Navodim najprije one, koje ili obsižu cielu granu poviesti ili dobu njekoju, ili se svojim obsegom i sadržinom ističu. U prvom pogledu ovamo bi spadala Ivana Filipovića[1] i A. Pechana[2] poviest hrvatske književnosti, kada bi na samostalnom iztraživanju osnovana bila; ali to si pravo ni pisci ne prisvajaju, zadovoljni budući, ako su samostalna iztraživanja drugih sveli u oblik, koji odgovara svrsi knjige, da bude na ime rukovodnikom učećoj se mladeži, i to ponajprije u viših djevojačkih učilištih i u pripravnom tečaju za pučke učitelje. Tko se želi upoznati s hrvatskom tradicionalnom literaturom, tomu može dobro poslužiti profesora I. Radetića „Pregled“. Veliki dio poviesti hrvatskoga naroda

[1] Kratka poviest književnosti hrvatske i srbske za gradjanske i više djevojačke učione. Zagreb 1875. Ocjena od I. Milčetića u Vienou VIII, 1—3.

[2] Poviest hrvatske književnosti za kandidate učiteljstva. II. popr. izdanje.

Digitized by Google

obuhvaća poviest vojničke krajine od bivšega ravnatelja vinkovačke gimnazije Fr. Vanička.[1] Pisac dieli poviest krajine u tri razdobja: prvo od osnovanja trijuh kapitanija u t. zv. slovenskoj (windisch) granici god. 1538 do organizacije granice pod vojvodom Hildburghausenom god. 1737; drugo do kantonskoga uredjenja 13 pukovnija god. 1787, napokon treće do ukinuća feudnoga sustava god. 1850. Pisac je kod obradjivanja ovoga djela, sastojećega se iz četiri krupne knjige, upotriebio uz štampane i rukopisne izvore nalazeće se u c. k. ratnom ministarstvu, tajnom državnom arkivu u Beču i u registraturi bivšega c. kr. krajiškoga vojničkoga zapovjedničtva u Zagrebu, pak ovi izvori daju samomu djelu trajnu vriednost.[2] S ovim djelom stoji donjekle u savezu liepa monografija R. Lopašića pod naslovom: Karlovac, poviest i mjestopis grada i okolice (Zagreb 1879). Ova knjiga ne sadržaje samo sudbinu grada Karlovca već i ciele njekadanje karlovačke krajine; te govori u uvodu o navalah turskih na Unu i Kupu, o osnutku i razvitku Karlovca, o katoličkoj crkvi te o grčko-iztočnoj eparhiji karlovačkoj, o karlovačkoj krajiškoj vojsci i karlovačkih generalih, o školskih zavodih i o občinskoj upravi, a kano u dodatku i o bližnjem Dubovcu. Djelo je osnovano na izvorih, od kojih je 18 komada na kraju prvi put objelodanjeno. Poput Karlovca u Lopašićevoj i Senja u monografiji prof. M. Magdića: Topografija i poviest grada Senja (1876), osnovanoj takodjer na rukopisnoj gradji, našli su i s one strane Velebita tri grada, na ime Zadar, Kotor i Dubrovnik i otok Hvar u novije doba svoje monografe, koji su jim prošlost razbistrili upotriebivši takodjer nova vrela. Pod naslovom „Zara cristiana“ (Zara 1877 vol. I., 1880 vol. II.) opisao je tamošnji kanonik C. F. Bianchi sve znamenitosti ne samo grada nego i okolice obzirom na historijski razvitak. U prvoj knjizi razpravlja o osnutku biskupije i onda nadbiskupije zadarske, o metropolitanskoj crkvi sv. Anastasije, o metropolitanskom kaptolu i članovih njegovih, ob ostalih crkvah gradskih, o bratovštinah, društvih itd. a u drugoj o župah, najprije na otocih, onda primorskih, pak onih u nutarnjosti. Ovo djelo sadržaje uz njeke izprave i bilježke mnogo gradje za stari mjestopis zadarskoga okoliša. U dru-

[1] Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalen und Quellenwerken geschöpft. Wien 1874. Bd. I—IV.

[2] Kano dopunjak Vaničkovu djelu može se ovdje spomenuti dra. S. H. Schwickera: Geschichte der österreichischen Militärgrenze. Wien 1883. Uz spomenute izvore Schwicker je još upotriebio rukopise u kr. ugarskom zem. arkivu i iz arkiva bivše ugar. dvorske kancelarije.

Digitized by Google

gom djelu pod naslovom: Memorie storiche delle Boche di Cattaro" razpravlja pisac J. Jelčić (Zara 1880) o prošlosti onoga južnoga priedjela Dalmacije u staro i srednje doba do god. 1492. Pisac je upotriebio još njekoliko rukopisa. U trećem djelu s imenom „Dello sviluppo civile di Ragusa" (1884) rečeni prof. J. Jelčić opisuje historičke i umjetničke spomenike Dubrovnika prikazav njeke u slikah. Ova se radnja može donjekle smatrati dopunjkom poznate Eitelbergerove.[1] Spomenike razvršćuje u glavna razdobja dubrovačke poviesti: do god. 1175, za mletačke i ugarsko-hrvatske vrhovne vlasti (1175 do 1420), u vrieme god. 1426—1571, i za posljednja dva i pol stoljeća republike. U četvrtom djelu: Studi storici sull' Isola di Lesina (Zara 1873) opisuje prof. Jakov Boglić na temelju izvora, od kojih njeke priobći u dodatku, prošlost Hvara do god. 1420 t. j. do mletačke vladavine.[2] Stjepana Škurle monografija pod naslovom: „Ragusa, cenni storici (Zagreb 1876), povodom posjeta nj. veličanstva onoga grada, jest kompilacija iz drugih radnja, kako sam pisac priznaje; ali prikazuje u jasnom pregledu prošlost i sve znamenitosti Dubrovnika. Kada je govor o historijskih umjetnih spomenicih, umah ću ovdje prisloniti dvie monografije, kojih jedna, na ime A. Hausera i Bulića potanko opisuje crkvu sv. Donata u Zadru[3], taj zanimiv gradjevni spomenik iz IX. vieka; druga, na ime: I. Tkalčića, još obširnije pripovieda sudbinu najznamenitijega gradjevnoga spomenika u Hrvatskoj s ove strane Velebita, prvostolne crkve zagrebačke[4], upotriebiv za razjasnjenje njezine prošlosti dosta rukopisne gradje. Ako je Bulić u rečenoj monografiji sabrao historijska data za crkvu sv. Donata, u drugom je spisu pod naslovom „Dva sarkofaga Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatina, spljetskih nadbiskupa (Zadar 1881), mnogo doprinesao k razjasnjenju priepornoga i zanimivoga pitanje, je da li je tielo našasto u sarkofagu, u koji bijaše, što se suvremenim nadpisom potvrdjuje, sahranjen Lovro († 1066) nadbiskup, sbilja ovoga hrvatskoga nadpastira, koji je gledao razpadnuće hrvatske samostalne države, ili čije drugo. Historijsko-umjetničkoga smjera je takodjer monografija kan. Stjepana Škurle:

[1] Drugo umnoženo i izpravljeno izdanje: Die Mittelalterlichen Kunst denkmale Dalmatiens. Wien 1884. Ragusa S. 308 ff.

[2] Poznata prepirka o položaju stare Farie izazvala je razpravu S. Ljubića: Faria Cittàvecchia e non Lesina. P. Hektorović Cittàvecchiano e non Lesignano. Zagabria 1873.

[3] S. Donato in Zara von A. Hauser und Fr. Bulić. Wien 1882.

[4] Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada. Zagreb 1885.

Digitized by Google

Moćnik stolne crkve dubrovačke (Dubrovnik 1868). U savezu s ovimi radnjami odnosećimi se na crkvu i njezine spomenike navodim temeljitu, ako i oblikom nedotjeranu, radnju dra I. Črnčića: Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji (Rim 1867), kojoj uz oštroumna razlaganja i mjestopisne izpravke podavaju trajnu vriednost ovdje prvi put u izvodu ili u cielosti objelodanjene izprave. Uzgredno budi ovdje spomenuta knjižica: Crkva katolička i vjeroizpoviedanje iztočno u Boki kotorskoj (Zagreb 1875) poradi njezine historičke osnove. Na dvie znatne uredbe staroga Dubrovnika odnose se dvie monografije: jedna Antuna Ivelića: Saggio d' uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinagio nel territorio di Ragusa (1873), druga pohvaljenoga revnoga I. Jelčića: Delle istituzioni maritime e sanitarie della republica di Ragusa (Trieste 1882), u kojih se iznose na svjetlo takodjer izprave tičuće se jednoga i drugoga ovdje razpravljanoga pitanja, seljačkih naime odnošaja i pomorsko-zdravstvenih urédaba.

Od *razprava* navodim sliedeće spomena vriedne priloge: a) Za *državnu* poviest: Županije u današnjoj hrvatskoj krajini od 1102 do 1301 godine od M. Brašnića[1]; kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba (Zagreb 1876) te Bizantinsko vladanje u Hrvatskoj za cara Emanuela Komnena od prof. V. Klaića[2]; Zvonimir prema Karantancem za investiture od I. Steklasa.[3] Ove razprave zasižu u stariju dobu hrvatske poviesti, a osnovane su na izvorih; Brašnićeva je nastavak njegovih studija u „Radu".[4] Povodom nasrtaja Peštyevih isti je prof. V. Klaić u obširnijoj razpravi na temelju izprava obranio državopravnu svezu Slavonije s Hrvatskom.[5] Uz ove studije može se ovdje spomenuti i Dana Grubera „Borba Hrvata s Turci od pada Sigeta dô mira Žitva Doroškoga".[6] Dalmacije i Dubrovnika tiču se: razprava M. Brašnića[7] o „postavljanju zadarskih knezova za vlade mletačke god. 1202—1358", izradjena po listinah mletačkih našom akademijom izdanih; onda J. Alačevića: tvrdjava Klisa i knez Ni-

[1] U programu rakovačke realke.

[2] Program zagr. gimn. god. 1883.

[3] Program rakovačke gimn. 1884.

[4] V. Klaić priobći u „Vienacu" III, br, 8, 13, 33 članak o vojvodi Stjepanu, kašnje kralju toga imena II, i o Svinimiru, te o Petru Kresimiru. U t. IV, br. 5 o smrti Svinimira. U V, 2 o kr. Petru Svačiću.

[5] Vienac XIV, br. 35—42. Izdano takodjer napose.

[6] Od njega je i članak: Obsjedanje Zadra po Mletčanih 1311—13. (Vienac XVI, 35—42).

[7] Program vinkovačke gimn. 1877.

*

Digitized by Google

kola Cindrić te uspomene o obitelji Alačevića[1]; na dalje V. Vuletića o znamenitijih sinovih otoka Korčule, imenito o Lazarinu Testiu, Vidu Ostoiću, krbavskom biskupu (1453), Andriji II. Kanaveloviću biskupu stonsko-korčulanskom (1450), arheologu Petru Barnabi Neru[2], za tim Rosanea o obsadi Korčule god. 1571 i o kugi ondje.[3] Razpravljano je i o Poljicah[4], o zasužnjenju ugarsko-hrvatskih kraljica Jelisave i Marije u dalm. Novomgradu[5], o okružnoj vojsci Dalmacije[6]; kuša se sastaviti tačan red načelnika spljetskih od najdavnijih vremena[7] na temelju listina; F. Erber piše o arbanaskoj naselbini zadarskoga predgradja Erizza[8], a Nikolić o dalmatinskih naselbinah u Istri tečajem XV—XVII (1463—1671) vieka.[9] Dubrovačke prošlosti pojedina pitanja nastoje razjasniti: prof. A. Vučetić razpravami ob odnošajih Dubrovčana sa bosanskimi velikaši za stečenje Konavlja[10], za tim o dubrovačkoj sili pomorskoj, početkom novoga vieka[11], za koje je upotriebio gradju dubrovačkoga arkiva; na dalje K. Kulišić razpravom[12] o carini nametnutoj robi u Dubrovniku i drugih jugoslovjenskih zemljah u srednjem vieku; napokon V. Adamović o dubrovačhih potresih.[13] Od priloga b) za *crkvenu poviest* spominjem Ivana Tkalčića „Sbor prebendara prvostolne crkve zagr. (1884), razpravu izradjenu po rukopisnoj gradji ponajviše iz arkiva zagr. kaptola, u kojoj se govori o osnutku i razvitku sbora, o statutih njegovih, o zakladah itd. te se dodaje imenik prebendara počam od 1332 godine.[14] Obilnije su radnje tičuće se c) *književne i prosvjetne poviesti.* Ovamo spadaju najprije njeka izdanja starijih

[1] U spomenutoj dubrov. biblioteci.
[2] Ondje Bulletino 1882.
[3] Bulletino di Archeologia e Storia dalmata V, VII.
[4] Bulletino IV, 36, 54.
[5] Ondje II, 100, 115, 133, 154.
[6] Ondje VII.
[7] Ondje VII, VIII.
[8] Biblioteca 1883.
[9] Ondje (negotovo).
[10] Program dubrov. gimn. 1874/5.
[11] Ondje 1871—72.
[12] Bulletino III.
[13] Biblioteca 1884.
[14] Djelo M. V. Batinića: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini (1235—1699). Zagreb 1881—3 spadalo bi ovamo u toliko, u koliko je njekada postajala sveza u redu s Dalmacijom. A tako i ono I. Vladića: Uspomena o Rami. Zagreb 1882.

Digitized by Google

pisaca, kano što: Nikole Bunića „glavosječenje Ivana Krstitelja“[1], I. Gradića „plam sjeverski“[2], Gjona I. Palmotića „Dubrovnik ponovljen“ i A. Vitaljića „ostan božje ljubavi“, oba od Skurle[3], pjesme kneza Franje Kr. Frankopana imenom „vrtić“ od I. Kostrenčića (Zagreb 1871), pjesnika XVIII vieka Senjanina Mateše pl. Kuhačevića od M. Magdića, djela obljubljenoga slavonskoga pisca M. A. Relkovića od M. Senekovića (Vinkovci 1875) itd. Stari se pjesnici predavaju občinstvu u izboru takodjer u „Antologiji“ (Zagreb 1876) i „Viencu“ (1873) od A. Šenoe uz porabu takodjer rukopisne gradje. Obradjuju se takodjer česti književne poviesti[4]: T. Smičiklas razmišlja o prve dvie dobe hrvatske književnosti; Fr. Petračić iztražuje o životu i djelih M. Vetranića (Program senjske gimn. 1866/7); Pavić izpituje[5], kako se je izgubilo XIV i XV pjevanje Gundulićeva Osmana, što je u „Radu“, kako spomenusmo, nastavio; za tim kako su Vetranić, Bunić i Lukarević prevodili grčke tragedije[6]; na dalje Novotny objelodani svoja studija o I. Krmpotiću, Vidu Došenu i M. Divkoviću.[7] Ivan Milčetić razpravlja obširno o poslanicah u dubrovačko-dalmatinskoj periodi hrvatske literature[8], a u drugoj pod naslovom „Hrvati od Gaja do god. 1850“[9] prozirno riše sav ilirski književan pokret. Ovo je doba predmetom „mislim o književnom preporodu hrvatskoga naroda“ prof. M. Petranovića[10]. I. Forko priobći[11] „crtice iz slavonske književnosti“. Za stariju prosvjetnu poviest priloži I. Bojničić članke: Znanosti u Hrvatskoj do XIV vieka, i Hrvati na bečkom sveučilištu u XIV i XV vieku[12]; pak Rački članak o kanoniku zagrebačkom Martinu, astrologu na dvoru kralja M. Korvina.[13] Na kakovu je stupnju stojala kod nas prosvjeta u viših razredih, dosta razbistruje poviest školstva, koje se donjekle zrcali

---

[1] Godišnjak „Dubrovnik“ 1868 str. 265.
[2] Dubrovnik 1866.
[3] U Dubrovniku 1874—5.
[4] Podpunu hrv. srb. historiju izradi i obielodani St. Novaković u dva izdanja (I Beograd 1867, II 1871).
[5] Program požežke gimn. 1870.
[6] Program varaždi. gimn. 1867.
[7] Program belov. gimn. 1877—8.
[8] Program varaždi. gimn. 1881/2.
[9] Hrvatski dom, tečaj III. Napose štampano u Zagrebu 1878.
[10] Program belovarske realne gimn. 1885.
[11] Program osiečke gimn. 1884.
[12] Vienac XI, 23, 31.
[13] Ondje br. 24.

Digitized by Google

u poviesti gimnazije varaždinske od Fr. Pongračića[1], dubrovačke od K. A. Matasa[2], belovarske od Novotnoga[3], sirotišta požežkoga od St. Kosa[4] itd. Članak I. Kukuljevića: Zvonolievstvo u Hrvatskoj[5] navodi, što se je kod nas u toj grani obrta privriedilo. Ovamo mogu se takodjer pribrojiti d) *životopisi,* pošto se odnose većinom na muževe, koji su se odlikovali na prosvjetnom polju. Ali ne dieleći od njih i one, koji su si stekli zasluga oko inih grana javnoga života, svrnuti ću ovdje pažnju na njeke biografije izdane u tom razdobju. Takove jesu: za srednje doba životopis Pavla Šubića i sina mu Mladena od V. Klaića[6] i „zadnjega Šubića" (1322—58) u Hrvatskoj prekovelebitskoj od G. Ivanović Urlića[7] te književnika XIII vieka Stanislava Šubića od Bačića[8]; za novo doba životopisi Pavla Skalića i Beatrice Frankopanke od I. Kukuljevića[9], bana Ivana Karlovića i Matije Gubca od V. Klaića[10], N. Jurišića od R. Lopašića, o hrvatskih i talijanskih Frankopanih, M. A. de Dominis, P. Katančiću od mene[11], za najnovije doba spominjem obširan životopis V. Babukića od prof. T. Smičiklasa (Zagr. 1876), u kojem se riše cieli ilirski pokret, onda prvaka toga pokreta Lj. Gaja od I. Zahara i M. Bana[12] i drugih sutrudnika, kano P. Štosa od R. Lopašića[13], Stanka Vraza, dra. Demetra[14], P. Preradovića od I. Trnskoga u predgovoru k njegovim pjesmam (Zagreb 1873)[15], Ferda Livadića[16], Ferda Rusana[17], Meda Pučića[18] itd. Ove životopise novije dobe popunjuju za dogodjaje god.

---

[1] Program gimn. varažd. 1873.
[2] Program 1882.
[3] Program 1877.
[4] Program 1885.
[5] Vienac XII, br. 6—11.
[6] Ondje IV, 23.
[7] Koledar matice dalm. 1882—3.
[8] Ondje 1882.
[9] Vienac VI, 44—5. XVII.
[10] Ondje V, 7. XVI, 656.
[11] Ondje III, 37, VI, 48—52, XIII, 15—17.
[12] Ondje IV, 17, 21.
[13] Ondje XV, 99.
[14] Od I. Zahara III, 43, IV, 26.
[15] Vienac IV, 35—6.
[16] Ondje VI, 32—7 od Fr. Kocha.
[17] Ondje VI, 49—50 od Kirinskoga.
[18] Ondje VI, 22 od A. Šenoe. Obširnije od Fr. Markovića u „Radu" knj. 47.

Digitized by Google

1848—50 zanimive crtice iz bojnoga odsjeka, koje je Ivan Perkovac priobćio.[1] Imade takodjer priličan niz što obširnijih što sitnijih priloga c) za *zemljo- i mjestopis*. Cielu našu hrvatsku domovinu obuhvaća u tom pogledu V. Klaića „opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati“[2], koji se imade ovdje napomenuti, jer se kod pojedinih gradova i miesta navodi njihova prošlost u kratkih crticah. Opisuje se tim načinom Hrvatska i Slavonija (sv. I), Dalmacija (II), Istra i Bosna s Hercegovinom (III). Razprava M. Brašnića: Močvare izmedju Murse i Cibale[3] obazira se na starije, rimsko doba, onoga priedjela današnje Slavonije. Sudbinu primorskoga Biograda (Albamaris) riše G. Urlić Ivanović.[4] Obširno je izpripoviedao stariju prošlost do XIV. vieka našega Zagreba I. Tkalčić[5] na temelju listina. Osobito je plodan u hrvatskom mjestopisu Radoslav Lopašić, kano što se vidi iz njegovih opisa Bosiljeva i Severina[6], Ogulina, Barilovića i Klokoča[7], Lipe, Kamenskoga i Cazinskoga kraja[8], Bihača[9], Žumberka[10], Jastrebarskoga[11], Križanić-turna i Novigrada na Dobri[12], Slunjske krajine[13] i Draganićke občine.[14] Trajnu vriednost, jer na izvorih osnovan, imade obsežan članak I. Kukuljevića: Zrin-grad i njegovi gospodari[15], u kojem se s tim gradom i njegovom sudbinom prepliće poviest najprije Babonića, onda knezova Šubić-Zrinskih Ja sam opisao prošlost Rieke, Hvara, Solina[16] itd., V. Klaić Osieka i Brača[17], Kuhač Valpova[18], F. Dobrinski Kostajnice[19], S. Milinović Sinja u Dalma-

[1] Vienac I, 31, 33—35. Takodjer u Kolu VII, 52.
[2] Zagreb 1880—3. Sv. I—III. Izdalo sv. jerolim. družtvo.
[3] Progr. gimn. vinkov. 1878.
[4] Bulletino III.
[5] Vienac XIII. skoro kroz sav tečaj. Od njega i Varažd. Toplice. Ondje 31 i posebno dielce.
[6] Ondje VI, 20, 21.
[7] IX, 23—25, 30—31, 42—43.
[8] X, 1—2, 15—18, 42—3.
[9] XI, 18—24.
[10] XII, 39—46.
[11] XIII, 23.
[12] XIV, 37, 43.
[13] XV.
[14] Nar. novine 1883. Na pose preštampano.
[15] Iz nar. nov. preštampano, Zagr. 1883. Od istoga pisca Trsat. Vienac VI, 41—2.
[16] VI, 34, 35, VIII, 2, 11—13.
[17] VIII, 46, XI, 42.
[18] VIII, 12—15.
[19] VI, 45.

Digitized by Google

ciji[1] itd. Za mjestopis posestrime Dalmacije nalazi se mnogo gradje, ako i ne dosta pročišćene, u „Manuale del regno di Dalmazia", koji je L. Mašek poslije 1871 stao u Zadru izdavati. Manje je izvan akademije uradjeno f) za *historiju prava.* Dr. B. Šulek je u djelu: Hrvatski ustav (Zagreb 1883) kano uvod u pojedine ustavne uredbe nacrtao njihov historički razvitak. Liepa ruska razprava profesora kijevskoga sveučilišta M. Vladimirskij-Budanova „Неизданные законы юго-западныхъ Славянъ", imenito o kastavskom i veprinačkom zakonu, prešla je u hrvatsku historičko-pravoslovnu literaturu tim, što je prevedena u „Mjesečniku" god. 1882. Tako i poljska Hubeova: vrožda, vrožba i pokora uz opazke prof. dra. F. J. Spevca (Mjesečnik 1885). K samostalnim radnjam spada istoga pisca: Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina po starogermanskom i staroslavenskom pravu (Mjesečnik 1883) uz obzir na istu uredbu kod Hrvata.[2]

I tim završujem ovaj „nacrt hrvatske historiografije" počam od našega književnoga prieporoda. Ne laskam si, da je podpun; ali prikazuje u velikom vjernu sliku našega rada na polju historijskom za posljednjega poluvieka. Pak što možemo primietiti obazrevši se na taj rad? I našoj je historiografiji sudjeno preći sve faze, koje imade preći svaki organizam neizključivši ni naroda. Niti u historiografiji ne primietismo skoka. Od manjih članaka, kojim je glavna svrha naprama cielomu narodu bila didaktičko-pedagogička, od prvih skromnih pokusa oko izdavanja spomenika, od tjesnijega područja pojedinih grana poviestnih prelazi se na kritičko-historičke monografije, na znanstveno obradjivanje pojedinih grana i česti cjelokupne hrvatske historije, na izučanje i objelodanjivanje izvora u cielom obsegu narodne prošlosti. U ilirsko doba hrvatska se je historiografija riešila povoja, u srednje prikazuje se kano čvrsto nadobudno diete, u naše stoji kano kriepak mladić. Sada pribira svu svoju snagu. Ali doba muževno sakriveno je u budućnosti. Sve što je do sada učinjeno, krasan je početak — i ništa drugo. Još se imadu iznieti mnogi spomenici, bez kojih se nemože postaviti ruka na sastavljanje velikoga historičkoga djela, koje bi jednako izcrpivo i u jednako savršenom obliku hrvatskomu narodu prikazao cjelokupan prošli mu

[1] VIII, 32.

[2] Uzgredno spominjem novo izdanje „zakona vinodolskoga" priredjeno prof. Jagićem (Petrograd 1880) s mnogimi razjasnjivajućimi opazkami. Taj isti zakon, kao što i poljički i slavonski (1273), objelodani H. Jireček: Svod zakonů slovanských. V Praze 1880.

Digitized by Google

život. Prigotoviti gradju za takovo djelo glavna je i najslavnija zadaća naše akademije.

Kano što sam ova čitanja, namienjena proslavi petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige, otvorio uvodnim govorom, tako jih ovom razpravom zaključujem želeći, da se naša historiografija u ovoj drugoj petdesetgodišnjici, koju započima, popne do onoga stupnja razvitka, na kojem ju vidimo drugdje kod prosvietljenijih naroda.

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA LXXXI.

RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XIV.

U ZAGREBU 1886.

U KNJIŽARNICI JUG. AKADEMIJE L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH)

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj. Od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga 1

O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. Od dra. T. Maretića 81

Religija Srbâ i Hrvatâ, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. Dio III Sunce. Od Nadka Nodila. (Ostatak.) 147

Ostatak optativa u staroj slovenštini. Od M. Valjavca 218

Izvodi iz zapisnika 220

Darovane knjige 237

Digitized by Google

Digitized by Google

Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj.

Čitao u ejednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 25. veljače 1885.

Ivan Kukuljević Sakcinski.

Uvod.

Dva su povjestnika pisala do sada o prioratu vranskom. Šibenčanin Ivan Tomko Marnavić i Ugrin Gjorgje Pray. Prvi ostavi u rukopisu na taljanskom jeziku godine 1609 pisanu razpravu pod naslovom: „Discorso dell' priorato della Wrana". Drugi dao je godine 1773 u Beču tiskati svoju latinsku razpravu: „Dissertatio historico-critica de prioratu Auranae, in qua origo, progressus et interitus ex monumentis nondum editis compendio explicantur".

Obje razprave su veoma uredjale. Prayevo djelce može se jedva antikvarno nabaviti. Od Marnavićeva rukopisa poznat mi je samo jedan eksemplar. Taj se čuvao njegda u Pragu u arkivu českih vitezova hospitalaca sv. Ivana, a sada se nalazi u knjižnici njemačkih vitezova u Beču.

Marnavićeva razprava od male je kritičke vriednosti. Ali ima njekoliko podataka, koji se drugdje ne nalaze. Kao vrela upotrebio je rukopise popa Gjorgje Sriemca i Antuna Vrančića. Sa ovimi vreli upoznao se po svoj prilici kod kuće. Služio se takodjer djeli starijih ugarskih povjestnika i razgledao njeke domaće arkive.

Svoju razpravu posvetio je Marnavić svomu zemljaku: „Presvietlomu gospodinu i zaštitniku Franji Antunu Bertučiju (Bertučeviću), najvriednijemu prioru vranskomu".

U posveti kaže M., da je to djelce sastavio po Bertučijevom nalogu. On se latio radnje velikom žestinom (avidità), samo da zadovolji njegovoj želji. Bojeći se, da mu ne dosadi sa svojom

Digitized by Google

črčkarijom (scartofacci), moli ga, neka ga izpriča, ako radnjom ne bude zadovoljan. Za sad imao je malo vremena, pišući bijaše zabavljen raznimi javnimi poslovi. K tomu spremao se podjedno na polazak iz Rima kući. Uprkos želji Bertučijevoj nije nikako mogao sakupiti bolje podatke, jer ne mogaše razviditi sve potrebite arkive, od kojih bijaše odviše udaljen. Izvinjava se nadalje glede loša pisanja na jeziku talijanskom, kojemu da nije podpunoma vješt. Priznaje, da ne običaje pisati ni misliti talijanski, pošto se služi većom stranom jezikom hrvatskim kao materinskim. Spominje napokon Poljaka Krsta Tarnovskog, koji se takodjer htio upoznati sa zgodami Vrane i priorata vranskog. Ovaj Tarnovski prepisa Tomkovo djelo i preda ga zastupniku reda Hospitalaca u Rimu, Jeronimu od Gvevare, koji ga je za to umolio.

Prayeva razprava osnovana je na boljih vrelih. Al ima takodjer mnogo mana i nedostataka. Zgode vitezova templara i hospitalaca sv. Ivana u Ugarskoj i Hrvatskoj malo mu bijahu poznate. Nije se mnogo ni obazirao na nje, premda poviest vranskog priorata stoji sasvim na podlozi poviesti rečenih redova.

Na hrvatskom jeziku priobci nedavno vatreni rodoljub g. Grgur Urlić-Ivanović u nar. koledaru Matice Dalmatinske za g. 1878—9 poveći članak o Vrani. Pisao uzeo je najveći obzir na poviest samoga mjesta i na zgode vranske okolice. O prioratu vranskom govori malo, još manje o povjesti templara i hospitalaca.

U obće nije se do sada nitko bavio pogledom na Hrvatsku proučavanjem poviesti najvažnijih u srednjem vieku viteških redova templara i hospitalaca sv. Ivana. Ono, što su Fuxhoffer i neki magjarski pisci u novije doba o tih redovih pokušali napisati, neima prave kritičke vriednosti.

S toga imao sam prokrčiti sasvim novi put u književnosti. Imao sam razgledati čitavu literaturu inih naroda, poglédom na poviest rečenih redova u inih pokrajinah. Najveću pomoć pružile su mi ipak zbirke listina, izdane u novije doba u Hrvatskoj i Ugarskoj. Upotrebio sam takodjer bogata vrela domaćih arkiva i vlastitu svoju zbirku listina.

Ako mi ipak uz sav uloženi trud nije pošlo za rukom stvoriti dovršenu povjestnu sliku priorata vranskog i spomenutih viteških redova, neka me izvine stara rečenica: „Omne initium durum et difficile est".

U Puhakovcu dne 17. kolovoza 1884.

Pisac.

Digitized by Google

I.

Mjesto Vrana.

Vrana, maleno mjestance u benkovačkom kotaru, leži u onom dielu današnje Dalmacije, koju u prvašnje doba isti Mletčani nazivahu Hrvatskom. Vrana je udaljena od Zadra 37, od Benkovca 18, a od primorskog Biograda 8 kilometara.

Drže njeki, da je u Vrani bila naselbina rimska Arausa, koju Antoninov Itinerar spominje medju Blandonom i Praetoriom. Drugi tvrde, da je Vrana Ptolomeova Arauzona, stari grad Liburnije.

Proti ovomu mnienju bijaše ustao Fortis u prošlom vieku. Tražeći on oko Vrane rimske starine, nije mogao naći ni jedan rimski kamen, kamo li nadpis. Ali u novije doba izkopaše doista oko Vrane, u daljini od pet do šest kilometara, rimske zidine sa nadpisi i novci rimskimi. Ovi dokazuju, da su tu doista bile njeke rimske zgrade ili mjesto rimsko.

U srednjem vieku dolazi Vrana u latinskih i talijanskih izprava i listina pod imenom Aurana, i Laurana (La Vrana). Isto tako bijaše i istarska Vrana poznata pod imenom Laurana i Lovrana. Hrvati nazivahu od pamtivieka oba mjesta Vranom ili Branom.

Položaj dalmatinske Vrane divan je. Na produljenom polju ravnih kotara, prislonilo se mjesto sa ruševinom staroga grada. Prama iztoku stoji tavna „Crna gora“. Prama zapadu prostire se veliko bajevno jezero. Ovo su kušali u prošlo doba umjetnim prokopom spojiti sa ne dalekim morem. Ali posao ne podje za rukom poradi prirodnih zaprieka[1].

Jezero vransko širi se do dvie milje u duljinu, a pol milje u širiuu. Prima u se potočiće: Skorobić, Bibu (stara Vila voda), Smoković, Ričinu, Pećinu i vrelo Vila. Jezero je počam od god. 1630 slano kao voda morska. Primjećava se na njem osjeka i plima, a hrani dobre ugore i jegulje.

U Vrani bijaše njegda uz veliki samostan utvrdjeni grad. Mjesto je brojilo do 600 kuća. Kad ga g. 1538 osvojiše Turci, podigoše u njemu stolicu poglavice ličkoga sandžakata. Silni sandžak Alibeg Atlagić sagradi u Vrani prekrasan dvorac pod imenom Ka-

[1] Fortis dokaza u obširnom razlaganju, kako bi svaki trud i rad zaludan bio oko izsušenja jezera vranskog. Ovo bo stoji u podzemnom savezu sa morem, koje višje leži nego li jezero. F. je mislio, da bi se poplavam okolice doskočiti moglo jedino onda, kad bi se bliži potoci uredili.

Digitized by Google

ravan Seraj. Uresio ga divnimi baštami i perivoji. Ustrojio vodovode i umjetne vodomete.

Priča se od Ali-bega, da se je vazda čudio, kako su mogli stari Hrvati divno ovo mjesto nazvati kukavnom Vranom, pošto bi zavriedilo da se nazove plemenitim sokolom.

Kad je g. 1647 mletački general Foscolo Vranu Turkom oteo, poruši on stari tvrdi grad i Atlagićev dvorac, kojega Turci kasnije iznova sagradiše.

Godine 1684. osvojiše Hrvati pod generalom Donatom za uvjek Vranu. Protjeraše Turke. Upališe veću stranu mjesta. Od onda stoji u Vrani, usred ponositih ruševinah, samo još njekoliko seljačkih kuća, sa dvorcem kneževske obitelji Borellija, koja dobi vranski posjed od mletačke vlade na dar.

Sa Vranom spletena je osamstogodišnja poviest naroda hrvatskoga. Tri crkvena reda, pobožni Benediktinci, slavni vitezi templari ili vitezi sv. hrama, i hrabri hospitalci sv. Ivana jerusolimskog, imali su u Vrani glavno svoje sielo, a stranom i svoje počelo. Od tuda razprostraniše rečeni vitezi svoju vlast po čitavoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Ugarskoj. S toga je i glavnim predstojnikom svih hrvatskih i ugarskih hospitalaca uz mnoga stoljeća bio predstojnik ili prior vranski. Njegovo dostojanstvo bijaše toli odlično, da se takmilo sa najvišimi crkvenimi i svjetskimi dostojanstvi.

Moja je zadaća o tom prioratu predočiti, koliko bude moguće, vjernu poviest, većom stranom po manje poznatih vrelih; nu prije svega valja mi zaviriti u poviest onih redova, koji bijahu najstariji posjednici Vrane.

II.

Redovnici Benediktinci.

Kao što sv. Vasilje veliki (r. 329 † 379) na iztoku, tako bijaše na zapadu sv. Benedikt (r. 480 † 543) pravi osnovatelj crkvenih redova. Nu dočim je iztočna crkva skoro nepromienjene sačuvala uredbe sv. Vasilja za sve svoje kaludjere; raztvorio se na zapadu red benediktinski u čitavu vojsku različitih redova, pod različnimi uredbami i zakoni.

Kao što iztok Vasiljancem, tako ima zapad Benediktincem zahvaliti veliki dio svoje duševne obrazovanosti.

Ako se je red sv. Vasilja odmah u svom začetku mogao dičiti brojem od 18.000 svojih kaludjera, to se red benediktinski može ponositi, da je tečajem svoga obstanka ustrojio do 40.000 mana-

Digitized by Google

stira, i da je iz svoje sredine podao crkvi 35 papa, 212 kardinala, 1184 nadbiskupa, do 4000 biskupa, 55 000 svetaca i što je najslavnije 15.700 spisatelja i književnika. Tako barem tvrdi poviest njihova reda.

Od slovjenskih pokrajina bijaše Hrvatska i Dalmacija svakako prva, kamo se doseliše Benediktinci iz Italije. Neznam, koje upravo godine nastaniše se kod nas, nu izviestno je, da u zaključcih prvoga solinskoga crkvenoga zbora g. 530 točka VI govori jur o dalmatinskih monastirih i njihovih predstojnicih[1]. Od IX. do XII. vieka obstojalo je u Hrvatskoj i Dalmaciji jur trideset i četiri benediktinskih samostana, a do konca XII. vieka trideset i tri.

Predaleko bih išao, kad bi htio poviest i djelovanje reda sv. Benedikta u Hrvatskoj potanje orisati. Neka bude dosta napomenuti, da se i mi Hrvati imamo uvjek zahvalnim okom obazirati na ovaj red. Vriedni članovi i otci reda sv. Benedikta podupirahu i dizahu našu narodnu književnost. Oni su revno gojili slovjensku liturgiju u crkvi. Oni su pomagali učuvati starodavnu našu glagolicu u svojih spisih. Oni su poučavali djecu i odvraćali narod od zla i opačine. Oni su pristajali jur za vrieme hrvatskih narodnih vladalaca uvjek uz narodnu stvar proti tudjinskom duhu. S toga su ih rado podupirali naši kralji, knezi, bani i mogućnici, darivajuć ih blagom i posjedom. Nije dakle čudo, da je broj samostana benediktinskih, jur do propasti kraljevine hrvatske toli znatno narasao.

Evo ih poimence kronologijskim redom, kako se spominju u suvremenih listinah ili u inih izpravah.

God. 837. U Putalu. Samostan sv. Gjorgja, sagradjen vel županom Trpimirom.

„ 837—852 medju Solinom i Klisom samostan sv. Petra, sagradjen Trpimirom.

„ 850. U Karinu. Sv. Marija.

„ 850. U Beševu (Busi) na otoku Visu Sv. Silvestar kasnije Sv. Nikola.

„ 908. U Zadru. Sv. Krševan osnovan ili povećan po Maju, prioru zadarskom.

„ 918. U Belgradu, kasnije u Tkonu. Sv. Kuzma i Damjan.

„ 941. U Ninu. Sv. Ambrozije.

„ 948. U Ninu. Uznešenje sv. Marije. Samostan za kaludjerice sv. Benedikta.

---

[1] Codex. Dipl. Croat. I p. 196.

Digitized by Google

God. 988. Na ostrvu Uljanu. Sv. Mihalj arkandjel.
„ 1018. Kod Zadra. Sv. Nikola, osnovan od Stjepana bana.
„ 1020. U Solinu. Sv. Stjepan mučenik.
„ 1020. U Solinu sv. Marija. } Sagradila hrv. kraljica Jelena.
„ 1023. Na Lokrumu. B. d. Marija.
„ 1025 Na ostrvu Mljetu. U Babinom polju. Sv. Pankracije.
„ 1030. Na Osoru. Sv. Nikola.
„ 1038. Na Osoru. Sv. Petar.
„ 1052. U Koprivi kod Obrovca. Sv. Gjorgje.
„ 1057. U Sriemu kod Mitrovice. Sv. Dimitrije.
„ 1059. Na Rabu. Sv. Petar u Dolcu.
„ 1059. U Belgradu. Sv. Ivan Ev. Kasnije u Rogovu, osnovan po kralju Petru Kresimiru.
„ 1064. U Trogiru. Sv. Dujam za kaludjerice sv. Benedikta.
„ 1064. U Klobuku ili Klobučcu kod Trogira. Sv. Petar
„ 1066. U Zadru. B. d. Marija, osnovan po Čiki, rodjakinji kralja Petra Kresimira.
„ 1069. U Belgradu. Sv. Toma, za kaludjerice sv. B.
„ 1069. U Belgradu. Sv. Bartol.
„ 1069. U Spljetu. Sv. Benedikt, za kaludjerice sv. Ben.
„ 1070. U Selu ili Gumaju kod Solina. Sv. Petar. Osnovao Petar Crni Gumajski.
„ 1071. Na ostrvu Lošinju. Sv. Mihaljo od Sučaka (Sanzikova).
„ 1071. U Neumu. Sv. Petar.
„ 1072. U Bubnjarih kod Belgrada. Sv. Petar za kaludjerice sv. Ben.
„ 1076. U Vrani sv. Gjorgje. Kasnije sv. Grgur. Nezna se kada i po kom je osnovan.
„ 1078. U Solinu sv. Mojsija.
„ 1081. U Babinom polju na Mljetu sv. Benedikto.
„ 1095. U Solinu sv. Nikola.
„ 1100. Na Krku u Baškoj sv. Lucija.
„ 1100. (oko) Na ostrvu Krku sv. Ivan od visokoga brda.
„ 1100. U Dubrovniku sv. Srdj i Bako.
„ 1102. U gradu Pagu sv. Petar.
„ 1105. U Spljetu sv. Stjepan de Pinis.
„ 1109. U Dubrovniku sv. Šimun za kaludjerice.
„ 1121. U Rožati kod Dubrovnika. B. d. Marija.
„ 1145. U Kamenici medju Ilokom i Petrovaradinom. Banski monastir sv. Stjepana muč. Osnovan po banu Belušu.

Digitized by Google

God. 1153. Na ostrvu Krku. Sv. Martin osnovan po Dujmu knezu krčkom.
„ 1166. U Budvi sv. Marija.
„ 1166. U Kotoru sv. Ivan i Mihaljo.
„ 1166. U Baru sv. Spas.
„ 1167. U Zadru sv. Platon.
„ 1170. U Podborju kod Daruvara sv. Jelena.
„ 1174. U Kobešu (Kolban aliter Koblan) sv. Benedikt. (?)
„ 1184. Na ostrvu Braču u Povelji sv. Ivan.
„ 1188. Na ostrvu Krku sv. Ciprijan.
„ 1189. U Zadru sv. Dimitrije za kaludjerice.
„ 1190. U Vaški na Dravi sv. Martin.

Veća strana ovih samostana podignuta je u ime zadušbine od hrvatskih kraljeva, kraljica i banova. Medju njimi pripada jedno od prvih mjesta samostanu sv. Gjorgja u Vrani.

Nisam žalibože našao pismena traga, kada i po kom je osnovan vranski. Sudeći po tom, da je g. 1076 slovio kao jedan od većih i bogatijih samostana u kraljevini Hrvatskoj, možemo svakako zaključiti, da je postojao jur za vrieme kraljeva Kresimira III i Držislava (960 – 1000)[1].

Kad je godine 1076 mjeseca listopada papa Grgur VII. Hildebrand, u crkvi sv. Petra na polju Solinskom dao svečano kruniti hrvatskoga bana Sv'nmira (Zvonimira) za hrvatskoga kralja, tad je taj pobožni kralj, primivši starohrvatsku krunu, žezlo i kraljevsku zastavu iz rukuh kardinala rimskog Gebizona, prisiljen bio u ime uzdarja nagraditi stolicu rimsku On joj darova velikoljepan samostan vranski za buduće svratište rimskih poslanika, koji u ono doba žalibože veoma često uznemirivahu duhove hrvatske. Zajedno sa samostanom vranskim pokloni novi kralj papi sve samostanske dragocjenosti. Medju ovimi bijahu moći sv. Grgura, sahranjene u srebrnoj škrinjici[2], dva srebrena križa[3], jedan zlatni kalež

[1] Urlić-Ivanović drži, da je osnovan negdje u drugoj polovici IX. vieka za županovanja Branimirova. Nar. kol. 1878 p. 51.

[2] Učeni kanonik zadarski Bianchi spominje u svom djelu: „Zara christiana“ t. II. 361 u bilježci, da se kod zadarskih kaludjerica benediktinskih nalazi srebrena škrinjica sa moći sv. Grgura, na kojoj su urezane slike njekoga kralja i kraljice. On misli, da bi ova škrinjica mogla biti ona ista, koju je kralj Sv'nimir sa vranskim samostanom darovao stolici rimskoj.

[3] Tomko Marnavić tvrdi, da se jedan od tih križa čuva u sakristani crkve vatikanske u Rimu. Da je sam vidio i protumačio nadbiskupu

Digitized by Google

sa pladnjem, dvie zlatne krune, urešene dragim kamenjem, i srebrna knjiga evandjelja. K tomu je kralj dodao još čitav pokretan i nepokretan imutak samostana vranskog[1].

Da li je stolica rimska doista primila u podpuni posjed samostan vranski, nezna se pravo. Ali može se o tom za cielo dvojiti, pošto je još početkom dvanaestoga vieka samostan bio u rukuh reda sv. Benedikta. Oko g. 1106—1111 spominje se još Deša *opat* sv. Grgura od Vrane, koji je zajedno sa njekimi biskupi i opati prisustvovao crkvenomu zboru u Zadru[2]. Crkva samostanska promienila je dakle samo svoga zaštitnika sv. Gjorgja sa sv. Grgurom, odkad joj postade poveljenim vlastnikom Grgur papa.

Više pomenuti Deša, kao jedini po imenu poznati opat samostana vranskog, bijaše po svoj prilici posljednji opat reda sv. Benedikta. Sredinom dvanaestoga vieka nalazimo jur u Vrani templare ili viteze sv. hrama. Oni su preuzeli samostan vranski sa svimi pripadci od Benediktinaca, kako ćemo vidjeti niže.

III.

Vitezi templari.

U vrieme križarskih vojna razvili su se mnogi pobožni redovi. Medju ovimi bijaše najglavniji red vitezova hospitala sv. Ivana jerusalimskog, i red vitezova templara.

Oba reda stoje u tiesnom savezu sa poviešću Vrane i vranskog priorata. S toga mi je o njihovom postanku progovoriti koju, ako i u kratko, premda je poviest njihova osnutka u obće poznata.

Godine 1118 načini devet francezka viteza u Jerusolimu bratinski savez u ime obrane groba spasova i kršćanskih hodočastnika.

Pod zaštitom bl. d. Marije položiše oni u ruke tadašnjega patrijarke carigradskog Garmunda svečanu zakletvu, da će se strogo držati čistoće, siromaštva i poslušnosti; da će vazda biti pripravni na obranu svetoga groba Isusova i vjere kršćanske.

Pobožna ova družina vitezova, na polu kaludjerska, na polu vojnička, stavi se iz prvine pod strogi redovni zakon Benediktina i Augustinaca. Ona stopi samostanski zapt sa običaji vojničkimi;

---

od Zanta *hrvatski* nadpis, što se na njem nalazi: „Li caratteri illirici, con li quali quella venerabilissima Croce viene a essere soprascritta".

[1] Codex. Dip. Regni Croatiae, p. 152.

[2] Farlati. T. V. 53, 235 i t. III p. 165.

Digitized by Google

smjernu pobožnost sa smjelom hrabrošću; ubojni mač sa skrušenom molitvom.

Čitavo kršćanstvo pozdravi velikom radošću novi taj red vitezova.

U prvo doba nije imao viteški taj red ni svoje crkve ni kapele u Jerusolimu. Kralj jerusolimski Balduin II. darova mu svoju palaču kraj hrama svetoga groba. Od tada poprimio je red ime vitezova templara ili sv. hrama (Templari, Milites seu fratres Templi, pauperes commilitones Christi templique Salamoniaei).

Odjeća vitezova bijaše biela halja. Godine 1146 dobiše od pape Eugena III. dozvolju, da mogu nositi na bielom plaštu crveni krst, kao simbol mučeničtva.

Na čelu reda stajaše veliki meštar. Njemu bijaše podredjeni: senešali, maršali, blagajnici, drapieri, turkopoljci i komturi. Pojedinim državam reda predstajahu veliki priori, veliki preceptori, zatim priori, preceptori, bailli.

U svih kršćanskih bojevih bijahu vitezi sv. hrama i hospitalci jerusolimski duša vojničtva i najodvažnija sila u redu bojovnika Često borijahu se tolikom odvažnošću, da nijedan od borećih ne osta na životu. Kad padoše u sužanjstvo, voliše svi do jednoga prije umrieti, nego li iznevjeriti se vjeri Isusovoj. Zasužnjene viteze nesmjedoše drugovi izkupiti redovnim novcem, nego jedino zamjenom neprijateljskih zarobljenika.

Glas ovih vitezova odjeknu u to doba po svem kolikom svietu. Viteški red bijaše obasut darovi pokretnina i nepokretnina u svih državah kršćanskih. Alfonso kralj od Novare i Aragonije ostavi im dapače oporukom čitavu svoju kraljevinu, u to ime, da ju brane proti Arabom.

Dakako, da se umnožanjem slave, bogatstva i blagostanja porodilo u redu vitezova i mnogo mana. Medju ovimi bijaše oholost i nadutost, kao i pohlepa za još većom slavom i većim bogatstvom.

Ugled i bogatstvo reda povećao se još tim, što su templari u mnogih državah obnašali velike časti na dvorovih vladalaca. U svetoj zemlji, u Francezkoj, Englezkoj, Spaniji, Njemačkoj, Českoj i Ugarskoj, nalazimo templare kao dvorske dostojanstvenike. Čestokrat bijaše im povjerena i uprava pjenezničtva i porezničtva. Kao umni poslanici hodahu oni od dvora do dvora. Kao hrabri vojnici bijahu visoko štovani od vladalaca i plemstva.

U bogatstvu i ugledu templara imamo tražiti uzrok, da osim svete zemlje nalazimo najviše templarskih mansija i priorata u

Digitized by Google

Franceskoj, Engleskoj, Belgiji i Njemačkoj, manje u Italiji, Španiji, Portugalskoj, Ugarskoj, Češkoj, Poljskoj i Hrvatskoj.

Medju ovimi posljednjimi državami bijaše *Hrvatska* jedna izmedju prvih, u kojoj se nastaniše templari.

Po mnienju njekih povjestnika uveden je red templara jur *početkom* XII. vieka u Hrvatsku, jer se držalo do sad, da je Vrana jur god. 1138 po kralju Beli II. darovana templarom. Nu za to mnienje neimamo jasnih dokaza.

Farlati, nespominjući vrieme dolazka templara u naše strane, tvrdi, da im je Vranu darovala stolica rimska[1]. Ovo mnienje možemo prihvatiti; jer nije vjerovatno, da je koji kralj u ono doba sa crkvenimi dobri, osobito sa samostani svojevoljno razpolagao, bez privolje stolice rimske.

Na koliko nam svjedoče listine, posjedovali su templari svakako i Vranu jur u drugoj polovici XII. stoljeća. Poradi ovog svog posjeda imali su odmah u početku ljute razpre sa biskupom skradinskim.

Kad Mletčani u ratu sa kraljem ugarsko-hrvatskim Stepanom II godine 1128 razoriše do temelja starodavni grad Belgrad na moru, nesta i stolice biskupije belgradske. Ovu razdieliše tada u dvoje. Jedna pola pripade biskupiji zadarskoj, druga biskupiji skradinskoj. K ovoj bijaše prislonjena i okolica vranska sa benediktinskim samostanom sv. Grgura.

Kada kasnije templari preuzeše samostan vranski, htjede biskup skradinski svoju crkvenu vlast (jus parochiale) i nadalje sačuvati nad samostanom vranskim. On htjede prisvojiti i njeki dio njegova posjeda. Jednomu i drugomu zahtjevu uzprotive se templari. Tužba obijuh stranaka dodje napokon pred papu Aleksandra III., velikog zaštitnika templara. On podieli 18. veljače g. 1169 strogi nalog spljetskomu nadbiskupu i svomu poslaniku Gerardu, da ima štititi templare, a biskupu skradinskomu zabraniti svako uznemirivanje njihova posjeda i vlasti u Vrani[2].

U isto doba, kad nalazimo templarom prve tragove u Hrvatskoj, uzpe se njihova moć na istoku do vrška. U samom Jerusolimu živilo je tada u dvoru kraj Salamonova hrama do 400 vitezova. U njihovih rukuh bijahu skoro svi utvrdjeni gradovi Palestine. U

[1] Illyricum Sacr. T. I p. 190.

[2] Codex Dipl. Croat. II p. 86.

Digitized by Google

neprestanom boju podje im za rukom pokoriti takodjer izmaelitskog poglavicu Šeiha od Džebela (starca od brda). Taj Šeih zadavaše sa svojom fanatičnom četom asasina strah i trepet Saracenom i Kršćanom. Osvojivši asasinska najbogatija brda i doline prisiliše templari Šeiha na godišnji danak od 300 bizantina[1].

Papa rimski Aleksandro III. priznavši velike zasluge templara za kršćanstvo, izdade g. 1172 pečatnicu, kojom ih nadari nečuvenimi povlasticami. „Vi izabraste", veli papa, „u vašoj čednosti strmo brdo, kojim se putuje do neba. U znak, da vojujete kao vojnici božji, nosite na grudih sliku spasonosna krsta. S toga iznimljem red templara izpod suda patriarke jerusolimskog i podlažem ga neposredno pod oblast stolice rimske. Zabranjujem svim svjetskim i crkvenim vladaocem zahtievati od velikoga meštra templara zakletvu lena i podložničtva. Svećenike reda podčinjam jedinoj vlasti velikoga meštra, a svoje bogomolje može graditi red u svakom svom području (komturatu) bez ičije dozvolje[2].

Sa dizanjem slave i moći templara dizalo se potajno sve veće neprijateljstvo proti njim. U srodnom redu vitezova hospitalaca sv. Ivana uvrieži se takodjer ljuta mržnja proti templarom. Nesloga medju ova dva, za obranu svete zemlje najzaslužnija reda, razplodi neslogu medju svimi kršćani u iztoku. Po malo oslabi sva prvašnja snaga kršćana uprav onda, kad bijaše najnuždnija. Jer tada pojavi se na polju bojnom veliki vladalac onoga vremena, hrabri i čestiti sultan Saladin.

U Hrvatskoj počeo se medjutim red templara razplodjivati sve to većma. Iz Vrane, kao iz prvobitna siela i matice prodrieše naselbine templara u prekovelebitsku Hrvatsku i Ugarsku, a valjda i u Kranjsku. U Ljubljani, nalazimo barem jur g. 1167 samostan templara, dočim je kod Metlike, pripadajuće još tada biskupiji zagrebačkoj, imao red tri svoja hrama[3].

U Vrani stolovahu poglavice države Hrvatske (Sclavonia) i Ugarske pod različnimi imeni, meštara, priora i preceptora. Jur g. 1165 spominje se u listinah „Praeceptoratus Templariorum S. Gregorii in Vrana[4].

---

[1] Jacobus de Vitriaeo p. 1142.

[2] Papinski taj list priobćen je po Dupueju u „Histoire de l' ordre militaire des Templiers. p. 124.

[3] Diemitz. Geschichte Krains I p. 165.

[4] Fejér Cod. Dipl. VII, vol. 2, p 323.

Digitized by Google

Ako smiemo vjerovati jednoj po Fejéru veoma pogriešno priobćenoj listini, to su templari jur g. 1165 posjedovali i grad Belu kod Varaždina. U toj listini spominje se njeki „Guillelmus dictus Althavis (ili Althaviz)“ kao praeceptor od Čurgova u šumskoj županiji, zajedno kao kastelan belski (u listini stoji pogriešno Capellanus). Grad Bela bijaše kasnije svojina vitezova hospitalaca sv. Ivana.

Kako se templari u ono doba sasvim udomiše u Hrvatskoj, dokazom nam je templar Bernardo, koj oko g. 1160—1176 zasjede stolicu biskupije zagrebačke[1]. Bivši u milosti kralja Stjepana III. dobiše od ovoga kralja templari mnoga dobra u dar, koja darovanja kasnije kralj Andrija II. potvrdi.

Bernardov nasljednik stolice biskupije zagrebačke, Prodan (1170 do 1175), bijaše takodjer veliki zaštitnik templara. On im darova imanja kod Glogovnice i Rasinje u križevačkoj županiji, odkuda se kasnije znatno razplodiše.

Isti biskup Prodan uvede templare takodjer u glavni grad Zagreb, namjestiv ih u Novoj vesi. Njeki misle, da je njihov samostan sa crkvom stajao na onom mjestu, gdje je danas crkva sv. Ivana krst. Nu poznato je, da župu sv. Ivana zajedno sa crkvom utemelji Ivan naddjakon gorički tekar g. 1334. S toga nam je tražiti za templare drugo mjesto u Novoj vesi. Ja držim da je redu templara pripadala sadanja zvonara, sagradjena njegda u romanskom slogu, i narešena uklesanim krstom. A da je kuća stojeća uz crkvu bila prije valjda samostan, to nam dokazuje njezina vanska slika i one velike ploče od kamena, što su ne davno izkopane na zemljištu iste kuće.

O Glogovnici kaže kralj Andrija II. u svojoj listini od g. 1209, da ju je biskup Prodan svojimi novci kupio, i dozvoljom kralja Bele III. templarom u ime zadušbine darovao. Medje glogovničkoga posjeda prostirahu se od potoka Selne i mjesta gdje ovaj utiče u rieku Glogovnicu, uzduž njeke šuplje struge, do zemljišta boljara Vinislava, i preko puta, koj vodjaše u Križevac. Zatiem preko šuma do Sopota. Nadalje graničilo je zemljište sa velikom i malom vodom Vrtilnicom. Sa putevi koji vodjahu u „Kostinac“ i Ke-

[1] Krčelić veli: „Bernaldum hunc ex Templariorum fuisse ordine, vetus manuscriptum dicit et in tantis fuisse Stephani (III) Regi gratiis, ut plurima eis in Slavonia et Dalmatia Stephanus latifundia concesserit. Hist. Eccl. Zagr. p. 76.

Digitized by Google

mihcth (? valjda Kamnik), nadalje sa seli Vejsa, Bata, Bočka (sadanji Bočkovec) i Hranka.

Ovo darovanje poveća kralj Emerik sa razširenjem granica do zemalja mjesta Dubovice i Logdona, do potoka Glonice, Grajene, Leskovice i Koprivnice, sve do zemljišta hospitalaca sv. Ivana[1].

I u današnjoj Slavoniji nalazimo u isto doba templare. Ovim bijaše Borić ban bosanski oko g. 1160—1163 darovao sela Esdel (Zdelja), kojemu banovi unuci pridružiše kasnije i druga mjesta, uz potvrdu kralja Bele III.

U hrvatskom primorju darova templarom kralj Bela III. jur g. 1183 grad Senj sa svimi pristojališći, i sa crkvom sv. Jurja izvan Senja. Ovo darovanje potvrdio je papa Lucio III. g. 1184—5 dne 22. studenoga[2].

Darovanje Senja i crkve sv. Gjorgje spominje i kralj Andrija II. u svojoj povelji od g. 1209. Ali dočim za Senj priznaje, da ga je darovao otac mu Bela III., veli za crkvu sv. Gjorgje kod Senja, da ju je templarom darovao spljetski nadbiskup Petar (VII. ili VIII. 1185—1197)[3].

Koncem XII. vieka porodile se prepirke medju templari vranskimi i Benediktinci samostana sv. Kuzme i Damjana poradi granica njihova posjeda. Ovu prepirku utaloži g. 1194 Mirko mladji kralj, koji je u ono doba mjesto svoga otca Bele III. kraljevao u Hrvatskoj i Dalmaciji

Sa spljetskim nadbiskupom i sa više biskupa, opata, kaludjera, velmoža, plemića i gradjana sastale se tada u gradu Kninu pruće stranke, da izravnaju rečenu prepirku Napokon nagode se sretno. Granice budu po obćenitoj želji razvedene. Obje stranke ostaše zadovoljne. U zboru bijahu od prućih stranaka prisutni Dominik opat sv. Kuzme i Damjana, meštar templara Gvalter, i preceptor Aco (Azzo). Ovo su uprav prvi po imenu poznati poglavari templara u Hrvatskoj[4].

---

[1] Tkalčić Mon. Ep. zagr. 20—24.

[2] Cod. Dipl. R. Croat. II p. 172. Farl. III p. 225.

[3] Cum ecclesia B. Georgii in eiusdem civitatis territorio, quam eis Petrus archiepiscopus Saloniae dedit. Fejér Cod. Dipl. II p. 204. Jaffé. Regesta Pontific. Pesty u svojoj razpravi a Templáriosok Magyarországon p. 36—38. drži Senj (Signye) za ugarsko mjesto, te ga traži po abaujvarskoj, šaroškoj i liptovskoj županiji.

[4] Cod. Dipl. R. Croat. II p. 172. Farl. III 225.

Digitized by Google

Četiri godine kasnije (1198) podieli Mirko, kao kralj ugarski i hrvatski, na molbu meštra templara Konje, fratra Franka, i ostale braće vitezova svečanu povelju, kojom potvrdi njihovomu redu sav pokretan i nepokretan imutak. Uzme pod svoju zaštitu sve članove i podložnike reda. Oprosti red od svih daća i poreza. Poda mu slobodu, da može po čitavom kraljevstvu uživati prosto vode, pašovine i gorivo. Zabrani pobirati od templara ikoju mitnicu, pijacovinu, trgovinu ili inu koju daću. Napokon podieli zapovied: da nitko nesmije uznemirivati templare bud u kućah, u posjedu ili u ikojoj drugoj stvari[1]. Ovu znamenitu povelju potvrdi g. 1226 papa Honorio III. i g. 1236 papa Grgur IX.

Kralj Mirko potvrdi templarom još i drugu darovnicu svoga otca Bele III. vrhu velikog zemljišta zvanog *Pisana*, u gorskoj županiji. Ovaj posjed graničio je tada sa mjesti Belošem, Kutinom, Gametom, Baukom, Novakom, Čavlovim mostom, Volčenom potokom itd. U isto vrieme bijaše Gaufredo meštar templara, a Kalan ban Hrvatske i Dalmacije (oko 1195).

U ovo doba pripade templarom i veliki posjed kod *Vaške*, kojega im darova g. 1199 ban hrvatski Benko u ime zadušbine. Tu podigoše oni samostan sa crkvom sv. Martina[2]. Taj posjed zamieniše g. 1230 sa posjedom Raseka, kojega im predade biskup zagr. Stjepan II[3].

Kad kralj Andrija II. g. 1209 templarom sve starije darovnice potvrdi, spomenu on još druga darovanja učinjena prije njega redu templara. Tako mu bijaše za vrieme kralja Bele III. (1173—1196) župan Vukiša (Wolchis) darovao mjesto Kupa (Kupčina?). Još prije bijaše župan gorski Godimir (Gutimerus) za vrieme kralja Stjepana III. (1161—1173) darovao templarom posjed Hako (Haco), takodjer u gorskoj županiji. Taj posjed predadoše redu zakonitim putem pristav Ivan Dravski (de Drava) i knez Burilo od Gorice. Još darova templarom kralj Bela III njeki trg (forum) u ime luči ili svieće (luminarii) za crkvu B. D. Marije, koja stojaše u dvoru templara kod Gore. Zatiem sela Kreševo, (Cresseno) i Tresinu kod rieke Kupe i vode Kremenčice. (Cremekysa).

U vrieme sramotna vojevanja križara pod mletačkim duždom Andrijom Dandulom proti Zadru (1202), kojega nemilice razoriše,

[1] Theiner Mon. Hist. Hung. I p. 67 Feyér Cod. Dipl. t. II, p. 329. T. IV vol. 1, p. 37 Pray. De prioratu Auranae p. 7.

[2] Fejér Cod. Dipl. II 348.

[3] Tkalčić Mon. Ecci. zagr. p. 65.

Digitized by Google

stajaše templari hrvatski sa spljetskim nadbiskupom Bernardom i ostalimi Dalmatinci na strani Zadrana. U Vrani digo je rečeni nadbiskup od templara novce, kojimi podmiti mornaricu gajetansku. Pomoću ove osvojiše i prognani Zadrani g. 1203 natrag svoj grad, poubivši u tvrdji zadarskoj svukoliku posadu mletačku[1].

U ovo doba nalazimo u Senju preceptora templara Tersina (fratrum Templariorum segniensium dominator). U družtvu sa senjskim satnikom Krivošjem i ostalimi grádjani, izmirio se on g. 1205 sa Rabljani poradi njekih prepiraka obijuh gradova[2]. U isto doba bijaše meštar i prior vranski *Vitalin*, kojega zgode nisu ni malo poznate[3].

Ozbiljne posljedice imala je njeka razpra vranskih templara sa biskupi kninskimi i ninskim. Ovu je morao miriti sam papa Inocencio III. Pošto se biskup ninski, valjda na korist templara, izmirio, razljuti se na njega biskup kninski na toliko, da ga je izobćio. Slučaj ovaj prijaviše templari odmah papi Inocenciu III. Ovaj naloži 11. lipnja 1208 nadbiskupu dubrovačkomu i naddjakonu trogirskomu, da proti biskupu kninskomu povedu strogu iztragu. Posljedice iztrage nisu poznate[4].

Kad vojvoda hrvatski Andrija zasjede priestol kraljevski, sjeti se blagodarno mnogih svojih privrženika hrvatskih, koji ga podupirahu u buni proti svomu bratu kralju Mirku i u vrieme zatvora svoga u Kneginčcu kod Varaždina. Medju njegovimi najvjernijimi bijahu i templari. Sa gore spomenutom poveljom od g. 1209 pod zlatnom pečatju potvrdi im on sva darovanja svojih predšastnika, dodavši još nova.

Prije svega izuzme red templara izpod suda banskoga. Zabrani iz nova pobirati od njih bud kunovinu, bud ikoju drugu daću. Potvrdi im jur gore spomenuti posjed *Pisana* u gorskoj županiji. Granice ovomu posjedu naznačuje listina ovako. Najprije: drum za vojsku (via exercitus), koji je vodio prema „Trsteniku“ i stari drum (rimski) krečom zidan (via cementario opere circumfusa). Zatiem mjesto „Čepreni“ i rieka Glina, od koje obedvie obale pripadoše templarom. Zatiem zemljište „Bris“ i „Lipjena“ (Lipje?) odkuda se granica vraćala na stari zidani drum. K tomu doda

[1] Thomas Archid. Spal. Cad. XXV.

[2] Farlati T. V p. 239 priobćio je žalibože samo početak pomiritelјne izprave.

[3] Bianchi. Zara Christiana vol. IV p. 361.

[4] Theiner, Mon Slav. mer. I p. 44.

Digitized by Google

kralj šest seljačkih kuća (kmeta?). Ovim poda slobodu, da neimadu nikomu služiti nego meštru i fratrom templarom. Još ih oprosti od svih daca običajnih u Hrvatskoj (per Sclavoniam). Zatiem darova im bogati posjed *sv. Martina* kod Zagreba i Zeline (pod Božjaci nazvan Božjakovina). Ovaj posjed bijaše Andrija II. odprije darovao valpotu Krakonu, dok mu bijaše vjeran. Kad mu se iznevjeri, uzme mu posjed i dade ga pogubiti. Medju granicami sv. Martina spominje se „Prelišće" mjesto, i potoci Orihov, Likoš (Likoos), veliki Črnec (Schernet), Polica i Zelina. Uz ovaj potok tekla je granica do maloga Črnca. Odovud do „Trebeševa polja" (Terbensapole) do na Koren i Lupoglavu. Zatiem kraj suhe Lonje i zemljišta „Petkova" na veliku Lonju, do ceste zagrebačke. Zatiem kraj zemljišta „Hrtkova" na Babinu goru i vodu „Bogorod" (Bogord) koja utiče u Zelinu. Zatiem kroz Klenovicu do Dubrave (Dumbro) do vode Črničine i Glovice (Glogovnice?), koja utiče u Črnec. Napokon kroz njeku šumu do Kašine vode, i prolazeć preko nje svršuje opet u Prelišću[1].

Iz ovoga popisa granica razabire se, kako na daleko širio se posjed sv. Martina, za kojim se kasnije otimaše najotmenije porodice plemićke. U taj posjeđ uvede templare župan Vanlegjin, dvornik (contubernalis) Benka bana, kasnije g. 1226 pod vojvodom Kolomanom ban hrvatski

Uz ove posjede predade kralj Andrija II. višerečenom poveljom na prošnju meštra Konje templarom još dva slobodnjaka od grada Gore: Velislava i Hudislava; sa vlašću, da služe templarom onako, kako su do sada služili kralju ili banu[2].

Odmah sliedeće godine 1210 potvrdi kralj Andrija II. redu templara još njeke druge posjede. Medju ovimi nalazimo ponajprije *Liesnicu,* na istoimenoj rieci u požežkoj županiji. Ovaj posjed bijaše kralj Andrija II. odprije darovao svomu vjernomu Šćepanu (Chepano) velikomu županu bačkomu i nadvorniku. Ovaj pako ostavi taj posjed templarom u svojoj oporuci. Granice posjeda prostirahu se od mjesta „Starše" (Starsa) do „Dobre rieke". Zatiem od ove rieke do mjesta gdje ona utiče u Liesnicu. Odavlje uzduž Liesnice do njezina utoka u Savu. Sava pako činila je granicu

[1] Njekojim od imenovanih mjesta, neima sada traga.

[2] Važna ova listina čuva se u arkivu nadb. zagreb. samo u prepisu Sigmunda kralja od g. 1425. Ima na hrbtu glagolicom pisanu bilježku. „List kotarni *priurije vranske* na gore i na druge grade u Hrvatih i u Slovinah od Sigmunda kralja".

Digitized by Google

posjeda sve do „Trtine“ (Tortina). Nu i Sava pripadala je unutar granica posjeda. Od Trtine prema sjeveru tekla je medja do potoka Vjepernjaka (Wieperyek). Odavlje protezala se uz banski drum (via Bani) do brda velikog, zvana Pisana ili Picuna (magnum Pizun). Odavlje do Slemena. A po brdu iduci, sjedinila se sa Starčom. Sa ovim posjedom bijahu skopčani svi prihodi i porezi, koje davahu prije podložnici kralju ili banu u ime kunovine i ostalih krunskih daća.

U darovnici primieti kralj Andrija II., da je taj posjed darovao županu Šćepanu dviema listinama. Jedna je imala voščanu, druga zlatnu pečat. Ovu posljednju listinu nisu mogli templari naći medju ostavštinom županovom. S toga odredi kralj: „ako bi tko kasnije sa ovom zlatnom pečatnicom pokušao zahtievati pravo na rečeni posjed, da se ista listina nikad više pravovaljanom smatrati nesmije“.

Istom listinom darova kralj Andrija II. templarom susjedni posjed „Rateš“ ili Raceš (Racessam). Ovaj bijaše oteo kralj Petru sinu Tatarovomu poradi njekih njegovih smrću kažnjenih zločina. Isto tako potvrdi rečeni kralj redu templara njeko zemljište, što mu ga bijaše zajedno sa crkvom sv. Marije darovao *Odola*, unuk (nepos) Borića bana. Napokon potvrdi isti kralj darovanje pokojnoga Stjepana župana od Gorice, koj bijaše templarom predao u ime zadušbine njeko zemljište ležeće u županiji Vodici, kao takodjer i drugo zemljište u županiji goričkoj, darovano templarom u ime zadužbine od župana Domalda.

I u toj listini potvrdi kralj na molbu meštra Konje prvašnje svoje darovanje, dvajuh slobodnjaka gorskih, Velislava i brata mu Hudislava[1].

Iz nabrojenih do sada darovanja možemo razabrati, kolikim obširnim posjedom vladahu jur tada templari u kraljevini Hrvatskoj. Ovaj posjed dobi kasnije, kako ćemo viditi, još daleko veći obseg.

Za vrieme meštra Poncija de Cruce postigne vlast i moć templara u Hrvatskoj svoj vršak.

Kralj Mirko i brat mu Andrija II. još kao vojvoda hrvatski, bijahu se papi zavjetovali svečanom prisegom, da će sa križarskom vojskom poći oslobadjat svetu zemlju. Premda bijaše u to ime jur mnogo novaca sakupljeno, ustručavao se Andrija podjedno, kao vojvoda i kao kralj, zadovoljiti svomu zavjetu. U prkos neprestа-

[1] Wenczel, Mon. Hung. hist. XX. (XI) Kötet. p. 105—108.

Digitized by Google

nomu poticanju i prietnjam stolice rimske, nemaknu se nijedna četa niti iz Ugarske niti iz Hrvatske. Tekar g. 1217 odvaži se kralj Andrija II. izvršiti svoj zavjet. Nezna se pravo, što je konačno potaknulo na to malo- i lakoumna Arpadovca. Tvrde njeki, da ga nije toliko vodila u svetu zemlju iskrena pobožna ćut, koliko tašta nada, da će zasjesti stolicu iztočnoga carstva. Ovu mu doista po smrti cara Henrika ponudiše poslanstvom iz Carigrada.

Jur bijaše kralj spremio križarsku vojsku i načinio savez sa Leopoldom hercegom austrijskim. Jur bijaše, po nalogu pape, sakupio dvadesetinom od svećenstva ugarskog i hrvatskog silni novac, kojim upravljahu templari i hospitalci[1]. Tad iznenada osujeti papa Honorio III. kraljeve težnje. On okruni u Rimu kraljeva tasta Petra od Courtenaisa za carigradskog cara. Tim se izjalovi podpunoma laskava nada Andrijina. Nu sad nemogaše već od stida pred kršćanstvom odstupiti od svoga poduzeća. On krene g. 1217 sa deset tisuća vojske kroz Hrvatsku i Dalmaciju put svete zemlje.

Uz svoju mladu ženu Jolantu od Courtenaisa povjeri upravu Ugarske nadbiskupu ostrogonskomu Ivanu. U Hrvatskoj i Dalmaciji postavi kraljevskim namjestnikom meštra templara i priora vranskog Poncija de Cruce, koji je čast bana obnašao jur od g. 1214 ili 1215., poslije Bertolda, brata ubijene kraljice Gertrude.

Poncio bijaše sa svojim redom veliku zaslugu stekao za Andriju. On ga je podupro ne samo znatnom četom svojih vitezova, nego i silnim novcem sahranjenim u Vrani.

Ali ovaj novac nedoteče toli velikomu poduzeću. Kralj Andrija bijaše prisiljen porobiti crkve i samostane u Ugarskoj i Hrvatskoj. Morao je prodati za 140 srebrnih maraka dragocjenu krunu Gizele, prve kraljice ugarske. Odlučio je napokon za nabavu brodova prodati Mletčanom i grad Zadar u Dalmaciji. U tu svrhu posla on P. (valjda Petra) priora hospitalaca, (a ne Poncija templara, kako njeki drže) zajedno sa Aleksandrom predstojnikom erdeljskim u Mletke. Ovi sklopiše ugovor sa Petrom Zianom duždom mletačkim. Obvezaše se u ime kralja s jedne strane, da će predati Mletčanom grad Zadar na vječna vremena. S druge strane obrekne mletački dužd, da će poslati kralju potrebite brodove i mornare, koji će ga s vojskom prevesti u svetu zemlju[2].

[1] Theiner Mon. Hist. Hung. I p. 6.
[2] Ljubić, Listine I p. 29.

Digitized by Google

Baveći se kralj Andrija u Spljetu, kamo je sa čitavom križarskom pratnjom došao 23. kolovoza 1217, predade meštru Ponciju tvrdi grad *Klis,* da ga u napried drži sa svojimi templari.

Kada kralj iza duljega boravka u Spljetu krene napokon put svete zemlje, pratijahu ga uz ine Hrvate u velikom broju templari i hospitalci i dvie galije spljetske sve do Drača. U kraljevoj pratnji bijaše i Stjepan Stjepanov Babonić sa 250 svojih konjanika i rodjaka, koji se o svom trošku odpremiše u svetu zemlju.

U Hrvatskoj ostade neograničenim gospodarom meštar Poncio de Cruce, imajući glavni svoj stan u Vrani.

Još iste godine 1217 dade on za svoj red sagraditi samostan u *Kamenskom,* koji je valjda spadao pod preceptorat gorski[1].

Kao što je Poncio jur prije dvie godine na saboru kod sv. Petra na Bojišću blizu Vrane upokorio bio na korist Trogirana silnoga župana Domalda Kačića[2]: isto tako umio je sada po svoj Hrvatskoj i Dalmaciji uzdržati mir i pribaviti si veliku privrženost mlade kraljice Jolante.

Kad se kralj Andrija II. g. 1218 vratio iz križarske vojne, preporuči kraljica meštra Poncija svomu suprugu. Iz blagodarnosti i za njegove zasluge nadari kralj Andrija g. 1221 njegov red *županijom gadskom,* u primorju, koja ležaše medju gradovi Senjem, Bužani i Modrušami.

Darovnicu kraljevu potvrdi papa Honorio III g. 1226[3]. U toj darovnici spominje kralj velike troškove (gravissimas et non modicas expensas), kojimi je Poncio podupirao kralja tako na putu u svetu zemlju, kao i na povratku kroz Grčku, braneći čast i osobu kraljevu. Kralj priznajući njegove zasluge veli: da poslije Boga, imade najviše zahvaliti banu i meštru Ponciju". Na njegovu molbu darova kralj templarom i grad *Steničnjak.*

Poslije godine 1221 nestaje traga meštru Ponciju de Cruce. Njegov nasljednik bijaše meštar *Rainardo Argentarus* Kao prior vranski imao je razpre glede njekih posjeda sa Benediktinci samostana St. Kuzme i Damjana od Rogova. Dodje tužba obijuh stra-

[1] Maretić, MSC.

[2] Lucius Mem. di Trau p. 30.

[3] Theiner, Mon. Hist. Hung. I p. 68. Fejér II p. 272. Mikotzi Series Banorum p. 97. U Andrijevoj listini stoji pogrješno datum anno MCCXVIIII Regiminis A. decimo sexto. Što se medju sobom nikako ne slaže, pošto znamo, da je Andrija II. preuzeo vladu g. 1205. Sada dakle šestnaesta godina pada na g. 1221.

Digitized by Google

naka pred Kolomana kralja galičkog i vojvodu hrvatskog, te pred bana hrvatskog Gjulu. Ali ovi nemogoše izmiriti pruće se stranke. Izabraše za pomiriteljnog sudca Gunčella nadbiskupa splietskog. Pred ovim zastupao je templare meštar Rajnardo, a benediktince Stjepan Šubić knez trogirski, te brat njegov Grgur knez spljetski. Ali ni nadbiskup nemogaše izmiriti stranke. Dogovoriše se napokon g. 1229., da će parbu odstupiti odabranomu sudu. Položiše i prisegu, da će se svakako zadovoljiti onom presudom, koju će izreći odabrani sudci. Ustanoviše ipak, pošto je ban Gjula oteo bio njeka zemljišta u ime krune, za koja bijaše benediktinci u ime odkupa platili 60 zlatnih romanata, da će templari, ako bude njihova dobit, benediktincem rečeni novac vratiti. S druge strane obvezaše se Stjepan i Grgur Šubići, u ime takodjer svoje braće i rodjaka, da od zemalja i posjeda porušena grada Belgrada, koji je sa svojimi pristojališti pripadao templarom vranskim, od ovih na korist benediktina ništa zahtievati neće.

Za pomiritelje sudce bijaše odabrani, osim spljetskog nadbiskupa Gunčella, takodjer Borislav biskup ninski sa svojim bratom kaludjerom cistercitskim iz Toplica (Topuskoga); zatim jedan fratar hospitalac, dva fratra dominikanca, i dva malobraćanina sv. Franje. Ovim bijaše naloženo, da se sastanu na dan sv. Andrije (30 stud.) god. 1229.

Nadbiskup Gunčello sazove jur mjeseca rujna i. g. odabrane sudce u Rogovo. Za svjedoke uze Nikolu biskupa skradinskoga, R. popa bribirskoga, Dodona popa, Fuskona djakona, njeke kanonike iz Spljeta i njekoliko plemića i gradjana. Ali od templara nedodje nitko na odabrani sud. Na molbu Roberta opata benediktinskog poslaše i pismo u Vranu, pozivajući templare na sud. Tada dodjoše dva viteza, ali izjaviše, da nisu došli praviti mir. Oni da neće odgovarati sudcem. Ali nežele ni odgadjati rok suda, jer neimadu od svoga meštra za oto naputaka. I odoše. Za njekoliko dana pozva ih sud po drugi i treći put preda se. Oni dodjoše opet, ali odgovoriše isto te isto. Napokon izrekoše odabrani sudci, u prisuću dvojice templara, odluku na korist benediktina. Ovi dokazaše svoje pravo trimi listinami, dobivenimi od kraljeva Stjepana II., Bele III. i Andrije II. Dobiše dakle pravdu i posjed. Obvezaše se ujedno, da će nadbiskupu nadoknaditi troškove putne, ako bi ga templari tužili papi ili kralju poradi izrečene presude i kad bi ga pozivali bud u Rim, bud u Ugarsku[1].

[1] Farlati Illyr. Sac. III p. 2, 57.

Digitized by Google

Nezna se pravo, da li su templari tražili dalje pravdu, premda su pred sudom stolice rimske skoro vazda pobjedjivali.

Još prije nego bijaše svršena rečena parnica, potužili su se topličkí cistercite g. 1224 pred mladjim kraljem Belom i banom Belušem, da je župan Domaldo Kačić njihov posjed *Mogoš* u županiji gorskoj darovao u ime zadušbine templarom gorskim. Na što izjavi Domaldo: da je darovanje iz pogreške učinjeno, jer da on u gorskoj županiji nikada posjeda imao nije[1]. Iz česa može se zaključiti, da su templari krivo izviestili o ležaju rečenog posjeda kad su zanj' molili.

Godine 1227 potvrdi papa Honorio III templarom mansiju u *Luku* (Luz) sa lukom i ribnimi trgovi (piscariis). Zatiem: *Rasan, Karrešice, Liesnicu* (Licenica) *Odohilu?* i *Vodicu.* Od ovih posjeda bijahu skoro svi u Hrvatskoj[2].

I sa crkvom zagrebačkom imali su u ovo doba templari prepirke radi zemljišta *Raseke.* Napokon izmiriše se g. 1236 pred nadbiskupom koločkim Ugrinom sa zagrebačkim biskupom Stjepanom II. Ovaj im odstupi za uviek svoje pravo na Raseku. Templari pako predadoše biskupu i kaptolu zagrebačkomu njeko zemljište u Podravini kraj Vaške, što ga bijaše njihovomu redu u ime zadušbine darovao Benko ban[3]!

U ovo njekako doba medju 1221 i 1230 bijaše ban hrvatski Gjula sa svojom ženom Jelenom darovao templarom veliki svoj posjed *Nekče* (Necche) ili *Našice,* sa svimi zemljami, šumami, otoci i kmetovi. Darovnicu banovu potvrdi papa Grgur IX. g. 1230[4]. U istom mjestu sagradi rečeni ban templarom i samostan sa crkvom. Poslje dokinuća reda darova kralj Karlo Roberto taj posjed Aleksandru Aleksandroviću od plemena Abe, za njeke izvanredne zasluge[5].

Veliki udarac zada templarom, valjda iz stare osvēte, silni župan Domaldo Kačić. Znamo, da je kralj Andrija II. za vrieme meštra Poncija templarom darovao tvrdi grad Klis, koji se mogao smatrati kao vrata u primorsku Dalmaciju. Od tada uznemirivahu templari često puta neprijateljske gradjane spljetske i trogirske. Spljetčani bijahu dakle pravedno ogorčeni na svoje susjede kliške. Oni pod-

[1] Tkalčić, Mon. I p. 52 i 54.
[2] Mon. Hung. hist. XX kötet p. 21.
[3] Tkalčić, Mon. Eccl. zagr. 65. Farlati V. p. 363.
[4] Mon. Hung. Hist I. kötet, p. 277.
[5] Tramsumpta. Doe. mixt. in Archivo Regni Croat. T. I p. 54.

Digitized by Google

huškaše župana Domalda, da templarom otme grad Klis. Stari vuk Domaldo izvede njihovu želju lukavim načinom g. 1229[1]. Templari nedobiše više natrag izgubljene tvrdje. Kasnije izprosiše u zamjenu od kralja Andrije II. grad Šibenik. Ali Šibenčani nehtjedoše se staviti pod upravu templara. Tako nedodjoše oni ni do uživanja dohodaka grada Šibenika.

Tvrde njeki, da su templari u to doba osvojili predgradje i tvrdjavu Ninsku. Nu o tom neima vjerodostojnih dokaza.

Sretni bijahu templari sa jednom parnicom, koju vodjahu proti kralju i vojvodi Kolomanu. Taj bijaše templarom oteo neke posjede u Hrvatskoj što silom, što sudom. Templari podnesoše proti tomu svoju tužbu stolici rimskoj. Papa naloži Ugrinu nadbiskupu koločkomu, Bartolu biskupu pečujskomu i Stjepanu biskupu zagrebačkomu, neka prisile Kolomana makar i crkvenim izobćenjem, da otete posjede templarom povrati. Koloman uplašen obeća povratiti ne samo otete posjede, nego izdade ujedno g. 1231 povelju na korist templara, kojom se obveza, da će braniti unapried sav njihov posjed i sve njihove povlastice. Ujedno podieli zapovied kao vojvoda čitave Slavonije, da nijedan vojvoda, ban, župan, ili bio tko mu drago u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, nesmije zahtievati od vitezova hrama jerusolimskog i njihovih ljudih i dobarah bud stan (descensum), bud kakova godj imena danak ili plaću. Ovu povelju poslaše obzirni templari u Rim, te ju papa Grgur IX dne 8 srpnja 1231 radostno potvrdi[2].

Ali vojvoda Koloman povriedi do skora svoju pismenu obreku. Po savjetu svojih velmoža stao se izvinjavati, da nije svojom već kraljevom vlašću oteo templarom gore spomenute posjede. Templari odpraviše opet tužbu u Rim. Papa Grgur IX naloži 30 srpnja 1236 biskupu i predstojniku pećuvskomu, zatim opatu cistercita cikadorskih u istoj biskupiji, kao i opatu varadinskih benediktina, da prisile Kolomana na držanje svoje rieči, ili da ga ujedno sa njegovimi savjetnici i upravitelji otetih dobara izobćenjem kazne[3]. Koloman pokori se iz nova.

Jur prije bijaše isti papa naložio biskupom vacke, njitranske i bosanske biskupije, da prisile i kralja Belu IV. na povratak crkvenih dobara, što ih bijaše oteo templarom, hospitalcem i njekim

[1] Thomas Archid. Cap. XXXI.
[2] Theiner Mon. Hung. hist. I p. 97.
[3] Theiner I p. 146.

Digitized by Google

drugim redovom. Ujedno potvrdi papa templarom g. 1236 sve darovnice podieljene im od kraljeva ugarskih i hrvatskih (Ungariae et Sclavoniae regibus) Mirka i Andrije II[1].

U nijednoj od navedenih listina i papinskih pečatnica nespominju se žalibože poimence ona dobra i posjedi, koji bješe oteti templarom. Nu nesmiemo dvojiti, da su templari pomoću papa Grgura IX napokon postigli svoju svrhu i da su otete posjede natrag dobili. Jer moramo uzeti u obzir, da je isti papa i od kralja Andrije II, kad ga bijaše po nadbiskupu ostrogonskom sa čitavom Ugarskom izobćio iz crkve, takodjer postigao podpunu zadovoljštinu. Kralj Andrija drugi morao je ne samo nadbiskupa, kao papina povjerenika, po trikrat skrušeno moliti da digne izobćenje; nego je i u Rim poslao svoga naddvornika Dionisa sa gjurskim županom Šimunom i sa Rembaldom meštrom Hospitalaca sv. Ivana Jerusalimskog. Ovim naloži kralj, da u njegovo ime najvećom poniznošću umole papu za oproštenje kazni[2].

U ovo doba bijaše nakon Rajnarda postao meštrom templara Rembaldo de Karon, nazvan takodjer Karomp i Karumb. On se spominje jur g. 1235 u jednoj listini kralja Andrije II. Ovom potvrdi kralj iznova onu slobodu, koju bijaše za vrieme meštra Konje podao templarom, da mogu u ime zadušbine primati od svietskih ljudih i od koga im drago posjede, kmetove, slobodnjake itd.

Istomu meštru Rembaldu i njegovomu redu darova oko g. 1236 ban hrvatski Opoj Rasinski, znameniti posjed kod Rasinje, sa gradom Opojem, od njega sagradjenim[3].

Za Rembaldovo vrieme izmiri konačno g. 1239 Bartol biskup pećuvski red templara sa Kolomanom vojvodom poradi polovice posjeda od Liesnice u požežkoj i Mladine u dubičkoj županiji ležećega. Ovom nagodom dobiše templari svu crkvenu desetinu od Liesnice i Našica, koja imanja njim pripadoše[4].

Znameniti dar dobiše templari u isto doba i od meštra Gjule. Ovaj im darova svoj posjed, nazvan *Novak* kod Drave. Tu podigoše oni kasnije i svoju manziju ili samostan. Posjed taj ležaše nedaleko od Vaške. Darovnicu potvrdi ponajprije vojvoda Koloman

[1] Fejer. C. D. T. IV. vol. I. p. 33, 37.
[2] Theiner Mon. Hung. I. p. 104.
[3] Krčelić. Hist. Eccl. zagr. p. 84.
[4] Fejer Cod. Dip. p. IV. vol. 1, p. 172.

Digitized by Google

zatim g. 1255 kralj Bela IV., premda je ovaj čitavu župu Novak darovao bio prije banu Prezdi[1].

Godine 1240 imadoše templari glavnu skupštinu (generale capitulum) u Glogovnici pod predsjedanjem meštra Rembalda Karonskog. Tu zaključiše, da će topličkim (topuskim) Cistercitom predati u gradu Senju njeko zemljište, da mogu sagraditi tamo jednu kuću. Zemljište ovo pripadalo je njegda prioru *Opraku*. Templari staviše uvjet, da cistercite nesmiju nabaviti u Senju drugu kuću, ili vinograd, ili bud kakav posjed, bez dozvolje meštra i vitezova reda templara[2].

U ovo doba spominje se i templarski preceptorat u Gori.

Sliedijahu dvie užasne godine. Nastade borba sa Mongoli i Tatari. Templari bijahu u prvom redu vojnika hrvatskih, koji vojevahu sa vojvodom Kolomanom kod Šajove, i kasnije u Hrvatskoj uz kralja Belu IV. Oni pomagaše kralja novcem, savjetom i hrabrom mišicom. U bitki kod Šajove pao je takodjer meštar Rembaldo sa čitavom četom svojih vitezova[3]. Kad se kralj Bela vraćao nakon slavne pobjede Hrvata nad Mongoli u Ugarsku, bijahu uz knezove krčke templari, koji ga pratijahu i potrebitimi sredstvi podupirahu.

U ovo doba spominju njeki[4] kao priora vranskih templara Dešu Spingarolla rodjena Zadranina. Sudeći po krstnom imenu i po rodnom mjestu bio bi ovaj prvi Hrvat, koji se podigo na uzvišeno mjesto vranskog priorata, pošto su do njega većom stranom Francezi i Talijani obnašali tu čast.

Odkad Hrvati slavno pobiediše u Primorju Tatare, a kralja Belu IV. sa svom Ugarskom spasiše od najveće nevolje, desio se Bela IV čestokrat u Hrvatskoj. Kao mjesta njegova boravka naznačuju se Zagreb, Virovitica, Vaška, Spljet, Trogir i Vrana. U ovom posljednjem mjestu nalazimo ga na sám uskrs godine 1245 zajedno sa novoizabranim nadbiskupom spljetskim Ugrinom, i sa sjajnom pratnjom svojih dvornika. Tu je primao i mnoga poslanstva od različitih gradova dalmatinskih i hrvatskih. Tu se sakupljahu oko kralja boljari i plemići hrvatski i ugarski. Ovamo je došao proti svojoj volji i umni ljetopisac Toma naddjakon spljetski,

---

[1] Tkalčić Mon. Eccl. zagr. I, p. 103.

[2] Tamo p. 78.

[3] Thomas Archid. Spal. Cap. XXXVII Tomko Marnavić imenuje pogriešno mjesto Rembalda njegovog starijeg predšastnika Poncija de Cruce. Rogerius Carmen miserabile.

[4] Bianchi. Zara Christiana.

Digitized by Google

jer ga prisiliše, da je sa svečanim izaslanstvom povesti morao iz Vrane novo izabranoga nadbiskupa i dovesti ga do one stolice, koju romanski njegovi prijatelji prije malo vremena bijahu njemu ponudili. Jednom riečju, Vrana bijaše u ono doba, ako i na kratke časove, ona točka, oko koje se kretaše sav državni život kraljevine Ugarske i Hrvatske.

Za vrieme navale tatarske izkusiše templari, koliko je po njekih mjestih razdražen bio puk proti njim. Uz ino stanovničtvo moradoše pred Tatari bježati i templari stališa svećeničkog. Medju ostalimi pobjegoše takodjer svećenici templarskog samostana sv. Gjorgje kod Senja. Oni utekoše na susjedni otok Krk. Ali tu navališe na njih mješćani iz Baške i oplieniše ih, pod izlikom, da su i templari senjski g. 1239 za vrieme meštra Rembalda, prilikom njekog požara u Senju, do gola oplienili trgovce krčke, rabske i mletačke. Tekar g. 1248 dne 25 travnja nagodili su se templari sa mletačkim duždom Jakovom Tiepolom radi nanešenih medjusobnih šteta i uvrieda. Nagodu sklopio je sa Mletčani 6 travnja 1248 izaslanik meštra templara Guilelma od Sonara ili Sinaja, i vitez Jakov de Tornellis. Prisutni bijahu u Mletcih od strane templara fratar Herman od Burga, preceptor u Kampaniji, i krajini tarvizkoj, i fratar Jordan preceptor od Vrane i Senja[1]. Ugovoreno bijaše: da templari u ime nanešenih šteta podložnikom mletačkim u Senju imadu platiti 5250 libara malenih mletačkih dinara, a glede štete nanešene njim po Bašćanih, da će se povesti iztraga i knezu krčkomu naložiti, da učini pravdu templarom. Ujedno obvezaše se templari, da neće vriedjati ni Krčane ni Rabljane radi nanešenih im raznih šteta.

Nu Mletčani nisu od templara ugovorenu odštetnu svotu nikada podpunoma primili. Mletačko veliko vieće izabra još iste godine 5 kolovoza Ivana Kvirina za svoga povjerenika, podavši mu nalog da ide u Senj, i da utjera od meštra templara i manzije senjske 5200 dinara, koje templari ostadoše dužni u ime odštete za počinjenu štetu trgovcem mletačkim, krčkim i rabskim u Senju, u vrieme gradskog požara. Povjerenik imao se pozvati na izpravu fratra Guilelma od Sonara ili Sinaja, meštra templara, providjenu redovnom olovnom pečatju[2].

[1] U listini, priobćenoj po meni u Borbi Hrvata s Tatari, i u listinah Ljubićevih l. p. 76 stoji pogriešno *O*ranie mjesto Vranae.

[2] Ljubić Listine I. p. 138, III. p. 42. Nu ove odluke senata stavljene su tu pogriešno pod g. 1284 mjesto g. 1248.

Digitized by Google

Više rečena nagoda mira nije imala povoljnih posljedica ni za jednu ni za drugu stranku. Mletčani nisu dobili ugovorene odštete, a templari moradoše do skora napustiti grad Senj i župu gadsku, za kojim posjedom vrebahu jur od davna silni knezovi krčki i modruški.

Medjutim umjeli su templari podjedno koristiti se zaštitom rimske stolice. Na njihovu molbu potvrdi im g. 1253 papa Inocencio III. zlatnu bulu kralja Bele IV., kojom bijaše taj kralj zajamčio sav darovani posjed i podieljene im povlastice od predšastnika svojih; premda je ova darovanja prije njekoliko godina opozvao bio[1].

Manji uspjeh imala je pečatnica Aleksandra IV. od 5 srpnja 1255. Templari bijahu se potužili papi na Šibenčane, koji njihovu tvrdju nad Šibenikom razoriše i svaku im poslušnost odrekoše.

Rečenu tvrdju i sav grad bijahu templari, kako gore spomenuh, dobili od kralja Andrije IV. uz kasniju potvrdu kralja Bele IV., u zamjenu za grad Klis. Papa naloži uslied tužbe templara nadbiskupu zadarskomu i opatu samostana sv. Krševana, da razvide stvar, i ako nadju, da templari imadu pravo, neka Šibenčane natjeraju na poslušnost. Šibenčani braniše tvrdokorno svoju slobodu i neodvisnost. Po smrti kralja Bele IV. priteče im u pomoć i kralj Stjepan sin Bele IV. Templari nemogoše nikada upokoriti Šibenčane.

U to doba 1254 nalazim kao priora vranskog templara *Crnotu* od *Botona,* o kojem negovore pobliže naša vrela.

Sretniji bijahu templari jednom parnicom, što su ju imali sa njekimi plemići pokupskimi, poradi posjeda zvana Novak i njekih drugih zemalja uz Kupu. Pred banom Stjepanom izmirišo se obje stranke g. 1258 na dobit templara. Ovi dokazaše svoje pravo listinami kaptola zagrebačkog i Pajdona opata topličkoga[2]. Parnicu vodio je meštar templara Jordan, bivši prije preceptor vranski.

Spomenuo sam, da je kralj Bela IV. knezove krčke i modruške, za velike službe izkazane mu u vrieme navale tatarske, nagradio gradom Senjem, dodavši im kasnije i upravu župe gadske.

Templari nemogahu mirnim okom gledati, da im kralj toli veliki i bogati posjed na silu otimlje i drugim poklanja. Premda oni kasnije priznaše, da im u Senju nebijaše obstanka, jer im gradjani senjski svaku pokornost odkazaše (cum apud Sceniam propter ma-

[1] Fejér t IV. vol. 2 p. 202.
[2] Fejér IV. vol. 2 p. 47b.

Digitized by Google

litiam civium proficere non possent). Ćutiv se ipak prikraćenimi u svom pravu, podigoše tužbu pred stolicom rimskom. Parba trajaše njekoliko godina. Kada vojvoda Bela, mladji sin kralja Bele IV, kao samovlastan gospodar preuze vladu nad Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom, obrekne on templarom, da će im učiniti pravo i riešiti ih troškova, koje imadoše pri vodjenju parnice. Uvjet nagode bijaše, da templari pristanu na zamjenu grada Senja sa drugim posjedom. Pošto tadašnji meštar templara u Hrvatskoj, putujući u svetu zemlju, bijaše dobio u gradu Akonu od svog velikog meštra dozvolju, da se može nagoditi i pristati u zamjenu, prihvatiše templari uvjet vojvode. Ovaj im uslied toga g. 1269. za izgubljeni Senj i za županiju gadsku podieli u zamjenu grad *Dubicu* na Uni sa čitavom županijom i njezinom upravom, sa svimi pripadci i pravicami (cum omni districtus jurisdictione ac suis pertinentiis). Ujedno odpusti im sve daće, bir, kunovinu, bansku zalazinu (descensus bani, vulgariter zalasina). Za sebe sačuva vojvoda dohodke i bire, koji se po svoj Hrvatskoj pobirahu u ime komorske daće. Izuzme templare izpod suda banskog i županijskog. Darova im 1050 maraka fina srebra. Obveza se napokon, da će red templara braniti u svih pravicah i povlasticah, kao i u posjedu rečene županije dubičke proti svakomu neprijatelju. Ako bi pako red templara pokušao raditi proti ugovoru zamjene, onda ima red platiti u ime globe dvadeset tisuća maraka fina srebra. Istu svotu da je dužan platiti i onaj, koji bi templare smetao u posjedu Dubice. U svakom slučaju ima županija dubička ostati u rukuh templara (comitatus de Dubicza nihilominus apud domum manente). Templari obvezaše se ujedno, da će odstupiti od svih prava, što ih imadoše na grad Senj i županiju gadsku. Nadalje da će povratiti sve izprave, darovnice i listine glaseće na Senj i gadsku županiju, podieljene im od kraljeva Bele III, Andrije II, Bele IV i vojvode Kolomana, kao i potvrde rimskih papa.

Medje županije dubičke počimale su tada od Smrzenice (ili Gverženice) i kod Save, gdje voda Pakra utiče u Savu. Zatim protezala se granica uzduž Pakre prema iztoku, do mjesta, gdje gornja ili široka Pakra utiče u Veliku Pakru. Od tuda prema iztoku do zemlje sinova Petruša. Zatim dugim putem do rieke Kosačine, i uzduž ove rieke gore prema jugu do mjesta *Kališta* i do rieke Ravenice preko sela Vračišća (Wrachiche i Bratyche.) I opet kroz šumu na brdo, a odavle na rieku Veliku, do utoka ove u Klokovec. Onda uzduž Velike do rieke Granice i Nagadine do Save.

Digitized by Google

Zatim dugim putem uz Savu do mjesta, gdje rieka Izpijaš (Izpyas) utiče u Savu, i gdje se diele granice županije dubičke i vrbaške. Odavlje prema jugu, uzduž Izpijaša, do utoka rieke Likovice (Lykovich) u Izpijaš. Zatiem kroz šumu gore do brda Rakova glava. Odavlje do mjesta Rasoj, preko brda Kosmareva, do mjesta Kališta i gore preko Slemena na veliki drum, koj vodi u Vrbas. Po ovom drumu prema zapadu na brdo medju Rakovcem i Jastrebicom (Ystrebycha). Zatim preko visokih gora do mjesta Široka (Syrugo, Symiga) i opet preko brda i doline do brda Hodinova glava. Od tuda u Gvozd i kroz njega do rieke Meščenice, gdje je granica vrbaška. Još se imenuju sela Jelavec, Predol, Visović, Puliska, Vrača ili Vraga, Rokmićeva glava. Zatim potok Kojvanica ili Kotmanica, rieka Štrigonja ili Strigonina, Jalšovica. Drum koj dieli granicu dubičku od Vodice, veliki drum Vranica (Wranza), rieka Suhodol, Kostajnica i Una, i potoci Turica, Turja i Pulska.

Ovu darovnicu potvrdi još iste godine 1269 kralj Bela IV. zatim godinu dana kasnije njegov stariji sin kralj Stjepan V. i g. 1272, na molbu meštra Guilelma, kralj Ladislav IV. Napokon g. 1274 papa Grgur X[1].

Godine 1277 darova kralj Ladislav IV zagrebačkomu kaptolu i biskupu Timoteju zemlju Blagušu kod Kašine, što ju prije držaše Vuk sin Dobrolića. U darovnici spominje se fratar Benvenud preceptor templara od sv. Martina (Božjakovina). Ovaj uvede zagrebačkog biskupa i kaptol u posjed, i podnese kralju svoje izvješće[2].

Sliedeće godine 1278 dne 19 travnja primio je tadašnji meštar templara i prior vranski fratar Gerardo riedke goste u gradu svoga reda Dubici. Tu se sastadoše na rečeni dan članovi dvajuh ljuto zavadjenih vlasteoskih porodica. Bijahu to sinovi slavnoga Stjepana bana i kapetana štajerskog, i knezovi Ivan Stjepanov Babonić ban čitave Slavonije, brat njegov Radoslav i rodjaci njihovi Nikola i Stjepan. U Dubicu biše pozvani po Timoteju biskupu zagrebačkom, po Mati palatinu ugarskom, po Mati opatu topličkom i po rečenom meštru Gerardu, kao pomiriteljnimi sudci. Po nalogu kralja izmiriše oni zavadjene stranke. Sinovi bana Stjepana oprostiše Ba-

[1] Dva primjerka ove darovnice nalazila su se u kasnijih kraljevskih potvrdah u zem. arkivu N. R. A Fasc. 458 br. 31. Fasc. 1550 br. 22. Theiner Mon. Hung I p 310

[2] Tkalčić. Mon I p. 184

Digitized by Google

bonićem ubojstvo svoga brata Jaćima bana, jer on pade od njihove ruke u pravednom boju kao buntovnik[1].

Templari običavahu takodjer svoje privrženike i zaslužne za red ljude nadarivati novcem i posjedom, Tako nagradiše god. 1284 svoga vjernog privrženika Luku Deševića, gradjanina zadarskog, zemljištem Podskalinom, ležećim u preceptoratu zablatskom. Darovnicu izdade na dan sv. Andrije ap. fratar *Guilelmo de Peymes*, meštar templara u Ugarskoj i Hrvatskoj. Njegovu listinu odobriše Petar od Beizeja podpreceptor u Vrani, Ivan od Foisa preceptor u Zablati, zatim fratrovi Oliver, Toma i Ivan. Kasnije, g. 1291 7. travnja, izdade istu darovnicu u vjerodostojnom prepisu Marcello biskup ninski, a potvrdi ju *Salamon* prior templara vranskih[2].

Više rečeni meštar Guilelmo darova takodjer njekomu Jakovu, sinu Bartola zemlju zvanu Turguša, kod Berzenice u požežkoj županiji[3].

Po smrti kralja Ladislava IV. Kumana, kad je velika stranka u Ugarskoj izabrala posljednjeg Arpadovca Andriju III za svoga kralja, iznevjeriše se templari papi i Šubićem, kao privrženikom kuće anžovinske. Oni popratiše bivšeg hrvatskog vojvodu Andriju iz Dalmacije do Zagreba. Potratiše mnogo novaca u svrhu njegova izbora. Branijahu ga odvažno proti njegovim neprijateljem.

Poradi oskudice novaca moradoše kasnije zalagati svoje posjede. Medju ostalimi založiše njekomu Niemcu (Theutonico) Petru za 27 srebrnih maraka svoj glogovnički predium Gradjina ili Grajina (Gragina et Gragena). Ovaj posjed držao je njekad Butko od Butkovca. Medjašio je sa zemljama istoga Butka, zatim sa mjestom Selnicom, i velikim drumom, koji je vodio u Križevac. Založni list izdade u Zagrebu 5 srpnja 1292 fratar Guilelmo de Peimes meštar templara. Zalog odobriše fratar Franko de Valegio, fratar Viliam de Brabantia, preceptor sv. Martina kod Zeline, fratar Rogerio, preceptor od Glogovnice, fratar Grgur, preceptor Vranski[4], i fratar Samson[5].

---

[1] Moja razprava Zringrad i njegovi gospodari, l. 8.

[2] Kubinyi Mon. Hung. Hist. II. kötet p. 148, 174. Wenzel Mon. Hung. Hist. IX. p. 403.

[3] Fejér t. VIII. vol. 2 p. 619.

[4] Bianchi Zara Christiana spominje pod g. 1290 njegova predšastnika *Mirka de Grabonja.*

[5] Wenzel. Mon. Hung. Hist. t. X. p. 79.

Digitized by Google

Godine 1293 nalazim opet kao meštra templara u Hrvatskoj fratra Gerarda. On je nasliedio staroga Guilelma, koj bijaše preko dvanaest godina meštrom.

Meštar Gerardo bijaše privrženik kuće anžovinske, a prijatelj porodice Šubića. Rečene g. 1293. putovao je zajedno sa Volčetom, rodjakom bana Pavla Šubića, u Napulj do kralja Martella, u poslu nasljedstva priestolja ugarskog i hrvatskog Kad se kući vraćao, naloži kralj Martel svojim činovnikom lučkim u Apuliji, da ga u putovanju po moru neprieče, udario on kojom godj stranom. Ujedno mu dozvoli kralj, da poveze iz Pulje 30 salma sočiva[1]. Dvie godine kasnije putovao je u Napulj u istom poslu preceptor templara Roberto de Gude, vraćajući se iz Napulja natrag u Dalmaciju 28 kolovoza 1295[2].

Medjutim primicahu se sve to bliže crni dani za red templara. U potaji radili su većom stranom svećenici i kaludjeri jur od davna po svih stranah Europe i Azije proti redu vitezova sv. hrama. Veliki njihov upliv u kršćanstvu; izvanredne povlastice podieljene im od papa i vladara; ogromno njihovo bogatstvo, njihovo nasilje i lakomost za još većim blagom i posjedom — sve to ogorči vladare i pučanstvo svake ruke, nahuškano ponajviše po monasih i. svećenicih. Jur papa Grgur X. pokuša na crkvenom zboru lugdunskom g. 1274. stopiti u jedan red templare i hospitalce sv. Ivana Jerusolimskog. Ali mu nepodje za rukom. Tomu se protivila ponajviše Španija. Papa Nikola IV. nastavi pokušaj pape Grgura X. I on nastojavaše stopiti oba reda u jedno tielo, da mogu tobože sjedinjenom silom uspješnije vojevati za krst proti poganom. U tom smjeru pisa on nadbiskupom narbonskomu i soligradskomu, koji posljednji držao je u tu svrhu i koncil g. 1292[3]. Za Hrvatsku obrati se papa na spljetskog nadbiskupa. On naloži ovomu, da sazove pokrajinski (provincijalni) crkveni zbor i da sa podložnim svećenstvom podupre želju pape pogledom na sjedinjenje obijuh redova. Nu templari umjeli su odstraniti prieteću im opasnost. Viećanja spljetskoga i ostalih koncilija ostadoše jalova.

U Hrvatskoj i Dalmaciji bijaše templarom lak posao. Tu vladahu tada domaće razpre poradi nasljedja novoga kralja. U Dalmaciji držahu najveću vlast u ruci knezovi Šubići. A ovi bijahu

[1] Mon. Hung. hist. Acta extera p. 101.
[2] Ibidem. p. 127.
[3] Hartheim. Concilia Germaniae t. IV. p. 1.

Digitized by Google

saveznici i prijatelji templara Pobjeda ostade dakle na njihovoj strani. Protivnici njihovi bijahu preslabi da im nahude.

Gorje bijaše po njih u drugih državah. Jur g. 1287 bijaše u napuljskoj kraljevini oduzeo kralj Karol redu templara sva imanja, jer su podupirali Hugona kralja od Cipra, koj se, uz prkos kralju napuljskomu, pomoću templara u azijskom gradu Akonu dao okruniti za kralja jerusolimskog.

Do skora padoše i u svetoj zemlji svi gradovi i ogromni posjedi templara i hospitalaca u ruke muhamedanske.

Vriedno je da se u kratko osvrnemo na znamenite tadašnje zgode svete zemlje, koje su tiesno svezane sa sudbinom reda templara.

U Palestini bijaše jur od poduljega vremena medju kršćani zavladala velika pokvarenost i ćudoredna razvraćenost. Bijaše se tamo sakupio izmet svih zapadnih naroda. Onamo pošiljahu svi rimsko-zapadni kršćani najveće zlotvore, da kao hodočastnici nadju milost pred sudom. Mnoge protuhe pohrliše u svetu zemlju, da na lahak način dočepaju se živeža i imetka. Krčmari, lihvari, svakojaki trgovčići obogatiše se do skora i pobraše sav imetak pobožnih putnika i hrabrih borioca za krst. U primorskih gradovih vrvilo je od svakovrstnih igrača, razuzdanih žena, lopova i ubojica. Svjetski i redovni vitezovi zaboraviše čestokrat na svoju svetu zadaću, predavši se u ruke razkalašenosti. Obogaćeni novcem i imutkom osiromašili su ljudi na značaju i krieposti. Oni zaboraviše sasvim na kršćansku poniznost i pokornost prema poglavarom. Redovnici, opati, priori, kaludjeri i kaludjerice ostavljahu svoje zatvorene samostane, da se naužiju svjetske slasti u gostionah, kupalištih, igraonicah i u raznih tajnih vrelih tjelesne naslade.

Najveća razvraćenost vladaše u gradu Akonu, trgovačkom sielu i smjesi svih narodâ. Tu bijaše sedamnaest predjela, sa toliko narodnosti kršćanskoga svieta. Tu se nagomilaše svi kršćani, koji pobjegoše iz različitih gradova pred mačem musulmanskim.

Hrabri Malek al Ašra, sin sultana Kelavuna, bijaše jur predobio sve gradove u svetoj zemlji. Tad se odvaži da osvoji i grad Akon.

Početkom travnja mjeseca god. 1291 dodje sa velikom vojskom pred grad. Poče ga odmah obsjedati sa svih strana. Krstonosci i vitezovi templari i hospitalci sv. Ivana jerusolimskog predadoše

Digitized by Google

zapovjedničtvo vojske velikomu meštru templara Vilimu Beaujeu (tal. Bellgioco).

Izvanrednom hrabrošću i umnom razboritošću branio je veliki meštar, zajedno sa svojimi vitezi, posljednju tvrdju kršćanstva u svetoj zemlji. Ali nesloga medju križarskimi vojnici i gradjani prisili ga do skora na ugovaranje sa sultanom glede predaje grada. Pučanstvo se tad podigne proti zapovjedniku. Ovaj odstupi od zapovjedničtva. Kad uvidi, da za grad neima više spasa, pobere blago, dragocjenosti i svetinje svoga reda, ukrca se sa 10 svojih vitezova na jedan brod, ostavi gorući za sobom grad i ode u Cipar[1]. Sultan Melek osvoji grad 18. svibnja 1291. Trideset tisuća kršćana pade u gradu od mača i noža arapskog. Medju ovimi bijaše 490 templara.

U čitavoj Palestini ostadoše tada u kršćanskih rukuh još dva grada: Sidon i tako zvani grad „pobožnih putnika". Oba vlastničtvo templara. Oba od njih samih branjena. Kad uvidiše templari da za kršćanstvo neima više spasa u svetoj zemlji, ostaviše oni i ta dva grada, te odoše stranom na Cipar za velikim meštrom, stranom na ostrov Aradus (Tortozu).

Ta dva ostrva postadoše posljednja zakloništa prebjeglih iz Sirije templara i hospitalaca. Odavlje nastaviše oni po moru krvnu borbu proti muhamedanskim gusarom. Odavlje dopiraše sa svojimi galijami do Aleksandrije i južne Anatolije.

Na Cipru sprovede svoje posljednje godine i posljednji veliki meštar Jakov Molay stojeći u vječnom tajnom sukobu sa kraljem od Cipra Henrikom II od Lusinjana.

Sa odlazkom templara i hospitalaca iz Palestine ostade prazna od kršćanskih borilaca sveta zemlja. Kraljevstva kršćanskog, podržavana od zapadnih kršćana 180 godina, nestade sa lica poviesti. Fanatična i oduševljena borba za krst i za koran, kojoj pade žrtvom do deset miliuna ljudih, svrši se onkraj sredozemna mora da se kasnije tim žešće i groznije nastavi na zemljištu grčkom, slovjenskom i germanskom.

---

[1] Kolinović (Chronicon Templariorum) i Falkenstein (Gesch. des Tempelherrn-Ordens) tvrde: da je veliki meštar Beaujeu u jednom uasrtaju izvan zidina gradskih, hrabro vojujući pao. U drugih vrelih nisam našao istinitom ovu tvrdnju. Gl. Havemann Gesch. des Ausgangs. des Tempelherrnordens p. 99.

Digitized by Google

Templari hrvatski, ostaviše, kako spomenuh, do skora stranku Andrijinu, prisloniv se uz Šubiće i stranku anžovinsku. Koncem godine 1298 primiše oni u Vrani slavnoga bana hrvatskog i bosanskog Pavla Šubića kneza bribirskog kao svoga gosta i prijatelja. U tom gradu izmiri medju sobom ban Pavao 26. prosinca knezove i plemiće krbavske od plemena Gušića[1]. Dvie godine zatim odvede on u družtvu sa vranskimi templari Karla Roberta u Zagreb, gdje ga Hrvati svečano okruniše za kralja.

I zagrebački templari bijahu odvažni privrženici Karlovi, dotično papinske stranke. Kada sinovi bana Henrika Gusingovca sa gospodari medvedgradskimi podigoše bunu proti zagrebačkomu biskupu Mihalju i njegovom kaptolu, kao privrženikom kralja Andrije III.; tada se sjediniše i novoveški templari sa buntovnici, vodeći krvavi rat proti svećenstvu[2].

U proglasu pape Bonifaca VIII. g. 1303, što ga razasla na sve crkvene i svjetske oblasti kraljevine Ugarske i Hrvatske, pozivajući ih, da priznadu za kralja Karla Roberta, spominje papa takodjer templare i hospitalce kao vjerne svoje privrženike[3].

Nu sva naklonost dojakošnjih papa i vladara kršćanskih neizbavi templare od konačne žalostne katastrofe, koja uništi za uvjek viteški i mnogo zaslužni njihov red.

U *Hrvatskoj i Dalmaciji* uživahu templari svoja prava i svoja dobra sve do god. 1313. Još za vrieme iztrage u Francezkoj zaiskaše vranski templari g. 1308, po njekom starom pravu, od občine dubrovačke, da im se predade ostrv Lastovo. Dubrovčani privoliše. Ali pučanstvo na ostrvu, nahuškano valjda od monaka i svećenika, nehtjede pod vlast templara. Kada dodjoše na Lastovo, da preuzmu ostrvo, digne se puk i protjera ih oružanom rukom.

Bulla Klimenta V. od 6 svibnja 1312, kojom se dokida red templara, prizna, da ga nemogaše dokinuti putem suda iz zakonitih razloga, nego iz obzira shodnosti. (Ordinis statum, veli bulla, habitum atque nomen, non per modum definitivae sententiae, cum eam super hoc secundum inquisitiones et processus super his habitos non *possemus ferre de jure,* sed *per viam provisionis* seu

[1] Ljubić. Listine III. p. 432.
[2] Krčelić. Hist. Eccl. zagr. p 99.
[3] Theiner, Mon. Hung. hist. I. 401.

Digitized by Google

ordinationis apostolicae sustulimus.) Nu papa i koncil odrediše ipak, da se sva templarska dobra imadu predati redu vitezova hospitala sv. Ivana jerusolimskog[1]. Naredbu papinsku primiše u Dalmaciji nadbiskup spljetski i biskup zadarski. U primorju biskup senjski. Od godine 1313 može se dakle smatrati dokinutim i samostan templara sv. Grgura u Vrani i sv. Gjorgje kod Senja. U ovo doba predana je i Vrana, u smislu papinske odredbe, redu hospitalaca sv. Ivana

U današnjoj Hrvatskoj primi biskup zagrebački Augustin Kazotić preko Vinka nadbiskupa kaločkog papinsku naredbu od 2. kolovoza 1309. Papa poziva svećenstvo ugarsko i hrvatsko na občinski crkveni koncil, sazvan u poslu reda templara.

Ova bulla pape Klimenta V. pisana je u Piktaviji. Glasi na nadbiskupa kaločkoga i njemu podredjeno svećenstvo. Prije svega navadja papa, kako je katolička crkva uviek nastojala oko toga, da oslobodi svetu zemlju iz rukuh nevjernika. Zatim, kako je stolica rimska viteze hrama jerusolimskog u tu svrhu uviek podupirala i mnogimi povlasticami nadarivala. Kako je kasnije tužnim srdcem i potresom duše razabrao papa njihove zločine, koje potanje nabraja. Kako je francezki kralj Filip, čuvši za ove zločine, ne iz pohlepe za blagom, nego iz ljubavi kršćanske potaknuo ga na strogo postupanje proti templarom. Kako su na dalje pod iztragom dvajuh kardinala i velikoga inkvizitora veliki meštar, preceptori i mnogi vitezi templari svoju krivnju priznali i za oproštenje svojih zločina molili. Kako je uslied toga papa odlučio da sazove obćeniti crkveni zbor mjeseca listopada na dvie godine, da može načiniti shodne naredbe, tako glede reda templara i njihovih dobara, kao i glede osvajanja svete zemlje i glede popravka stanja crkve. Papa pozivlje napokon rečenoga nadbiskupa kaločkog i biskupe zagrebačkog i sedmogradskog na crkveni zbor u Viennu, kamo imadu osobno doći. Za druge biskupe veli, da mogu doma ostati[2].

Nadbiskup Vinko posla ovo papinsko pismo biskupu Augustinu iz Dmitrovice 15. veljače 1310. Pisa mu, da ga je primio tek šestoga siečnja. Pozva biskupa na osobni sastanak, da se mogu u toli važnoj stvari ozbiljno dogovoriti (quia cum grande sit negotium, matura oportet deliberatione super eo providere.)

Po svoj prilici radio je blaženi Augustin u smislu rečenog dogovora, kad je naložio svomu vikaru Petru i predstojniku kaptola

[1] Fejer, t. VIII. p 452.

[2] U arkivu nadbiskupije zagr. Liber Privilegior. p. 61 – 63.

Digitized by Google

zagr. Jakovu, da povedu iztragu proti templarom. Čini se ipak, da je ova za templare povoljno izpala.

Nalazim u jednoj zagrebačkoj listini, da je još g. 1311 Andrija, preceptor templara sv. Martina (Božjakovine), potvrdio darovnicu svoga predšastnika preceptora Vilima, kojom ovaj, dozvoljom svoga meštra, darova županu Parišu za vjerne službe njeki posjed preceptorata sv. Martina, što ga je prije kao predium od strane templara držao ban Aleksander. Ove listine prepis izdade još iste godine na molbu župana Pariša občina grada Zagreba po svojem sudcu Nikoleti[1].

Da li je biskup Augustin na poziv pape i doista otišao u Francezku, i da li je sudjelovao na općenitom koncilu, nisam nigdje našao zabilježeno. Nu kasnije, primivši isti biskup Augustin papinsku odluku od g. 1312, kojom se red templara dokida, držao je tekar g. 1314. pokrajinski crkveni zbor. U ovom bijaše zametnuto pitanje dokinuća reda templara Što je na tom zboru zaključeno, nezna se. Nu neima sumnje, da su do skora i u Hrvatskoj templarska dobra većom stranom predana redu hospitalaca. Tim je dakako i reda templarskog sve pomalo nestalo u Hrvatskoj.

Po svjedočanstvu suvremenog Ivana naddjakona Goričkog, ostavljen bijaše templarom u Novoj vesi, blizu sv. Ivana u Zagrebu stan, (valjda samostan). Tu su njeki templari stanovali do kraja svoga života pod upravom ili pazkom (cura) biskupa i bana.

Dobra templara bijaše biskup Augustin uzeo iz prvine pod svoju upravu. Proti tomu podigao se ban Ivan Babonić, a za njim i njegovi sinovi, nezna se iz kojih razloga. Ovaj odpor silnih velmoža, natjera biskupa Augustina Kazotića, da je kasnije račune o upravi istih dobara javno iz prodikaonice polagao pred pukom[2], dok nije veća strana templarskih dobara predana hospitalcem sv. Ivana.

Pregleda radi smatram za shodno navesti ovdje sva dobra i posjede, koje su templari za vrieme svoga obstanka držali u pokrajinah hrvatskih.

U Dalmaciji.

1. *Vrana,* grad sa samostanom i okolicom 2. *Klis* grad. 3. *Šibenik* grad. 2. *Zablatje* samostan i preceptorat. 5 *Luka* sa lukom i trgom.

---

[1] Matica u arkivu grada Varaždina. Sv. II br. 9.

[2] Krčelić. Hist. Eccl zagr. p. 103.

Digitized by Google

U današnjoj Hrvatskoj.

1. *Senj* grad na moru. 2. *Sv. Gjorgje* kod Senja, samostan. 3. Županija *gadska*. 4. *Sv. Marija* kod Gore sa samostanom. 5. *Kupa* lli *Kupčina* u gorskoj županiji. 6. *Pisana,* u gorskoj županiji. 7. *Hako* u gorskoj županiji. 8. Zemljišta N. u *goričkoj* i vodičkoj županiji. 9. *Kamensko* sa samostanom. 10. *Dubica* grad sa samostanom i županijom. 11. *Steničnjak* grad. 12. Zagreb, *Novaves* sa samostanom. 13. *Sv. Martin* kod Zeline sa samostanom 14. *Glogovnica* sa samostanom. 15. *Gradjina* kod Glogovnice. 16. *Rasika* ili *Rasan.* 17. *Bela* grad sa samostanom. 18. *Ivanec* sa kapelom. 19. *Rasinja* sa gradom Opojem.

U Slavoniji.

1. *Berzenica* u pož. žup. 2. *Liesnica,* u pož. žup. 3 *Rateš* ili *Races* (Racessa) u pož. žup. 4. *Beženica* u požežkoj žup. 5. *Našice* u virovitičkoj županiji, sa samostanom. 6. *Novaki* kod Drave, u vir. žup. 7. *Sv. Martin* kod Vaške sa samostanom, u vir. žup 8. *Zdelja.*

U Medjumurju.

Štrigovo i Novi dvori.

U turskoj Hrvatskoj sadašnjoj Bosni.

1. *Mladina,* u dubičkoj županiji. 2. *Vrbas,* u vrbaškoj županiji.

U sadašnjoj Kranjskoj.

U *Metliki,* pripadajućoj biskupiji zagr., sa tri hrama templara.

IV.

Hospitalci ili vitezi hospitala sv Ivana jerusolimskog.

Pošto sam po mogućnosti iztaknuo u glavnih crtah poviest najstarijih vlastnika Vrane, imam sada razjasniti poviest mladjih posjednika, koji ju nasliedišе odmah iza dokinuća reda templara.

Kako gore spomenuh, pripade odlukom obćenitog crkvenog sbora vienskog od 6. svibnja 1312 veća strana dobara templarskih redu vitezova hospitala sv. Ivana jerusolimskog.

Red ovih vitezova bijaše nješto stariji od templara. Jur godine 1048 zamoliše njeki trgovci iz Amalfija, tadašnjega kalifu Mostakši

Digitized by Google

Billaha za dozvolju, da mogu u Jerusolimu, ne daleko od svetoga groba, sagraditi pristanište za putnike i hodočastnike zapadnoga kršćanstva: oni dobiše dozvolju i sagradiše crkvu Sv. Marije, (S. Maria della Latina) ujedno sa pristaništem, bolnicom ili hospitalom i kapelom sv. Ivana krstitelja.

Monasi, koji crkvom i bolnicom upravljahu, primiše iz prvine zakon i odoru benediktina, pripojivši na haljini sa lieve strane grudih *bieli krst.* Dvorbom i njegovanjem putnika i bolestnika stekoše doskora veliki glas u kršćanstvu, i dobivahu podpore od svih strana zapadnoga svieta.

Po smrti Gerarda, prvoga predstojnika rečenih monaka, stupi na njihovo čelo križarski vitez Rajmundo de Puy (de Podio i dell Poggio). Ovaj pretvori skromne kaludjere u vitezove. Ponizni dvoritelji bolestnika zamieniše samostansku crnu halju sa crvenom odorom urešenom sprieda i straga bielim krstom, i sa železnim oklopjem i kacigom. Iz tihe svoje sobice premjeste se novi vitezi na burno pozorište krvave borbe, razora i uništenja. Red je dobio od tada dvostruku zadaću: braniti mačem svetu zemlju, i paziti bolestnike i putnike.

U red vitezova hospitala sv. Ivana primahu se muževi samo čiste plemićke krvi. Osam čistih djedova plemenita svoga koljena imao je dokazati svaki, koji htjede da bude primljen za člana. Svaki član reda imao je biti jaka tiela, zdrave pameti, i na plemićko odgojen. U medjusobne borbe i kavge kršćanskih vladara niesu smjeli hospitalci uticati. Svrha im bijaše poticati kršćane na medjusobni mir i na rat proti nevjernikom. Njihov bieli krst bijaše razdieljen na osam šiljaka ili ugla, kao simbol osam kršćanskih krieposti. Predstojnik reda nosio je naslov: „Sluga ubogih Isusa krsta, i meštar hospitala sv. Ivana jerusolimskog.“ Čitav red bijaše razdieljen na više jezika Medju ovimi brojila se Ugarska i Hrvatska (Slavonia)[1].

[1] Dojakošnji pisci poviesti vitezova reda hospitalaca tvrde jednoglasno, da je taj red razdieljen bio samo na *osam* jezika i država po imence: 1. Jezik i državu od Provence. 2. Od Auvergne. 3. Francezke. 4. Taljanske. 5. Aragonije, Katalonije i Novare. 6. Englezke. 7. Njemačke. 8. Kastilije, Leona i Portugalije. K njemačkoj državi računaju Ugarsku i Hrvatsku. Nu pošto nigdje ne nalazim traga, da bi ugarski i hrvatski hospitalci ikada pripadali bili pod veliki priorat Njemačke, to sam prisiljen tvrditi, da je Ugarska i Hrvatska (Slavonia) svakako sačinjavala posebnu državu i posebni jezik.

Digitized by Google

U svakoj državi stajaše na čelu reda izvan samostana prior ili predstojnik države. Ovu čast obnašao je po dokinuću templara u Hrvatskoj i Ugarskoj *prior vranski,* dočim je prije na čelu reda u istih pokrajinah stajao posebni meštar.

Red hospitalaca uveden je u Hrvatske zemlje poslie templara, ali takodjer u XII. vieku. Prve tragove nalazim hospitalcem u županiji i biskupiji ninskoj. Tu im darova g. 1184 biskup ninski crkvu *sv. Petra u Bojišću,* gdje podigoše hospitalci svoj hospital.

Darovnicu biskupovu potvrdi 9. svibnja g. 1186 papa Urban III. na molbu Mateja predstojnika rečenog hospitala. Papa primi pod svoju zaštitu hospital sa svimi darovanimi hospitalcem zemljišti. Osigura im taj dar sa svimi budućimi posjedi, koje bi mogli u napried dobiti bud od papa i vladara, bud od drugih pobožnih darovnika.

Medju pristojališti hospitala sv. Petra imenuje se i njeko mjesto zvano Palača (palatium). Papa oprosti hospitalce od svake vrsti desetine. Podieli im slobodu, da mogu primati u svoj red svećenike i svjetovnjake, koji bi se k njima utekli. Zagrozi se napokon kaznom svakomu svećeniku i svjetovnjaku, koj bi se usudio red vitezova hospitalskih uznemirivati bud u imetku bud u posjedu[1].

U sadašnjoj Hrvatskoj nalazim hospitalce koncem XII. vieka ponajprije u Marči, njegdašnoj križevačkoj, sadašnjoj belovarskoj županiji. Ovamo naseli ih kralj Mirko koncem XII. stoljeća. Tu im sagradi samostan i darova potrebno zemljište. U isto doba uvede brat kralja Mirka, Andrija, tadašnji vojvoda hrvatski, hospitalce u Glogovnicu. Na molbu Nikole predstojnika reda hospitalaca u Poljskoj i Ugarskoj, darova on njegovomu redu sedam sela, po imence: Kuzme ili Kuzminec, Porev, Vistumeje, Poklanicu, Židovinu i Durbe (ili Turje, Druže). Sela ova ležahu kraj potoka Glogovnice, Stražila, Rasinje, Bršdine i Koprivnice. Medjašila ili graničila su za zemljami templara i Pridanca ili Prodavca, i sa seli Dolja, Dvaše, Kusinci, Zadrec, Pridanka, i sa brdi Lipa gora i Gradeš. Ovaj dar potvrdi Andrija kao kralj godine 1207. i dade hospitalce uvesti u zakoniti posjed po kraljevskom pristavu Osenu iz Paga. Stanovnikom rečenih sela podieli iste slobode, koje uživahu ostali podložnici hospitalaca i templara. A samo vlastničtvo vitezova rieši od svake daće. Istom darovnicom potvrdi hospitalcem

[1] Codex Dipl. R Croatiae II p. 135.

Digitized by Google

i njihov posjed u Marči[1]. Kasnije sagradiše u Glogovnici vitezi hospitala sv. Ivana jerusolimskog i samostan sa crkvom sv. Marije.

U isto skoro doba nalazimo hospitalce sv. Ivana i oko Varaždina kod Gazišća ili broda Plitvice, zvana Brodni (Prodni). Tu su u blizini jur g. 1201 posjedovali njeko selo (villa Hospitaliorum)[2]. Ovo selo pripadalo je valjda preceptoratu hospitalaca varašdinskih, koji se kasnije (1238) spominju (terra s. Joannis de Vorosdino)[3]. U Varašdin uvede ih bez sumnje takodjer hrvatski vojvoda Andrija oko g. 1197—1200.

Meštar Hospitalaca hrvatskih stanovao je u prvo doba u *Marči*. Pod ovu spadaše i Glogovnica. Zemljišta glogovničkih hospitalaca ili *Križnika*, kako ih tamošnji narod nazivao, spominju se često u suvremenih i kasnijih listinah i razvodih.

Glogovnički hospitalci posjedovali su kasnije njeka zemljišta kod *Ljudbrega*, gdje bijahu sagradili posebni samostan sa crkvom[4].

Početkom XIII. stoljeća bijahu hospitalci nastanjeni i u županiji *Gorskoj* oko Kupe. Tu su imali samostan sa crkvom sv. Mihalja. Medju njihovimi tamošnjimi posjedi spominje se jur g. 1211 *Pešćenica* (Pescenyce quae est villa patrum Hospitalis[5].

Kad se kralj Andrija II. vraćao sa svog pustolovnog puta križarskog iz Palestine, sjetio se je velikih zasluga, stečenih od hospitalaca u svetoj zemlji. „Gledao sam", veli kralj, „mojima očima, kako bratovštine sv. Ivana jerusolimskog uz razne krieposti podnašaju za kršćanstvo velike žrtve. Vidio sam danomice, kako poput Joba i Tobije hrane uboge i daruju ih. Kako bolestnike i ranjenike dvore i goje. Kako mrtve dostojno pokapaju; a vojujući proti nevjernikom nemare za život i hrle u smrt za vjeru i krst."

Hospitalci svete zemlje podvoriše kralja Andriju sjajno u gradovih: Akonu, Kratu i Margati. Zajedno sa svojim meštrom Quarinom de Monte pratijahu ga svuda i vojevahu š njim u Siriji i Palestini. Oni ga odpratiše i kući. Iz blagodarnosti zapisa im kralj u ime

[1] Darovnica Andrijina sačuvana je u jednom prepisu kaptola čazmanskoga od g 1375. Acta Coll Soc. Jesu zagr. Fasc. II cr. 34. Farlati i Fejér priobćiše ju veoma pogriešno.

[2] Tkalčić. Mon. Hist Ep. zagr. I p. 13.

[3] Fejér. Cod. Dipl. Hung IV vol. 1, p. 110.

[4] Informatio circa alienationem agrorum Ludbregensium. MSC. saec. XVII.

[5] Tkalčić. Mon. Eccl. zagr. I p. 26.

Digitized by Google

nadarivanja ubogih godimice 500 srebrnih maraka, a u ime uzdržavanja gradova Margati i Krati, kao predzidja svete zemlje, darova za podporu svakoga grada godimice 100 maraka srebrnih iz dohodaka soli i solare u Solašcu (Scolasche). Ove darovnice potvrdi sliedeće godine 1218 papa Honorio III[1].

Za vrieme kralja Andrije II. podigoše hospitalci znatno svoj upliv i moć u Hrvatskoj i Ugarskoj. Jedan od njihovih članova Guncello Kornelijev sjede dapače nastojanjem bana Gjule na stolicu nadbiskupije spljetske. A ova smatrala se tada još uviek primatom čitave Hrvatske.

Godine 1220 bude Guncello kod templara u Vrani po Grubu biskupu ninskom posvećen za djakona. Iz Vrane odvedena u Spljet dočekaše tamo njegovi birači velikom svečanošću. S njim postaviše na stolicu nadbiskupsku muža, koj odprije ni svećenikom nije bio. Papa Honorio III. potvrdi ipak njegov izbor, samo iz toga razloga, jer oni, koje prije njega izabraše, nehtjedoše radi siromaštva nadbiskupije primiti ovu čast. Ovo bijaše proti običaju stolice rimske i proti zaključkom općenitoga zbora crkvenog. Jer ovaj bijaše zabranio, da vitezi reda sv. Ivana i templari zasjedaju stolice biskupske.

Po primjeru templara i ostalih redova i bratovčina one dobe upotriebiše i hospitalci pobožnost i dobroćudnost vladara i mogućnika na svoju korist.

Hospitalci glogovnički nezadovoljni sa svojim posjedom oko Glogovnice, zamoliše kralja Andriju II., da im daruje imanje *Lagu,* kasnije zvano *Kalec* i *Tkalec,* što je pripadalo gradu Križu (Križevci). Kralj Andrija II. darova im doista ovo imanje g. 1223 i dade označiti njegove medje po Joni Pavlovom od Gjoga. Granice sačinjavahu potoci Kamašnica, Velika, Vogrica, Sopot, mjesto Gotovec i zemlja kneza Pavla[2].

Ovu darovnicu potvrdi kralj Bela IV. god. 1244 na molbu *Arnolda* meštra kospitalaca glogovničkih. U prepisu izdade ju Vilim biskup pećujski i kancelar kralja Ludovika I. g. 1366, na molbu Petra kanonika crkve jerusolimske i predstojnika glogovničkih fratara od sv. groba jerusolimskog.

Stjepan biskup zagrebački oprosti g. 1226 na molbu hospitalaca glogovničkih dobro Tkalec od crkvene desetine[3].

[1] Theiner. Mon. Hist. Hung. I p. 14—17.
[2] Acta Coll. Soc. Jesu zagr. Fasc. VIII br. 1. U zem. arkivu.
[3] Acta. Kako gore. Fasc. VIII br. 2.

Digitized by Google

Čini se, da su u ovo doba hospitalci imali jur posjed i u Sriemu. Oni bijahu oko g. 1220—1224 oplienili samostan benediktinski sv. duha u Nuštru. Radi toga zavade se sa benediktinci, te ih moradoše pomiriti izaslanici pape Inocenca III. i Honoria III.[1] Moguće je, da su rečeni hospitalci pripadali samostanu od *Kamenice,* gdje ih Pray spominje, ili *banskomu monastiru* (Bán monostor), kako Mikotzi tvrdi.

Opaka vladavina kralja Andrije II. i po tom nastavši obćeniti metež u državi upotrebiše na svoju korist plemstvo, svećenstvo i redovi. Hospitalci obogatiše se silno u to doba. Oni posudjivahu novac i primahu ga u zastavu. Tako uzeše u sahranu 30.000 srebrnih maraka od udovice kralja Mirka, koje kralj Andrija II. njihovom dozvoljom u nuždi za se upotrebi. S toga se uzdržaše oni podjedno u kraljevoj milosti.

Kad je kasnije nadbiskup ostrogonski i papa rimski kralja Andriju II. radi povrede svoje zakletve izobćio, bijaše uz nadvornika Dionisa, kraljeva ljubimca, *Rembaldo* meštar hospitalaca sv. Ivana jedan od onih odličnika, koje zamoli kralj g. 1232, da idu u Rim i da izprose od pape Grgura IX. pomilovanje. Ovo im sretno za rukom podje.

Veliko povjerenje uživahu hospitalci i kod stolice rimske. Papa Grgur IX., pošto je nahuškao Kolomana vojvodu hrvatskog na rat proti Bogomilom u Bosni i Hrvatskoj, naloži g. 1234. svojim „dragim sinovom" križnikom (Cruciferis): Da kao vojnici krsta dignu svoj mač proti nevjernim Bogomilom, i da se sjedine proti njim sa ugarskom križarskom vojskom. U ime nagrade uze ih papa pod svoju osobitu zaštitu[2].

Krčelić tvrdi, da su hospitalci u ovo doba, za vrieme zagr. biskupa Stjepana II., imali takodjer u *Čazmi* dva samostana (duas residentias)[3]. Dokaza za to našao nisam.

Meštrom hospitalaca u Ugarskoj i Hrvatskoj (in Ungaria et Slavonia) bijaše u to doba podjedno Rembald od Vočana (de Voczan). Njemu povjeri papa Grgur IX. g. 1237. iztragu proti biskupu čanadskomu, koj bolestan i sliep nehtjede upravu svoje biskupije predati u druge ruke[4].

[1] Brüsztle. Recensio Cleri Dioecesis Quinqueecclesiensis III p. 946. Theiner. Mon. Hung. Hist. I p. 55.

[2] Theiner. Mon. Hist. Hung. I p. 129.

[3] Krčelić Hist. Eccl. zagr. p. 81.

[4] Theiner. Mon. Hung. I 158—163.

Digitized by Google

Isti Rembald potuži se kod stolice rimske na novoga kralja Belu IV., koj htjede opozvati njeke darovnice, podane od njegovih predšastnika crkvam, svećenstvu i plemstvu. Posljedica ove tužbe bijaše, da je kralj Bela IV. g. 1238 poveljom, izdanom pod zlatnom pečatju, i dozvoljom svoga brata vojvode hrvatskog Kolomana, potvrdio sve darove podieljene hospitalcem od svojih predšastnika, kraljeva Mirka i Andrije II., dodavši još njeke druge[1].

Medju ostalimi darovanimi hospitalcem posjedi spominje kralj Bela IV. njeko zemljište Kroak, (Novak?), što je pripadalo prije gradu *Valpovu* (castro Walkoy): ovo zemljište ležaše kraj samostana (domus) hospitalaca, stojećega u *Velikoj* (magna villa).

Još im darova isti kralj zemljište zvano *Petric* u požežkoj županiji, pod uvjetom, kad bi se tamo pronašle zlatne rude, da imaju od njih davati petu stranu dobitka njegovomu bratu Kolomanu, kao vojvodi hrvatskomu. Kad bi se pako pronašle rude zlata i srebra, tad imadu hospitalci dobivati od njih samo trećinu, a dvie strane, po običaju zemlje da ima pripasti kraljevskoj komori. Još im darova kralj i njeke zemlje, u županiji varaždinskoj, ležeće kraj zemalja njihova samostana *sv. Ivana u Varaždinu*[2].

Za vrieme navale tatarske ne nalazim da bi se hospitalci u borbi onako iztaknuli bili kao templari. Rukopisne povjestne crtice u Glogovnici, iz XVII. vieka spominju samo, da su Tatari samostan i crkvu hospitalaca u Glogovnici razorili i fratre raztjerali. Njekoliko godina kasnije morao je papa Inocencio IV. (1248) pismeno pozivati ugarske i hrvatske hospitalce, neka se spremaju na vojnu proti Tatarom, kad bi ovi iz nova navalili na opustošenu zemlju[3].

Odmah po odlazku Tatara (g. 1242) spominju se u jednoj listini vojvode i bana Dioniza i kralja Bele IV. hospitalci sv. Martina i sv. Jurja[4].

Samostan *sv. Jurja* ležaše kod *Planine* blizu Kašine. Od tuda nosio je kasnije ime (monasterium s. Georgii de Planina). Još danas stoji u kašinskoj župi kod Planine kapela *sv. Jurja*. Kako su došli hospitalci do posjeda Kašine, nisam mogao pronaći. Godine 1278 bijahu Planinu prodali Timoteju biskupu zagr. za 20 maraka dinara zagrebačkih, braća Aleksander Petrov i Matej Blažev od plemena Oća. Imao je dakle biskup zagr. darovati Planinu hospitalcem.

[1] Fejér. Cod. Dipl. IV vol. 1, p 104—111.
[2] Fejér. T. IV vol 1, p. 109—110.
[3] Theiner. Mon. Hung. I p. 206.
[4] Moja borba Hrvata s Mongoli i Tatari, l. 79.

Digitized by Google

Suvremene listine govore i o sadašnjih hospitalcih u *Dubici*[1]. Njihov posjed pružio se duboko u Slavoniju prema iztoku do rieke Pakre i Vuke, a preko Une po današnjoj Bosni. Sa dubičkim posjedom graničio je njihov posjed samostana sv. Mihalja u gorskoj županiji, koji je dopirao do Petrinje i Kupe.

Iza navale tatarske, čini se, da su hospitalci sv. Ivana glogovnički posjed i samostan napustili i predali *kanonikom* sv. groba jerusolimskog reda sv. Augustina. Ovi kanonici bijahu takodjer po kralju Andriji II. uvedeni u Hrvatsku. Posjedovahu Bienik kod Zagreba. Priznavahu zakon sv. Augustina, a nošahu bielu halju sa pet *crvenih* krsta. Ovim glogovničkim kanonikom bijaše u to doba predstojnik Stjepan (Praepositus S. Sepulchri de Glogovnicha et canonicus ecclesiae Iherosolomitanae[2]. Od tada govore često listine o medjah posjeda ovih kanonika. Oni posjedovahn i Planinu.

U ovo doba spominje se i njeki posjed hospitalaca oko vode Žepnice u zagrebačkoj županiji, ali neznam pod koj samostan pripadaše[3].

Godine 1255 dne 13. travnja rieši kralj Bela IV. dugotrajnu parnicu, koju je vodio radi posjeda sv. Martina na Dravi zagr. biskup Filip proti Pavlu sinu Borića bana. Taj posjed pripadao je prije hospitalcem. Ovi ga prodadoše u vrieme meštra Rembalda biskupu zagrebačkomu Filipu. Ali Pavao Boričević ote isti posjed na silu, kao tobože svoju djedovinu. Filip podigne parnicu pred kraljevim sudom. Pavao htjede krivimi izpravami dokazati, da je taj posjed njegova zakonita djedovina. Ali biskup Filip, pozivajući se na svjedočanstvo praeceptora hospitalaca Arnolda, dokaza pred kraljevim sudom, da je biskup doista taj posjed kupio od meštra Rembalda, predšastnika Arnoldova. Biskup dobi svoj posjed natrag. Pavao Boričević izgubi radi prevare sva svoja imanja[4]. Rečeni Arnold bijaše veliki preceptor još g. 1259.

U to doba bijahu hospitalci nastanjeni i u Zagorju. Oni posjedovahu kod grada Belca: *Kremene gorice* i *Selnice* (sadašnja Selnica). Ovaj posjed pripadao je valjda samostanu sv. Margarite pod Belom[5]. Malo kasnije pojavljuje se i preceptorat *u Čićah* na Savi.

[1] Fejér. T. XI Suppl. p. 408. T. VII vol. 4 p. 102.
[2] Acta Cap. zagr. Antiqua. Fasc. 32 nr. 9.
[3] Tkalčić. Mon. Eccl. zagr. I p. 93.
[4] N. R. A. Fasc. 1531. N. 13, odnešeno iz zem. arkiva.
[5] N. R. A. Fasc. 1675. Nr. 2, odnešeno iz zem. arkiva.

Digitized by Google

Kolikom brigom njegovaše podjedno stolica rimska red hospitalaca, svjedokom nam je pečatnica pape Aleksandra VI. pisana u Viterbu 10. lipnja g. 1258 kralju Beli IV. U njoj opominje papa kralja, neka uredno plaća hospitalcem godimice one 1000 srebrne marke, koje im zapisa otac mu Andrija II. na podporu reda, a u svrhu uzdržavanja svete zemlje[1].

Nije mi poznat povod, zašto je kralj Bela IV. pod konac svoje vlade hospitalcem manje naklonjen bio, nego li odprije. Ovo nam svjedoče dvie listine istoga kralja. Prva je od g. 1257. Njom oslobadja kralj Hala Kuzmića i sinove Bodića, podložnike grada Zagreba, izpod vlasti hospitalaca, kojoj bijahu se podvrgli prinuždeni gladom. Druga je listina od g. 1264. Ovom podjeljuje kralj njekomu meštru Tiburciju vlast, da može prodati svoja imanja komu godj hoće, samo ne hospitalcem ili križnikom (cruciferis duntaxat exemptis). Premda po zakonu Tiburcio nebijaše vlastan prodati svoj posjed, ne imajući odvjetka[2].

Moguće je, da je vladi i zemlji sada jur dozlogrdilo, što su uz templare i hospitalci sve to više gomilali dobara i kmetova u Ugarskoj i Hrvatskoj. Nu kadikad bijahu prisiljeni i hospitalci prodavati svoje posjede. Tako prodadoše oni, kako gore vidismo, svoj posjed kod sv. Martina biskupu zagr. Isto tako prodade g. 1262 meštar Ferustan njeke zemlje u Ugarskoj knezu Ivanu Kerekiju, u svrhu da podupre hospitalce u svetoj zemlji[3].

Ugled vitezova reda hospitala sv. Ivana dizao se medjutim sve to većma i u Hrvatskoj i Ugarskoj. Redovna meštra zastupao je kad i kad veliki samostalni prior države Ugarske i Hrvatske. U to doba (1272) obnašao je ovu čast priora fratar *Pontius de Fayn* (Prior Hosp. per Hungariam et Slavoniam). Suvremene listine spominju ga zajedno sa Margaritom preceptorom od Čiča. Rečeni prior Poncio darova g. 1275 knezu Perčinu, sudcu (potestati) grada gričkoga u Zagrebu i njegovomu bratu Andriji, za vjerne službe, njeke puste zemlje zvane Pešćenica i Lekenik u ime lena. Zemlje ove ležahu u vlastelinstvu hospitalske kuće (samostana) od Čiča (Chichan)[4]. Kasnije se ne spominje nikad više taj samostan u poznatih mi izpravah. Isti prior Pontius putovao je g. 1276 u svetu

[1] Theiner. Mon. Hist. Hung. I p. 236.
[2] Acta monasterii Garić. Fasc. I Nr. 2, odnešen iz zem arkiva.
[3] Fejér Novol. 3, p. 98.
[4] Wenzel IX (XIII) p. 128. Fejér V vol. 1, p. 212.

Digitized by Google

zemlju preko Pulje. Od napuljske vlade dobi dozvolju, da može zajedno sa svojom pratnjom ukrcati u Brindižu ili u Barulu[1].

U Hrvatskoj upotrieblјivahu hospitalce ili viteze sv. Ivana takodjer za vjerodostojne svjedoke kod razvoda medja i kod uvoda stranaka u dopitani po kralju ili sudu posjed. Tako uvede g. 1277 fratar Benvenud, preceptor hospitalaca sv. Martina kod Zagreba, po nalogu kralja Ladislava IV. kaptol zagrebački u posjed zemlje Blaguše. Ova je medjašila sa zemljami hospitalaca sv. Jurja od Planine.

Vitezi sv. Ivana podjeljivahu svojim podložnikom takodjer osobita prava i povlastice. Tako bijaše oko g. 1230–40 meštar Rembald, sjedeći u samostanu svoga reda u Čičah stanovnikom slobodnoga mjesta Čiča podielio slična prava kakova dobivahu slobodni gradovi od kraljeva. Njim bijaše dozvoljeno prodavati svoje pokretnine i nepokretnine domaćim ljudem i ostavljati ih po smrti komu su htjeli. Ako bi tko ubio domaćega čovjeka, bijaše dužan platiti 100 penza a preceptoru hospitalaca pet penza. Ako li bi ubojica utočište tražio u samostanu hospitalaca, to ga onda preceptor izdati nije smio. Preceptor mogao je pokušati sa neprijatelji ubojice nagoditi se, ako li nagoda nije pošla za rukom, imao je ubojica platiti preceptoru jednu marku, a on ga je imao pustiti na slobodu, da ide kamo mu drago. Ali njegova dobra nije smio nitko otimati ili prodavati. Krivce radi kradje, paleža ili proljevanja krvi imao je pravo suditi preceptor sa svojimi vitezi itd. Pošto su Rembaldovu povelju Čičani prilikom nemira za vrieme Andrije III., kad je i njihov grad (castrum) upaljen bio, izgubili, to umoliše oni 1293 fratra Guilerma, propreceptora Belskog i namjestnika meštrova u Ugarskoj i Hrvatskoj, da im više spomenuta prava potvrdi, što je on i učinio, pošto se iz izvješća fratara Oriša iz Čiča, i N. preceptora pakračkoga osvjedočio, da Čičani istinu govore[2].

Koncem XIII. vieka dovršili su hospitalci svoje spasonosno djelovanje u svetoj zemlji. Godine 1291 pade sa gradom Ptolomeisom ili St. Jean d' Acrom posljednji bedem kršćanstva u ruke muhamedanske. Sveti grob i svetu zemlju osvojiše opet nevjernici. Red hospitalaca sv. Ivana morao je iz svojega mirnoga sjedišta u Ptolomeisu preseliti se u Europu. On odabra za svoj stan ponajprije ostrvo Cipar. Na svom općenitom zboru, držanom u Limissu,

[1] Acta Externa I p. 33 (Mon. acad. Hung.)
[2] Codex Dipl. Patrius Hung. T. VII p. 228.

Digitized by Google

ustanovio se red iz nova. Njegu bolestnika odabra on prvom svojom zadaćom. U svrhu progona nevjernika po moru ustroji mornaricu, koja s vremenom uspe se do velike sile i moći, ali uprav ova vojnička moć i snaga izkvari prvobitni značaj hospitalaca. Još godine 1259 izmoli tadašnji meštar u Ugarskoj i Hrvatskoj, fratar Rembald, težkim trudom dozvolju: da vitezovi njegova reda mogu kod objeda i večere medju sobom razgovarati se. Strogi zapt držahu još tada posvema. Siromaštvo, poniznost i poslušnost vladaše obćenito kod svih članova. Nu kad se obogatiše, zavlada medju njima razkalašenost. Oni držahu konje i množtvo podvornika. Odjevahu se sjajno. Njihovo viteško oklopje i bogati uresi potamnjivahu velikoljepje mogućnika i vladara Dragocjene gostbe i zabave dodjoše u običaj. Tako prevrnu red u svemu prvobitnu svoju svrhu i zadaću. Jedinoj borbi sa nevjernici i dvorbi bolestnika ostade red hospitalaca i na dalje vjeran.

Nu pojedini pobožnjaci nadarivahu red i u napried novimi posjedi. Tako dobi samostan B. D. M. od *Novaka* opet novi posjed. Njeki meštar Egidio Gregurov darova g. 1298. u ime zadušbine, t. j. za dušu svoju, svoga otca i svoje žene Anke, rečenomu samostanu posjed *Vratinu,* u vesničtvu (visnicatu) istoga imena, sa svimi zemljami, oranicami, livadami, šumami, mlinovi i sa dva vinograda. Ovo darovanje potvrdi kasnije (1461) Ivan Vitovec Grebenski i Nikola Iločki, banovi hrvatski[1].

Koncem XIII. i početkom XIV. vieka dokazuju sve to jasnije izprave, da je i *grad Bela* jur od davnih vremena pripadao hospitalcem sv. Ivana. Nu pošto ima tragova, da su ovdje svoj posjed imali takodjer templari, to moramo pristati uz misao, da su se i ovdje ta dva vitežka reda uprav onako dielila u posjedu kao i u Glogovnici.

Stari grad Bela ležaše u varaždinskoj županiji. Bijaše sagradjen na obronku gore Ivanščice. Brdo na kom se još danas vide ruševine toga grada, zove narod Ivanuševo brdo. Izpod grada uzduž druma, koj vodi u Gotalovec, teče potok Belščina toli silnim tiekom, da u daljini od $^1/_4$ sata može tjerati pet mlina. Prema iztoku diže se brdo Ranjak. Prema zapadu mali i veliki Vršinec. Prema sjeveru leži gornje i spodnje Pleso, odmah kraj rieke Bednje, pri novih gradovih. Iznad Bednje stoji brdo zvano Gradišće sa ostanci starih zgrada. Podalje za selom Margećani stoji župna crkva sv.

[1] Zem. arkiv. Acta Jesuitarum zagr. Fasc. I br. 2.

Digitized by Google

„Margete“, kojoj i crkva hospitalaca posvećena bijaše. Kraj potoka Jalovca vide se opet starinske zgrade, valjda od samostana, koj se tu nalazio.

Vlastelinstvo belsko bijaše tada jedno od najvećih u županiji varaždinskoj. Njegove granice prostirahu se s ove i one strane Ivanšćice daleko u Zagorje i do Štajerske. K vlastelinstvu pripadala je i ogromna dubrava Cerje gornje i dolnje, i prostrano imanje *Ivanec,* sa posebnim utvrdjenim samostanom i kapelom.

Grad Bela smatrao se pograničnom tvrdjom prema Niemcem. (Theutonicos), s toga bijaše jedan od poglavica vitezova sv. Ivana uvjek zajedno i kastelan grada Bele.

Godine 1304 bijaše meštar hospitalaca u Hrvatskoj fratar *Konstancio.* U osmici bogojavljenja iste godine, sjedeći on u *gradu Beli,* darovao sa dozvoljom svoga reda *Tomi crnomu,* posjed Ponikve, uz plaćanje obićnih daća[1]. Taj Tomo crni bijaše vlastnik razbojničkoga grada Lobora, ležeća na južnom obronku Ivanšćice, posred guste šume. Njegovo ime spominju često suvremene listine. Nasilje i zloba bijaše značajni biljeg toga crnoga viteza.

Godine 1306 darova meštar *Oliverio* selo Tužno, pripadajuće gradu Beli, svomu momku ili štitonoši Ivanu, za vrieme službe počinjene redu od svoje mladosti. U ime pripadnosti imao je Ivan i njegovi nasljednici meštru hospitalaca ili pako kastelanu od Bele svake godine na Martinje plaćati jednu marku starih dinara[2].

Koliko je rimska stolica u ovo doba štitila red hospitalaca sv. Ivana, svjedoči nam pečatnica pape Klimenta V. od 21. prosinca 1307, ovom naloži papa biskupu ostrogonskomu, neka ni pošto ne dozvoli proganjati meštra i viteze reda hospitala sv. Ivana jerusolimskog, proti kojim bijahu se podigli njeki mogući neprijatelji[3]. Vriedno je sjetiti se, da je to nalagao onaj isti papa Kliment V., koji je u isto doba biesnio proti templarom.

Dvie godine kasnije osvojiše Hospitalci pod svojim velikim meštrom Fulkom od Villareta sjajnim junačtvom na jugu grad i ostrov Rod. Ovamo premiestiše oni tada svoje glavno sielo. Sviet ih nazva od tada vitezovima od Roda.

Njihova snaga, slava i bogatstvo ponaraste silno sa padom templara. Oni nasliediše kako gore iztaknusmo veću stranu dobara tega prebogatoga reda u svih država zapadnoga svieta.

[1] N. R. A. Fasc. 1597 br. 16 odnešen iz zem. arkiva.
[2] Fejér. C. D. VIII v. 1, p. 202.
[3] Theiner Mon. Hung. Hist. I p. 422.

Digitized by Google

U Hrvatskoj bijaše glavna stečevina hospitalaca, poslje dignuća templara, Vrana, Dubica, Božjakovina ili sv. Martin kod Zeline Čiče, Novaki, Novi Dvori *(Nova curia)* u Medjumurju, Pakrac, Našice, Kamenica ili banski monastir u Sriemu. Od ovih posljednjih nalazim jur g. 1315 preceptore fratra Ivana i fratra Adama. Ovi se spominju u darovnici meštra hospitalaca *Rolanda de Grandana*, kojom ovaj darova posjed Našice meštru Nikoli Aleksandrovu, za izkazane vjerne službe[1].

Prije nego prvi anžuvinac Karlo Roberto kod nas kraljevsku stolicu zasjede, nastadoše u pograničnih krajevih uz Dravu i Sutlu grozna komešanja. Kao što se proti Karlu Robertu podigao u Slovačkoj Mato Trenčinski, a u Erdelju vojvoda Ladislav Apor, koj na kraljevsku stolicu ugarsko-hrvatku svoga zeta Milutina kralja srbskoga posaditi htjede, isto tako uznemirivali su podravsku hrvatsku knezovi Gusingovci, sinovi bana Henrika, kao protivnici Karla Roberta.

Hrvatski hospitalci sa svojim priorom Franjem od Granane pristadoše uz rimskoga papu i njegova štićenika Karla Roberta. Gusingovci im se osvete, otmu im sa njemačkimi četami tvrdi grad Belu, koji je njeki kastelan veoma slabo branio. Taj kapetan bijaše po svoj prilici Gerardo, kojega spominju listine g. 1322 kao kastelana belskog, podpriora i preceptora po Ugarskoj.

Gubitak Bele bijaše velik udarac ne samo po hospitalce nego i po čitavu podunavsku Hrvatsku. Tada sakupi iznenada Nikola Petrov vlastelin Ludbrežki hrvatske čete oko Drave, pohrli pod grad Belu, raztjera privrženike Gusingovaca, osvoji grad Belu i obskrbi ga živežem i svim potrebnim. Popravljen i snova utvrdjen grad predade natrag u ruke hospitalaca sv. Ivana.

Za ovu veliku zaslugu nagradi Nikolu ljudbrežkoga prior Filip od Granane, brat i nasljednik Franje, bivši tada u Perusiji na dvoru pape rimskoga, njekim posjedom ležećim medju riekom Lonjom i Zelinom, pripadajućim samostanu sv. Martina. Nu radi ovoga posjeda podigne parbu knez Pariž, koji iste zemlje jur prije od hospitalaca ili templara u dar dobio bijaše. Iza poduljeg prepiranja zadovoljiše napokon hospitalci Nikolu. Oni mu darovaše g. 1320. imanje Černec, ležeće u blizini grada Ljudbrega, i njeki drugi posjed medju Lonjom i Zelinom[2].

[1] Codex Dipl. Andegavensis 376 390.
[2] Zem. arkiv. N. R. A. Fasc. 605. Br. 1.

Digitized by Google

I kralj Karlo Roberto htjede se odužiti hospitalcem za njihove vjerne službe. Prije svoga odlazka u rat proti Mladenu banu i hrvatskim ustašem izdade on 15. siečnja 1322 povelju, kojom potvrdi na molbu podpriora Gerarda od Granane, reda sv. Ivana, sva ona prava i sloboštine, koje mu bijaše podielio kralj Andrija II. g. 1217. Istu povelju potvrdi kralj Karlo po drugikrat g. 1324 na molbu Filipa od Granane, priora hospitalaca rimskih i ugarsko-hrvatskih[1].

Kad se je Karlo Roberto povratio iz Hrvatske i Dalmacije u Ugarsku, potvrdi 13. prosinca iste godine 1323 ugovor mira, sklopljena medju Gerardom, podpriorom vitezova sv. Ivana i kastelanom grada Bele, u ime takodjer Filipa velikog meštra s jedne strane, a Hektora Vekoslavića Grebenskog i brata mu Punika s druge strane. Obe stranke izjaviše pred kraljem, kako se pred dobrimi ljudi obvezaše, da će zaboraviti na sve medju sobom nanešene štete, razore, paleže, ranjenja i ubijanja ljudih, jednom riečju na sva bivša neprijateljstva, i da će od sada živiti u skladu i u miru[2].

I stolica rimska ostade vjerna zaštitnica reda sv. Ivana. Papa Ivan XXII. čuvši od davna, kako se je taj red u Hrvatskoj i Ugarskoj zadužio, kako je uslied toga prisiljen da proda ili založi njeka svoja imanja: podieli 17. studenoga 1322 zapovied svim nadbiskupom, biskupom i kaptolom, stojećim u zemljah kralja Karla Roberta, da imenuju od svoje strane odbornike, koji će sa izaslanici hospitalaca razviditi, koja njihova dobra mogla bi se prodati, založiti ili u vječni zakup dati[3].

Žalibože nije nam sačuvana nijedna listina, iz koje bi se razabrati moglo, da li su uslied papinske dozvolje ikoja dobra toga reda prodana, založena ili u zakup dana.

Nu imamo dokaza, da su hospitalci još uvjek nadarivali svoje vjerne. Tako je 28. studenoga 1323 fratar Filip od Granane, meštar hospitalaca rimskih i ugarsko-hrvatskih, bivši tad u Našicah, darovao Hrenji, podložniku samostana sv. Martina, njeku kuću u Našicah, zajedno sa mlinom, vinogradom i ostalimi pristojališti[4].

Valjda radi svojih velikih dugova nemogoše hospitalci kaptolu zagrebačkomu plaćati desetinu, na koju biše se obvezali. S toga

[1] Fejér. T. VIII v. 2, p. 543.
[2] Nagy. Codex Dipl. Andegavensis. T. II p. 55.
[3] Theiner. Mon. Hung. I p. 485.
[4] Fejér. Cod. D. T. VIII vol. 2 p. 495.

Digitized by Google

nastadoše velike svadje medju njimi i kaptolom. Napokon uvidi Filip od Granane, prior (ne već meštar) rimskih i ugarsko-hrvatskih hospitalaca, štetu nanešenu kaptolu zagrebačkomu. On se odvaži nagoditi s kaptolom. Vrativ se iz Rima u Hrvatsku načini g. 1324 na dan uzašašća Isusova podulji pismeni ugovor sa kaptolom u Zagrebu. Vitezi sv. Ivana obvezaše se, da će kaptolu dužnu desetinu za šest godina izplatiti. Opredieliše ujedno potanko način, kojim će se unapried desetina davati i utjerivati od onih *devet* hospitalskih pivnica ili samostana (domibus), što su ih imali u zagrebačkoj biskupiji[1].

Sliedeće godine 1325 spominje se Filip *prior* hospitalaca zajedno sa svojim generalnim odvjetnikom fratrom Markom od Bolonje u jednoj izpravi. Tom izpravom darovan je od hospitalaca meštru Dominiku posjed *Beženica* u požežkoj županiji, a njeki dio toga posjeda Jakobu sinu Bartola. Posjed ovaj biše hospitalci nasliedili od templara[2].

Isti Filip, kao prior od Kapue, Ugarske i Hrvatske, sjedeći u svom samostanu u *Pakracu,* darova na dan sv. Jelene g. 1326 Fabijanu Borislaviću, svomu sudcu, za vjerne službe izkazane od mladosti redu hospitalaca sv. Ivana i priorovomu bratu knezu Petru kastelanu grada Pakraca, posjed Slatinu, koju držahu strici Fabijanovi, Junac i Sek[3].

Filipa od Granane kao priora hospitalaca ugarskih, hrvatskih i od Kapue u Italiji nalazim posljednji krat spomenuta godine 1328 u jednoj za grad Vranu važnoj listini. Dne 26. svibnja rečene godine desio se Filip u samostanu vranskom. Tu je od svoje braće fratra Gerarda od Granane, podpriora vranskog, fratra Franje Grenje iz Karana, fratra Marka iz Bolonje, fratra Gerardina iz Massadelora i ostalih vitezova čuo: kako je plemeniti muž Kodul, sin Luke od Spinagarole, gradjanin zadarski, junački se vladao u ono doba, kad su Hrvati (valjda pod banom Mladenom) obsjedali grad Vranu. Kodul bijaše zatvoren u gradu sa svojom braćom sa vojnici hospitalaca, braneći grad i samostan veoma odvažno. Nije mario, što su mu Hrvati iz osvete spalili kuće i odtjerali marvu. On obrani slavno grad. Za ovu vjernu službu nagradi ga prior Filip sa njekim posjedom (praedium) zvanim Mihagran (?).

[1] Farlati. Illyr. Sacr. T. V. p. 416.
[2] Fejér Cod. T. VIII. vol. 2. p. 619.
[3] Fejér. Cod. T. VIII. vol. 3. p. 147.

Digitized by Google

Ovoga medje dopirahu do Dobrogdola, Blata, Okrinja i Stenica; zatim do brda Visokog i Murne i do vrela Triglava[1].

Da su hospitalci u ovo doba držali u vlasti još posjed Novake kod Vaške, svjedoči nam darovnica Jakova, Ivana i Petra sinova meštra Lovre od Šoprona ili Šoplona, kojom ovi darovaše g. 1331 samostanu hospitalaca od b. d. M. u Novakih njeku zemlju u vesničtvu (visnicatu) vratinskom[2].

Uz priorat čitave Ugarske i Hrvatske (Slavonia) počimlje se u to doba sve to većma izticati *podpriorat* vranski. Spomenuh gore fratra Gerarda. Taj bijaše g. 1322 podprior i kastelan belski. G. 1328 bio je podpriorom *vranskim.*

Nu godine 1333 spominju izprave mletačke jur bezimena *priora vranskog.* Iste naime godine naloži mletačko vieće svojemu poslaniku u Hrvatskoj, da po mogućnosti posjeti u Vrani *priora vranskog,* i da se radi njekih stvari s njime dogovori[3].

U isto doba imenuje se priorom čitave Ugarske i Hrvatske (per Hungariam et Sclavoniam) fratar Petar Kornuto, koj se kasnije ističe kao prior vranski. Ovaj dakle imade se smatrati *prvim* priorom vranskim, s kojom časti bijaše skopčan priorat čitave Ugarske i Hrvatske.

V.

Priori vranski.

Petar Kornuto.

Petra Kornuta nalazim spomenuta u listinah prvi krat g. 1336. Desio se tada u gradu Beli. Tu potvrdi 6. prosinca na molbu kneza Bede, sina kneza Ivana, onu darovnicu, kojom bijaše meštar hospitalaca Oliverio (g. 1306.) darovao njegovomu otcu Ivanu posjed Tužno kod Bele. U listini govori se i o ratu, koji su tada vodili Hrvati proti Niemcem (Guerra Teutonicorum quam habent cum illis de partibus Sclavoniae). Ističu se nadalje zasluge Bedove glede obrane granica grada Bele naprema Njemačkoj. Izrazuje se ujedno nada, da će knez Beda i nadalje braniti grad Belu kao i njegove granice i njegove podložnike[4]. U istoj darovnici navode se kao prisutni svjedoci: fratar Lovro od Perusije, preceptor šoprunski,

[1] Fejér. Cod. T. VIII vol. 3 p. 341.
[2] Arkiv. Nadb. zagr. Donationalia vol. I br. 8.
[3] Ljubić. Listine I p. 398.
[4] Fejér. Cod. T. VIII vol. 4 p. 204.

Digitized by Google

fratar Ivan Latin od Perusije preceptor *Novih dvorova kod Čakovca,* fratar Krevlo, preceptor od Čorgovice i fratrovi Ivan Malaražon i Tadija de Altitio. Kako vidimo, poglavari hospitalaca u Hrvatskoj i Ugarskoj bijahu još tada sami Talijani. Neima dakle sumnje da je i Petar Kornuto (Cornuto) bio rodom iz Italije.

Njeki pisci stavljahu početak priorata vranskog, skopčana sa prioratom čitave Ugarske i Hrvatske, u kasnije doba.

Pray, a za njim Krčelić tvrde: da je kralj Ludovik oko god. 1345 prvi utemeljio za hospitalce sv. Ivana u Ugarskoj i Hrvatskoj priorat u Vrani, te da je imenovao prvim priorom vranskim Rajmunda de Bellomonte. Ivan Tomko Marnavić stavlja početak priorata vranskog u vrieme vladavine kralja Karla Roberta. Nu i Marnavić imenuje pogriešno prvim priorom vranskim njekog bezimenog sina Nikole Drugetića[1].

Glede imena prvoga priora vranskog nije dakle osnovano ni jedno ni drugo mnienje. Rajmundo Bellomonte pojavljuje se kao prior mnogo kasnije. A Drugetiću ili Drugetu neima medju vitezi sv. Ivana nigdje spomena, već samo medju svjetskimi plemići.

Držim dakle opravdanim svoje mnienje, da se prvim priorom vranskim i obćenitim priorom vitezova sv. Ivana u Ugarskoj i u Hrvatskoj ima smatrati Petar Kornuto. Jer premda ga listine još g. 1347 spominju samo kao obćenitog priora u Ugarskoj i Hrvatskoj, moramo ipak uvažiti, da susjedna mletačka vlada, kojoj sve što je u Dalmaciji i Hrvatskoj bivalo, dobro poznato bijaše, u svojih javnih izpravah govori izrično jur g. 1330—33 o *prioru vranskom,* ako mu ime i ne kaže. Prije g. 1330 bijahu pako, kako gore vidismo, još *podpriori* u Vrani (na primjer Gerardo 1322 do 1328). Ovih podpriora nestaje kasnije sasvime.

Kolika razvraćenost bijaše zavladala u ono doba kod njekih članova reda sv. Ivana, pokazuje nam jedan slučaj, koji se dogodio u samostanu vranskom. Tu je živio njeki fratar Ivan de Camporiano, kao jedan od poglavica (praefectus) reda hospitalaca. Ovaj fratar oženi se njekom djevojkom. Ukrade u samostanu više pokretnina (izprava veli: „mobilia et immobilia“ ?), te uteče sa ženom. Primi zatim krivo ime Bonjoannes i stavi se pod okrilje obćine zadarske. Na tužbu priora hospitalaca naloži papa Benedikt XII. g. 1337 nadbiskupu zadarskomu i biskupom ninskomu i skradin-

[1] Nikola Druget bijaše brat Vilima Drugeta palatina ugarskog (Archid. de Kükölö).

Digitized by Google

skomu, neka povedu iztragu, i neka postupaju proti zločincu u smislu zakona[1]. Uspjeh iztrage nezna se.

Ako su ovaki zločini mogli pobuditi ogorčenost svećenika i svjetovnjaka proti redu vitezova sv. Ivana, to je ipak stolica rimska uz vladare zapadnih država taj red krepko štitila radi njegove vojničke snage na kopnu i na moru, radi njegova velika upliva u kršćanstvu i radi bogatstva, što ga je stekao nasljedstvom templarskih dobara. Na sredozemnom moru bijahu hospitalci jaki štit u obrani proti navalam turskim.

Kad je papa Kliment VI. g. 1343 i 1345 pozivao kršćane u križarski boj, umoli on uz kralja od Cipra i uz republiku mletačku, osobito hospitalce, da se pridruže križarom sa svojom pomorskom vojskom. Pod svojim velikim meštrom Helionom od Villeneuv'a (Villa nova) starcem od 80 godina i pod svojim admiralom Ivanom od Biandre oteše oni 28. listopada g. 1345 na juriš bogati trgovački grad Smirnu i odtisnuše Turke od Jonskih ostrova. U toj borbi sudjelovahu i hrvatski vitezi sv. Ivana. Oni bijahu pozvani u križarski rat po papi, kroz nadbiskupa ostrogonskog[2].

U svrhu ovog križarskog rata dao je prior vranski, ujedno i prior čitave Ugarske i Hrvatske države, graditi poveći brod, za kojega je u Mletcih platio brodarinu. Od mletačke vlade dobi on i dozvolju dne 2. srpnja 1345, da može kod Zadra isti brod natovariti sa vesli, na porabu mornarice velikoga meštra sv. Ivana. Od njega imao je pribaviti i namiru vrhu doista primljenih vesala[3].

Da li je prior vranski doista odpremio rečena vesla do opredieljenog miesta, o tom bi se dalo posumnjati, pošto je uprav tada buknuo rat medju kraljem Ludovikom I. i Mletčani poradi Zadra. A uz stranku kraljevu pristajali su potajno i hrvatski vitezi sv. Ivana, premda se javno prikazivahu kao prijatelji Mletčanom.

Kad je mjeseca studenoga 1345 došla u Dalmaciju sjedinjena ugarska, hrvatska i bosanska vojska na obranu Zadra, pala je uprav kod Vrane, da si osigura zaledje. To bijaše uzrok, zašto su hrvatski protivnici kraljevi zajedno s mletačkimi vojnici sjedinili se proti hospitalcem. Pod vodstvom kneza Mladena III. Šubića navališe oni početkom mjeseca prosinca 1345 jurišem na grad Vranu. Poubijaše mnoge branioce gradske, upališe i tvrdju vransku.

[1] Farlati. Illyr. Sacr. T. V p. 96.
[2] Theiner. Mon. Hung. I p. 658, 697.
[3] Ljubić. Listine II p. 253.

Digitized by Google

Mletačka vlada našla se u čudu radi toga čina, jer je držala viteze vranske za svoje najiskrenije prijatelje (qui sunt intimi et devoti nostri Dominii). S toga se požurila, da upita pismeno svoga pomorskoga kapetana i svoje upravitelje dalmatinskih gradova: što je dalo povod njezinim prijateljem, da navališe na grad Vranu[1].

Da su vitezi vranski pristajali uz kralja Ludovika I., potvrdjuje još bolje sâm kralj. Vraćajući se on godine 1348 iz napuljskoga rata, ukrca se 1. srpnja i. g. uprav kod Vrane. On odsjede u popravljenom gradu kod hospitalaca, kao svojih vjernih privržennika. Odavle stoprv premjesti se u još jaču tvrdju Ostrovicu[2], koju bijaše godinu dana prije dobio u zamjenu za grad Zrin od Grgura i Jure Šubića.

Za čitavo ovo vrieme predstojao je redu sv. Ivana u Hrvatskoj prior Petar Kornuto.

Kao prior hospitalaca ugarskih i hrvatskih spominje se isti Petar još g. 1347. Ove godine nagodio se sa biskupom pećujskim radi desetine, koju su imali davati hospitalci od svojih dobara ležećih u kotaru pakračkom i od Našicah u Slavoniji[3].

Za vrieme Petra Kornuta bijaše predstojnikom samostana i dobara u Glogovnici i u Novakih fratar Petar Ladislajev. S ovim se zavadi ban hrvatski Nikola, i ote na silu njeke posjede crkve glogovničke. Kad predstojnik Petar zamoli bana, da mu posjede vrati, protjera ga ban pomoću župana križevačkog Pavla Polče i njekih susjednih plemića. Ban skine ga i sa časti predstojničtva, otme sve pokretnine i nepokretnine crkvene i preda upravu glogovničkih dobara njekomu apostati Pavlinu, Ivanu Kornišu. Isto tako protjera te izrani Petrova brata Nikolu, koji je upravljao kao svjetski čovjek imanjem samostana Novaki.

Na pritužbu predstojnika Petra kod rimske stolice naloži papa Kliment VI. iz Avinjona 2. travnja 1347 biskupu pećujskomu, opatu od Hocka i predstojniku crkve požežke, neka bez vike i buke izravnaju tu stvar. Papa nije htio dati isti predmet po crkvenom propisu na razpravu biskupu zagrebačkom, u kojega biskupiji ležahu ista imanja, jer se Petar predstojnik, iz bojazni pred banom, strašio putovati na sud u Zagreb[4].

[1] Mon. Hung. hist. Acta extera II p. 124. Ljubić, Listine II p. 247.
[2] Lucius. Memorie di Traú p. 244. Bulletino Arch. l. 1881.
[3] Fejér. Cod. Dipl. T. IX vol. 1 p. 515.
[4] Theiner. Mon. Hung. Hist. I p. 738.

Digitized by Google

Poslje godine 1347 neima u javnih izpravah traga prioru Petru Kornutu. Kao njegov nasljednik pojavljuje se:

Monialis.

Uspomenu ovoga priora sačuva nam suvremeni ljetopisac i kancelar kralja Ludovika Ivan naddjakon Kikelevski. Pray nazivlje ga pogriešno Morialis. Listine pišu ga još izkvarenije Monergalus.

Ivan naddjakon imenuje ga naročito priorom vranskim (priorem Auranae, militem ordinis S. Johannis Hierosolimytani). Sa svojimi vitezi bijaše on g. 1347 pošao u Italiju u rat proti kraljici Ivani Napuljskoj. Kralj Ludovik I. bijaše mu povjerio grad Anversu, da ga čuva i brani. Poslje odlazka kraljeva predade on sramotno grad u ruke principa Ludovika od Tarenta, privrženika kraljice Ivane. Ovo izdajstvo dade povod, da je Monialis g. 1348 sa časti priora skinut.

Nu on bijaše u Italiju ponio pečat i veoma važna pisma priorata vranskog. S toga je njegov nasljednik morao listine po njemu izdane ili izpraviti ili iz nova izdati. Kralj Ludovik I. podieli ujedno zapovied svim hospitalskim samostanom, neka bolje čuvaju svoja pisma, i neka ih po nikom raznašati nedozvoljavaju[1].

Monijalov nasljednik bijaše:

Baudon ili Baldon i Valdon Kornuto.

Ovaj bijaše po svoj prilici ili brat ili bližnji rodjak priora Petra Kornuta. Za njegovo doba nastavljena su u Hrvatskoj nasilja i otimanja gradova, sela, kuća, zemalja i čitavih posjeda vitezova sv. Ivana. Poremećeno državno stanje, te vanjski i domaći ratovi, prijahu otimačem i silnikom. Na pritužbu priora Baudona izdade kralj Ludovik I. dne 6. veljače 1349 povelju, kojom se prioru Baudonu daje sloboda, da može sva hospitalska imanja, koja su tečajem od 32 godina na silu oteta, natrag uzeti[2]. Nu kad kraljeva dozvolja pomogla nije, uteče se prior k stolici rimskoj. Papa Kliment VI. naloži iz Avinjona 29. siečnja 1352 biskupom pečujskomu i bosanskomu, kao i opatu sv. Nikole u Šibeniku, neka povedu strogu iztragu proti svim otimačem hospitalskih dobara, i

[1] Pray. De prioratu Auranae p. 15. Archid. de Kükölö Chronica Francofurti 1600 p. 101

[2] Fejér. C. D. IX v. 7 p. 94.

Digitized by Google

neka nastoje, da se učini pravica vitezom sv. Ivana makar i oružanom rukom svjetovne vlasti[1].

Nu čini se, da je i papina rieč u ono ratno doba u državi kralja Ludovika I., kao neprijatelja papina, veoma malo važila.

I sami hrvatski hospitalci imali su malo vremena brinuti se za svoja prava i dobra. Oni biše prisiljeni podjedno vojevati uz kralja proti Ivani napuljskoj, proti Mletčanom, proti Dušanu caru srbskom i u pokrajinah poljskih.

Prior Baudon Kornuto nosio je u to doba jur naslov župana dubičkog. Ovaj naslov zadržali su kasnije svi skoro priori vranski. Dubičku županiju nasliediše hospitalci od templara.

Kao župan dubički darova prior Baudon godine 1353 knezu Ivanu Ivanoviću selo Sitno ili Žitno, u kotaru gorskom. Ovom prilikom opozva on sve izprave izdane po fratru Monergalu (Monijalu), odpadniku vjere (rebellem religionis), koj bijaše, kako gore spomenuh, stari pečat priorata krivo posvojio[2].

Radi velikih zasluga hrvatskih i ugarskih vitezova sv. Ivana uze ih kralj Ludovik I. pod svoju osobitu zaštitu. Godine 1355. 18. listopada podieli on prioru Baudonu Kornutu pohvalnu povelju poradi vjerne službe, izkazane mu u svih zgodah (pro fidelitatibus quibus idem Regi in cunctis negotiis, toto suo posse laudabili virtute studuit complacere et se reddere gratiosum). Ovom poveljom izvadi kralj priora i sav njegov red izpod suda hrvatskoga bana, velikih župana i plemićkih sudaca. On stavi članove reda vitezova pod svoj osobni sud ili svoga nadvornika i dvorskoga sudca[3].

Istu povelju potvrdi kralj Ludovik I. dne 9. ožujka 1357[4]. Sliedeći dan, naime 10. ožujka i. g., podieli kralj prioru Baudonu Kornutu i fratrom Donatu podprioru u Krašovu i Novih dvorih, Guilermu preceptoru u Čorgovu, i Albertinu preceptoru u Šoprunu i Gori iznimnu vlast, da mogu bez ikakove parnice i suda oteti posjede onim plemićem, koji bijahu obvezani davati hospitalcem desetinu, a ne htjedoše ju dati. Izuzeti bijahu samo oni posjedi, koje darova sam kralj ili njegov otac. Od ovih posjeda imala se desetina tjerati sudbenim putem[5].

[1] Idem. C D. T. IX v. 7. p. 170.
[2] Arkiv Nadb. zagr. Donationales. Vol. I. Nr. 17.
[3] Fejér C. D. T. IX vol. 2 p. 369.
[4] Tamo p. 373
[5] Tamo p. 582.

Digitized by Google

Nu dočim su hospitalci od svjetskih plemića i vlastele, pomoćju vlade utjerivali najvećom strogošću dužnu desetinu, to su ipak od svoje strane na tu dužnost rado zaboravljali.

Spomenuh jur gore, kako su medju hospitalci i kaptolom zagrebačkim dugo trajale ogorčene razpre i parnice poradi dužne kaptolu desetine. Pruće stranke bijahu se nagodile za kratko vrieme. Ali nagoda osta na papiru. Godine 1358 podignu kaptol zagrebački pred hrvatskim banom Leustakijem iz nova parnicu proti prioru Baudonu i njegovom redu poradi dužne desetine. Kaptol izasla na samo Jurjevo svoga kanonika pjevca Pavla i kanonika čuvara Ivana, da se sastanu u Zagrebu pred banom sa izaslanici priora Baudona. Izaslanici bijahu dubički preceptor Ilija i šoprunski i gorski preceptor Albertin. Stranke se i opet nagodiše. Hospitalci obrekoše za vječna vremena, da će kaptolu revno plaćati u ime desetine svake godine na Martinje tri marke dobrih dinara. Ako li nebi platili, da je kaptolu prosto ovrhu voditi na stvarih hospitalskoga posjeda u Sv. Martinu (Božjakovini)[1].

Više spomenuti preceptor dubički Ilija obnašao je svoju čast u Dubici jur g. 1354. On podieli tamo svjedočanstvo dubičkim Pavlinom, kako im knezovi Nikola i Stjepan Odulenovići od Kosuće, u ime zadušbine, darovaše njeki posjed nazvan Otok. Sa preceptorom imenuje se ujedno i zemaljski župan (comes terrestris) dubički Filip Varković[2].

Baudon Kornuto prior vranski i župan dubički nije imao svoga stalnoga stana. U vrieme mira bavio se je obično u Hrvatskoj na raznih imanjih. Mjeseca svibnja (25.) g. 1357 nalazimo ga u Pakracu (domo nostra). Tu je darovao njekomu Gjorgji Rusu, sinu Ivanovu, posjed nazvan Veliki Martin, radi zasluga učinjenih hospitalacem[3].

U to doba počeše se plemići županije dubičke otimati izpod suda vitezova sv. Ivana. Prior Baudon potuži se radi toga god. 1359 kralju Ludoviku I. Ovaj naloži kaptolu zagrebačkomu, neka po svom čovjeku dade razviditi: da li ovi plemići podpadaju doista pod sud hospitalaca. Kaptol javi kralju 18. prosinca 1359, da je kanonik Dionisij saslušao ove plemiće od Kosuće, Grede, Perca i Vrućine. Oni izjaviše, da su njihovi djedi i pradjedi, odkad tem-

[1] Listinu priobćio mi I. Tkalčić.
[2] Fejér. C. D. IX vol. II p. 708.
[3] Tamo t. IX v. 2 p. 624.

Digitized by Google

plari i hospitalci posjedovahu Dubicu, vazda podpadali pod sud i sudište (judicio et judicatui) priora i preceptora dubičkog[1].

Kad se plemići dubički hospitalcem još uviek pokoriti nehtjedoše, zapovjedi kralj Ludovik I. na molbu priora Baudona kaptolu požežkomu, neka iz nova razvidi, da li su plemići županije dubičke stojali od njegda pod sudom priora i preceptora dubičkog, i da li su im plaćali kunovinu i njeke druge daće. Kaptol požežki odgovori kralju 20. siečnja 1360, da su plemići dubički doista od vajkada plaćali kunovinu templarom i hospitalcem[2].

Da predobe što više mogućnika za svoj red, običavahu hospitalci plemićem od najboljih obiteljih darivati predija. Tako podieli prior Baudon g. 1360 sinovom bana Nikole od Lendave posjed Sentu u ime predija, uz godišnju plaću od pet maraka dinara[3].

Iste godine spominje se u listinah Albertin kastelan od Moštenice, zajedno kao preceptor vitezova sv. Ivana od Dubice, Gore i Šopruna. Ovaj prijavi službeno kaptolu požežkomu, da je Jakov sin Ladislava od Toplica dne 20. prosinca 1360 jednoga slugu priora Baudona zlostavio i jednu marku novaca mu oteo, premda sluga ništa nije skrivio, jer ga bijaše kanonik Dionis u njekom poslu hospitalaca k njemu poslao. Albertin moli, da mu to kaptol pismeno posvjedoči[4].

Neznam, kojemu sv. Martinu samostanu hospitalaca pripadao je prior Grgur, koj se g. 1363 bavio u poslu svoga reda u Dalmaciji. Tu je on (valjda u Vrani) izdao priznanicu, da je od Adama Varikašića, za dušu njegove žene primio pet libara[5].

Godine 1364 24. srpnja baveći se kralj Ludovik I. na lovu u Gerenčeru naloži kaptolu pečuvskomu, da razvidi granice medju posjedom Ladislava Filipova svoga dvornika i Vandona (Baudona) Kornuta *priora vranskog*[6]. Znamenito je, da u toj listini kralj uz naslov priora vranskog nikakav drugi dodao nije. Nov dokaz, kako je u ono doba jur sasvim u običaj ušlo, obćenitoga priora ugarskih i hrvatskih vitezova sv. Ivana nazivati prosto priorom vranskim.

---

[1] Fejér. T. IX vol. 7 p. 170.
[2] Isti. T. IX v. 3 p. 195.
[3] Tamo p. 198.
[4] Tamo. T. IX. vol. 7 p. 188.
[5] Arkiv Fanfonjin u Zadru.
[6] Fejér. T. IX v. III p. 390.

Digitized by Google

Imamo i drugu listinu od iste godine 1364., kojom je kaptol pečuvski razvodio granice hospitalskog posjeda *Dobre*. Tu se pozivlje kaptol na svjedočanstvo Stjepana biskupa njitranskog, koji je isti posjed njegda u prisutnosti priora Donata, a u novo doba sa *priorom vranskim* Vaudonom, razvodio bio[1].

Baudon Kornuto, kao župan dubički, darova g. 1365 Pavlinom dubičkim sve kunovine i daće, koje pripadahu hospitalcem od maloga posjeda Otoka, darovana Pavlinom po sinovih Odolena[2].

U ovo doba vojevahu vitezi sv. Ivana zajedno sa kraljem od Cipra proti Saracenom u Africi. Kod Aleksandrije razbiše oni mornaricu turskih gusara. Oni biše odlučili osvojiti i Aleksandriju za red hospitalaca. Veliki meštar Rajmundo Beranger, grof od Barcelone, na čelu svojih vitezova stane jurišati grad velikom žestinom. Kralj od Cipra videći da je grad težko osvojiti, reče velikomu meštru: „Zabadava naš trud, mi smo izdani!“ Ponositi vitez odgovori: „Hrabri vitezi sv. Ivana nesmjedu nikad biti nadvladani od Saracena“. On poda odmah znak za novi juriš. Uzpe se sâm na ljestve, te protjera svojim mačem neprijatelja sa zidina. Za njim uzapnu se i njegovi vitezi po ljestvah na zidine. Prodru u grad 10. listopada 1365 i posjeku sve što im se uzprotivi. Ali kao pobjednici zaboraviše, da su kršćani. Oni pališe, ubijaše, robiše kao divja zvierad. Poplieniše sve kuće i kućarice i odvedoše mnogo roblja obojega spola, pošto se u gradu uzdržati ne mogoše[3].

Kad se sliedeće godine 1366 spremahu Turci na osvetu, pisa papa Urban V. iz Avinjona kralju Ludoviku: Neka priteče u pomoć vitezom u Cipru i Rodu sa nješto vojske[4]. Nezna se, da li se je kralj odazvao pozivu; ali prior vranski Baudon Kornuto ode sa svojimi vitezi valjda u pomoć svojoj braći, jer mu kod kuće sve do g. 1370 neima traga u listinah. Na njegovo mjesto dodje privremeno za priora

Arnold Belmonte.

Ovoga priora spominje samo jedna listina kaptola zagrebačkog od g. 1367. U toj listini svjedoči kaptol, kako je na molbu Mihalja i Benka sinova Stjepana, unuka Luke od Gjepova svetopetarskog, poveo iztragu proti Arnoldu, prioru hospitalaca, poradi

[1] Tamo p. 455.
[2] Acta Mon Dubicensis Fasc. I Nr. 6. Odnešena iz zem. arkiva.
[3] Falkenstein. Gesch. d. Johanniterordens p. 133.
[4] Fejér. C. D. T. IX vol. 7 p. 241.

Digitized by Google

njekog nasilja, što ga počiniše ljudi samostana Božjakovine na imanju zvanom Lumpno (?) kod sv. Nikole[1]. Kasnije bijaše Arnold pod svojim rodjakom Rajmundom podprior i preceptor od Čorgova i Novih dvorova.

Baudon Kornuto
iz nova.

Oko godine 1369 imao se vratiti prior Baudon iz Cipra, jer početkom g. 1370 desio se u Dalmaciji u gradu Vrani.

Kada rečene godine dodjoše u Dalmaciju kraljevski povjerenici Ladislav biskup njitranski i Saracen župan komore pećuvske, da sude u njekih parnicah, sjedio je pri takom jednom sudu 29. svibnja 1370 u Trogiru i Baudon Kornuto, prior vranski, zajedno sa povjerenici[2].

Iste godine 8. studenoga bivši Baudon još uvjek u Vrani darova meštrom Stjepanu i Ivanu sinovom pok. Nikole bana od Lendave, njeki posjed pripadajući samostanu čorgovskomu. Ova darovnica znamenita je za pravnu povjest. Prior daruje prije svega rečeni posjed *po savjetu* (consilio) *svoje redovne braće i boljara* (fratrum et procerum nostrorum). Banovi sinovi postadoše tim darom predijaliste reda hospitalaca. U to ime imali su im svake godine plaćati 14 maraka dobrih dinara uz pripadajuću desetinu[3].

Da je u to doba red ugarskih hospitalaca spadao pod vlast priora vranskog, dokazom nam je i ova i mnoge druge listine, jer kao što se ovdje spominje čorgovski samostan, ležeći u šumskoj ili šomodjskoj županiji, tako svjedoče druge listine, da je i podprior (Donat) stolno-biogradski sa svojim velikim samostanom i mnogimi mansiami podčinjen bio Baudonu prioru vranskom[4].

U ovo doba spominje se u Varaždinu još uvjek samostan hospitalaca sv. Ivana[5], koji je u kasnije doba pretvoren u samostan reda sv. Franje.

Baudon Kornuto živio je pod konac svoga života u samostanu Čorgovcu. Tu je imao dugotrajnu parbu sa meštrom Nikolom od

[1] Arkiv grofova Oršića. Sv. 22 br. 50.

[2] Lucius. Memorie di Traù p. 291.

[3] Fejér. Cod. D. T. IX. vol. 4 p. 263, 371. Pray. De prior. Ann. p. 19.

[4] Fejér t. IX vol. 4 p. 258.

[5] N. R. A. Fasc. 44€. Nr. 17 odnešeno po banu iz zem. arkiva i arkiv grada Varaždina. Fasc. II. N. 10.

Digitized by Google

Kaniže, sinom Ivanovim. Ovaj htjede osvojiti mjesto Beren sa povećim posjedom ležećim u blizini Čorgova. Još nebijaše svršena parba, kad prior Baudon početkom g. 1374 umre. Parbu nastavi tadašnji preceptor čorgovski Rajmundo od Bellmonta, i Alberto preceptor stolnobiogradskog samostana. Pred sudom pokazaše oni darovnicu kralja Bele III. od g. 1193. Š njom u ruci dokazaše, da im je po materi istoga kralja darovan Čorgov sa čitavom okolicom. Nu pošto se sud iz opisanih medjah nemogaše uvjeriti, da li mjesto Beren unutar naznačenih granica doista leži, odlučen bi nov razvod medja[1]. U isto njekako vrieme, na samo Jurjevo g. 1374., bude izabran priorom vranskim

Rajmundo Bellmonte.

Kako gore iztaknuh, bijaše Rajmundo Bellmonte preceptor u Čorgovu. Izabran priorom vranskim i županom dubičkim ode stanovat u Hrvatsku. Mjeseca maja 1374 desio se u svom dvorcu *Mlaki* u Turovom polju. Tu potvrdi listinu svoga predšastnika Petra Kornuta, kojom ovaj bijaše darovao Pavlu Ivanovu njeki posjed. Ujedno potvrdi on isti dan darovnicu priora Baudona, kojom ovaj darova sinovom bana od Lendave posjed Lentu[2].

Jedva bijaše imenovan novi prior, kad prije uzkrsa god. 1374. kralj Ludovik I. zapovjedi banu hrvatskomu Petru Sudaru i fratru Gerardu *predstojniku* (Praeposito) hospitalaca od Gore, da povrate njekomu Vuku Mateovom Turopoljcu i Andriji od Bachina, imanje njihova strica fratra Ilije viteza sv. Ivana, sina Odolenova i njegova brata Stjepana. Ovo imanje bijaše oteo Orlando preceptor dubički, pridruživši ga preceptoratu dubičkomu, premda je to imanje bilo djedično i vlastitim novcem kupljeno, kako su oni tvrdili[3].

U jeseni iste godine, na dan rodjenja B. D. Marije (8. rujna) držao je prior Rajmundo obćeniti zbor (generale Capitulum) sa svimi svojimi vitezi, prijatelji, podložnici (vasallis) i činovnici. Tu predade on gore rečenomu Pavlu Ivanovu imanje *Jurketinec* kod Varaždina, pripadajuće pod grad hospitalaca sv. Ivana Belu. Darova ga pako u ime predija na vrieme, dok se bude njemu i njegovim nasljednikom svidilo. (Usque ad beneplacitum nostrum et nostrorum successorum). Kao predijalista imao je Pavao plaćati

[1] Fejer. T. IX vol. 7 p. 348.
[2] Fejér. T. IX vol. IV. p. 613—615.
[3] Marcellović. MSC.

Digitized by Google

svake godine osam penza dinara, i desetinu. Vitezi sv. Ivana zadržaše po običaju za sebe pravo suda rad paleža, rad prolievanja krvi i rad nasilja. Nu krivce trećega prestupka mogaše odsudjivati samo predijalista[1].

Za vrieme priora Rajmunda imenuju se kao poglavice ugarskih i hrvatskih hospitalaca: Gerardo i Albertin preceptori od Dubice, Arnold Bellmonte preceptor od Čorgova i Novih Dvora u Medjumurju, zajedno i podprior Gerardo 'preceptor od Gore; Guilelmo de Alcaris ili Alcaniz, kastelan gradova Bele i Novih dvora.

Sa istimi poglavicami reda nagodio se g. 1375 Stjepan biskup zagrebački i brat mu meštar Ivan, sinovi Ivana od Črne (Čorne), poradi njekog posjeda zvana Somlom (Šomlov?)[2].

O prioru Rajmundu govore riedko suvremena pisma. Čini se, da se bavio često izvan Hrvatske i svoga priorata. Vojevao je valjda uz svoju braću od Roda, koja u ono doba pod velikim meštrom Rajmundom Berangerom i Robertom Julliakom bijahu osvojili Aleksandriju i obranili Smirnu.

Rajmunda Bellmonta zastupahu u prioratu vranskom većom stranom podpriori i preceptori.

Tako je g. 1376 ban Petar Sudar, povodom gore spomenute tužbe Vuka Turopoljca, u smislu dobivena naloga kraljeva, jur g. 1374 poradi otetih po hospitalcih posjeda Kosuće, Lečenice i Bačina pozvao pred sud Albertina preceptora dubičkog, nasljednika Orlandova. Kad na poziv nije došao, odsudio ga s ogluhe (in contumaciam)[3].

Sliedeće godine 1377 dodjoše pred kralja Ludovika I. u Višegrad Stjepan preceptor stolnobiogradski i Baudon od Ljube preceptor varaždinski u ime svoga reda. Oni se potužiše proti Stjepanu Lackoviću vojvodi erdeljskom, koji je putujući u svetu zemlju, izmamio bio od velikoga meštra u Rodu dozvolju, da može imanja Gjant i Fat u županiji tolnanskoj, pripadajuća samostanu stolnobiogradskomu, zamieniti za druga imanja. Kralj usliši njihovu molbu i odobri položeni po njima prosvjed[4].

Njeko vrieme bavio se prior Rajmundo i u Vrani. Tu je, nezna se koje godine, prodao sela priorata vranskog Bojišće i Zablaće zadarskim gradjanom Zaninu Butasu, Ivanu Viktorovom i Krešu

[1] Arkiv Kaptol zagr. Tkalčić.
[2] Fejér. T. IX vol. V. p. 68.
[3] Marcellović. MSC.
[4] Fejér. C. D. T. IX vol. V p. 149.

Digitized by Google

Gali Varikašiću[1]. Za vrieme Rajmundovo nalazim u Glogovnici predstojnikom glogovničkim fratra Petra. On je nosio sliedeći naslov: „Hon. et religiosus vir frater praepositus montis S. Mariae de Glogoncza, imo Canonicus S. Stephani Dominici sepulchri Hierosolimitani". Na njegovu molbu izdade kaptol Časmanski u prepisu povelju kralja Andrije II., kojom ovaj g. 1207 darova sedam sela glogovničkih redu hospitalaca sv. Ivana.

Oko g. 1378 odreko se Rajmundo za njeko vrieme časti priora vranskog. Na njegovo mjesto izabran je priorom:

Ivan od Paližne.

Medju priori vranskimi bijaše Ivan prvi po rodu Hrvat. Njegov otac, takodjer Ivan, stari plemić županije križevačke, posjedovao je imanje Paližna, kasnije nazvano Palična. Od tuda nosijaše po običaju onoga vremena čitava obitelj svoje prezime.

Prior Ivan imao je braću Tomu i Petra, uz to šest stričevića, Jurja, Berislava, Ivana, Nikolu, Matu i Petra. Ovi bijahu kasnije svi zapleteni u urotu proti kraljici Mariji i Sigmundu.

Ivan od Paližne izabran je priorom vranskim oko g. 1378. Ali je jur prije, počamši od g. 1370, upravljao Vranom kao podprior.

Ovo nam svjedoči jedan pismeni naputak gradjana splietskih, što ga dadoše svomu poslaniku putujućemu g. 1388 do kralja Sigmunda. Tomu poslaniku naložiše, neka se prituži kralju u njihovo ime, kako jur 18 godina trpe velika ugnjetavanja i progone od fratra križnika (Cruciferorum) Ivana od Paližne[2]. Imao je dakle jur godine 1370 biti bud podpriorom, bud preceptorom vranskim.

Čini se, da je Ivan od Paližne kao prior najprije pomislio, kako da natrag osvoji miesta Bojišće i Zablaće, koja bijaše njegov predšastnik, valjda proti volji svoje redovne braće, prodao više spomenutim gradjanom zadarskim. Ovi se potužiše radi toga na Ivana njekoliko krat kralju Ludoviku I. Zadnju tužbu odpraviše 26. svibnja 1381. Uslied toga zapovjedi kralj, da im se oteta po Ivanu sela vratiti imadu. Ali Ivan nehtjede slušati kralja, bivši u svom pravu.

U vrieme smrti kralja Ludovika bavio se Ivan od Paližne u Ugarskoj kod kraljice Marije i Jelisave. Tu se spozna sa svimi uplivnimi muževi kraljeva dvora.

---

[1] Lucius. Hist. Dalm. Amst. p. 326.
[2] Ludius. Mem. di Trau p. 339.

Digitized by Google

Osamnaest dana iza smrti kraljeve (29. rujna 1382), dodje Ivan u Stolni Biograd, u samostan tamošnjih vitezova sv. Ivana. Ovi ga nazivahu u javnih izprava svojim prelatom (Joannes prior de Aurana, Praelatus noster).

Ivan donese ovamo pismo od kraljice, kojim ova, sa znanjem svojih boljara i velikaša, dozvoli, da može kao prior založiti u preceptoratu od Novih dvora njeko imanje na rieci Knežini (Kaniži) sa svimi svojimi pristojališti sinovom Ivana od Kaniže za 4000 forintih[1]. Povod ovomu zalogu bijaše, što je prior Ivan tobože za crkvene potrebe svoga reda trebao mnogo novaca. A u istinu za tajne priprave na bunu.

Mjeseca travnja godine 1383 bijaše Ivan od Paližne jošte vjeran privrženik kraljice Marije. U ovo doba izdade kraljica na molbu Ivanovu svojim ručnim pismom zapovied kaptolu stolnobiogradskomu, da povede iztragu proti meštru Jakovu, županu dvornika kraljičinih, koji na priorovom posjedu Gerenaš ili Jerenaš bijaše odveo priorova kmeta Ivana, sina Vogićeva, bez dozvolje gospodareve[2].

I kraljevski dvorski sudac Ivan Seč izdade iste g. 1383 prioru Ivanu svjedočbu, da je u njekoj parbi podprior Luka u ime priora Ivana još g. 1381 pozvao pred kraljev sud Stjepana Lackovića, sina vojvode Dioniza i njegova brata Dioniza[3].

U ovoj listini imenuje se i njeki prior Petar (g. 1381), o kojemu neima nigdje drugdje spomena. Ako se pod ovim Petrom nerazumieva možebiti Petar Kornuto (1336—1347), ili je pako ime pogriešno zapisano.

Kratko vrieme zatim vidilo se na koje svrhe je Ivan zalagao dobra svoga reda. Odmah, kako se vrati u svoju domovinu, stane ustrojavati pokret proti obstojećoj vladi.

Š njime bijaše se zavjerili prvi velmože i dostojanstvenici ugarski i hrvatski. Medju ostalimi: Stjepan Lacković i sinovac mu Andrija od Dobrogošća, Pavao Hrvat biskup zagrebački, Ivan brat njegov, ban Mačve i župan sriemski i požežki, napokon i treći brat Ladislav, sva trojica sinovi Petra. Zatim Stjepan Frankopan knez krčki, senjski i modruški, Ivan i Ladislav Korpad, Nikola Seč, bivši dvorski sudac, Nikola Sambor, kr. tovarnik i mnogi drugi.

---

[1] Fejér. T. X vol. 1 p. 52. Pray de Prior p. 21.
[2] Fejér. T. X vol. 1 p. 125.
[3] Tamo. T. X vol. I p. 130.

Digitized by Google

Ovi muževi odlučiše podići barjak slobode proti mlitavom vladanju ženskom, i proti samosilju ponositog nadvornika Nikole Gorjanskog, ljubimca, ako ne ljubovnika, kraljice Jelisave, majke Marijine.

Pri skupnom viećanju o tom: koga da izaberu kraljem? sjetiše se rečeni plemići njegdašnjega vojvode hrvatskog, a tadašnjega kralja napuljskog, Karla Dračkog.

Po rodu i po krvi imao je Karlo iz kuće Anžuvaca prvo pravo na priestol ugarski i hrvatski. Kao muž i kralj ugledne države imao je svakako prednost pred slabom ženom, stojećom pod skrbničtvom tašte matere i ohola palatina.

Kralj bosanski Tvrdko I. podupirao je tajno urotnike. Plemstvo hrvatsko i bosansko, a stranom i ugarsko, spremalo se sve po malo da stupi u kolo nezadovoljnika. Nada bijaše tvrda, da će pokret uroditi dobrim plodom. S toga je i prior Ivan odvažno pristupio uz kraljičine protivnike sa čitavom svojom obitelju i mnogimi svojimi uplivnimi prijatelji.

Dok se u Hrvatskoj spremalo sve na ustanak, pohrle savjetovane po Nikoli Gorjanskom kraljice u Hrvatsku i Dalmaciju. Skinuše sa časti banske Stjepana Lackovića, te imenovaše njegova rodjaka Hinka Lackovića banom. Ovaj doprati 24. listopada 1383 kraljice u Zadar. Sa kraljicama Jelisavom i Marom bijaše došla i mladja Jelisavina kći Draga, kao i mnogi velmože sa svojimi četami.

Prior Ivan od Paližne, jošte nepripravan za otvoren rat, bijaše se zatvorio u Vranu. Ovamo poslaše kraljice svoje čete, da obsjednu grad i po mogućnosti da ga otmu. Slaba posada vranska nebijaše pripravna za obranu proti pretežnoj većini kraljičine vojske. Hitrina kraljica iznenadi priora i njegove prijatelje. Četiri dana iza dolazka kraljica u Zadar predala se Vrana.

Nakon boravka od sedam dana u Zadru, krenu kraljica 4. studenoga u Vranu, da razvidi osvojeni grad. Tu ih vitezi sv. Ivana gostoljubivo primiše. Da li je medju njimi bio prior Ivan, nezna se. Nu neima nikakova dokaza, da se pokorio. Kraljica Mara liši ga dapače jur tada priorske časti.

Dne 25. studenoga bijahu kraljice u Zagrebu. Tu naloži kraljica Marija Pavlu Horvatu biskupu zagrebačkomu, njezinomu tajnomu protivniku, da povrati samostanu Pavlina dubičkih posjed Otok, kojega Ivan *bivši* prior vranski (condam prior Auranae) i

Digitized by Google

dvugi priori rečenomu samostanu oteli biše. Sliedeće godine uvedoše doista sudbenim putem Pavline u rečeni posjed[1].

Početkom godine 1384 priznavahu ipak u javnih hrvatskih listina Ivana od Paližne još uviek zakonitim priorom vranskim i velikim županom dubičkim, prem da kraljica bijaše imenovala njeke vrsti upraviteljima (occupatores) županije dubičke Janka i Ivana Ivanoviće. Ivan od Paližne imao je pako svoga podžupana dubičkoga kneza Filipa Markova.

Pod konac godine 1384 primi valjda po nalogu kraljice iz nova naslov priorata vranskog

Rajmundo Bellmonte.

Ovaj se pisao i opet ne samo priorom hospitalaca, nego i županom dubičkim. Desivši se u Zadru, darovao je 16. studenoga 1384 novomu hrvatskomu banu Tomi od Gjurgjevca (de S. Georgio), poradi zasluga stečenih za red hospitalaca i za priorat vranski, u ime predija dva sela svoga priorata, ležeća u šoprunskoj županiji.

Darovnicu potvrdiše fratar Arnoldo Bellmonte, podprior i brat priorov, fratar Bolladin de Monte Justino, fratar Petar od sela Musi, uz ostalu braću[2].

Kratko vrieme zatim odstupio je Rajmundo priorat ili od svoje volje ili po nalogu kraljica. Na njegovo mjesto bje imenovan

Ivan od Hedervára.

Zajedno sa ovim priorom spominje se g 1385 i njeki Luka, kao predstojnik reda sv. Ivana jerusolimskog. Uz njega imenuju listine kneza Nikolu sina Dujma Blagaja županom županije dubičke, i drugoga Nikolu, sina Hektorova, zemaljskim županom grada Dubice. Ali uz ove nosijaše podjedno *naslov priora* vranskog takodjer Ivan od Paližne, ne obziruć se ni malo na svoje skinuće i na kraljičina imenovanja.

Kraljica Mara bijaše medjutim, po naputku svoje matere Jelisave i nadvornika Nikole Gorjanskog, sudbenom odlukom otela sva imanja priora Ivana od Paližne, kao i njegova brata Tome i njegovih rodjaka Jurja i Borislava, sinova Nikole, zatim Ivana,

[1] Iz odnešenih pisama zem. arkiva. Acta mon. de Dubicza. Fasc. I. N. 10.

[2] Fejér. C. D. T. X vol. 2 p. 179.

Digitized by Google

Nikole i Mate sinova Peteva ili Petra, takodjer brata priorova a sina Ivanova.

Ova imanja bijahu: Paližna, Sivec (Zywech) i Čokovština, ležeća u križevačkoj županiji. Kraljica ih darova Stjepanu Korogu, banu Mačve[1].

Ovo nasilje kraljičino moralo je da kako još većma razgnjeviti ponosita i žestoka priora Ivana.

Godine 1384 posla on jednoga od svojih sinovaca u Napulj, pod izlikom, da ide zajedno sa banom Ivanom Horvatom na pomoć kralju napuljskomu proti njegovim neprijateljem, a u istinu, da mu ponudi u ime Hrvata krunu i priestol[2].

Po odlazku bana Ivana Horvata sa svojom pratnjom u Napulj, ostadoše njegovi prijatelji u Zadru izloženi najvećoj opasnosti. Kad je mjeseca svibnja iste godine 1384 došao u Zadar novi ban Toma Gjurgjevački, dade on pohvatati uglednije protivnike kraljičine, i javno ih pogubiti.

Prioru Ivanu neima u to vrieme nigdje traga. Njegovi prijatelji Horvati, Lackovići, Seč, Zambov, Šimontornja itd. počeše g. 1385 dogovarati i miriti se sa kraljicom Jelisavom u Požegi. Isti kralj bosanski Tvrdko I. sprijatelji se sa Nikolom Gorjanskim. Njeko vrieme izgledalo je dapače, kao da će se sav pokret u svom zametku utrnuti.

Ali urotnici držahu i nadalje svoje tajne sastanke. Oni nastojahu predobiti što više privrženika i nabaviti što više sredstava za rat. Po složnom dogovoru poslaše ljeti godine 1383 i Pavla biskupa zagreb. u Napulj, da ponudi opetovano kralju Karlu priestol i krunu.

Dok se kraljica Jelisava bavila u Požegi, podielila je na sam uzkrs (2. travnja) 1385 zapovied Luki preceptoru hospitalaca dubičkih, da brani dubičke Pavline proti puku, koji im bijaše nanio

[1] N. R. A. Fasc. 442 N. 43, odnešeno iz zem. arkiva. U izkvarenoj listini nemože se žalibože pročitati čitava godina, samo MCCCLXXX. Ali je iz drugih listina poznato da je Stjepan Korog bio ban Mačve samo do g. 1386.

[2] Ovako se ima svakako razumievati ovo poslanstvo, koje se bijaše i zavadilo sa privrženici kraljičinimi u Zadru. Njeki najnoviji pisci drže neimenovanoga sinovca priorova za istovietna sa banom Ivanom, premda suvremenik Pavao Pavlović naročito veli: „cum Joanne bano *et* nepote Prioris Auranae“ od sinovaca priorovih nebijaše nijedan ban bud Hrvatske bud Mačve.

Digitized by Google

razne štete[1]. Dne 18. travnja iste godine bavila se Jelisava još u Požegi. Ovdje naloži opetovano svomu prioru vranskomu Ivanu od Hedervára, zatim novomu preceptoru dubičkomu Iliji, kao što i svim budućim preceptorom, da brane Pavline dubičke od svih nepravda, jer ih je primila kao vierne prijatelje pod svoju osobitu zaštitu[2]. Radi toga bijaše narod i razjaren proti njim.

Kralj Karlo, primivši u Napulju poslanstvo hrvatsko, odazva se doskora svojim. Preko Barleta i Senja dodje on mjeseca rujna 1385 sa sjajnom pratnjom u Zagreb. Taj grad bijaše mu dobro poznat od njegovih mladih godina. Tu je stolovao kao vojvoda hrvatski. Većina naroda hrvatskog prizna ga odmah svojim kraljem. Biskup Pavao Horvat pogosti ga više dana u zidinah svoga dvora.

Stoprv mjeseca prosinca odputi se kralj Karlo iz Zagreba u Budim. I tu steče veliko množtvo privrženika. Na samo staro ljeto g. 1385 dade se u Stolnom Biogradu kruniti za kralja ugarskog i hrvatskog.

Ivan od Paližne
(iz nova prior.)

Ivan od Paližne ne bijaše kod krunitbe. Kao izabrani prior hospitalaca imao je valjda posla sa odpremanjem viteških četa u boj proti Turkom, pošto je papa Grgur sa svojom pečatnicom od 18 prosinca 1385 naložio vitezom sv. Ivana ugarskim i *dalmatinskim,* da pošalju u Romaniju proti Turkom 500 viteza i toliko štitonoša (scutiferos)[3].

Karlo, postavši kraljem ugarskim i hrvatskim sjeti se svoga revnoga prijatelja i privrženika priora vranskog Ivana od Paližne. On ga imenova početkom g. 1386 banom kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Jur prije primi da kako Ivan faktično natrag i čast priora vranskog i župana dubičkog.

Kratko vrieme iza toga zgodi se u zidinah Budima grada užasna katastrofa, kojom se okaljaše kraljice savjetom Nikole Gorjanskog, a rukom ubojice Blaža Forgača.

Kad se grozni čin kraljeva umorstva u zatvorenom kraljevskom dvoru dovršio, prodrieše Hrvati oružanom rukom kroz nagomilane madjarske čete i straže. Oni ostaviše sa banom mačvanskim Ivanom

[1] Iz odnešenih pisama arkiva zem. Acta Mon. Dubic. I. N. 14.
[2] Gl. arkiv za jugosl. povjest. Knj. II str. 36.
[3] Fejér Cod. D. T. X. vol. 8, p. 184.

Digitized by Google

Horvatom u najvećoj ogorčenosti kraljevski dvor i grad Budim[1]. Urotnici hrvatski i ugarski dadoše sad po svoj kraljevini nositi krvavi mač, da zovu na osvetu narod radi silovite smrti svoga krunjena kralja.

Ban Ivan Horvat digne do skora na oružje svoju mačvansku banovinu i Slavoniju. Prior i ban hrvatski Ivan od Paližne sakupi oko sebe čete nezadovoljnika u Hrvatskoj i Dalmaciji.

U Mačvi, Sriemu i Slavoniji započeše prve borbe medju strankama. Sad nadvlada jedna, sada druga stranka. Nikola Gorjanski odvaži se na pokon na odlučnu borbu. On sakupi u Ugarskoj poveću vojsku i naumi udariti ponajprije prema Gorjanom u Slavoniji, da obrani tamo svoj veliki posjed.

Zla kob namami Gorjanskog, da je sa sobom poveo i kraljice. Sretno prodje preko Drave. Dodje i do Djakova, gdje odpočinu njekoliko dana sa čitavom pratnjom i sa kraljicama. Na praznik sv. Jakova (25. srpnja) krenuše u zoru prema gradu Gorjani. Jur gledaše iz daleka visoke gradske kule. Tad na jednom drumu navališe iz nenada, kao oluja morska, ili kako sâma kraljica u listinah veli: *„poput tica grabilica i groznih krvnika“*, na kraljičinu pratnju razjareni Hrvati i Srblji iz Mačve, na čelu im Ivan i Ladislav Horvati, sa priorom Ivanom od Paližne. Oni razbiše u tren oka kraljevske i gorjanske čete. Pratnja kraljičina ležaše bud poubijana, bud svezana i zarobljena. Ubojici Forgaču odrubiše glavu, Nikola Gorjanski braneći junački kola i prsa kraljičina, pade od mača osvete. Š njim zajedno pade Ivan sin Pavlov i Pavao sin Stjepana Gorjanskog. Pokraj njih i Grgur Botoš sin Andrije od Kerestúra. Živi padoše u sužanjstvo Ivan Morovićki, Ivan Trewtel od Nevne, Ivan Gorjanski sin palatinov, Meštar Pavao sin Ivana bana od Alšana i njegovi sinovi Ladislav i Nikola. Stjepan od Kaniže, Stjepan od Koroga, kraljičin ban mačvanski, Stibor Stiborski i mnogi drugi. U ruke hrvatske pade i veliko blago i sve kraljevske dragocjenosti sa spravami (cum imnumerabilibus reginalis decentiae thesauris, amictibus et supellectilibus)[2].

Kraljice i njihove gospodje moradoše saći s kola. Dovedoše ih pred bana Ivana. Kraljica Jelisava baci se na koljena pred bana. On joj predbaci smrt kralja Karla. Ona prizna svoju krivnju. Moljaše za život svoj i svoje kćeri.

[1] Thuroczy. Chronica Hung. Cap. VIII.
[2] Fejer. C. D. T. X vol. 1, p. 390. T. X vol. 3, p. 312, 322.

Digitized by Google

Posred neprijateljskih liešina, ranjenika i zarobljenika utiši se jad i ogorčenost banova. On osveti grozno ubojstvo kralja, ali kraljicam pokloni život, jer glavni krivci ležahu mrtvi[1].

Zarobljene kraljice odvedoše pobjeditelji najprije u gradove biskupske Ivanić i Gumnik (Bosiljevo), a zatim u Novigrad na moru. Sužnje, sapete verugama na rukama i vratu, natjeraše u tamnice gradova Požege, Oriovca, Čakovca i Počitelja[2].

Urotnici postadoše sada gospodari situacije. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Mačva, Banat severinski, Baranja i Bačka slušahu više ili manje zapovjedi urotnika.

Medjutim sakupljao je lakomišljeni ali lukavi suprug Marijin Sigmund luksenburžki svoje vierne u Českoj, Ugarskoj i oko Drave. Kad stigne sa svojom vojskom do grada Koprivnice, premjestiše urotnici svoje djelovanje u primorske zemlje i u Dalmaciju.

Prior Ivan od Paližne, kano ban hrvatski, postade tada dušom pokreta. Početkom g. 1387 sastane se u Zadru sa Ivanom i Pavlom Horvatom. Tu se š njimi posavjetova o dalnjem radu. Dne 16. siečnja iste godine dodje glas iz Novogagrada, da je kraljica Jelisava umrla, ili kako drugi tvrdijahu, ubijena. Malo zatim dade ban i prior Ivan Florentincu Marinu u zakup sav prihod od soli i carine u Dalmaciji, jer je trebao novaca za vodjenje rata. Ujedno zametnuše kolovodje pokreta dogovore sa bosanskim kraljem Tvrdkom I. i sa napuljskim dvorom. Oni odlučiše poslati u Napulj opet biskupa Pavla sa njekimi zadarskimi plemići. Ovomu poslanstvu pridružio se i Toma, brat priora Ivana od Paližne.

Mnogi gradovi daimatinski pokoriše se prioru i banu Ivanu. Oporni grad Novak, u okolici kninskoj, obsjede prior Ivan mjeseca siečnja 1387. Tu bijaše 28 istoga mjeseca. Da li grad osvoji, nezna se.

Mjeseca veljače krenu Ivan od Paližne sa Ivanom Horvatom u prekovelebitske strane. Oni naumiše oprieti se novomu po Sigmundu imenovanomu banu Ladislavu od Lučenca. Ovaj bijaše dopro do Zagreba i utaborio se na Griču.

Zabadava naloži novi ban 1. ožujka 1387 stanovnikom Griča, da navale na protivnički grad Zagreb i da razore zidine kaptolske,

[1] Thuroczy. Chron. Hung. Cap. VIII.

[2] Ovi gradovi pripadahu tada porodicam Horvata i Lackovića i prioru vranskom. Turoci tvrdi, da je kraljica Marija bila zatvorena i u gradu *Krupi*, što nitko drugi ne potvrdjuje.

Digitized by Google

pošto biskup i kanonici bijahu otišli sa ustašami[1]. Gričani neposlušaše zapoviedi magjarskoga bana.

Medjutim sakupiše urotnici jaku vojsku i proćeraše novoga bana iz Griča. Oni se utvrde u Zagrebu i Medvedgradu. Tad pošalju vojsku u Slavoniju pod Ivanom Horvatom i Borislavom sinovcem priorovim.

Posljednjega ožujka 1387 dade se Sigmund u stolnom Biogradu kruniti za kralja ugarskog i hrvatskog. Kao kralj izda 4. travnja proglas na Hrvate, pozivajući ih na mir. Ujedno stavi se u dogovor sa republikom mletačkom, moleći ju, da mu pomogne osloboditi suprugu Maru. I u Hrvatskoj poče za novoga krunjena kralja dizati vojsku Ivan knez krčki i modruški, brat Stjepana, koj bijaše na strani urotnika.

Do skora promieni se ratna sreća u Hrvatskoj. Ustaše bijahu istinabog proglasili za svoga kralja Ladislava sina Karla Dračkoga. Ali taj nebijaše *krunjeni* kralj. On nemogaše hladnokrvnije na temelju zakona stojeće i nepristrane muževe za sobom povući, kao što krunjeni kralj Sigmund.

Urotnici sakupljahu istinabog napetimi silami što veću vojsku u Hrvatskoj i Slavoniji. Ali kralj Sigmund sastavi još veću sa svih strana svoje države, kao takodjer iz Češke i Njemačke. Iz Hrvatske priteku mu u pomoć Ladislav od Lučenca, njegov ban hrvatski, Nikola Gorjanski, ban Mačve, te Ivan Morović. U primorju dodje knezu krčkomu Ivanu u pomoć mletačka pomorska vojska.

Okršaji započeše sa svih strana. Prior Ivan pohiti u svoj grad Počitelj, gdje bijahu zatvoreni prvašnji ban mačvanski Stjepan od Koroga, Stjepan od Kaniže i Ladislav i Nikola od Alšana. Taj grad obsjede iznenada Ivan knez krčki sa knezovi krbavskimi Butkom, Nikolom i Tomom od plemena Gušića.

Prior Ivan, braneći se hrabro, izgubivši mnogo momaka, nemogaše odoljeti gladu i neprekidnoj borbi po danu i po noći. On preda napokon grad na vjeru. Pusti na slobodu sužnike i ode u Novigrad, da čuva zatvorenu tamo kraljicu[2].

Ali i taj grad obsjednuše Mletčani galijama sa mora. Ivan knez krčki i Budislav knez krbavski pohitiše im u pomoć sa kopna. Dugo je branio i taj grad prior Ivan riedkom odvažnošću i hrabrošću. Napokon iznemogoše mu sile. On učini ugovor sa mle-

[1] Krčelić. Hist Eccl. zagr. p. 147.

[2] Fejér. C. D. T. X vol. 1, p. 317 i 357.

Digitized by Google

tačkim zapovjednikom mornarice Ivanom Barbadikom dne 4. lipnja 1387. Uvjeti bijahu, da prior Ivan ima pustiti kraljicu Maru na slobodu, a njemu da bude prosto izaći iz grada sa oružjem i posadom[1].

Kraljica izbavljena iz sramotna zatvora otide najprije u Nin, zatim po moru, praćena od mletačkih galija, u Senj, kamo dodje u nedjelju 16 l pnja 1387. U Senju ostade do konca mjeseca kao gost Ivana kneza krčkog, modruškog i senjskog.

Tekar dne 1. srpnja krenu kraljica put Zagreba, gdje se 5. srpnja sastade sa svojim suprugom Sigmundom. U Zagrebu slavili su oba svoju sreću velikom svečanosti (magna solemnitate)[2].

Nesretni bojni uspjesi djelovahu zlo i na priorove bojne drugove kao i na bana Ivana Horvata u Slavoniji u Mačvi i na ostale urotnike u južnoj Ugarskoj. Tu se bijahu pridružili banu Ivanu Stjepan od Hedervára, valjda brat bivšega priora Ivana, zatim braća Korpadi, Ladislav Šuljok, Borislav od Paližne, sinovac priorov, Gjuro biskup bosansko-djakovački, Mirko Lacković i njeke bosanske i srbske čete.

S početka vojevaše sretno pod stiegom Ladislava napuljskoga. Ali kada Sigmundu dodjoše u pomoć nove čete sa gornje Hrvatske i primorja, tad nadvladaše hitro Sigmundovci. Ban Ivan Horvat jedva izmaknu iz obkoljene Požege. On se pridruži ustaškim četam, što su preko Save tražile utočište na bosanskom zemljištu.

Prior Ivan od Paližne vladao je medjutim kao ban hrvatski još uviek u Dalmaciji. Tu je držao čvrstom rukom u zaptu njeke pomorske gradove, koji nagibahu na stranu Mare i Sigmunda. Kad se do skora stavi na čelo hrvatskog pokreta umni kralj bosanski Stjepan Tvrdko I., tad ojača znatno Ivanova snaga u Dalmaciji.

Medju svimi gradovi dalmatinskimi ostade grad *Vrana* svomu pravomu prioru vazda vjeran i odan. Njegovi drugovi vitezi sv. Ivana branijahu ga postojano proti svim njegovim neprijateljem.

Kad kralj Sigmund u Hrvatskoj i Slavoniji nad urotnici pobjedu održa, imenova on za Dalmaciju banom Lacka Lackovića od Velikog Miholjca, a priorom vranskim i podbanom njegova brata Alberta Stjepanova Lackovića.

Prva skrb novoga bana bijaše, da za svoga brata Alberta predobije grad Vranu, znajući, da bez njega zabadava nosi naslov priora vranskog.

[1] Paulus de Paulo Memoriale. Ed. Lucii Francf. 1666 p. 424.
[2] Isti i Caresinus, Lucius Hist. p. 254.

Digitized by Google

Novi ban posla Tomu i Butka Gušića, sinove Budislava, da zajedno sa naslovnim priorom otmu grad Vranu. Mjeseca listopada 1387 obkoliše oni doista grad. Ali još polovicom mjeseca studenoga nebijaše Vrana u rukuh novoga priora. Do skora zatim morade ugarska vojska uzmaknuti pred vojskom bosanskom, koju je vodio sam stari ban Mačve Ivan Horvat i prior vranski Ivan od Paližne. Naslovni prior Alberto uteče u grad Nin. Odtuda je 17. studenoga pisao Spljatčanom, da radi velike množine Bošnjaka nemogaše ostati na bojnom polju, i da se radi toga morao povući natrag u Nin[1].

Prior Ivan od Paližne osvoji do tada veoma važnu tvrdju Ostrovicu. Još koncem prosinca iste godine spominju zapisnici grada Trogira Alberta Lackovića samo kao naslovna ili izabrana (electi) priora vranskog, dočim se u istih zapisnicih Ivan od Paližne još i sliedeće godine bilježi kao *pravi* prior vranski, ban Dalmacije i Hrvatske[2].

U godinu 1388 stavlja Pray i trećega priora vranskog Ivana Berislavića Grabarskoga. On veli o njem, da ga je našao u jednoj listini arkiva grofa Draškovića. Pray tvrdi dapače, da je taj prior bio sinovac Ivana Horvata bana mačvanskoga. Imao bi bio dakle pripadati protivnikom Sigmundovim. Nu nije ni malo vjerovatno, da bi ban Horvat uz kosu prijatelju svomu Ivanu od Paližne dao bio svomu sinovcu *onu* čast obnašati, kojom se Ivan od Paližne dičio u toli dugo vrieme. A Sigmundovoj strani težko da je pripadao ikoj sinovac bana Ivana. Dalo bi se dakle nagadjati, da je taj Prajev Ivan Berislavić onaj prior Ivan, sinovac Ivana od Paližne, koj tekar po smrti ovoga posta priorom vranskim. On je ujedno mogao nositi i ime Berislava, pod kojim se doista spominje jedan stričević priora Ivana, kako gore navedoh, te ga je Pray svakako pogriešno pričislio Berislavićem Grabarskim.

Početkom g. 1388 (19. siečnja) tuže se Splječani kralju Sigmundu na štete, što im počiniše kralj bosanski i prior vranski[3].

Da se još iste godine bavio u Dalmaciji naslovni prior Alberto, svjedoči nam pismo kralja Sigmunda, pisano u Ostrogonu 8. svibnja 1388 sliedećim velmožam: Dionizu novomu banu, Albertu Lackoviću prioru vranskom, Nikoli, Tomi, Butku i Pavlu Gušićem, knezovom krbavskim, Margariti kneginji cetinskoj, Nelipiću kastelanu

[1] Lucius Memorie di Traù p. 334.
[2] Tamo p. 335.
[3] Tamo p. 337.

Digitized by Google

skradinskomu i svim plemićem hrvatskim i gradovom pomorskim. U listu preporuča im kralj njeke gradjane trogirske, na čelu Kažotiće, koje protivnici kraljevi prognaše iz Trogira[1].

Dok je novi ban od Mačve Nikola knez Gorjanski sretno vojevao u Slavoniji proti ustašem i mnoge zasužnjene prvake poslao u Budim na grozan sud razjarenoga kralja i kraljice: do toga napredovahu Sigmundovci i u Hrvatskoj. Oni sazvaše sabor u Križevac. Tu odsudiše medju ostalim na smrt meštra Stjepana (Hedervára).

Ali u Dalmaciji uzdrža prior i ban Ivan od Paližne pobjedonosno svoju vlast. Izabrani Sigmundovi banovi mienjahu ondje podjedno svoje mjesto. Novi kraljevski poglavari pojavljivahu se jedan za drugim iznenada kao gljive, ali privrženosti naroda steći nemogahu.

Kolikom strogošću postupao je prior Ivan proti svojim protivnikom, svjedoči nam opetovana pritužba obćine spljetske, koja je vazda mienjala svoje političko uvjerenje. Ova obćina odpremi 19. siečnja i 10. lipnja 1388 svoju tužbu po malobraćaninu Nikoli. Ovomu naloži, da javi kralju i kraljici, kolika progonstva trpi grad već tri godine od mača kralja bosanskoga, a osamnaest godina od Ivana iz Paližne, križnika (Cruciferi). Ovi su prije, kaže obćina, svaki za sebe proganjali naš grad; ali počamši od 18. veljače stadoše nas sjedinjenimi silami proganjati, tlačiti, ubijati i uništivati, i to sve radi toga, što poštujemo *„svetu krunu ugarsku“*. „Bosnu i grad Klis“, vele nadalje, „napuniše oni našimi zarobljenici, mrtvaci, plienom i odkupnimi stvarmi, koje im dadosmo na izmjenu naših sužanja. Što god posjedujemo, oplienjeno je, razoreno ili požgano sve do zidina gradskih. Naši sužnji stavljaju se na grozne muke, trpe glad i žedju, sjeku im se uda, ubijaju se nemalo. Obkoljeni od neprijateljskih četa izčekujemo badava pomoći po moru. Naši susjedi i seljaci pridružili se protivnikom, i vojuju proti nam. Vojska kralja bosanskoga sjedinjena s priorovom, provalila je još 18. svibnja u naša polja i naše vinograde. Ona haraći i pali podjedno tamo. U samom gradu imamo se dan i noć boriti i zidine naše braniti. Sa istoga mora sprema se neprijatelj na nas, jer kralj bosanski gradi u Kotoru galije i brodove“.

Na koliko bijahu Spljetčani razjareni proti prioru, dok su stojali pod gospodstvom svoga taljanskog načelnika Malatesta iz Jakina, svjedoči nam naputak, što ga dadoše 28. kolovoza 1388 svomu

[1] Tamo p. 338.

Digitized by Google

izaslaniku Petru Zoriću. Ovoga poslaše knezu Nelipiću u Skradin; zatim Vidu Ugriniću knezu bribirskomu, i gradu Šibeniku sa nalogom: da sa svimi ovimi vjernimi *svetoj kruni ugarskoj* načini savez proti *okuženomu* (pestiferum) prioru vranskom. Jer od njega neimaju mira u nijednoj uri, ni po danu ni po noći. Valjalo bi ga obkoliti sa svih strana u njegovom gradu Klisu, *jer ako njega uhvate, pasti će svi gradovi i sva zemlja u ruke kraljeve*[1].

I doista bi učinjen obranbeni ugovor medju Skradinom, Spljetom, Šibenikom i višerečenimi knezovi. Ali krbavski knezovi, kao i grad Trogir sa ostalimi gradovi na kopnu, nehtjedoše pristati uz njih. Savez dakle nije imao nikakova povoljna uspjeha.

Najogorčeniji protivnici priorovi, Spljetčani, počeše tada misliti, kako da se predadu kralju bosanskomu. Oni načiniše mir sa priorom vranskim, pošto od Sigmunda nikakove pomoći ne dobiše.

Opasnost za Sigmundove prijatelje nastade još veća, kad na čelu bosanske vojske dodje u Knin slavni junak Hrvoja Hrvatić, sa svojim bratom Vojslavom, koje kralj Tvrdko posla u Dalmaciju, da predobe narod zanj.

Kao suri orao sjedio je tada Ivan od Paližne, prior vranski i ban hrvatski, u svom strmom gradu Klisu. Od tuda gledao je izpod sebe na kolebajuće se u vjeri i u mislih gradove primorske, kao na slabašne ptice trepteće pred njim.

Grad Trogir, da se uzdrži u njegovoj milosti, posla mu sto mjerova hrane. Ujedno je nastojao, da ga smiri sa gradom Spljetom. U Klisu primio je prior Ivan početkom mjeseca ožujka i bosanske poslanike vojevodu Vladka, i Stanoju Jelačića, zajedno i poruke od raznih gradova i knezova Dalmacije.

Mjeseca kolovoza 1388 dodje u Dalmaciju učeni biskup senjski Ivan od Pezara, kao namjestnik Sigmunda kralja. Ali kako dodje, tako prodje, bez da je štogod znamenita učinio.

Koncem rečene godine dodje u Zadar i Sigmundov ban Slavonije Ladislav od Lučenca. On ostade tamo od 23. prosinca do 8. veljače. Ali ni njegovomu djelovanju neima traga u suvremenih spisih.

Od protivne stranke bijaše početkom g. 1389 poslan po trećiput u Napulj Pavao Horvat, biskup zagrebački. Imao je nalog, da dovede na priestol Ladislava sina Karla dračkoga.

Kad se vraćao iz Pulje, razbio mu se brod u zaljevu kod Tarenta. Mletčanom, koji vrebahu na brod, dopala su rukû pisma

[1] Lucius Mem. di Trau p. 341.

Digitized by Google

kraljice Margarete i biskupa Pavla. Kao vječni neprijatelji svakog narodnog pokreta hrvatskog poslaše prepise rečenih pisama kralju Sigmundu u Ugarsku.

Dok je u Dalmaciji štitila ustaše krepka ruka Tvrdka kralja, do toga spadoše njihovi poslovi na gore u Slavoniji. Da pomogne svojim tamošnjim prijateljem, pohiti onamo prior Ivan početkom g. 1389.

Kralj Sigmund, zabavljen ratom sa srbskim knezom Lazarom, koji sa hrvatskimi ustaši bijaše u tajnom savezu, posla u Slavoniju naslovnog priora vranskog Alberta Lackovića, da brani zemlju proti staromu prioru i staromu banu Mačve[1]. Alberto ne našavši odziva u narodu, nije mogao uspješno djelovati. Ivan od Paližne opirao mu se umno i odvažno. Uz njega odlikovao se tada u svih borbah Tibaldo sin Deževa od Sinca (Zenche) u križevačkoj županiji. Njemu oduze kasnije kralj Sigmund sva imanja, koja darova svomu privrženiku meštru Ladislavu Kastelanoviću, plemiću iz Sv. Duha[2].

Pokle je kralj Sigmund svršio svoje razmirice sa Lazarom, krenu i on početkom g. 1389 sa vojskom put Slavonije. U Mačvu posla proti staromu banu Ivanu Horvatu novoga mačvanskog bana Nikolu Gorjanskog. Ovaj održa pobjedu nad Ivanom. On ga iztisnu iz Mačve. Po svoj prilici nemogaše se ni prior Ivan uzdržati u Hrvatskoj, jer ga odmah zatim, odkako se kralj Sigmund sa svojom vojskom povratio u Slavoniju i Hrvatsku, nalazim opet u Dalmaciji.

Tu su medjutim bosanski vojevode Vladko i Hrvoja Hrvatić pritiskivali primorske gradove, pozivajući ih na predaju. Trogir bijaše jur od prije priznao gospodstvo kralja bosanskoga. Spljet i Šibenik moljahu kroz poslanike, da im se rok predaje produlji, dok se vrate njihovi poslanici iz Ugarske[3].

Ivan od Paližne, vrativ se u Dalmaciju, utabori se sa svojima četama medju Zadrom, Vranom i Ostrovicom. Od tuda provali on 30. rujna 1389 sred noći do zidina zadarskih i popali njekoliko kuća. Uplašeni Zadrani poslaše svoga načelnika i ljetopisca Pavla Pavlovića dvakrat u Senj, da moli pomoć od Ivana, kneza krčkog i senjskog. Ovaj, prem da bijaše u ratu sa knezovi krbavskimi, posla napokon Zadranom u pomoć četu od 400 konjanika pod kapetanom Markom Spinelom. Ali još prije provali prior Ivan sa

[1] Fejér. Cod. D. X vol. 1, p. 517.
[2] Isti t. X vol. 1, p. 514. T. X vol. VIII, p. 291.
[3] Lucius Mem. di Trau 345 i 347.

Digitized by Google

bosanskom vojskom iz nova u zadarski kotar. Tu počini mnogo štete, uznemirivajući čete kraljevske, koje se spremahu na obsjedanje grada Vrane.

Ojačani pomoću Krčana i Bažana krenuše napokon 20. studenoga 1389 Zadrani sa 1200 pješaka i 400 konjanika prama Vrani, s namjerom, da se pridruže četam kraljevskim, i da osvoje grad Vranu, glavno sielo Ivana od Paližne. Ovaj pohiti odmah u pomoć svomu gradu i samostanu. Pobije se sa protivnici. U bitki pade od kraljevaca zapovjednik jedne čete Jure Špartić. Ivan posjeće svojom rukom jednoga Niemca od čete krčkoga kneza. Mnogo ljudi pade jedne i druge stranke. Najžešća bitka zametne se 24. studenoga. U njoj bude po nesreći iz jednoga vretena (veretono) sam prior Ivan ranjen u bedro. Do njega pade do 120 vitezova sv. Ivana i momaka, što mrtvih što ranjenih, kraj mnogo konja. Napokon povuku se obje vojske natrag. Bitka osta neriešena. Vranu zadrže na dalje Ivanovi vitezi. Kraljeva vojska vrati se sramotno (turpiter) 10. prosinca u Zadar[1]. Grad Klis, kojega bijaše zauzele kraljeve čete, predade se opet 15. prosinca bosanskomu kralju.

Sliedeće godine dne 20. ožujka provale opet Ivanovi vojnici iz Vrane do zadarskih zidina. Upale njeke zadarske vanske kućice, u kojih poginuše ljudi, djeca i marva. Nješto roblja odvedoše u Vranu.

Ovo bijaše samo predteča sliedećih pobjeda bosanskoga kralja. Sigmundove čete uzmicahu na svih stranah u Dalmaciji. Gradovom primorskim ne preosta drugo, nego pokoriti se kralju Tvrdku i njegovomu novo imenovanomu namjestniku (vikaru) banu Ivanu Horvatu.

Prvi bijahu kod predaje najosorniji do tada Spljetčani. Oni poslaše 29. ožujka i 28. travnja 1390. opetovano svoje poslanike u Trogir k banu Ivanu, moleći ga, da ih primi pod svoju zaštitu kao podanike kralja bosanskoga. Za Spljetom priznaše podaničtvo bosansko Trogir, Šibenik, Klis itd. Tvrdko potvrdi u Sutiskoj 8 lipnja 1390 Spljetčanom, Trogiranom i Šibenčanom sve povelje i sloboštine, koje im bijaše potvrdio kralj Ludovik I[2]. Do skora pridružili su se rečenim gradovom Hvarani i Braćani.

Tako je tečajem g. 1390 kralj Tvrdko I. pridružio Bosni svu skoro Dalmaciju, osim Zadra. Da dobije i taj grad u svoje ruke, zametne dogovore sa svojom tobožnjom prijateljicom republikom

[1] Paulus de Paulo Memoriale p. 425.
[2] Lucius mem. di Trau 350—352.

Digitized by Google

mletačkom. Ali kao vazda tako i tada iznevjeri se ona slavenskomu prijateljstvu. Ona priobći izdajnički kralju Sigmundu, kroz svoga poslanika i povjestnika Lovru de Monacisa, sve tajne namjere Tvrdkove, znajući dobro, da Mletci mogu Dalmaciju dobiti uvjek laglje od bud koje druge ruke nego li od slavenske.

Kralj Sigmund posla na obranu Zadra u Dalmaciju novoga bana Slavonije Detrika Bubeka sa vojskom. Početkom rujna 1390 prevali ovaj velebitske gore i utabori se izpod grada Knina. Ali junačtva nije nikakova počinio. Bosanski kralj ostao i nadalje vladaocem čitave Dalmacije, osim Zadra.

Iza posljednje bitke vranske ne nalazimo čitavu godinu dana ni na ratnom, ni na političkom poprištu priora Ivana od Paližne. Javne izprave onoga vremena ne spominju ga ni kao bana. Mjesto njega imenuju kao kraljeva namjestnika u Dalmaciji Ivana Horvata, bana Mačve. Ovaj je dakle jedini zastupao kralja Tvrdka.

Da se Ivan od Paližne u javnih izprava onoga vremena ne spominje, bijaše uzrokom njegova bolest. On je bolovao od ljute rane dobivene u bitki vranskoj. Od ove rane umre veliki taj muž 16. veljače g. 1391. u omiljeloj svojoj Vrani. Jedan mjesec i sedam dana kasnije sliedio ga u grob i slavni kralj bosanski i hrvatski Stjepan Tvrdko I.

Sa ovimi dvimi heroi pade u grob najveća nada i podpora rodoljubnih i slobodoumnih muževa na slavenskom jugu.

Iztaknuh gore, da je Ivan od Paližne bio prvi prior vitezova sv. Ivana roda hrvatskoga. Al i u rodoljubju i u obrani zemlje i njezinih prava pripada mu jedno od prvih mjesta. Neprijatelj gospodstvu ženskomu, nosio je iz prva visoko stieg *dinastije* svoga pokojnoga kralja Ludovika I., kojemu bijaše istinski odan. Karlo Drački imao je svakako od mužkaraca najveće pravo na nasljedstvo kuće anžuvinske u Ugarskoj i Hrvatskoj. Kad njega izdajnički smaknuše, pristane Ivan sa svom muževnom snagom uz kralja bosanskoga Tvrdka I. Kao neprijatelj slabosti i neodlučnosti, nije htio da pristane uz Ladislava sina Karlova, koj bijaše tada još slabašno diete pod skrbničtvom svoje matere Margite. U savezu sa slobodoumnimi muževi vojevao je umno i hrabro za ideu narodnu. Na čelu Hrvata i Bošnjaka odbijao je oduševljeno podle pristaše slabih žena i još slabijega inostranca iz Luxenburga, koji je dvorio svim manam čovjeka razkalašena. Odvažnost i kriepost viteza pokazao je Ivan kod Vrane, Klisa, Ostrovice, Zadra, Novigrada, Počitelja kao i na poljanah kod Gorjana i Djakova. Ista njegova smrt bijaše posljedica muževne hrabrosti.

Digitized by Google

Medju banovi hrvatskimi ide ga častno mjesto. Medju priori vranskimi sjaje kao prva zviezda.

Po smrti ovoga najumnijega kolovodje ustaša poleti sav mukotrpni pokret nizbrdice. Sa kraljem Tvrdkom I. izgubiše oduševljeni osvetnici snažnu ruku. Sa Ivanom od Paližne nesta im umnoga vodje. Poraz sliedjaše za porazom. Uznešeni prvaci padoše u sužanjstvo. Zloćudni okrunjeni bjesnik ubijaše groznom smrću i mukami svoje plemenite žrtve. U Pećuhu, Križevcih i Budimu dade ih on sjeći i rubiti im glave, dade ih na konjskih repovih trgati, i polužive po ulicah vući. Zapovjedi razsiečena njihova uda razbacivati preko zidina gradskih na hranu pasa i divje zvieradi. Kukavni njemački čovječac bez srdca i značaja osveti se grozno, ali kukavno nad najhrabrijimi i najznačajnimi muževi svoga nezasluženа kraljevstva.

Ivan mladji od Paližne.

Ivan, stričević Ivana starijeg od Paližne, bijaše takodjer vitez reda hospitalaca. Po smrti svoga strica bijaše izabran bud po braći svoga reda, bud po kralju Tvrdku I. priorom vranskim. Njegov brat Nikola od Paližne bijaše u isto doba knez od Ostrovice.

Oba brata ponoviše 26. travnja 1392 sa obćinom trogirskom ono prijateljstvo, koje bijaše ona sklopila sa pokojnim stricem „Ivanom priorom vranskim i banom Dalmacije i Hrvatske“, kako izprava kaže. Davši gradjanom slobodu da mogu u Vranu i Ostrovicu dolaziti i od onuda odlaziti po svojoj volji, izključiše ipak one, „koji se proti gradu još uvjek bune“. A to bijahu pristaše Sigmundovi[1].

Neima ni malo sumnje, da je porodica vlastele od Paližne po smrti priora Ivana I. ostala nepomično uz protivnike Sigmundove. Tim veća je zagonetka, zašto bijaše bosanski ban Vuk Vukčić, brat vojvode Hrvoje, početkom mjeseca veljače g. 1392 oba brata, „Ivana i Mikloša“ Paližnu, uhvatio, tražeći od njih Vranu i Ostrovicu[2]. Nemogu naći tomu u ničemu povoda, van u tom, da je ban bosanski po smrti priora Ivana I. od Paližne držao ove gradove za dobra krune bosanske, kao što je grad Ostrovica pod kraljem Ludovikom I. doista i bio posjed krunski, odkad ga Šubići predadoše kralju

[1] Lucius Mem. di Trau p. 352.

[2] Paulus de Paulo p. 426.

Digitized by Google

Medjutim bijahu, kako gore vidismo, oba brata jur mjeseca travnja na slobodi i u vlasti rečenih gradova.

O javnom djelovanju Ivana II. od Paližne, kao priora vranskog, malo je ostalo spomenika. Samo dvie listine Sigmunda od g. 1398 sačuvaše o njemu uspomenu.

God. 1395. kad je Ivanov brat Nikola (Mikola i Mikloš zvan) bio pao u robstvo tursko, preda Ivan II. kao prior vranski jednu škrinju sa dragocjenostmi i listinami priorata u sahranu Pavlinom od Garića. Medju timi listinami bijahu i obiteljska pisma njegova brata Nikole i njekog meštra Loranda, sina Lorandova iz Toplica kod sv. Gjorgje (Thopolcha Szent Gyurgy), sestrića Nikolina.

Rečeni Nikola od Paližne, vrativ se iz turskoga robstva, živio je na dvoru kralja Sigmunda kao plemče (aulae regiae juvenis). Na njegovu i Lorandovu molbu pisa kralj Sigmund iz sela Kutinje (Kathennia) 26 kolovoza, a po drugikrat iz Budima 8. prosinca 1398 prioru i fratrom garićkih Pavlina, da rečena pisma zajedno sa dragocienostmi predadu njegovim izaslanikom[1].

Početkom više spomenute godine 1395 morao je Ivan II. od Paližne iz nepoznatih uzroka odreći se časti priora vranskog. Vitezi sv. Ivana povjeriše mu priorat belski. Kao prior belski potvrdi Ivan 20. lipnja 1396. stanovnikom slobodnoga mjesta *Ivanca* stare sloboštine, koje im njeki neprijatelji (emuli) bijaše oteli. Stanovnici ovi, kao podložnici grada Bele, bijahu razdieljeni u staroselce i novoselce. Staroselcem, koji u zadruzi živiše, potvrdi prior Ivan sloboštinu, da godimice od svake rali zemlje samo tri dana za gospoštinu orati, žeti, žitak sakupljati, i taj u grad Belu dovesti imaju. Za vršenje žitka ima im ipak vlastelinstvo u gotovom platiti. U ime godišnjeg bira imali su „staroselci" platiti od selišta 20 dinara, i to oko Martinja. Desetinu vinsku i žitnu imali su davati u naravi. U ime ostalih desetina davali su na godinu tri obične darove (tria munera consueta). „Novoselci, koji posagradiše kuće u *Ivancu,* bijahu prosti pet godina od svake daće i od rečenih trijuh darova. Kad godine minuše imali su jednaka prava i dužnosti sa staroselci[2].

Ovom listinom svršeno je djelovanje Ivana mladjega od Paližne. Kasnije neima mu traga u poznatih meni suvremenih spisih.

[1] Arkiv zem. Acta monast. de Gorigh. Fasc. II. Nr. 55 i 56.

[2] N. R. A. Fasc 207. N. 26. Odnešena pisma iz zem. arkiva.

(Ostatak sliedi.)

Digitized by Google

O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. Travňa 1886.

DR. T. MARETIĆ.

εἰπ᾽ ὄνομ᾽ ὅττι σε κεῖθι κάλεον μήτηρ τε πατήρ τε,
οὐ μὲν γάρ τις πάμπαν ἀνώνυμός ἐστ᾽ ἀνθρώπων,
οὐ κακὸς οὐδὲ μὲν ἐσθλὸς, ἐπὴν τὰ πρῶτα γένηται,
ἀλλ᾽ ἐπὶ πᾶσι τίθενται, ἐπεί κε τέκωσι, τοκῆες.

Odyssea VIII. 550.

Predgovor.

Gotovo bi čovjek rekao, da narodnih naših imena i prezimena ima tolika množina, da ih nije moguće sva ni doznati, a nekmoli ispitati. Tko bi ih sva hotio sa svake strane ispitati. trebalo bi mu najprije imati u rukama knjigu, koje još naša literatura nema, a to je potpuni kritički uređeni onomastikon, koji bi bio od prevelike cijene koliko za filologa toliko i za istorika i etnografa. Veliku korist čim potpunijega i pouzdanijega onomastikona upravo za našu literaturu, osobito za naše starodrevnosti, uviđao je pokojni P. J. Šafařík, koji je pod konac svojega za nauku slovensku blagoslovenoga života počeo spremati građu za takovu knjigu, ali kao i druge gdjekoje njegove osnove legla je i ta s njim u grob[1]. Ni u našoj dici, u našem tesaurusu t. j. u akademičkom rječniku, ne nalazimo zabilježena s v a naša narodna prezimena, a i gdjekoje ime uzalud će čovjek tražiti u njemu Mogao bi dakle tko pomisliti, nijesam li ja možda priredio rečeni onomastikon i iz njega

[1] Vidi o tom u St. Novakovića u predgovoru k njegovim pomenicima, koje je izdao u 42. knjizi glasnika srpskoga uč. društva.

Digitized by Google

gradio ovu radńu. Ja sam isprviće doista i mislio na taki posao, ali sam se brzo uvjerio, da bi mi za ń trebalo mnogo više prosta vremena nego li ga jest u mene, pak da se i ńekoliko godina uzmučim oko takoga djela, opet tko zna, ne bi li i onda bilo dosta nepotpuno. Za to sam stegnuo područje ovoj radńi svojoj na dosta uzak okrug, stavio sam na ime sebi zadatak, da napišem raspravu samo o narodnim našim imenima, a od prezimena samo ona da navodim, koja su postala od pravih imena kako je n. pr. *Blagojević* od *Blagoje* ili *Marković* od *Marko*. Ne mogu se pohvaliti, da je i u tom uskom krugu građa moje radńe potpuna. Nastojao sam doduše sabrati je čim više, ali znam za cijelo, da ima još dobrano imena i prezimena, koja bi trebala da stoje u ovoj radńi, a opet ih nema u ńoj. Ne ću i ne mogu tajiti, da se mnogo prezime, a možda i gdjekoje ime za to ne nalazi u ovoj raspravi na svome mjestu, što me je iznevjerilo moje znańe i domišļańe, te mi nije pošlo za rukom prepoznati u ńima stare znance samo više ili maňe „zakukuļene i zamumuļene", pa ih za to nijesam upotrebio. A i u ovoj građi koliko je ima znam dobro, da će se ovomu ili onomu čitaocu učiniti gdjekoje moje tumačeńe i nagađańe sad nesigurno, sad pogrješno. Premda to dobro znam, ipak izdajem na svijet ovu radńu, jer imam toliko vjere u sama sebe, da sam tvrdo uvjeren, da će čitalac naći u ovoj radńi dosta i sigurnih i dobrih stvari.

Gdje je trebalo pogledati, kako je što u ostalih Slovena, tu sam se pomagao poznatom radńom prof. Miklošića, koja je štampana 1860. godine u X. svesci „Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften" u Beču, a naslov joj je: Die Bildung der slavischen Personennamen. — Kojima sam se djelima još služio u svojim gramatičkim i drugim tumačeńima, to ću sve navesti gdje bude trebalo, a sada evo popisa onih knńiga, iz kojih je uzimana građa za ovu radńu.

Anonymus. Устанак у Босни од 1875 до 1878 године. Грађа за новију српску историју рата. Нови Сад 1884.

Đ. Avramović. Света гора са стране вере, художества и повестнице. У Београду 1848. (Znatno djelo poradi mnogobrojnih imena i prezimena prenumeranta).

Đ. Daničić. Рјечник из књижевних старина српских. I. II. III. У Београду 1863—64.

Imenik članova književnoga društva svetojeronimskoga. Godina 1885. — Zagreb 1885.

Izvještaj matice hrvatske za god. 1884. U Zagrebu 1885.

Digitized by Google

Календар са шематизмом књажества Србије за годину 1882. У Београду.

Vuk S. Karadžić. Правителствующіи совѣтъ сербскіи. У Бечу 1860. (Kńiga ima preko 2000 prenumeranta.)

Vuk S. Karadžić. Српски рјечник. У Бечу 1852. (Upotrebļena su i imena prenumeranta).

I. Kukuļević S. Monumenta historica Slavorum meridionalium. I. Acta Croatica. Zagr. 1863.

I. Kukuļević S. Marko Marulić i njegova doba. str. VII—X. (Štampano u I. kńizi starih pisaca hrvatskih, u Zagrebu 1869).

M. S. Milojević. Дечанске хрисовуље. У Београду (štampano u 12. kńizi II. odjeļeńa glasnika srpskoga uč. društva).

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volum. VII. X. XIII. XIV. Zagrabiae 1877. 1879. 1882. 1883.

S. Novaković. Српски поменици. У Београду 1875. (štampano u 42. kńizi glasnika srpskoga uč. društva).

Pam Србије са Турском за ослобођење и независност 1877—78 године. У Београду 1879.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1880—85.

Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae ordinis fratrum minorum pro anno 1864. Budae 1864.

Schematismus cleri archidioecesis zagrabiensis pro anno 1880. Zagrabiae 1880.

Шематизам источно-православне митрополије српске у Аустроугарској год. 1878. Панчево 1878.

Zvonimir hrvatski ilustrovani koledar za godinu 1886. (str. 149 i daļe: šematizam).

Pri većini primjera ove radńe naći će čitalac zabiļeženo, otkle je koji uzet. Pri sasvim poznatim primjerima nije mi se činilo nužno biļežiti izvor, otkle su. Veoma ih je malo, kojih nema ni u kojoj od navedenih kńiga, a u mojoj se raspravi ipak nalaze, jer znam za cijelo, da se nalaze u narodu i jer sam poznajem ļude, koji se tako zovu. Imena, koja su uzeta iz Vukova rječnika, imaju na sebi akcente i to onakove, kako ih Vuk biļeži; i po tome se zna, da su iz Vukova rječnika. Iza ovoga predgovora prijeđimo na posao.

Digitized by Google

Što su imena, što li prezimena.

Premda se čini, da se odgovor na to pitańe razumije sam od sebe, opet nam je potrebno zabaviti se oko toga pitańa, jer bismo inače lako došli u pogibelj, da gdjekoje pojave u narodnoj našoj onomastici krivo shvatimo. Budući da je ovoj raspravi dužnost pretraživati imena i prezimena u Hrvata i Srba, za to ćemo mi na ono pitańe, što smo ga postavili, gledati tako da odgovorimo, kako će naš odgovor biti u suglasju sa shvaćańem našega naroda i s ńegovom jezičnom sviješću ili osjećańem. Najkraći odgovor na postavljeno pitańe bio bi ovaj: Ime je u Hrvata i Srba ono, kako koga zovu po ńemu samomu, a prezime, kako koga zovu po ocu. Riječi n. pr. *Blâgoje, Mârko* jesu imena, a prezimena su *Blagojević, Marković* t. j. *Blagojev sin, Markov sin.* Iz našega se odgovora vidi, da su naša prezimena pravo uzevši sva nomina patronymica, a ako je tako, onda bi valjalo, da se samo oni ljudi zovu *Blagojević, Marković,* kojima se otac zvao ili zove: *Blâgoje, Mârko.* Tko se pravo prezimenom zove *Blagojević,* a ńegovo je individualno ime *Jovan,* ńegov sin trebalo bi da se zove prezimenom ne više *Blagojević,* nego *Jovanović* t. j. Jovanov sin; isto tako ako je u kakoga *Miloša Markovića* sin, trebalo bi, da se taj zove prezimenom *Milošević,* a ne *Marković* itd. U kratko govoreći trebalo bi, da je u Hrvata i Srba prema onomu našemu odgovoru onako, kako je bilo u starih Grka: Σωκράτης ὁ Σωφρονίσκου ili Θουκυδίδης ὁ Ὀλόρου itd. Pa tako je bez sumńe i bilo u narodu našem u najstarije vrijeme, kako nam dokazuje običaj, koji se u Srbiji sačuvao sve do početka ovoga vijeka. Istom kada se iza narodnoga oslobođeńa i u Srbiji put otvorio evropskim običajima i institucijama, prestala su se prezimena mijeńati od koljena na koljeno, te tko se danas u Srbiji prezimenom zove *Blagojević* ili *Marković,* tako se isto zove i ńegov sin i unuk i praunuk itd. bez ikakoga obzira na individualno ime očevo. I austrijski su Srbi do ovoga vijeka mijeńali prezimena od koljena na koljeno kao i ńihova braća u Srbiji (Vidi o tom u Vukovu rječniku s. v. „prezime"). U ostalim zemljama naroda našega: u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Crnoj Gori, Hercegovini vlâdâ od pamtivijeka evropski običaj, da se prezimena ne mijeńaju od sina na sina; ali to nema drugoga značeńa, nego da je u rečenim zemljama mnogo prije nestalo pravoga narodnoga običaja nego u Srbiji, koja je staromu običaju dulje ostala vjerna.

Digitized by Google

Sve je ovo bilo potrebno reći, da se razumije naš odgovor na pitańe, što su prezimena, i naše identificirańe prezimena s patronimicima, koje ćemo dvoje u ovoj radńi jednako identificirati ne obazirući se na okolnost, što danas nijesu više naša narodna prezimena isto što i nomina patronymica.

Gdjekojega čovjeka zovu samo najbliži ńegovi pravim ńegovim imenom, drugi ga zovu ili po onome, što vide, da mu je zanat ili stališ, ili po onome, otkle se doselio. Tako će jednoga prozvati *Kovač*, drugoga *Pop;* tako će im govoriti i u oči i iza ńih: pomozi bog *kovaču!* evo *pope*, dao sam *kovaču*, vidio sam *popa* itd. Koga čitav ńegov život ne zovu seļani drukčije nego: *Kovač* ili *Pop*, naravno je, da će ńihove sinove zvati jednoga *Kovačević*, drugoga *Popović*. U istom ili u drugom selu zvaće seļani jednoga čovjeka *Arnautin*, jer je došao iz Arnautske, drugoga *Crnogorac*, jer je iz Crne gore; sin prvoga imaće po tomu prezime *Arnautinović*, sin drugoga *Crnogorčević*.

Ako je roditeļima sin vrlo lijep, ili oni žele, da takav bude, prozvaće ga od milošte *Pàun*, drugoga će opet prozvati *Orao* (Novak.-pom.), jer je junak, ili oni žele, da bude junak od oka. Kao roditeļi prozvaće tako i drugi ļudi rečene momčiće; a kad oni odrastu i dobiju sinova, ti će sinovi biti u selu poznati kao *Paunovići*, *Orlovići*. Kako smo prije vidjeli, da se danas po čitavom narodu prezimena ne mijeńaju, te se *Blagojević* ili *Marković* može zvati svaki čovjek, komu i nema otac ime *Blàgoje*, *Mârko*, tako se isto može zvati tkogod *Paunović*, ako i nije lijep ni on ni otac mu, *Orlović*, tko i nije hrabar niti mu je otac.

Nijesu ļudi samo onda domišļati, kada treba komu izmisliti ime od milošte, oni umiju više ili mańe karakteristično okrstiti i onoga, koji poradi kake pogrješke na tijelu ili na duši zaslužuje, da ga svatko već po imenu poznaje, ako ga i ne vidi. Kakome ļudeskari govoriće seļani *Pódrug* t. j. velik kolik podrugi čovjek, a sin će mu se onda zvati *Podrugović;* drugome će opet govoriti *Glavan*, a sinu mu *Glavanović*. Ima li među seļanima kaki naletica ili dosadnik, prozvaće ga *Obad*, a sina mu *Obadović*. Tko se smiješno gizda i misli, da je bog zna koji, a ono je prazna glava ili otrcani siromah, govoriće mu seļani *Kokot*, jer se kòkôtî po selu, a sina će mu zvati *Kokotović*.

Sada da složimo u prijegled narodna naša imena i prezimena. Evo toga prijegleda:

I. Prava ili krsna imena: *Blàgoje, Mârko;* — prezimena *Blagojević, Marković*.

Digitized by Google

II. Imena po zanatu ili zavičaju: *Kovač, Arnautin,* prezimena: *Kovačević, Arnautinović.*

III. Imena od milošte: *Paun, Orao,* prezimena: *Paunović, Orlović.*

IV. Imena podrugļiva i smiješna (nadimci): *Glavan, Kokot,* prezimena: *Glavanović, Kokotović.*

Moglo bi se reći, da su samo tri kategorije, a ne četiri, kako ih ja uzimam, jer da se prva i treća (I. i III.) kategorija mogu i imaju sjediniti. Kasnije ćemo reći svoje, kako mislimo, važne razloge, za što treba oštro dijeliti imena prve kategorije od treće. A sada još da se vratimo na govor o prezimenima, jer što smo o ńima do sad govorili, to se sve tiče nutarńosti ńihove, a vaļa govoriti i o ńihovoj spoļašńosti t. j. o nastavcima, s kakimi se u jeziku pokazuju.

Iz onoga, što je već kazano o narodnim našim prezimenima, slijedi, da bi se sva prava prezimena morala svršivat na *-ović (-evć),* kako su n. pr. *Marković, Blagojević,* jer kako su po svome postańu sva naša prezimena nomina patronymica, treba da se u prezimenu kojim osobitim sufiksom pokaže posesivnost t. j. da je X. sin Y-ov. A taj je sufiks u jeziku hrvatskom kod subst.-masc. *-ov (-ev): Jovanov* — τοῦ Ἰωάννου, *kovačev* — τοῦ χαλκέως. Za to bi riječi *Jovanov, Kovačev* same po sebi mogle biti prezimena, kako nalazimo u Rusa i u Bugara, da se prezimena svršuju na *-ov (-ev).* Ali naš se narod nije tim samim zadovoļio, on je još sufiksu *-ov (-ev)* dodao *-ić.* Koje je značeńe toga *-ić?* Isto ono, koje i u drugim riječima, koje nijesu nikaka prezimena, n. pr. *junàčić* = mali ili mladi junak, *labùdić* = mali ili mladi labud, *brčić* = mali brk itd. Iz toga se vidi, da su naša prezimena kao *Jovanović, Kovačević* za pravo nomina hypocoristica t. j. *Jovanović* je = mladi ili mali Jovanov (scil. sin), a *Kovačević* je = mladi ili mali kovačev (scil. sin).

Istina je, da se velika većina naših prezimena svršuje na *-ović (-evć),* ali ima dosta i takovih, gdje je na kraju samo *-ić* bez *-ov* ili *-ev* n. pr. *Jovanić, Kovačić.* Vaļa nam razložiti, kako su značeńe prezimena dobile take riječi, premda nemaju u sebi elementa, kojim se naznačuje posesivnost. Riječi *Jovanić, Kovačić* po svome postańu i jamačno po najstarijoj svojoj porabi nijesu značile drugo nego: mali ili mladi *Jovan,* — mali ili mladi *kovač,* bile su dakle nomina hypocoristica imenima *Jȍvan, Kovač,* dakle nijesu bile niti

Digitized by Google

su mogle biti prava prezimena iliti nomina patronymica. Najprije hajde da pokažemo, da su riječi kao *Jovanić, Kovačić* po svome postanu imena, a za tim ćemo razložiti, kako su te riječi dobile značeńe prezimena, što ga danas imaju.

Što se tiče prve točke, koju treba razložiti, vaļa znati: a) još i danas ima dosta riječi na sámo *-ić* (bez *-ov* ili *-ev* pred sobom), koje narod upotrebļava kao prava pravcata imena; — b) da je toga bilo još više u starije vrijeme, dokazuje nam priličan broj narodnih naših prezimena, koja se svršuju na *-ićević* t. j. *-ić* + *-ević*, imenu dakle na *-ić* dodano je *-ević* i nastalo je prezime kao i od svakog drugog imena, kojemu se doda *-ović* ili *-ević;* — c) u Kajkavaca ima ńekoliko prezimena, koja se svršuju na *-iček* = štok. *-ićak*, dakle je imenu na *-ič* (štok. *-ić)* dodano još *-ek* (štok. *-ak)*, kako se može dodati i svakomu drugomu individualnomu imenu. — Odmah ovdje treba reći, da ja momentima pod *b)* i *c)* pripisujem tim veću važnost, što do sad nijesam opazio, da bi prava prezimena na *-ović (-ević)* primala još na kraju kaki završetak[1].

a) Sada evo čitula riječi na *-ić,* koja se još danas upotrebļavaju kao prava imena ili su se ńekada tako upotrebļavala: *Balić, Batrić, Barić* (acta croat. 137), *Bògić, Božić, Brȁtić, Dobrić, Drȁgić, Đukànčić, Đurić, Ivànčić, Jànkîć, Jovànčić, Maksìmčić, Màrkîć, Milić, Mìtrîć, Novàčić, Pàvić, Pàvlîć, Perić, Pètrîć, Predunić* (dec.-hris. 24), *Prìbić, Radić, Ranić* (rat 393), *Sȁvić, Stòjić, Todòrčić, Tomašić* (acta croat. 111), *Vladić, Vučić, Vujić, Vùkić, Vulić, Živànčić, Živojić* (rat 234). Među navedenim imenima nalazi se ńekoliko, gdje je *i* u *-ić* dugo; takih ima i apelativa: *bàgļîć, brȅzîć, gòlîć, kòńîć, mlàdîć, mùškîć, slàvîć* itd.

b) Evo prezimena, koja se svršuju na *-ićević* i koja su mogla postati samo od imena na *-ić: Antićević, Balićević, Baričević, Batrićević, Bogićević, Bolićević, Božićević, Dobrićević, Dragićević, Franićević, Grgićević, Grguričević* (acta croat. 191), *Ivićević, Janićević, Jerićević, Juričević, Kalićević, Kristićević, Lukićević, Matićević,*

[1] Jedini bi izuzetak, što sam ga ja do sad opazio, bilo istarsko prezime *Mohorovičić* = *Mohorović* + *ić*. To se prezime piše doduše *Mohorovičić* (izvještaj 43), i onda bi bilo izvedeno od imena **Mohorovica;* ali opet mislim, da bi moglo pravo biti i *Mohorovićić,* akoprem ne umijem protumačiti završetka *-ovićić*. Da nije prezime *Mohorovićić* nastalo istom u novije vrijeme?

Digitized by Google

Maričević, Milićević, Paskvalićević[1], *Paskićević*,[1] *Pavlićević, Petričević, Radićević, Rakićević, Stojićević, Tomićević, Vučićević, Vukićević, Vulićević*[2].

c) Sada ćemo navesti kajkavska prezimena, koja su tako načińena, da je imenu na *-ić* dodano još *-ak* (t. j. kajkavski *-iček*), koje se ne dodaje prezimenima na *-ović, -ević,* a ne dodaje se za to, jer prezime ne treba da bude ipokoristik, a pri imenima je veoma obična pojava, da se od jednoga ipokoristika tvori drugi s novim nastavkom: *Božiček, Iviček, Mihiček, Pavliček;* isto je tako i u ovima: *Basariček, Kovačiček, Solariček.* U štokavskom bi govoru bilo: *Božićak, Ivićak, Mihićak* itd.

Da je doista samo u *-ov,* a ne u *-ić* elemenat, koji prezime čini prezimenom, to mislim da dokazuju gdjekoja od onih prezimena, koja se svršuju na *-ovac (-evac),* gdje je posesivnom *-ov (-ev)* dodano *-ac* isto onako kao u drugim prezimenima *-ić,* a to *-ac* kao i *-ić* daje kadšto riječi, kojoj stoji na kraju, značeńe ipokorističnosti: *krȕšac, ìzvorac, brȁtac;* i imena ima takih: *Vȕkac, Grȕbac, Đȕrac, Vilípac* itd. A sada evo prezimena na *-ovac (-evac): Blaževac, Davidovac, Ilakovac, Jakševac, Jovanovac, Markovac, Matijevac, Pekovac, Rajkovac, Vićovac, Vučinovac, Vukovac*[3]. Budući da je u prezimenima *-ac* svakako neobičnije od *-ić,* za to se kašto osnovi prezimena na *-ac* doda još *-ić,* da se izjednači s ostalim prezimenima, n. pr. *Markovčić* (od: *Markovac,* izvještaj 71), *Matovčić* (od: *Matovac,* imenik 77).

Mnogobrojna mjesna imena na *-ovci (-evci)* suponiraju prezimena na *-ovac: Alilovci, Mikanovci, Rokovci, Vinkovci, Kukujevci* itd. Zadruga prozvana po kakome *Alilu — Alilovci* naseli se u kojemu mjestu i ono se onda prozove *Alilovci* itd.

Istina je, da se danas sva pomenuta pod a) imena upotrebljavaju i kao prezimena n. pr. *Balić, Dobrić, Đurić, Živančić* itd. Evo

[1] Ta dva prezimena dolaze u monum. XIV. 144 („Pasqualichievich“) i 143. („Paschichievich“), a isto je čeljade; tako ne znam, koje je pravo, za to mećem oboje ovamo.

[2] Danas se mjesto *-ićević* rado piše *-ičević;* n. pr. *Petričević* ili *Petrićević.* Mi ćemo na drugom mjestu ove rasprave (gdje budemo razabirali imena po nastavcima) reći o tom zamjeńivańu što treba.

[3] U Vukovu rječniku nalazimo *Rȁdovac* kao i m e, isto tako u Daničićevu rječniku *Dragovac* (i m e) i u Novakovićevim pomenicima *Milovac* (i m e). To treba ovako tumačiti: od iménâ *Radovan, Dragovan, Milovan* postalo je skraćivańem *Radov, Dragov, Milov,* i tim se tako postalim imenima dodalo deminutivno *-ac.*

Digitized by Google

kako je to nastalo. Sjetimo se, što smo naprijed govorili o današńim prezimenima. Danas se ovaj ili onaj čovjek zove *Blagojević* za to, jer mu se i otac zvao tim prezimenom i djed i pradjed i čukundjed, a isto će prezime imati i njegov sin i unuk i praunuk. Videći to narod lako se dao zavesti, te je prozvao ovoga ili onoga čovjeka onakim prezimenom, kakovim se imenom zvao ńegov otac, bez patronimičkoga *-ović, -ević*. Tako se dogodilo, da se danas mnoga prava pravcata imena upotrebļavaju za prezimena, premda u ńima ništa nema, čim bi se označivalo prezime. Svi znamo i osjećamo, da je riječ *Živko* pravo ime, ali gdjekojim je ļudima ta riječ prezime: Stjepan *Živko* (imenik 91), jer se u starini ńetko zvao *Živko*, pak je to ostalo ńegovim potomcima nepromijeńeno. Da se danas sva prezimena mijeńaju od sina na sina, ne mislim, da bi moguća bila taka prezimena kao što je rečeno *Živko*, jer bi narod imao oštrije osjećańe, kakova treba da budu prezimena. Ja to po tome sudim, što primjera, da ista riječ bez ikake promjene služi i za ime i za prezime, nalazim mnogo maňe u Srba nego u Hrvata, a već je kazano, da su Srbi mnogo duļe nego Hrvati mijeńali prezimena od koļena na koļeno.

Sada ćemo navesti ńekoliko pravih imena, koja se upotrebļavaju kao prezimena. Evo ih: *Antolak* (kajkavski *-lek), Antolaš, Antoš, Balan, Balas, Balota, Bareš, Bedeč, Bedenko, Bjelan* (kajk. *Bel-), Bjelas* (kajk. *Bel-), Bjelča, Bjelica* (Vuk, sovjet 167), *Blažac* (kajk. *-ec), Blažek, Bolf, Bolfan, Boļeta, Boneta, Boras, Boreta, Boroša, Borota, Brneta, Broz, Bujan, Bujas, Cvjetaš* (po zapadnom govoru: *Cvit-), Cvjetko* (acta croat.), *Cvjetkuš* (stari pisci I. str. VIII), *Ćeko, Ćure, Danko, Dobrača, Dobrila, Dominko, Domjan, Došen, Đuran, Đuranac* (kajk. *-ec), Đuràšin, Đuriš, Gašparac, Grgac, Hodak, Hodaļ, Ilak, Ilijaš, Ivak, Ivanac, Ivanuš, Jareš, Krasońa, Ļubas, Ļuta* (Vuk, sovjet 156), *Marač, Marek, Markač, Markeš, Markiš, Markuš, Martinko, Matas, Matkun, Matok, Matoš, Milàdin, Milas, Miloš* (imenik 39), *Mîrčeta* (izvještaj 112), *Miškulin* (imenik 36), *Nèdjeļko* (imenik 33), *Nòvâk, Ńegojica* (rat 224), *Ńègovân* (imenik 61), *Pavčac* (kajk. *-ec), Pavlac* (kajk. *-ec), Pavliš, Pavunac, Pecoje* (imenik 39), *Perat, Perok, Petrak, Petras, Petriš, Petruš, Pribak, Pròdân, Radaš, Radinac, Radoj* (acta croat.), *Ràdoš, Rašeta, Rùtko* (imenik 35), *Stahan, Šimat, Tomac, Vitas, Vlàdûn, Vùčan* (Avramović 276), *Vučin, Vukàdin, Vùksan, Vùkša, Zagoda* itd. itd.

Osobito nadimci ostaju rado nepromijeńeni od koļena na koļeno: *Barabaš, Bjelobrk, Buha* (ustanak u Bosni), *Čutura, Mlatišuma, Rukavina, Smičiklas, Sova, Šipak, Zec, Zlovečera* itd.

Digitized by Google

Svi su nam ti primjeri svjedočanstvo, da je danas dosta već tupo narodno osjećańe u razlikovańu iménâ od prèzimênâ, a natuknuli smo i razlog tomu. Ne može nam se dakle davati na čudo, što se danas osjećaju kao prava prezimena i onake riječi, koje u početku nijesu bile niti su mogle drugo što biti do prava pravcata imena, n. pr. *Antić, Jović, Simić, Jovanić, Petričić, Miletić* itd Dapače te su riječi mogle još prije dobiti značeńe prezimena, jer se narod dao zavesti onim *-ić*, koje stoji na kraju u tih riječi kao i u pravih prezimena n. pr. *Jovanović*. Tako se moglo dogoditi, da su ļudi hoteći koje tuđe prezime kroatizirati dodali mu samo *-ić* kao karakteristiku tobože pravih hrvatskih prezimena: *Kolmanić* (imenik 30), *Rihtarić* (schem. zagr.), *Vahtarić* od ńemačkih prezimena: *Kohlmann, Richter, Wachter* itd.

Čudno bi se moglo komu činiti, kako je to, da narod tvori i od ženskih imena nova na *-ić*, n. pr. *Anić, Katić, Mandić, Zoričić* od *Ana, Kata, Manda, Zorica*. Taj ćemo pojav lako razumjeti, ako pomislimo ovo: Naš narod uopće nastoji, da prema muškim imenima stvori koliko je moguće slična ženska. N. pr. *Mìlan* pored *Mìlana, Rädul* pored *Rädula, Stánko* pored *Stânka, Vùkan* pored *Vùkana* itd. Osobito se lijepo vidi ta težńa kod kršćanskih imena, gdje je naš narod prema muškomu imenu načinio žensko ili obratno ne pitajući, ima li ili nema crkva toga sveca ili sveticu. N. pr. *Kuzman* i *Kuzmana, Lazar* i *Lazara, Manojlo* i *Manojla, Jaćim* i *Jaćima, Jakov* i *Jakova, Vasilije* i *Vasilija* itd. (*Kuzmana* se nalazi: stari pisci I, str. IX., *Vasilija* u kalend. str. 68; a *Lazara, Manojla, Jaćima* i *Jakova* u Novak. pom.). Obratni primjeri, gdje je načińeno muško ime prema ženskomu, jesu: *Korun* (rat 376) prema *Koruna* (za pravo: corona u Novak.-pom.), *Margit* ili *Margarit* (u Novak.-pom.) prema *Margita* ili *Margarita*. Sada nam je dakle jasno, da narodu nije zadavalo nikake teškoće načiniti imena *Anić, Katić* itd. prema *Jović, Petrić* itd. Sámo se po sebi razumije, da su i *Anić, Katić* iznajprije bila prava imena, istom kasnije su postala prezimena kao i *Jović, Petrić* itd. Ime n. pr. *Anić* davalo se muškomu čeļadetu kao n. pr. *Kuzmana* ženskomu.

Nije potrebno daļe raspredati ovoga predmeta, za to zakļučujemo i velimo: po svome postańu i najstarijem narodnom osjecańu samo su ono prava prezimena, koja se svršuju na *-ović (-ević)*; sve su drugo imena, koja su

Digitized by Google

istom sekundarnim putem mogla dobiti značeńe prèzimênâ.[1]

* * *

Otrsivši tako posao oko pitańa, što su imena, što li prezimena, vaļa nam se vratiti na diobu iména, kako smo je već načinili. Budući da će najveći dio radńe obuhvatati imena, koja smo metnuli u I kategoriju, a o III ćemo kategoriji morati govoriti u savezu s prvom; za to ćemo sada reći u kratko što treba o kategorijama II i IV, jer je već na početku kazano, da je krug ovoj radńi stegnut, a stegnut je baš na kategorije I i III.

Govorimo najprije o II kategoriji. Nu ćemo razdijeliti na dvoje: a) imena i prezimena po zanatu ili stališu, b) imena i prezimena po mjestima otkle je tko.

Evo ńekoliko primjera, koji idu pod a): *Brodarović, Kadić* (mjesto *Kadijć*, a to opet mjesto *Kadijić), Kamenar, Kamenarić, Klobučar, Klobučarić, Kovač, Kovačić, Kovačević, Mesarović, Popović, Putničić, Putnik, Putniković, Ratajac, Ratajić, Sabovļević, Soldatović, Sučević* (ustanak u Bosni, — mjesto *Sudčević), Sučić* (mjesto *Sudčić*, koje se također nalazi n. pr. acta croat. 166; u istoj se knizi nalazi i *Sučić* str. 161), *Tkalac, Tkalčić, Tkalčević, Vodeničarević, Zlatarević* (ili *Zlatarović*, ovo drugo danas, a ono prvo u Daničićevu rječn. iz knńž. star.) itd.

Najzgodnije mi se čini metnuti ovamo i imena, kojima se naznačuje, da je tko kmet ili kmetov sin: *Hlap, Hlapac, Hlapčić, *Hlapen,*[2] *Hlapenović, Hlapota, Hlapović* (staroslov. хлапъ servus, ruski холóпъ, češki chlap, poļski chłop itd.). Sva se ta imena na-

[1] Sámo se po sebi razumije, da se svako ime i svako prezime za jedno čeļade može govoriti sämo u singularu. Tomu se protive primjeri: *Jablanci* (vidi u ogledu akademičkoga rječnika 1878, str. IX), *Matunci* (schem.-zagr.), mjesto *Jablanac, Matunac.* Čudnovati se oblik tih imena, koja se upotrebļavaju kao prezimena, tumači ovako: čitavoj zadruzi ili kući govori se: to su *Jablanci*, ono su *Matunci.* Državna je vlast tako i biļežila rečene zadruge, pak se po malo zaboravilo, da su oblici *Jablanci, Matunci* plurali, te se i svakomu pojedinomu članu rečenih zadruga počelo govoriti *Jablanci, Matunci;* a u starije se vrijeme jamačno govorilo *Jablanac, Matunac.*

[2] Pred kojim imenom stoji zvjezdica, to je znameńe, da toga imena ne mogu potvrditi, nego samo zakļučujem, da je bilo, i to poradi dotičnih prezimena; budući da se nalazi prezime *Hlapenović*, za cijelo je bilo i ime *Hlapen* itd.

Digitized by Google

laze u Daničićevu rječniku iz knjiž. star., samo se *Hlapac* nalazi i u Novakovićevim pomenicima. U Daničićevu rječniku nalazim i ime *Rob,* a u dečanskim hrisovuljama str. 49. *Roban,* a na str. 11. *Služica* (muško ime), u acta croat. *Slugojić.* Sa svim tim imenima stoji možda u svezi i ime *Kupljen* (emptus), koje bi moglo biti sinonim s imenom *Hlap.*

Toliko o imenima i prezimenima po zanatu ili stališu, a sada da se časak zadržimo kod imena što smo ih metnuli pod b) Evo ih nekoliko: *Ađanin Ađanski* (cf. àda = ostrvo), *Arapović, Arnautinović, Arnautović, Bakarčić* (od *Bakarac,* a to od *Bakar), Biogradac, Bjelostjenac* (kajk. *Belostenec,* poznati leksikograf hrvatski), *Blaznavac* (cf. Blaznava — selo u Srbiji), *Bosanka* (fem., u Novak.-pom.), *Bošnak, Bošnaković,*[1] *Bugarin* (ime, dec.-hris. 48), *Crnogorčević, Crnopotočanin, Drinčić, Drinanka* (fem., Novak.-pom.), *Frugina* (Novak.-pom., cf. staroslov. **фрѧгъ** Francus, od toga će imena ovo, koje sada dolazi, biti ipocoristik), *Fruja* (Novak.-pom.), *Grkinja* (Novak.-pom.), *Grković, Hera* (masc. Rat. 96, gdje piše: Era), *Herac* (kao prezime: Rat 185), *Hèrâk* (ime i prezime), *Heraka* (fem., Novak.-pom.), *Heraković, Herić* (kao prezime: Rat 89, gdje piše: Erić), *Herko* (Novak.-pom.), *Hero* (kao prez.: imenik 93). Sva ta imena od *Hera* do *Hero* dolaze od imena *Hèrcegovac,* mjesto kojega se ipokoristički veli i *Héro.* — *Hrvat* (ili *Horvat), Hrvatin* (ime, u Daničićevu rječn. iz knjiž. star.), *Hrvatinić, Hrvatinović, Hrvoj, Hrvoje, Hrvojić.* Ova tri zadnja imena mislim, da su samo ipokoristici od: *Hrvat.* — *Jarmen, Jàrmênka* (u Novak.-pom nalazi se i *Armenka* i *Rmenka), Jelinić* (cf. grčki Ἕλλην), *Jelinka, Jelinović, Jezerka, Kuman* (ime u Daničićevu rječn., cf. prezime *Komanović:* Rat 264. 330), *Kumanic* (u Daničićevu rječn. i u dec.-hrisovuljama 18, nastavak isti, koji i u riječima: vjètrîc, dàždîc, kònîc, ògnîc itd.), *Kumanin* (ime, dec.-hris. 47), *Lapčević* (mjesto *Labčević,* kako se i piše: Rat 360; cf. ime rijeke u Srbiji: Lâb gen. Lâba), *Latinka* (Novak.-pom., i danas: kalendar 59), *Nemičić* (po istočnom govoru *Nemičić), Pećanin, Persa* (Novak.-pom.), *Persida* (Novak.-pom.), *Posavac, Pirećanac, Resavac, Saraćin*

[1] Nalazi se i *Bòsna* kao žensko ime, za koju Vuk piše, da je u Crnoj Gori ženski nadimak; ali kako u toj riječi nema ništa smiješna ni podrugljiva, bez sumnje je najprije bila pravo ime. U akad. rječn. protumačeno je ime *Bosna* valjano, po tom tumačenu ne stoji u svezi s imenom zemlje, koja se isto tako zove, nego s imenom cvijeta, otkle je i ime *Bosiljka.*

Digitized by Google

(ime postalo od: Saracenus, u Daničićevu rječn.), *Sarić* (prezime danas, mislim, da je ipokoristički od *Saraćin), Sasin* (od: Saxo deč. hris. 54), *Sasinić* (stari pisci hrv. I. VIII.), *Sebišanin* (kao prezime u Daničićevu rječn., — cf. u istom rječn. ime *Sebiš* t. j. grad Mühlenbach u Erdelju), *Sebišanović* (prezime danas), *Sibin* (muško ime dosta obično u Srba: Vuk, sovjet 170, Rat 109. 405. 413., cf. ime erdeljskoga grada: lat. Cibinum, mađarski Szeben), *Sibinčić* (kao prezime: kalendar 129), *Sibinović, Slankamenac, Sracin* (cf. Saraćin, u Daničićevu rječniku), *Sracinović, Srb* (Novak.-pom.), *Srba* (ibid.), *Srbiňa* (ibid.), *Srbljin* (prezime katoliku danas: Srbljin Jakov, imenik 35), *Srijemka* (Novak.-pom.), *Tatarin* (kao prezime: deč.-hris. 24), *Trebińac, Turčić, Turić, Turina* (kao prezime: imenik 41. 75), *Turkalj* (imenik 72), *Turko* (kao prezime: acta croat. 185), *Turković, Túro* (muški nadimak u Crnoj Gori, isprva bez sumńe pravo ime), *Turović, Tuškan* (mjesto: *Tuškanin,* čovjek iz Toscane), *Tuškanić* (acta croat. 335), *Ugra* (Novak.-pom.), *Ugravić* (kao prezime danas), **Ugren* (ime), *Ugrenić* (danas), *Ugrenović* (danas), **Ugrica, Ugričić* (kao prezime, danas), *Ugrin* (muško ime: Rat 220), *Ugrina* (Novak.-pom.), *Ugrinka* (ibid.), *Ugrinko* (ibid.), *Ugrinović, Ugriňa* (fem.), *Vlahiňa* (Novak.-pom.), *Vlahňa* (ibid.), *Vlašić, Vlaškalić* (kao prezime danas, možda bi pravije bilo pisati: *Vlaškaljić* od *Vlaškalj,* cf. *Turkalj), Zadravac* (kao prezime: imenik 90), *Zàgôrka* (ime fem.) itd. Među ta će imena pripadati po svoj prilici i žensko ime *Inđa* ili *Inđija,* koje se oboje nalazi i u Vukovu rječniku i u Novakovićevim pomenicima, osim toga i *Inđelija* samo u ovom drugom djelu. Cf. ime selu u Srijemu: *Indija.*

Imena se ńekih voda govore bez ikake promjene i kao ženska imena: *Nìšava, Sáva, Sitnica* (Novak.-pom.), *Struma* (ibid.). — Prva i treća riječ znače vode u Srbiji, druga je svima nama poznata voda, četvrta je riječ za cijelo Στρυμών.

* * *

Red je, da već ńešto progovorimo o četvrtoj našoj kategoriji iménâ — o nadimcima. Već je kazano, što su nadimci, a sada da vidimo, kakih sve ima nadimaka.

Dosta ima primjera, da koga zovu po kakoj životiňi ili po kakoj biljci ili plodu ńezinom. Tako n. pr. *Bobaja* (ime muško u Daničićevu rječn.), *Bobalj, Bobaljević, Boban, Bobanić, Bobe, Bobešić.* Sva su ta imena izvedena od rieči *bob,* po kojoj mogu zvati gdjekojega čovjeka ili za to, što je sitan kao zrno bobovo, ili što se hrani

Digitized by Google

bobom ili poradi drugoga česa. — *Buha* (ustanak u Bosni), *Cipriš* (kao prezime, za pravo: cupressus), *Crvenperković;* i tu rieč stavļam ovamo, jer se pravo može govoriti samo za kaku pticu, pak je ime ptice dano čovjeku. — *Čavka* (kao prezime, ustanak u Bosni; s tom riječju stoje po svoj prilici u svezi:) *Čava* (muško ime), *Čavić* (kao prezime), *Čavlin* (Novak.-pom; — možda i nije srodno s predašńe tri riječi). *Droča* (muško ime, deč.-hris. 37; to je ipokoristik riječi:) *Drokun* (za pravo: draco, deč.-hris. 4.), *Gavran* (monumenta X. 174), *Gavrančić, Gavranić, Gavranović, Gmaz, Jež* (deč.-hris. 25), *Ježić, Ježota* (Novak.-pom.), *Kobila* (kao prezime: izvješće o c. kr. višoj dubrovačkoj gimnaziji 1875—76, str. 60.), *Kokot, Kokotović, Kraguj* (kao ime muško u Daničićevu rječn.; danas kao prezime: kalendar 83), *Kragujčić* (kao prezime: deč.-hris. 17), *Kragujević, Kučak* (danas kao prezime), *Kučan* (danas kao prezime), *Kučanić* (acta croat. 200), *Kučas* (danas kao prezime), *Kuček* (u kajkavaca), *Kučevac* (muško ime: deč.-hris. 45), *Kučić* (kao prezime, ibid. 53), *Kučinić* (danas)[1], *Kukavica* (kao prezime: imenik 103), *Kukol* (u Daničićevu rječn.), *Kukolić* (danas prezime), *Lisac* (imenik 58), *Lisica* (nadimak muškarcu: deč.-hris. 11), *Magarašević, Muha* (danas kao prezime), *Obad, Pauk* (kao ime: deč.-hris. 17), *Prasetić* (u Daničićevu rječn.), *Roguļa* (kao nomen appellativum govori se kravi, pak je preneseno na čovjeka), *Roguļić* (danas, piše se *Rogulić), Sova* (danas kao prezime), *Sović* (u Daničićevu rječniku), *Šipak* (ustanak u Bosni), *Vran* (deč.-hris. 53), *Vrančić, Vràneš, Vranešić, Vranešević, Vranić, Vranko* (kao prezime: imenik 41), *Vranković, Vranotko* (u Daničićevu rječn.), *Vranović* (deč.-hris. 8), *Vrańalić, Vrańešević* (kalendar), *Vrebac* (imenik 33), *Vrabčević, Zec, Zvijerko* (u Daničićevu rječn., ali samo u adjektivnoj formi: **звѣрьковь**), *Živiničić* (u istom rječniku).

Evo sada ńekoliko nadimaka, što označuju čovjeka, u kojega je što na tijelu ružno ili nespretno ili smiješno: *Bradeļ* (u Daničićevu rječniku), *Crnković, Crvenković, Debeļak, Dokoļen* (**доколѣнь** — čovjek malen, do koļena, deč-hris. 60), *Glavačić* (Novak.-pom.),

[1] Što sam ja imena *Kučak-Kučinić* ovamo metnuo, tomu je razlog moje mnijeńe, da u svezi stoje s riječima *Kùčka, Kùčići.* Komu bi se to činilo nevjerojatno, neka pogleda u Miklošićevu raspravu o slovenskim imenima, br. 456; tamo će naći iz ruske onomastike: Данило Щеня; osim toga neka se sjeti prezimena Собакевичъ u Gogoļevim mrtvim dušama. Krivo se pišu imena *Kučak, Kučan, Kučas* s *ć* mjesto *č.*

Digitized by Google

Glavan, Glavanović, Glavaš, Glavašević, Glavatac (deč.-hris. 52), *Glavčić, Glavić* (u Daničićevu rječniku), *Glavina* (masc., ibid.), *Glavinić, Glavoña, Grbanović, Grbatinić* (Zvonimir 158), *Grbavčić* (deč.-hris. 12), *Grbešić, Grbić, Grbović, Grpčić* (acta croat.), *Gromeļa* (masc., monum. VII; gdje je latinski pisano: „Gromela"; cf. *gromúla* — sehr grosser Mensch, *gromòradan* — sehr gross, **громада** ili **грамада** acervus), *Gromna* (Novak.-pom.), *Hrnčić* (prezime danas, vidi: Hrńak), *Hrnetić* (selo u Hrvatskoj, postalo od pluralnoga: *Hrnetići* kao i ostala takova imena sela), *Hrnko* (Novak.-pom.), *Hrńak* (u Vuka: *R̈ńâk;* cf. adjektiv *r̈njav* — homo labiis diffissis), *Hrńaka* (Novak.-pom.), *Hromčević* (piše se: Romčević, rat 357), *Hromić* (u Daničićevu rječn.), *Hudina* (masc.; monum. VII. 133, gdje se piše: „Chudina"; u starom slovenskom jeziku **худъ** znači parvus, tenuis, vilis; u češkom chudý znači: mršav, isto tako poļsko chudy, rusko худой, za to mislim, da pomenutomu imenu *Hudina* odgovara latinsko: *Macer,* n. pr. Licinius Macer), *Hudońić* (acta croat.), *Kļajić* (mislim, da je to postalo od *kļajo,* za koju riječ nemam potvrde, a mogla bi biti ipokoristik od *kļàst* ili *klàkav* — manu mutilus. Rečeno ime pišu i *Klaić,* ali pravo t. j. s *ļ* nalazim pisano u schemat-fratr. 17 i u šematizmu pravosl. 165), *Krnuj* (Novak.-pom., cf. staroslov. **крънъ** ὠτότμητος cui aures amputatae sunt.; hrv. *kr̂ń* ili *kr̂ńav* — mutilus), *Krnul* (Novak.-pom.), *Krńak* (imenik 39), *Krńejević* (deč.-hris. 38), *Krtešić* (u Daničićevu rječn.; cf. hrv. *kr̀to* meso — das Fleisch allein mit Ausschluss des Fettes; prema tomu će i *Krtešić* značiti lat. *Macer), Krtež* (deč.-hris. 35, vidi predašńe ime), *Migača* (masc. u Daničićevu rječn.), *Migović* (ibid.), *Mrša* (masc., ibid. također = Macer), *Mršić* (danas), *Mrško, Mršten* (deč.-hris. 10, cf. *mŕska* = ruga, *mŕštiti se* = frontem contrahere), *Mŕvâļ* (cf. *mŕva* = mica; *Mrvaļ* će dakle biti: vrlo sitan čovjek), *Mŕveta, Mrvoš* (kao prezime: Zvonimir 155), *Mžura* (deč.-hris. 5; cf. žmúriti mjesto mžuriti, staroslov. **мьжати** oculos claudere), *Oketić* kao prezime: rat 134; ako je od *oko,* biće vrlo mlado, jer bi inače bilo: Očetić), *Okoje* (deč.-hris. 39), *Okunović* (imenik 25), *Plavetić, Plâvša* (muško ime, danas), *Plavšić, Pļeša* (u Daničićevu rječn.: Calvus), *Podrugović, Poldrugačić* (acta croat.), *Suhančić* (u Daničićevu rječn.), *Škŕńa* (ženski nadimak; mislim, da je ta riječ identična i postańem i značeńem s riječju *kr̂ń,* koju smo već imali u nadimcima; cf. krok-škrok, kropiti-škropiti, klocati-šklocati; isto tako mislim da je i riječ *škrt* = avarus identična s *krt* u krto meso), *Škŕńeta* (muški nadimak), *Škŕńica* (ženski nad-

Digitized by Google

imak), *Škŕńo* (muški nadimak), *Štrbac* (deč.-hris. 4. 60, nalazi se i danas: *Ščerbak* — kajkavski — Zvonimir. 164; cf. staroslov. штръбъ mancus; slovenski *ščrba* scherbe, scharte, češki *štěrb* scharte, poļski *szczerb* scharte, lücke, ruski щербина spalte, ущербъ lücke itd.), *Trbojević* (cf. golòtrb mjesto *golotrbuh), *Trbuļak, Trpčević* (mislim, da stoji mjesto *Trbčević), Trpković* (vaļada mjesto *Trbković), Ušak* (u Danič. rječn.), *Ušoje* (ibid.), *Zub* (deč.-hris. 14), *Zubač* (ibid. 37), *Zuban, Žutić* itd.

Ima ńekoliko primjera, gdje je kojemu čeļadetu dano takovo ime, za koje bi se u prvi mah reklo, da je pravi nadimak, ali ja mislim, da ne bismo pravo učinili, kada bismo ih sasvim izjednačili s pravim nadimcima. Da to razložim. Gotovo svi nadimci, što smo ih do sad navodili, taki su, da su isprva davani samo odraslijoj čeļadi, koja je do toga vremena imala kako drukčije ime. Tako n. pr. prozvan je gdjetko *Kraguj,* pošto je pokazao svoje sposobnosti, koje su ļudi našli slične sa sposobnostima ptice kraguja; *Lisicom* su opet drugoga prozvali poradi ńegove često već dokazane lukavosti; *Debeļak* se moglo reći istom odraslijemu ili baš matoru čeļadetu, koje je odebļalo; tako isto kakome mršavom ili sitnom čeļadetu moglo se početi govoriti *Mrša* ili *Mrvoš* itd. Dakako da se u kasnije vrijeme gdjekoje od tih imena moglo nadjeti i maloj djeci odmah iza poroda, ali to je moglo onda istom nastati, pošto se zaboravilo, komu bi se po pravilu mogao dati ovaj ili onaj nadimak. Ali ima i takih imena, koja su već od samoga početka davana već maloj djeci istom rođenoj, a opet bi se moglo komu pričiniti, da su nadimci. Prije nego još progovorimo o takim imenima, nužno je navesti ih, da se zna, o čemu je govor: *Gadić* (kao prezime danas), *Gatković* (biće mjesto *Gadković,* danas), *Gnusa* (muško ime, u Daničićevu rječniku), *Grca* (Novak.-pom., biće ipokoristik imenima, koja sada dolaze.) *Grd* (u Daničićevu rječniku), *Gr̀dan, Grdana* (Novak.-pom.), *Grdanac* (kao prezime u Daničićevu rječniku), *Grde* (masc., acta croat. 144), *Grdešić* (kao prezime danas), *Grdić* (kao prezime danas), *Grdinić, Grdoš* (u Daničićevu rječniku), *Grdović, Grdus* (ibid.), *Grdusović* (deč.-hris. 41), *Grđan* (danas kao prezime, izvještaj 36), *Gruba* (fem., u Daničićevu rječn.), *Grȕbac, Grùbâč, Grubačević* (u Daničićevu rječniku), *Grùban, Grubana* (fem., Novak.-pom.), *Grubanac* (u Daničićevu rječn.), *Grubanović, Grubaš* (Novak.-pom.), *Grube* (masc., gen. sg. *Grubete* u Daničićevu rječn.), *Grȕbeša* (masc.), *Grubešić, Grȕbeta* (masc.), *Grubetić, Grubić* (danas kao prezime), *Grubina* (masc.,

Digitized by Google

monum. VII), *Grubinić* (deč.-hris. 30), *Grùbiša, Grubišić, Grubna* (fem., Novak.-pom.), *Gruboje* (u Daničićevu rječn.), *Gruboña* (masc., mislim, da se tako ima čitati, što u monum. VII. piše latinski: „Grubona"), *Grubor* (kao prezime: ustanak u Bosni), *Gruborović, Grubula* (fem., stari pisci I. str. VIII.), *Grupko* (u Daničićevu rječn.), *Grupković, Grupša* (masc. u Daničićevu rječn.), *Grupšić, Mŕkša* (masc.), *Mrkšić* (kao prezime danas), *Mrkšijević* (danas), *Mrkur* (Novak.-pom.), *Mrkušić* (kao prezime, izvještaj 68), *Zavid* (u Danič.-rječn.), *Zloba* (masc., monum. VII., gdje je latinski pisano: „Slobba").

Mislim, da ova i možda gdjekoja druga slična imena nijesu nadimci, jer je u svakom nadimku bar ńešto šale, a ako se kome reče: *Gad* ili *Gnus* ili *Grd* ili *Grub* (u značeńu „ružan", što ga još i danas ima ta riječ u Dubrovniku), ili *Mrk* ili *Zavid* ili *Zloba*, u tom svemu nema nikake šale. U tim je imenima ńešto oporno, koju je opornost tim teže razumjeti, kad se uzme na um, da se već maloj istom rođenoj djeci daju ili su se davala taka imena; tako nas prezime *Gatković* ovlaštuje, da možemo suponirati ime *Gatko (Gadko)*, koje već svojim nastavkom dokazuje, da je bilo ipokoristik, dakle da se i djeci davalo; za ime *Gnusa* naročito nam potvrđuje Daničićev rječnik, da je bilo osobno ime, tako isto i za ime *Grd;* u narodu su još i danas prava pravcata imena: *Grùbac, Grùban, Grubiša, Mrkša.* Napokon za imena *Zavid* i *Zloba* ne mogu nikako misliti, da su bili nadimci, za to mi se čine oba odviše mrskoga značeńa. Kako ćemo dakle tumačiti rečena imena? Treba se sjetiti straha, što ga imaju primitivni ļudi od vještica, od zlih očiju, od uroka, od zavisti nadnaravnih bića, od onoga, što su stari Grci zvali φθόνος θεῶν. Toga je svega još i danas dosta u našemu narodu, a u pređašńim vjekovima bilo je toga još i mnogo više. Za to možemo lako dokučiti, za što su gdjekoji roditeļi nazvali svoje dijete n. pr. *Gatko* ili *Gnusa* ili *Grd* ili *Grubac.* Tomu je jamačno bila uzrokom želja, da bi sve one sile, koje mogu čovjeku nauditi, dijete pustile kroz čitav ńegov život na miru, ta ono nije lijepo, nego je ružno t. j. ime mu je takovo. Imena kao: *Mrkša, Zavid, Zloba* slabo su različita od ovih, što smo ih sada rekli: zovući roditeļi dijete svoje *Mrkša* misle, da će ga se uplašiti nemile one sile i ne će mu ništa učiniti, jer je ono tobože m r k o t. j. mrka, huda pogleda. Isto će taki biti razlog i imenu *Zloba,* a davši roditeļi djetetu ime *Zavid* ne boje se više, da će mu nauditi kaki zli dusi; ta dijete im je i onako izvrgnuto z a-

Digitized by Google

v i s t i, ńemu svi zavide, čemu dakle da mu osim toga još zavide zli dusi? Mislim, da *Zavid* znači „cui invidetur“. — Osim nabrojenih već imena mislim, da ovamo treba metnuti i ime *Medvjed* („Medved Prijanović“, deč.-hris. 11), otkle je prezime *Međedović* (imenik 83), za tim *Grozo* (u Danič.-rječn.), ne bi li se svaka zla sila uplašila „medvjeda“ i onoga, koji se „grozi“. Iz svega se ovoga vidi, da nemamo prava držati za nadimke imena, o kojima je sada bio govor. Što smo ipak ovdje o ńima govorili, to je za to, jer se čine vrlo nalik na nadimke. Takova imena možemo nazvati p r o f i l a k t i č n a.

Doista ima nadimaka, gdje su po dvije riječi složene u jednu, i među tom vršću nadimaka najviše ima smiješnih; to je za to, jer smiješnost više puta stoji upravo u neobičnosti komposicije; čim je komposicija rjeđa ili čudnija, čim se više odmiče od drugih običnih složenih riječi, tim je smješnija. Cf. draživaška, gaziblato, molibog, domazet itd.

Sada evo složenih nadimaka: *Bjelbradić* (deč.-hris. 47), *Bjelobaba* (zvonimir 162), *Bjelobrk, Bjelodjedić, Crnoglavac, Češibabić, Ćulibrk* (ustanak u Bosni), *Gazibarić, Gazivodić, Golklas* (u Daničićevu rječniku), *Golojuh* (imenik 98), *Golozlo* („sin mu Radomir i Radul i Golo zlo“, — deč.-hris. 53), *Gorocvijet* (deč.-hris. 17), *Grdnos* (ibid. 35), *Komumil* (ibid. 26, — kao parodija prema: Dragomil, Radomil itd.), *Kozirep* (acta croat.), *Kozoder* (deč.-hris. 54), *Kradigaća* (šemat.-prav. 91), *Krivošić* (danas, biće od: Krivošijć, Krivošijić), *Krivošija* (stari pisci I. str. X), *Kršibabić* (u Daničićevu rječn.), *Kučkòder, Kurikuća* (deč.-hris. 38), *Lažimir* (ibid. 20: л'жимирь, to će opet biti parodija prema: Ļubomir, Vladimir itd.), *Lihomil* (ibid. 42, vidi Komumil), *Lomigorić* (Rat 414), *Mećikukić* (Vuk u rječniku s. v. zacmiļeti), *Mjehooča* (deč.-hris. 37), *Mlatišuma* (Vuk, rječnik s. v. prezime), *Močibob* (imenik 68), *Mrkobrada* (danas kao prezime), **Mrkovuk* (parodija prema: Dobrovuk, Milovuk), *Mrkovuković* (Vuk sovjet 111), *Muhoberac* (izvještaj 54), *Mutibarić, Mutivodić* (u Daničićevu rječniku), *Mùzikrava* (Vuk rječn. s. v.), *Nàzlobîzović, Omčikus, Paunkos* (Rat 200), *Pècirêp, Pirivatrić, Pletikapić, Poluglav* (deč.-hris. 111), *Prčibradić* (u Daničićevu rječniku), *Pulooča* (ibid.; moglo bi se čitati i *Puļooča;* cf. u Vukovu rječniku: *pùļa* — u Srbiji i u Bosni novac ili broj novaca od šeset para), *Pušibrk, Radooča* (deč.-hris. 25, vidi ime, koje sada dolazi), *Rakooča* (u Daničićevu rječn.), *Rogouh* (deč.-hris. 17), *Runosović* (stari pisci I, str. X; mislim, da stoji mjesto

Digitized by Google

Runonosović; cf. zakònoša mjesto zakononoša), *Salopek, Samovar* (u Daničićevu rječniku), *Smičiklas, Sočibatić* (u Daničićevu rječniku; mislim da *sòčiti* znači ovdje: kuppeln, conciliare; vidi u Vuka), *Svilokos* (izvještaj 54), *Svilokosić, Sviňoglav* (deč.-hris. 55), *Šilobod, Vinubrat* (deč.-hris. 39; parodija prema Milobrat, Radobrat), *Vodogažac* (kajkavski *Vodogažec,* Zvonimir 159), *Vodopija* (kao prezime: imenik 59), *Vodopić* (mjesto *Vodopijć, Vodopijić), Vragolov* (izvještaj 54), *Vragooča* (deč.-hris. 30), *Vukobrad* (kao prezime: ustanak), *Zelenkapa, Zlobradić* (deč.-hris. 50), *Zlojutrić* (schem.-fratr. 93), *Zlokućan* (Rat 157), *Zlomanica* (masc., deč.-hris. 4. 70), *Zlonoga* (kao prezime: zvonimir 152), *Zlotrg* (stari pisci I, str. X), *Zlovečera* (izvještaj 54), *Živoder* (u Daničićevu rječniku. — i danas) itd.

Ne čini mi se nužno, da ostale nadimke, što ih još imam, dijelim u posebne kategorije. Za to ih evo svih zajedno: *Barabaš, Bestud* (impudens: deč.-hris. 32), *Britvica* (kao prez. stari pisci I, str. IX), *Bubac* (u Daničićevu rječniku, cf. búbati, bûbań), *Bubana* (masc., ibid.), *Crtalo* (deč.-hris 36), *Čutura* (kao prezime: izvještaj 73), *Desnica* (kao prezime: rat 145), *Guda* (Novak.-pom., vaļada fem.), *Gudek* (kajkavski, imenik 98), *Gudeļ* (piše se danas kajkavski *Gudel), Gudeļić* (u Daničićevu rječniku: гоудељић), *Gudeļević* (ibid.), *Gudović, Guloje* (u Daničićevu rječn.), *Kobasica* (kao prezime, izvještaj 52), *Kobasić* (acta croat.), *Komadina, Komadinović, Kovan* (Novak.-pom.), *Kòvana* (fem.), *Kovanović, Kovinić, Kovinka* (Novak.-pom.), *Kovinkić* (ibid.), *Kovjan* (ibid.), *Kovjana* (ibid.), *Kovna* (ibid.)[1], *Krekša* (masc., u Daničićevu rječn.), *Krpeta* („Đuho Krpeta" u Maroja Držića), *Krpetić* (imenik 95), *Kukuļ* (kao prezime: zvonimir 162), *Kukuļa* (masc. stari pisci I. str. X), *Kukuļević, Kukuļica* (acta croat.), *Kukuļić* (stari pisci I, str. X), *Laško* (deč.-hris. 8. 75: льж'ко), *Lošan* (deč.-hris. 54), *Mamilo* (ibid. 30), *Mamuzić, Mekiňa* (masc., deč.-hris. 43), *Mekša* (masc. ibid. 23), *Mrzan* (Novak.-pom.), *Neslan* (stari pisci I, str. X), *Oblak* (kao prezime, imenik 28), *Obliz* (deč.-hris. 6), *Oblizović* (deč.-hris. 8), *Octović* (u Daničićevu rječniku), *Oporac* (kao prez. u Daničićevu rječn.), *Pepelko* (kao prez., izvještaj 39), *Pogorelac, Pometko* (u Daničićevu

[1] Imena *Kovan-Kovna* stavļam među nadimke, jer mislim, da su načińena šale ili parodije radi prema imenima *Sazdan-Sazdana,* koja ćemo navesti na svome mjestu.

Digitized by Google

rječn), *Površko* (ibid., i u deč.-hris. 12: **покрьж'ко**)[1], *Pratež* (deč.-hris. 70), *Prebjeg* (kajkavski: *Prebeg), Prica* (cf. u Vuka: *prȉca* — koji koga *pre,* der kläger, accusator), *Prokletić* (mjesto *Prokletčić,* u Daničićevu rječniku; govorilo se jamačno šale radi kao i ime, koje sada dolazi), *Propadović* (rat 244), *Pùreš, Purić* (danas kao prezime), *Puriša* (u Vukovu rječniku s. v. Mušika), *Pȕrko, Púro*[2], *Raspopović* (rat 343), *Rukavina, Smetiško, Smolčić* (kao prezime: imenik 64), *Smole* (ime muško: acta croat. 91), *Smolić, Smolko* (ime muško: deč.-hris. 37), *Smolković, Smoļ* (deč.-hris. 14), *Smóļa* (fem.), *Smòļan, Smòļana, Smoļanović, Smôļka*[3], *Sprémo* (kao prezime: Vuk sovjet 119, Avramović 247), *Spremić, Sramko* (deč.-hris. 12), *Sramković* (ibid. 22), *Šaptejević* (ibid. 13), *Šàran, Šaranović, Šarenović, Šarčević, Šarić, Šarović, Šarul* (deč.-hris. 31), *Šiša* (masc., ibid. 47), *Šišaković, Šišat* (u Daničićevu rječniku), *Šišić* (danas kao prezime), *Šiško* (u Daničićevu rječniku kao ime, a danas se govori i kao prezime: rat 83), *Šišković, Šišo, Šišoje* (deč.-hris. 16. 36), *Šišuļ* (izvještaj 81),[4] *Šuńić* (cf. šúńati se — schleichen, repere), *Šùtan* (cf. *šût* — koji je bez rogova), *Šutić* (kao prezime, rat 386), *Šûto, Šutović, Šutuļa* (danas kao prezime), *Torbica* (kao prezime: zvonimir 153), *Tupe* (masc., u Daničićevu rječniku), *Tupojić* (rat 230), *Turalo* (danas kao prezime), *Ugļa* (Novak.-pom.), *Ugļeš* (ibid.), *Ùgļeša* (masc.), *Ugļešić, Ujeđa* (masc., u Daničićevu

[1] Imena *Pometko* i *Površko* imaće isto značeńe; tako se vaļada u šali govorilo djetetu, koje bi vrijedno bilo *pometnuti* ili povrći.

[2] Mislim, da imena *Pureš-Puro* stoje u svezi s riječju *pùriti* (n. pr. kukuruz) roesten, braten, torrere. Cf. *Žagrić* i riječ *žàgriti* (n. pr. zelen kukuruz) sengen, amburere.

[3] Imena *Smolčić-Smoļka* mislim za cijelo da su nadimci i to za djecu, pak da znače: nečist, umrļan, kakova već djeca obično jesu. Savez tih imena s riječju *smola* mislim da je izvan svake sumńe.

[4] Imena *Šiša-Šišuļ* stajaće u svezi s riječju *šišati,* a govorila su se od šale *ošišanoj* djeci. Cf. *Strišković* (izvještaj 58) od **Striško,* a to od *strig (strići).* Ne da mi se misliti, da su rečena imena potekla od koje turske riječi, jer protiv toga govori velika starost rečenih imena, akoprem se u turskom jeziku nalaze slične riječi sa značeńem: ugojen, debeo (Glasnik srpskoga uč. društva, kń. 59.) — Kada je preko Italije u Dalmaciju došlo ime *Siegismund,* izgovarali su ga *Šišmunda* ili *Šišmundo,* a kako su u narodu već od prije bila imena *Šiško, Šišoje* itd., dali su ńima značeńe germanskoga Siegismund. I *Šišman* je pravo slovensko ime, a ne tuđe: ono je obično u Bugara. Složeno je prema drugima, gdje je *-man* drugi dio, n. pr. *Radman, Budman* itd.

Digitized by Google

rječniku), *Vàrićâk* (ta riječ pored toga, što je muški nadimak, znači još ńekaku žitnu mjeru), *Varnica* (danas kao prezime), *Vragović* (izvještaj 57), *Vražičić* (u Daničićevu rječniku), *Vražić, Vuhvić* (u Daničićevu rječn.) *Zimonić* (danas; možda bi pravije bilo: *Zimońić), Zimońa* (kao prezime: rat 97), *Žagrić* (rat 82. vidi Puro), *Žarčević, Žarić, Žarilović* (deč.-hris. 59), *Žarkić* (schem.-fratr. 44), *Žárko, Žarković, Žeravica* (rat 199), *Žeravičić, Žerić* itd. itd.

* * *

Sada nam ostaje da govorimo o imenima i prezimenima prve i treće naše kategorije, pošto smo načinili kratak prijegled nad drugom i četvrtom kategorijom. Ovaj će drugi odsjek naše radńe biti mnogo veći od prvoga, jer ćemo preglédati sa svih strana imena, oko kojih nam se sada vaļa zabaviti.

Svaki, makar i najpovršniji, motrilac naših imena opaža bez ikake muke dvije različite grupe: jedno su prava narodna, a drugo su tuđa. Tako su imena *Vlàdisav* ili *Radòjica* narodna, a *Mârko* ili *Jòvan* jesu tuđa, kršćanska. Tako ćemo ih i mi razdijeliti. Ali s tim još nije posao svršen, jer se opet prva grupa dijeli u dvoje; jedno su imena prosta t. j. od jednoga samo korijena kao što je n. pr. *Radòjica, Milùtiń, Dràgoš,* a druga su složena kao: *Stànimîr, Mìlorad, Radivoj.* — Imena druge grupe, koja su tuđa, nije potrebno daļe dijeliti.

Prije nego počnem raspredati posao, čini se nužno, da sasvim u kratko izložim resultate jednoga učeńaka, koji je prosuo svjetlo u onomastiku indoevropskih naroda; ńegovim ćemo se djelom mi u ovoj našoj radńi koristovati prema onomu Ovidijevu stihu: Quid vetat apposito de lumine sumere lumen? To je Aug. Fick, a ńegova knìga, koja mi je ovdje na umu, ima naslov: *Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt, mit den Namensystemen verwandter Sprachen verglichen und systematisch geordnet.* — Göttingen 1874.

Fick veli: U Grka su imena od tri ruke, jedno su složena n. pr. Νικομήδης, Εὐρυκρέων, drugo su izvedena t. j. takova, koja su postala od drugih riječi, n. pr. Απολλώνιος, Λακεδαιμόνιος, a treće su prenesena n. pr. Σάτυρος, Κάπρος. — Budući da je složenih imena samih po sebi u Grka veoma mnogo, a osim toga se složena imena svakojako pokraćuju, te od ńih nastaju ipokoristici, lako je dokučiti, za što je iménâ druge i treće ruke bilo u Grka razmjerno veoma malo. Još je znatnije to, što su imena druge i treće ruke

Digitized by Google

tim rječa, čim se prenosimo daļe u stariju istoriju grčkoga naroda. Onda ih je bilo tako malo, da se može reći, da su dominirala samo složena imena i ńihovi ipokoristici. Za to su ona u grčkoj onomastici veoma znatna. Ne nalazi se svaka grčka riječ u složenim imenima; dočim ńeke riječi ne dolaze nikada, druge su veoma rijetke, a treće veoma obične. Osim toga treba znati, da većina riječi, koje su sastavni dijelovi grčkih složenih imena, mogu stajati i na početku i na svršetku; ńeke se nalaze samo na početku, druge samo na svršetku. Tako se n. pr. osnove δημο-, ἱππο-, νικο- nalaze i na početku i na svršetku: Δημοκλῆς, Δημόκριτος, Δημόστρατος, Ἵππαρχος, Ἱπποκράτης Ἱππόλυτος, Νίκανδρος, Νικαρίστη, Νικόλαος, ali pored takih imena imamo i ovakih: Ἀριστόδημος, Ξενόδημος, Φιλόδημος, Ἀνάξιππος, Κράτιππος, Σθένιππος, Ἀριστόνικος, Στρατόνικος, Φιλόνικος. Iz ovoga se, što smo sada rekli, sam po sebi tumači pojav, što ima dosta primjera, da se koje složeno ime može okrenuti, pak opet izlazi sasvim obično ime: to je za to, jer mnoge osnove mogu stajati i na početku i na svršetku složenih imena. Tako se nalazi: Δημόνικος - Νικόδημος, Δημόστρατος - Στρατόδημος, Ἱππόξενος - Ξένιππος, Ἱππόνικος - Νίκιππος, Νίκανδρος - Ἀνδρόνικος, Νικόφιλος-Φιλόνικος, Πατροκλῆς-Κλεόπατρος itd.

Složena grčka imena obično imaju četiri ili pet slogova: Ἡρόδοτος, Ἀρτεμίδωρος; gdjekoja imaju i šest slogova kao Διονυσόδοτος. Trosložna su rijetka: Νίκανδρος, a još su rjeđa dvosložna: Πέλοψ. Kada je dakle grčkim imenima obična duļina četiri ili pet slogova, onda nije čudo, što su Grci nastojali pokraćivati ih u govoru, jer je tolika duļina u običnom životu dosta neprilična. To je eto izvor ipokoristicima: mjesto Νικόδημος govorilo se i Νικέας, Νῖκις, Νικίας, Νίκυλλος, Νίκων; mjesto Ἱππόνικος govorilo se i Ἱππίας, Ἱππίων, Ἵππων, Ἵππυλλος itd. Tako je gdjekada nastalo ime, koje je bilo sasvim identično s kojim apelativom, n. pr. Ἵππος, Λύκος od Λυκόφρων, Ξένος od Ξενόδημος itd. Često je jezik tu identičnost osjećao pońešto nezgodnom, za to je akcentom razlikovao imena od apelativa; n. pr. Ἄγαθος (prema ἀγαθός) od: Ἀγαθοκλῆς, ili Θῦμος (prema θυμός) od Θυμόδωρος ili Σόφος (prema σοφός) od Σοφοκλῆς itd.

Mnogo je običnije, da se osnova prvoga dijela upotrebi za ipokoristik nego osnova drugoga dijela. Za ovo drugo evo dva primjera: Κρέων od Εὐρυκρέων, Μάχων od Θρασύμαχος itd. Ne može se uvijek za cijelo reći, od kojega je dijela nastao ipokoristik, jer je već rečeno, da se većina osnova nalazi i na početku i na svršetku složenih imena. Tako n. pr. ipokoristici Δᾶμος, Δημέας, Δημᾶς, Δημάδης, Δημύλος,

Digitized by Google

Δήμων mogu isto tako biti od imena Δημόστρατος kao i od Στρατόδημος, ali kako su dosta rijetke osnove, koje dolaze samo na svršetku, svakako je vjerojatnije, da su navedene riječi Δῆμος, Δημέας itd. ipokoristici prema Δημόστρατος, a ne prema Στρατόδημος. Budući da se malo koja osnova ne slaže u složeno ime s više drugih osnova, za to nije moguće reći, a nije ni potrebno iztraživati, od kojega je baš složenoga imena postao ovaj ili onaj ipokoristik. Osnovu n. pr. στρατο- nalazimo u ovim imenima: Στράταγος, Στράταρχος, Στράτιππος, Στρατόδημος, Στρατοκλῆς, Στρατόλαος, Στρατόνικος, Στρατοφάνης, Στρατοφῶν, za to od svakoga toga imena može nastati ipokoristik Στράτιος ili Στρατίων ili Στρατῖνος ili Στράτων itd. Isto tako ipokoristici Ξένος, Ξενέας, Ξεναῖος, Ξένυλλος, Ξένων mogu nastati od svakoga imena, kojemu je prvi dio osnova riječi ξένος, dakle: Ξένιππος, Ξενόδημος, Ξενοκλῆς, Ξενομένης, Ξενότιμος, Ξενόφιλος itd.

Kake sve nastavke imaju grčki ipokoristici, to za nas ovdje nema nikake važnosti, za to taj dio Fickove knige možemo mirne duše preskočiti. Samo nam još ostaje, da se osvrnemo na dokaze, kojima Fick potvrđuje svoju nauku o odnošaju složenih imena prema ipokoristicima (str. LX i dalje).

Tko bi mislio, da su imena kao Δῆμος, Ἄγαθος, Ξένων itd. nastala samostalno od svojih osnova, a ne od Δημόνικος, Ἀγαθοκλῆς, Ξενόφιλος itd., tomu navodi Fick tu okolnost, što se nalazi veoma malo prostih imena, kojima se osnove ne bi nalazile u ovom ili onom složenom imenu, a gdje se ne nalazi složeno ime, koje bi odgovaralo onomu prostomu, tu je uzrok nedostatna tradicija, to jest, nijesu nam sačuvana sva grčka imena, koja su se govorila. Tako n. pr. misli Fick, da imena kao Σπέρχις Σπερχύλος, Σπέρχων nužno suponiraju složeno ime Σπερχάνωρ ili drugo kakovo slično, ali je moglo veoma rano izići iz običaja, te nam nije sačuvano. — Izvedena i prenesena imena čine za sebe posebne grupe, koje ne stoje u svezi sa složenim imenima, za to se na ńih ne treba obazirati.

Drugi dokaz za istinitost svoje nauke nalazi Fick u ovom: veoma mnogo prostih imena ili nema nikakoga smisla ili su sasvim neobično građena, kako se ne grade ostale riječi. Kaki n. pr. smisao nalazimo u imenima Αὐτέας (αὐτός sâm), Δῆμος (δῆμος narod), Πόλεμος (πόλεμος rat), ako držimo, da su samostalno nastala od svojih korijena? Nije li mnogo naravnije držati, da su ta i mnoga druga slična imena samo ipokoristici prema složenima n. p. Αὐτόλυκος,

Digitized by Google

Δημόνικος, Πολέμαρχος itd.? Ako tako mislimo, onda više ne nalazimo nikakoga nesmisla u imenima Αὐτέας, Δῆμος, Πόλεμος itd. Sasvim su neobična po svome obliku imena kao: Ἀγασίας, Βλέψος, Σῶσος itd., ali odmah nam je njihova neobičnost ili nepravilnost razumljiva, čim pomislimo, da su postala od složenih imena kao: Ἀγασίστρατος, Βλεψίδημος Σωσικράτης itd.

Za tim navodi Fick nekoliko, ako i ne mnogo, potvrda, gdje se ovo ili ono čeljade, kašto i bog, zove dvojakim imenom, jednim složenim, a drugim prostim, koje je postalo od složenoga. N. pr. Κύπρις = Κυπρογένεια, Ταυρώ = Ταυροπόλα (o Artemidi), Κτησίας i Κτησικλῆς zove se isto čeljade u jednom Demostenovom govoru, glasoviti slikar Ζεῦξις zove se dva puta Ζεύξιππος itd.

Osobitu cijenu ima četvrti i peti dokaz Fickov, na ime, što njegovu nauku potvrđuju vijesti iz stare grčke gramatike; tako je već Dionisije Tračanin učio, da su imena Ζηνᾶς, Μητρᾶς ipokoristici od Ζηνόδωρος, Μητρόδωρος. — Peti i pošljedni dokaz nalazi Fick u tome, što su svi ostali indoevropski narodi osim litavskoga i italskoga plemena uredili svoju onomastiku sasvim onako, kako je rečeno za stare Grke. Osobito lijepu čisto narodnu onomastiku nalazimo osim u Grka još u starih Indijanaca i Germana. Po Fickovim riječima grčka je onomastika puna mjere i ljepote, indijanska je jasna i prozirna, a germanska je veoma bujna i sistematična (str. XCI). Za tim narodima ne zaostaju baš daleko ni plemena keltičko, iransko i slovensko. U Italaca su veoma rijetka složena imena kako je n. pr. *Poplicola;* oni su se u tom odijelili od ostalih sebi srodnih naroda i zadržali su samo neke ipokoristike kao n. pr. *Nero* = grčk. Ἄνδρων od Ἀνδροκλῆς ili *Hostilius* prema slov. **гостимиръ**. Ostala su sva italska imena nadimci n. pr. *Scipio, Cicero, Naso* itd. Današnji Litavci imaju gotovo sama kršćanska imena, a prezimena su ili od njih izvedena ili su nadimci (vidi u Schleicherovoj litavskoj gramatici str. 142 i dalje).

Tko hoće o tim stvarima više da dozna, upućujem ga na samu Fickovu knjigu, a ja ću se sada latiti posla, da na temelju njegovih resultata i svojih samostalnih istraživanja rasvijetlim narodnu našu onomastiku. Govorićemo najprije o složenim imenima i ipokoristicima od njih postalima, za tim o drugim domaćim imenima, koja se također daju od milošte, ali ne stoje u svezi sa složenim imenima. Već ovdje treba reći, da je takih imena u Slovena mnogo više nego u Grka, jer je veoma lako moguće, da se dotično složeno ime prema ovomu i onomu prostomu imenu izgubilo još prije

Digitized by Google

nego su Sloveni stupili na pozorište istorije. Za tim ćemo reći koliko treba o tuđim imenima, koja su prodrla u naš narod. Napokon ćemo razrediti sva naša ipokoristična imena po ńihovim nastavcima i s tim svršiti ovu radńu.

* * *

Ako hoćemo o složenim imenima da govorimo, najprije je nužno, da po redu razaberemo one osnove ili riječi, koje se u ńima nalaze. Premda se u ovoj raspravi govori samo o narodnoj našoj onomastici, obaziraćemo se ipak i na ona imena, koja se ne nalaze u našega naroda, ali se nalaze u ostalih Slovena. To ćemo svuda činiti gdjegod bude nužno, a vadićemo ih iz Miklošićeve rasprave: Die slavischen Personennamen. Držaćemo se azbučnoga latinskog reda.

Beri (n. pr. Berislav), *bijel* (n. pr. Bjeloslav), *blag* (n. pr. Blagomir), *bog* (n. pr. Bogoļub), *boj* (n. pr. Radoboj), *boļi* (n. pr. Boļedrag), *bor* (n. pr. Borislav), *božji* (n. pr. Božetjeh), *bran* (n. pr. Branivoj), *brat* (n. pr. Dragobrat), *bud* (n. pr. Radobud), *buj* (n. pr. Bujsil), *bun* (n. pr. Bunislav).

Cijel (n. pr. Celigoj), *crn* (n. pr. Crnomir), *cvijet* (n. pr. Cvjetimir).

Čaj (n. pr. Radočaj), *čast* (n. pr. Časlav), *čedo* (n. pr. Čedomir), *čudo* (n. pr. Čudomil).

Dar (n. pr. Daroslav), *desi* (n. pr. Desibrat), *dika* (n. pr. Dikosava), *djed* (n. pr. Djedomir), *djej* (n. pr. Dobrodjej), *dobļi* (n. pr. Dobļislav), *dobar* (n. pr. Dobrovoj), *dom* (n. pr. Domagoj), *drag* (n. pr. Dragobrat), *draži* (n. pr. Draženslav), *drug* (n pr. Boļedrug), *drži* (n. pr. Držimir), *duša* (n pr. Dušman).

God (n. pr. Godomir), *goj* (n. pr. Gojimir), *gon* (n. pr. Gonimir), *gost* (n. pr. Dobrogost), *grad* (n. pr. Gradislav), *grd* (n. pr. Grdomil).

Hlap (n. pr. Hlapomir), *hod* (n. pr. Hodislav), *hrana* (n. pr. Hranislav), *hvala* (n. pr. Dobrohval).

Ini (n. pr. Inoslav).

Jar (n. pr. Jaroslav), *jezd* (n. pr. Jezdimir).

Kaz (n. pr. Kazimir), *kloni* (n. pr. Klonimir), *kotra* (n pr. Kotroman), *kraj* (n. pr. Krajimir), *krasa* (n. pr. Krasimir), *krijes* (n. pr. Kresimir).

Lijep (n. pr. Ļeposava), *lik* (n. pr. Svetolik), *ļub* (n. pr. Dragoļub), *ļud* (n. pr. Ļudevit), *ļut* (n. pr. Ļutomir).

Digitized by Google

Man (n. pr. Vukoman), *mar* (n. pr. Marislava), *mio* (n. pr. Milorad), *misao* (n. pr. Dobromisal), *mir* (n. pr. Mirogoj), *moj* (n. pr. Mojmir), *mut* (n. pr. Mutimir), *muž* (n. pr. Crnomuž).

Nin (n. pr. Ninoslav), *nosi* (n. pr. Nosimir), *nud* (n. pr. Nudmir), *ńega* (n. pr. Ńegomir).

Ol (n. pr. Olodrag), *ozri* (n. pr. Ozrislav).

Pači (n. pr. Pačemira), *prijed* (n. pr. Predivoj), *pribi* (n. pr. Pribigoj), *prvi* (n. pr. Prvoslav), *put* (n. pr. Putislav).

Rad (n. pr. Bratorad), *ran* (n. pr. Tihoranić), *rast* (n. pr. Rastimirić), *rat* (n. pr. Ratimil), *roz* (n. pr. Rozmir), *rus* (n. pr. Rusmir).

Sebe ili *sobe* (n. pr. Sebetjeh, Sobjemisla), *selo* (n. pr. Selimir), *sila* (n. pr. Bujsil), *skor* (n. pr. Skoromir), *slava* (n. pr. Dragoslav), *srdo* (n. pr. Dobrosrd), *stan* (n. pr. Stanimir), *stoj* (n. pr. Stojimir), *strad* (n. pr. Stradoslav), *strah* (n. pr. Ļutostrah), *straža* (n. pr. Stražimir), *strezi* (n. pr. Strezimir), *stroj* (n. pr. Strojislav), *sav* (n. pr. Svemil), *svet* (n. pr. Svetislav).

Tata (n. pr. Tatomir), *teg* (n. pr. Bratoteg), *tih* (n. pr. Tihomir), *tjeh* (n. pr. Tjehomil), *tješ* (n. pr. Tješemir), *tma* (n. pr. Tmivoj), *toli* (n. pr. Tolimir), *tom* (n. pr. Tomidrag), *trp* (n. pr. Trpimir), *tuga* (n. pr. Tugomir), *tvrd* (n. pr. Tvrdislav).

Veći (n. pr. Većemir), *veli* (n. pr. Velimir), *viši* (n. pr. Višeslav), *vit* (n. pr. Dobrovit), *vlad* (n. pr. Vladimir), *voj* (n. pr. Milivoj), *voļa* (n. pr. Voļislava), *vrat* (n. pr. Vratislav), *vuk* (n. pr. Milovuk).

Zar (n. pr. Svetozar), *zbi* (n. pr. Zbisav), *zde* (n. pr. Zdemir), *zemļa* (n. pr. Zemidrag), *zora* (n. pr. Zorislav), *zvan* (n pr. Zvanidrag).

Žeļa (n. pr. Želimir), *žit* (n. pr. Žitigoj), *živ* (n. pr. Boguživ).

U ovom se prijegledu nalaze gotovo sami nominativi supstantiva ili adjektiva. Taj bi se način mogao kome učiniti čudan, tko bi pomislio, da se n. pr. u imenu *Borislav* nalazi glagol *boriti* (se) ili u *Dragoļub* glagol *ļubiti* itd., mogao bi dakle pitati, za što nijesu metnuti na dotičnim mjestima glagoli ili glagolske osnove. Na to treba da odgovorimo.

H. Osthoff je u svojoj lijepoj knizi: *Das verbum in der nominalcomposition im deutschen, griechischen, slavischen und romanischen,* Jena 1878 dokazao, da indoevropski jezici u najstarije vrijeme nijesu slagali glagola s nominima u nominalnoj komposiciji. Istina je, da u pojedinim jezicima nalazimo dosta primjera, gdje svakako moramo priznati, da je glagol složen s imenicom, n. pr. grč. φερέκαρπος ili hrv. *varimeso,* ali to su po oštroumnom Osthof-

Digitized by Google

fovom dokazivańu sasvim mladi pojavi, koji su nastali krivom analogijom iz drugih prastarih komposita, gdje se slagala samo imenica s imenicom. Budući da je mene rečena Osthoffova knjiga sasvim uvjerila, za to sam u navedeni prijegled metao gotovo same imenice. Znam dobro, da se dosta od stavljenih imenica ne nalazi ni u kojem slovenskom jeziku, ali i to znam, da je i u drugim indoevropskim jezicima običan pojav, da se gdjekoje imenice nalaze samo u komposiciji, n. pr. latinski jezik nema samostalne riječi -fugus, a u komposiciji je ima: lucifugus; ni grčki jezik nema samostalnoga κτόνος, koje se u komposiciji nalazi: λυκοκτόνος. Gdjekoje se imenice našega prijegleda ne govore u današńem hrvatskom jeziku, ali su poznate u drugom kojem slovenskom jeziku, n. pr. staroslov. **борь** (fem., pugna), **брань** (fem., lucta; riječ *bran* ima i naš akademički rječnik, ali samo kao starinsku riječ), **дѣй** (masc., actus), **котора** ili **котера** (pugna), **мѧтъ** (masc. ταραχή turba), **звькъ** (masc. strepitus). Ńekada je po svoj prilici u slovenskim jezicima bilo mnogo više kratkih supstantiva, koji su stajali po svome glasovnom stańu u najbližem doticaju s korijenima; tako iz današńih hrvatskih instrumentala *vîkom* (vikom vikati), *tönom* (tonom tonuti), *tekom* (tekom teći), *gazom* (gazom pregaziti), *krâdom* (kradom ići) itd. možemo sasvim sigurno suponirati ovake nominative: staroslov. **въкъ**, **тонъ**, **тєкъ**, **газъ**, **крадъ** itd. (Vidi u sintaksama: Daničićevoj str. 576 i Miklošićevoj str. 157.) Za grčki jezik dokazuje Osthoff, da su složenice kao n. pr. φιλοκερδής, φιλόξενος dale povod, te su nastale nominalne složenice, u kojima je predńi dio glagol. Riječ φιλόξενος za pravo znači: „cui hospes carus est“ ili grčki φίλον ξένον ἔχων; tako isto i φιλοκερδής znači: „cui lucrum carum est“. Ali narod je pomalo počeo krivo razumijevati riječi φιλοκερδής, φιλόξενος; prvi dio na ime φιλο- počeo je dovoditi u svezu ne s adjektivom φίλος, s kojim je doista u svezi, nego s glagolom φιλέω. Tako je narod rečene riječi sam sebi razlagao: φιλοκερδής = φιλῶν κέρδος. — φιλόξενος = φιλῶν ξένον. Pośledica je takomu razlagańu bila, da je narod prema φιλόξενος načinio složenicu μισόξενος t. j. μισῶν ξένον, premda nema adjektiva, koji bi značio mrzak prema glagolu μισέω, kako se nalazi adjektiv φίλος prema φιλέω. Imajući Grci od pamtivijeka takovih složenica, gdje je prvi dio substantiv na -σις kao n. pr. τερψίμβροτος, ἐρυσίπτολις (= τέρψις + βροτός, ἔρυσις + πόλις), dali su se i tu zavoditi ńekom homofonijom: u prvoj riječi počeli su držati τέρψις kao da pripada aoristu ἔτερψα, a u drugoj ἔρυσις kao da pripada aoristu εἴρυσα. Tako

Digitized by Google

su nastale složenice kao n. pr. λυσίπονος, Τισιφόνη itd., gdje je doista prvi dio postao od aoristne osnove: λυσι — ἔλυσα, τισι — ἔτισα itd., a ne od supstantiva na -σις: λυσις, τισις. Složenice kao što su Ἀγέλαος, ἀρχέκακος postale su od starijih *Ἀγόλαος, *ἀρχόκακος, gdje su ἀγο- i ἀρχο- nominalne osnove; cf. ὁ ἀγός (vođa), ὁ ἀρχός (vođa). I tu je narod prvi dio složenice pomalo stao osjećati, kao da je od glagolske, a ne od nominalne osnove; za to mu *Ἀγόλαος nije više bilo = ἀγὸς λαοῦ niti *ἀρχόκακος = ἀρχὸς κακοῦ; prvo se pretvorilo u ńegovoj jezičnoj svijesti u ἄγων λαόν, a drugo u ἄρχων κακοῦ. A kada se to osjećańe sasvim učvrstilo, onda je *Ἀγόλαος, *ἀρχόκακος pretvoreno u Ἀγέλαος, ἀρχέκακος t. j. kao ἄγε λαόν, ἄρχε κακοῦ. Slični su primjeri: ἐχέθυμος, φερέπονος, δακέθυμος, ἑλέπτολις itd. Tako nas eto kod složenica, gdje je prvi dio imperativ (Osthoff, Verbum 137 i daļe).

Sve smo to iz grčkoga jezika za to naveli, da lakše razumijemo slične pojave slovenske komposicije, o kojoj Osthoff govori u rečenom djelu str. 209 i daļe. U slovenskim jezicima kao i u drugima srodnima stoji u prvom dijelu složenih riječi ili osnova ili gotov oblik. Tako je n. pr. u složenici *mironosnica* prvi dio osnova: *miro-*, u složenici *bratučed* prvi je dio oblik *bratu* (dativ singulara); cf. grč. χοροδιδάσκαλος (osnova: χορο-); παλαιγενής (oblik ili riječ πάλαι). Kako je u grčkom jeziku po analogiji prodrlo osnovno -o- i onamo, gdje mu po pravu ne bi bilo mjesta (πατροκτόνος: osnova πατερ, ὀδοντοφυής: osnova ὀδοντ- itd.), tako se dogodilo i u slovenskim jezicima; n. pr. *vodopija* (osnova *voda)*, *kostoboļa* (osnova *kosti)*, staroslov. **домородьнъ** (osnova **домоу**) itd.

Kada riječi s osnovom na *-i* čine prvi dio slovenskih složenica, onda one stoje ili u kojem padežu ili u osnovnom svojem obliku. Tako n. pr. češko ime *Mstidruh* glasilo bi staroslovenski **мьстидроугъ**, a tu je **мьсти** genitiv sing; po tome čitava složenica znači: ultionis socius. U češkom imenu *Hostmil* = staroslov. **гостьмилъ** nalazimo u prvom dijelu ne oblik, nego osnovu[1], a složenica znači:

[1] Osnova glasi istina **гости**, **кости**, ali ona se i u samoj deklinaciji u ńekim oblicima oslabļuje te glasi **гость**, **кость**, n. pr. **гостьмь костьмъ**, **гостьма**, **костьхъ**, **гостьми**. Tako i osnove na **оу** imaju u ńekim padežima slabiji vokal **ъ**: **сынъмь**, **сынъмъ**, **сынъми**, **сынъхъ**. I drugi jezici pokazuju glasovni razmjer koji odgovara slovenskomu **и—ь** (= praslov. ei̯—ĭ), **оу—ъ** (= praslov. eu̯—ŭ); cf. grč. nom. pl. βάσεις ἡδεῖς (osn. βασει-, ἡδεϝ-), a nom. sing. βάσις ἡδύς (osn. βασι ἡδυ); sanskrtski nom. pl. *gatayas, svādavas* (osn. gatai̯, svādau̯), a nom.-sg. *gatis, svādus* (osn. gatĭ svādŭ).

Digitized by Google

hospiti carus. — Po pravilu bi trebalo, da prvi dio složenica izlazi na -и ili -ь samo ondje, gdje taj prvi dio pripada u deklinaciju, u koju idu riječi гость, кость. Ali su i riječi drugih deklinacija poprimale u složenicama na kraju -и ili -ь. Tako n. pr. imamo *Milislav* pored *Miloslav,* ovo je drugo po zakonu, a ono prvo po analogiji, jer je riječi милъ osnova мило. U imenu *Draživoj* nalazimo komparativ *draži;* pita se, u kakomu obliku stoji to *draži?* U imenu *Draživoj* nastalo je *-i-* po analogiji drugih riječi, gdje ono stoji po zakonu: дражикой prema мьстидроүгъ. S druge strane opet za imenima, kao što su češ. *Hostmil,* rus. Ратьмиръ (= staroslov. гостьмилъ, ратьмилъ), povela su se i mnoga druga; n. pr. *Bratmir, Radman* (= staroslov. братьмиръ, радьманъ), dapače i *Bogdan* (= богъданъ!) mjesto: *Bratomir, Radoman, Bogodan* itd.

Kako su se stari Grci dali zavesti krivim osjećańem te su prema φιλόξενος stvorili i μισόξενος, od starijega *ἀρχόκακος mlađe ἀρχέκακος, tako je bilo i kod Slovena. Imajući jezik riječi kao: *gubodušnica, svrboguz,* staroslov. смръдоүстьць poļski *krętogłow,* gdje su prvi dijelovi prave imenice: staroslov. гоүба (exitium), скръбъ (scabies), смръдъ (sordidus), кржтъ (tortus), počeo ih je po malo dovoditi u svezu s dotičnim glagolima: гоүбити (perdere), скръбѣти (prurire), смръдѣти (foetere), кржтити (torquere). Za to su nastale po malo i druge složenice, gdje je prvi dio glagol, n. pr. *vrtoglav, šišobrk,* ruski лизоблюдъ, скалозубъ itd. U imenu *Ļubobrat* (= φιλάδελφος) osjećajući narod prvi dio *ļubo-* u neposrednoj svezi s glagolom *ļubiti* promijenio je *ļubo* u *ļubi* i načinio *Ļubibrat* t. j. od prvobitnoga značeńa: „fratrem carum habens“ nastalo je značeńe: ama fratrem; cf. grčko Ἀγέλαος od *Ἀγόλαος. Imperativno je značeńe našao jezik po malo i u takim složenicama, gdje je prvi dio imenica, ali se prema njoj u jeziku nalazi glagol, kojemu imperativ onako glasi kako glasi dotična imenica u složenici. N. pr. češko *Bořivoj* (= staroslov. борикой za pravo znači: in pugna bellator; staroslov. борь fem. = pugna, бой = bellator), ali se *boři* — počelo narodu činiti imperativom glagola *bořiti* (delere, rumpere) i tako je ime *Bořivoj* dobilo u narodnoj svijesti značeńe: „dele bellatorem“. Tako je i hrv. *Branivoj* najprije imalo značeńe: „in pugna bellator“, a kasnije po krivom shvaćańu: „dele bellatorem“. Poļsko *Mścigniew* je za pravo = „in ultione iram habens“ (мьсть ultio, гнѣвъ ira), a poslije je narod tomu dao značeńe: „ulciscere iram“ (мьстити ulcisci) itd. Imena kao: *Bořivoj, Branivoj, Mścigniew* mogla su dati povod, te su nastala i ovaka: *Berivoj, Nosi-*

Digitized by Google

mir, Ozrislav itd., gdje je očevidno prvi dio složenice imperativ i postaňem i značeńem. I u imenu: *Milivoj* osjeća narod ono *mili* kao imperativ, premda takoga imperativa nigdje nema; pravi bi imperativ bio *miluj*. To nije drugo do naslon na ostalu veliku množinu imperativa, koji se doista svršuju na *-i;* tako je i u *pjevidrug* nastalo *pjevi* mjesto *pjevaj* očevidno prema pravome imperativu *plači* u *plačidrug;* u ruskom jeziku nalazimo: собиридомъ (geizhals), premda je imperativ собирай, u češkom *liziobrázek* (scheinheiliger), premda imperativ glasi: *lízej* ili *liž,* a nikako lizi itd. (Vidi u Miklošića Vgl. Gram. 2. 367.). Sada razumijemo i postaňe apelativa, gdje je prvi dio imperativ: visibaba, varimeso, gaziblato itd. Ali o svem nam tomu ne treba više govoriti, jer nam se vaļa povratiti k složenim imenima, i pošto smo o ńihovu obliku kazali sve što treba, sada nas čeka posao, da progovorimo što i o ńihovu značeńu.

Kaka se značeńa nalaze u apelativnim složenicama, taka se nalaze i u složenim imenima. Najzgodnije mi se čini dijeliti složenice po ńihovu značeńu onako, kako to čini Brugman u svojoj grčkoj gramatici str. 70. On veli: još od indogermanskoga vremena traje razlika između uporedne i između podredne komposicije; u jednoj i drugoj grupi razlikujemo opet složenice nižega i složenice višega reda. Uporedna je komposicija onda, kada se dijelovi složenice mogu tako rastaviti, da se spajaju partikulom *i* (u staroindijanskoj gramatici: dvandva); n. pr. νυχθήμερον = νὺξ καὶ ἡμέρα, staroslov. **братъсестра** = **братъ и сестра**. Podredna je komposicija onda, kada jedan dio potaňe označuje drugi; n. pr. οἰκοφύλαξ = φύλαξ οἴκου; hrv. *bjelograb* = bijeli grab. Složenice višega reda jesu one, kod kojih su oba dijela objekat participiju: „imajući" (u staroindijanskoj gramatici bahuvrīhi); n. pr. grč. ὠκύπτερος = ὠκέα πτερὰ ἔχων; staroslov. **бѣлооκъ** = **бѣло око имѣ**; ostale su složenice nižega reda. I podredne i uporedne složenice mogu biti višega i nižega reda.

U spominjanoj svojoj knizi (str. 128 i daļe) lijepo je razložio Osthoff, da su se složenice višega reda iliti posesivne složenice razvile iz složenica nižega reda. Što se u Homera nalazi ῥοδοδάκτυλος Ἠώς, to je najprije značilo: Eoja, zlatni prst, χρυσόθρονος Ἥρη značilo je najprije: Hera, zlatni prijesto itd. S tim se lijepo može isporediti, što se u našoj narodnoj pjesmi nalazi: slavuj *grlo jasno,* — paun *pero zlatno* mjesto *jasnogrli* slavuj, *zlatoperni* paun. Po svome dakle postaňu nijesu složenice višega reda drugo do slo-

Digitized by Google

ženice nižega reda, ali upotrebljavane na način metafore ili sinekdohe, jer kada se govorilo χρυσόθρονος Ἥρη, to je bila najprije samo metafora ili sinekdoha; složenica χρυσόθρονος imala je supstantivno značeńe, kao da se ńemački veli „der Goldthron, Here“. Supstantivi se često upotrebljavaju kao adjektivi; n. pr. ἀνὴρ στρατηγός; hrv. koń zelenko, živac kamen, ljepota djevojka, sirotińa raja itd. To je za to, jer između supstantiva i adjektiva nema onako velike razlike, kako je između imenica i glagola. O tom Osthoff veli: „dočim je između adjektiva i supstantiva prijeboj ostao uvijek tanak i svagda ga je lako bilo prelomiti, a ono je između imenica i glagola sazdan za sva vremena veoma tvrd bedem“ (Das Verbum in der nominalcomposition, 2). Slično govori i Brugman u svojoj grčkoj gramatici, str. 114. Sada dakle razumijemo, kako se razvilo i moglo razviti posesivno značeńe u složenica.

Što znači koje složeno ime, o tom u mnogo slučajeva mogu različiti ispitivaoci biti različitoga mišljeńa. Da bi se vidjelo, što ja o kojemu mislim, metat ću kod većine imena, koja ću sada nabrajati, latinski prijevod. Za što nijesam sva imena preveo, o tom mi treba ovo reći. Neke riječi, što dolaze u složenim imenima, tako su Slovenima mile, da ih slažu i s onakim riječima, s kojima ne daju pravoga ili baš nikakoga smisla. To osobito vrijedi za riječi *-slava* i *-mir*. Da je tako, to dokazuju onake složenice, gdje je koje kršćansko ime složeno sa slovenskom riječju; n. pr. *Dminoslav* (stari pisci I. str IX), *Đùrisav* (u acta croat. 75 nalazimo adjektiv *Jurislavļ), Đurisava, *Đurman* (u imenu *Đurmanec* — selo u Hrvatskoj), *Hrìstivoje, *Krstivoj* (u prezimenu *Krstivojević), Kŕsman* (mislim, da je prvi dio ime *Krsto), Krsmanović, *Nikosav* (u prezimenu *Nikosavić,* rat 396), **Petisav* (u prezimenu *Petisaļić,* Danič. rječn.), *Vidosav (Vidoslav), Vìdosava.* Kršćansko ime *Vid* nalazimo još i u *Vidman* (danas kao prezime: Zvonimir 152), *Vidmar* (prezime u Hrvatskoj). Ovamo ide i *Sracimir, Sracimirović* (u Daničićevu rječniku), gdje je prvi dio složenice u svezi s imenom *Sracin* ili *Sracinin* (Saracenus). Već smo vidjeli, da su se riječi *Sracin, Saračin* upotrebljavale kao imena. Sa *Sracimir* srodno je bez sumńe *Stracimir* (u Daničićevu rječniku), samo je umetnuto eufonsko *t.* Od *Stracimir* mislim da je postalo *Strùtimîr* (i prezime *Stratimirović)* tako, što je narod hotio to ime sebi nepoznato u svezu dovesti s glagolom *stratiti,* kojega glagola nema doduše u Vukovu rječniku, ali se nalazi u Daničićevu sa značeńem „perdere“. Ni ime **Hlapomir* (u prezimenu *Hlapomirić* — Danič. rječn.) ne ćemo

Digitized by Google

držati složenim imenom od iskona kakova su druga; imenu *Hlap* (koje smo već vidjeli) dodana je u sasma kasno vrijeme na kraju riječca *-mir* iz onih imena, u kojima ta riječca ima smisao.

Nadimku *Šišo (Šišoje, Šiško* itd.) dodano je *-man* i tako je na stalo *Šišman* ili *Šišmanović.*

Današńe prezime *Turoman* nema jamačno odavna svojega *-man;* cf. *Turo, Turko, Turkalj, Tursan* itd., što smo već sve imali.

U Daničićevu rječniku nalazimo ime *Kaliman* i *Kalimanić.* Ja se ne bih složio s Miklošićem, koji pod brojem 160 svoje rasprave „Die Bildung der slavischen Personennamen" misli, da je prvi dio rečenoga imena u svezi s **калъ**, kojoj riječi on tamo daje značeńe „niger", premda je riječ **калъ** u slovenskim jezicima samo supstantiv i znači „lutum". Rekao bih, da će prvi dio imena *Kaliman* biti u svezi s grčkim καλλι- u imenima n. pr. Καλλίνικος, Καλλίστρατος itd. Cf. i kršćansko ime Καλοιωάννης. Tako bi *Kaliman* stajalo n. pr. prema Καλλίνικος, kako stoji *Nikosav* prema Νικόλαος.

I Osthoff je opazio u slovenskoj onomastici pojav, o kojemu smo mi ovdje sada govoriti. On piše: Von vielen slavischen eigennamen lässt sich deshalb kaum eine übersetzung geben, weil gewisse schlussglieder, namentlich *-slav* und das viel- und schwerdeutige *-mir* im princip überall erscheinen, sich an jeden ersten bestandtheil anhängen können, ganz ungeachtet des sinnes der ganzen composition, der dadurch herbeigeführt wird, und durchaus ähnlich, wie in der deutschen onomatologie viele namenwörter als schlussglieder der zusammensetzung überall auftreten können, die *-bald, -hard* u. a. Man kann fast bestimmt voraussetzen: wo ein slavischer Personenname mit *-slav* oder *-mir* auftritt, ohne dass ein augenfällig passender sinn des ganzen herzustellen ist, da sind *-slav* und *-mir* gewissermassen die lückenbüsser und ersatzmänner für solche schlussglieder, die in demselben falle mit dem vordergliede einen guten sinn abgeben würden. Neben čech. *Mstidruh* erscheint so ohne weiteres auch *Mstislav,* poln. *Mścisław,* russ. Мьстиславъ; neben russ. Толигнѣвъ („besänftige den zorn") existiert kroat. *Tolimir,* bei welchen um einen treffenden sinn (etwa: „ruhm der rache habend" oder „räche den ruhm" für Мьстиславъ) sich abzumühen völlig überflüssige mühe ist (Verbum in der nominalcomp. 216).

Digitized by Google

Složena imena po azbučnom redu.

Bajislav (bajo = brat + slava; u Danič. rječu.).

Balislav (Mon. X. 56.: „Petrus de Balisclaua"; i tu će biti prvi dio *balo* ili *bale* ipokoristik prema: brat).

Beridrag (Monum. VII. „collige caros").

Bèrisav ili *Berislav, Berisavljević* („collige gloriam").

Berivoj, Berivojević („collige exercitum" t. j. za pravo „collige milites ili bellatores").

Bjelimir (kako ja tumačim riječ *-mir* u složenim imenima, reći ću kod imena *Mirisav;* za sada je dosta znati, da je ja prevodim sad riječju „pax", sad riječju „modus"; бѣлъ mislim, da znači najprije „lucidus", onda istom „albus" kao i grč. λευκός; ja to za to mislim, jer držim, da je бѣлъ za pravo particip praet act. II od nestaloga glagola *бѣти, koji se nalazi u sanskrtu: bhāti, kor. bhā „lucere"; po tom bi бѣлъ imalo prvo značeńe „qui illuxit". Složenica *Bjelimir* meni znači „lucidam pacem habens" ili „felicem pacem habens".

Bjelosav ili *Bjeloslav,* fem. *Bjeloslava* (prvo u Novak.-pom., drugo u deč. hris. 28, treće u: stari pisci I. str. VIII; „lucidam [ili felicem] gloriam habens").

**Bjelovuk* u prezimenu *Bjelovuković* (kalend. 71) ili *Bjelovučić* (ibid. 47; načińeno prema *Dobrovuk, Milovuk* bez pravoga značeńa).

**Blagohran* u *Blagohranac* (Novak.-pom. „bonam custodiam habens" t. j. „bene custoditus").

Blagomir („bonam pacem habens").

Blažimir („optimam pacem habens")[1].

Bogdaboj (Novak.-pom., to mi je ime sasvim tamno).

Bògdân, Bogdanić, Bogdanović, Bògdana („a deo datus", „a deo data").

Bogobojša (Mon. VII. „deum timens"; ipokoristično *-ša,* staroslov. ьша dodano je imenu **Bogoboj).*

Bogòljub ili *Bògoljûb* („deo carus").

Bogomil, Bogomila (prvo u Novak.-pom., drugo u Monum. VII. „deo carus").

Bogomir (kalend. 100; akademički rječnik nema toga imena; „in deo pacem habens"?)

[1] Za što u složenim imenima prevodim komparativ superlativom, to će se reći iza ovoga prijegleda složenih imena.

Digitized by Google

Bògosav, Bogoslav, Bogosaḷić, Bogoslaḷić, Bogosavḷević („dei gloriam habens“ ?).

Boguživ (deč.-hris. 19 „deo vivus“).

Boḷebrat (akad.-rječn. „optimus frater“).

Boḷedrag (akad.-rječn. „optimus carusque“).

Boḷedrug (akad.-rječn. „optimus socius“).

Boḷegrad (deč.-hris. 35; akademički rječnik nema toga imena; „optima moenia habens“ t. j. „optimum in modum munitus“).

Boḷemir („optimam pacem habens“).

Boḷeńega (fem., „Bolinega“ Monum. VII., „optimam curam habens“, gdje se „cura“ ima razumjeti u pasivnom značeńu, dakle „quae optimā curā fruitur“).

Boḷerad (u akad.-rječn. „optimus laetusque).

Boḷeslav, Boḷeslavić („optimam gloriam habens“).

Borisav, Borislav, Borisavḷević („pugnae gloriam habens“ ili „in pugna gloriam habens“).

Borivoj (rat 325; kalend. 124, gdje stoji „*Borivoje*“ prema ipokoristicima: *Radoje, Miloje, Ḷuboje* itd.; — „in pugna bellator“ ili „ad pugnam bellatores habens“).

Boždar (Novak.-pom., vidi *Božidar).*

Božetjeh („Bosethech“, Monum VII.; „divinum solamen habens“).

Bòžidâr („divinum donum“ ili „divinum donum habens“).

Brajimil (prvi dio *brajo* ipokoristik je riječi *brat).*

Brajislav (vidi preďašńe ime).

Branimir (Monum. VII., „in pugna modum habens“ t. j. po smislu: „qui in pugna sese moderatur“.

Branisav ili *Branislav* („in pugna gloriam habens“ ili „pugnae gloriam habens“).

Branivoj, Branivojević („in pugna bellator“ ili „ad pugnam bellatores habens“).

Bratimir (= Bratomir, koje pogledaj).

Brativoj, Brativojević (akad.-rječn., „fratris bellator“ ili još boḷe: „pro fratre bellator“).

Bratman (danas kao prezime: izvještaj 81; svoje mnijeńe o riječi *-man* u složenim imenima reći ću kod imena *Manislav;* ja je prevodim latinski „incitamentum“; po tomu će *Bratman* biti: „fratris incitamentum“ ili „fratris incitator“ uzevši u konkretnom značeńu riječ, koja je sama po sebi apstraktna).

Bratmir (vidi *Bratomir).*

**Bratodraž, Bratodražić* (deč.-hris. 16; — „fratri carissimus“).

Digitized by Google

Bratoljub („fratri carus“).

Bratomil, Bratomilić („fratri carus“).

Bratomir (složenica ne daje pravoga značeńa).

Bratoněg („fratris curam habens“).

Bratorad („ob fratrem laetus“).

Bratoslav, Bratoslaljić („fratris gloriam habens“ ili „fratris gloria“?).

Bratoteg (Danič.-rječn., riječ тагъ znači „labor“; ali što znači složenica *Bratoteg,* ne znam).

**Budimil, Budimilović* (akad.-rječn., u složenici je prvi dio supstantiv *кoудь „expergefactio“; cf. *Dobrobud, Dragobud;* značeńe „in expergefactione gratus“ ńekako je rogobatno; za to mislim, da je *Budimil* mlado i skovano prema *Budimir).*

Bùdimîr, Budimira („in expergefactione pacem habens“; to se ime moglo davati sa žeļom, da se dotično čeļade uvijek probudi na mir, a ne na boj; osim toga se može lako misliti, da rečeno *кoудь znači „excitatio“, a onda bi *Budimil* bilo: „in excitatione gratus“ t. j. „qui gratum in modum excitat“).

Bùdisav, Budislav, Budisaljić, Budislaljić, Budislavić, Budisavljević (ne mogu razabrati pravoga značeńa).

Budivoj („excita bellatores“).

Budman, Budmanić (stari pisci I. str. VIII. ne mogu razabrati značeńa).

Budmil (vidi *Budimil).*

Bujsil („tumidas vires habens“).

Bunislav (nema pravoga značeńa).

Cjeligoj (piše se *Celigoj* danas kao prezime, imenik 72; u ovoj će složenici цѣлъ značiti: „sanus“, cf. цѣлити „sanare“; a гой će značiti „valetudo“, cf. češko *hojiti,* poļski *goić* „sanare“; po tom mislim, da je *Cjeligoj* „sanam valetudinem habens“).

Crnobrat (danas kao prezime: imenik 20; biće složenica novijega vremena sa značeńem: „infelicem fratrem habens“; vidi tumačeńe kod *Crnomir).*

Crnogaj (akad.-rječn., najprije će biti ime mjestu, a po tom prezime čeļadetu).

Crnomir (akad. rječn.; kako smo za riječ бѣлъ rekli, da joj je prvo značeńe „lucidus“, za tim metaforski „felix“, tako će чрънъ u metaforskom značeńu značiti „infelix“. *Crnomir* mislim, da znači: „infelicem pacem habens“; to bi ime moglo biti profilaktično. Već smo govorili o profilaktičnim imenima).

Digitized by Google

Crnomuž (akad. rječ.; i to će biti profilaktično ime; samo će trebati misliti, da je to ime isprva moglo biti samo feminin: *Crnomuža,* što se davalo ženskoj djeci: „infelicem maritum habens"; kako ima dosta imena, gdje prema masc. stoji fem., tako je učińeno i ovdje bez obzira, što *Crnomuž* ne daje smisla kako n. pr. daje *Bogdana* prema *Bogdan).*

Cvjetimir (цвѣтъ se može misliti, da je u ovom imenu adjektiv prema supstantivu цвѣтъ, kao što je adjekt. златъ prema supst. злато; za to prevodim *Cvjetimir* „florentem pacem habens").

Čedomiļ (u današńe vrijeme; što je na kraju *ļ,* to je vaļada samo naslon prema imenima: *Miļ, Miļana, Miļen,* a pravo bi bilo *Čedomil;* to ime tumačim ovako: prema *Bratomil, Dragomil, Radomil* načinio je narod dvandvasloženicu nižega reda *Čedomil* mjesto **Čedomilo* „infans carus").

Čedomir (u današńe vrijeme, bez pravoga značeńa).

Česlav („Τζεσθλαβος" Monum. VII. 376, „honoris gloriam habens"; danas bi bilo *Časlav,* staroslov. ѹчьславъ iz ѹчьстьславъ)

Čudomil (biće mjesto **Čudnomil* i značiti: „mirus carusque").

Čudomir u mjesnom imenu *Čudomerići* (akad. rječn.; — biće mjesto **Čudnomir,* cf. *svilorun, srebrokos* mjesto: *svilenorun, srebrnokos,* i značiće: „miram pacem habens").

Dabisav (akad. rječn.; ime nema nikakoga značeńa; načińeno je prema *Dabiživ,* koje pogledaj).

Dabislavko (Monum. VII., — pređašńemu imenu dodan je ipokoristični nastavak *-ko,* staroslov. ько; vidi *Bogobojša).*

Dàbiživ (nije komposicija kakove su druge, nego je jukstaposicija: „utinam sis vivus").

Dabiživa (Novak.-pom., „utinam sis viva").

Dabživ (Novak.-pom.; načińeno od *Dabiživ* prema *Bogdan, Radmil* itd.)

Daroslav, Daroslaļić (nema pravoga značeńa).

Desibrat („acquire" ili „inveni fratrem", možda se davalo prvomu sinu u želi, da iza ńega dođe još koje dijete).

Dèsimîr, Desinirović („acquire" ili „inveni pacem", ako *-mir* nije dodano po analogiji drugih imena).

Desislav, Desisaļić („acquire gloriam").

Desivoj, Desivojević („acquire exercitum"; vidi ime *Berivoj).*

**Dikosav, Dìkosava, Dikosavļević* („honoris gloriam habens").

Djedomir (Monum. VII.), *Djedomirić* (Danič.-rječn., — „avi pax", t. j. da djeda izmijeni u boju i mir mu donese).

Digitized by Google

Djedoslav („avi gloriam habens“, ili „avo gloria“).

Dobļislav („Doblisclaug“, Monum. VII. 383; mislim, da u prvom dijelu složenice vaļa tražiti adjektiv **добль** fortis, dakle: „fortem gloriam habens“, što je po smislu isto kao i „fortitudinis gloriam habens“).

Dobrislav (deč.-hris. 42, „bonam gloriam habens“).

Dobrivoj (Novak.-pom.), *Dobrivojević* (stari pisci I, str. IX; „bonum exercitum habens“, za pravo „bonos bellatores habens“).

Dobroboj („bonam pugnam habens“; ne mora biti pogrješka mjesto *Dobrovoj,* kako misli Daničić u svome rječniku; cf. *Radoboj).*

Dobrobud, Dobrobudić (deč.-hris. 8; iz ovoga imena možemo suponirati supstantiv **боудь* sa značeńem „expergefactio“, dakle *Dobrobud* će biti „bonam expergefactionem habens“, možda je u tom dosta neobičnom prijevodu izražena žeļa, da bi se ono čeļade uvijek u jutro probudilo na dobro ili na sreću).

Dobrodjej („Dobrodei“, Monum. VII. 383, „bonam actionem habens“).

Dobrodrug („bonum socium habens“).

Dobrogost („bonum hospitem habens“).

Dobrohval („bonam laudem habens“).

Dobroman („bonum incitamentum habens“).

Dobromir, Dobromirić, Dobromirović („bonam pacem habens“).

Dobromisal, Dobromislić, Dobromislović („bonas cogitationes habens“).

Dòbrosav, Dobrosava, Dobroslav, Dobrosaļić, Dobrosavļević, Dobroslaļić, Dobroslavić („bonam gloriam habens“).

Dobrosrd („bonum animum habens“, „bonam mentem habens“; najprije „bonum cor habens“).

Dobrostrez (Monum VII. 96.; ja bih očekivao **Dobrostreg,* staroslov. **добростръгъ** ili **Dobrostrež* **добростръжь**; što je na kraju *z,* to će biti možda prema imenu *Strezimir,* gdje je ono po zakonu. *Dobrostrez* će biti „bonam custodiam habens“ ili „bene custoditus“).

Dobrovit (kod imena *Vitodrag* pokazaću, za što riječ *-vit* u složenim imenima prevodim latinskim „sermo“; *Dobrovit* je meni = „bonum sermonem habens“ grč. Εὐαγόρας).

Dobrovoj, Dobrovoje, Dobrovojević (vidi *Dobrivoj).*

Dòbrovûk (biće profilaktično ime i značiće: „bonum lupum habens“ t. j. „cui lupus bonus est“; to se ime davalo, da ne bi vuk naudio dotičnomu čeļadetu).

Domagoj („domi valetudinem habens“).

Digitized by Google

Domamir („domi pacem habens“).

Domaslav („domi gloriam habens“).

Domogoj („domi valetudinem habens“).

Domoňeg („Damanego“ Monum. VII. 129; „domi curam habens“).

Domorad („Damarado“, Monum. VII. 132; — „domi laetus“).

Dragbrat („carum fratrem habens“, t. j. „cui frater carus est“).

Dragibrat, Dragibratić (ne će biti jukstaposicija, nego će biti mjesto *Dragobrat* po analogiji onih imena, gdje se prvi dio po zakonu svršuje na *-i;* značeńe kao i kod *Dragbrat).*

**Dragigost, Dragigostić* (deč.-hris. 116; stoji mjesto **Dragogost,* kojemu je značeńe: „carum hospitem habens“ t. j. „cui hospes carus est“).

Dragislav (deč.-hris. 30; stoji mjesto *Dragoslav* „caram gloriam habens“; t. j. „cui gloria cara est“).

Dragmil (nije upravo nužno misliti, da je jukstaposicija; „carus gratusque“).

Drägobrat, Dragobratić (vidi poradi značeńa *Dragbrat).*

Dragobud („Dragabuth“, Monum. VII. 110; „caram espergefactionem habens“; vidi *Dobrobud).*

Dragodjed („Dragadet“, Monum. VII. 134; „carum avum habens“ t. j. „cui avus carus est“).

Drägoļub („carus gratusque“).

Dragoman, Dragomanić, Dragomanović („gratum incitamentum habens“ t. j „qui gratum in modum incitat“).

Dragomil („carus gratusque“).

Drägomîr, Dragòmira, Dragomirić („gratam pacem habens“).

Dragomuž („Dragamosus“, Monum. VII. 322; to je ime najprije moglo biti samo fem. *Dragomuža* „carum maritum habens“ t. j. „cui maritus carus est“. Vidi *Crnomuž).*

Dragoňeg (Monum. VII. „gratam curam habens“).

Dragorad (deč.-hris. 23; „gratus laetusque“).

Drägosav, Dragoslav, Dragosavļević, Dragosaļić, Dragoslaļić, Dragoslavić („gratam gloriam habens“).

Dragovit (Monum. VII. „gratum sermonem habens“, vidi *Vitodrag).*

Draženslav („gratissimam gloriam habens“).

Draženvit (Monum. VII. „gratissimum sermonem habens“).

**Draživoj, Draživojević* („gratissimos pugnatores habens“ t. j. „cui pugnatores gratissimi sunt“).

Dražmir (deč.-hris. 12, „gratissimam pacem habens“).

Digitized by Google

Držimir („tene pacem“ ili „habe pacem“).

Držislav („tene gloriam“ ili „habe gloriam).

Dušman (u Daničićevu rječniku i u star. pisc. I. str. IX).

Dušmanić (acta croat., Vuk sovjet 173; — „incitamentum animi habens“ ili „cui animus incitatur“ n. pr. ad bonum, ad fortitudinem).

Godebrat (deč.-hris. 25; staroslov. bi bilo **годѣбратъ**, a **годѣ бытн** znači „placere“, t. j. „esse in gratia“, tu je **годѣ** lokal riječi **годъ**; za to mislim, da će **годѣбратъ** značiti „fratrem in gratia habens“, „cui frater placet“).

Godeslav (deč.-hris 25; „gloriam in gratia habens“ t. j. „cui gloria placet“).

Godimir (Novak.-pom.; riječ **годъ** znači „hora“, „tempus“; ali se nalazi i adjektiv **годь**, koji će biti indeklinabilan kao i **двогоуєь**, **нспълнь**, **свободь** itd.; Miklošić ima u svome staroslov. rječniku **годь бысть** — placuit. Za to mislim, da *Godimir* znači „gratam pacem habens“).

Gȍdomîr („gratam pacem habens“).

Gojsav, Gojslav, Gojsava, Gojsaḷić, Gojslavić, Gojslavḷić (sve u Daničićevu rječniku; *Gojslav* će značiti: „valetudinis gloriam habens“ ili „validam gloriam habens“).

Gojmir („in valetudine pacem habens“ ili „valetudinem pacemque habens“. Ime namastiru *Gòmîrje* stoji bez sumńe u svezi s ļudskim imenom *Gojmir;* cf. *Momir* mjesto *Mojmir.* U acta croat. 91. nalazimo: „plebanuš gojmerski“, a na str. 126: *Gomerje.* Ovamo ide i *Gojmerčić* prez. u acta croat., koje se danas piše i govori *Gomerčić* imenik 51. 78).

**Gojsil, Gojsilović* (izvještaj 54, imenik 32; „valetudinis vires habens“ ili „validas vires habens“).

Gonimir (Monum. VII. 383; možda znači: „in persequendo modum habens“ t. j. „qui moderatur sese in persequendis hostibus“).

Gostidrag (Monum VII; „hospiti carus“).

Gostimir (bez pravoga značeńa).

Gradislav, Gradisaḷić, Gradislaḷić („moenium gloriam habens“ ili „munitionis gloriam habens“).

Grdman (profilaktično ime: „tetrum incitamentum habens“ mjesto „pulchrum incitamentum habens“; to se ime moglo dati onome, za koga se želelo, da lijepo umije podjarivati ļude ili da ga lijepo drugi podjaruju).

Digitized by Google

Grdomil (profilaktično ime: „teter gratusque“ mjesto „pulcher gratusque“).

**Hodimir, Hodimirić* (značeńe će možda biti: „in peregrinatione pacem habens“).

Hodislav (deč.-hris. 43; „gradiendi gloriam habens“ ?)

Hodivoj, Hodivojević („in gradiendo bellator“, možda kao protivnost onome, koji se s końa bije).

**Hranidrug, Hranidružić* („salva socium“).

Hranimir, Hranimirić („salva pacem“ t. j. sebi ili drugima).

Hranisav, Hranislav, Hranisaḷić, Hranisavḷević („salvandi gloriam habens“, bez *h* glasi to ime danas *Ràniśav,* otkle je i prezime *Ranisavḷević).*

Hvalimir („Φαλιμέρης“ Monum. VII. „laudem pacemque habens“).

Hvalislav (stari pisci I, str. VII), *Hvalislavić* (deč.-hris. 7, — nema pravoga značeńa).

Inosav, Inoslav („in aliis gloriam habens“ ili „apud alios gloriam habens“).

Jaroslav (nema pravoga značeńa; cf. rusko ime Ярополкъ „vehementem exercitum habens“; češko *Jarohněv,* poḷsko *Jarogniew* „vehementem iram habens“).

Jèzdimîr, Jezdimirović („in equitando pacem habens“).

Kàzimîr, Kàzimira (u staroslov. jeziku riječ **казити** znači perdere, evertere, **казнь** poena itd., prema tomu možemo suponirati supstantiv °**казь** perditio, te bi *Kazimir,* poḷski *Kazimierz* značilo: „in perditione modum habens“ t. j. „qui sese in perdendis hostibus moderatur“).

Klonimir (Κλονίμηρος, Monum. VII. 376; ne mogu razabrati, što znači).

Kotroman, Kotromanović (staroslovenski i ruski jezik imaju riječ **котора** которá sa značeńem „pugna“; ista se riječ nalazi u staroslov. jeziku pisana i **котєра**; s ńom mislim da je u svezi prvi dio imena *Kotroman* mjesto *Kotoroman ili *Koteroman, premda mi nije sasvim jasan uzrok ispatku glasa *o* ili *e;* cf. ipak malorusko котрий = rus. который, staroslov. **который**. Ako je ovo moje nagađańe istinito, onda *Kotroman* znači: „in pugna“ ili „ad pugnam incitamentum habens“).

Krajimir, Krajimirić (kako riječ *kraj* znači „finis, regio“, mislim da se *Krajimir* može prevesti: „in regione“ ili „in patria pacem habens“).

Digitized by Google

Kràjisav, Krajislav, Kràjisava, Krajislaļić („in patria gloriam habens“).

Krasimir, Krasimirić („pulchram pacem habens“).

Kresimir (Monum. VII; staroslov. **крѣснти** znači „excitare“, s tim je srodno hrv. *Krèsati* „scintillas excitare“; za to će riječi **крѣсъ** biti prvo značene: „exc tatio“; prema tomu će *Kresimir* imati isto značeńe, što ga ima *Budimir,* koje ime molim, da se pogleda s onim, što je kod ńega rečeno; cf. češko ime *Křesomysl* „excitatas cogitationes habens“).

Ļeposava (žensko ime danas: Avramović 200. 239; „pulchram gloriam habens“).

Ļubdrag (Novak.-pom. „carus gratusque“).

Ļubibrat, Ļubibratić („carum fratrem habens“ t. j. „cui frater carus est“).

Ļubidrag (Monum. VII; „carus gratusque“).

Ļubigoj (stari pisci I, str. VII. „gratam valetudinem habens“).

Ļubimir, Ļubimirić (prvo u deč.-hris. 4. 30; drugo ibid. 46., „gratam pacem habens“).

Ļubisav (Novak.-pom.), *Ļubisava* (ibid.), *Ļubislava* (stari pisci I, str. VIII.), *Ļubisavļević* („gratam gloriam habens“).

Ļubivoj, Ļùbivoje („carum exercitum habens“ t. j. „cui exercitus carus est“. Za što je danas *Ļubivoje,* to je rečeno kod *Borivoj.*

Ļùbobrat, Ļubobratović (Zvonimir 155 „cui frater carus est“).

Ļùbomîr („gratam pacem habens“).

Ļùbosav, Ļùbosava, Ļuboslaļić („gratam gloriam habens“).

Ļubslav, Ļubslaļić („**любьславикь**“ deč.-hris. 41. 46; znači isto što i predašńe ime).

Ļudemisal („liudemuhslum“ accus. Monum. VII. 328 „ad“ ili „pro populo cogitationes“ ili „consilia habens“, Ἀνδρομήδης, Λαομήδης).

Ļudevit (Monum. VII. „inter“ ili „ad homines sermonem habens“ Ἀνδραγόρας, Δημαγόρας).

Ļutomir (Monum. VII; nema pravoga značeńa).

Ļutostrah (Monum. VII. „saevum terrorem habens“ scil. in alios, in hostes).

Manislav (Danič. rječn.; glagol **манити** znači istina u staroslov. jeziku „decipere“, ali u ruskom jeziku манить znači „illicere“, a supstantiv мана́ ili ма́на znači „esca“ t. j „illecebra“, tako isto u maloruskom jeziku виманити ili поманити znači „illicere“. Očevidno je značeńe „illicere“ starije od značeńa „decipere“, ali kako

Digitized by Google

lat. „illicere“ znači kašto isto što i „adhortari“, tako mislim, da je ńekoć imalo i slov. манити isto značeńe „adhortari, incitare“, a supstantiv *мана mogao je onda značiti „incitamentum“. Za to ime *Manislav* meni znači „ab incitando gloriam habens“, grč. Πεισικλῆς).

Marisav (rat 208), *Marislava* (Novak.-pom.), *Marisavļević* (rat 396; — najprije bi čovjek rekao, da prvi dio toga imena dolazi od kršćanskoga *Marija* ili *Marin,* ali ćemo vidjeti istu riječ i kao drugi dio složenih imena, koja je u *Marislav* prvi dio. Ja bih je dovodio u svezu s hrv. *máriti* „curare“, *mâr* „cura, sollicitudo“, *màrļiv* „diligens“. Miklošić u svome etimolog. rječniku 183. piše, da je iz starogorńońemačkoga jezika, gdje se nalazi riječ *unmāri* „gering geachtet, gleichgiltig“. Meni se ne da pristati uz to mišļeńe, jer se rijèčî od osnove *mar-* nalazi još u bugarskom i u slovenskom jeziku, kako se vidi iz samoga toga rječnika, a možda bi se kako dala sjediniti rečena osnova s osnovom *mar* drugih slovenskih jezika: staroslov. мара mentis emotio“, ruski мара „visio“, poļski *mara* „schreckbild“, *marzyć* „schwärmen, träumen“, maloruski марливий „schwärmerisch“. Da nijesu sva ta značeńa izišla iz prvoga: misliti, izmišļati, biti zamišļenu, klapiti, tlapiti, trabuniti? *Marislav* je meni „cogitandi“ ili „in cogitando gloriam habens“, grč. Μνησικλῆς; *-mar* kao drugi dio nalazimo još u složenicama: *Stojemar, Vukmar, Vidmar;* ovo je drugo danas prezime u Hrvatskoj, kojemu je prvi dio kršćansko ime *Vid).*

Milbrat (u Daničićevu rječn. „carum fratrem habens“, t. j. „cui frater carus est“)

Mildrug (deč.-hris. 23; „carum socium habens“ t. j. „cui socius carus est“).

Milgost (deč.-hris. 31; „carum hospitem habens“; t. j. „cui hospes carus est“).

**Milidrag, Milidragović* (Avramović 186; „carus gratusque“).

Miligost (stari pisci I., str. VIII i u Monum. XIII često; znači isto što i *Milgost.*

Mìlisav, Mìlisava, Milisavļević („gratam gloriam habens“).

*Milivoj, Mìlivoje, Milivojić, Milivojević, *Milivojac, Milivojčević* („caros bellatores habens“ t. j. „cui bellatores cari sunt“).

Milman (deč.-hris. 6. 14 „gratum incitamentum habens“, a po smislu može to biti ili „gratum in modum [alios] incitans“ ili „gratum in modum [ab aliis] incitatus“).

Milobrat, Milobratić (znači isto što i *Milbrat).*

Digitized by Google

**Milodan, Milodanović* (kalend., biće jukstaposicija: „gratum in modum datus“).

Milodrag (Monum. VII., „carus gratusque“).

Mìlorad, Miloradović („gratus laetusque“).

Mìlosav [Milòsav], Miloslav, Milosava (Novak.-pom.), *Milosaljić, Miloslavić, Milosavljević* (znači isto što i *Milisav).*

Milotjeh („milotech“, Monum VII. 95. „gratum solamen habens“, a to se može razumjeti ili „erga alios“ ili „ab aliis“).

Milovuk (danas kao prezime: kalend., „gratum lupum habens“ ili „cui lupus gratus est.“ Vidi *Dobrovuk).*

Mìobrat (vidi *Milbrat,* od kojega je i postalo).

Mìodrâg, Miodragović („carus gratusque“; postalo je od **Mildrag* s promjenom *l* u *o).*

Mirisav (muško ime: rat 170), *Mirisava* (Novak.-pom.), *Mirisavljević* (o osnovi *mir* u složenim imenima govori Miklošić u raspravi „die Bildung der slavischen Personennamen“ br. 77. Njemu se čini najvjerojatnije držati slov. -**миръ**, mjesto kojega se nalazi i -**мѣръ**, identičnim po etimologiji i po značeńu s gotskim *-mêr,* koje stoji u svezi s glagolom *mêrjan* „nuntiare“. Za to uzima Miklošić rečenomu -**миръ** ili -**мѣръ** značeńe κλέος, dakle isto, što ga ima i **слава** u imenima na -**славъ**. Ja bih pristao uz Miklošićevo tumačeńe, kojega se on drži i u svome etimologičkom rječniku, str. 195, da se igdje u slovenskim jezicima nalazi -**мѣръ** sa značeńem, što mu ga daje Miklošić, za tim da nam ńegovo tumačeńe pomaže razumjeti okolnost, što se ne nalazi samo -**мѣръ**, nego i -**миръ**. Biće dakle i meni prosto ogledati se za vjerojatnijim tumačeńem. Evo što se meni čini prikladnije. Ja držim, da -**мѣръ** i -**миръ** u složenim imenima nije jedna riječ, nego su dvije. Ova je druga riječ **миръ** = pax, a ona će prva biti u svezi s riječju **мѣра** = mensura. Iz značeńa „mensura“ lako je moglo izići značeńe „modus“. To vidimo u staroslov. riječi **съмѣрити**, kojoj je u Miklošićevu staroslov. rječniku zabilježeno značeńe ταπεινοῦν humiliare, a nema sumńe, da je **съмѣрити** u svezi s **мѣра**; za to mislim, da je **съмѣрити** najprije značilo: moderari aliquem. Riječ **съмѣрьнъ** znači humilis, a to će biti izišlo iz značeńa: modestus. Dobro će biti uzeti na um razmjerje latinskih riječi: modus, modestus, moderari jedne prema drugoj, jer u takom razmjerju stoje i slovenske riječi: **мѣра**, **съмѣрьнъ**, **съмѣрити**. Za to ja mislim, da su u ruskom jez. Владимѣръ i Владиміръ prvobitno dva različita imena; prvo bi moglo biti: „in dominando modum habens“

Digitized by Google

t. j. „qui sese in dominando moderatur“, — a drugo bi moglo biti: „in dominando pacem habens“; t. j. „qui in pace dominatur“. Lako će svatko dopustiti, da su Sloveni mogli pomiješati imena na -**мѣръ** s imenima na -**миръ**. Budući da je ńima -**миръ** bilo razumļivije u kasnije vrijeme od -**мѣръ**, za to se moglo lako dogoditi, da je ovo drugo po malo bivalo sve rjeđe, a u Hrvata ga i Srba danas nikako i nema Iz toga se vidi, da je teško osjeći, kada naše -**миръ** ima značeńe „pax“, kada li „modus“, jer se jedno i drugo pomelo. Za to ne ostaje drugo nego izabrati svaki put ono značeńe, koje boļe odgovara Meni *Mirisav* znači: „pacis gloriam habens“ ili „in pace gloriam habens“. Cf. grč. Εἰρηνοκλῆς.

Mìrodâr („pacis donum habens“).

Mirogoj (Monum. VII. „in pace valetudinem habens“ ili „pacem valetudinemque habens“).

Miromisal („Miramuscle“, acta croat. 383. „pacis“ ili „pacificas cogitationes habens“).

Miròsav, Miroslav, Mìrosava, Mirosavļević, Miroslaļić („in pace gloriam habens“ ili „pacem gloriamque habens“.

Mislav („Muisclavo“ Monum. VII., staroslov. bi bilo **мꙑславъ** mjesto ***мꙑсльславъ** „cogitandi gloriam habens“).

Mòmîr, Momirović **момѣрь** (Novak.-pom., jamačno mjesto *Mojmir*, koje se i nalazi u Monum. VII. 60.: „Moimir“, ako i ne znam reći razloga ispatku glasa *j*, koji je ispao i u mjesnom imenu *Gomirje*, vidi kod *Gojmir*. Ime *Momir* moglo bi značiti „mea pax“, a mogli su ga od velike dragosti davati roditeļi djeci).

**Mojslav, Moslavina* (ovo je drugo ime okolici u Hrvatskoj i stoji mjesto **Mojslavina*. Ime se *Mojslav* nalazi u Rusa (Мойславъ) i u Čeha, kako se vidi iz Miklošićeve rasprave o slovenskim imenima br. 225. Ime će značiti „mea gloria“ ili „meum decus“; vidi pređašńe ime).

Mutimir (to se ime različito piše u latinskim spomenicima: „Montemer“, „Montemerus“, „Muncimir“, „Muntimer“, „Muntimerus“, „Muntimir“. U staroslov. jeziku riječ **мѫтъ** znači ταραχή turba, a ja mislim, da ime *Mutimir* mogu prevesti: „in perturbationibus“ ili „in bello modum habens“ ili „qui in bello sese moderatur“).

Mužbrat (deč.-hris 24; ne mogu razabrati značeńa).

Ninoslav, Ninoslaļić (nije mi moguće reći, što znači prvi dio ovoga imena; Miklošićevo mi se nagađańe ne sviđa, po kojemu bi *Ninoslav* bilo identično s *Inoslav;* vidi rečenu ńegovu raspravu, br. 253. Cf. poļsko ime *Ninogniew*, češko *Ninomysl).*

Digitized by Google

Nosimir (Monum. VII; ne mogu razabrati značeńa; cf. češko ime *Nosislav,* koje Osthoff prevodi: „trag ruhm davon", Verbum in der nominalcomp. str. 225).

Nudmir (Novak.-pom.; prema staroslov. glagolu **нѫдити** „vim inferre, cogere" može se suponirati supstantiv ***нѫдь**; za to ime *Nudmir* = **нѫдьмиръ** tumačim: „in subigendo scil. inimicos modum habens" t. j. „qui sese moderatur").

Ńegomir, Ńegomirić („curam modumque habens").

Ńegoslav (čini se, da nema pravoga značeńa).

Olodrag (Monum. VII; ime sasvim meni nepoznata značeńa).

Olomer (Monum. VII. vidi preďašńe ime).

Ozrislav (deč.-hris. 4.), *Ozrisaḷić* (Danič.-rječn.; „respice gloriam" veli Osthoff, str. 225).

Pačemil (u Danič.-rječn. „plurime gratus"; — vidi ime, koje dolazi).

Pačemira („Pacemira" Monum. VII.; u staroslov. jeziku nalazimo komparativni adverb **паче** „potius, magis, amplius", a ništa nam ne smeta suponirati komparativni adjektiv **пачии** sa značeńem „potior, maior, amplior". Tako bi ime *Pačemira* značilo „summam pacem habens").

Predimir (staroslov. riječ **прѣдь** znači „priora", „τὰ πρῶτα"; a u ovoj i drugim složenicama, što dolaze, biće **прѣди** lokal sing.; dakle **прѣдимиръ** će značiti: „in primis" ili „inter prima pacem habens").

Predisav, Predislav („in primis" ili „inter prima gloriam habens").

Predivoj („in primis" ili „inter primos bellator").

Prejslav, Prejslaḷić (oboje u Daničićevu rječn.; u prvom dijelu *prej* nalazimo ime *Preja* **прѣя**, koje je ipokoristik od *Predimir).*

Pribidrug (Monum. VII.; staroslov. bi bilo **прибꙑдрѫгъ**; cf. poḷski *Przybywoj, Przybysław* u pomenutoj Miklošićevoj raspravi br. 297. Glagol **прибꙑти** znači: „accedere, adnasci, nasci", a **прибꙑ**- u složenim imenima ne može drugo biti do 2. ili 3. lice sing. aorista; prema tomu će **прибꙑдрѫгъ** biti jukstapozicija i značiće: „accessit" ili „natus est socius". Teže je suponirati 2. lice sing. aorista. Cf. kršćanska latinska imena *Deusdedit, Habetdeum* [Osthoff, o. c 237]. Mogu se napomenuti i ova imena travama u hrvatskom jeziku: *krstikûmedéte* trifolium reptans, ili *pùstibàbakòńukr̂v* polygonum aviculare).

Pribigoj (Momum. VII. „accessit valetudo").

Digitized by Google

Pribihval (u Danič.-rječn.; za pravo bismo očekivali: **Pribihvala*, ali jezik je to promijenio u *Pribihval* za mušku čeljad, jer se neprilično činilo muškarca zvati *Pribihvala* — „accessit laus“ ili „accessit gloria“).

Pribimir (Monum. VII., „accessit pax“?).

Pribińeg („Pribinego“ Monum. VII. 173; „accessit cura“; riječ se „cura“ ima uzeti u značeńu, što ga ima u Virgilijevoj Eneidi III. 476. Anchises, *cura* deum; za što nije **Pribińega*, vidi kod *Pribihval*.

Pribisav, Pribislav, Pribisaljić, Pribislavić, Pribislaljić („accessit gloria“; za što nije *Pribislava*, vidi kod predašńe riječi).

Pribitjeh („Prybitecho“ Monum. VII; — „accessit solamen“).

Prvońeg „Piruanego“ Monum. VII. 52. 54. „prima cura“; to se ime davalo od milosti prvorođencu).

Prvosav, Prvoslav, Prvoslavić, Prvoslaljić („primam gloriam habens“).

Putislav (deč.-hris. 31., „peregrinationis gloriam habens“).

Radaman (Novak.-pom., *rada-* mjesto *rado-* po analogiji *Domaslav;* — „laetum incitamentum habens“).

**Radibrat, Radibratić* (kalend.; „laetum fratrem habens“).

Radidrag (Monum. X. 130; „laetus carusque“).

Radigost (stari pisci I; str. VIII. „laetum hospitem habens“ a to je po smislu = „hospitem exhilarans“).

Radiman (u Daničićevu rječniku, „laetum incitamentum habens“).

Radimir (danas kao prezime: imenik 32), *Radimirović* („laetam pacem habens“).

Ràdisav, Radisavljević („laetam gloriam habens“?).

Radivoj, Ràdivoje, Radivojević („laetos bellatores habens“ ili „laetus bellator“).

Ràdman, Radmanović, Radmančić (acta croat.; vidi ime *Radiman).*

Ràdmil, Radmilović („laetus gratusque“).

Ràdmir (vidi ime *Radimir).*

Radmuž, Radmužević (oboje u deč.-hris, prvo na str. 10, drugo na str. 44.; „laetum maritum habens“, a to je po smislu = „maritum exhilarans“, vidi *Crnomuž).*

Radoboj (danas kao prezime: imenik 17; „laetam pugnam habens“).

Radobrat (deč.-hris. 9), *Radobratić* (ibid. 8; — „laetum fratrem habens“).

Ràdobud („laetam expergefactionem habens“; vidi *Dobrobud).*

Digitized by Google

Radočaj (danas kao prezime: imenik 32; iz staroslov. glagola **ЧАЯТИ** „expectare“ može se suponirati supstantiv **ЧАЙ** „expectatio“; za to će *Radočaj* biti = „laetam expectationem habens“).

**Radogost, Radogostić* (Danič.-rječn.; „laetum hospitem habens“, a po smislu je to = „hospitem exhilarans“).

Radomil, Radomilić („laetus gratusque“).

Ràdomîr, Radomirić, Radomirović („laetam pacem habens“).

Radomisal (deč.-hris. 38), *Radomislić* (u Danič. rječn., „laetas cogitationes habens“)

Ràdosav, Radosava, Radoslav, Radosaļić, Radoslaļić, Radoslavić, Radosavļević („laetam gloriam habens“).

Radovoj (Novak.-pom.; „laetos bellatores habens“ ili „laetus bellator“).

Ràosav, Raoslav (Novak.-pom.; mislim za cijelo, da stoji mjesto *Rahosav,* a *Raho* je ipokoristik svim složenim imenima, kojima je prvi dio *Rado-* ili *Radi-* ili *Rad-).*

**Rastimir, Rastimirić* (Danič.-rječn. „in crescendo pacem habens“).

Rašman (Danič.-rječn.; prvi je dio od *Rášo,* a to je ipokoristik svim složenim imenima, kojima je prvi dio *Rado-* ili *Radi-,* ili *Rad-).*

Ratimil (Stari pisci I, str. X; ne mogu razabrati pravoga značenja).

Rozmir (muško ime: Rozmir Glišić, kalend. 88), *Rozmirović* (Avramović 186. 267; ime mi je *Rozmir* sasvim tamno).

Sebedrag (Monum. VII.; tamno).

Sebetjeh (Monum. VII.; „sibi solamen“?).

Selimir (Novak.-pom. „in agro pacem habens“).

Skoromir („citam pacem habens“, a po smislu: „qui cito pacem parat“).

Skòrosav, Skòrosava („citam gloriam habens“, a po smislu: „qui cito gloriam parat“).

Skorovoj („citos bellatores habens“ ili „citus bellator“).

Slavogost (stari pisci I, str. VIII.; „gloriae hospes?“ — Ne može se dvojiti, da je prvi dio ove složenice u svezi s riječju *slava.* Ta se ista riječ veoma često nalazi na kraju složenih imena, a onda u današńem hrvatskom ili srpskom jeziku glasi obično *-sav* n. pr. *Radosav.* Nema nikakoga glasovnog zakona, koji bi tražio da *l* ispadne, jer inače svuda glasovi *sl* stoje sasvim mirno jedan do drugoga. Vaļa nam se dakle ogledati za kakom analogijom. Ja mislim, da je onda narod počeo govoriti *Radosav* mjesto *Radoslav,*

Digitized by Google

kad se već uobičajilo kršćansko ime *Sàva, Sàvić, Sávo;* to jest, onda je narod počeo izostavljati *l*, kada je vidio, da glasa *l* nema ni u rečenom kršćanskom imenu; a da je to *l* nužno, — tako je valjada umovao narod, — onda bi ga bilo i u imenu *Sàva, Sávo).*

Slàvoļub, Slavòļub („gloriae carus", ali to nema pravoga smisla; za to bih rekao, da je narod ime *Slavoļub* načinio istom onda, pošto je riječi kao *-ļub* počeo shvaćati kao da su particip glagolima *ļubiti* itd., dakle *Slavoļub* — amans gloriam. Treba se sjetiti onoga, što smo govorili o grčkim složenicama kao φιλόξενος, μισόξενος itd.

Slavomir (dječ.-hris. 13. 29. „in gloria pacem habens").

Sobemisla („Sobemuscla" fem. Monum. VII.; ne mogu razabrati smisla).

Stànimîr, Stanimirić, Stanimirović („in firmitate pacem habens" ili „firmam pacem habens": staroslov. **станъ** = firmitas).

Stànisav, Stanislav, Stànisava, Stanislava, Stanisavļević („in firmitate gloriam habens" t. j. „firmam gloriam habens").

Stanivuk (u pomenutoj Miklošićevoj raspravi br. 366; ne mogu razabrati značeńa, kojega možda i nema, nego je ime načińeno prema drugima, gdje je drugi dio *-vuk).*

Stojemar (u Danič. rječn.; supstantiv **стой**, što ga možemo suponirati prema glagolu **стоѧти**, značiće također „firmitas"; cf. ruski **застóй** — stillstand. Tako bi *Stojemar* moglo značiti „in firmitate cogitationes habens", a to je po smislu: „homo mentis firmae").

Stojimir, Stojimirović („firmam pacem habens").

**Stojisav, Stòjisava, Stojislava, Stojisavļević* („firmam gloriam habens").

Stradoslav („Stradasclau", Monum. VII), *Stradoslava* („Stradosclauua" ibd.; možda je bio kaki supst. ***страдь** sa značeńem „labor, passio", te bi *Stradoslav* značilo: „in laboribus gloriam habens".

Stražimir (danas kao prezime, „in custodia pacem habens").

Strezimir (u Danič.-rječn. „observa modum").

Strojiman (u Daničićevu rječniku; ne mogu razabrati značeńa).

Strojimir („Στροήμερος" Monum. VII. 358. „in ordinando modum habens").

Strojislav („in ordinando gloriam habens").

Svemil („**в'семиль**" Dječ.-hris. 47 „omnibus gratus").

Sverad („**всерадь** dječ.-hris. 46 „in omnibus laetus").

Svetislav (ime danas obično u Srba; sasvim se slažem s Miklošićem, koji u svojoj raspravi pod br. 339. razlaže, da je riječ

Digitized by Google

скатъ najprije značila: fortis, firmus; i grčko je ἱερός najprije značilo „jak“, onda istom „svet“; dakle je *Svetislav* „firmam gloriam habens“).

Svetolik (danas u Srba: rat 212, Avramović 255, Vuk-sovjet 147; jamačno je vrlo mlado i ne znam, po kakoj je analogiji načińeno, jer se drugi dio *-lik* inače ne nalazi ni u kojem složenom imenu slovenskom).

Svetomir (u Srba će biti mlado, ali se nalazi u Čeha *Svatomír* i u Poļaka *Świętomierz:* kalend. 44. 45. Avramović 239: „firmam pacem habens“).

Svetoslav („Suataslao“ Monum. VII: „firmam gloriam habens“).

Svetozar (danas u Srba; drugi dio *-zar* ne znam protumačiti, osim ako nije uzeto po analogiji grčkoga imena *Velizar,* koje je dosta obično u Srba, n. pr. kalend. 56. 70; Avramović 254. Narodu se moglo učiniti, da je *Velizar* složeno ime kao i *Velimir* ili *Velisav,* te je tako došlo *-zar* i u *Svetozar).*

Svetslav (deč.-hris. 51, vidi *Svetoslav).*

Tätomîr, Tatomirović („patris pax“; vidi *Djedomir).*

**Tihobrat, Tihobratić* (deč.-hris. 8 „pacificum fratrem habens“ ili „pacificus frater“).

Tihomiļ (kalend. 151, biće mjesto *Tihomil;* vidi *Čedomiļ;* „pacificus gratusque“).

Tihomir, Tihomirić, Tihomirović („pacificum modum habens“).

Tihorad (Novak.-pom., „pacificus laetusque“).

**Tihoran, Tihoranić* (u Danič.-rječn. „tranquillum mane habens“; ne mislim da se drugi dio ovoga imena nalazi u današńemu *Ranisav,* jer što o tom imenu mislim, rečeno je kod *Hranisav).*

Tihosav, Tihoslav, Tihosava, Tihoslavić („pacificam gloriam habens“).

Tjehomil, Tjehomila (prvo u Danič.-rječn.; drugo u Monum. VII; „in solamine gratus“ t. j. „consolans homines gratus“).

**Tjehorad, Tjehoradović* („in solamine laetus“).

Tješemir (Danič.-rječn. „solamen pacemque habens“).

Tješimir („Thessimir“, Monum. VII; znači isto što i predašńe ime).

Tmivoj (Novak.-pom.; prvi je dio toga imena riječ **тьма,** za koju mislim, da nema ovdje značeńe „tenebrae“, nego: multitudo, numerus infinitus; ime će dakle *Tmivoj* značiti „bellatores numeri infiniti habens“ t. j. „permultos bellatores habens“).

Tolimir (deč.-hris. 27; ne će imati pravoga značeńa; cf. rusko

Digitized by Google

ime Толигнѣвъ u Miklošićevoj raspravi o slovenskim imenima br. 400, koje ime znači „compesce iram“).

Tolislav (dec.-hris. 13; ni to ime ne će imati pravoga značeńa).

Tomidrag (Monum. VII; u ovom i drugim imenima, što dolaze, mislim, da se ne može prvi dio uzeti za imperativ glagola **томити** — affligere, vexare, jer ne možemo nikako uhvatiti zgodnoga značeńa; što bi n. pr. značilo *Tomidrag* = „afflige carum“? To bi bilo sasvim protivno svim načelima, na kojima je osnovana narodna onomastika. Za to je nužno suponirati supstantiv °**томъ** ili °**томь** sa značeńem „afflictio“; tako ćemo ime *Tomidrag* prevesti: „in afflictione gratus“, t. j. koji ļudima u nevoļi pomaže i tješi ih).

Tomidrug (Monum. VII 153.; „in afflictione socius“).

Tomimir (Novak.-pom. „in afflictione pacem habens“; ovamo će ići i ime *Tomira* u Novak.-pom., za koje mislim, da stoji mjesto *Tomimira* kao *zakonoša* mjesto *zakononoša).*

Tomislav („in afflictione gloriam habens“).

Trpimir (i tu će biti nužno suponirati supstantiv °**трѣнь** i prema tomu prevesti „in passione pacem habens“ ili možda „in passione modum habens“ sa žeļom, da ono čeļade, koje se tako zove, ne bi mnogo trpjelo).

Tugomer (u acta croat. 161. ime mjestu, a na str. 166. *Tugomerić;* oboje bez sumńe od ļudskoga imena *Tugomjer* = staroslov. **тѫгомѣръ** „in doloribus modum habens“; cf. predašńe ime).

Tvrdisav, Tvrdislav, Tvrdisaļić („firmam gloriam habens“).

Većedrag (Monum. VII. „plurime gratus“).

Većemir (Monum. VII. „plurimam pacem habens“).

Većeńeg, Većeńega (oboje u Monum. VII. „plurimam curam habens; „vidi „Boļeńega“).

Veliman (muško ime danas: rat 345. „magnum incitamentum habens“).

Velimîr, Velimirović („magnam pacem habens“).

Velisav, Velisava, Velisavļević („magnam gloriam habens“).

**Velmir, Velmirović* (Novak.-pom. „magnam pacem habens“).

Višeslav („Wissasclavo“ Monum. VII), *Višesava* (Novak.-pom. „plurimam gloriam habens“).

Vitodrag („Uitadrago“ i „Vitodrago“ Monum. VII. Prof. Miklošić piše pod br. 39 u svojoj raspravi o imenima ovo: „die mit *vit* zusammenhangenden Personennamen könnten den Begriff des Wohnens einzuschliessen scheinen: aslov. *vitati* habitare. Dass sie mit *vitij* rhetor nicht zusammenzustellen sind, folglich den Begriff des Sprechens nicht enthalten, schliesse ich daraus, dass *vitij* selbst

Digitized by Google

für ein älteres *vêtij,* Thema *vêtŭ* steht: aus demselben Grunde ist das čech. *vítati* venientem salutare, Thema *vêtŭ* fern zu halten. Wahrscheinlich liegt diesen Namen der Stamm *vitĭ* in der Bedeutung lucrum zu Grunde, mit welchem Stamme auch der Begriff victoria bezeichnet werden konnte: an das entlehnte *vitęzĭ* ist jedoch hiebei nicht zu denken: *Dobrovit* — Ἀγαθόνικος, Εὔνικος; *Vitoslav* — Νικοκλῆς, *Ljudevit* — Λαόνικος". — Doista se nalazi u staroslov. jeziku riječ **къзкнть** fem. sa značeńem „lucrum". Uz Miklošićevo tumačeńe pristaje i *Fick* na strani C svojega djela o grčkim imenima i *Osthoff,* koji na str. 217 spomińanoga djela češko ime *Vitislav* prevodi: „Beuteruhm habend". Meni se za to ne da pristajati uz slavnoga učeńaka, jer mi je teško od značeńa „lucrum, commodum, usura" doći do značeńa „victoria", kojega nikako nemaju riječi **кнть**, **къзкнть**, **къзкнтиє**, **изкнтиє**; osim toga i sama ona značeńa „lucrum, commodum, usura" biće sasma mlada i specifično staroslovenska, dok se nijedan drugi slovenski jezik ne slaže u tom sa staroslovenskim: **къзкнть** ili **къзкнтиє** znači vaļada najprije ono, što je *uzvito* uza što, a **изкнтиє** ono što je *izvito* iz česa. Za to mislim, da treba naći prikladnije tumačeńe onoga *vit* u imenima *Dobrovit, Vitoslav* itd. Ja bih rekao, da je upravo ono tumačeńe prikladnije, koje Miklošić odbija, t. j. da *vit* stoji u svezi s riječima: **кнтий** ili **кѣтий** „rhetor", **кѣшть** „senatus, consilium", rus. отвѣтъ „responsum", češk. obět mj. *obvět „votum", hrv. obèćati mj. *obvetjati itd. Meni ne smeta **и** pored **ѣ**, jer ima i drugih korijena, koji imaju u jednim riječima vokal **и**, u drugima **ѣ**; cf. **тихъ-тѣшити**, **видѣти-вѣдѣти**, **кити-кѣнѣць** itd. Za što se dakle k tima i sličnim riječima ne bi pridružilo i **кит-кѣт**? Kako se iz prije navedenih riječi razabira, najzgodnije je misliti, da je supstantiv °**кнтъ** značio „sermo" ili „loquela". Za to ime *Vitodrag* meni znači: „in loquendo gratus". — Može se ovdje navesti, da se po mome tumačeńu može razumjeti i ime slovenskoga boga *Svętovita,* o kojemu naročito piše Helmold, da je bio i bog proroštva: *Suantevit* deus terrae Rugianorum inter omnia numina Slavorum primatum obtinuit, clarior in victoriis, *efficacior in responsis.* Ja čitam ime rečenoga boga staroslov. **скатовитъ** i prevodim ga: „potentem sermonem habens" t. j. „qui interrogantibus firma responsa dat". Rekli smo već, da **скатъ** znači najprije „fortis, firmus". Sam Helmold doduše veli, da **скатовитъ** nije drugo nego sveti Vid, kojega su sveca pretvorili Sloveni u poganskoga boga, pošto su otpali od kršćanstva. Uz to mnijeńe pristaje i Miklošić u svome etimol. rječ-

Digitized by Google

niku, str. 393; ali ja mislim, da nam vaļa priańati uz Zeussa, koji u svome djelu „Die Deutschen und die Nachbarstämme“ str. 35. proglašuje identificiranje *Svętovita* sa svetim Vidom pustom bajkom. Zeuss će imati pravo, jer ima još drugih bogova s očevidno složenim imenima, u kojim je drugi dio *-vit: Rujevit* ili *Verovit, Porevit,* koja je dakako veoma teško tumačiti, jer su im prvi dijelovi iskvareni u tuđinskim izvorima, iz kojih za ńih doznajemo).

Vìtomîr, Vitomirović („in sermone pacem habens“ t. j. „cui sermo pacificus est“).

Vitomisal („Uuitamusclo“ Monum. VII. 383. „loquelam cogitationesque habens“).

**Vitosav, Vitosava, Vitoslava, Vitosavić* (acta croat. „sermonis gloriam habens“).

Vladimir (deč.-hris. 49; vidi značeńe kod *Mirisav).*

Vlàdisav, Vladislav, Vladisava, Vladislava, Vladisaļić, Vladislaļić, Vladislavić, Vladisavļević („dominandi gloriam habens“ ili „dominationem gloriamque habens“).

**Vladmir, Vladmirović* (schem.-fratr. 97; vidi *Vladimir).*

Vlàjisav, Vlajisava (Novak.-pom., ipokoristično ime *Vlaj,* koje može biti i od *Vladimir* i od *Vladisav,* dobilo je kao drugi dio *-sav).*

Vlastimir („Βλαστήμερος“ Monum. VII. „in potestate pacem habens“ ili „potestatem pacemque habens“).

Vòjdrag („caros bellatores habens“ t. j. „cui bellatores cari sunt“).

Vojimil (deč.-hris. 44. 51. „gratos bellatores habens“ t. j. „cui bellatores cari sunt“).

Vojislav (deč.-hris. 44), *Vojislava* (stari pisci I, str. VIII., „bellatores gloriamque habens“).

Vojmil (vidi *Vojimil).*

Vojmir (Danič.-rječn.; ne će imati pravoga značeńa).

Vojńeg (Danič.-rječn. „bellatorum cura“ ili „bellatorum curam habens“).

Vojsav, Vojslav, Vojsaļić, Vojslaļić (vidi *Vojislav).*

Vojsil (u Danič. rječn.), *Vojsilić, Vojsilović* („bellatorum robur“ po smislu = „qui bellatores corroborat“).

Volislava (fem., stari pisci I, str. VIII.; prema staroslov. riječi **доволъ** „sufficientia“ i ruskoj **произволъ** „arbitrium“ možemo suponirati supstantiv ***волъ** s istim značeńem, što ga ima i **воля** „voluntas“. *Volislava* bi moglo značiti „voluntatem gloriamque habens“).

**Volńeg.* (Toga imena nijesam nigdje našao, a ja ga ipak suponiram poradi hrvatskoga prezimena *Folnegović,* za koje mislim, da

Digitized by Google

bi se pravo imalo pisati: *Volńegović* ili *Volnegović*. Možda je istom u novije vrijeme palo komu na um pisati u tom prezimenu *f* mjesto *v*, pak je tako i ostalo. Ja se opomińem ńekoga *Vuksanovića*, kojega su ļudi zvali *Fuksanović*, a možda se tako i pisao. U imenima *Volńegović*, *Vuksanović* mogli su promijeniti zakonito *v* u *f* pismeni ļudi, kojima je sasvim nejasno bilo jedno i drugo prezime. — Ime *Volńeg* prevodim: „voluntatem curamque habens“, a to se moglo davati čeļadetu, kojemu su ńegovi želeli, da ima sopstvene inicijative, ali i da ga drugi ńeguju).

Vratimir*, *Vratimirić* (dеč.-hris. 8; značeńe bi moglo biti: „in vertendis hostibus in fugam modum habens“; kako glagol **кратити znači στρέφειν, vertere, može se suponirati supstantiv ***кратъ** ili ***крать**).

Vratisav, *Vratislav* („in vertendis hostibus in fugam gloriam habens“).

Vučisava (Novak. pom.; prvi dio ne će biti u svezi s adjektivom *vučji*, nego s ipokoristikom *Vùča*, koje je doduše masc. Sva će imena, u kojima se nalazi *-vuk* ili kao prvi ili kao drugi dio, biti profilaktična, jer bi čovjek uzalud tražio u ńima kakovo drugo značeńe; da ne bi *vuk* ili kako drugo zlo zvijere naudilo čeļadetu, davano mu je ime *Vuk* ili *Vukosav* ili *Vukovoje* ili *Dobrovuk* itd., da ga ime čuva; takomu čeļadetu ne će *vuk* ništa učiniti, jer mu je ono imeńak, a drugo kako zvijere ili vještica bojaće se *vuka*).

Vùgdrag („lupo carus“).

Vujimil (Novak.-pom.; prvi je dio od ipokor. *Vujo*).

Vujisav, *Vujislav* (Novak.-pom.; vidi pređašńe ime).

Vùkman, *Vukmanić* (nema nikakoga osobitog značeńa).

**Vukmar*, *Vukmarović* (rat 185. 405; nema nikakoga drugog značeńa do profilaktično).

Vùkmîļ („lupo carus“; poradi *ļ* mjesto *l* vidi *Čedomiļ*).

Vùkmîr, *Vùkmira*, *Vukmirić*, *Vukmirović* (vidi *Vukmar*).

Vukobrat („lupo frater“).

Vukòman, *Vukomanović* (vidi *Vukmar*).

**Vukomil*, *Vukomilić* (stari pisci I., str. X. „lupo carus“).

**Vukomir*, *Vukomirić*, *Vukomirović* (vidi *Vukmir*).

Vukòsav, *Vùkosava*, *Vukosavac* (Novak.-pom.), *Vukosavić* (Danič. rječn.), *Vukosaļić* (ibid.), *Vukosavļević*, *Vukoslavac* (Novak.-pom.; vidi *Vukmar*).

Vukovoj (Novak.-pom.), *Vùkovoje*, *Vukovojac* (kao prezime: izvještaj 44; vidi *Vukmar*).

Digitized by Google

Zbisav, Zbisaļić* (u Danič. rječniku, gdje je napisano **сьбисалићь; ime ne će imati pravoga značeńa kao ni poļsko *Zbysław*, rusko Сбыславъ. Cf. češko *Zbyhněv*, poļsko *Zbygniew*, koje bi moglo biti jukstaposicija: „exstitit ira“, možda kao ime onomu, za koga se želelo, da bude strašan neprijateļima. Češ. *Zbilut* „exstitit iracundus“, *Zbivoj* „exstitit bellator“. Vidi ta imena u Miklošićevoj raspravi, br. 379.

Zdemir („Sedemir“ Monum. VII.; staroslov. bi bilo **сьдѣмиръ** „confecit pacem“).

Zdeslav („Sedesclavus“ Monum. VII., staroslov. bi bilo **сьдѣславъ** „perfecit gloriam“; prvobitna jukstaposicija ***сьдѣславѫ** zamijeńena je oblikom **сьдѣславъ**, jer ono nije moglo služiti za nominativ).

Zelodrag („**зѣлодрагъ**“ deč.-hris. 27; „Zelodrag“ Monum. VII. 82: „valde gratus“).

Zemidrag, Zemidraga („Semidrag“, „Semidraga“ Monum. VII; „in terris gratus“).

Zemivit („Semiuitus“ Monum. VII. „in terris sermonem habens“ t. j. „in terris orator“).

Zorislav (kao prezime: deč.-hris. 52; ne mogu razabrati značeńa).

Zvanidrag („Suinidrag“ Monum. VII.; staroslovenski bi bilo **звьнидрагъ**, a narod bi danas govorio *Zvonidrag*, naslańajući prvi dio složenice na supst. *zvono*, jer riječi *zvan* ili *zvano* ne poznaje današńi jezik, a u staroslov. se nalazi **звькъ** i **звькѣти**, kojima Miklošić u svome staroslov. rječniku stavļa značeńa: πάταγος strepitus, ἠχεῖν sonare. Mislim, da ne ću pogriješiti, ako uzmem za pravo značeńe riječi **звькъ**: glas u opće, a na pose ļudski t. j. „sonus“ ili „vox“, a u složenici *Zvanidrag* značiće ļudski glas; za to je ja prevodim „in voce suavis“).

Zvanimir („Suinimir“ Monum. VII. Mjesto toga govori danas narod *Zvonimir*, kojim imenom zove u priči ńekakoga neznabošca, koji je gradio Zvornik; vidi u Vukovu rječniku kod riječi „Zvornik“ i kod „neznabožac“. Za što je u *Zvonimir* glas *o* mjesto *a*, to je rečeno kod preďašńega imena. Ime „Suinimir“ *Zvanimir* glasilo bi staroslovenski **звьнимиръ** ili **звьнимѣръ**; prvo bi značilo „in voce tranquillitatem habens“, a drugo „in voce modum habens“).

Želibor („Zelebor“ Monum. VII. 382. „in desideriis pugnam habens“ t. j. „qui pugnam desiderat; — cui pugna desiderabilis est“. Poštovani izdavač sedme knige Monum. čita ovo ime: **зълєборъ**, ali meni se čini, da ćemo boļe učiniti čitajući *Želibor;* ipak dopuštam, da bi se moglo čitati i *Zeļebor*, koje je istoga značeńa s *Že-*

Digitized by Google

libor, samo što riječ желꙗ u *Žeļebor* stoji u svojoj pravoj osnovi *žeļe* mjesto *žeļo,* a u *Želibor* je osnova promijeńena prema ostalim složenim imenima, gdje se prvi dio svršuje na *i).*

Želidjed („Zelidedo“ Monum. VII. 16 „in desideriis avum habens“ t. j. „qui desiderat avum, — cui avus desiderabilis est“. G. Rački čita селидѣдъ mjesto желидѣдъ, kako ja čitam).

Želidrag (Zelidrago“ Monum. VII. 16. „in desideriis gratus“).

Želimir („Zelimiro“ Monum. VII. 16. „in desideriis pacem habens“. G. Rački čita: селимиръ).

Želislava („Zelesclauua“, Monum. VII. 383. „desideria gloriamque habens“. G. Rački čita зълеслава).

Žitigoj („Sitigoi“ Monum. VII.; u staroslov. jeziku nalazi se riječ жить „vita“ i ja mislim, da je ta riječ u ovom imenu kao lokal: „in vita valetudinem habens“).

Žitomir („Zitemer“ Monum. VII. 383., житомиръ mjesto житимиръ prema ostalim riječima s osnovom na *o:* „in vita pacem habens“ ili „in vita modum habens“).

* * *

Iza ovoga popisa složenih imena mogao bi čovjek koješta mnogo govoriti, što sve možemo učiti iz značeńa tih imena, kojih se većina nalazi u svih Slovena, koji su u opće do danas sačuvali složenu onomastiku, dakle imamo právo misliti, da je većina složenih imena slovenskih još iz praslovenskoga vremena. Ja se ne dajem u iluziju, da sam ja *sva* navedena imena pravo protumačio; u mojim će tumačeńima biti po svoj prilici dosta krivih stvari. Za to bi bilo smiono, kada bih iz složenih naših imena hotio izvoditi zakļučke, koji bi duboko zasijecali u život, običaje i mišļeńe naših djedova. Gdješto sam do sad već rekao, naročito, što se tiče profilaktičnih imena, a jedno ću sada reći, što je sasvim sigurno. Znam, da je mnogomu čitaocu, koji je navedeni popis pročitao, udarilo u oči razmjerno veliko mnoštvo imena, koja slute na boj i na rat. Takova su imena: *Berivoj, Borisav, Borivoj, Branimir, Branisav, Branivoj, Brativoj, Budivoj, Bujsil, Desivoj, Dobļislav, Dobrivoj, Dobroboj, Draživoj, Hodivoj, Kazimir, Kotroman, Ļubivoj, Ļutostrah, Manislav, Milivoj, Mutimir, Predivoj, Radoboj, Radovoj, Tmivoj, Vojdrag, Vojimil, Vojislav, Vojimir, Vojńeg, Vojsil, Vratisav, Želibor.* — Tomu će se pojavu samo onaj čuditi, koji još i danas drži, da su stari Sloveni bili čeļad mirna i neratoborna, koji ne zna, kako su oni bili strašni neprijateļi svim narodima, s ko-

Digitized by Google

jima su ratovali. Prvi ńihovi koraci na pozorište istorije u početku sredńega vijeka obliti su krvlju i svim strahotama ratnim, kakove su samo moguće u čilih varvarskih naroda. Sigurna svjedočanstva nalazimo o tom u djelima Prokopija i Jornanda. To sam hotio samo natuknuti ne upuštajući se daļe u stvar. Dakako da ima dosta i takih imena, koja nam prikazuju stare Slovene kao čeļad mirnu i pitomu, a taki su oni i bili, kada nije u ńih nitko dirao niti oni u koga. Iménâ, koja nam i mirnu stranu slovenskoga karaktera posvjedočuju, ima mnogo; evo ih ńekoliko: *Domagoj, Domamir, Domaslav, Domońeg, Domorad, Gostidrag, Krajimir, Krajisav, Miligost, Radigost, Selimir* itd.

Još treba reći, za što sam komparativ u složenim imenima prevodio superlativom: *Boļebrat* — optimus frater, *Draženslav* — gratissimam gloriam habens, *Većedrag* — plurime gratus itd. Poznato je, da u slovenskim jezicima nemaju adjektivi posebnoga nastavka za superlativ, nego se superlativ tvori, da pred komparativ ili positiv dođe partikula най-; n. pr. найдобрѣй ili найдобръ. U ruskom jeziku još i danas često čini komparativ službu superlativa, n. pr. величайшій. Za to sam mislio, da ne ću pogriješiti, ako u složenim imenima prevedem komparativ latinskim superlativom; tim više sam tako mislio, jer sam opazio, da je smisao takih složenica mnogo ļepši i prikladniji, ako se komparativi uzmu u značeńu superlativnom. Da sam na pravoj stazi, zakļučujem iz toga, što se ne nalazi nikako složeno ime, gdje bi se nalazio superlativ s най; očevidno je to za to, jer je jezik *boļe* u *Boļebrat*, — *draže* u *Draženslav* itd. osjećao kao prave superlative i za to nije hotio upotrebļavati u komposiciji one ńekako nespretnije oblike s най-.

Sada ćemo pogledati, koje riječi dolaze na prvom, koje li na drugom mjestu složenih imena. Dosta je takovih riječi, koje mogu stajati i na prvom i na drugom mjestu; n. pr. brat: *Brativoj — Dragobrat;* drag: *Dragomir-Radidrag,* ļub: *Ļubomir-Bogoļub;* slava: *Slavogost-Hranislav,* vit: *Ļudevit-Vitomir* itd. Za to nije čudo, da se nalazi ńekoliko imena, kojima se dijelovi mogu okrenuti, pak opet ostaje sasvim dobro ime, ako ne u nas, a ono u kojem drugom slovenskom jeziku. N. pr. *Borislav-Slavibor* (ovo drugo u Čeha, Miklošić die Bildung der slav. Personennamen br. 346), *Bratoļub-Ļubobrat, Bratomil-Milobrat, Bratorad-Radobrat, Dragoļub-Ļubidrag, Dragomil-Milodrag, Dragovit-Vitodrag, Gojimir-Mirogoj, Gostidrag-Dragigost, Ļubosav-Slavoļub, Milgost-Hostmil* (ovo drugo u Čeha: Miklošić br. 83), *Milivoj-Vojimil, Milorad-*

Digitized by Google

Radomil, Milotjeh-Tjehomil, Milovuk-Vukomil, Miroslav-Slavomir, Ńegomir-Mironěha (ovo drugo u Čeha: Miklošić, br. 221), *Radigost-Hostirad* (ovo drugo u Čeha: Miklošić, br. 83), *Slavogost-Gościsław* (ovo drugo u Poļaka, Miklošić, br. 83).

Samo na početku složenih imena dolaze ove riječi: *bijel, blag, bog, boļi, bran, crn, cvijet, čedo, čudo, dika, dobar, dom, duša, god, grd, hod, in, jar, jezd, kaz, kotra, kraj, lijep, ļud, ļut, moj, nin, prijed, rast, sebe, selo, skor, stan, stoj, strad, straž, stroj, sav, svet, tata, tih, tvrd, veći, veli, viši, vlast, voļa, zemļa, zvan, žeļa, žit.* Među take riječi pripadaju i one, koje narod osjeća kao gotove glagolske oblike (imperativ ili 3. lice sing. aorista): *beri, desi, drži, nosi, ozri, pribi, toli, zbi, zdje.*

Mnogo su rjeđe takove riječi, koje se nalaze samo kao drugi dio u složenim imenima: *drug, sila, srdo* (**сръдьце**), *strah, živ.*

Biće vrijedno zabiļežiti i one riječi, koje je i naš narod ńekoć upotrebļavao u slagańu imena, ali ih je do danas izgubio. Koje su to riječi, to nam vele ostali slovenski jezici, koji su ih sačuvali, a da smo ih doista i mi u starije doba imali, to zakļučujemo ili iz ipokoristika, koji su nastali od izgubļenih složenih imena, ili iz okolnosti, što su u drugih Slovena dotične riječi u složenim imenima sasma obične. Evo dakle i takih riječi:

b r z: češki *Brzetěcha.* Cf. *Brz, Brzota.* — Mikl. br. 19.

g ń e v: češki *Hněvomír,* poļski *Jarogniew,* ruski Толигнѣвъ. Mikl. br. 71. 401.

h o t (staroslov. **хоть** desiderium): češki *Chotěbor, Chotivoj, Chotimír, Chotislav, Chotěslav,* poļski *Chociemierz.* Mikl. br. 425.

m a s t (staroslov. **мьсть** vindicta, cf. *odmástiti* vergelten): češki *Mstihněv, Mstidruh,* poļski *Mściwoj, Mścisław,* ruski Мьстиславъ. Mikl. br. 235.

p u k (staroslov. **плъкъ** populus, acies, exercitus) staroslov. **святоплъкъ,** češki *Svatopluk,* poļski *Świętopełk,* ruski Святополкъ, Ярополкъ. Mikl. br. 339. 467.

r e d i: češki *Ředivoj;* poļski *Rzędziwoj.* Mikl. br. 330.

r o d: češki *Rodomil, Rodislav,* ruski Родиславъ. Mikl. br. 324.

s v o j: češki *Svojboh, Svojmír, Svéslav.* Mikl. br. 338.

s u d (staroslov. **сѫдъ** iudicium): češki *Bolesud, Sudimír, Sudivoj,* poļski *Sędziwoj, Sędzisław,* ruski Судимиръ. Mikl. br. 14. 392.

v a d (staroslov. **вада, съвада** contentio, calumnia, češki *váda* zank, hader, *vaditi se* zanken, hadern): češki *Vadislav.* Mikl. br. 30. Cf. naše ime *Nevad.*

Digitized by Google

Ipokoristici od složenih imena.

Ne ćemo ponavljati ovdje ono, što smo govorili o odnošaju grčkih ipokoristika prema složenim imenima, jer sve ono vrijedi i za slovenske jezike. Za to ćemo se ograničiti samo na najnužnije.

Budući da je golema većina riječi, od kojih se slažu složena imena, takova, da mogu stajati ili samo na početku ili i na početku i na svršetku, a sasvim je malo riječi, koje mogu stajati samo na svršetku: za to ćemo samo za one ipokoristike reći, da su postali od drugoga dijela složenoga imena, gdje je u drugom dijelu takova riječ, koja se ne nalazi nikada u prvom dijelu. Da to razjasnimo primjerima. Imena: *Živko, Živo, Živan, Živoje* itd. jesu ipokoristici prema složenicama: *Boguživ* ili *Dabiživ,* jer se riječ *živ* ne nalazi u složenicama nikada kao prvi dio. Imena opet *Bogiša, Bogoje, Bogoš, Bogut* itd. mogla su nastati samo od kojega između ovih složenih imena: *Bogoljub, Bogomil, Bogomir, Bogosav, Boguživ,* jer je riječ *bog* u složenicama svakad samo prvi dio. Napokon ipokoristici: *Rado, Radoje, Radojica, Radun* itd. mogu biti sami po sebi i od složenica: *Radidrag, Radigost, Radobrat, Radomil,* ali i od: *Dragorad, Milorad.* Mi ćemo ipak reći, da su nastala od onih prvih, jer od drugoga dijela možemo reći za cijelo samo onda da nastaju ipokoristici, kada dotična riječ ne može stajati u prvom dijelu.

Što je rečeno za grčke ipokoristike n. pr. Ξένος, Ξενέας, Ξένων, da svaki ńih može stajati prema svakoj složenici, gdje je prvi dio osnova riječi ξένος, dakle prema Ξένιππος, Ξενόδημος, Ξενοκλῆς Ξενόφιλος, to isto vrijedi i za naše ipokoristike. Sasvim bi suvišno i nemoguće bilo dokazivati, je li n. pr. ipokoristik *Rado* ili *Radoje* od složenice *Radidrag* ili je od *Radigost* ili je od *Radomil* itd.

Sada se pita, kako nastaju ipokoristici iz punih t. j. složenih imena? S tim smo pitańem zasjekli u onaj dio gramatike, koji govori o tvorbi riječi. Za to ovo, što sada dolazi, pripada u gramatiku.

U grčkom jeziku ima dosta ipokoristika, koji su tako nastali, da prvi dio složenoga imena ostaje bez promjene, a od drugoga se dijela uzme samo prvi konsonant ili oba konsonanta, ako riječ počińe s dvjema konsonantima, i tomu se svemu doda koji nastavak. N. pr. od imena Νικομήδης dolazi ipokoristik Νικομᾶς, koji ćemo rastaviti ovako: Νικο-μ-ᾶς, gdje je Νικο nepromijeńeni prvi dio složenoga imena Νικομήδης, μ je prvi konsonant drugoga dijela -μηδης, a ᾶς je nastavak. Tako je Δημοσθᾶς ipokoristik od Δημο-

Digitized by Google

σθένης, a treba rastaviti: Δημο-σθ ᾶς. Evo još dva tri primjera: Ἑρμογᾶς od Ἑρμογένης, Κλεοφᾶς od Κλεοφάνης, Πόλυμνις od Πολύμνηστος, Μενεσθώ od Μενεσθένης, Θέοφις od Θεόφιλος itd. Vidi u Fickovoj knizi str. XVI.

U hrvatskom jeziku postaje t a k o veoma malo ipokoristika. Ja sam našao ove primjere: Od složenoga imena *Budimir* nalazi se *Budim,* koje bi u staroslov. jeziku bilo **боудн-м-ъ**; cf. Νικο-μ.-ᾶς. Rečeno *Budim* upotrebljava se danas kao prezime (Avramović 260), ali je ńekoć bez sumńe bilo ime. Nalazi se i *Budimović, Budimka* (fem. Novak.-pom.), **Budimko, Budimković* (akad.-rječn.). — Kako je *Budim* od *Budimir,* tako je *Dobros* od *Dobroslav;* u staroslov. bi bilo **добро-с-ъ**. Od imena *Domagoj* postalo je **Domag* (**дома-г-ъ**), kojega samoga nijesam našao, ali ga sigurno možemo suponirati poradi: *Domagović,* kako se zove jedno selo u Hrvatskoj. U Novak.-pom. nalazim *Hranis* (= **хранн-с-ъ**), što je jamačno od *Hranislav.* U istoga se nalazi i *Rados* (= **радо-с-ъ**) od *Radoslav.* Iz prezimena *Ranosović* (kalend.) zaključujemo, da se nalazi ili se nalazilo ime **Ranos* ili **Hranos* od **Ranoslav* ili *Hranoslav.* Složenomu imenu *Selimir* odgovara fem. *Selima* (= **селн-м-л**) u Novak.-pom. — Od *Vladislav* nalazi se *Vladis* (Novak.-pom.).

Mjesto sufiksa **-ъ** može i koji drugi biti: *Bratosin* (= **брато-с-ннъ**) od *Bratoslav; Dragosin* (= **драго-с-ннъ**) od *Dragoslav;* tako je i *Radosin, Radosta, Radosinić, Radostić* (**радо-с-ннъ, радо-с-та**) od *Radoslav,* otkle je i navedeno već *Rados.* U Danič. rječn. nalazimo ime *Vuksava* (**влькъсава** fem.), koje je bez sumńe složeno i prema ńemu možemo suponirati masc. *Vuksav,* od kojega je ipokoristik *Vùksan* (= staroslov. **влъкъ-с-анъ**), čemu se može još dodati *Vuksić* (= staroslov. **влъкъ-с-ишть**), *Vuksanić, Vuksanović.*

Starobugarsko ime *Boris* (**боры-с-ъ**) ima se jamačno izvoditi iz *Borislav* kao *Vladis* iz *Vladislav* itd.

Čudna su imena *Balosin, Raos* (prvo u Danič. rječn., drugo u Novak.-pom.). Ona su postala ovako: ipokoristicima *balo* (= brat) i *rao* (mjesto *raho* = rado) dodano je obično *-slav* i tako su nastale složenice *Baloslav* i *Raoslav,* a od ńih su nanovo načińeni ipokoristici *Balosin, Raos.*

Mnogo su običniji ipokoristici i u grčkom i u našem jeziku, kojima je temelj samo prvi dio složenoga imena. N. pr. grč. Νῖκις od Νικόδημος, Ἱππίας od Ἱππόνικος, Λύκος od Λυκόφρων itd. Tako su i u nas od *Milivoj* ili *Milobrat* ipokoristici *Miloje, Milutin, Milan, Milenko, Milaš, Miloš;* od *Stanimir* ili *Stanisav* glase ipokoristici:

Digitized by Google

Stanac, Stanko, Stanoje, Stanoš, Staniša itd.; od *Vladimir* ili *Vladisav* imamo ipokoristike: *Vladeta, Vladoje, Vladun, Vlatko* itd. Vidi se, da ipokoristici mogu imati različite nastavke. I ostali slovenski narodi tvore ipokoristike od složenih imena kao i naš, kako se može obilno razabrati iz Miklošićeve radńe o slovenskim imenima. Već se iz toga vidi, da su Sloveni još u vrijeme zajednice svoje počeli krńiti složena imena u prosta. Ovdje se može navesti primjer iz rasprave crnorisca Hrabra, koji poznatoga moravskoga kneza zove **ростиць** a isti se knez u drugim izvorima zove **Ростиславъ**, — dakle ipokoristik pored potpunoga imena. U posebnom poglavļu ove rasprave razredićemo naše ipokoristike po nastavcima, otkle će se vidjeti, kojih sve nastavaka ima u ipokoristicima, koji je više, koji li mańe običan.

Nijesu svi naši ipokoristici takovi, da bi prvi dio složene riječi bio upotrebļen kao što je upotrebļen u navedenim ipokoristicima: *Miloje, Milutin, Milan* itd., gdje je *mil* temeļ svima. Tu vidimo iza prvoga sloga *mi* još konsonant *l*. Ali često se jezik zadovoļi samo s prvim slogom bez konsonanta iza ńega. Tako n. pr. dosta ipokoristika od složenica: *Radoslav, Radomir, Radivoj* ima za temeļ samo prvi slog *ra* bez *d* iza sebe. Tomu se slogu *ra* dodavaju onda različiti konsonanti, na koje se opet nadovezuju nastavci: tako biva *raj* ili *rak* ili *ral* daļi temeļ ipokoristicima: *Rajo, Rajak, Rako, Rakul, Rale, Ralen* itd., koje ćemo ovako rastavļati: *Ra-j-o, Ra-j-ak, Ra-k-o, Ra-k-ul, Ra-l-e, Ra-l-en* itd. Ne treba misliti, da tako postaju ipokoristici samo od složenih imena, jer ima sličnih primjera i od običnih apelativa. N. pr. od riječi *sèstra* glasi ipokoristik *séka* (se-k-a), od *strîc* imamo *stríko* (stri-k-o), od *brât* nalazi se *brâle* (bra-l-e) itd.

Hajde da pogledamo sada, koji sve konsonanti pristupaju k okrńenoj osnovi. U tom ćemo se držati Daničićeva članka u 12 knńizi Glasnika društva srbske slovesnosti str. 474 i daļe: *Srpska deminucija i augmentacija,* ali i dodavati, čega tamo nema, a potrebno je. Najprije vaļa upamtiti, da iza konsonanta, koji se krńatku dodaje, mogu stajati različiti sufiksi, dakle ne samo n. pr. *brájo* (od *brat: bra-j-o),* nego još i: *bràjan, bràjen, brâjko (bra-j-an, bra-j-en, bra-j-ko)* itd.

1. Krńadak prima iza sebe konsonant *c,* a onda pristupaju nastavci: *bráco* (brat), *bríca* (britva), *óco* (otac), *máca* (mačka), *kúca* (kučka), *Péco* (Petar).

2. Konsonant *č: báča* (babo), *téča* (tetak), *Kóčo* (Kostadin), *Kača* Katarina).

Digitized by Google

3. Konsonant *ć*: *Vićo* (Vilip), *Mićo* (Mihajlo), *Sáća* (Savka).

4. Konsonant *đ*. Biće veoma rijetko: *Drađa* (masc. u Danič.-rječn.), *Drađe* (masc.; deč.-hris. 53), *Drađeta* (masc., ibid. 53), **Drađ* (= dra-đ-ъ), *Drađević* (ibid. 46). Sve to mislim, da je od *Dragoslav, Dragomir* itd.

5. Konsonant *h*: *Deho* (Desimir), *Rahoje* (Ra-h-oje od Radislav), *Stahan (Sta-h-an* od Stanimir).

6. Konsonant *j*: *čájo* (čauš), *grója* (groznica), *lija* (lisica), *rúja* (ruka), *zéjo* (zec), *Gájo* (Gavrilo), *Kójo* (Kostadin).

7. Konsonant *k*: *djéko* (djed), *príko* (prijateļ), *stríko* (stric), *síka* (sisa), *séka* (sestra), *zéko* (zelenko), *Đúko* (Đurađ), *Jéka* (Jelena).

8. Konsonant *l*: *brâle* (brat), *tâle* (tata), *séla* (sestra), *préla* (preslica), *Krîle* (Kristofor).

9. Konsonant *ļ*. Biće veoma rijetko: *Draļa* (masc. deč.-hris. 61: Dragomir, Dragoslav itd.).

10. Konsonant *s*: *djéšo* (djever), *vóša* (voda), *gráša* (grah), *gŕša* (grlo), *póša* (popadija), *príšo* (prijateļ), *Jášo* (Jakov), *Jéša* (Jevrosima).

11. Konsonant *t*. I taj će biti veoma rijedak, ako ga uopće možemo uzeti. Danas se nalaze prezimena *Botić* i *Botanović* (ono prvo i u Daničićevu rječniku) i po ńima možemo suponirati imena: **Boto*, **Botan*, koja su vaļada postala od *Bogoslav, Bogoļub* itd. Tako bi moglo biti i *Buta* (masc.; u Danič.-rječn.) od *Budimir, Budislav* itd.

12. Napokon konsonant *ǵ*. Taj konsonant nalazimo u primjerima: *Mìǵan, Mìǵor, Miǵić* (danas kao prezime). Za prve dvije riječi piše Vuk u rječniku, da su nadimci u Crnoj Gori. Ja mislim, da je već i narod zaboravio, otkle su ti ipokoristici, pak ih danas upotrebļava kao nadimke, a mogli bi biti od *Milisav* ili *Mitar*. — Od imena *Nikola* imamo ipokoristik **Niǵo*, kojega samoga ne mogu potvrditi, ali se nalazi prezime *Niǵović*. Od *Radoslav* nalazim *Raǵić*, koje se danas upotrebļava kao prezime (rat 37. 81).

Osim rečenih 12 konsonanta nalaze se još i ovi: *m, n, s, ž*, ali samo onda, kada mogu činiti s prvim konsonantom krńatka reduplikaciju, t. j. kada su jednaki s tim prvim konsonantom. Tako se nalazi u Daničićevoj rečenoj raspravi (str. 485): *máma* (mati), *néna* (nevjesta), *nóna* (noga), *Sósa* (Sofija). Tomu bih ja dodao ime **Žižo*, otkle je današńe prezime *Žižović*, jer mislim, da je *Žižo* isto što i *Živan* (koje je opet sa svoje strane ipokoristik prema: *Boguživ, Dabiživ*).

Još ima jedan način reduplikacije u ipokoristicima; može se na ime dogoditi, da se prvi konsonant krńatka promijeni te postane

Digitized by Google

jednak s kojim od onih 12 konsonanta. Tako mislim da je postalo *ćáća* ili *ćäća* od *táta* ili *täta* tako, da je najprije bilo *taća* (ta-ć-a), a onda s reduplikacijom *ćaća* (ća-ć-a). Drugi bi mi primjer bio ovaj: danas se nalazi prezime *Cicović*, koje je postalo od imena *Cico* (ustanak u Bosni). Što znači to *Cico?* Ja mislim da je to = *Žico* t. j. Živan ili Živko, pak je *ž* promijeńeno na *c*, da bi bila reduplikacija. Ima i prezime *Cicoković* (imenik 67) od **Cicok*. Kada je tako narod stvorio *Cico* od *Žico*, pošao je i dalje, te je i u drugim imenima promijenio *ž* na *c*, premda ne nastaje reduplikacija. Tako mislim da treba ime *Civa* (Novak.-pom.) dovoditi u svezu s imenom *Živana* (drukčije Daničić u akad. rječniku); isto će tako biti *Civuja* (Novak.-pom.) = **Živuja*, *Civić* (prezime danas u Srbiji) = Živić. Moguće je, da je prezime *Ciļović* (rat 357) mjesto **Žiļović* od imena *Ciļo* = **Žiļo*, a to opet od *Živan*.

Još ima jedan način, kako se osnova oblakšava, a to je, da se izostavi još koji konsonant osim zadńega osnovnoga. Tako n. pr. od složenoga imena *Cvjetimir* pored ipokoristika *Cvjetan*, *Cvjetoje*, *Cvjetoš* itd. imamo i *Céko* t. j. Ce-k-o, gdje je dakle nestalo još i konsonanta *v* iza *c*. Od kršćanskoga imena *Petar* nalaze se ipokoristici *Petak*, *Petoje*, *Petoš* s izostavļenim *r*, ali se može izostaviti i *t*, te biva *Péro*, *Périca*, *Pèriša*. (I bez *t* i bez *r* jesu ipokoristici *Pejo*, *Pejak*, *Peco* itd.). — Već smo rekli, da je *Vuksan* ili *Vuksić* ipokoristik od *Vuksav*; ali *Vuksan* se opet može oblakšati, te biva *Vusan* (Novak.-pom.), *Vusin* (Danič.-rječn.). Isto nam taku oblakšicu pokazuje i ime *Vúdro* (Novak.-pom.) od *Vugdrag*. Riječ *brat* može izgubiti svoje *r* i onda imamo ipokoristike *bäja*, *bäća* (jamačno je prije bilo: *bája*, *báća* kao i u drugih takih ipokoristika), *báto*. Ime *Bájo* ili *Bája* postalo je od složenoga *Bratoļub*, *Bratoslav* itd., pak se upotrebilo kao prvi dio složenice: *Bajislav*. Tako je i *Balislav* od **bale*, **balo* a to od *Bratoslav*, *Bratoļub* itd. — Početno *st* promijeńeno je na *c* u imenima: *Cána*, *Cânka*, *Cánko* mjesto: *Stana*, *Stanka*, *Stanko*.

Glasovne promjene, što smo ih sada nabrojili u tvorbi ipokoristika, nijesu nikako organične, ne zbivaju se ni po kakim glasovnim zakonima, nego narod ide samo za tim, da što više oblakša riječi, kojima zove svoje mile Ja bih rekao, da uzrok rečenim silovitim glasovnim promjenama treba tražiti u težńi, da se ipokoristici što više izjednače djetińemu govoru ili tepańu: stariji zovu dijete onako, kako se ono samo zove. Dijete ne mogući izgovarati riječi onako, kako treba, svakojako ih krńi i sebi oblakšava. Ńešto djetińega vidim osobito u pojavu **reduplikacije** (*nona* mjesto

Digitized by Google

noga itd.), za tim u okolnosti, što se glas *r* nikako ne nalazi među onim konsonantima, koji se dodavaju krńatku, a poznato je, da od svih konsonanta djeca najteže nauče izgovarati *r*, nego ga ili izostavljaju ili mijeńaju u *i (pist* mjesto *prst)* ili u *l (luka* mjesto *ruka).* S tim je u svezi i postańe malo prije pomenutih riječi: *baja, baća, bato.*

U grčkom jeziku ima ipokoristika, koji su poprimili oblik ovoga ili onoga participija, te se samo akcentom (ali ne uvijek) razlikuju od pravih participija (a za što se akcentom razlikuju, tomu je rečen uzrok ondje, gdje smo naveli imena Ἄγαθος, Θῦμος, Σόφος prema riječima ἀγαθός, θυμός, σοφός itd.). Evo ńekoliko takih primjera iz Fickove ńige str. LII. i dalje: Ἀγαπωμενός prema složenomu imenu Ἀγαπήνωρ, — Ἀλεξομενός prema Ἀλέξανδρος, — Σώζων ili Σωζομενός prema: Σώσανδρος, Σωσικράτης, — Δεξαμενός prema Δεξίλαος, Χαίρουσα prema Χαιρέδημος itd. I u nas ima participija, koji su ipokoristici, n. pr. *Buđen* (deč.-hris. 27) prema *Budimir, Dragovan* (deč.-hris. 45) prema *Dragoslav, — Hrańen* prema: *Hranislav, — Hvaljen* (u Danič. rječn.) prema *Hvalimir, — Milovan* prema *Milorad, — Mišljen* prema *Dobromisal* ili *Mislav, — Ńegovan* prema *Ńegoslav, — Radovan* prema *Radoslav, — Rađen* prema *Radoslav, — *Rańen, Rańenić* (u Danič. rječn.) prema *Ranislav* ili možda *Tihoran, — Toljen* (deč.-hris. 4) prema *Tolimir, — *Tomljen, Tomljenović* prema *Tomimir, — Utješen* prema *Tješemir.* Ima i gdjekojih imena načińenih po krivoj analogiji; tako n. pr. *Bratovan* (deč. hris. 5) prema *Bratoljub, — Dobrovan* (stari pisci I., str. VII.) prema *Dobroslav, — Milen* prema *Milivoj* itd. — Nalaze se i feminini: *Milovana, Radovana* (oboje u Novak.-pom.).

Od gotovih ipokoristika nastaju novi ipokoristici kao i od složenih imena. Tako smo već imali *Vusan* pored *Vuksan;* tako je *Milov* (Novak.-pom) pored *Milovan, — Radov* (Novak.-pom.) pored *Radovan* itd.

Još nam je nužno reći što treba o imenima, gdje je na početku koji prijedlog. Od složenice *Jezdimir* imamo danas ipokoristike *Jézdo* ili *Jézda,* za tim *Jezdić,* koje se upotrebljava kao prezime. Ńekoć smo imali i imena *Najezda* (masc. Monum. VII), *Prijezda* (masc , Danič.-rječn.) Ta su imena dobila prijedloge *na-* i *pri-* tako, što je narod ime *Jezda* hotio dovesti u svezu s glagolima *najezditi, prijezditi* (staroslov. **наѣздити** „invadere“, **пріѣздити** „advehi“). Ne mogu dopustiti, da su imena *Najezda, Prijezda* po svome postańu apelativi t. j. da nijesu ipokoristici od *Jezdimir,* jer kako bi u tom bilo značeńe, da se kome reče *najezda* (u Danič. rječn.

Digitized by Google

znači *najezda* „invasio“) ili drugome *prijezda* (u staroslov. **приꙁдъ** znači „adventus“)? Istina je, da i po mojemu tumačeńu imena *Najezda, Prijezda* stoje po značeńu u svezi s dotičnim glagolima, koji znače: „invadere, advehi“, ali treba uzeti na um, da je narod rečena imena istom u kasnije vrijeme naslonio na glagole **наꙁдити, приꙁдити**, pošto je već zaboravio, da je ime *Jezda* ipokoristik od *Jezdimir,* u kojoj složenici nema nikakoga prijedloga. Kao *Najezda* i *Prijezda* tumačim još i druga imena, od kojih evo ńekoliko:

**Dogod, Dogodić* (kao prezime u deč.-hris. 32) prema *Godimir, Godomir,* ali s naslonom na glagol *dogòditi* („bog godio i bog *dogodio,* na tebi se taki sanak zbio!“).

Dósta, Dostan (Novak.-pom), *Dòstana* prema *Stanimir, Stanislav,* ali s naslonom na glagol *dòstanuti* ili *dòstati* (dòstanêm „hinreichen, sufficere“).

Dovoļa (Novak.-pom.) prema *Volislava, Volńeg,* ali s naslonom na adjektiv *dòvôļan* („zufrieden, contentus“). Od *Dovoļa* nastao je nov ipokoristik *Dova* (Novak.-pom.).

Òbrad, Obradac (ime: deč.-hris. 40) prema *Radislav, Radivoj,* ali s naslonom na glagol *òbradovati.* Od ipokoristika *Obrad* postao je novi *Óbro,* a s ńim i ovi: *Ȍbren, Obrenka* (Novak.-pom.), *Obrènija,* **Obrak* u prezimenu *Obraković* (acta croat.), *Obroje* (deč. hris. 23).

Ograd (Novak.-pom.) prema *Gradislav,* ali s naslovom na glagol *ográditi.*

Òstoja prema *Stojimir,* ali s naslonom na glagol *ostati.* Od *Ostoja* je daļe postalo *Osto.*

Pobor (danas kao prezime: izvještaj 39) prema *Borislav,* ali s naslonom na glagol *poboriti,* kojega danas nemamo, ali smo ga vaļada ńekoć imali; cf. staroslov. **побороти** „luctari, pugnare“, **побоꙗ̀никъ** „propugnator“.

Pobrat (deč.-hris. 10) od *Bratoslav,* ali s naslonom na riječi: *pòbratiti, pòbratim.* Ime *Pobrat* služi za temeļ daļim ipokoristicima: *Pobratac* (deč.-hris. 22), **Pobren* u prezimenu *Pobrenović* (Danič. rječn.), *Pobroje* (deč. hris. 22).

Podboj (Monum. VII.) prema: *Dobroboj, Radoboj* (isporedi i češko *Bojslav:* Miklošić, br. 12), ali s naslonom na supstantiv *pòdbôj,* koji doduše danas znači „patos u košari konjskoj“, ali u staroslov. znači **подъбой** „postis“, u današńem slovenskom jeziku „fulcrum“.

Posil* u prezimenu *Posilović* prema *Vojsil,* ali s naslonom na *pòsiliti se* „vires nancisci“; cf. starosl. **посилити „vim inferre, cogere“.

Digitized by Google

Porad (deč.-hris. 28.) prema *Radislav,* ali s naslonom na glagol *poradovati,* kojega mi danas nemamo, ali se nalazi u staroslov. jeziku **порадовати** „laetari", **порадованиѥ** „laetitia".

Primisal (Monum. VII. gdje piše: „Primusl") prema *Dobromisal,* ali s naslonom na glagol *primisliti,* kojega mi danas nemamo, ali se nalazi u staroslov. **примꙑслити** „comminisci", **примꙑслъ** „cogitatio".

**Smil, Smilović* (deč.-hris. 26) prema *Milivoj, Milorad* itd., ali s naslonom na glagol *smìlovati se.*

**Umiļen, Umiļenović* prema *Miloslav,* ali s naslonom na riječi *ùmiliti se, ùmiļen.*

**Ugod,* **Ugodac, Ugočić* (Ugodčić) prema *Godimir,* ali s naslonom na glagol *ugòditi.*

Utjeh (deč.-hris. 24) prema *Tjehomil,* ali s naslonom na riječ *ùtjeha.*

Utješa (masc.; deč.-hris. 44), *Utješić* (kao prezime ibid. 10) prema *Tješimir,* ali s naslonom na glagol *ùtješiti.* Ovamo ide i pomenuto već ime s participijalnim oblikom: *Utješen.*

Utol (deč.-hris. 10.), *Utolac* (Danič.-rječn.), *Utolčić* (deč.-hris. 12), **Utolica, Utoličić* (Danič.-rječn.) prema *Tolimir,* ali s naslonom na glagol *utòliti.*

**Zadrag, Zadragović* (Danič.-rječn.) prema *Dragoslav,* ali s naslonom na glagol *zadrážiti se.*

Zagoda (danas kao prezime u Hrvatskoj) prema *Godomir,* ali s naslonom na glagol **zagoditi,* kojega doduše ne mogu potvrditi, ali se nalazi riječ *zàgođe* „occasio".

Zàviša, Zavišić prema *Višeslav,* ali s naslonom na glagol *závidjeti.* Ime će *Zaviša* biti veoma staro, dok se nalazi još u Čeha *(Záviše)* i u Poļaka *(Zawisza),* kako se vidi iz Mikl. br. 138. To bi se moglo učiniti čudnovato, jer u imenu **кꙑшєслакъ** stoji glas **ꙑ**, a u glagolu **завидѣти** nalazimo **и**; osim toga malo će tko dopustiti, da su Sloveni načinili ime, u kojemu je mrsko značeńe „invidere φθονεῖν". Evo kako ja tumačim obje te poteškoće. Moguće je, da ime *Zàviša* (Záviše, Zawisza) i nije neposredno naslonjeno na glag. **завидѣти**, nego na ime *Zavid* (Danič.-rječn.), koje imaju također i Česi i Poļaci *(Závid, Zawid),* a osim ńih i Rusi (Завидъ): Mikl. br. 139. Ime je *Zavid* profilaktično t. j. znači „cui invidetur", da čeļadetu ne bi nikako zlo naudilo, a na ń se moglo nasloniti ime ***кꙑша** (cf. češ. *Vyšehněv, Vyšemila,* poļski

Digitized by Google

Wyszemierz, ruski Вышеславъ Mikl. br. 52) i dobiti od ńega prijedlog за, ali i promijeniti ы na и.

Ne znam, na što su nasloňena imena *Podrag* (deč.-hris. 25) i *Poňeg* (Danič.-rječn.), jer ne nalazim riječi, koje bi im mogle biti naslon.

Gdjekoja su imena, koja je narod osjećao kao adjektive, dobila na početku partikulu *pre;* n. pr. *Prèdrâg* od *Dragoslav*, — **Predobar, Predobrić* (deč.-hris. 11) od *Dobromir*, — *Preļub* (u Danič.-rječn.) od *Ļubomir*, — *Premil* (u Danič -rječn.) od *Milivoj*, — *Prèrad* od *Radoslav*. Po analogiji tih pet imena mogla su se razviti i druga, gdje nije *pre* pristupilo pred adjektiv, nego pred supstantiv: *Premisal* (Novak.-pom.), **Premuž, Premužić* (kao prezime: imenik 74); cf. složenice *Dobromisal, Crnomuž*. Rečeno *Premisal* isto je ime s češkim *Přemysl* i poļskim *Przemysł*: Miklošić br. 232.

Ima i takih imena, koja na početku imaju pred sobom negativnu partikulu *ne*. Kašto ima ta partikula posao, da ime učini profilaktičnim. Tako tumačim ova imena: *Nègoda* (masc. i fem.) prema *Godomir;* značeńe bi bilo imenu *Negoda:* „neugodan, nepogodan“, dakle, kojega treba pustiti na miru.

**Nelijep* u hrvatskom prezimenu *Nelepić* ili *Nelipić* prema: *Ļeposava*. — *Nelijep* je „non pulcher“, isto što i *Grd, Grdan*, o kojemu smo imenu već govorili i vidjeli, da je profilaktično.

Nerad (u Danič.-rječn.) prema *Radoslav;* dakle „non laetus“, jer veselu čovjeku zle sile rado pokvare veseļe.

Kako značeńe ima *ne* u imenima *Nemańa, Nevad* (deč.-hris. 13)? Ona su postala od pu ih imena *Manislav, Vadislav*. Mi smo razložili, što znači *Manislav;* ali kako je glagol *maniti* dobio u narodu značeńe „decipere“, činilo se narodu neprilično zvati koga **Mańa*, jer bi to svi osjećali kao: „deceptor“; za to je od *Manislav* načińen ipokoristik *Nemańa* tobože: „qui non decipit“. Slično će biti postalo i ime *Nevad*. Prema složenomu imenu *Vadislav*, kojega mi doduše nemamo, ali ga imaju, kako smo vidjeli, Česi, očekivalo bi se ipokoristično ime **Vad*, ali to je narod osjećao kao: „rixator“ ili „calumniator“; za to ga je okrenuo na *Nevad*.

Tamno mi je značeńe iménâ *Nemisal* i *Nedomisal*, koje oboje nalazim u monum. VII., gdje je prvo pisano „Nemuslo“, a drugo „Nedamuslo“.

(Ostatak u sliedećoj knjizi.)

Digitized by Google

Religija Srbâ i Hrvatâ

na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 19. srpnja 1884.

PRAVI ČLAN NADKO NODILO.

(Nastavak iz LXXIX. knjige Rada.)

Dio III.

Sunce.

U religiji prirodnoj, Sunce ljudima se nameće bogom. A kako i ne bi?

Čudo od sjaja i žara, Sunce redi dane, godišnja doba i godinu. Očite, a neiskazane su blagodati njegove. Svakog jutra, pred mladim Suncem, tama se rastupa, te nastaje svijet božji; svake godine, skok mu ljetni javlja plodove i dobrobit ljudskoj sirotinji. Ovo je pojav neprevarni, koga ne mogu osujetiti, a ni promijeniti, naletnici iz ude prirode. Silu toga možnoga Sunca, koje grije, čisti i oživljava, duboko osjetiše zimogrozni Arijci. Čovjeku arijskom Sunce zasjeni oči i razigra srce, pa ganuti vapaji i vruće molitve brzaše k njemu. Mimo prostu čeljad, i mnogog odličnika k svojoj žarkoj ljepoti pritegnu visoko Sunce. U skromnoj, u radišnoj sobi, na njemu se nadahnjivao ushićeni revnik stare vjere, car Julijan, slavio ga stihom neumrlim Byron, a vapio ga Göthe, na umoru.

Po ovome nije čuda, što neki, istražujući prvi osnutak mitova u prirodnoj religiji Arijaca, rekoše, da im se vjerovanje začelo s božanstvom Sunca. Drugi mitolozi taj začetak vole viditi u munjevnom ognju i u olujnoj noći neba. Prilika je, da obje teorije, sunčana i olujna, ovako strogo izražene, premašuju cijelj, te da samo djelomičnu istinu pogagjaju. Pokretači vjere arijske valjda su, zajedno, i sunce, i munja, i vidilo, i oganj, i djedovi upokojeni. Promišljeni logični sustav, po kome koncem ciglim ispredala bi se čitava religija, to može biti posao novovjekih mislitelja, ama nije

*

Digitized by Google

ljudi prvobitnih, koje, u tijesnome obimu prirode obeseli ili zbuni sve i svašto.

Što se tiče Slavenâ, pa i nas Srbâ i Hrvatâ, Sunce je zamašito božje biće, ali izvor religiji nije nipošto. Stari naši ne pomisliše, da je vidilo od sunca, kao što je u istinu, nego da je od vidila sunce, pa ga ovome podrediše. Ljudima priprostitim pričinjalo se vidilo na svaki način starije: gdje sunce još ne iskoči, vidilo je već tu, ali bez preteče, vidila dnevnog, sunca nema. Sunce stoji od Vida, te je njegov sin. Proizlazi ovo iz riječi Helmoldovih, isporegjenih s govorom naših pjesama narodnih. Dok Helmold reče, da Slavenima Svantevid bijaše car nebesni, „bog na nebesima, bog bogova", koji „vlada nad ostalima", što su „od krvi njegove potekli" i „kao polubogovi postali zrenjem njegovim"[1], istog ovog cara naša pjesma jekavska, iz sinje davnine, kaže ženiteljem te i ocem Sunca: „Car nebesni, kad ženjaše Sunce, — svetitelje zove u svatove"[2]. Ovako, i pjesme ostale, pa i narodne priče, uvijek Sunce iznose, ne kao starješinu, već kao momka u najvećem naponu. Dašto, Sunce ima svog Sunčevića[3], jer, kako zalaze i uzlaze, slavenski su bogovi udvojeni. Ali Sunce ipak ostaje mladić. U narodnoj tradiciji, pominje mu se stara majka, koja se zove „Sunčeva", jal „Sunčareva majka", a biti će nebesna Vida; pominje mu se, letimice, brat Mjesec i sestra Danica.

Sunce se mladi i u samom jeziku. *Sun-ce* je deminutivna riječ u svima jezicima i narječjima slavenskim. Pa kao da ga još hoće umanjiti, naš govor ima i *Sunahce, Sunašce.* A za izlazak Sunca vrijedi izraz: „ragja se Sunce", „rogjaj Sunca", što kaže, da mu se mladina danomice ponavlja. Iz ovoga se vidi, da je Sunce smatrano dragim mladim stvorom, sinom drugoga boga i boginje. Da li sinom, ili ćerju njihovom? Glede nas Srbâ i Hrvatâ, nije preporno: po postojanom predanju, a zar i po obliku prvašnjem *Slzno*[4], reći je, da se Sunce svagda mislilo kao muško biće. Nego ga takova pomisliše, ponajčešće, i sami Arijci. Nije boginja, a bog je, kod Italo — Helena i Eranaca; bog kod Indâ, uz ime Savitar, ili Bhaga, ako i ima ćer Surju. Rekao bih, da sami Germani imadu Sunce boginju. Što Litvini, a i Rusi, gdje i gdje, motre Sunce

[1] Vidi *Dio I,* na str. 32—4 (72—4).

[2] Vrčević, *Tri glavne sveč.* str 74. Petranovićeva zbirka (knj. I, 2, v. 1) ima varijantu: „Žar nebesni žarko Sunce ženi".

[3] Vuk. *rječ.,* pod *Sunčević.*

[4] Miklošić, *Etym. Wört.,* pod *Sŭl.*

Digitized by Google

ženom, te je pridaju mužu Mjesecu, to jednim, pa drugima, valjda dogje iz germanskog susjestva.

Ako Sunce ocima našim bijaše mladić, oni od mladosti njegove nikad ne odvojiše veličinu uzoritu. O božanstvenoj vlasti, o atributima Sunca, kad je vjera u njega još živa bila, nestaje nam, doduše, svjedočanstva, poput Helmoldova, ili Saksova, o Svantevidu; ali o bogu, eto, svjedoči narod s obilnim gradivom govora i pričanja svoga.

Kano vlastito Suncu bijaše jedno veliko svojstvo: taj bog čisti, pa i kaje grijeh. „Žarko, veselo" Sunce (da ovdje upotrebimo pučke epitete) obasjava svaku tvar, te prodire i u dušu čovječju, kojoj ulijeva radost svježeg jutrenjeg uranka. „Na istoku zaigralo Sunce, . . . Sunce grije, od gr'jeha nas mije", klikuje poganskom kućinom pjesma hercegovačka[1]. Etika djedova naših ne bijaše ono, što je naša sadanja. Pod hrlim zdravim mlazom Sunčeva sjaja, kao što noćna sumornost, tako ižčezava i tama grijeha; ako čovjeka Sunce redi, miri i krijepi, to biva u poglavitom odnosu s tvarnim i vidljivim svijetom[2]. Ovome Suncu, jutrenjem veseljaku i čistiocu sa istoka, kad se ono iz tame na svijet vraća, još jednako klanjaju se Jekavci, pobožno izlazeći na oborna vrata, i vapijući: „Sunce na istok, a bog na pomoć!"[3] Božja ta pomoć, ne samo da tamni grijeh s duše i sa svijeta odmiče, nego će ga, prigodno, i pokajati. „Sunce te osvetilo!" čuje se u narodu, a čuje se prečesto: „za prava boga", „na prava boga", „na pravdi boga", gdje se god hoće zločinstvo koriti, pa se sve ovo, iz prva, odnosilo na osvetničko Sunce. Od iste osvete dolazi mu, valjda, i pridjev „jarko"[4]. Ovako, u krutu tvarnost grijeha ulazi

[1] Vukove *Srpske narodne pjesme ženske* iz Hercegovine, u Beču 1866, 318, v. 12—15.

[2] Za tvarnost grijeha uporedi i jekavski govor u Vrčevićevu *Nizu prip.*, str. 79: „Nego hajte, braćo, da ja sam polovicu maknem grijeha na moju dušu, a vi svi polovicu"; a i dalje, na str. 81: „Dobaviše brijača, i ode brijaća britva svud po svatovima od ruke do ruke unaokolo, kako bi grijeh bratski podijelili".

[3] Vrčevića *Niz prip.*, str. 122: „Grane sunce, izigje Rade na oborna vrata, prekrsti se spram sunca, i po običaju reći će: „Sunce na istok a jaki Bog na pomoć! — Vuk *posl.*: „Sunce na istok, a Bog na, pomoć! prekrstivši se reče Crnogorac, kad vidi sunce gdje izlazi".

[4] Stajaća izreka „jarko sunce", po Vukovu rječniku znači: lucidus sol et callidus; no, po Miklošiću *(Bild. der slav. Personenn.*, s. 117), jarъ je i austerus ili amarus, iratus *(Etym. Wört.)*.

Digitized by Google

i sijevak jedan božje pravde. Odskače, dašto, time etična vrjednoća religije Sunca, kod neznabožnih Srba i Hrvata.

Pravednost i redeća moć pristaju bogu Suncu, ne samo po našemu, već i po davnome nazoru arijskom. Mlado duhato Sunce, svoga Mithru, koji sve čisti u jutrenje doba, a, nelažni bog, vidi, mrzi i kaje svakoga vjerolomnika i lašca, Eranci uznošahu uz velikoga Ahuru[1]. Ali možni mladi reditelj nigdje se ne oglasi, kano u klasičnoj Heladi. Mlad, kao mlado jutro, a lijep do divote, plavokosi sunčani Apolon, ma da i ljubi bojni pean te junaku hrabri mišicu, opet najvoli tihe muze. Svrh svega, on je istiniti i čisti Febo, kome se pristupa samo čistom dušom i čistim tijelom. Bog bistrine, reda i mira, hoće da bezakonje kazni, osobito učinjenu krv; ali je, jednako, sklon milosrgju. Ako se i od ljudi zazivlje, uz Zeusa i Paladu, nebesnim svjedokom i osvetnikom, isti ljudi njemu se utječu kao spasu, koji „od grijeha mije". Nije li čovjek krvnik baš zloban, pročistiće ga bog, koji sjajem svojim razagnaje tamu i tugu, koji je posrednik izmegju blaženih rajnika i začamalog ljudstva. Od boga ćudorednog i estetičnog potekoše grčke glasovite dvije besjede: „Gledaj, da upoznaš sam sebe!" i „mjera u svemu!" ali uzoritome Apolonu obris je već nacrtan u arijskome, te i u našemu mitu. Mi vidismo Sunce osvetnika i čistioca; a imademo i Sunce divno, gdje pučka naša gusla zapjeva: „Da se jarka sunca nagrejemo — i lepote krasne nagledamo"[2].

Svetijega hrama u Heladi ne bijaše do Apolonova u Delfima, niti boga, što bi, više od njega, drmao srcem grčkih ljudi. Mimo sve bogove, Grci se odadoše pronicavom jutrenjemu tješitelju, te ga milovaše i tvorom i riječju. Pažnja prema Suncu bijaše jednaka, i u nas. Od istoka njegova do zapada, pusto obilje pobožne pokliči i nježnih izražaja, praćaše Sunčev triumf preko obasjanih nebesa. Već čusmo: „Sunce na istok, a bog na pomoč!" Bogomoljci još klikovahu: „U ime boga, u čas dobar, Sunce isteče!" — „Sunce mi je na istoku, hoće da dogje!" — „O tako ti moje Sunce žarko, — tako sjalo, nikad ne tamnjelo!"[3] koje nabožne izljeve sada puk potkićuje, kao zgoljni ukras, jednoj ili drugoj pjesmi, najviše svadbenoj. Ako se ovako nebesnome mladiću, po svoj zemlji Srbâ i Hrvatâ, uzvikivalo, manje pjesnički, ili manje

[1] Khorda-Avesta, XXVI.

[2] Vuk *pjes.*, I, 16, v. 3—4.

[3] Vuk. *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, u Beču 1849, passim.

Digitized by Google

obzirno, nije se govorilo o njemu. Junak „odskočio“, ili „iskočio“ na nebu, pa, gdje nakon dnevnog sjajnog hoda zalazi, tu se on „smiruje“. Sujevjerni čovjek hoće i danas da reče: „Smirilo se sunce“, a nipošto: „zašlo“, ili „sjelo“[1]. Osam je dana nazatka onome, koga čisto Sunce vidi u jutru neumivena[2], a koga na večer, pri svome zalasku, budni veseli bog zateče gdje spava, i taj prolazi zlo. U takome času, san niti djetetu dobar nije: „Probudi mi dva nejaka sina, — da mi gjecu Sunce ne zalazi“, s ovoga obzira kaže pjesma[3]. Po eranskom i po slavenskom nazoru, san je u prilog zlima duhovima[4]. Sunce, naprotiv, zdrav je budilac: „Ko će tebe rano probuditi, — a i onu mlogu sirotinju, — golu, bosu i neopasanu?“ veli majka Suncu, u pjesmi jednoj bosanskoj[5].

Uza svu tvarnost grijeha, budno Sunce, koje ga briše i osvećuje, bijaše neko poluetično božje biće. Ali bog svraća se sasvim u obim prirode, kad je smatran kao sporitelj i davač ljetnoga ploda. Najprvi je dijelitelj, dakako, veliki tvorac sviju vidnih bogova, vrhovni Vid, od čijeg vidila, po misli slavenskoj, postaje i samo Sunce. Nego, ako je do Vida tvorno, početno vidilo, a to je do Sunca žarka, blagodatna toplota. Radi toga, Sunce će se nazivati, obično, i „žarkim“ i „ogrijanim“, a izlazak biti će mu „ogranak“. Kad starinskim izrazom velimo, da je božje Sunce „granulo“, ili „ogranulo“, kažemo, da je ono ogrijalo. Sunce, godišnjim svojim hodom, a moćnim mijenama svoga žara, javlja se i najtupljemu oku dobrotvorom ljetnim, bogom silnim i podatljivim. Pače velebna riječ *bog* (baga u natpisima Akemenidâ, bagha u Avesti, βαγαῖος kod Frigâ, bhaga kod Indâ), što je od drevnog korena *bhag,* davati, podjeljivati[6], te znači davalac, iz početka, u zajednici arijskoj, pristajaše Suncu. U himnama Rig-Vede, Bhaga je jedan od mnogih pridjeva i obličja, pod kojim se prozivlje Sunce: „možni Bhaga što je rano

[1] Vuk. *rječ.,* pod *Smiriti se:* „Srblji kažu, da suncu ne valja reći *zagje,* niti *sjede,* nego *smiri se,* jer kad mu se reče *zagje,* onda ono (sunce) reče: *zašao pa ne izišao!* a kad mu se reče *sjede,* onda ono reče: *sjeo, pa ne ustao!* a kad mu se reče: *smiri se,* onda ono reče: *smirio se i ti!*“

[2] Id., pod *Sunce.*

[3] Vuk. *pjes.,* knj. III, 57, v. 90—1.

[4] Vendidad, XVIII, 37—9: „Ustanite, vi ljudi, veličajte najbolju čistoću, gonite Daeve; uz vas trči Daeva Bushyañçta Ovaj uspavljuje nanovo sav svijet oskrbljen tjelesima.“

[5] Petranovića *pjes.,* knj I, 1, v. 6—9.

[6] Fick, *Vergl. Wört.,* I B., s. 154.

Digitized by Google

stekao, ono i dijeli", dijeli on, koji je „zbilja bogat"[1]. Pučka naša poslovica: „Bog je stari davalac", skrojena je po najtačnijoj arijskoj etimologiji, i po govoru vedičnom, ako se ne tiče Vida, no se odnosi, kao što mislim, na Sunce[2].

Od čestog svakidanjeg nazivanja Sunca budnika, čistioca, osvetnika, a najskoli davača toplote i hrane, stvori mu se ime Dabog, kod Srba i Hrvata neznabožaca. Daboga, sina Svarogova, t. j. sina neba, poznaju i sjevero-istočni Slaveni. Po značenju davnom, prvo i drugo udo riječi, jednako je. *Dabog, Dajbog, Daždьbogъ,* hoće naprosto reći bog davač[3]. Kako je ime moglo lasno postati od invokacije, razabira se i sada pri izrazima, što ih puk svaki čas ponavlja: „Ako Bog da!" — „E da Bog da!" — „Da Bog dobro!" — „Bog daj budi!", gdje po gotovo izlazi na vidilo Dabog. A lična naša imena: Dabo, Daboje, Dabiša, Dabisav, Dabiživ (?), pominjahu mogućnoga boga i onda, gdje je već bio sišao sa svoje visine. Sigje, dašto, pod pritiskom hristjanstva, koje od njega napravi hromoga Daba[4] i zla duha. Bio Dabog, kazuje priča iz Srbije[5], car na zemlji, a Gospod Bog na nebesima. Pa se pogode: „grešne duše ljudi da idu Dabogu, a pravedne Gospodu Bogu na nebesa". Pogodba trajala dugo, i tamanitelju ljudskih duša sam Gospod ne mogao glave doći: „da ga ubije, nije mogao, jer je Dabog, Bože prosti, bio silan kao i Gospod Bog na nebesima, a nije mogao, niti je bilo od trebe pogodbu pokvariti". Nego će Dabogu doskočiti sin Božji. Rodio se ovaj, „da već ide po svoju očevinu", te i „na iskup duša". Kad to čuo Dabog, „od teške jarosti zine, da mu se jedna viličetina vukla po zemlji, a drugom u nebo dodirao, ne bi li i sina Božijeg proždro". Ali sin Božji na dva kraja od svoga koplja nabode mu obje vilice, koje ostadoše onako razvaljene, pa „grešne duše pokuljaše iz usta mu na nebesa". Tako nakažen i ukočen, Dabo živi još, tvrdi priča. U istoj je oprjeci Dabog s Gospodom Bogom i u drugoj srpskoj priči „o

[1] Rigv. VII, 41, v. 2—3.

[2] Ipak je opaziti, da riječ *bog,* već u vrijeme neznabožačko, odvoji se od Sunca, i označi opće božanstvo. To je izvedeno i kod Eranaca. *Baga* su svi bogovi, a najveći je od *baga* Auramazda (Spiegel, Avesta I B., *Einl.,* s. 10).

[3] Jagić, *Daždьbogъ — Myth. Skizzen,* Arch. V, gdje se to tumači „deus dator", dok je Miklošiću „dispensator divitiarum", a Kreku „gieb Reichthum".

[4] Vuk. *rječ.,* pod *Dabo.*

[5] *Vila Beog.,* g. 1866, br. 40.

Digitized by Google

stvorenju svieta"[1], iz koje takogje izbija negdašnja veličina ovoga prokletnika pokrštenih Srba i Hrvata. Pričajnu gragju, ipak, volio bih držati manihejskom, prije no čistom hristjanskom. U vjeri mazdejaca, iz vremena Sasanidâ, višnji Ormazd i suprotnik mu Ahriman isto ovako pogodiše se, da na ovome jadovitom svijetu ništa se ne promijeni, za doba od devet hiljada godina „u vremenu neograničenom"[2]; a, iza navršenog roka pogodbe, mazdejci očekivahu nebesnoga Spasa, sina Božjega naše priče. Može dakle biti, da Dabog spade na zla duha pod kletvom *krestjana* bogomilskih.

Od puka čusmo riječ, da se Sunce *ragja;* a tu riječ valja nam uzeti u svoj njezinoj punoći, u smislu najstrožijem. Rogjaj Sunca, to je veliki čin božji, što na nebu biva svakog ranog dana, a, ponajsvečanije, pri svakoj mladoj godini. Pjesme skroz mitične, te i pored varijacija u suštini jednake, izdižu ovo nad svakom sumnjom. Evo takih pjesama, iz jugoistočnih krajeva naroda: „Vijer prosi u Juga djevojku, — Vijer prosi, a Jug se ponosi. — Tu su mi se vjetri zavadili, — a studene vode pomutile, — do jednoga Jovina bunara, — gdje mi sjedi vijernica ljuba. — Na krilu joj tri blizanca sina; — jednom ime: kiša divti-kiša: — drugom ime: sjajna mjesečina, — a trećemu: na istoku sunce. — Govorila kiša divti-kiša: — Svašta mi se obraduje, majko, — a najviše lijepa šenica. — Govorila sjajna mjesečina: — Svašta mi se obraduje, majko, — a najviše u putu putniče. — Govorilo na istoku sunce: — Svašta mi se obraduje, majko, — a najviše mloga sirotonja"[3]. Ko su to Jovo i vjerenica mu, iz krila koje ispada Sunce, Mjesec i nenadni prvi Dažd proljetni, nabacuje pjesma poredna: „(Vjetri) zanjijaše carevim bunarom, — tudi sjedi mlada carevica, — oko nje se tri sina igraju. — Najstariji je majci dolazio — i ovako njojzi govorio: — Ja sam, majko, sunce na istoku! — Boga mole u brdu čobani: — Daj nam, bože, sunce na istoku. — Pa je srednji majci dolazio — i ovako njojzi govorio: — Ja sam, majko, sjajna mjesečina! — Boga mole putnici u putu: — Daj nam, bože, sjajne mjesečine, — da vidimo mladi putovati. — Najmlagji je majci dolazio: — Ja sam, majko, gjurgjevska kišica! — Kad rominjkam, svak mi se raduje, — ponajviše zelena livada, — na livadi bijele ovčice"[4]. A kaže nam čudesni rogjaj najrazgovjetnije, premda ciglu majku

[1] Id, g. 1867, br. 41.
[2] Spiegel, Avesta II B, s. 218.
[3] Petranovića *pjes.*, knj. I, 8.
[4] Id. knj I, 9, v. 8—26.

Digitized by Google

rastavlja u tri, ova pjesma, takogje jekavska:" Sadih jelu u kamenu, — a uz jelu lozu b'jelu, — a uz lozu struk bosiljka. — Obidoh je do godišta, — jel mi jela rod rodila. — A kad dogjoh do godišta, — ne može se pristupiti — od visine vite jele, — od širine loze b'jele, — od mirisa bosioka . . . Iz kor'jena Dunaj teče, — iz srijede pčele lete, — u svrhu joj slavić poje, — pod njim plove košutice. — Strijelja ih careviću. — Al govore košutice: — Ne str'jeljaj nas, careviću! — Eno doli tri postelje, — na posteljam tri tungjele, — na tungjelam tri nevjeste, — svaka drži sinka svoga . . Jednomu je sunce ime, — a drugomu jasan mjesec, — a trećemu tihi daždić. — Majci reče sunce žarko: — Lijep ti sam, moja majko! — Kad izidem iza gore, — ja ogrijem sve sirote. — Majci reče jasan mjesec: — Lijep ti sam, moja majko! — Kad izidem u ponoća, — svi putnici tad putuju. — Majci reče tihi daždić: — Lijep ti sam, moja majko! — Kad ja nagjem u sred ljeta, — rodi vino i pšenica"[1].

Prikaza triju pjesama posve je čista. Sunce se ragja od majke carice, careve vjerenice. Car je, dašto, onaj „Car nebesni", koji „Sunce ženjaše"[2], a careva vjerenica ona nebesna Carica, ona Gospoja, koja s neba pušta plodonosnu kišu, a, zamamljena roditeljka, obavija se pavitinom[3]. Spomen bijele loze jal pavitine, u trećoj pjesmi, nije uzaludan, kao što nije bez uzroka tu stavljen i bosiok, koga sitnost, bjelina i miris pristaju, već to znamo, Vidovoj religiji[4]. Sunce je sin Vidov. Od Vida, i od žene mu, ono se ragja pri jutrenjim lahorima dana, i pri pirećim vjetrima a vodama odmrznutim i uzmućenim svake mlade godine. To je porogjajni Carev bunar, kojim zanjihaše ponositi Jug i drugi vjetrovi naših pjesama.

U prizoru Sunčeva rogjaja jela, „sagjena u kamenu", što uz nju raste bijela loza i bosiok, ima veliko znamenovanje. Jednome drvetu, plemenitoj dafini, ili lipi, ili jeli, ili jasenu, kako je koja klima i flora naselja narodnog, raznosi se, u drevnim ženskim pjesmama, hvala vanredna i upravo prekomjerna. Do drveta je ženskinje, kao što u pjesmi već navedenoj; ali ima pjesama, gdje žena, ili djevojka, tek mimogred dolazi, a plemenito drvo biva glavnim predmetom gatanja. Najsavršenija pjesma ovakove vrste

[1] *Slovinac,* g. 1880, br. 16.
[2] Na str. 148.
[3] Vidi *Dio I,* str. 66—79 (106—119).
[4] *Dio I,* str. 52 (92).

Digitized by Google

biti će, izmegju mnogih, ova hercegovačka iz Vukove zbirke: „Ja usadih vitu jelu — u kamenu u grohotu, — i dva lista miloduha, — jedan stručak bosioka, — jedan prutac vite loze. — Progje ljeto, ne obigjoh, — progje drugo, ne otidoh, — dogje treće, nakanih se. — Pristupit' se ne mogaše — od visine vite jele, — od treptanja miloduha — i dva struka bosioka, — od širine slatke loze; — iz stabla joj voda teče, — iz njedara čele lete, — a u vrhu vino teče. — Kupi čele gjevojčica — za kavodom u njedarca, — vino l'jeva u gjerdane, — miloduhom soluf kiti, — a bosioka kitu bera, — čim da zlato dvore mete“ [1].

Što je to drvo, pjevano posvuda u narodu, uz skoro jedne te iste izraze? Na pitanje arijski mit daje posve dovoljna odgovora[2]. Svjetlost, što u cik od zore na nebo uzlazi i razgranava se po oblacima rasvijetljenim, privigjala se Arijcima kao veličanstveno božje drvo, koje od sjajnog debla pušta sjajne grane. O tom drvetu pričaju, manje ili više, sva plemena arijska: Indi i Eranci, Kelti, Germani sjeverni i južni, Heleni i Itali, pa i Slaveni. Malorusi u zagoneci: „Stoji drvo usred sela, a vidi se u svakoj izbi“, dok to odgoneću: „Sunce i svjetlost njegova“, kažu čisto, što je to. A drvo ima svoje voće, zlatne jabuke, ili orahe, ili smokve, koje sve simbolizira po nebu osuta tjelesa, sunce, mjesec i zvijezde. Kao što voće, tako je i drvo različno, po različnosti flore kod indo-europskih naroda. Ali je ovo najviše od takih vrsta, koje i zimi čuvaju lišće, jer podržana zelen, zimzelen, označuje vječnost svjetlosti, zamrle i zabušene, no uztrajne i uvijek žive preko zime i noći[3].

Kod naroda indo-europskih, predanje o božjem drvetu leži sada razasuto u fragmentima. Nego, gatnju Skandinavci učuvaše skoro u svoj prvašnjoj cjelosti njenoj; pa čudotvorno im drvo sliči posve onome mitičnom naših pjesama. Ima na nebesima svjetsko drvo, jasen *Yggdrasil*[4], koji zar stoji od Yggra (Strahora), od Odina. Yggdrasil, najsvetije i najveće od sviju drveta, nekako se užiže, pa veže nebo, zemlju i pakao. Njegove se grane kroz vasionu ras-

[1] *Pjes. iz Herceg.*, 235.

[2] Drvo u religiji izraelskoj, te i u opće kod Nearijaca, ispada sasvim iz kruga ovih rasprava.

[3] W. Schwartz, *Indogermanischer Volksglaube* (ein Beitrag zur Religionsgeschichte der Urzeit), Berlin 1885, gdje se o nebesnom drvetu od svjetlosti kod Indo-germanâ na široko, a kašto i smiono, razlaže

[4] Valjda jednak sa glasovitim Irminsulom Sasa neznabožaca, kog uništi Karlo Veliki u vojni od god. 772.

Digitized by Google

pružile, a i preko neba proniču. Divni jasen rasturio i tri korena; ispod svakog bije po jedan studenac žive vode pomlagjujuće. Od triju bunara, prvi je nebesni, drugi divski, jal poluboga Mîmira, dok treći pripada paklu. Iz tih svetih bunara skandinavske tri Sugjenice, Norne, danomice zahvataju vode, pa njom krope grane jasenu. Onda, s drveta rominjka rosa od meda: to je takozvani *medeni pad,* od koga se čele nasićuju Na drvetu, i oko drveta, buče životinje; orao sjedi u vrhu, vjeverica trči granama, četiri jelena, i uz njih zmije, vesele se i planduju do korenja[1].

Naša gatnja „o plemenitom drvetu" dopunjava se s gatnjom o Yggdrasilu, a ova opet s našom. Skandinavcima zbrisa se važna crta o rogjaju Sunca, koja je u našim pjesmama još duboko usječena. Ostali dio od mita bolje se izražava u germanskoj tradiciji; ali i naša, ako i manje jasna, ide s onom uporedo. Ovdje i ondje, voda izbija iz korena stabla, pa su tri bunara te vode žive. I tri Norne nam susretaju sa tri djevojke jedne naše pjesme, ako u ovoj tri djevojke ne nastadoše od jedite Sunčeve majke. U čelama, što „lete iz srijede" stabla, ili u čelama, što ih naša djevojka „kupi", dok „vino l'jeva u gjerdane", a „vino teče u vrhu" jele, imamo, drugim izražajima, *medeni pad* (hunângsfall) skandinavske mitologije. Po poznatom arijskom nazoru, med koji se lijeva, ili pada, prikazuje tekućinu nebesnog svijetla. Orao, koji sjedi u vrhu Yggdrasila čiti je slavuj, koji „poje u vrhu" jele, kao što i četiri jelena do korenja ukazuju se u našim „košuticama", koje „pod jelom plove", a „strijelja ih carević". Pače je izraz naš ovdje potpuniji. Po iztraživanju sadanjih mitologa, već je na čistu, da koliko Indi, toliko i Germani imadijahu mit jedan, koji im Sunce prestavljao kao jelena ili jelenoliku životinju, pa toga jelena strijeljao divlji jedan lovac[2]. A najčistije je u nas to, da čudno drvo „usagjeno je u kamenu", ili „u kamenu u grohotu". Po onome, što više puta izložismo, kamen je nebo. Ovako, po našoj izreci, drvo raste na nebu.

Sad naprijed rekosmo, da je Yggdrasil jasen (askr). Pa taman jasen, prije nego jela, ili dafina, ili lipa, kao da bijaše i naše plemenito drvo. „Jasenje" nazivlje se pjesma jedna ženska u Slavoniji, a da se nastranome nazivu ne zna uzroka, ako uzrok nije u

[1] Grimm, *Deutsche Myth.,* s. 664.

[2] Veliki taj Lovac nije drugo, do stari ili mladi Lovac, Velimir ili Veljko Lović, naših priča (v. ***Dio I).***

Digitized by Google

ova dva prva stiha: „Ajd' redom, redom, jasenje! — U tvome dvoru veselo!“[1] Ovo jasenje, od koga rek' bih da je veselje u dvoru, može biti, da nas prisjeća na pomenutu malorusku zagonetku o svjetlosti: „Stoji drvo usred sela, a vidi se u svakoj izbi“[2]. Svakako je jasen, u obliku hipokorističnom *jasenak,* još u pučkom praznovjerju drvo najčudesnije: noću vile otkidaju mu vrh, a noću mu nestaje i cvijeta, pa svi alosani ljudi, kad noće pod njim, popiju li rano s jutra u vodi, ma bilo što, ispod jasenka iskopano, osvanuće zdravi[3]. Vrh noću otkinut i cvijeće nestalo, to je noćni nestadak svjetlosti u drveta, koje se eto opet vida, a vida ljude, s jutra. Ali najjači dokaz, da se nebesno drvo i u nas pomišljalo navlastito kao jasen, naći je u ovim stihovima ženske jedne pjesme hercegovačke: „U jasena sitna resa, — po njoj pada medna rosa, — kupila je košutica.“[4] Ta „medna rosa, koja pada“, tačno je hunângsfall (medeni pad) u jasena Yggdrasila skandinavskog. Svjetotvornim drvetom bio jasen i kod Italo-Helenâ. Grčko mu ime μελία odaje med njegove božje svjetlosti[5].

Svijetla medovina, koja teče s rajskog drveta, od prevelikog je zamašaja u vjeri i u bogoštovju Arijaca. Njom pomlagjuju se bogovi, zagreznuti u tami, sapeti u uzama dušmanskim; njom se krijepe, redom, svi rajnici. Ono je bogovsko pilo i jelo, besmrtno pilo, kad bijelo, a kad žuto i zlaćano, kao što je zlaćane ili bijele boje svaka svjetlost, sunčana i mjesečna. Hranu nebesnu, od koje napreduju bogovi, a svijetli se sav svijet božji, obožavaće ljudi, pa će pokušati, da je i tvarno naprave od žutog soka, iscijegjena iz bilja kojekakva. To je *Soma* u Indiji, *Haoma* na Eranu. Soma je Indima bog; a na Somu da dohrle, da se njim okrijepe, prizivlju se nebesnici, navlastito rani *Açvini,* nebrojeno puta u himnama Rig-Vede. I Erancima je Haoma nešto veličajno, neiskazano, te je, u mazdejskoj leturgjiji, od prilike ono, što euharistija u hristjanâ. Živ spomen Some, vidila, što mladi i zanavlja bogove, sačuvaše Heleni u besmrtnoj ambroziji i u čaši nektara, kojom se njihovi blaženici obregjuju na svijetlome Olimpu; čašu naljeva i dodaje bogovima rajska dikla, lakokretna, krasna Heba. Spomen bogovske gosbe traje i kod nas. Ep zapjevao: „Bože mili! čuda

[1] Pjesmu mi priopći g. F. Hefele.
[2] Na str. 155.
[3] Vuk. *rječ.,* pod *Jasenak.*
[4] Vuk. *pjes. iz Herceg.,* 232, v. 1—3.
[5] Gubernatis, *Myth. des Plantes,* pod *Frêne.*

Digitized by Google

velikoga! — Gledah čuda prije nevigjena: — u Pavlovu svetom manastiru — postavljeni od zlata stolovi, — svi se sveci redom posadili; — navrh sofre Gromovnik Ilija, — nasred sofre Sava i Marija, — po dnu sofre Petka i Negjelja. — Slavu diže svetitelj Nikola, — i napija u slavu Ristovu; — al' se njemu malo zadrijema, — u drijemu čašu ispustio, — čaša pade na stolove zlatne, — niť se razbi, niť se proli vino"[1]. Dà, ne razbi se, jer je čaša i u čaši pilo, vjekovito. Što se, u jednoj pjesmi[2], „srpski car Stepane" napojio vina do bezumlja, i što se vinom kiti neprestano Kraljević Marko, može biti, da je i to došlo od iste rajske gozbine svetitelja poganskih. Ova čaša, prepunjena vidilom nebesnim, čaša meda ili masla, ostade i u našim zagonetkama o suncu. Puk veli: „Čaša meda celom svetu dosta" — „Jedna čaša masla svemu svijetu dosta", a razumijeva sunce[3]. Maslo vodi nas ravno k Rig-Vedi, gdje „maslom rosukaju" sjajni bogovi[4].

Do rajskog stabla od svjetlosti, do njegove žive vode, vrutka to jal jezera, stanuju bogovi. To im je Rajevina svijetlog obilja, Rajevi protkani čistinom i vidilom[5]. Sjedeći za punom sofrom, na stolovima od zlata, po govoru naše pjesme, blaženi rajnici napajaju se tu pićem svjetlosti, iz čaše vjekotrajne. U misli Rusa neznabožaca, Rajevina bijaše zelena ubava livada[6]; pa je jednako prekrasna livada, koje se ne bi čeljade moglo dosta nagledati, i u našoj jednoj priči[7]. Pod drvetom, kod vode žive, na ubavoj livadi, bogovi se raje; ali će ih sve zadesiti nedaća, dašto mimogredna, trenutna.

---

[1] Vuk. *pjes.*, knj. II, 22, v. 1—14.

[2] Id. ib. 28.

[3] Novakovića *zagon.* Jednako se odgoneću i ove druge gonetalice, koje je takogje uvažiti: „Jedna gruda voska svemu svijetu dosta" — „Tica bez zuba, a svijet izjede" — „Ja se pripeh na visoko, i pogledah ponisko, ali raj po biseru (sunce po rosnoj livadi) pase". Tica na visokom jasenu raja još lepeće po njima.

[4] Rigv. VII, 41, v. 7.

[5] Rajevina, i Rajevi u množini, riječi su drevnog i prethristjanskog kova, od korena *ra,* udjeljivati, uživati (Miklošić, *Christ. Term.* 48), kako već primjetismo *(Dio I,* str. 70 [110]).

[6] *Dio II,* str. 125 (223).

[7] Vuk. *prip.* 17: „Očina zakletva", gdje se priča o livadi, što na njoj raste čudna trava, koju treba da najmlagji od troje braće položi pred konjem svoga starog zeta čudotvorca. Zet zapita šuru: „Kazuj šta si video? Šura mu reče: Video sam prekrasnu livadu. Onde bi stajao tri dana, da se one krasote nagledim. Na to zet reče: Ovaki je raj onoga sveta!"

Digitized by Google

Kako stablo od svjetlosti čas napreduje, a čas nazaduje, čas sija, a čas tamni, tako jačaju, jal slabe bogovi. Ovakoj mijeni podvrženi su, poimence, Vid, Sunce i Zora.

Prikupiti i iznijeti sve pučke priče, koje govore o propadnuću i novome rogjaju Sunca i drugih vidnih bogova, ne bi bilo lasno, a nije ni potrebno. Tih priča ima tušta u Indo-europljana, a zar ponajčistijih u nas Srba i Hrvata, te u Rusâ. Zgodno će biti, da iznesemo one naše, koje su naosob vrijedne obzira.

U prvom dijelu ove radnje susretosmo, prigodno, starca dugobrada, velikog lovca Velimira, na ljutoj muci i na umoru, pod visokom jelom kod jednog izvora. Mi ga isporedismo sa starim slijepim dešom drugih naših priča i sa slavenskim bogom Velesom, jednookim i slijepim, te rekosmo, da je to Vid u starosti[1]. Vida onemogla u Rajevini, i izmučene tri noćne Zore, pa i trudno, trolično Sunce noćno, koje hoće jutrenjim dolaskom, pod trećom tvojom hipostazom[2], da rajskom vodom pomladi svoga oca, neke naše priče živo prikazuju. Idemo da ih slušamo.

Bio nekakav car, i ostario tako, „da već nije čuo, ni video", pripovijeda jedna priča[3]. Caru usnilo se u noći, da „ima negde u svetu nekaki grad, i u gradu studenac, pa da mu je vode iz onoga studenca, da se okupa i umije, da bi se pomladio i da bi opet čuo i video". Tu vodu da traži, išao i lutao debelim morem carev najstariji sin; pristala mu galija u neki kraj drugoga cara, koga osornom riječju uvrijedi, a on ga utamniči. Isto ovako zlo prošao i drugi sin, osion kao i brat mu. Treći sin prvoga cara, dobroćudan i smjeran, omili drugome caru, te se preveze dalje od njegova grada. Car ovaj reći će mu, na polasku: „I meni ima dosta godina, pak, ako bi našao tu vodu, mogao bi se i ja okupati, ne bih li se pomladio". Carev sin stigao pod jednu veliku goru, našao u gori pustinika, koji ga uputi na jednoga lovca, te ovaj sazvao sve tice, a od matora orla doznao za grad i studenac. Dovezavši se do pod drugu goru, izide carević i krenu u zoru ka gradu, da unj prispije taman u podne. Carica onoga mjesta u to doba svagda spava. Nego u gradu ima čuvara, dvanaest strašnih lavova, a ima i do tri djevojke, dvije od kojih grad čiste svojim rukama. Lavovi se smirili ovnujskim mesom, a dvie prve djevojke na dobačene im dvije metle, dok se treća ućutala, kad joj se uže doda,

[1] Na str. 46—51 (86—91).

[2] O troličnosti noćnog Sunca, i noćne Zore, biće domala govor.

[3] Vuk. *prip.*, dodat 12.

Digitized by Google

jer je donle na svojoj kosi vukla vodu iz bunara. Što brže iz bunara vode zagrabila pratnja carevića te bjež natrag na galiju. U to, carević pristupio carici, koja legla na legja te spava, pa je obljubio. Carica, kad se probudi i osjeti što je, stala grditi čuvare; no, i tri djevojke, a i sami lavovi, progovaraju, i tuže se na caričinu nebrigu za njih. S onom vodom sretni mladić vraća se caru, svome gostu, koji, „po što se okupa u vodi, postane zdrav i mlad, kao da mu je to dvadeset godina". Za to i povratio liječitelju svome dva brata. Sad ode carev sin k ocu. Sa živom vodom stari car „se pomladi, te vidi i čuje kao mladić"[1].

Stari car Vid je. Vid ostario, obnevidio i ogluhnuo, pri svakom nestajanju vidila u noći i u tami zimskoj, kako se ponovio i progledao, te opet „vidi i čuje kao mladić", pri svakom povratku dana i ljeta. Stari bog, kako oslijepio, tako se i vida kod rajskog drveta. Ovo ne kaže na više navedena priča, premda iznosi orla skandinavskog jasena Yggdrasila, ali kaže priča druga, glasa posve mitičnog, iz Vojvodine[2]. Pod jelom, koja, „koliko se gore nebu uzvišivaše, toliko po zemlji grane raširivaše", sjedi „dešo" čudotvorni sa alemovom štakom. Dešo „gledi lepo: tko bi reko, da viditi ne može?" a ipak je slijep, „voljom višnjeg boga koji vedri i oblači". Ali ne daleko od jele stoji lipa, rascvjetana, mirisava, a pod lipom izvor vode žive, te iz izvora teče potočić u veće jezero. Sa zlatnom tikvom, što mu dade dešo, pristupio k lipi davor Radovan, te „se jedared cela okolina zasvetli, da već svetlija biti ne mogaše". Iz izvora davor zahvatio žive vode u zlatnu tikvu. Napi se stari iz tikve, umije oči, i odmah progleda. Davor Sunce ozdravio Vida.

Da je Vid slijepi dešo naših priča, valjda proizlazi i iz doslije rečenoga. Ako opet sumnja koja postoji, diže je sasvim skandinavska mitologija. Već bi izloženo, da je Odin sušti Vid[3], pa Odin, u sumornoj svojoj starosti, čista je prilika dešine slike. Starčina Odin zagrnuo se avlatnim plaštom, i oborio na sustale oči šešurinu. Slijep je, ili ćorav, pa založio jedno svoje oko bogu Mîmiru u bunaru, iz kojeg se uželio piti. Od značajne te sljepoće nosi nadimak Blindr. Ojagjeli Odin pustio i bradu, te opet, i po dugoj bradetini, prozvan je Lângbarđr. U takovoj preobrazbi, samrtan

[1] Ostali dio priče bavi se o nevjeri dvoje braće starije, kivne na mlagjega, koji je od oca protjeran, dok mu najposlije prosinu pravda i nagrada.

[2] Kojanova *prip.*, 3: „Radovan i Slavojka".

[3] *Dio I,* str. 79—86 (119—26).

Digitized by Google

je i daje nesreću; on prilazi podzemnoj boginji Hel. Ipak, ostaje veliki lovac na velikom konju, uz svoja tri ogara[1].

Ne treba riječi nadostaviti, da se dokaže istovjetnost ovoga boga s omatorenim lovcem, bradatim i slijepim, naših priča[2]. Šta više? Okolnost prividno uzgredna, kao što je pometnuće jednog Odinova oka u bunaru, ponavlja se i ona, drugdje, u kazivanju našeg naroda o starome djedu. Naime, još priča jedna iz Vojvodine[3] pripovijeda, da slijepu starcu i slijepoj babi tri alovite ženturine, tri vještice, povadiše oči, pa ih staviše u lonac u med, za odžakom. Ove oči treći sin nekoga cara nagje, opra živom vodom i metnu starcima u glavu. „Vidiš li starče?“ zapita carić djeda, a djed njemu: „Baš, kô da sam se juče rodio!“ Med je poznata nam ambrozija, vidilo što rosi s rajskog drveta. Ovdje, ono vida oči djedu i babi, Vidu i Vidi. Uz Gospoda oslijepila i Gospa nebesna, a zatim dobila nanovo svoje čiste vrsne oči, ne samo u našem mitu, već i u latinskome. U Rimu, Bona Dea zvala se *Oclata*, pa imala bilje ljekovito i vraćala slijepcima vid[4].

U ponovljenoj svježosti dana i proljeća, Vid, Vida i Sunce, kako razgaljuju vasionu, obasjavajući je, tako i liječe sve živo. Ali, kad bogovi propadaju, onda pri krivu, pri kosu im sjaju zahoda, nedaća je u svijetu. Sami nesretnici, oni čine i ljude nesretnicima. Svjetlost, koja linja, kobna je, ili, pravije rekavši, kobno je öko vidnih bogova. Od božje sljepoće nasta naš izraz: „Zlo ti oko!“ i porodi se praznovjerje u udost, u zloću očiju, koje poprijeko gledaju. Praznovjerje to još buja kod nas, kao što i kod ostalih Indoeuropljana, poimence kod Talijanâ i Grkâ; a to bijaše od vajkada. Svagda bojali se ljudi takozvanog oculus obliquus, ὀφθαλμὸς βάσκανος, φθονερός, kome pripisivali neku otajnu ubitačnu moć. Valjda se spajaju s istim pojmom slaboga zazira bogovskog i riječi „zaviditi“, „nenaviditi“, lat. invidere.

[1] Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 121 i *Nachtr.*

[2] Bradurina našeg mitičnog starca istakla nam se već više puta. I sama po sebi, ta brada biva predmet pričanja pučkog. Tako, n. p., u prip. 25 Vukove zbirke car pita djevojku, koliko mu vrijedi brada, a ona mu odgovara: Koliko i tri kiše ljetne. Brada je ovdje u očitom odnosu s bogom, koji vedri i oblači.

[3] Kojanova *prip.*, 5.

[4] „Ob luminibus restitutis derelictus a medicis post menses decem beneficio dominae medicinis sanatus“ kaže u natpisu bonik, koji višnjoj vidarici zahvaljuje na povraćenom očinjem vidu (Preller, *Röm. Myth.*, I B, s. 404).

Digitized by Google

Religije rimske dohvata se i naš izvor mladeće vode, pa i veći dio prednavedene Vukove priče o dva cara koja se liječe[1]. I u Rimu gradu, i u srezu drevnoga Lavinija, i još gdje pored preosvećene vode Numicia, bio bunar i boginja Juturna. Iz ovakoga studenca voda ozdravljala, voda besprimjerna, tajnovita, prečista. Da je, u misli davnih Latina, ona nekako i pomlagjivala, kaže sama riječ *Juturna*, jal *Diuturna* po drugom obliku. Ako je Juturna od juvare, to je voda od pomoći, a juvare je u jezičnoj svezi sa juventus. Diuturna znači valjda: voda što daje vidnu vječnost. Od svih iscijepanih mitova rimskih vise sad u zraku samo konci pojedini; no fragmenti Juturnina lika kod Ovidija i Vergilija kao da se svode baš na našu priču. U Juturnu, i u njenu vodu, uljubila se dva vrhovna boga latinskoga panteona, Jupiter, bog svijetloga dnevnog reda, i Jano, bog žarke godine koja zalazi i uzlazi; pa eno dva cara, kod nas, ištu mladost od vode caričine. Ima i više. Erotično pričanje o našoj carici ponavlja se kod Juturne, što ju mrzovoljastu obljubi Jupiter[2]. Uspavana naša carica, koja brižno daje „čuvati studenac vode žive", i Juturna, koja „predsjeda jezerima i rijekama šumećim"[3], vrlo prilikuju Zemlji, zamrloj u zimi, a živoj i plodnoj sa Suncem i vodama razljevanim nove godine. Juturnalia slavila se u januaru.[4] I sama priča o ćoravu bogu, o bogu koji propada u pučinu noći, skoro bih mislio, da se kod prvih Rimljana raznosila, kako se raznosi kod Skandinavaca. U rimskoj legendi, pregnuće junačine Horacija Koklesa jest od sviju najuzvisitije, kao vrhunaravno. Stao Kokles sam na most protiv čitave vojske; stao „ogromnim svojim korakom"[5], a stravio dušmane „vidom groznim"[6]. Dva sama druga (metu mi se po ustima dva Jakšića) prate pregaoca, ali ustupaju, dok se i on, u prasci razrušenog mosta, i pri silnoj vici ljudi zabrinutih,

[1] Vidi na str. 159—60.

[2] Ovidii Fasti, II, v. 585—92.

[3] Vergilii Aen., XII, v. 139—40. V. *Röm. Mith.* Prellera, s. 128—9.

[4] I Bugari pričaju o vodi besmrtnosti, za kojom gramzi „kralj Aleksandro", i njegova sestra, ili kći. Pošto predaja o toj vodi već odavna postojaše i kod Grkâ, moguće, da je Bugari od njih uzeše (A. Vesselofski: *Zur bulgarischen Alexandersage*, Arch. I). Ali je vjerojatnije, da je ta voda i kod samih Bugara općenita svojina arijska, pa da se priči kasnije priplelo, na istoku, ime velikoga Aleksandra.

[5] Livii l. II, c. 10: ... „cum ille ingenti pontem obtineret gradu".

[6] Id. ib.: „Circumferens truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum ..."

Digitized by Google

strmoglavio u rijeku. Rijeka, a na njoj most, u misli Arijaca rastavlja noć od dana i staru godinu od nove[1]. Koklesov kip, zar bogov, bio je postavljen na komiciju, a Koklesu dodijeljeno" što je za dan uzorati mogao"[2]. Tečaj dana, to je pokrajina Vidova. Ime *Cocles* znači: jednook.

Rekoh: Juturna, naša carica, vrlo prilikuje Zemlji. Ali ovo izvjesno nije. U vjerskim tradicijama naroda arijskih zar ništa mučnijeg od pokušaja, da se na svakom mjestu, u svakoj priči, čisto označi božje biće žensko, koje tu dolazi. Boginjama, osobito višim, često puta, konturi, obrisi trepte, pa im je slika nejasna. Je li Zemlja, ili Zora, ili zar najprije nebesna Vida, takogje ona čudesna žena, što ju izvodi znatna priča iz Srbije: „Božji poslužitelj"[3], ja ne rješavam. No je ta priča prezanimiv iskaz boga Odina-Vida, u starosti bogalja nagrgjenog, a poslije čilog rajskog gospodara, te višnjeg tvorca i Sunca i Mjeseca. Evo pripovijetke: Neki čovjek, na umoru, ostavio tri sina i jednu ćer, osobito lijepu, pa sinovima oporuči, da djevojku dadu prvome, koji je zaprosi. Dogje bogalj, trupac bez ruku i nogu, u samim kolima, što ih niko nije vukao; dva starija brata ne daju sestre, ali dade je najmlagji, prividno lud, a opet mudriji od njih. Bogalj, kod kuće svoje, načini se momak zdrav čitav, ne može ljepši biti. A šta si ti? zapita ga začugjena mlada, a on njoj: „Ja sam božji poslužitelj. Ja spuštam sunce na zemlju, mjesec dižem na nebo, sunce dižem na nebo, mjesec spuštam na zemlju, i raj otvaram i zatvaram". Stariji šura dogje mu u goste. Zet ga zapita: „Imaš li volju, da vidiš sve na svijetu? — Imam. — Dade mu konja, koga će sjahati, kadgod zar'že i nogom zakopa do tri puta, te pružiti mu, da jede iskopano. Ni ovi, niti drugi brat iza njega, ne izvršiše zapovijedi; no to učini treći najmlagji. Šta da vidi? Otvori se raj! Momku dalo se gledati ova čudesa: dva cvijeta u raju, jedan pokunjen a drugi upravo stojeći, dvije velike orlušine što se čupaju, dva goluba što jedan drugoga pïta. Na ubavoj livadi neka djeca u rukama drže po struk bosioka, dok drugdje po pustolini sve je obraslo trnjem i korovom. Bosiokom djeca putove čiste, a pjevaju

[1] To ćemo, sad naskoro, viditi kod božića; a što za pravo znači latinska riječ *pontifex,* biti će kazano u idućem dijelu radnje.

[2] Livii l. II, c. 10: „statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit datum".

[3] *Vila Beogr.,* g. 1867, br. 49.

Digitized by Google

i klikuju: „Eto moje majke! eto moga baba!“[1]. Koliko dražesna, toliko je i razgovijetna ova jutrenja idila, koja nam slika veseli preokret u raju, iza noćne nevolje. Orla spazismo u vrhu Yggdrasila.

Žena nagrgjenog Vida često je zlovarna. Što su božje žene kadkada zle, to je do njihova dodira s tamom. Kod Indâ, i sama njihova prečista, prehvaljena Zora, biva, kašto, opaka, te sunčani Indra, njezin obični zaručnik, za to je i ubija. Što je divota sapeta tamom, to mašta pučka, i u epu i u pričama, motivira strašću, koja boginju prigoni k mrskoj grdosiji noći. Preljubnicu ojagjenog Vida prikazuje nam, možda najbolje, priča iz Bosne uz naslov: „Lovac“[2]. Neki lovac „svaki dan išao u lov i svakojaku zvjerad lovio, a „zadijevao za pas dvije male breše i jatagan“ (dvije strijele i mač grebeštak Vidov). Nego, „u vrijeme poklada[3], razboli se, i sve je herduljao tamo do uskrsa“. Tako bolestan, prečudni lovac, „baš na uskrs“, uputio se k planini, gdje u gori zelenoj ugleda jezero, pa iz jezera izmoli se konj zelen, kojega ubi. Po nagovoru vile prigorkinje, s ubijenog konja uzeo uzdu, a u toj je uzdi čudo: njom da se što udari, ono se obraća ma bilo u što. Moću uzde, obogatio se lovac vrlo; al, po nesreći, prišapnu onu tajnu ženi, koja nanj mržaše. Kad jednom zaspi, ošine ga žena uzdom, te lovac postao torski veliki pas. Kerina ta čuvala vjerno i snažno od vukova, i svake napasti, tor carevih ovaca; a od vile jedne zagorkinje očuvala, u noći, i dijete carevo. Nego, ženska omraza gonila jednako i kerinu; žena je lupne uzdom i preokrene u malu mindicu. Nije ova vukova razdirala, al je opet vrsnu pomoć pružala, u sitnome lovu, čeljadetu jednom, kome se pridruži. Pod trećim udarom uzde u ruci žene, od mindice bude majušna tica carić; na što, žena nevjera preudade se za drugog čovjeka. Onda carić uvuče se, a da ga ne vidiše, u kuću preljubnikâ, nagje uzdu, kucne je kljunom, s riječima: „Dosad sam bio carić, a odsad čovjek!“ I zbilja, čovjekom se stvori nanovo. Pod uzdom izmu-

[1] S ovom uporedi isto ovako razvedenu priču iz Srijema: „Očina zakletva“ (Vuk. *prip.*, 17), gdje se takogje pomalja neznabožački raj, livada sretnikâ, „selo pjevanke i veselja“. Prositelj bogalj tu je starac na dvokolicama.

[2] *Bosan. prip.*, 28.

[3] Valja da su „poklade“ od „klada“. Kaže se: „metnuli ga u klade“, t. j. u tamnicu. Poklade bile bi, ovako, što i „zauzi“, koji sapinju bogove u vrijeme tame. O ovome opet, dalje kod božića.

Digitized by Google

čenog lovca, žena postade vjekovna kobila, koja i danas vrše trnje. U mnogom pogledu, a to se po sebi kaže, znamenita je ova priča; no najznamenitija, mislim, time je, što nam iznosi uzdu kipa Svantevidova u Arkoni[1]. Svantevidu pronagjosmo ovako, u našem pričanju, osim ogromne pogače, roga obilnosti, mača i konja[2], takogje uzdu čudotvornu.

Majušnost zašlog boga dnevnoga vidila izražava se i drugačije. Kao što jest mindica, ili carić tica, bog biva i zrno papra. Uz njega kržljava, išla su nevidom i tri Sunca noćna, pa i Zora. Ovo se pripovijeda u priči bosanskoj o „Biberagi“[3]. Div iz pećine otme sestru triju braće, koja braći na magarcu nošaše hranu, a ugrabi zajedno i magarca s hranom. Išli jedan za drugim u divsku pećinu, eda bi sestru našli i izveli, prvi, drugi i treći brat, i svi propadoše. Proždrljivi div svakome zakla ovna zvonara, ispeče ga i dade mu pola, uz ove riječi: „Ako izjedeš to pola ovna prije nego ja, ubij me, a ako li ja prije pojedem, ubiti ću te!“ Poslije toga, sestri zarobljenoj rodi se još jedan brat, „u rastu kolik biberovo zrno“, to Biberaga, što ipak snagom bijaše jači od diva. U pećini on izvrši onu pogodbu. Pojedavši hitrije, a ubivši diva, oprosti sestru, te se s divskom imovinom vratiše kući.

U priči iskrivljeno je to, što je Biberaga četvrti brat, dok bi imao biti otac i tvorac triju braće. Ali priča važi, pošto u njoj nalazimo trag glasovitoj helenskoj basni o Odiseju i Polifemu. Kako je odavna poznato, zgodu megju Odisejem i Polifemom donosi, gotovo u cjelosti, i naša pučka jedna priča, o „Divljanu“[4]. Priča, iz Risna u Boci. glasi: Jednog popa i jednog djaka zateče noć, u planini velikoj. Iz daleka ugledavši oganj, primakoše se nekoj pećini, i naidoše tu na Divljana s jednim okom navrh glave. Čitava hrid, „koju sto ljudi ne bi moglo pomaći“, zapirala pećini vrata; div je lasno odmakne, i pripusti unutra dva putnika. Zatim privali na vrata opet onu ploču, stakne veliku vatru, a kad se dva stranca ogrijala, stane ih pipati iza vrata, pa vidivši, da je pop pretlji, ubije ga i natakne na ražanj. „I tebe ću sjutra ovako“, reče jadnome djaku, kome ne bijaše izlaza iz tvrde pećine. Od čovječjeg mesa Divljan hoće da i djak jede, ali ovaj ono ne meće u

[1] Saxonis Gram. *Hist. Dan.*, l. XIV, p. 287: „Haud procul frenum ac sella simulacri, compluraque divinitatis insignia visebantur“.
[2] Vidi u *Dijelu I.*
[3] *Bosan. prip.*, 5.
[4] Vuk. *prip.*, 38.

Digitized by Google

usta, već baca u kraj. Palo djaku na um, te stao oštriti mali šiljak, a na Divljanov upit: „Šta gjeljaš to šiljak?“ odgovori, da se tako naučio, sjedeći kod ovaca. Gdje Divljan zaspa kraj vatre, djak šiljak zavrti u jedino oko njegovo. Ciknu pomamljen div: „Neka, da je Bogu hvala! Izvadi ti mene ovo jedno oko, kad ne umjeh ja tebe obadva; ali mi ti uteći ne ćeš!“. Kad bi jutro, zaslijepljeni Divljan počeo okolo brblati po pećini, ne bi li djaka uhvatio, al ne mogao od mnoštva ovaca svojih. Djak tada ogulio kožu s jednog ovna, uturio se u nju, a kako div vabljaše stoku i puštaše glavu jednu po jednu na vrata pritvorena, megju ostalima izbaci i lukavog djaka u ovnujskoj koži. Djak vikne Divljanu: „Ne traži me, ja sam već na polju!“ Na to div rastvori vrata, i pruži mu jedan štap, rekavši: „Na ti ovi štap, da ćeraš stoku, jer ti bez njega ne će nijedna krenuti“. Kad se djak štapa prihvatio, namah pri njemu prionu mu prst jedan: vuci odovud i odonud, jadnik i Divljan sve se motali naokolo. U toj nevolji, djak nožem osiječe oni prst, te se oprosti diva. Ružeći ga, onda otjerao mu blago. Hoće za njim, ako i slijep, Divljan, dok dogjoše do jedne velike rijeke. Djak zviždi i ruga se, a Div za rugačem na vodu, te u nju strovali se. Iza legja otisnuo ga djak, pa sretno dojavio blago kući.

Ja držim, da ova priča o Divljanu nije u Grkâ uzajmljena, premda s grčkom u glavnome jednaka[1]. Dašto, ispečen i izjeden pop odgovara proždrtoj nekolicini drugova Odisejevih. Divova privaljena ploča, „koju sto ljudi ne bi moglo pomaći“, jeste Kiklopova ploča, „koju ne bi sa tla pomakla dvadeset i dva čvrsta kola uz četiri točka“[2]. I izdjeljani djakov šiljak sličan je Odisejevoj ogromnoj sirovini. A najskoli je slično to, što se djak, da izmakne iz pećine, obukao u kožu ovnujsku, te i Odisej rukama se prihvatio i skrio pod trbuh kosmatog najboljeg ovna Kiklopova, koga će, nakon spasa, žrtvovati Zeusu. Divljan upada u vodu, a morski Pozidon Polifemu je otac, pa se i more uzljuljalo pod kamenima, što ih unj rinu Kiklop za Odisejem na bijegu. Kako drugdje, u pričama i pjesmama našim, ima ruljâ divova, tako i oko Polifemove pećine nastavaju drugi divovi. Pripovijeci je dakle, ne samo osnova, već i potka, u mnogočemu, od jedne te iste pregje Ali, i pored ovoga, evo opet cijenim, da je Divljan, kao što Polifem od

[1] Odys., IX, v. 193—555.

[2] Ib. v. 241—2.

Digitized by Google

Grkâ, izvorno zamišljen od Srbâ i Hrvatâ. U našem pričanju, bolje nego u grčkome, mi se dosjećamo smislu ovoga cijelog mita. Velika je prilika, da taj mit izražava noć proždrljivu i groznu, koja privlači k sebi i zapire vidnoga boga, promučena sve dotle, dok svojim izlazom, jutrenjim ili godišnjim, grdosiju ne izlukavi i ne uništi. Značenjem imena, Πολύφημος, duboki rikač, naš je rikač Balačko, to strašilo iz Legjana[1]. Antinomija izmegju bijelog i tamnog svijeta, koja se u nas Slavena najživlje ističe, valjda učini, te je Divljan glede očiju, umišljen na lik boga vidnoga. Kao što Vid ima svoje oči dnevne, tako i Divljan ima svoje nezgrapno oko noćno; kad ga izgubi, onda je noći kraj. Divljan i Polifem drže zaprto u pećini stado ovaca, što na posljetku izilazi na polje, a naš djak odjavio ga kući; u komparativnoj mitologiji već je utvrgjeno, da blago bijelih i zlatnih ovaca prestavlja nebo zabijeljeno i pozlaćeno sunačnim zrakovima. Najsvečaniji čas priče: izmaknuće Odiseja, skrivena pod trbuh kosmata ovna, a djaka obučena u kožu ovnujsku, to je slavodobitno praskozorje[2]. Što Polifem i Divljan prianjaju pučini, onaj po ocu Pozidonu, a ovaj po konačnoj pogibiji u vodi, to je takogje uzeto iz simbolizma arijskog: noć je pukla pučina na vasioni. Privlačni štap divov, u našoj priči, simbolizira jednako noć, što malo a malo popušta. Nije bez neke, ali u drugom pravcu, niti tojaga Polifemova, ogromna tojaga maslinova[3]. Maslina je zimi zelena, te obilježje ustrajne blage moći božje mimo zimu i noć. Ne u ovoj priči o Divljanu, ali u drugim našima, divovi čupaju jele s granama iz zemlje, te je odnose sa sobom[4]; viječna zelen u jele jednaki je simbol. Ljudožderi divovi razmeću se silno, u velikom broju naših priča. Okolnost ova, pa i znatne a izvorne varijacije, prije pomenute, u grčkom i našem pripovijedanju o Polifemu i Divljanu, meni nameću mnenje, da su obe priče ubaštinjene od praotaca arijskih[5].

---

[1] *Dio II,* na str. 99(197) - 100(198).

[2] Ovnovi, u vlasti Polifema, jesu „gojni, vunati, lijepi i veliki, a s runom ljubičastim“ (Odys. IX, v. 425—6), čim se još bolje odrazuje ljubičasto vidilo ranog jutra.

[3] Odys. IX, v. 319—20.

[4] N. p. u priči Vukovoj (1, dodat.) o „Baš Čeliku“.

[5] Priča o Divljanu, ili o Polifemu, raznosi se, u dvije verzije, i kod Laponaca. Tu može biti pod sumnjom, da li je ono svojina finskoga roda.

Digitized by Google

Da je mit o Divljanu izvoran naš, sudim još po tome, što ovo nije jedino podudaranje u onom dijelu religije helenske i naše, o kome je sad govor. U priči, što ju navedesmo o Biberagi[1], pominje se drugi vilajet, drugi svijet, pa Biberaga ode onamo. U svijetu onamošnjem našao, do jezera na jeliki, div-ticu s tićima u gnijezdu. Tići cvrkuću; ali, eto već od dvije godine, iz jezera pomalja se aždaja, a div-tica tića svojih ne može odbraniti, da ih aždaja ne zoblje svakog puta, gdje se oni u matere izlegu. Div-tica tuži, dok nemiloj aždaji Biberaga došao haka glave; pogubi je, zamahnuvši čudotvornom sabljom, što „može odsjeći glavu na dan hoda". Na uzdarje, div-tica Biberagu na krilima iznese iz tamnoga k bijelome svijetu. Ovo nam isto čudo kazuje Iliada, a kroz usta trpnika Odiseja[2]. Do izvora vode žive i do oltara božjeg, na krasnom platanu sjedi tica modrokos, s osam tića svojih u gnijezdu. Zmaj rigj, nesit, stravičan, koji se iz tmine izveo na svijet, gjipi ispod oltara i proždre jadne tiće s majkom tužećom. Ali u ovoj nedaći daća je od boga. Skamenio se zmaj, a, po broju proždrtih tica, vrač Kalhas pogagja, da će se Troja, nakon devet godina helenske muke, soriti. Božje zlamenje s ticom mi ne shvaćamo uz samu pomoć grčke mitologije, dok ga dokučujemo po religiji Yggdrasila i našega jasena Vidova. Dakle, svi su ovi mitovi samonik naše zemlje. Od prvašnjih Arijaca naslijedi ih naša priča, kako ih naslijedi ep homerski. Najbitnije razlikovanje jest u ovome, što duhoviti Heleni sve to izraziše laganijom mišlju.

Pri Vidovoj starosti, pri nemoći neba, mlado Sunce liječi. Ono liječi „ostarjela oba roditelja", i po našem i po vedičnom mitu. U Rig-Vedi, Sunce je bog uzvisiti: kao Bhaga, obilati davač; kao Sûryas, „luč najljepša od luči sviju";[3] kao Savitar, životvorac „zlatoruki"[4]: ali je ipak, kao što i u nas, podložno božje biće[5]. Sunce nije samosazdano, već stvoreno; ono je oko Varuni i Mitri, koji ga dižu na nebesa[6]. Kad se k nebesima vraća, „prilazi krilu

[1] Na str. 165.

[2] II, v. 299—329.

[3] Rigv. X, 170, v. 3.

[4] I. 22, v. 5 — I, 35, v. 9 i 10 — VI, 71, v. 1, 4 i 5 — VI, 38, v. 2 — VII, 45, v. 2. O zlatorukosti Savitara bilježim tačno mjesta, jer slikovni ovi izraz vedični udržasmo i mi, u našim pričama.

[5] Pravo rekavši, podregjeno je i kod ostalih Indo-europljana, koji boga vrhovnoga nazvaše od same svjetlosti.

[6] I kod Eranaca, oko je Ahuramazdi (Yaçna, III, 49).

Digitized by Google

staroga oca svoga",[1] neba, pa „sjeda kod oca i kod majke".[2] Vraćajući se sa zapada, Sunce se zaodjelo smegjim ogrtačem, pošto mu je na troja nebesa hod kroz tri tamne prostorije. Sunce ide za Zorom ustopice.

Ali, na tumačenje našeg mita, najglavnije će biti to, da mi u Vedi vidimo, kako Sunce liječi roditelje. Sunce, dašto, zamire i samo; nipošto ne će ni ono izmaći općoj pogibiji vidnih bogova u prirodi. Za veliku nedaću nebesnu, za bogovski suton, znadu svi panteoni arijski; a taj suton ističe osobito mitologija Skandinavaca, davljenih dugima noćima i produljenom zimom. „Sunce zagje za Neven za goru!"[3] uzdisahu i naši oci. Ako neven-cvijet jamči vječnost, on je ujedno i znak smrti: Sunce ide megju mrtve. Ide, preko noći, u tamne prostorije i u samoj vedroj Indiji. No, premda čami u noći, ono je „lijepo zlato koje počiva u mraku", veli vedična riječ[4]; ono „ne vene", veli riječ naša. Luč od sviju najsvjetlija, Sunce i najmanje zamire, te njega čeka važni zadatak, da mladinom svojom istrošenog oca i majku pomladi. Pregnuće to nije bez teške muke. Kako Sunce prolazi preko triju tamnih prostorija, ono je Ekata (Prvi), Dvita (Drugi) i Trita (Treći), ono je trolično, pa su tri hipostaze, tri brata u biću jednom, od kojih su dva nesretna, dok je sretan brat najmlagji, najlugji. Tri brata noćna, u Rig-Vedi, zajedničkim imenom zovu se Ribhu. Neumrlost svoju postizavaju u stanu boga Savitara; ali su, preko noći, veliki trudnici i smrtnici. Lutajući kud kamo uz oči priklopljene i pospane, oni ipak posluju; poimence posluje Trita, snagom neizmjernom i konjem vilovnim. Na glasu vještaci, ide im svaka od ruke, a pripravljaju koješta bogovima: lisicu jednu ili dvije (simbol večeri), pa divnu kravu (oličenje Zore), pa kola sa tri točka *Açvinima*. To su sve remek-djela, no najviše i najčešće im se hvali to, što, „pobjednom moću očevom i vještinom svojom, pridaju mladenačku silu starim roditeljima, te ih obnavljaju"[5]. Trima junacima ljudi žrtvuju s večera.

Na deša i babu, kojima povraća mladost i oči liječi treći sin, mi već naidosmo u pričama našim, te o njima i povedosmo riječ

[1] Rigv. V, 47, v. 3.
[2] Id., X, 189, v. 1.
[3] B. M. *pes.*, 11, v. 1.
[4] Rigv. I, 117, v. 5.
[5] Id. I, 20, v. 4 — I, 110, v. 8 — I, 111, v. 1 — I, 161, v 3 — IV, 33, v. 3 — IV, 35, v. 5 — IV, 36, v. 3.

Digitized by Google

dosta na dugo. O tri sina putnika, navadno carska, pa o trećemu dobrome i sretnome, ako i više puta ludome[1], pripovijetke našeg naroda siplju kazivanje kao iz izvora neiscrpna. Nema mita arijskog (slobodno je reći), koji bi manje promjene pretrpio te se čvršće održao od ovoga o trojici sunčane braće. Iz prikrajka svakog o tome izbija pučko povijedanje, u suštini jednako, ako i razlikovano u okolnostima sporednim; a biva to isto i kod Rusa, koji u *skaskama* takogje najradije izvode tri brata. Pri velikom broju takovih priča, mušnoća je u probiru. Ja ću pokušati, od njih nekolike, koje mi se čine ponajznatnije i najsvježije, da ovdje prinesem, eda bi se dobila što cjelovitija slika Sunčeve noćne drame, kaku je umisliše oci naši. Uz tri brata, maldane svegjer, u priču ulazi i divna djevojka, što je Zora, te se s najmlagjim vjenčava, obično nakon kušnje kakve, svoje ili njegove. Sunce ide tragom Zore, vidismo to tuskoro u Rigvedi.

U nekoga cara bila tri sina (pripovijeda iz Vojvodine priča[2], što iznosi Sunčevu borbu s noćnom aždajom), pa dva najstarija, gdje lovljahu, proždrije, jednoga za drugim, aždaja. Ova napast, da primami u jednu rekavicu lovce, stvorila se u zeca; no, najmlagji carev sin bio oprezan, i ne pogje za zecom u rekavicu. Pomoću jedne dobroćudne babe, aždajom osužnjene, on nekako našao pravu čitu aždaju. „Velika je, strašna je, gadna je!" ali je prema nepodobi i srce u junaka. Aždaja prebivala u jezeru, gdje joj snaga ležaše, to u carstvu drugoga cara; te odanle morila i zatomljivala ljude. Baš u toga gospodara drugoga carstva unajmi se junak kao pastir ovaca, koje izjavi na jezero. Do dva puta on se s aždajom uhvatio i ponio „letni dan do podne", a „kad podne prigrije", sustala aždaja reče njemu: „Ta pusti me, carev sine, da zamočim svoju pustu glavu u jezero, pa da te bacim u nebeske visine". Onda on njoj: „Da je meni careva devojka da me poljubi u čelo, još bih te više bacio!" Na trećem kreševu, eto i careve djevojke. „Kad u jutru", veli priča, „beo dan osvanu i sunce ogranu, usta čoban, usta i devojka". Nego tužna djevojka plače od straha aždajina, pa je čoban tješi, „svirajući u gajde veselo". Da motre junačku borbu, car i dva mu konjika bijahu se uspeli na jednu visoku planinu. Gdje su strašni rvači, momak i aždaja, u koštac uhvaćeni, pritrči

[1] *Lud* u prvobitnom shvaćanju bijaše: mlagjan. Istom docnije, po drugom značenju ove riječi, najmlagji brat postao i budalast.

[2] Vuk. *prip.*, 8.

Digitized by Google

djeva i poljubi svoga čobanina, pa u taj tren mahne ovaj aždajom i baci je u nebeske visine. Opadnuta grdinja pršte na komade. Slavodobitnik tad oprostio čitavi „svet božji“ iz podruma aždajina, te i dva starija brata. S ovima i s mladom, koju sebi privjenča, vratio se za tim kući k caru ocu svome[1].

Sjetimo li se kazivanja vedičnog o trima Ribhu, i prihvatimo li ovdje riječi o skoku carevića „u nebeske visine“, pa i druge o njegovu ustajanju i slavodobiću taman u času, gdje „beo dan osvanu i sunce ogranu“, onda nam je do izvjesnosti čisto iz priče ovo: treće Sunce, kad s jutra Zoru ljubi, odskače na nebu, sijekući neman noćnu, noćnu aždaju. Velebni taj prizor gledaju s visoka Vid i dva njegova jezdioca, u priči car i dva mu konjika, ispeti na visoku planinu. U zoomorfizmu arijskom, zeč znači mjesec i noć[2], pa i naša priča, s toga, promeće u zeca aždaju, ubitačnu dvojici starije braće. Samovoljom kazivačâ ne ugje, mislim, u pričanje niti dobra baba, osužnjena a pomoćnica junaka, pošto Rig-Veda više puta pominje Noć, kao sestru Zori: baba je zar potamnjelo lice Zorino. Što se tiče aždaje, ona pripada najizvornijemu dijelu mita. Sa zmijom *azhi-dahâkom* (aždajom) rve se eranski Thraetaona, koji je isti s vedičnim Tritom, trećim bratom; pače, i indijski Trita dijeli megdan sa zmijom. Cjelokupni ovi mit, arijski i naš, vedra mašta helenska rastavi u dvije klasične priče. Sunčani mladi Apolon, koji takogje jednom bude čobanin, pogubi aždaju Πύθων; a kad hotio hram slave na delfijskom Πυθώ sebi da zavede, eno njega, gdje s kitarom u ruci, kao naš čobanin s „veselim gajdama“, veličanstveno i spokojno stupa k mjestu loma s grdosijom, k mjestu preslavnom, što će se posvetiti. Sunčani Perzej, krilima vinuvši se visoko u ajer, izbavi od morske

[1] Zanimiva je varijanta o borbi mladića s aždajom u priči iz Srbije: „Aždaja i kraljeva ćerka“ (*Vila Beogr.*, g. 1867, br. 47). Strašna aždaja tišti carstvo nekoga cara. Ona prozdire djevojke, dok joj je odregjena kao žrtva i sama careva kći. Zatočnik prijavi se u mladom lovcu, koji sviraše u sviralu, a bijaše od samog Boga, u obličju stara čovjeka, dobio strijelu. Stajala carevna, lijepa djevojka, do aždajina jezera, kad joj se primakne mladi junak, te sjedne pokraj nje zaplakane, i zaspi joj na krilu. Na jedan put sve se jezero uskoleba i uzmuti, iz jezera vriju krvavi ključevi, aždaja ide. Djevojčine suze pokapale mladića, koji se trže; zape bogodanu strijelu i ustrijeli aždaju. Djevojka je njegova.

[2] Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 80—6.

Digitized by Google

nemani, od vodene aždaje, djevu privezanu za kamen i trepećuću, kvaljsku ćer Andromedu.

Zora, sugjenica trećemu bratu, ukazuje se, sa svima bojama svoga jutrenjeg uranka, u slijedećoj priči iz Srijema[1]. Jednome čovjeku i jednoj ženi bila tri sina, prva dva zavidna mlagjemu, tobožnjemu budali, dok bio od njih najljepši i najbolji. Sva su tri za ženidbu, a otac hoće da ženi onoga, koji zasluži i donese najpristaliju mahramu. Dva starija brata napustila mlagjega, a ovaj išao svojim putem, pa od careve ćeri, iz sobe zelene, kroz noćne mnoge strahote, iznio svilenu mahramu, zlatom vezenu. Po jednu mahramu donesoše i braća, ali ona bila kojekakva. Drugim naporom, iznio mlagji pred oca, iz žute sobe iste careve ćeri, zlatan lanac, što se mogao do devet puta obaviti oko očine kuće: lanci braće bijahu malo što vriedni. Trećom, najžešćom mukom, izveo, iz sobe crvene, samu carevu ćer, već ženu svoju. Gdje braća svadbuju, svaki sa svojom mladom, eto u carski dom i krasna zgloba najmlagjeg. Treći sin bio na sebe naturio siromaške haljine, te u prvi mah njega ruže; no, kad ih pometne, prosja mu ljepota, i veselje bude veliko. — Tri boje, zelena, žuta i crvena, u tri sobe carske ćeri, iztiču, uprav slikovito, susljedni šar bojâ na nebu, u praskozorje. Uzgred napominjem, da zlatni lanac, što se do devet puta obavija oko careva doma, nije drugo no sklop mladih devet možnih Sunaca, koja će zarediti kroz devet mjeseca u božjoj godini[2].

Tri boje u tri sobe tri su prozora nebesna, u priči jednoj iz Bistrice u Bosni[3]. Jednome begu bila tri sina, dva starija pametna, a najmlagji budalast. U drugog bega, na daleko, bila „lijepa i prelijepa kći“, koju da vide, išla redom braća. Vidiće je, ko plati sto dukata. Najstariji, potom i srednji brat, mogoše pripaziti samo to, kako ljepota „prolazi ispred tri prozora“[4]. Pored svega prigo-

[1] Vuk. *prip.*, 11.

[2] U prirodi, za to vrijeme, vladaju sunačni *Bozi*, dočim *Bësi* imaju prevladu za tri zimna mjeseca O ovome u *Dijelu IV.*

[3] N. Tordinac, *Hrvatske narodne pjesme i pripovietke iz Bosne*, u Vukovaru 1883, *prip.* 4.

[4] Prozor nebesni, otkle istječe jutrenja svjetlost, već nam se otvori u Vidovoj religiji *(Dio I,* str. 83). Prozor je, dašto, i Vidov, i Sunčev, i Zorin. Glede Sunca, pjesme kažu: „od božjeg prozora, od Sunčevog istoka“. Visoki prozor na nebu, s koga Zora spušta svoju kosu zlatnu, živo naslikava priča jekavska, 19 Vukove zbirke: Carev sin, gledajući svoju krv na snijegu, mišlju zaljubi se u djevojku onakovih

Digitized by Google

varanja dvaju braće, dobi i najmlagji od oca isti novac, te ode i on da vidi. U putu, pridruži mu se ciganin, pa dva druga od čobanina kupiše ovna, te hoće, u avliji „lijepe i prelijepe", da ga zakolju. Begović i ciganin mrdaju u poslu i klanja, i guljenja, i pečenja, i blagovanja, a smiju se grohotom sve sluškinje oko „lijepe i prelijepe". Podruguje se drugu i sam ciganin, riječima: „Vidi, pobro, lijepu i prelijepu, i bolje ćes vidjeti!" Ali je djevojka blaga, pa ona ih uči svemu. Kad se mrak uhvatio, dva druga ne znaju niti pravo spavati: njih nije više no dva, a svak hoće da bude srednji. Opet se sluškinje nasmiju, dok i ovo uredi djevojka: legne izmegju dva druga. Skoči tad ciganin i umače, zaključavši u odaji prelijepu i begova sina majmlagjega. Zatim, gdje se ovaj kući povratio i kazao sve, što je i kako je, nasta grohot silan. Svi „se tako čudili i smijali, da se već ničem drugom ne bi tako čudili i smijali". — U tom je grohotu *phallična* pritruna, a starodrevan je, koliko i zajednica arijska. Neobuzdani taki smijeh, u ribe poimence, grohoće u mnogom arijskom pričanju[1]. Već i u Vedi Zora sve dotle ćuti, dok od jednom nasmije se, kad k njoj prilazi zaručnik.

Tri maha noćna, dok sunčani junak dogje do posjeda jutrenjega svoga zlata, nekom otmjenom elegancijom izražavaju Jekavci, sa pričom: „Tri prstena"[2]. U priči nisu tri lica ljudska, već su tri tvarna obilježja, tri simbola doba večernjeg, noćnog i jutrenjeg. Kralj za sina prosi u drugoga kralja ćer; ali ova, da privoli, od vjerenika ište tri prstena, jedan od zvijezde, drugi od mjeseca, a treći od sunca. Za tri prstena nugjena je čak polovina kraljevine, a zaludu, jer ih nigdje nema. Velika tuga obuze kraljeva sina, koji se ojadi do smrti, te zagje u planinu. Tu, našao čudnovatu babu. Na „pomoz Bog!" odzdravi mu ona: „Bog daj budi, nesretnji, pa sretnji i presretnji sine!" Kraljev sin babi raspleo kosu,

---

boja, te reče: „Oh da mi je vjenčati gjevojku, da je bijela kao snijeg, a rumena kao krv!" On čezne za tim uzorom, a takove djevojke ima; ali je u gustoj šumi u gori, pa u kući bez vrata, a sa ciglim „visokim prozorom". Da k sebi uzdigne sugjenog joj ženika, djevojka „s prozora spusti svoje kose zlatne". Od žene jedne magjionice, djevojčine matere, nahrupiše strašila i silna potjera za bježećim mladencima; od žene druge bude njima pripomoć sa čudotvornim kruhom, pa lješnikom, pa orahom. Nego, noćne muke, eto hoće da minu sa ustalim Suncem. Carev sin „prekrsti se put istoka i kliknu jakoga Boga u pomoć". Djevojku on onda vjenča sebi za ženu.

[1] Gubernatis, *Myth. zool.*, v. I, p. 266—9.

[2] Vuk. *prip.* dodat. 9.

Digitized by Google

i ona mu dâ travu iz njedara, kojom će mladić prvu zvijezdu na nebu spaziti. Istom je spazi, pade prsten, i u prstenu ona zvijezda. Gdje iza gore izigje, ovako učini i s mjesecom. Kad se pak u jutru rodi sunce, stvori se takogje prsten, kao sunce! Tri prstena kraljev sin izruči djevojci, i š njom se vjenča.

Da je Zora ta djevojka, s mukom prošena, ili s múkom tražena, dok je privjenčana, to nam izrijekom kaže početak srpske priče: „Crven Vetar“[1]. Tri putnika, jedan postar, drugi malo mlagji, a treći najmlagji, zanoće kraj mora, puna morskih zvjerova. Čuvajući stražu u prvoj noći najstariji, napadne ga aždaja iz mora; u drugoj noći, na srednjega navali čak troglava aždaja; no, jedan i drugi usmrtili neman. Treće noći, najmlagji vidi pred sobom aždaju sa šest glava. Junak mačem joj odsiječe pet glava, a šestu tek malo dohvati vrhom od mača; aždaja skoči u more, pa od nje daljga udari na vatru triju putnika, i ugasi je. Ugledavši vatru na drugom brdu, najmlagji pregalac krene onamo. U to, u putu, naigje na jednu pećinu, gdje se nešto svijetljaše. Tu je neki čiča, a „motaše Zoru, da pre svane“. — Noćni čiča, to je stari dešo, Vid u noćnom jadu. Slab je i zaturen u pećinu; bog vidila, on ipak zamotava Zoru, koja će svanuti.

Nije nigdje jasan, koliko u pričama o tri brata, o tri druga, ali spomen trojnoga Sunca sačuva se i drugdje. „Tri sunca“, katkada, uznose pjesme svatovske[2]; nego je to, valjda, od krasa, od samog nakita pjesničkog, pa eto i ne kanim se, da otuda što zaključujem[3]. Zaključak kakav moglo bi se lasnije izvesti iz imena i iz bića onoga mitičnog Trojana, koji se još mota po pameti sadašnjih Hrvata, Srba i Bugara. Prosto nam misliti, da ime *Trojan* uturi u naše krajeve car Trajan, koji, veličjem rimskim i bučnim osvojem Dacije, zasjeni i poplaši djedove naše; no se čini moguće i to, da je Trojan vlastito[4] naše ime za trojno noćno Sunce. Svakako, čisti mit sunčani, s noćnim odnosom, obavija „kralja Trojana“

---

[1] *Vila Beogr.*, g. 1868, br. 19.

[2] N. p.: „Durmitore, visoka planino, — s tebe mi se bio grad vigjaše, — iza grada tri sunca grijahu“ (V. S. K. *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, u Beču, 1849, na str. 80).

[3] Premda je besjeda tih bježnih napomena, kašto, uprav značajna, kao n p.: „Sunce gleda, a Suncu govori: — Žarko Sunce, rastupi stupove!“ (Petranovića *pjes.*, knj I, 73, v. 4—5). Sunčevi stupovi, to je slika arijska, kako ćemo i to, boljom prilikom, kazati.

[4] Od osnove *troj* (Miklošić, *Slav. Personenn.*, s. 109).

Digitized by Google

i „Trojanov grad“, u pričanju našeg naroda. U kraju Srbije megju Zvornikom i Šapcem povijeda se[1], da je u gradu Trojanu sjedio neki kralj Trojan, a lutao noću, „što danju nije smio od sunca da se ne rastopi“. Ljubio je nekaku djevojku, ili ženu, takogje noćnu: stajao kod nje, „dok bi pijetli zapjevali“; onda se vraćao natrag, da bi „do sunca došao u svoj grad“. Nego, jednom zadocni se, jer njega, i momka mu, prevario brat, ili muž, njegove ljubaznice. Svima pijetlima ovaj povadi jezike, a konjma Trojanovim naspe u zobnice pijesak. U prevaljeno već doba noći, Trojan se prisjetio, da je dockan, i baci se na konja, te bježi. „Ali ga u putu stigne sunce“, a on bržebolje pod jedan plast, no i plast razbuču goveda. Trojana ondje „sunce rastopi“[2]. Osim ovoga pričanja o Trojanu, imamo i poznato nam drugo slavensko-frigijsko, koje mu pristavlja kozje ili magareće uši i pusto blago, pa tu tajnu šapće čudnovata svirala[3]. U pričama o tri brata malo prije vidismo, da brat treći svira, što opet može biti dokaz za istovjetnost kralja Trojana s noćnim trojnim Suncem. U kozjeg Trojana, i u magarećeg Mide, kulja zlato, a to je Sunce, ono „lijepo zlato, koje počiva u mraku“, po Rigvedi. Od ovog mraka sazda se naš noćni i nesretni Trojan grad, za koji zna i narodna pjesma: „Svetoj Gospi, blaženoj Mariji, — dadoše prokletog Trojana, — u kome se bezakonje gradi, — da umiri i zakon postavi“[4]. Znade pak za Trojana boga, ja mislim, i slavenska mitologija. U Pomorju sjeverozapadnih Slavena, bogu Triglavu ljudi podigoše hramove, pa se klanjali, koliko se čini, njemu prvome odmah iza Svantevida. Na tri glave, ili tri lica, kipa njegova, oči bijahu prevješene, a vran konj pripadaše „tamošnomu“. Veli se, da bog bješe troglav za to, što mu moć dopirala do sve tri prostorije ada, neba i zemlje. Iz ove glose ja bih rado ispustio ad, nebo i zemlju, te naprosto kazao:

---

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Trojan.*

[2] Vidi u I. Radetića *(Pregled hrvatske tradicionalne književnosti,* u Senju 1879, na str. 68—70) istu priču u dvije manje izvorne verzije iz Like: „U Atile kralja pasja glava, ljudski trup, a kozje uši“, i „kralj Pasoglav“. Kao što meni rekoše, i u Kaštelima spljetskim ima takova priča, no uz naslov: „U cara Diokleciјana kozje uši“. Iz svega je viditi, da je mit općenit u narodu Čuje se na zemljištu i Srbâ i Hrvatâ.

[3] *Dio I,* na str. 20—1 (60—1).

[4] Petranovića *pjes.*, knj. II, 1, v. 23—6. Pa opet, v. 45—7, veli Marija: „Skoro sam ja od Trojana grada, — tamošnoga umirit' ne mogu. — Tu ne pazi mlagji starijega“...

Digitized by Google

tri prostorije. Tri prostora, preko kojih tumara u noći trolično Sunce, već nam iznese Rig-Veda, a ujedno nam prikaza trojno to Sunce, tri brata Ribhu, gdje tamo amo vrludaju uz oči pospane i sklopljene, drukčije da reknemo stvar istu, uz oči prevješene, kao u pomorskoga Triglava.

Tri se Sunčeva lica, valjda, upletoše i u legendarnu našu historiju. Kajkavci oko Krapine pripovijedaju o tri brata, početnika svega slavenskoga roda, o Čehu, Lehu i Mehu. Za čudo je, da ovaka tri brata, ponajviše kao eponimne junake, dovodi pričanje skoro sviju Indo-europljana. Od tri tobožnja sina Zarathustrina postadoše tri eranska plemena, svećeničko, vojničko i ratarsko. Djeca Helenova, Doro, Ksuto i Eolo, biše tri hreka helenskim plemenima Dorana, Jono-Ahejaca i Eoljana. Od triju Mannovih sinova narodiše se njemački Ingevoni, Herminoni i Iskevoni, kako od troje djece Boerove ponikoše Skandinavci. Ne vidimo tri brata u priči latinskog postanka, ali tim jače nam se oglašuju u počelima historije rimske. Visoki su zatočnici Rimu gradu tri brata od jednog rogjaja (trigemini), tri mlada Horacija, a dva od njih, u pregnuću viteškom, dopadoše rana i pogiboše, kako ginu dva starija brata naših priča. Konačnom pobjedom nad tri Kuriacija dušmanskoga grada proslavi se treći mladić; ali plati to maldane glavom svojom, glavom „prevješenom“[1], kao što je prevješena i u boga Triglava. I tragična sestra triju Horacija javlja se u sestri, kad jedinoj, a kad dvostručenoj i trostručenoj, kod tri brata slavenske genealogije.

Kao što Suncu, tako je i Zori prevaliti tri maha noćna, dok izigje na prozor istočni. Združena sa Zorom opazismo dva sina Vidova[2]; ali joj je ljubljeni drug Sunce ponajprije. Već u Vedi, Zora, po različitome shvaćanju njenih pojava, može biti štošta Suncu, i sestra, i kći, i mati; no je ponajviše, dok je djevičanska kći neba, mladome Suncu žena uznosita, žena gizdava, jasna, krjepka. „Vezući svoj vez umjetni, od vijeka radišna“, „pružajući zrake kao stado, kao što more pruža valove“, u svome „sjaju donoseći slatku rosu“, ruda, zlaćana Zora ustaje iz kupelji jutrenje s udima pročišćenim, „resi sebe nalik plesačice, te razgaljuje grudi“:

---

[1] Livii l. I, c. 26: „Is (pater trigeminorum), quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite *adoperto* velut sub jugum misit juvenem (Horatium)“. Iz ovoga mjesta Livijeva izlazi i to, da je sva priča bila u tijesnom odnosu s religijom rimskom.

[2] *Dio II.*

Digitized by Google

prema Suncu, „kao vjerenica, prosinula djeva“ ta s osmjehom[1]. Od blagoriječja ovoga vedičnog ponešto ostalo i našoj Zori, sestri i ženi Sunčevoj[2]: „Aj gjevojko, dušo moja! — Što si tako jednolika, — i u pasu tankovita, — kan' da s' Suncu kose plela, — a Mjesecu dvore mela?“[3] Zora ne plete Suncu kose, al je sva osuta rosom, srebrom i zlatom, u ovoj himni čakavskoj: „Rosna, rosna košutice, — kadi si se narosila? — Tamo doli u livadi, — kadi rastu zlati pasi, — zlati pasi, zlate žice — i sleberne podvezice. — Otrnimo jenu žicu, — pak ju dajmo zlatariću, — da nam kuje na grad ključe, — da vidimo ki je u gradu. — U gradu je devet bratac, — i mej njima jena sestra . . . Komu ote sestru dati, — ote' l Suncu, al Misecu? — Boje ju je Suncu dati, — boje Suncu neg Misecu“[4]. Rosnu i zlaćanu ovu djevu, dok je zovu „Sunčevom sestrom“, pjesme štokavske[5] hvale kao čudo ljepote, što „po svijetu pogje“[6]. Ime joj je Bosiljka, a koliko divna, toliko je i ratoborna. Pritegnuvši, bacanjem triju zlatnih jabuka, tri munje, spali, po jednoj pjesmi, tiranina prosioca[7]; po drugoj, odbi cara nekog, a, po trećoj, naletnome caru oči izvadi, razbivši ona sama tri careve vojske. Kad plane, kad ide u boj, strašna je: „Golu sablju preko

[1] Rigv. I, 92, v. 2—3, 6 i 12 — III, 61, v. 5 — IV, 52, v. 5. — V, 80, v. 5 — VII, 77, v. 1.

[2] Djevojka, za kojom idu tri brata, u pričama je, nekoliko puta, sestra njihova.

[3] Vuk. *pjes.*, 235, v. 1—5. Mitična ova ženska pjesma nastavlja dalje: „Ni sam Suncu kose plela, — nit Mjesecu dvore mela, — van stajala, te gledala, — gje se munja s gromom igra — Munja groma nadigrala, — dvjema trima jabukama — i četirma narančama“.

[4] U Radetića *Pregledu*, na str. 105—6.

[5] Vuk. *pjes.*, knj. I, 232, 233 i 234.

[6] 232, v. 7.

[7] Ta pjesma (232), koja je iz Crnegore, riše ovako djevojku i dogagjaj: „Izvirala studena vodica, — na vodicu srebrna stolica, — na stolicu lijepa gjevojka, — žute su joj noge do koljenah, — a zlaćene ruke do ramenah, — kosa joj je kita ibrišima. — Ono čudo po svijetu pogje, — i to začu paša tiranine . . . Jeste mlada riječ govorila: — Fala Bogu, čuda velikoga! — Da li je se paša pomamio? — Koga hoće da uzme za ljubu, — da on uzme Sunčevu sestricu, — Mjesečevu prvobratučedu, — Daničinu Bogom posestrimu! — Pa se mlada od zemlje podigla, — i bačila u džepove ruke, — te izvadi tri jabuke zlatne, — i bači ih nebu u visine. — Natače se svatah šes stotina, — ko će prije ugrabit' jabuke, — no tri munje od neba pukoše: — jedna gadja dva gjevera mlada, — druga gagja pašu na dorina, — treća gagja svatah šes stotinah . . “

Digitized by Google

krila drži... jelen-rogom šarca osedlala, — ljutom ga je zmijom zauzdala, — još ga ljućom zmijom ošibuje"[1]. S ovakom Zorom ide uporedo helenska ubojna Palada, koja nije drugo, do ratna strana Zorina. Nego sama Rig-Veda može, da liku ovome naše Zore postanje razjasni. Vedična Zora, premda ljupka i slatka, „u kolu zasjeda kao da ide k plijenu"[2]; ona zapaljuje snažnoga boga Agni (Ognja), pouzdanika svoga, i goni vještice. Agni „je zlatokos u prostoru ajera, zmaj je, koji brekće, vjetar koji juri"[4]. Istoga „ognjenoga zmaja" naših pjesama i naših priča upoznaćemo drugdje. Ovdje mi samo časom svraćamo pažnju čitalaca na je lnako oličenje pomoćnika Ognja, kod Zore vedične i naše. Nije nego Oganj ona „ljuta zmija", kojom oboružana, Sunčeva sestra do tri puta tjera dušmanina.

U Rig-Vedi, Zora se često prizivlje u množini; ali se nigdje izrijekom ne veli, da je trolična, dok je u nas čisto takova. Naša je Zora troguba, ili trojnim mahom njezina djelovanja, ili trojakim kakvim obilježjem, ili za to što boravi na tri mjesta, ili, napokon, što je prikazivana u tri djevojke. Tako, u gornjim pjesmama, Sunčeva sestra, baca nebu u visine tri jabuke zlatne, a pucaju tri munje. U pjesmi pak o „ženidbi Dušanovoj", gdje se o Zoru boj bije, tri djevojke čame u Legjanu; „tri djevojke, sve tri jednolike, — i na njima ruho jednoliko"[5].

Tri božje djevojke, prve dvije zasužnjene (Zoru večernju i ponoćnu) od noćnoga nama poznatog dušmanina, od crnoga Arapa na suroj bedeviji, a treću (Zoru jutrenju) izbavljenu trkom junačkom mladoga Sunca na bijelcu, sretamo u pjesmi jednoj jekavskoj[6], što se optereti prilogom turskih imena, ali ostade zdrava u suštini mitičnoj. Već odvede Arap „dvije lijepe" i „sirotne sestre"[7], a treća sestra lebdi u istoj pogibelji. Onda car Otmanović (car nebesni?) zametne trku: „Ko na konjicu brzu uteče crnom Arapinu iz Arabistana na suroj bedeviji, blago nosi a djevojku vodi"[8]. Junak Mujo Bošnjak „hrani bijesna gjogata"[9]; no, hraneći ga, osiromašio

[1] 234, v. 18 i 32—4.
[2] Rigv. I, 124, v. 7.
[3] Id. VII, 77, v. 2 i 81. v. 1.
[4] Id. I, 79, v. 1.
[5] Vuk. *pjes.*, knj. II, 29, v. 520—1.
[6] Čojkovića *pjev.*, 150.
[7] V. 93—6.
[8] V. 97—101.
[9] V. 6.

Digitized by Google

i zadužio se, valjda to slika u noći onemogla Sunca. Božanska drama očitija je u onome, što sad slijedi. Sve je do vilovnog bijelca, pa treća djevojka reći će junaku: „Položi mu zobi i sijena, — i uždi mu četiri svijeće“[1], misleći, dašto, na Sunce noćno, koje hoće da naskoro grane i rasvijetli četiri strane neba i svijeta. Ali je Bošnjak prazan, i nema čim ono kupiti, te „cura gjerdan sa gr'oca skida, — u kome je petstotin' cekina“[2], koje bi moglo znaciti, da Zora pruža Suncu zlato svoga prvog sjaja. Da je to Zora, nagoviješta pjesma zar i time, što je trka taman u svanuće: „istom svanu, eto ti gjevojke, — Muju nosi dvanaest cekina“[3]. Ovaj ponovljeni dar zlatni kao da simbolizira dvanaest sati sunčanog dana. Potekoše mejdandžije. Uprkos svemu kovarstvu opakog Arapina i svoj sili puste mu sure bedevije, junak na bijelcu nosi blago, djevojku i četiri robinje. Bijelac je brzine nedostižne: „ko gledaše, svak se kunijaše: — „Ta, bogme, su krila u gjogina!“[4]

Ali jasnije nigdje, što u pučkim pričama, ne oglašuje se trolična Zora. Već jednom pripomenuh zgode djevojke pepeljuge, koja stanuje u Čizmi gradu, pa u Legengradu, a najposlije u Sablji gradu[5], te primjetih, da je ona priča kod svih Indo-europljana poznata, i da je izatkana na osnovi trojakog boravka zamrknute noćne Zore[6]. Treći grad, što je Sablja grad, evo nas opet zanima. Kroz večernju Čizmu, i kroz ponoćni Legjan, proturila se Zora do ratnog grada svoje pobjede jutrenje. U Sablji gradu Zora biva junakinja, kao što je ubojnica Sunčeva sestra, koju mi tu skoro upoznasmo. Dodirkuju se ovako, te se megjusobno pritvrgjuju pjesma i priča, glede ratobornosti djevojke, što mami tri munje, jal boravi u tri grada.

---

[1] V. 136—7.

[2] V. 145—6.

[3] V. 159—60.

[4] V. 296—7.

[5] *Dio II,* str. 101—2 (199—200).

[6] O pepeljuzi, i kod nas, mnogo se priča. Ona je obično pastorka, što ju goni zla maćeha. „Blaga kao andio, dobra kao kruh, lijepa kao vila od gore, rumena kao jabuka, a u licu bijela kao gorski lijer“, kaže za mučenicu jedna pripovijetka u Vukovoj zbirci (33). „U jutro u prosvitanje“, odsječene su joj obje ruke; ali osakaćena djevojka vida se ognjem i konjima: tri dlake repne od triju konja, pošto izgore, daće joj prah ljekovit. Vidi na strani prednjoj vedičnog Agni do Zore.

Digitized by Google

Bosiljka, od bosioka Vidova cvijeta[1], zove se u pjesmama, „Sunčeva sestra“; a taman struk bosioka rodi „Sunčareva majka“, u jednoj preznatnoj priči jekavskoj[2]. Ovo će reći, da Gospa Vida rodi Zoru. Nekakva žena, povijeda priča, zatrudni, a za to što jednom zaboravi u svakoj nedjelji dana, kako bijaše usnila da to čini, dan jedan jednoničiti, ona ne rodi dijete, već rodi struk miomirisna bosioka. U taj struk zaljubi se carević, ili car, što je. Mati ne će nikako da dâ cvijeta svoga; ukrade ga onda, gospodaru u hatar, carski sluga. Dvaput carević hotio pirno pogostiti množtvo gostiju svojih, kojima će dražesni struk pokazati, a dvaput bosiok kradom počini po kući darmar. Vrlo pomnjivo pripazili trećom, a vidili čuda: mješte bosioka, nadje se zlatokosa djeva! Bila ona dva puta u kući ispremetala sve, jer mišljaše, da se carev sin ženi drugom djevojkom. U svoju kitu cvijeća još većma zaljubi se carski mladić, nego mu je sad ići na vojsku. Dok se ljubavnik ne vrati, i zvoncem na zazvoni, ljepota djevojka ostaje pritajana u bosioku. U zvonce to udarile slučajno dvije puštenice carevića, koje svuda, po spavaćoj sobi, tražahu treću ljubljenu djevojku. Bosiok prometnu se djevojkom, pa je one s mjesta zaklaše i baciše u goru. Dogje tamo stara biljarica, „Sunčareva majka“; ražali joj se na zlatokosu, nemilo posječenu, a pomoću nekakih trava, sastavi joj opet glavu i oživi ono divno tijelo. Da prehrani sebe i pomajku, zlatokosa odrezala bič čudne svoje kose, a starica išla da ga prodaje. U to, s vojske vratio se carević, oplakao svoju milu, no malo za tim, po zlatnoj vitici, doznao za nju živu. Sunčareva majka i on potekli na konju u selo k djevi, i zastali je svu suzama oblivenu, gdje tuži za dragim. Dvojica zaljubljenika zagrle se i vjenčaju; dvije djevojke ubojice plate nedjelo svoje životom; Sunčareva majka bude majka careviću i djevi. — Tri ljubovce carevića, prve dvije zle a treća dobra, tri su Zore, večernja i noćna, tamne i kobne, dok je jutrenja umiljata i sretna. Ali i pojedinosti vrijede u ovoj priči. Dvojaki darmar u kući carevića, i gosti dvaput lišeni radosti pira, opet izrazuju dva prva maha noćna: tek navratom trećim, jutrenjim, gosti, t. j. ljudi, napajaće se vidilom, nauživáće se Zore i Sunca. Mladoženji se djevojka javlja bičem zlatne kose, kao i ruda Zora Suncu kosom zrakova svojih. A što je djevojka oblivena suzama, kad je za-

[1] Vidi, na više mjesta, I i II dio radnje.

[2] Vuk. *prip.* dodat. 16: „Sunčareva majka“.

Digitized by Google

ručnik nagje, to je Zora, skvašena rosom, pri Sunčevu ogranku. Može biti, da i samo zvonce nešto znači. U Vedi, urnebesno rikanje kravâ, himne veličanstvene, javljaju svijetu zagrljaj junaka Sunca sa sjajnom *Ushom* (Zorom).

Imamo krasnu sliku treće Zore i u ovoj priči iz Vojvodine[1], drukčije kazivanoj, ali, sastavinom, jednakoj s prijašnjom. U nekog cara odraste sin do ženidbe, pa drugu djevojku u svijetu ne će, već onu, „kojoj na glavi ruža cvati, za njom trava raste, i tu travu zlatan konj pase". Carević s ocem carom tražili takovu djevojku, dok je, najposlije, eno nagju u dvorcu nasred travne lijepe livade. Carević je vodi. Ali s djevojkom bile još dvije ženske, to drugarica joj i drugaričina mati. Kad divna nevjesta, u šumi nekakvoj, do bunara hladne vode sjaše s konja, a svatovi se poizmaknu, dvije drúge „povade joj oči, odseku joj obe ruke i posade je na jednu kladu, da tu plače u svoje mlade dane". Nju uzalud tražila pratnja, „žalio carević svoje zlato", a da „ga bar sećanje na nju ne ostavi", doveo ženu mlagju njenu drugaricu. Do plačne sirote, koja napuštena sjedi na kladi, došla jedna starica, majka Božja, veli priča. Iz krila djevojčina uze djevojčin biser i povrati joj oči, sutradan uze biser od njezinih suza, te joj povrati i ruke. Zatim, djevojka baci kruglu, darovanu od iste majke pomoćnice; krugla se valja, a na njoj djeva hrli do carskog doma. Stoprvo ona ugje u dvore, „kosa joj se zlatna zasjaji, na glavi joj ruža procveta, za njom trava naraste, a tu travu za njom zlatan konj pase; sav se grad zasija od zlatne kose i konja". Patnica vjenča se s carevim sinom, dok su spaljene obje nevjerne drugarice. Mladenci sretno carovaše, poslije smrti oca cara. — Valja da klada označuje tamnovanje boginje u noći[2]. Krugla, u mitologiji arijskoj, pripada Suncu: žarkom kruglom ono hrli po nebu. Što djevojci „na glavi ruža cvati", to je skoro ista ῥοδοδάκτυλος ἠώς u Grkâ. Od ove ruže sazda se i „Ružica grad", boravište Zore, drugih naših priča[3].

Opet uz mlado Sunce tri Zore, a od njih treću najljepšu, dovodi priča iz Vojvodine: „Sin carev i tri labuda"[4]. Ta treća, pošto je pojav Zore bježan, odbjegnula Sunce, koje, dašto, ponovno do nje dolazi, ali kroza strašila noći, sazdane u lik nemile babe. Priča,

[1] Kojanova *prip.*, 18.
[2] Sravni *poklade.*
[3] N. p. „Ružica grad" u *Vili Beogr.*, g. 1868, br. 3.
[4] Kojanova *prip.*, 16.

Digitized by Google

premda se titra brojevima, gdje i gdje odiše svježom poganštinom. U cara bio sin, koji, kad odraste, u šumi zagje. U onoj šumi najmi se u nekakva starca, pa mu čuvao jezero. Oko podne, dolijetala tamo tri labuda, svlačila košulju, kupala se, onda se oblačila i odlijetala. U trećoj godini službe, po starčevoj zapovijedi, mladić odnese labudima košulje, „a tri labuda postanu tri vrlo liepe djevojke". Dvjema košulje su povraćene, te odletiše; no treću, najljepšu, carev sin zadrža i vjenča, sakrivši joj košulju. Osim mlade, dobi od starca i blago nebrojeno, pa se vrati k ocu caru. Kosulju predao materi carici, da je čuva. Svoju svekrvu stala snaha i moliti i preklinjati, dok joj jednom ona izruči košulju. U taj tren, stvori se mlada u labuda i odleti, rekavši: „S Bogom, mamo, tražite me na staklenom bregu". Šta će u tuzi carev sin? Ode opet k starcu, koji od trećega od svojih trideset i dva vjetra poslužnika dozna, gdje je stakleni brijeg. Vjetar ovaj odjuri tamo careva sina, dok je spavao. Stignuvši pod brijeg, jedva se težkom mukom nanj uspuže carević, te naide na babu nemilu. Ima na brijegu tri stotine djevojaka labudova; „sve su u jednako ruho obučene"; carev sin za glavu svoju ima pogoditi labuda, svoju ženu. Gdje baba duhne u rog, sve doletiše. „Je l' ova? — nije — je l' ova? — nije"; a kad na treću dodje red, mahne ona mahramom na muža, te na pitanje babino: „Je l' ova? — jest", odgovori muž. Ljute kušnje junaka tim se ne svršiše Mora „preneti planinu staklenom bregu za legja", pa „svu šumu na bregu poseći i u hvatove složiti", pa „njivu požnjeti, ovrći, izvejati i samleti, da od tog brašna umesi pogaču na put"; koje sve troje izvršiše mu vjetrovi, uz nastojanje žene i djevojaka labudova. Najposlije, izdržao i noćnu borbu s bijesnom babinom marvom; pa, kad mu opaka i prevarna baba izvede mnoštvo svakojakih konja, lijepih i ružnih, po savjetu žene on odabra sebi dva najružnija. Oprošteni mladenci usjeli na njih, a, kako su konji bili viloviti, sretno se vrate svojoj carevini, gdje sretno i živiše. — Gdje on spava, vjetrovi ovdje nose carskoga sina; a u Rig-Vedi već nagjosmo tri Ribhu u drijemežu. Dostojni su pažnje i vjetrovi, u ovoj priči. Dan, odnosno godina, stvara se složnim radom svih vidnih bogova, te i vjetara. S toga su na božjem Viteru, po dalmatinskom pričanju, i Jugovića dvori[1].

[1] Djelovanje ognja i vjetara raspitaće se na svojem mjestu.

Digitized by Google

Kao što doslije vidismo, od triju Zora i od triju Sunaca noćnih navlastito treće muči muku svakojaku. Ova se misao i drukčije izrazuje u pričanju: naružen je treći lik Zore i Sunca. Primjera radi, iznosim ovdje dvije takove priče. Car imao tri sina, pripovijedaju Srbi iz Vojvodine[1], a ovako ih ženio: oni će s kule zastrijeliti, pa „gdje koga padne strela, odanle ce mu dovesti devojku". Dvije strijele dvoje braće starije padnu u dva grada, otkle sebi oni i vjenčaše djevojke; strijela brata najmlagjega uleti u nekakav bunar, iz kojega privedena mu je za ženu žaba. Svedu se mladenci, kad eto od žabe bude krasna djevojka. Svako jutro ona ustajala, da priuzme svoju žablju kožu, pa po danu bila ružna žaba. Jednom pred zoru, kožu joj otme i stavi na prozor mladoženja, a spali je svekrva, te žablja mlada ostane vijekom djevojka. Njena ljepota, još nigdje vigjena, udivi svakoga, dok uzbudi u carici svekrvi mržnju, koja se preli i na sina vlastitog, odana mladoj svojoj djevi. Po caričinu nagovoru, car napastuje carevića sa ove tri susljedne muke: „jednim rupnjakom proje da nahrani sto bravaca — jednim kablom da napoji sto volova — da dovede gvozdena čoveka". Prvo i drugo čudo on izvrši, upravo pomoću strašnoga gvozdenoga čovjeka. Taj bijaša njemu šura. Sjegjaše u istom bunaru, iz koga izigje i sestra mu, carevića žablja žena. Gvozden čovjek bio pršljiv, a carević zet umirivao ga blagom riječju, kako mu je žena kazivaše. Gdje je treća muka carskome sinu naložena, eto ti š njim gvozdena čovjeka: „veliki je, strašan je! vuče budžu za sobom, sve ore zemlju, ide za njim brazda kao da osam volova ore". Od silnog junaka upropasti se car, i zatvori se u gornje čardake. Zaludu; gvozden čovjek bubne pesnicom u vrata, a pred njim sve se raspade. Cara zvrcne u čelo, te dušu ispusti. Onda zacario zeta i sestru svoju, žablju djevojku. — U božanstvenoj prikazi jutrenjoj, Zora i Sunce, pomoću gvozdenog čovjeka, silnog Ognja[2], zamijenili početnoga Vida.

Prije jutrenjeg slavodobića, grdo je Sunce, u priči o „Ćeli"[3]. Jedan car imao tri ćeri, pa dvije starije udao za carske sinove, dok pri sebi zadržao najmlagju a najljepšu, na kojoj je imalo ostati carstvo. U toga cara bio i jedan baščovan, ćelav, mali kao šušica; no bašču radio, kao da je u njoj deset ljudi. Čudili se svi, a i

[1] Vuk. *prip.*, dodat. 3.

[2] I o „Gvozdenom čovjeku", ili „Baš-čeliku" naših priča, na drugome mjestu.

[3] Vuk. *prip.*, dodat. 2.

Digitized by Google

careva kći. Jedno jutro, ona „s prozora“ gleda baščU, i baščovana upita, kako je to. „Ako si rada znati, porani bolje, pa ćeš videti“, odgovori maljo. Vrlo rano uranivši, ima šta i viditi! Došao zmajevit konj, doveo troje četvoro čeljadi da rade, i donio gospodsko odijelo i oružje. Ćela se oblači, postaje „lep momak što može biti“, šeće se po bašči na konju, a pomamnome konju „sve varnice iz nozdrva sevaju“. Mnogi prosci prose djevojku, koja ne će drugoga, no ćelu. Car i carica nagju se na čudu, pa, kad ne pomaže odvraćanje, obuku ćer u prostačko odijelo; prostakinja neka pogje za prostaka. Poslije nekoga vremena, sa dvije strane neprijatelji zavojštili cara; na njih ide carska vojska za vojskom, ama svaka propada. Ide, najposlije, glavom car, š njim malo i veliko, pa i ćela, rugo svačje, na jednom konjičku. Tri dana stoje, a četvrti dan bije se boj. Ćela zviznuo, a konj zmajevit obrio se pred njim. Krasnijega i strašnijega junaka, a i konja, nema: „ne zna se. ili više on seče, ili mu više konj tlači“. Dušmanin je polomljen. Vraćajući se s boja, ćela, preobražen, jezdi na konju vitezu s carem naporedo; pače car, još za života svoga, preda mu carstvo.

Je li baš pučka, najzanimivija bi bila, u ovom pogledu, pričica jedna kajkavska[1]. Nekome starcu, koji ništa ne imadijaše osim jednog bika, iznebuha pobjesni taj bik. Znajući šta mu je, starac ide k nekoj ženi sa tri ćeri, da biku zaprosi djevojku. Budu sve tri mladoženji redom dovedene. Na bikovo rikanje, prva i druga psovaše, te padoše namah mrtve; treća bika rukom omilovala, pa se bik prometnuo u mladića, „sjajna kao sunce“. Sretni mladenci vjenčali se. Ovo pripovijedanje dohvata se sa strane jedne vedičnog, a s druge helenskog mita. U Rig-vedi, Zora je, često, krava, svijetla krava nebesne ambrozije, pa i mlado Sunce, koje k njoj hrli, oličuje se, katkada, bikom. Iz jednake misli izbio u Grkâ mit o Zeusu i mladoj Europi.

Skoro u svima ovim pričama prizire se konj čudan; a to je Sunčev konj. Što u Pomorju kip boga Triglava imaše do sebe i crna konja, to ovdje ne odlučuje, jer biće Triglavovo, i pored onoga što rekosmo[2], ostaje sporno. Ali konja trojne braće naših priča naći je, već iz prvog početka, u sunčanom mitu Arijaca. Malo kojemu bogu pristaje konj, koliko Suncu. Kod prvih Inda, s konjem svojim tako se sraslo Sunce, da je u Rig-Vedu uvrštena

[1] Krausz, *Sagen* etc., II B., 89.
[2] Na str. 175—6.

Digitized by Google

jedna himna, koja boga klikuje kao konja viteza[1]. Himna toga konja kaže trojakim[2], istovjetuje ga izriječno s Tritom[3], trećim od braće Ribhu, pridaje mu željezne noge uz zlatna kopita[4], i prišiva mu krila[5]. Konj-Sunce izlazi, ržući, iz mora, ili iz magle; a premda je vrhovni Indra brz kao misao, nadlijeće ga konj sunčani. Drugdje u Rigvedi, Sunce vozi se; al ga ne voze konji, nego šarene svijetle kobile, a te su kobile, ponajčešće u kupu, u jatu od sedam[6].

Ova prestava vedična ponavlja se, gotovo nepomućena, u epu i u priči našoj. Pučka historija svrnu mit o Sunčevu konju i kobilama na pustolovnog katanu vijeka XIV, na Srbo-bugarina Momčila; ali se mit time sasvim malo ozledi. Oko jezera jednog Momčilo drži čudnovato stado kobila. Noćno, kobile se pasu, a jalove se, u isto doba, po krilatu konju, koji izlazi iz jezera. Jalovljenju Momčilo, jednom, učini kraj. Po danu uze bubnjeve i talambase, i natjera kobile oko jezera, pa, pritajan, pričekao noć; onda, bukom onih sprava, poplaši konja, gdje, opasavši jednu kobilu, htjede je, kao što i prije, udarcem noge u trbuh izjaloviti. Uteče krilati konj u jezero, ali od njega kobila oždrijebi drugoga konja krilata. Junaku Momčilu taj će biti konj od mejdana, glasoviti Jabučilo. U epskoj je pjesmi Jabučilo, ili Čilaš, Čile, kad vranac, kad dorat, a kad gjogat krilati[7].

Jednakost krilatog konja i kobila Momčilovih s krilatim konjem i kobilama vedičnim očita je. Niti je manje očito značenje svega mita, kad mu se još nešto, iz iste vedične mitologije, na objašnjenje primakne. Reče nam sad naprijed Rig-veda, da je sunčani konj, u neku ruku, trojak. Evo, kako. Kadno je uhvaćeno more noći (jezero našeg pričanja), božje Sunce jaše na vranu konju; kad je prvi osvit, ima pod sobom konja siva, ima dorata; kad je napokon dan, bog okročio bijelca, ili gjogata. Što kobile katkada hrle s bogom, to su oblaci, oličeni u Vedi, kako kravama, tako i kobilama. Noću, te su kobile jalove; zrakovima Sunca, dok se rasvjetljuju, postaju bregje. Može biti, da se i bubanj Momčilov rastumačuje kazivanjem vedičnim: *dundubhi* sansk. znači bubanj,

[1] Rigv. I, 163.
[2] Ib. v. 3 i 4.
[3] Ib. v. 3.
[4] Ib. v. 9.
[5] Ib. v. 1 i 6.
[6] I, 50, v. 8 — IV, 13, v. 3 — VII, 66, v. 15.
[7] Vuk. *pjes.*, knj. II, opas. na str. 106.

Digitized by Google

talambas, a jeste, u onamošnjem mitu, nešto božje, jest gromot strijele, koja oblak oplogjuje[1]. Što će pak reći ime Jabučilo Momčilova konja, to se shvaća, ne samo iz indijskoga, već i indoeuropskoga naziranja mitičnog: okrugla je jabuka Sunce najnavadniji simbol, te je Jabučilo, i po imenu, Sunčev konj. Krilatog Jabučila, što se iz jezera ragja, nalazimo i u grčkoj priči. Krilati Πήγασος nosi ime od πηγή, od vodenog izvora; sin Pozidonov, rodio se, u noćnom zapadu, negdje do izvorâ neizmjernog okeana; na glasovitom Helikonu, pod njegovim kopitom, izbi Ἱπποκρήνη, konjev izvor; vitla se na njemu sunčani Perzej i sunčani Belerofon. Po ovome, što je ovdje izloženo, Momčilov mit, kad se liši simbolizma i priloga historijskog, imao bi glasiti ovako: Sunce, gdje prebiva u noćnoj pučini, drži do sebe konja krilata, a trojnog, vrana, rigjasta i bijela[2]; konj i konjik nemoćni su u noći, ali će konj okrilatiti, netom ga uzjaše rano Sunce, usred oblaka, prije tmastih i jalovih, a sad nabrizgalih svjetlošću[3].

U ostalome, pučko pričanje, kako za trojako Sunce, zna čisto i za trojakog konja njegova. Tri Sunčeva konja, crni, crveni i bijeli, pa i mač Vidov, i drvo od svjetlosti, a valjda i bog Triglav, pominju se u jekavskoj priči: „Čudotvorni nož“[4]. Mladić nekakav hoće da se ženi carevom djevojkom, a car mu je daje, ako „najdalje do osam dana njemu dobavi konja jednoga neokoćena bijela bez biljege, drugoga nejahana crljena s crnom glavom, i trećega nepotkivana crna s bijelom glavom i bijelijem nogama, a carici

[1] Gubernatis, *Myth. zool.*, v. I, p. 404.

[2] Kao što Vidu, na ovi način bijelac pripadao i Suncu. Isto i kod Rimljana, pripadao i Jupitru i Suncu; pa se gragjanima svojim zazre diktator Kamilo, što mu se htjelo, poslije zauzeća Vejâ, triumfirati na bijelim konjma: „Triumphus omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse (Camillus) est curru equis albis juncto urbem invectus; parumque id non civile modo sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis aequiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant“ (Livii l. V, c. 23).

[3] U kajkavskoj jednoj priči, iz Varaždina, Krauszove zbirke (I, 79), Kraljević (mlado Sunce) muze preopasne kobile, pa stari njegov konj, da se ponovi i pomladi, uskoči u izmuzeno mlijeko koje kipi, a to u času prije sunčanog izlaska. Baš u to doba Kraljević, uz pripomoć kralja od vjetrova, kralja od sunca i kralja od mjeseca, bijaše došao do ljube svoje (Zore). U Vedi, vrlo je obična ova prestava: prijazno bijelo vidilo na nebu nije drugo, do bijelo mlijeko božanstvenih krava ili kobila.

[4] Vuk. *prip.*, 30.

Digitized by Google

onoliko blaga, koliko bi mogli ovi tri konja doćerati". Toga mladića zapazila careva kći, kojoj se ljepši učini od ikakva na ovome svijetu čoeka". Kad „u jutro rano kradom do nje dogje", uputi ga ona, kako će sve uraditi. Da nanj uzjaše, dade mu konja ispod sebe, te on ode u vilenu goru „put istoka na jednu trorogu glavicu". Obrnuo se tu s desne na lijevu, i vidio bisernu livadu, te po njoj i konje svakojake gdje pasu. Mladić svrnuo u onu livadu, a konji se poplašili, pa on izvadio i okrenuo put sunca nož čudotvorni, koji, kad sinu, zasja se livada kao na gori sunce. Tad se smirili konji i k njemu dolazili, te on izabra ona tri naručena. Po tom ugledao, nasred livade, i ćepariz, kucnuo ga u koren nožnicom od onoga noža, a u onaj tren prosipale se silne aspre, te on mogao tri konja blagom natovariti. Car udovoljen, pokloni mu ćer i upita ga, što će i koliko će prćije?" Gjevojku, tvoju šćer, za glavno, a tvoj nož čudotvorni za dobit!" bješe odgovor. Mladić ode doma s djevojkom i nožem, pjevajući.

Suncu junaku i krilatom konju njegovu privrnu historijskog junaka Momčila, kako pučka priča, tako i ep. Ali je pripojenje i ovdje preslabo, te se dâ razvrgnuti najlaganijim kretom kritike. Dvije su glavne pjesme, što se sad slušaju o vojvodi Momčilu i o konju mu s krilima, obje jekavske, i jednaka sadržaja, ama neodvisno spjevane, to Vukova hercegovačka: „Ženidba kralja Vukašina", i Ćojkovićeva crnogorska 147. Momčilo ima ljubu Vidosavu, s kojom boravi u gradu Piritoru, ili Pirlitoru, ili Pilitoru. Tu je ciča zima. „Šta ćeš u tom ledu i snijegu?"[1] poručuje Momčilovoj ljubi napasnik joj Žura Vukašin; u kralja Vukašina hoće ona „biser nizat' na žice od zlata"[2]. Žena nevjera izdaje Momčila, al se opet boji junaka, junakova zapleća i sprave mu bojne: „U Momčila devet mile braće — i dvanaest prvobratučeda... Momčil ima konja Jabučila, — Jabučila konja krilatoga, — kudgodj hoće prelećeti može, — u Momčila sablja sa očima"[3]. I čari okriljuju junaka: ima „bilje u perčinu, — što zanj sablja prionut' ne more"[4]. Ali, pored sve moći i sile, sugjena je propast Momčilu. Legao, a izdao ljubi tajnu, gdje mu boravi krilati konj: „Kada prvi zapjevaju p'jevci, — ti otidi u nove ahare, — tad će čile popuštiti

[1] Vuk. *pjes.*, knj. II, 25, v. 10.
[2] Čojk. v. 11.
[3] Vuk. v. 50—7.
[4] Čojk. v. 34 i 41.

Digitized by Google

krila“[1]. Namah ode nevjernica, nagje Čilu, gdje je „popuštio krila do kopitâ“, i „svijećom krila zapali“[2]. Pohita onda u riznicu, gdje „dohvatila sablju Momčilovu, — te je slanom zatopila krvlju“[3]. U to, Momčilo „čudan san usnio, — gdje se povi jedan pramen magle — od proklete zemlje Vasojeve“[4]. Junaku se sluti na zlo, te će reći ženi: „U magli se, ljubo, rastadosmo, — rastadosmo, pak se ne sastasmo“[5]. Momčilo je velik jutrenji ranilac: „u Momčila čudan nauk ima, — svako jutro u svetu negjelju, — rano rani u lov na jezera“[6]; ali „noćno, ide na jezero vražje“[7]. Žura Vukašin sa silnom vojskom „zasio u gori zelenoj“[8], a izdajnica bijaše mu poručila: „Noćno dogji na jezera ravna, — pokrij vojsku po gori zelenoj, — sam izagji na jezero vražje“[9]. Utaman junaštvo Momčilovo i njegovih drugova, braće i bratučeda: sablja s očima, slanom krvlju zatopljena, prirasla za kore. Jabučilu, koji „popušta krila — kada prvi zapjevaju p'jevci“[10], krila su spaljena; „dvije sluge“, što su prije bile u Momčila, sad su u Vukašina[11]. Gdje devet braće poginu, vojvoda hoće da izleti iz kreševa svome Piritoru, no konju se ne da poletiti. „Kune njega vojvoda Momčilo: — Jabučilo, izjeli te vuci! — Iz šale smo odavde lećeli, — bez nevolje, tek od obijesti, — a danas mi polećeti ne ćeš! — Al' mu konjic njiskom odgovara: Gospodaru, vojvoda Momčilo! — Nit' me kuni, niti me nagoni, — danas tebi polećet' ne mogu“[12]. Odsio od konja Momčilo, i „triput skoči, do grada doskoči“[13]. Očajniku spusti niz beden krpu platna sestra, lijepa Jevrosima, no krpu

[1] Vuk. v. 108—10.
[2] Id. v. 123 i 126.
[3] Id. v. 131—2.
[4] Id. v. 138—40.
[5] Id. v. 146—7. U drugoj pjesmi, Momčilo zadrijema na trpezi, pade i prište mu čaša vina, pa reče, kad se probudi: „U snu strašan sanak vigjoh, — gdje sidosmo na jezera ravna, — svakom vigjoh, moja braćo draga, — oko grla crvenu maramu, — meni, braćo, zmiju šestokrilu, — odvija je sestra Angjelija, — a privija ljuba Vidosava“ (Čojk. v. 96—102).
[6] Vuk. v. 63—5.
[7] Čojk. v. 76.
[8] Vuk. v. 62.
[9] Čojk. v. 22—4.
[10] Vuk. v. 108—10.
[11] Čojk. v. 55—6.
[12] Vuk. v. 196—204.
[13] Id. v. 213.

Digitized by Google

presječe pakosna Vidosava, te opadnutoga Momčila pokosi Vukašin, koji mu uze ruho i oružje, a uze i Piritor. „Al' da vidiš čuda velikoga: -- što Momčilu zlatan prsten bio, — tu Vukašin tri prsta zavlači; — što Momčilu taman sablja bila, — Vukašinu s' aršin zemljom vuče“[1]. Žuravom Vukašinu golemi Momčilo, na umoru, bio rekao za ženu izdajnicu: „Danas mene u tebe izdala, — a sjutra će tebe u drugoga!“[2] pa kralj mladu Vidosavu dade „svezati konjima za repove“[3] i rastrgati, ili, po drugoj verziji, „zakopa je u zemlju do pasa, — pa je crnim obasiplje prahom, — zapali je sa četiri strane, — neka ide u mutne oblake“[4]. Mladu Jevrosimu, Momčilovu sestru, Vukašin privjenča za se, a ona mu rodi Marka i Andriju: „Marko se turi na ujaka, — na ujaka vojvodu Momčila“[5].

Od starine su ove pjesme u narodu. Davnosti njihovoj unutrašnji je dokaz tvorevina im od veće strane mitična, uz izraze nerazumljive, kao što „sablja s očima“. A da se odavna pjesme pronose, baš u onakoj sastavini, imamo i spoljašnji dokaz u zbirci Bogišićevoj, gdje se nalazi pjesma jedna o istoj pogibiji vojvode Momčila[6]. U svemu glavnome, i ovdje, teče jednako kazivanje. Ponešto je različito, a vrijedno da se pripazi, što „Momčil“, mješte bilja, ima „dragi kamen u perčinu svijetlu“[7], a kad je „veče ka večeru, — on će doći na studenu vodu, — da napoji konja krilatoga“[8]. Njega ne stiže polom od kralja Vukašina, već „od onoga bana njemačkoga“[9]. Kad junak zadrijema, usni i prenu se, reče: „Moja braćo, čudan sanak vigjoh, — gje se povi jedna sinja magla, — od Njemačke od bogate zemlje, — a iz magle ljuta zmija pade, — te se meni savi oko vrata“[10]. U boju, Momčil „do bana se triput dogonio, — al' na bana udrit' ne smijaše, — jer kod bana do tri sluge bjehu, — koje no su Momčila dvorile“[11]. A pošto Momčil pade, „od jada ga rasparao bane, — al' u njemu dva srca

[1] Vuk. v. 273 i 280—3.
[2] Id. v. 253—4.
[3] Id. v. 294.
[4] Čojk. 225—6 i 229—30.
[5] Vuk. v. 304—5
[6] Bogišića *pjes.*, 99.
[7] V. 20.
[8] V. 25—7.
[9] V. 3.
[10] V. 38—42.
[11] V. 76—9.

Digitized by Google

junačka, — jedno mu se srce umorilo, — a drugo se istom razigralo“[1].

U ovome pjevanju nije mit natrunio historiju, već je, obratno, historija natrunila mit. Mi imamo pred sobom tužnu mijenu Sunca boga i krilatog mu konja, koja oba, noćno, idu nevidom te zaglavljuju. Toga mitičnog dogagjaja čista povijest srpsko-bugarska istom se dodirnu. U vidu historije, istinito je samo ovo, da silni, a pustolovni vojvoda Momčilo, pade ispred svoga grada Periteoria, po našu Peritora; pade u žestokom boju protiv združenih vojska cara Ivana Kantakuzena i Turčina Umur-bega, to god. 1345 po svjedočanstvima bizantijskih pisaca, ili god. 1361 po tankim napomenama srpskih ljetopisaca. Što Momčilov grad Peritor bijaše na istočnoj megji makedonskoj, južno od Rodope planine, dok je u Hercegovini grad Piritor naših pjesama, ova lokalna pogrješka mnogo ne odmaže historičnosti pučkog povijedanja o Momčilovoj nezgodi. Ali tim povijedanjem drma druga okolnost: za izdaju žene, što je najglavnije, ne samo u našim, već i u bugarskim pjesmama o Momčilu, u historiji nije naći traga ili glasa. Isto ćuti historija i o noćnoj pogibiji junaka, koje je takogje glavno u pjesmi. Iz svega je viditi, da je Momčilo tek prislonio ime svoje, i ime svoga grada, uz priču posve druge naravi. A još laganije do priče se dodjede srpski kralj Vukašin. Uturi ga u nju, po svoj prilici, jedino ovo ime Vukašin, koje prianja, kako uz ljude, tako i uz poznatog noćnog Vuču, ili Vuka. U pjesmi Bogišićevoj, boj se bije izmegju Momčila i „bana njemačkoga“, a u pjesmama bugarskim, još jasnije, izmegju Momčila i „crnoga Arapina“. Inače, i pjevanje naše čisto kaže, ko je to Vukašin: on boravi u mitičnome Legjanu! „Ajde uzmi ti to čedo ludo, — pa ga vodi u Legjenu gradu, — a na ime Vukašinu kralju“, veli jedna pjesma iz Crnegore[2]. Može biti, da iz adskog Legjana tame Vukašinu ispliva i pridjevak Žura. *Žura* je suhonjavo biće, a vidismo, da noćnoj i

[1] V. 98—101.

[2] Čojkovića *pjev.*, 152, v. 18—20. I stara jedna pjesma narodna (85 Bogišićeve zbirke) zastire Vukašina najgušćom koprenom mita. On hoće da se ženi vilom, pa sami konj svjetuje ga ovom vikom: „Potkuj mene noge sve četiri, — nemoj oštrih zavraćati čaval', — napoj to me vinom od Vidina, — i rakije sa Demir-kapije, — nazoblji me misirskom pšenicom“ (v. 14—8). Vukašin to učinio, te, usjednuvši konja, „s njim udara u studeno jezero“ i „bijelu uhitio vilu“ (v. 26—7). Njoj „snima krilja i okrilja (v. 29), vjenčava je, a poslije mu rodi Andrijaša i Marka.

Digitized by Google

zimnoj strahoti ime je jedno, u Vedi, Çushna-Sušar, pa da se ta suhoća ponavlja u našim mitičnim planinama Suhari i Goleču[1].

Dok od Momčilove tragedije noćne u historiji nema nigdje ni znaje, božja drama čita se tu na trk oka. Ne upirem u to, što Momčilo boravi u snijegu i u ledu, koji može biti mitični led noćni; niti u to, što oko sebe ima devet braće i dvanaest prvobratučeda, koji su valjda, kako ćemo to drugom prilikom reći, sunčani godišnji likovi u kupu od devet i u kupu od dvanaest. Ali nam je na dogledu bog u Momčilu, postojanu jutrenjem raniocu, koji ima mač s očima i konja krilata, te „triput skoči i do grada doskoči", po primjeru homerskih bogova i indijskoga Vishnu. Šta je mač, ili „sablja sa očima", pjevači ne znaju više kazati[2]; no znaju za to Rig-Veda i Avesta. Već nam objavi Veda, da je Sunce božje „oko Varuni i Mitri"[3], pa, istom mišlju, istome Mithri, koji je mlado Sunce Eranaca, Avesta pridaje do „deset hiljada očiju"[4]. Tako je *Sahasrâksha,* „sa hiljadom očiju", i indijski veliki nebesnik Indra. Ova mitična predstava kod dvaju najčistijih arijskih naroda, Inda i Eranaca, o sunčanim očima bijaše, takogje, svojina naših djedova, davnih Srba i Hrvata. Mač s očima Sunčev je, kao što je Vidov mač zeleni i grebeški, jer, dok zelenilo izražava najprikladnije boju ranoga neba, što se njom raspara tama, sjajno oblo sunce nalikuje živu oku neba. Mač s očima, po našoj pjesmi, „zatopljen je slanom krvlju", koje mi opet razumijemo, ako se k Vedi obratimo, gdje svijetli bogovi izilaze taman iz slanog mora noći. Može biti vrijedno pažnje, da u helenskom mitu naš mač s očima premetnut je u drugoga sunčanog konja, u Pegazova brata Hrizaora; Χρυσάωρ će reći: onaj koji ima zlatni mač. Nego, sve zlato Sunčevo tamni u noći. Gdje stane do „jezera vražjeg", gdje čami u mračilu, slabomoćan je i konjik i krilati mu konj; Momčilo tad zadrijema, kao braća Ribhu, i sanja sne zlosutne. Osim noćnog Vuka, zlobi Suncu i žena nevjera, koja je valjda tamno lice s večera spaljene Zore, kao što je polusvijetlo lice iste Zore druga žena, pomoćnica Momčilu, no privjenčana noćnome Vukašinu; tek će treća Zora, to već čusmo, biti pobje-

[1] *Dio I,* na str. 59—61(99—101).

[2] Gledaj opasku Vukovu, na str. 107 knjige II *pjes.*

[3] Vidi na str. 168.

[4] Khorda-Avesta, XXVI, passim.

Digitized by Google

donosna, kao što i treće Sunce[1]. Zla žena „zapalila“ krila konju, pa je i sama „zapaljena, neka ide u mutne oblake“, koje oboje zar se odnosi na poznati nam požar večernji, u kome arijski bogovi propadaju. Što će pak krilati konj „krila popustiti, kad prvi zapjevaju pijevci“, to je bez sumnje naslijegjeno od arijskog nazora o pijevcu i Suncu. Kokot i kokoš bijahu, kod Arijaca, zoomorfoza noćnoga pregalačkog Sunca. Kokoš, dan na dan, nosi obla jaja; a kokot, veseo, budan, ćubast na lik Sunca[2], u tri noćna navrata navješćuje hod neodoljiv trojnoga boga, skoroga budnika, ma da je on, u mlitavoj noći, i zadrijemao. Indima, Perzijancima i davnim Latinima bješe od boga grjehota usmrtiti božju ovu ticu; te ona proprati rimske vojske, pri osvajanju svijeta. Mrcu, eda bi se na drugi život probudio, nju pridavahu Rusi pogani[3], pa i narod naš svejednako misli, da uz slavu trećih pijevaca namah mine noćna svaka napast[4]. Jabučilu, uz prve pijevce, krila počela rasti. Krilima kidiše, za onda, žena opaka; no, kad bude treći mah, kad oblagodani, krilati će konj odskočiti s gospodarom raniocem, odskočiće sav bio pri bjeloći nebesnoj, dok prije bijaše crn i rigjast. Da je taj konj u prvom razmaku noći crn, kao što i konj u boga Triglava, osim priča, koje pregledasmo, kažu i stihovi neki mitični, a prilijepljeni jednoj svatovskoj pjesmi iz Boke[5]: „U Vukića Brankovića — vranac konjic bez biljega, — na čelo mu sjajan mjesec, — a u grivi vidra igra, — iz kopita oganj dava. — Za njega mu niko ne zna, — nego sestra Vidosava, — koja mu je zob davala — iz legjena srebrnoga — S Vukićem se posvadila“. Bog postao Vukić, jer je u vučjoj noći, a svadljiva Vidosava ovdje mu je sestra, dok je u epu žena. Ime Vidosava, pošto iz obe pjesme izilazi, može biti da je udržano od starine; te bi označivalo Zoru, što je i zbilja Vidov porod. Mjesec na čelu vranog

[1] Zla žena mogla bi biti i zimna noć, naša baba Ruga, a ruska baba Jaga. Barem ruske neke *skaske,* koje iznose Sunce kao trolična junaka na troličnu konju, ženu napasnicu kažu vještičom babom Jagom, dočim božjem vitezu pripomaže djevojka Basilisa, to ratoborna Bosiljka naših pjesama.

[2] Gubernatis, *Myth. zool.,* v. II, p. 297.

[3] *Dio II,* str. 125 (223).

[4] Svirala cara Trojana pominje se i kod pijevca, u ovoj zagoneci: „Sav svijet pomrije, a jedan starčić sa košćanom sviralicom zasvira, i cio svijet oživlje“. Odgonetljaj: pijetao (Novakovića *zagon.).*

[5] V. S. K. *Kovčežić,* na str. 85.

Digitized by Google

konja noćna je biljega, kao što nam odaje noć i vidra. I u Eddi, i u *skaskama* ruskim, poluvodena vidra drži noćno zlato, Sunce[1].

Pjesme, ovako, govorom svojim dokazuju, da jezdilac vranoga konja u noći, a krilatoga konja u danu, nije drugi, do Sunce božje. Što mi, zavojitim putem indukcije, razabiramo iz pjesama, to priče ne samo da pritvrgjuju, već kažu izravno. One kažu na glas: Sunce krilato jezdi konja krilatoga, pošto se ono izvi s konjem ispod vlasti vražje, koja njega unesreći, ili odnese. Car Dukljan, pripovijeda jekavska priča iz Boke[2], lovi „po dubokijem alugama i gustijem grmenima". Gleda Dukljan iz potaje, pa vidi čudo. Iz jezera izlazi „krilat konj i na njemu krilat čoek zlatnijeh kosa, dugijeh do peta". Krilati čovjek „tek što na suho izide, side s konja i dohvati nekaku sviralu, dugu, previjenu i šarenu kao najveća zmija, i poče u nju svirjeti, da se od mila Boga ne mogaše slušati, i na ovaj glas poče se sve kamenje i drveće šikati". Vrebač Dukljan zape strijelu, kroz obadva krila ustrijeli svirača, koji vrisnu od muke i zavika: „Moli Boga, te si ti mene vigjeo prije nego ja tebe!" Obranjenoga hotio Dukljan usmrtiti sabljom, ali on tonu u jezero. Zlobni car usjede onda pustog krilatog konja, te bježi š njim, kad li eto i ovome jašiocu ničiu krila. Prepao se car i bacio s konja, pa, vodeći konja u povodu, krilâ se oprostio. Još grgje će proći Dukljanov sin. Čuvši za ono čudo, ode i on na jezero, ne šumke kao što otac, već sa strijelom odmah zapetom; nagje do jezera plačnu ženu, sredoviječnu a kosa raspletenih; žena ga zgleda, i u taj tren on se onesvijesti kao mrtav. Toga časa i krilati konj, koji je već bio uveden u carevu konjušnicu, zavrišti i krilima udari tako, da se u carskom dvoru zatrese sve. Dukljan dotrči, a konj mu reče, da ga pravome gospodaru vrati, ako želi sina živa viditi. Konj, i car na konju, letnuše do jezera. Leleče car za sinom, a konj vrišti za plačnom ženom; carevu sinu, već mrtvu, žena dlakom jednom sad oči vadi. „Mijenjajmo sina za sina, a otac da mu je prost!" poviknu konj. Žena zadahnu Dukljanova sina, te mu povrati život i i oči; njoj Dukljan povrati konja — Ko je taj krilati mladić na krilatom konju, kojima napastuje Dukljan? A ko je Dukljan? Jedno je Sunce, a drugo je Vrag leda i zime, odgovara nam jedna isto jekavska pjesma iz Crnegore. Po toj pjesmi[3], car Duklijan i Krstitelj Jovan „posigrali

[1] Gubernatis, *Myth. zool.*, v. II, p. 414.
[2] Vuk. *prip.*, 40.
[3] Vuk. *pjes.*, knj. II, 17.

Digitized by Google

se, — na pržinu nakraj mora slana"[1], onaj „zlatnom korunom", ili „sjanim suncem"[2], a ovaj jabukom. Jovanova jabuka „pade moru u dubine"[3], a do dva puta zaroni Duklijan, da je izvadi, ostavivši na pržini korunu, ili sunce, a do sunca „ticu zlogasnicu"[4] Živu zgodu prihvatio Jovan i „more zaledio, — on zaledi dvanaes ledovah, — pa ugrabi od zlata korunu, — i poleće k nebu u visine . . . sjajno sunce na nebo donese"[5]. Uzalud Duklijanu veliko razmetanje njegovo: „zagna se moru iz dubine, — tri je leda glavom prolomio, — pa se natrag opet povratio, — i na glavu kami dohvatio, — mali kami od hiljade okah, — i prolomi dvanaes ledovah, — pa je svoja rasklopio krila, — za Jovanom u poćeru pogje"[6]. I pored potjere od goropadnog naletnika, sunce je oprošteno. Pjesmu prati opet priča, a ta iz Srbije[7]. Djavoli, kad od Boga otpadoše, odnijeli su sunce sa sobom na zemlju. Nabivši ga na koplje, gjavolski car nošaše sunce okolo na ramenu, a zemlja protuži Bogu, da hoće sva da izgori. Bog onda odredi svetoga arhangjela, ne bi li od cara gjavoljskog sunce oteo. Dva protivnika stala kraj mora, te kušaju, ko će dublje roniti. Kad zaroni, pa izigje arhangjeo, red je i gjavolu isto učiniti. Udari koplje sa suncem u zemlju, postavi do sunca svraku i zaroni, ali arangjeo prekrsti more i sledi ga. Bježi arangjeo sa suncem, a svrake stane kreka, te gjavo, dosjetivši se nesreći, brže bolje natrag. Led je na moru od devet aršina debeo, koji on ne može da probije, dok se ne vrne na novo ka dnu mora i uzme kamen. Nasta uzaludna potjera bijesnoga gjavola za arangjelom. Sunce je izbavljeno, ako i gjavo, u letu do neba, taman pred Bogom, arhangjelu noktima otkinu veliki komad mesa u druge noge[8].

Kao što je viditi, krilatome Suncu tek prionu ime Momčilovo, a zimnome Vragu vrebaču otaca naših neznabožnih pristavi se, uprav mehanično, ime cara Dioklecijana u jugo-istočnome, ili naziv „sveti arhangjeo" u sjeveru-istočnom kraju naroda. Otpuhnu li se ta imena, mit, kako ga kažu pjesme i priče, iznosi sušto Sunce i suštog Vraga.

---

[1] V. 2 i 7.
[2] V. 49 i 65
[3] V. 11.
[4] V. 45.
[5] V. 47—50 i 65.
[6] V. 53—60.
[7] U knjizi II Vuk. *pjesama,* na str. 84—5.
[8] Za to i u ljudi nije taban ravan, zaključuju i priča i pjesma.

Digitized by Google

A nije nego puhor historični, dok je zgoljna priča sunčana, i ono što se u Crnojgori o caru Dukljanu pripovijeda, da je u vodi, u nekom viru, te je tu svezan, pa glogje lanac. Licem uoči božića bi ga preglodao, te bi se svijet uždio, da cara cigani ne pritvrde[1]. Priča je fragmentarna, a nešto i pobrkana, ali se lasno dopunja i redi. O božiću nastupa zimski suncokret, te se svijet lučem nove godine užiže. Kroz slabe zadnje mjesece u godini okovano je Sunce, a raskovaće se na božić. Odslije stoji u lancu Sunčev dušmanin, veliki zimni Vrag.

Priča jedna opisa nam krilatog čovjeka, koga Dukljan ustrijeli, pa mu uvreba krilatog konja. Krilati čovjek izlazi iz jezera sa „zlatnijem kosama, dugijem do peta, dohvata nekaku sviralu, dugu, previjenu i šarenu kao najveća zmija, i poče u nju svirjeti, da se od mila Boga ne može slušati, i na ovaj glas počinje se sve kamenje i drveće šikati". Svak uvigja, da se ovo tačno slaže s glavnim odlomkom priče helenske o prvome kitaredu Orfeju, čarnim udaranjem lire ganiocu i krotiocu svega živoga i neživoga u prirodi. Zar se ne prevarismo, kad, na temelju srpskoga i hrvatskoga mita, reknemo, da je i Orfej slika boga Sunca u onome pjesničkome trenu, gdje se Sunce, pri rastupu noći, odvija iz tmičnih zavoja, pa rani svijet čara neodoljivim glasom jutrenje svoje pjesme. Prvim granućem, tice žubore, zvjerad se kreće, ljudi ustaju, rijeke toplom bojom svjetlucaju se i vidno hrle, drvlje i kamenje probijeno je mladom zrakom, kao da je u svemu tome živa duša. Svemožni ovaj gudač javlja se skoro posvuda, kod nas, kod Helenâ, kod Germanâ, a čak i u Kalevali nearijskih Fina. Da se pak, ovakim tumačenjem, mitično biće Orfejevo najbolje razglaba, pokazuje i ime i ostala Orfejeva legenda. Po svoj prilici, ime je od ὄρφνη, tama, noć, te je Ὀρφεύς *tamni, noćni*[2], što će reći još tamno, noćno Sunce. Po božjoj legendi, Orfej je porod sunčanog Apolona, od koga, jal od noćnoga Herme, primi i majstorsku liru. Druga verzija kaže mu ocem rijeku Eagro, jezero u našoj priči, noć po nazoru arijskom. A i zbilja Orfej sigje u ad, da dolje traži svoju Euridiku, usmrćenu zmijom, ko što je zmijinja svirala našega krilatog čovjeka[3]; više puta rekosmo, da i zmija oličuje noć. Euridika, tražena po tmini ada, noćna je Zora. U prve,

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Dukljan.*

[2] Preller, *Griech. Myth.*, II B., s. 484.

[3] Svak se sjeća, pa i ne treba spomenuti, da je svirala pridijeljenja i noćnome jašiocu Trojanu.

Digitized by Google

zla je sreća krilatoga čovjeka, koga prostrijeli Dukljan, loveći po provalijama i gustome grmenju, pa tako i Orfeja, u planini, rastrgoše i proniješe bijesne Menade. Kao što se vidi, pojedinosti mita slične su, a nisu jednake. Ovo ovako mora i biti, pošto mit raspredoše, jedni od drugih neodvisno, Heleni s jedne, a Srbi i Hrvati s druge strane. Nego, čita ista je glavna misao: čudotvorna gudnja.

Sjajan, i nada sve svečan, jeste trenutak sunčeva ogranka. U duši Srbina i Hrvata neznabošca Sunčeva prva slava jeknu glasom vjere, pa od te jeke stvori im se odjeliti sunčani bog. Taki bog, Sunce na prvome skoku na nebu, još nam sija u mladome krilatome Hrelji našega epa.

U srpskoj historiji, za vrijeme posljednjih Nemanjića, ima jedan Hrelja, koji se na gornjoj Strumi u Makedoniji, posjedom znamenite krajine i silom oružja, promeće tamo amo, od oslabljene Bizantije do jačajuće Srbije. Najposlije, zavolio srpske svoje gospodare, a bio, u dvoru Silnoga Dušana, protosebast, pa i najviši dostojanstvenik, kesar. Iza burnog života, pokalugjeri se i prestavi se g. 1343, u rilskom manastiru[1].

Ovaj historični Hrelja nije, nizašto, krilati Hrelja naših pjesama. Osim slučajnog sudara istoga imena, ni spona najtanja jedno s drugim licem ne veže. Epski Hrelja viječan je mladić, „rogjeni mladić", kao što vrlo značajno veli pjesma[2]. Urogjena ta mladost hvali mu se, gdje je god o njemu govor: „Lijep mladić, pa se zakitio[3] — vino pije, nausnice smije"[4]. Dive se vile njegovoj mladenačkoj ljepoti[5], pa i samo ime mladića ep rado previja u oblik deminutivni, kao što: „Hreljica", ili „Krilatica". A kako mladost, tako i krila postojano su odličje Hrelji: „Ja da ti je okom pogledati, — kad s' obuče jedan krilat junak! No da vidiš divna gjuveglije, — gjuveglije, Relje krilatoga! — Nije šala jedan krilat junak! — Nije šala krila i okrilje! — A jadan ti prema njemu Marko! — I jadan ti Miloš vojevoda! — Vilovita konja pojahao[6]". Ta su

[1] Ruvarac, *Prilog k ispit. srpskih pes.*, str. 65—6.

[2] Petranovića *pjes.*, knj. III, 35, v. 119.

[3] Id. ib. v. 133.

[4] Id. knj. III. 54, v. 85.

[5] Ovo u Petranovićevoj zbirci; a, u Vukovoj, Leka sestri Rosi govori: „Ako li si, sestro, naumila, — da ti uzmeš krilata junaka, — da ga grliš, a da se ponosiš, — uzmi, sele, Relju krilatoga" (knj. II, 40, v. 438—41).

[6] Vuk. *pjes.*, knj. II, 40, v. 185—93.

Digitized by Google

krila zlatna: „Relja Bošnjanine — zlatna hrani u ramenim krila, — na krilu mu soko tica siva“[1]. Krilima, što ih junak „hrani“, „ima“, „rasklapa“[2], on „se izvija nebu u visine“[3]. Otkle se izvija? „Povi se magla od istoka . . . a iz magle ispanuo junak . . . na sivalju krilatu“[4], kaže pjesma. Megju epskim junacima, Hrelja je čauš[5]. Na njemu sijeva oko vrata crveni rubac, poša[6]. A šta je Hrelja? „Junak sav od vatre žive“[7].

Iz ovog epskog opisa vidi se još čistije, nego iz samih pučkih priča, da krilati mladić na krilatom konju jest mlado ogranuto Sunce. Pribrati, te složiti zajedno, razmetnute riječi epa isto je, što sklopiti sliku boga. „Sav od vatre žive“, a s „pošom“, s crvenim osjevom oko divne glave[8], bog, hitri „čauš“, hitri vijesnik slavja dnevnog, „ispanuo na sivalju krilatu, izvio se od istoka iz magle, krilima i okriljem izvio se nebu u visine“. Sivi konj i siva magla označuju izlazak iz noći, a pokazuju i na oblake, koji obično prate sunce na izhodu i zahodu. Hrelja izvio se iz magle, kao što na više čusmo, da Momčilo u mitičnoj magli rastade se s ljubom svojom[9]. Važno je i mnenje obližnjih nam Bugara o nastanju Hrelje. Narod u Bugarskoj na pitanje: Otkud junak Hrelja? kaže: Od mora[10]. To je, dakako, mitično more arijske noći.

---

[1] Petranovića *pjes.*, knj. III, 22, v. 302—4.

[2] U epu, passim.

[3] Petranovića *pjes.*, knj. III, 35, v. 255—6.

[4] Id. ib., 34, v. 361—6. Za Hreljina konja sive boje gledaj, u istoj knjizi, i pjesmu 29, v. 131—2.

[5] U epu, passim.

[6] Ovaki rubac, baš kao njegovu biljegu, navodi jedna pjesma bosanska o tri vojvode, o Kraljeviću Obiliću i Hrelji: „A na Relji poša sijevaše“ (Petr., knj. I, 110, v. 21.).

[7] Petranovića *pjes.*, knj. III, 35, v. 173.

[8] O zračnoj glavi mladoga Sunca, kojoj se začudiše Arijci, a Heleni uličiše u svome Κέφαλος, vidi, na str. 76—9, sjajnu raspravu M. Müllera: *Vergleichende Mythologie.*

[9] Vidi na str. 188.

[10] M. Pjerotić (u *N. Listu Zad.*, god. 1884, br. 80), koji priopći, prevedene, i ove stihove: „Pa mi sede junačina Hrelja, — te iskrši granu bademovu. — Stade kleti aga Asan-aga . . . Odgovara junačina Hrelja: — Ne kuni me, aga Asan-aga! — Imam ljubu gospodskoga soja, — mesto hleba, bademom se hrani“. U mitologiji arijskoj. badem, uz rano svoje cvijece, bilježi rano vrijeme (Gubernatis, *Myth. des Plantes,* pod *Amandier).* Što se tiče postanka i stana Hreljina, naš narod misli, da je Bošnjak iz „Jenje Pazara, pokraj Raške“ (Vuk *pjes.*, knj. II, 40, v. 169—70). Ovoj lokalizaciji mita ja ne znam

Digitized by Google

U Vukovoj zbirci pjesama Hrelja nije nigdje glavnim i jeditim predmetom pjevanja. Dašto, velik je junak, biće odlično s krilâ i okrilja, ali se pomalja uz druge junake. Druguje, u zbirci Petranovićevoj, navlastito s Markom, no kao da je Hrelja junak vigjeniji. Jedna pjesma iz Hercegovine[1], izatkana obilatom žicom mita, donosi nam one iste prikaze, koje mi poznajemo iz priča o trojnome konju Sunca, o Sunčevoj rgji u nevidnoj noći, o mirisavoj svježosti i o braku njegovu s jutra. Krilati Hrelja, s drugom Kraljevićem Markom, ide, da gleda čudo neko: „Na Golubu visokoj planini, — gdje imade zelena livada, — po livadi trava gjetelina, — po njoj pasu dva vrana gavrana; — to ne bila dva vrana gavrana, — već dva konja od jedne kobile, — zlatne su im grive do koljena, — i lijepe kite do očiju . . . na sred polja zeleno jezero, — kod njega su na sastanku vile, — svake evte tri bijela dana, — sve okreću kolo naokolo“[2]. Vidivši to, Hrelja „zapjeva tanko glasovito: — kako Relja tanko popijeva, — planina se planini odziva, — a dolina dolini doziva, — a sa gore polijeće lišće“[3]. Ali Hrelji nije još pravo doba: vile mu „uklone dva konja velika . . . oba vranca od jedne kobile, — pozlaćenih griva i perčina“[4]; pače, vila „najmlagja“ Hrelji „oči pomračila, — pomračila, pa ih iskopala“[5], a uhvatila pod njim i trećega konja, crvena, konja „alata“[6]. Nego ista vila, koja ga liši vida, junaku zatim „rashodi tamu“[7], te progleda. Da to izvede, ranjenog Hrelju

pravog razloga. Da rečem: to je s toga, što u kršnome jugo-istočnom kraju Bosne, do Raške, ponajdulje udrža se starovjersko štovanje boga, time ne bih mnogo zadovoljio čitatelje Niti bi koristilo reći, da sunce iza vrlo izdignute pazarske visočine granjiva baš u punoj slavi. Inače narod. ako i zna sjedište Hrelji, ne zna mu za oca i majku: „Što mi kažeš Relju Krilatoga . . . od koga je gjeda i koljena, — ko li otac, ko l' njegova majka? — Ja sam čula, gdje pričaju ljudi, — da je Relja Pazarsko kopile, — našli su ga jutru na sokaku, — Jegjupkinja njega odojila, — s toga ima krila i okrilje“ (v. 482—92). Ja prihvaćam riječ ovdje, da su Hrelju „u jutru našli“.

[1] Petranovića *pjes.*, knj. II, 23

[2] V. 13—20 i 25—8.

[3] V. 138—42.

[4] V. 172—5.

[5] V. 206—7.

[6] V. 205. U pričama, pojavi nam se trojaki konj boje crne, rigjaste i bijele, a ovdje je boja dvaput crna, a onda crvena, koje jednako izražava dva maha noćna i treći jutrenji, pa služi i dokazom izvornosti pjesme.

[7] V. 303.

Digitized by Google

vila „umiva studenom vodicom, — a kadi ga svakom mirodijom“[1]. Iz ovih riječi kao da nam odiše sav miris jutrenjeg orošenog bilja. U tom kadu, „mladi“ Hrelja privjenča sebi vilu „odviše lijepu“[2], najmlagju, čas prije njemu ljutu i nemilu, a sada nježnu vidaricu. To jest: prekuživši mrzost otamnjele Zore, mlado Sunce ruči se s mladom rosnom Zorom, koja, prehodnica s jutra, bogu „rashodi tamu“ na stazi neba.

Sunce je maloviječno. Mladi junak, nakon presjajnoga ali kratkoga hoda, strada pri svršetku svakoga dana. Vila Hrelji „oči pomračila, — pomračila, pa ih iskopala“, malo prije reče nam pjesma. Ovo isto platno mitično, ako i drugim nitima, snuje opet jedna pjesma iz Petranovićeve zbirke[3]. Krilati junak bolji je od Miloša i od Kraljevića Marka[4], pa nakanio se, da ih spasi od Arapâ i od arapskoga strašnoga jaza: „Arapi su endek prokopali, — u dubinu trista endezeta, — u širinu trista i četiri“[5]. I zaista spasio dva druga, dok „uzeo“ jednog „pod lijevo“, a drugog „pod desno pazuho“[6]. Nego, odmah potom pogibe od najnenadnije smrti: „okrenuo oči i obrve“[7] Arapki, i od te žene ubi ga strijela. Krilatome Hrelji, Hrelji junaku nedostižnu, postavi Marko kao viteški natpis, uz ove svoje riječi: „Nije majka rodila junaka, — što je majka Relju od Pazara. — Jao, Relja!“[8]

Pošto na više mjesta spazismo, da se adske sile, u našoj tradiciji, rado kriju za arapsko ime, ne će, valjda, puka dosjetka biti, reknemo li, da nam arapski jaz ovdje prestavlja bezadnju tminu noći. Tako i Arapka, koja ustrijeli Hrelju, biće večernja Zora. Ovo barem stoji, da u općoj mitologiji nije nepoznata naša fraza: „okrenuo oči i obrve“. Sunce i Zora Arijaca ginu „okretom“ svojim[9]. A od strijele ženskoga Parisa pokleknu i mladi Ahil,

[1] V. 342 - 4
[2] V. 325.
[3] Knj. II, 24.
[4] V. 35: „Bolji Relja za sedamnest Marka“.
[5] V. 55—7.
[6] V. 85—6.
[7] V. 92.
[8] V. 102—4.
[9] I Zorina ovaka pogibija priča se, u nas (Vuk. *prip.*, 24): „Bila je nekaka gjevojka, koja nije rogjena od oca i majke“ (nije ni Hrelja rogjen od ljudskog oca i majke), „nego je načinile vile od snijega, izvagjena iz jame bezadnje prema suncu Ilijnskome“ (Zora u juliju), „vjetar je oživio, rosa je podojila, a gora lišćem obukla i livada cvije-

Digitized by Google

junak nad junake, s koga takogjer kao da nam baca svoj sijevak mlado Sunce.

Sunce, u večernje doba njegove propasti, kao boga napose posmatraše i Heleni, sazdavši plastični lik Hipolitov. Ἱππόλυτος znači: „onaj što ima otpregnute konje“, a jeste Sunce, koje, pri zahodu, već raspregnu kola svoja, te ide nevidom[1]. Zna se, da u Arijaca mitična zamisao Sunca progje kroz tri stepena razvitka. Sunce bi iz prva zamišljeno kao vrljajući točak, onda kao nešto „brzo“, a pošto je brz i konj, kao „brz konj“, zatim kao „konjik“, jal „vozač na kolima“, ovo potonje helenski Belerofon-Perzej, jal Hipolit. Srbi i Hrvati, dakako, nisu svoje bogove dotjerali prema harmoničnoj i jasnoj slikovitosti bogova Helade; ali tri ona stepena razvitka, glede Sunca boga, preturiše i oni. Mislim, ima za to dokazâ. Da je Sunce, kod nas, nekad smatrano kao točak, kolo, nagovješćuje „kolasta“ azdija, što pristoji pouzvišenijim junacima pučkog pjevanja. Pak i stih, koji na više čusmo u pjesmi o Hrelji, da, naime, vile „sve okreću kolo naokolo“[2], iz početka bješe zar mitična fraza strogo realnog smisla, te hoćaše reći: oblaci tjeraju kolo sunčano. A sunčano kolo vigja se i na Jabučilu. Nego krilati naš konj već označuje drugi stepen prisjeta mitičnog, iza kojega naši oci pregjoše i na treći, s krilatim junakom. Samo, što naš Krilatica ostade jahač, dok megju Helenima sjedne u vratolomna tragična kola: on je Hipolit, mladić uzorite ljepote i uzorite čistine. Ipak, mnoge spone skopčavaju Hipolita s našim Hreljom i Momčilom. Njega upropastila Φαῖδρα, vidna, po imenu naša Vidosava, pa onda sama poginula, kao što i naša žena. Hipolita smače noćni Herme pod kacigom, pod „večernjim tmastim pramenom oblaka“[3], ili, po morskoj nemani, smače ga morski Pozidon, koji je

ćem nakitila i naresila. Ona je bila bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca, da se take na svijetu ragjalo nije, niti će se ragjati“. Na nogama trčući, brža je od svakog konjika, pa otvorila trkiju, da je uzme za ženu ko će je preteći. Sam carev sin mogao pristajati za njom, no i to vrlo mučno. Kad je dostigne i uhvati, turi on djevojku za se na konja; ali, „kad dogje u najvisočiju planinu, obazre se, kad li mu gjevojke nema“. Iščeznuti će naime, prebrza trenutna Zora, netom je mlado Sunce na nebu odskočilo.

[1] V. Puntoni, *Studi di mitologia greca ed italica,* u proučenoj i prozirnoj raspravi: Sulla formazione del mito di Ippolito e Fedra, Pisa 1884 (cap. III).

[2] Na str. 198.

[3] Puntoni, *Ippol.,* p. 54.

Digitized by Google

mladiću pradjed; a Momčilu dogje glave noćni Vukašin, kod „jezera vražjih", gdje „se povi jedan pramen magle"[1]. Izmrcvarenog Hipolita izliječi na nov život vidar Asklepij; oslijepljenog i nagrgjenog Hrelju ozdravi vidarica vila.

Sa Suncem trojnim u noći, i sa Suncem, koje se diže u slavi i silazi u bijedi dana, još ne uhvatismo sve slike Sunca boga. Od dnevnoga Sunca omašnije je ono, što redi godinu. Osobito mladog boga mlade godine Srbi i Hrvati željkovali, da im iskoči žarki i veseo; o dobrotvoru tome himne njihove romonile zvukom najglasnijim. Staro vjerovanje u Sunce ovo, skoro u cjelosti, stoji pred nama, jer se ona vjera ukruti, kao okami se, u božičnim običajima, koji se posvuda, manje ili više poganski, potežu u narodu. Naši oci, kad se pokrstiše, od božića Sunca premetnuli govor na božića Isusa[2].

Godišnje je Sunce pravi davalac, pravi Dabog, jer daje ljetinu; pa njega pri uzlazećoj trci do ljetnog suncokreta, a silazećoj do suncokreta zimnog, praćaše najveća sućut. Kao što dnevno Sunce ima noćnu nepriliku, tako i ovo godišnje pada u vitešku nevolju, sve veću i veću, čim mu se staza nebesna sve to većma snizuje, u drugoj polovini godine. Bogovi već ostarili, pa njih sapeli tamni dušmani, zlovarni duhovi. Svezali Vida, njegovu ženu i Sunce. „Tako mi ovijeh zauza Hristovijeh!" još jednako zaklinju se ljudi u području jekavskoga narječja[3], na nesvjesnu uspomenu Sunčeva sužanjstva. Kad su tamo pokladni dani prije božića, domaćin prvom čašom vina, i prvim riječima zdravice, sjeća na te zauze, ili poklade: „Zdravi ste, gjeco! Zauzi Hristovi na zdravlje i na radost nam došli, a zdravo nas i vesele ostavili, da Bog da!"[4] Domaćin želi, da zauzi dogju na radost, jer na ljude oni mogu navući i žalost i pomamu, kako to dokazuje ova druga kletva: „Tako me ne smeli i ne pomamili zauzi Hristovi!"[5]. Po božjem primjeru, vezali bi se i ljudi, pa otkupljivali. Od ovoga obreda neznabožačkog dogjoše sadašnji pučki praznici, *materice* i *očići*, ili *oci*. Padaju materice u predposljednju nedjelju pred božić, a očići u posljednju.

---

[1] Bugarskome Hrelji prva je postojbina, rekosmo, taman more.

[2] Kako poznajemo hristjanstvo, ne će biti baš velika muka, da se razluči, malne u svakom slučaju, što je hristjanski, što li poganski obred božićni.

[3] Vuk. *rječ.*, pod *Zauzi.*

[4] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 11.

[5] Vuk. *rječ.*, pod *Zauzi.*

Digitized by Google

Ili uoči, ili u jutru nedjelje, osobito djeca hoće da užetom, ili čim drugim, vežu majke i oce, koji se od toga darom kakvim otkupljuju[1]. Ova općenita zimska vežnja i Sunca i ljudstva već se verala i po arijskoj pameti. Indijski Varuna i Yama, bogovi čiče zime i noćne tame, vežu konopima svojim sve božje stvorove.

Na vežnju maloga boga, osim izraza „zauzi Hristovi", pokazuju i „poklade božićne", koje su, u govoru jekavskom, sinonimne sa Hristovim zauzima[2]. *Po-klade,* ili *po-kladi,* biti će riječ skrojena kao po-nedjeljak, po-podne, po-večerak, uz značenje: po kladama, ili poslije klada. Klade su tamnica, kako nam kaže izreka: metnuli ga u klade. Ja bih mislio, da božićne poklade prestavljaju pogansku gozbinu, pri nastupu tamnovanja božjeg. A čemu su se onda, u vrijeme neveselo, ljudi častili? čemu pokladovali? Moguće s toga, što se prilagalo jela i pila bogovima zamrlim i utamničenim, što se njima davala daća, kako se to činilo i na ispokoj duše čovječje, nakon svakoga pogreba. Mijenom svjetlosti čamaju, u klade zapadaju, svi svijetli bogovi[3]. Za to, kod Srbâ i Hrvatâ, bilo i svakojakih bogovskih poklada, koje se, poslije, prenesoše na svece i blagdane hristjanske. Naš narod sada drži poklade: božićne, gospogjine, arhangjelove, Petrove, Mratinske, bijele, mesne, i valjda još koje

Što se zavezalo, hoće da se i razdriješi. U oči božića zaklana je crna ovca, rek' bih na žrtvu baš tamnim duhovima[4]. Na 20 decembra, uz najveće propadajući dan, onemogao konačno Vid bog; no, licem na dan slijedeći, bog se pridigao, i rodio mu se božić. Po patronimičnom nastavku ić, *bož-ić* naprosto znači mali bog, bogov sin[5]. To je mili i slatki bogo, jal božo, kome mladome primijenjeni su nježni *gjetinci,* kao što starome bogu očići i bogovoj ženi materice[6]. Božić je spućen, dok se ne odveže te se nanovo rodi. Sunčanog boga, koji se vječito pomlagjuje, simbolizira koje-

[1] Vrčević, *Tri glavne sveč.* i Vuk. *rječ.*

[2] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* str. 11: „Zauzi (pokladi) Hristovi".

[3] Kao što iz Udbine, tako i iz „kršne Kladuše" zlobni Turci rado izlijeću, u pjevanju narodnom. Kladuša je, doduše, mjesto u zapadnoj Bosni, pa ja ne ću da u ovo upirem.

[4] Vrčević, *Niz. prip.,* str. 98: „Na očiće . . . sasnio je neobičan san, i u sanku probudivši se, prekrsti se i reče: Bože daj sprama dobru! U oči božića zakolje pecivo, jednu crnu ovcu, od koje spremi desno pleće . . ." — Vidi i *Tri glavne sveč.,* str. 21.

[5] Miklošić, *Bild. der slav. Personenn.,* s. 13.

[6] *Gjetinaca* je nedjelja pred *matericama.*

Digitized by Google

kakvo vazda zeleno drveće, šimšir, lovorika, maslina; on je δαφνηφόρος, kako Heleni rekoše za mladoga Apolona i mladoga Herakla; pa će, na dan sada pokrštenih *mladijenaca,* u jutru prije svanuća, jekavska majka uzeti listatu granu takovog drveća, prekrstiti njom domaću vatru i tući redom golu djecu, uz riječ: „Pusti bolest i jade, a prifati zdravlje!“[1] Sve su sveze razdriješene. Božićeva majka skinula povezače, *babine rube*[2]*;* zimni jadi minuli.

Evo nam na okupu božje porodice, već začiljene i zdrave. „Sjaj, bože i božiću!“ ovi prvi uzvik radosti, i prva molitva domaćina, na božić u praskozorje[3], eda bi svima ukućanima sjalo božje Sunce, ide, kako božiću, tako i ocu mu bogu. Badnjak od sirova cera što se siječe uoči božića, i što će vatrom goriti po svoj noći do željno očekivanog ogranka novorogjenoga Sunca, simbol je ukupne te porodice. Pače, više nego simbol, on je čista slika njihova. Badnjak je duhato nešto, nešto živo. Od *bditi,* badnjak je ono što i *budnjak;* a kako je uprav živ, on je, po pučkoj izreci, veseljak[4]. Budni i veseli badnjak oličuje veljega boga i ludoga božića, a kašto i božićevu majku. U stara doba, on davao ljudma i ime, što sluti božju budnost: Budimir, Budisav, Budman, Budin, Budko. Imaju se ložiti dva, ili tri badnjaka[5]. Dva su badnjaka bog i božić. Ovu dvojicu napominje i nužni pridavak uz deblji kraj badnjaka. Kad su tri glavnje, jedna se kaže badnjak, druga badnjačica, a treća dijete.[6] Pokrštene ove badnjake sad zovu u Srbiji Josifom, Marijom i Isusom[7], kakogod što ih naši stari zvahu bogom, božićevom majkom i božićem. Gdje se nalože, triput se pomaknu u napredak. Ako ne na trojno Sunce, a to na oca, majku i sina neznabožačkog doba kao da pokazuju i tri nožića od obilja, za koje ženska pjesma pjeva: „U Božića tri nožića: — jednim reže zaoblicu, — drugim reže kobasicu, — trećim reže česnicu“[8]. Što se još jednako, u nekim krajevima, badnjaci kite lovorikom, pa im se nazdravlja i vinom se napajaju, i ono je neprevarni ostatak bogoštovne službe,

[1] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* str. 17—8.

[2] Babini su rubi dan prije badnjega dana, a inače zovu se i *tučin dan,* valjda dan zaklanih žrtvenih životinja.

[3] Vuk *rječ.,* pod *Božić.*

[4] Zgodno je opaziti, da je baš sunce „veselo“, po pučkom epitetu.

[5] Vuk. *rječ.,* pod *Badnjak.*

[6] Akad. *rječ.,* pod *Badnjak.*

[7] Id. ib.

[8] Vuk. *pjes.,* knj. I 95. U drugim su božićnim pjesmama „tri kite cvijeća“, ili „tri tičice“.

Digitized by Google

negda obavljane na badnji dan oko tih velikih bogova. Najprvi badnjak, koji slika starog boga, valja sav da pregori, da se *preveseli,* kako obzirnom riječju veli Jekavac. Njemu pregorenom napija se, kao osobi živoj: „Zdrav badnjače, moj veseli veseljače! Sretno nam se preveselio!“[1]

Badnjakova vatra, znamen visoke lampe nebesne, ne smije da se ugasi. Dok se ona sama ne utješi, izgorjevši, nju čuvaju, gdje ostali ukućani spavaju, jedno muško i jedno žensko čeljade[2]. Varnice, koje iz vatre izliječu, jesu svete i one. Ono je na lik zlatnih zraka, što će ih, sutradan, mlado Sunce po bijelom svijetu prosipati. Isus, hristjansko sunce naše, rodio se u noćnoj gluhoći, u skromnoj golotinji; Sunce naših pregja neznabožaca ragja se u slavnome osvitu, blista u sjaju božićnoga dana: „Božić ide uz ulicu, te se veseli, — pred njim ide žarko sunce, te mu svijetli[3]“. Kano veličajni triumfator, „dragi, plahi djetić, ognjeni Božić strilama“ stupa u svijet. Ove riječi ne udrža narodna pjesma, ali iz starine nam sačuva M. Držić[4]. Iz njih kano da prama krilata misao otaca naših, gvirećih u božićno nebo. Na plaho dijete sa strjelama gledaju i druge oči, potmurne oči zavidnih mu dušmana, duhova zime i tmine. Da ih prestraše i odklone od božića, pobožnici bučahu i lupahu oružjem, kao što sad izbacuju puške po svoj badnjoj noći. Te duhove jedna pjesma sazda u aždaje[5]. Na opasnome putu, megju strahotama ide božić s kraja jednog na drugi. Kako Sunce, iza dnevnoga hoda, vozi se po nevidnoj pučini, da se opet vrati na prozor istočni, tako mišljahu Srbi i Hrvati, da se, pri svanjivanju nove godine, božić ima na drugu stranu prevesti. Božićna pjesma glasi: „Poručila Božićeva majka: — Tamo ću vam poslati Božića“; pa opet: „Božić zove s onu stranu: Prevezite me!“[6] ili: „Božić viče iza vode: Prenesite me preko vode!“[7] Čuju ga ljudi, gdje „bahom bata, noseći guku zlata“[8]. Eto, i preveze se; ogranu

[1] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* str 26.
[2] Id ib.
[3] Vuk. *pjes. iz Herceg.,* 349, v. 1—2.
[4] Akad. *rječ.,* pod *Božić.*
[5] Vuk *pjes. iz Herceg.,* 321, v. 1—6: „Kad se Hristos na zemlju rodio, — uze njega čista gjeva majka — na lijevu u naručje ruku, — na srcu mu glavu prigrlila, — te š njim šeta kraj vode Jordana; — gledale je proklete aždaje“.
[6] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* str. 24
[7] Petranovića *pjes.,* knj. I, 35, v. 3—4.
[8] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* str. 24.

Digitized by Google

junačko Sunce novog ljeta; ogranu, pa „Božić zove svrh planine one visoke“[1]. Molitelji *sjaču*, srca trepte. Božić strijelja mlade zrake, na skorašnji zator ljute zime; te uzletila k njemu ova ubržena himna: „Granu sunce iza brda, veselo, veselo! — Nije sunce, nego Božo, Koledo, Koledo! — Nosi igru za pojasom, veselo, veselo! — Mahnu igrom na junake, Koledo, Koledo! — Junaci se razigraše, veselo, veselo! — Drugom mahnu na mladiće, Koledo, Koledo! — A mladići na gjevojke, veselo, veselo! — Svak u kolo, Božić nam je, Koledo, Koledo!“[2]

Veselje je veliko, svečanost najveća od sviju. Podigla se oborena godina. Na nebu dvori, „od srme skovani, zlatom se pozlatiše“, veli pjesma božićna[3]. A zlato sunčanog sjaja, kao što nebo, obasjava i ljudske dvore: „Božić štapom bata, — nosi suva zlata — od vrata do vrata. — Na čija će vrata — dat' blagosov zlata? — Na naša će vrata — prosut' šaku zlata“[4]. Uz novu godinu i novoga božića, kano da se i kuća ponavlja. Vatralj, stupa i još koješta, otklonjeno na badnji dan, sad se iznosi, da sve to vidi i posvježi novo Sunce. Odmah obilatim ručkom, gdje se jede glava svake stoke, slaviće se bog na obzorju. Svake vrste žito, eda bi sve rodilo, stoji na stolu. Svečano razlamanje šenične bijele česnice, u prijesno umiješene, pa i svjetiljke užizane, kako se gore na nebu užeže svjetiljka božanstvenog mladenca, i to su pobožni čini, pri kojima službu vrši domaćin sveštenik. Kao što na božić, palilo se jednako, blagovalo se, pjevalo, ustajalo u slavu boga i božića, i za sviju dana idućih, sve do malog božića. Osobito oganj na ognjištu

[1] Vuk. *pjes. iz Herceg.*, 347, v. 1.

[2] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 25. Božićev prevoz kao da nam spominje mutno i kajkavska jedna priča iz Megjumurja (Krausz, *Sagen*, 96). Kraj jedne rijeke boravi stari skeledžija. Ima krasnu ćer, koja nakon sedam godina morala se prometnuti u vilu. Gusta magla nalegla na rijeku; djevojka, a uz nju plemeniti mlad momak, sjede na lagji, dok iz prostorne dubine ori se divna pjesma, pjesma vilinska. Drugom prilikom, djevojka se odvoji od drugoga momka pa je nasred rijeke udušena. Otac skeledžija umre iza nje. Inače, skeledžiju, ili prevozara, iznosi i štokavsko pučko kazivanje o bogonoscu svetom Ignjatiju i svetom Hristoforu. Sva je prilika, da stari Ignjatije i orijaški Hristofor skrivaju staroga boga, koji prevozi božića. Možda i šaljivi priziv: „Pomozite trista i osamdeset bogonosnih otaca!“ spada amo. Bili bi to, u krupno računani, godišnji dani, prevozari nove godine.

[3] Petranovića *pjes.*, knj. I, 38, v. 10—1.

[4] Vuk *pjes. iz Herceg.*, 350.

Digitized by Google

goraše neprestano, i danju i noću[1]. U ovo vrijeme, gdje se god ljudi sretahu, iz punanog srca klikovahu: „Božić se rodi!“, kao što sada hristjanski se pozdravljaju: „Hristos se rodi!“ To bijahu, a i jesu, veseli božićni dani, „natales invicti Solis“, kako, takogje u množini, kazivahu Latini, ti tijesni arijski drugovi naših otaca u misli vjerskoj. K vlačenju božićnih dana doprinese, bez sumnje, i ustroj stare naše porodice. Obitelj, srpska i hrvatska, bijaše sklopljena, stisnuta u samoživu i gotovo samovlasnu zadrugu. Pri mnoštvu domaće čeljadi, uz ljutu zimu i smetove snijega na polju, naosob u domovini zakarpatskoj, svečanost rogjenoga Sunca posta strogo obiteljsko slavje. U božićno jutro, osim polaznika gatara, niko iz druge porodice ne dolazi u kuću, a dolaze, na pobožićnu čast, sve odive, „neka znadu, da imaju rod i braću“[2]. Nego, onomu duljenju ima zar i poteži uzrok. Božićni dani kano da su babine djeteta božića. To barem stoji, da u jednoj pjesmi od Kolede, božić nam se prikazuje čedom, kome treba prvo njegovanje i blažnjenje žensko: „Da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — I božića, Koledo!“[3] Babine, u narodu, traju za kojih sedam dana, t. j. za jedne mjesečne četvrti; a sedam je dana u god od božića do malog božića.

Ako se Hrvati i Srbi silno veseljahu svome božiću, imahu i rašta. Najprvo, bijahu im to „naredili sam bog i božić“, kako veli pučka prečesta izreka. Pa od božića, i od oca mu davača boga, na pregršti im silažahu darovi: toplota, zdravlje, napredak triju rodova, ljudskog, skotskog i zemaljskog, duševna čistina i pokoj. Bez sunčanog žara, svijet bi postao prilika adske slike: jadovita pokrajina tmine, studeni i samrti. Pastirskome, više no ratarskome narodu, kao što ono iz prva bijahu plemena hrvatska i srpska, stoka je glavno dobro, prvo blago; te najvruća božićna molitva njihova prosila „volove vitoroge, konjice putonoge i ovčice svilorune“[4]. Pače, i sam božić zar privigjao im se pod čobanskim ruhom: „Čobanin se naslonio — na grančicu orahovu — tud prolazi mlada moma, — da potkine grančicu“[5]. Od čistoga mlagjanoga Sunca u svemu je spasenje. Prljavi ljudi eno ogreznuli u zimu, u gustu tamu, u grijeh; njih okaljane Sunce hoće da izvlači i razgaljuje.

[1] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 13.
[2] Vrčević, *Niz prip.*, str. 269.
[3] Vuk. *rječ.*, pod *Koleda*.
[4] Vuk. *pjes.*, knj. I, 189, v. 5—10.
[5] Id. 16, v. 11—4.

Digitized by Google

„Na istoku zaigralo sunce — za tri dana i sve bez prestanka, — za tri druga šjede na zapadu, — sunce grije, od grija nas mije“[1], krutom, neotanjenom mišlju, kaže pjesma narodna.

Da poluče ove božje blagodati, Srbi i Hrvati obraćali se, na sve načine, milosnome božiću. Njega zvali i prizivali. Pobožna riječ i pobožne čini kod naših otaca, kakogod i kod Indâ, Latina i Helenâ, imadijahu moć, da prinude i prisile bogove na dijeljenje njihovih milosti. Što se sluti, ono se i sluči; pobožnoj gatnji odgovara božja gatka. Bila, s toga, prava žurba oko začetnika božića, eda bi se, tu namah, u prve dane, zajamčila ukupna ona dobra, koja nosi godina, i koja zli duhovi ljudma zavide. Što se god vrši na božić, sve je nasporno: lopiža navrela od istoka, projahani konj, ovca iz tora dovedena u kuću i povraćena u tor. „Božić baje po svem svetu ovome“[2], veli pučka riječ, t. j. on čara, te diže crne smetnje i spori dobro. Gatalo se i bajalo, onda, na sve strane; a osobito hoćahu ljudi, da božićnom basmom naslute plodnost. Kad se, na badnji dan, badnjaci prespu žitom, i na njih sveže povjesmo; kad se oni obnesu oko uličtâ, a preostavši im ugljen metne na mladu jabuku, ili na drugu voćku; kad najrodnija žena spusti slamu po kući, a pri tom kvoče, šiče, guče, i djeca pijuču za njom, te su po slami i u dimnjak u vis bacani orasi[3], pa i vreća slamnjača služi kao trpežnjak na stolu sve do malog božića; kad se i slama, i pepeo š česnice, i rog od pečenog živoga, odnese u polje i na pitomo drveće; svi ovi, i još drugi običaji, pokazuju na božića, pouzdanog davaoca roda i ploda[4]. Naosob badnjakom, obnešenim oko uličtâ, i ugljevljem, metnutim do jabuke, napominje se bog sunčani. U vedičnoj mitologiji, jabuka uz oblo, rumeno voće, i čela što srče slatki med, kako Sunce upija nebesno vidilo, prestavljaju Sunčevo biće, a *Açvini* „čelama donose mili med“[5]. I

[1] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 73.

[2] Vuk. *pjes.*, knj. I, 190, v. 11—2.

[3] Vilovsky, *Die Serben*, s. 159—62.

[4] Što se tiče slame, na božić posvuda položene, obred taj, bez sumnje, nama dolazi od starine najdavnije. U polju na slami, od Slavenâ i Litvinâ žrtvovalo se bogovima i blagovalo u oktobru, na sijelu cijeloga naroda, ljudi, žena i djece, poslije pobranih sviju plodova. Nego i u daljoj davnini, u davnini Rig-Vede, slama je svečana, pošto se na njoj žrtva polaže. Osobito *Açvini* na tu slamu prizivlju se: „Osvećenom slamom, svijetlim stazama dogjite!“ (Rigv. I, 3, v. 3) — „Poljevajte žrtvu na slami, na troje razdijeljenoj“ (Id. I, 147, v. 4). Tako i u himni VIII, 76.

[5] Rigv. I, 112, v. 21.

Digitized by Google

Grci prozvaše čelom, Μέλισσα, jednu od dviju nimfa, koje kozjim mlijekom nahraniše dijete Zeusa. Ele, svaka je sreća uz svijetloga božića. Od česnice, koju za božićnim objedom razlama domaćin svoj kućnoj čeljadi, drugi dio ide domaćoj sreći, kao što prvi bogu[1]. Božić je ovako, po narodnom vjerovanju, svemu dobru početak. „Zao ti božić!“[2] bješe negda kletva najstrašnija.

Prvi pomak k godišnjemu napretku bješe toliko do pokretača božića, da je otud, na božićni dan, nastalo čudnovato poslovanje *polažajnika,* ili polaznika[3]. Ni pop, ni domaćin, polaznik je sretalac i sluta, u ime božića, a, donekud, i prestavnik božića. Prije njega nitko živ ne smije, na božić, u srpske i hrvatske dvore. Čeka ga domaćin već u oboru, punim sudom vina[4]. Što on nosi uza se žita i povjesmo, koje će preko kućnih vrata prevjesiti, a žito posipati po kući; što ga, na kućnom pragu, domaćica, u tri maha, presiplje žitom, a on joj iza pasa vadi, pa joj sa stope na povrat nudi šipak, ono je namijenjeno na rod poljski i ljudski. Netom ugje u kuću, odmah će k badnjacima; pritiče ih, kreše ih, a gdje od njih otskaču iskre, želi polaženome domu onoliko glava stoke, onoliko uljštâ, sreće i napretka. Božićni polažaj zalazi u najdavnije doba Hrvatâ i Srbâ, po ovima riječima polažajnokove zdravice: „Neka vas jaki Bog i današnji Božić mnogo i za dugo u svakoj sreći pridrži! Dičio se, domaćine, s tvojim porodom, kao danica na vedru nebu, i kitio slavom i ponosom, kao gora s Gjurgjevdanom. Dušmaninu se s oštrom ćordom junački branio, a nikad ne umolio, nego ti pod nogama bio. Ispod svoga visokoga i jakoga šljemena iznosio pod jarko sunce dvadeset i četiri šjemena; tvojim volovima orao, a tvoji sinovi sijali; plugo ti širom gonilo, a raonik s mirom u dubinu ronio, te ti se okretao istočnom i zapadnom. Od neba ti rosilo, a od zemlje rodilo! Ko godj ti za sofrom sjedio i blagovao, svaki se sitan i dovoljan dizao, govoreći: Ko nas je častio, Bog mu samosedmo nasporio, i da Bog prosti ko nas gosti[5]“. Ove, kao čelik, pune a oštre riječi, koje sklapaju skoro sve ćudoregje, ili barem sve žive želje naših praotaca; ove riječi, doista, okali davnina: one izbijaju iz dubine srpskoga i hrvatskoga govora. Pradavno će biti i ovo, što polaznika,

[1] Vilovsky, *Die Serben,* s. 163—6.
[2] Vuk. *posl.*
[3] Vuk. *rječ.,* pod *Polažajnik.*
[4] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* pod *Polaznik.*
[5] Hercegovačka polaznikova zdravica u Vrčevićeve *Tri glavne sveč.,* str. 35—6.

Digitized by Google

kašto, časte jelom i pilom obilnim, a i preobilnim; koje, takogje, sluti na punost i plodnost. Domaćice, u juznim krajevima, primaju od njega šipak; na sjevernijim stranama, kućne žene, da dobiju od srca poroda, bacaju nanj ponjavu, na kojoj one spavaju. U ovom običaju polaznik kano da ima moć božićevu. A ima nju potpunu u ovome drugom. Da se od njega sreća prilijepi domu, gledaju ljudi kako bi na tle pao, te će pod njim izmaći stolicu. Bogodušni polaznik jeste, naravno, i najbolji vračar. U desnome pleću od božićnoga peciva, od žrtvovnoga crnog brava, koga zaklaše na badnji dan, on ti vidi i čita sve kućne sgode za buduću godinu, „kao da su tu pisane“[1]. Od svoje moći i duha dao božić nadahnutome polazniku. Božić, dok brani oda zla, prorok je. On je μάντις i ἀλεξίκακος, kao što bijahu sunčani Apolon i sunčani Herakle.

U božićnim dnevima, tri prva: Božić, Božij dan i Stjepanj dan jesu najsvečanija. Stjepanj dan načini nova religija hristjanska od neznabožačkoga Ženskoga dana, što je sada Jekavcima četvrti dan po božiću. Kakogod, u decembarske tri nedjelje, žaljahu svezane i božića, i boga, i bogovu ženu, tako isto, za tri dana zasopce, sade ih pradjedovi naši slavljahu razriješene, te svetkovaku tri osobito velika praznika: Božić, Bogov dan i Ženin dan. Ova tri dana potječu još iz vremena, gdje Slaveni bijahu na okupu sa Italo-Helenima, jer su ista tri dana Rimljanima „prima, secunda, tertia bruma[2]“. Latinske tri brume padahu na 19, 20 i 21 decembra, te označivahu, kao što i u nas, radosno vrijeme zimskoga suncokreta.

Punim pravom, čudoredno hristjanstvo zabaci Ženski dan. Sad mu nema leturgjije[3], ali mu ima još očitih tragova prijesnog negdašnjeg bogoštovja. Božić bio odagnao jade i nevolje, i s duše zbrisao rgju; no, pri obilnom jedenju mesa i pijenju medovine u zakarpatskoj, a i vina u ilirskoj domovini, stari naši kadikad oneznanili od radosti i božićnoga i božjega dana. Ženski bi ih dan po tom zatekao sitane i napivene. Po gumnima, gdje bi to bilo slobodno od zla vremena, a inače na sijelima pod domaćim krovom, kućna vojska, na čast bogovoj ženi, božićevoj majci, hvatala se u kolo, pjevala, zbijala šalu. Da i šala i pjesma svagda ne bijahu baš tankoćutne, eno dokazâ u sačuvanim poskočnicama toga dana[4]. Iz

[1] Vrčević, passim.

[2] Ovidii *Fasti*, I, v. 393.

[3] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 56.

[4] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 58—9: „O božiću brate! — Napismo se na te, — i dva tri dni po te, — ma ne kao na te“. Kruto

Digitized by Google

usta ljudi, sa prirodom najtješnje sljubljenih, odlijetaše velikoj porodilji, božićevoj majci, mnoga riječ, koju odbi, i odbija, bistra djeva, majka Isusova.

A koja je ona majka božićeva? Po cijelome sklopu dosadašnjega izlaganja skoro je čisto viditi, da majka ima biti poznata nam Gospa, ili Carica nebesna. Što mi ovako velikom vjerovatnošću, ali neizravno, zaključujemo, ono nam ravno kaže hercegovačka čudesna pjesma o „snu prečiste Gospogje". Vuk St. je uvrsti megju pobožne; a pobožnost je očita, no je iz davnine poganske. „Gospogja rodi boga sina", dok „joj raste po kraj srca drvce, u širinu po svemu svijetu, u visinu do vedroga neba". Naime, Gospa, Vidova žena, rajskim drvetom od svjetlosti, koje mi proučismo[1], proizvagja boga sina, Sunce mlado. Evo te pjesme, a u pjesmi nepomućene misli neznabožačke: „Sanak snila prečista Gospogja, — gje joj raste po kraj srca drvce, — u širinu po svemu svijetu, — u visinu do vedroga neba. — Tom' se sanku dosjetit' ne more, — no otide bratu Vasiliji. — O moj brate, sveti Vasilije! — Noćas sam ti čudan san sasnila, — gje mi raste po kraj srca drvce, — u širinu po svemu svijetu, — u visinu do vedroga neba; — ne mogu se dosjetiti sanku. — Vasilije sestri odgovara: — Seko moja, prečista Gospogjo! — Lasno ti se osjetiti sanku: — što ti

i ljubavnu požudu izražavalo kolo, uhvaćeno, rekao bih, od sve čeljadi domaće. Sada, započinju dva starca: „Bumbul pjeva u dubravi; — čuo sam ga ja, — da star može bolje ljubit', — nego mlada dva". Postarije žene prihvataju: „Toliko ti bog pomogo — i današnji dan, — kolik' mogu i tri stara, — kao jedan mlad", a pomlagje završuju: „Pjevala tica pjevica: — Ma što će starcu gjevica? — U starca kosti grohoću, — brzo će starac pod ploču". Niti epična gusla, sa svojim desetercem, ne rastavlja se od ovakovih slika: „Boga moli u majke gjevojka: — Daj mi, bože, iglu od biljura, — i svakoje svile iz Misira, — da sašijem jorgan od behara, — da pokrijem sebe i bećara, — da ja vidim kako bećar spava". Pokrivač ovi od cvijeća, valjda, bögova žena prva sebi sašila, te ležala logom na razbludnoj postelji. Da se znade, što je igla od biljura, kristalna igla nebesna, treba isporediti priču: „Čudotvorna dlaka" (Vukove zbirke 31), gdje djevojka, sjedeći „nad jezerom, zrake sunčane u iglu ulijeva". Priča je *phallična.* Ovo nas ne će da začudi, kad pomislimo na bogoštovje rujanskih Karentina (Saxo Gram., *Hist. Dan.,* p. 294), i na vjerojatnoga boga Pisius u Litvinâ. Nerazumljivi čin plogjenja, i rogjajne organe, obožavali već Indi, pa i Italo-Heleni u svojim priapima. Pri tome, stari ljudi ne zazirali od golote, koju otanjeni ljudski ukus poslije prekri estetičnom koprenom stidnosti hristjanske.

[1] Vidi na str. 154—9.

Digitized by Google

raste u kraj srca drvce, — to ćeš rodit' Hrista Boga sina"[1]. A „porodi ga sveta mati, — ka' sunčani zrak istočni", veli druga pobožna pjesma[2].

Pa i drukčije nam se majka božićeva prizire kao Gospa, Vidova žena. Ova se najradije javlja u pustom obilju vodâ[3], a uz vodu otkravljenu ragja se božić. Kad vjetar duha, kad prvi kišni vihar navješćuje, da će minuti zima i čič, prilazi s mladom godinom Sunce novo. Zima je najveća kad se ragja Sunce[4], ali se onda već i vlaži iduća godina. Još jednako naš čovjek u noći ustaje, i željnim očima prebira nebo, ne bi li gdje, prije božića, spazio oblak, to jamstvo skore mokrine[5]. Suh božić nije nizašto dobar; on sluti na suhu godinu, te će narod reći: „Bog te sačuvao vedra božića i oblačna Gjurgjeva dnevi!"[6] Nasuprot, veli narod: „Da Bog da, da ti raste i napreduje svaka tvoja rabota, kako voda o božiću"[7]. U jutru, na božić, ide se zahvatati žive vode.

Skoro bih rekao, da od bujne, navrele vode božićne, božićeva majka dobi ime Vara. Po hristjanskom koledaru, Vara je, dašto, mučenica Varvara. Ali se nekako čudno prikazuje ta svetica u poslovici: „Varvara vari, — Sav-Sava hladi, — Nikola kusa"[8], a još čudnije u pradavnoj besjedi: „Navrela Vara od Dundulova dola"[9]. Osim „Dundulova dola", znade se i za „konja Dun-

[1] *Pjes. iz Herceg.*, 319, v. 1—17.

[2] Id. ib., 334, v. 3—4. I drugom slikom, osim one rogjaja, naš mit udružuje Sunce s poganskom starom Gospom. U jednoj pjesmi od Kolede, „stara majka uranila svetoj crkvi na jutrenju, na jelenu zlatorogu i parogu" (Vuk. *pjes.* knj. I, 191, v. 1—5). Majka, ovdje, jezdi na Suncu. Već primjetismo (na str. 156), da je jelen zoomorfoza Sunca; a što je jelen zlatorog i parog, Sunce se time još jasnije iskazuje, uz zrakove svoje zlatne i prodiruće.

[3] *Dio I*, str. 75—7 (115 – 7).

[4] „Pitali kurjaka: Kad je najveća zima? a on odgovorio: kad se sunce ragja" (Vuk. *posl.*).

[5] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 18: „Babini rubi. Osviće dan, u komu sve domaće poslove treba zaboraviti, jer je šjutra badnji dan, a prošjutra božić u kući. Biće bilo prevalilo po noći, kad se Vujadin digao i izišao pred vrata, da vidi koje je doba noći i kakvo je vrijeme. Prevuče očima po nebu, i ne bješe mu milo, što nigdje ne opazi ni najmanjeg pramka oblaka, no sve vedro kao cklo".

[6] Vuk. *posl.*

[7] Vuk. *rječ.*, pod *Dobra molitva.*

[8] Vuk. *posl.*

[9] Vuk. *rječ.*, pod *Vara.*

Digitized by Google

dula“[1]. *Vara* kao da je od slavenskoga korena *ver,* otkle i naše riječi *vreti, vir, variti, var*[2], i kao da znači: mlaka voda[3]. Značenje ovo pristalo bi biću znane nam boginje mlakih voda nebesnih. Pristaje pak potpuno rodna krmad, posvećena nebesnoj Gospi[4], kao što i Vari. „Poručuje Varica božiću: — Pošlji mene od prasca nožicu, — da začinim varicu šenicu“, pjeva se, u narodu, poslije Varina dne[5], koji pada u dan četvrti decembra. Varin je dan kao sastavni dio velikih godova decembarskih; a tako se uvro našemu puku jekavskom u srce, da ga, uz odmah slijedeće dane, Savin i Nikolj, smatra svečanim praznikom[6]. Na Varin dan, od Vare se sluti i želi gotovo onoliko, koliko i od božića. Želi se, da krave budu „mliječne“, sočne, a da „se ragjaju jarice, i biele janjice, i djetići, i sinčići“[7]. Sluti se osobito po vari, ili varici, što je izmiješano svakojako žito, kojega za sjedbu ima u kući. S koje strane, uoči Varina dne, ili na Varin dan, navre lopiža s varicom, na onoj baca se sjeme u polje; najbolje je, ako navri s istoka, jal sa sjevero-istoka, najgore, ako sa strane suprotne; jesu li guke na skuhanoj varici, biće bogastva u godini, a biće nesreće, kad su pukotine po njoj. Sretna sjevero-istočna strana je ona, s koje se vraća novogodišnje Sunce. Naslućeno ovako, to je „uvarisano“, „ovarisano“, t. j. pomoću velike majke Vare pogogjeno, postignuto. Blage ruke Vara bahnu megju ljude, „navre od Dundulova dola“. Pogagjamo li drevnoj, a mučnoj riječi smisao, ona se javlja od olujne krajine, uz prvi olujni oblak mlade godine[8].

---

[1] Jaše ga strašni, a mitični, Gjergjelez-Alija iz Udbinje (vidi pjesmu u *Beogr. Vili,* g. 1866, br. 7, i pjesmu 79 Čojkovićeve zbirke).

[2] Miklošić, *Etym. Wört.,* pod *ver* 1.

[3] U zend. jeziku *vâra* je dažd, a u sanskr. *vâr, vâri* voda (Fick, *Vergl. Wört.* I B. s. 213). Da li je s time isporediva naša riječ Vara, ja ne mogu reći.

[4] *Dio I,* str. 78 (118).

[5] Vuk *rječ.,* pod *Varica.*

[6] Vrčević, *Tri glavne sveč.,* str. 14.

[7] Vuk. *rječ.,* pod *Vara* i *Koleda.*

[8] *Dundul,* valjda, od korena *du,* duhati. Arijsko *dhu* znači duhati, ujati, a letoslavensko *du,* ujati. Otud grčko θύελλα, vihar, a naše *duhati* (Fick, *Vergl. Wört.* I B. s. 119, II B. s. 584—5 — Miklošić, *Etym. Wört.,* pod *du).* „Konj Dundul“ bio bi, takogje, olujni konj, možda Sunčev. Ili, ne bi *Dundul* naprosto značio dundo, stric? Kako se Gospa nebesna od mila prozivala *lelja,* tetka *(Dio I,* str. 77 [117]), isto se i Gospod mogao prozvati *dundul,* striko.

Digitized by Google

U društvu mladoga božića, osim majke, vigjamo i drugu ženu. To je Koleda[1]. Da je Koleda neka boginja, stoji, mislim, tvrdo po pjesmama od Kolede, udržanim do naših doba. Koleda stupa odmah na pozornicu, pri prvom početku božićne drame; prvi uzvik pobožnikâ ide k njoj: Koledo! Koledo! Već uoči božića, gomilom mladi „Kolegjani" („Čaroice", ženskim imenom, u Hrvatskoj) igjahu, a gdje i gdje još idu naokolo, po selu, od kuće do kuće, pjevajući o njoj i o božiću. U staro vrijeme, „kolendali" ljudi osobito u Dubrovniku, gdje basamo, više puta, na ostatke od stare religije A negda, i u dubrovačkoj vlasteli gdjekoji nošahu lično ime Kolenda[2].

Otkud Koleda? Pod vidom poredeće filologije, postanje joj je čisto. Po svima pravilima fonetike, *kolenda, koleda,* u starosl. prvi dan od godine, stvori se od riječi latinske *calendae,* ili od grčke καλάνδαι: na boginju koju slavensku ne treba ni misliti[3]. Zgoljno poregjenje jezično ide po tenanu. Ali tumačenje ovo, na polju narodne tradicije i na tegu vjerske misli, ima znatnih poteškoća. Zašto naš puk, u ponavljanom, u vrućem pripjevu, prizivlje Koledu baš onako, kako prizivlje, n. pr. Lelju i Ladu, koje, htjelo se, ne htjelo, ipak su boginje? Čemu tijesna sveza Kolede s božićem i s obredima božićnim, za koje sumnja nije, da ne bi, najdubljim izvorom svojim, bili narodni? Pa kojim povodom, i kojim putem, prigje k Slavenima riječ *kalendae,* ili καλάνδαί, na ništa drugo, nego na samu naznaku prvoga dana u godini, prigje već u davna doba, prije njihova odvoja u odjelite narode, jer je Koleda opća svojina sviju grana slavenskih? Ove mušnoće nadvisuju, čini mi se, jeditu onu, što riječ *koleda,* na osnovu slavenštine, dosad još se ne da razdriješiti.

Nesreća je, što ne možemo božanstvo Kolede da razbistrimo dovoljno niti na temelju onih pjesama od Kolede, koje još postoje. Pjesme, radi jakog odisaja poganskog, bijahu, jamačno, vrlo zazorne; pa nova vjera Hristova, u koliko moguće, isturi iz njih opasnu Koledu. Ali nešto od boginje zadjede se za jedan, ili drugi stih; nešto od nje preplanu i novo tijesto pjesme. Po tima trago-

[1] Kod Čehâ, Koleda dolazi s *Djedkom,* sa starim Djedom.

[2] Daničić, *rječ. iz knjiž. star.,* pod *Kolenъda.* U moje znanje, ime postoji još na otoku Lastovu. Za živo negdašnje bogoštovje Kolede u Dubrovniku svjedoči i to, što dvije hercegovačke pjesme od Kolede idu pod naslovom: „Dubrovčani žene Kraljevića" (Vuk. *pjes. iz Herceg.,* 356 i 357).

[3] Miklošić, *Etym. Wört.,* pod *Kolenda.*

Digitized by Google

vima rekao bih, da i ona djeluje kod puste vode božića: „da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — i božića, Koledo!“[1] Rekao bih i to, da se ona zatim udaje za nekoga kralja, jal kraljeva sina: „Raslo drvo lovorika, Koledo, Koledo! — posred grada Dubrovnika, veselo, veselo! — Pod njom sjede sva gospoda, Koledo, Koledo! — megju sobom v'jeće čine, veselo, veselo! — da ožene Kraljevića, Koledo, Koledo!“[2] A u istoj ovakovoj pjesmi, dalje razvedenoj, nastavlja se: „Margaritu kralj prosio, Koledo, Koledo! — Margaritu majka zvala: veselo, veselo! — Margarita, šćeri moja, Koledo, Koledo! — tebe je doš'o kralj prositi, veselo, veselo!“[3] Drvo lovorika, i ovdje je, po prilici, nebesno drvo od svjetlosti, što toliko puta sretosmo; pa se sumnja nameće, da kraljević, jal kralj, može biti Sunce božićno, vjenčano s djevojkom Zorom.

To barem stoji, da tri djevojke, kako druguju s noćnim Suncem, tako prate i božića. Djevojke posluju i daju obilje, božo ih razregjuje, a nazivlju se božićeve sestre: „U Božića tri sestrice. — Božo sestre razredio: — jednu šalje janjit' ovce, — drugu šalje u vinograd, — treću šalje žet' pšenicu“[4]. Novija pjesma deseteračka kaže jednako: „U Božića tri mile sestrice. — Božo sestre divno razregjuje, — jednu šalje, da šenicu žanje, — drugu šalje, da vinograd trga, — treću šalje, da mu jagnji ovce“[5]. Pošto nam je poznata božja historija triju noćnih Zora, prilično je misliti, da i ove tri sestre nisu drugo, do tri Zore, radljive pri Sunčevu rogjaju, na mladu godinu. Koleda mogla bi biti sestra najodanija, treća Zora. Ona dijete Sunce kupa u vodi, možda u rosi godišnjega osvitka.

U misli, i u običajima našega naroda, božićni se dani ne svršavaju s božićnom trodnevnom svetkovinom. Sunašce mlade godine goji se i raste, kao što svaki živi stvor. Potiho, od stupnja na stupanj Sunce se uspinje na više; ono uzlazi, u vremenu mjesečnom i godišnjem, sve do svoga jeka najvećeg. Što obredi, a što i govor

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Kolenda.* Ovdje mi pada na um stajaća „voda kladenac“ u narodnom pjevanju; no, o etimologiji riječi ne usugjujem se što pripaziti.

[2] Vuk. *pjes. iz Herceg.*, 356, v. 1—10.

[3] Id. ib., 357, v. 1—8.

[4] *Slovinac,* g. 1879, br. 10, v. 1—5.

[5] Vuk. *pjes. iz Herceg.*, 342, v. 1—5. Tri ove sestre dovodi i pjesma bosanska Petranovićeve zbirke, knj. I, 38.

Digitized by Google

pučki, dokazuju ovo. Progjoše tri prva svečana dana; minuše i sedmodnevne babine. Djetić odrastao, te ludo dijete božić postao *mali božić,* postao to sedam dana u god od badnjega dana do prvoga januara, što je mali božić[1]. Na slavu jačega božića, još je običaj, da se nanovo loži badnjak, a da se pritiču svi pridavci prvašnjih badnjaka, spremljeni od Stjepanja, t. j. od Ženina dne. Božić napredovao. Kod Jekavaca, novi ovi badnjak, naložen uoči maloga božića, nosi ime *napredak*[2].

Od suncokreta zimnog, od dne 21 decembra, eto već prevalilo i petnaest dana. Mjesečna je sredina, a božić u naponu snage svoje[3]. Snagom se opasavši, božić nije više, ni dijete, niti mali božić; nego se javlja kao jaki bog, koji smije vojevati na dušmane studeni, koji sve obasjava: „Ogranulo jarko sunce iza planine, — obasjalo vasi svijet, brda i doline“[4]. To je starinsko bogojavljenje, sadašnje vodokršće. Uoči bogojavljenja, u nekim krajevima lože, po treći i zadnji put, badnjake, čim se kaže, da su konačno prestali dani nejakoga, maloga božica. Sloveni i Bugari, u ovome bolji čuvari starinske vjerske misli, božićuju uprav do uoči ovoga blagdana. Što ljudi naši sad drže, da u noći bogojavljenja rastupa se nebo, te neki, po ljutoj januarskoj zimi, noćuju na polju, ne bi to spazili i očima ugrabili; a neki, prije sunca u jutru, kupaju se u mrzloj vodi[5]: ono je preostatak velikoga narodnoga bdenja, gdje se očekivalo jarko Sunce, ovjenčano slavom i ponosom. Dubinske dubine božićevih neprijatelja zatvorene su, a otvorene nebeske visine. Kaže ovo pjesma pravadna, koju još pjevaju Jekavci, na vodokršće: „Molila se prečista Gospogja: — Kijaveto, moje mjesto sveto, — kojeno si od Boga začeto! — Daruj mene ključe od potaje, — od nebesni onije visina, — i onije dubinski dubina, — da zatvorim dubinske dubine, — a otvorim nebesne visine“[6]. Legla zimna sila, Sunce odraslo, pa se i ženi; ženi se u jek najbolji svoga mladoga života, o polovini mjeseca. Gdje u mnogoj narodnoj pjesmi, osobito

[1] Mjesto malog božića, sad se kaže i novo ljeto; no je ovo docnijega postanja. Izraz: novo ljeto, za prvi dan januara, u Srbiji, n. pr., nije poznat.

[2] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 56.

[3] Taka sredina mjeseca bijaše sveta i Latinima. Njihovim *idus* sam Jupiter bješe gospodar.

[4] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 64.

[5] Vuk. *rječ.*, pod *Bogojavljenje* — Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 73.

[6] Vrčević, *Tri glavne sveč.*, str. 74. Riječ *Kijaveto, Kijaveta* (?) može biti, da je nekakva tugja i umetnuta, premda se to teško čini

Digitized by Google

u onima čudesnog sadržaja, veli se: „odgodio svadbu za petnaest dana“, taj svečani rok kao da je ponavljan po nebesnoj historiji ženika božića. A što sada pop, megju Jekavcima, na bogojavljenje, drži u ruci kropilo od bosioka, i to je, valjda, spomenak onoga vjenčanja. Da se Sunce, po nazoru neznabožaca Srba i Hrvata, ženilo taman u doba bogojavljensko, stoji posve tvrdo po ovoj prečudnoj pjesmi, koju hristjanstvo utaman zapreta, jer u njoj još tinja najživlja vatra poganska[1]:“ Car nebesni, kad ženjaše Sunce, — svetitelje zove u svatove: — starog svata Petra u sred ljeta, — prvijenca Gromovnik-Iliju, — a za kuma Krstitelj-Jovana, — dva gjevera dva božja angjela, — barjaktara u proljeće Gjorgja, — starog svata svetoga Nikolu, — pratioca svetog Arangjela. — Otidoše sveci po gjevojku, — u gjevojke svetodue Janje. — Lijepo ih tamo dočekaše, — i lijepim darom darovaše, — svakom svecu što je za kojega: — Iliji daše munje i gromove, — svetom Petru u snope šenicu, — a Jovanu krste i ikone, — angjelima ključe od nebesa, — barjaktaru svetitelju Gjorgju — darovaše cv'jeće u proljeće, — a Nikoli more i brodove, — Arangjelu sve pravedne duše. — S gjevojkom se svati podigoše, — i na nebu trudni počinuše, — najtrudnija svetodua Janja; — sjela Janja kumu uz koljeno, — na kuma je naslonila glavu. — Kad osvanu i ogranu Sunce, — Sunce sjanu, te ugrabi Janju“.

„Dva gjevera, dva božja angjela“, pri ovoj velikačkoj svadbi Sunca, to su dva Vidova konjika, dva Jakšića. Ognjenu svetoduhu Janju, koju Sunce grabi, pa i svu nebesnu gospodu neznabožačke pjesme, upoznaćemo na dalje, redovitim slijedom ovoga rada.

Pri kraju, još jedno. Naši božićni obredi zalaze, starinom, preko zajednice slavenske, jer se dohitaju latinske religije. Čitavo rimsko bogoštovje, o novoj godini, skoro je ono isto, koje i naše. Rimski *Janus geminus,* ili *biceps,* ili *bifrons,* nije drugo u suštini, no naš „bog i božić“. I kod Latina, u početku, bjjahu dva božja lica,

u ovoj molitvi starog i tvrdog kova. Ne bi li *Kija-veta* značilo: spokojni stan, Miroč božji, od slav. osnove *ki,* mir, i *vita-,* stanovati? „Miroč“ je, drugdje u pjesmama, stajaća riječ. Griješim li u ovoj etimologiji, kao što je prilika, molim, da se pregje preko toga, odbijajući to na moje neznanje.

[1] Značajne su i riječi, kojima domaćin, Jekavac, (kod Vrčevića, *Tri glavne sveč.,* str. 71) nutka svoju mladu čeljad, da pjesmu zapjevaju: „Anu gjeco, viknuće domaćin, deder ispjevate onu starinsku našu Bogojavljensku pjesmu, kad se sunce ženilo, i zvalo za kuma šjutrašnjeg svetog Jovana krstitelja“.

Digitized by Google

Clusius i *Patulcius;* prvo stari bog, što zatvara godinu, drugo Sunce mlado, što je otvara[1]. Vjerski obredi, pri otvoru januara, kad se slavio dvoglavi Jano, idu naporedo s našima običajima božićnim. U Janovu hramu bukti uspaljena vatra[2]; tu je česnica, prestavljena bogu;[3] tu su svakojake slutnje i želje za novo sretno ljeto, i sve je prokušano za dobar početak;[4] tu je, napokon, i vječito zelena grančica, i med u košnicama[5], i božični novac, i na novcu lagja prevoza iz stare u novu godinu[6]. U našoj jednoj pjesmi: „Božić, Božić bata, — na oboja vrata, — nosi kitu zlata, — da pozlati vrata — oboja poboja;“[7] a dvoja su, takogje, Janova nebesna vrata[8]. Koliko se meni čini, i sam svjetski Rim nasta na mjestu latinskoga bogoštovja „boga i božića“. *Janus* je *Divanus,* bog svjetlosti; a brijeg Janiculum, do Rima, kano da napominje jednoga *Janiculus,* deminutiv od Jana, t. j. božića[9].

[1] Ovidii *Fasti,* I: „Nomina ridebis, modo namque Patulcius idem, — et modo sacrifico Clusius ore vocor . . .“ (v. 129—30). „Bruma novi prima est, veterisque novissima solis: — principium capiunt Phoebus et annus idem“ (v. 162—3).

[2] Id. ib.: „Flamma nitore suo templorum verberat aurum, — et tremulum summa spargit in aede jubar“ (v. 77—8).

[3] Id. ib. „. . . Janus, cui quum cereale sacerdos — imponit libum, mixtaque farra sali . . .“ (v. 127—8)

[4] Id. ib.: „Ecce tibi faustum, Germanice, nuntiat annum — inque meo primus carmine Janus adest“ (v. 63—4). — „Prospera lux oritur: linguisque animisque favete, — nunc dicenda bono sunt bona verba die“ (v. 71—2). — „Tempora commisi nascentia rebus agendis, — totus ab auspicio ne foret annus iners“ (v. 167—8) — „At cur lacta tuis dicuntur verba calendis, — et damus alternas accipimusque preces?“ (v. 175—6).

[5] Id. ib.: „Quid vult palma sibi, rugosaque carica, dixi — et data sub niveo candida mella cado“ (v. 185—6).

[6] Id. ib.: „. . . stipis adjice causam . . .“ (v. 189) — „. . . navalis in aere . . . signata . . . est forma“ (v. 229—30). Ovid više ne shvaća, ni što je novac, ni što lagja Janova.

[7] Vuk. *pjes.,* knj. I, 194. Mjesto „Božić bata“ u drugim je pjesmama „krače“. Valjda od ovoga krakanja na vrata, božić nazivlje se od Bugara *kračun,* a od Rusâ *koročun,* onaj koji krače.

[8] Ovid. *Fasti,* I: „Praesideo foribus coeli . . .“ (v. 125) — „Sic ego prospicio, coelestis janitor aulae, — eoas partes hesperiasque simul“ (v. 138—9).

[9] *Jan-iculus* od Janus, kao što *agn-iculus* od agnus, *curr-iculus* od currus.

Digitized by Google

Ostatak optativa u staroj slovenštini.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14 srpnja 1886.

PRAVI ČLAN M. VALJAVEC.

Poznato je, da je slovenski imperativ postaćem optativ i da mu je prve osobe u jednini nestalo, a značeńu pravoga optativa jedva ima traga.

Grčki tekst psalma 7, 4—6 glasi: κύριος ὁ θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσί μου, εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός; καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου καὶ καταλάβοι, καὶ καταπήσαι εἰς γῆν τὴν ζωήν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσαι, što je lat.: domine deus meus, si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis; persequatur inimicus animam meam et comprehendat, et conculcet in terram vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducat. Ove riječi u prijevodu staroslovenskom glagolskoga psaltira, koji je Geitler u samostanu na Sinajskom brdu prepisao a izdala ga na svijet jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, glase ovako: gospodi bože moi, êšte stvorihъ se, ašte estъ nepravьda vь rąku moeju, ašte vьzdalъ vъzdająštiimъ mi zъlo, otъpadêmъ ubo otъ vragъ moihъ tъštъ; da poženetъ ubo vragъ dušą moją i postignetъ, i poperetъ na zemli životъ moi, i slavą moją vъ prъstь vъselitъ. — Isto tako glase iste riječi u dva glagolska hrvatskoslovenska brevijara, koja hrani knižnica akademijska. Jedan je brevijar dobavljen iz otoka Pazmana, taj će biti iz XIV—XV vijeka, a drugi iz Kukuljevićeve zbirke iz godine 1470. U prvom navedeno mjesto glasi: ašte vzdah' vzdajuštim' mnê zlo, otpadêmь ubo otь vrag' moihь taštь.., tako i u drugom: ašte v'zdahь vzdajuštimь m'nê z'lo, otpadêmь ubo otь vragь moihь taštь.

Pošto je tijem trima mjestima, koja su vaļa da sva tri potekla iz jedne matice, dovoļno potvrđen oblik otъpadêm, držim da je

Digitized by Google

on rijedak ostatak optativa u staroj slovenštini. ‚Otъpadêmъ' stoji za otъpadêmь[1] i odgovara u svem grčkomu optativu ἀποπέσοιμι, jer kako u — οιμι osobni nastavak μι nije pravi nastavak optativu, koga idu tupi ili sekundarni nastavci, nego je od prve osobe indic. praes. netematskih glagola priuzet i za optativ tematske konjugacije, pa dakle ἀποπέσοιμι stoji za ἀποπέσο-ι-ν, tako je i u staroj slovenštini osobni nastavak mь od prezenta netematskih glagola n. p. da-mь, ušao i u optativ, pa je tako nastalo otъpadêmь za otъpade-i-m. Ta je zamjena mogla nastati s toga, da bi se i oblikom razlikovale osobe od osobe, jer bi, po pravilu da suglasno na kraju riječi otpada, sve tri osobe singulara jednako glasile: padê ili padi od pade-i-m, pade-i-s, pade-i-t. Kako je iz daļnega teksta vidjeti, slovene se grčki optativi za 3. osobu singulara opisno sa *da* i indikativom prezenta: καταδιώξαι, καταλάβοι, καταπήσαι, κατασκηνώσαι = da poženetъ, postignetъ, poperetъ, vъselitъ. I to je opisivańe moglo nastati s istoga uzroka: da bi se razlikovala osoba od osobe.

Ne sjećam se, je li ova stvar već gdje napomenuta ili nije. Ako nije, možda s toga nije, što je u ostalim meni nepristupnim psaltirima citovano mjesto možda prema jevrejskom tekstu, koji baš ovdje posve drukčije glasi nego grčki i latinski.

[1] *U sinajskom psaltiru* ъ, *za* ь *ne smeta, oba se često zamiješuju n. p.* damъ δώσω psl. 2/8 104/11, *a* 131/5 damь; esmъ εἰμί 2/6 6/3 21/11 30/23 50/7 103/33, *a* esmь 24/16 34/3 38/13 80/11 85/1, 2 87/16 90/15 118/94.141.

Digitized by Google

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednice u proslavu petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske književnosti.

I. Sjednica filologijsko-historijskoga razreda od 16. studenoga 1885.

Pokrovitelj: preuzvišeni gosp. biskup J. J. Strossmayer; predstojnik dr. Fr. Rački; članovi razreda: dr. P. Muhić, J. Torbar, S. Ljubić, A. Veber, Sp. Brusina, Ar. Pavić, dr. Gj. Pilar, dr. Fr. Marković, M. Valjavec, dr. K. Zahradnik, P. Budmani, I. Tkalčić, N. Nodilo, dr. G. Janeček, T. Smičiklas; dopisujući članovi: dr. B. Jiruš, R. Lopašić, dr. M. Kišpatić, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik dr. Fr. Rački govorio je prigodno slovo.

2.

Pravi član Tadija Smičiklas čitao je razpravu: „Obrana i razvitak hrvatske narodne idee god. 1790—1835."

II. Sjednica filosofičko-juridičkoga razreda od 18. studenoga 1885.

Pokrovitelj: preuzv. g. biskup J. J. Strossmayer; predstojnik dr. P. Muhić; članovi razreda: dr. Fr. Marković; drugih razreda: dr. Fr. Rački, J. Torbar, Sp. Brusina, M. Valjavec, dr. K. Zahradnik, P. Budmani, T. Smičiklas, dr. G. Janeček; dopis. članovi: dr. B. Jiruš, dr. M. Kišpatić, R. Lopašić, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član dr. Fr. Marković čita razpravu: „O dru. D. Demetru, dramatiku ilirske dobe".

Digitized by Google

III. Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda od 19. studenoga 1885.

Predstojnik: J. Torbar; članovi razreda: Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar, dr. K. Zahradnik, dr. G. Janeček; dop. članovi: dr. V. Dvořak, dr. B. Jiruš, dr. M. Kišpatić; drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, Ad. Veber, P. Budmani, T. Smičiklas, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Pravi član dr. Gj. Pilar čita razpravu: O napredku mineralogije i geologije kod nas za minulih 50 godina.

2.

Pravi član dr. Bog. Šulek čita razpravu: „Naš napredak u prirodnih znanostih za minulih 50 godina.

IV. Sjednica filologijsko-historijskoga razr. od 21. studenoga 1885.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: Š. Ljubić, dr. Fr. Maixner, I. Tkalčić, P. Budmani, T. Smičiklas i dop. član R. Lopašić; drugih razreda: dr. P. Muhić, Sp. Brusina, dr. K. Zahradnik, dr. G. Janeček, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član Šime Ljubić čita svoju razpravu: O napredku arheologije kod nas poslije god. 1835.

V. Sjednica filologijsko-historijskoga razreda od 4. prosinca 1885.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: Š. Ljubić, M. Valjavec, dr. Fr. Maixner, P. Budmani, T. Smičiklas; drugih razreda: dr. P. Muhić, A. Veber, Sp. Brusina, dr. Fr. Marković, dr. G. Janeček, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član P. Budmani čita svoju razpravu: „O napredku gramatike i leksikografije u Hrvatskoj od godine 1835. do današnjega dana".

VI. Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razr. od 5. prosinca 1885.

Predstojnik: J. Torbar; članovi razreda: Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar, dr. K. Zahradnik, dr. G. Janeček; drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, Š. Ljubić, dr. Fr. Maixner, dr. Fr. Marković, P. Budmani, N. Nodilo, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član Sp. Brusina čita svoju razpravu: O napredku zoologije u Hrvatskoj poslije god. 1835.

Digitized by Google

VII. Sjednica filologijsko-historijskoga razr. od 12. prosinca 1885.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: Š. Ljubić, I. Tkalčić, P. Budmani, T. Smičiklas i dop. član R. Lopašić; od drugih razreda: dr. P. Muhić, J. Torbar, Sp. Brusina, dr. Fr. Marković, dr. K. Zahradnik, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član dr. Fr. Rački čita svoju razpravu: O razvitku hrvatske historiografije poslije god. 1835.

Glavna skupština od 16. prosinca 1885.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, J. Torbar, Š. Ljubić, A. Veber, J. Jurković, Sp. Brusina, A. Pavić, dr. Gj. Pilar, M Valjavec, dr. K. Zahradnik, dr. Fr. Maixner, I. Tkalčić, P. Budmani, N. Nodilo, T. Smičiklas, dr. G. Janeček, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Pošto su minule tri godine, na koje akademija u smislu § 6. „pravila" bira sebi predsjednika, pristupi u smislu § 4. „poslovnika" k izboru predsjednika. Glasovalo je svega skupa 17 članova (uključivo s predsjednikom), a izabran bi tajnim glasovanjem većinom glasova na tri dojduće godine opet predsjednikom pravi član dr. Franjo Rački.

2.

Za tim se pristupi k izboru (u smislu § 2. poslovnika) novo predloženih članova. Svih skupa je glasovalo 18 članova a izabrani su:

a) za počastne članove: dopisujući član Štur Dioniz, ravnatelj c. kr. geologijskoga zavoda u Beču, i dopisujući član Stjepan Schulzer Müggenburžki;

b) za dopisujuće članove u matematičko-prirodoslovnom razredu: dr. Fr. Vejdovski, izvanredni profesor na kr. českom sveučilištu u Pragu; I. M. Žujović, profesor velike škole u Biogradu, Nikolaj Aleksandrović Menšutkin, profesor na carskom ruskom sveučilištu u Petrogradu.

3.

Proračun za 1886. godinu, ustanovljen akademijskom upravom i s odobrenjem financijalnoga odbora, bi pročitan i uzet u pretres.

Digitized by Google

Tajnik čita proračun od stavke do stavke, koje su i prihvaćene, a tim je prihvaćen i predloženi proračun za 1886. godinu. Jedino kod Bolléova računa se primietilo, da ga uprava dade od stručnjaka izpitati, što bi takodjer jednoglasno prihvaćeno.

Za tim pročita predsjednik predlog odobren po financijalnom odboru, a glasi ovako:

„Pošto je izkustvo dokazalo, da se uvršćuju u proračun djela, koja nisu akademiji ni u rukopisu predana, pa se često povlače više godina u proračunih; pošto se tim prieči izdavanje drugih djela ili dogotovljenih, ili koja bi se do proračuna mogla dogotoviti; pošto se taj postupak protivi duhu akademijskoga poslovnika (§§ 18 i 20): to se predlaže, neka slavna akadomija izvoli u glavnoj skupštini povodom proračunske razprave zaključiti:

1. U proračun mogu se u buduće uvrstiti samo ona u rukopisu posvema dogotovljena djela, koja, pošto su u dotičnom razredu odobrena, pronadjena su akademijom vriedna za štampanje najkašnje u posljednjoj skupnoj sjednici prije glavne skupštine.

2. Da se uzmogne uvrstiti u proračun čim tačnija svota, ima se dotle po predlogu razrednom ustanoviti takodjer nagrada piscu dotičnoga djela, a uprava akademijska ima se pobrinuti, da financijalnomu odboru (§ 33) pribavi podatke za druge troškove, kao štamparske itd.

3. Ako odobreno i u proračun uvršćeno djelo nebi krivnjom pisca do konca travnja došlo pod tisak, akademija će po predlogu razreda odrediti, da se mjesto onoga drugo koje gotovo djelo izda one godine."

Ovaj predlog bi jednoglasno prihvaćen.

Svečana sjednica od 19. prosinca 1885.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, J. Torbar, Š. Ljubić, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar, dr. K. Zahradnik, M. Valjavec, dr. Fr. Marković, I. Tkalčić, P. Budmani, dr. G. Janeček, T. Smičiklas, dopis. član R. Lopašić, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik čita svečano slovo.

2.

Tajnik dr. P. Matković čita izvještaj o radu akademije za minule akademijske godine.

Digitized by Google

3.

Pravi član I. Tkalčić čita razpravu: O stanju više nastave u Hrvatskoj prije i osobito pod Pavlini.

Sjednica matematično-prirodoslovnoga razreda od 16. siečnja 1886.

Predstojnik: J. Torbar; članovi razreda: Ljud. Vukotinović, Sp. Brusina, dr. K. Zahradnik, dr. G. Janeček i dopisuj. član dr. B. Jiruš; članovi drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, M. Valjavec, P. Budmani, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Dopisujući član dr. B. Jiruš čita razpravu: Njekoje opazke o ucvasti u obće te o pleiochasiju napose; odlučeno, da se štampa u „Radu".

2.

Predložena bi od dopis. člana dr. Fr. Studničke razprava: O nekih vlastitostih verižnih determinanta; odlučeno, da se štampa u „Radu".

Sjednica filologijsko-historijskoga razreda od 27. siečnja 1886.

Predstojnik dr. Fr. Rački; članovi razreda: Š. Ljubić, P. Budmani, T. Smičiklas i dopis. član R. Lopašić; drugih razreda: dr. P. Muhić i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Čitana bi razprava od dop. člana L. Zime: Njekoje većinom sintaktične razlike izmedju čakavštine, kajkavštine i štokavštine; odlučeno, da se štamp.. u „Radu".

2.

Pravi član S. Ljubić izviesti: O jednom do sada nepoznatom rukopisu Ivana Lučića; odlučeno, da se štampa u „Starinah".

3.

Priobćeno je od o. E. Fermendžina: Njekoliko korespondencija Jurja Križanića; odlučeno, da se štampa u „Starinah".

Digitized by Google

Skupna sjednica od 31. siečnja 1886.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, J. Torbar, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar, dr. Fr. Marković, dr. Fr. Meixner, dr. K. Zahradnik, P. Budmani, I. Tkalčić, T. Smičiklas, dr. G. Janeček, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik javlja prežalostnu viest, da je akademija smrću izgubila svoga pravoga člana dr. Jovana Subotića, koji je 28. siečnja u Zemunu preminuo. Pokojnik je pripadao akademiji od njezina postanka; premda nije imao prilike raditi za akademiju, ipak su velike pokojnikove zasluge, koje si steče za napredak srpske i hrvatske književnosti kao pjesnik i dramatik, a u to ime izriče akademija pokojniku „slava".

2.

Odobrena bi odluka matematično-prirodoslovnoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava dop. člana dr. B. Jiruša: Njekoje opazke o ucvasti u obće te o pleiochasiju na pose.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava dop. člana dr. Fr. Studničke: O njekih vlastitostih verižnih determinanta.

3.

Odobrena bi odluka filologijsko-historijskoga razreda, da se štampa razprava dop. člana L. Zime: Njekoje većinom sintaktične razlike izmedju čakavštine, kajkavštine i štokavštine.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Starinah" pravoga člana Š. Ljubića: Izvještaj o nepoznatom rukopisu Ivana Lučića.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Starinah" od o. E. Fermendžina: Njekoliko korespondencija Jurja Križanića.

4.

Filologijsko-historijski razred izabrao je za svoga predstojnika opet pr. čl. dr. Fr. Račkoga.

Filosofijsko-juridički razred izabrao je za svoga predstojnika opet pr. čl. dr. P. Muhića.

Digitized by Google

Matematično-prirodoslovni razred izabrao je za svoga predstojnika opet pr. čl. J. Torbara.

5.

Filologijsko-historijski razred izabrao je opet isti odbor za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika, gg. prave članove: dr. Fr. Račkoga, Š. Ljubića, dr. P. Matkovića, I. Tkalčića, T. Smičiklasa i dop. čl. R. Lopašića.

6.

U odbor za izdavanje starih pisaca hrvatskih izabrao je isti razred gg. prave članove: dr. Fr. Račkoga, A. Pavića i P. Budmana, a filosofijsko-juridički razred gg. prave članove: Janka Jurkovića i dr. Fr. Markovića.

7.

U odbor financijalni izabrana su gg. pr. čl. dr. K. Zahradnik i T. Smičiklas.

8.

Čitan bi zapisnik matematično-prirodoslovnoga razreda od 5. prosinca 1885, kojim se predlaže, da akademija preporuči preuzvišenomu g. pokrovitelju za nabavu rukopis počast. člana Stjepana Schulzera Müggenburžkoga: O hrvatskih gljivah. S obzirom na dragocjenu gradju, sabranu velikim mnogogodišnjim trudom, prihvaća akademija priedlog, koji će uprava izvesti.

9.

Prihvaća se priedlog, da se od gosp. Vuletića odkupi priepis stare kronike za VII. sv. Rječnika, jednu knjigu Arkiva i Ljubićevu numismatiku.

10.

Kr. državno nadodvjetničtvo dostavlja zapisnik o preslušanju Ante Cuculića, koji duguje prinos od 250 for. akademijskoj zakladi. Pošto je dužnik posve osiromašio, prihvaća se priedlog, da mu se dug od 250 for., iz razloga u zapisniku navedenih, odpiše.

11.

Prihvaća se priedlog, da se stupi u zamjenu publikacija s geologičkim komitetom u Petrogradu.

Digitized by Google

12.

Prihvaća se priedlog, da se čitanja u proslavu petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige štampaju u 800 eksemplara s dvojakim naslovom, općenitim i posebnim.

Sjednica filosofijsko-juridičkoga i matematično-prirodoslovnoga razreda od 12. veljače 1886.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, J. Torbar, Sp. Brusina, dr. Fr. Marković, dr. Gj. Pilar, dr. K. Zahradnik, dr. G. Janeček i dr. P. Matković kao tajnik.

Predmet razpravljanja bješe priedlog matematično-prirodoslovnoga razreda, da se proslavi stogodišnjica glasovitoga učenjaka, rodom Dubrovčanina, R. Boškovića, koji je umro 13. veljače 1787. Pošto učena djela Boškovićeva zasiecaju i u filozofijsku znanost, odlučila je skupna sjednica, da i filosofsko-juridički kao i matematično-prirodoslovni razred razprave pomenuti priedlog.

Predsjednik razloživši znamenitost Boškovićevu u historiji znanosti, prihvaća se priedlog, da akademija svakako proslavi stogodišnjicu Boškovićevu.

Za tim pročita predsjednik naslove Boškovićevih djela, koje ima akademijska knjižnica i one, koje ima knjižnica Male braće u Dubrovniku. Još će se potražiti, što ima od Boškovićevih djela ovdješnja sveučilištna i metropolitanska knjižnica, te će se, što bi još možda manjkalo, zamoliti od Male braće u Dubrovniku, ili ako bude trebalo, od koje druge knjižnice.

Predsjednik misli, da bi najprije trebalo izraditi biografiju pokojnikovu, ne samo glede vanjskoga njegova života, nego i glede toka njegovih znanstvenih radnja i raznovrstnih sveza; u to ime svraća pažnju ne samo na dojakošnje biografije, nego i na korespondencije Boškovićeve, kojih ima, kojekuda raztrešenih u dosta velikom obilju.

Za tim bi se imala njegova djela podieliti na znanstvene struke, filosofijsku, astronomijsku, matematičnu i fizikalnu, a svaki strukovnjak imao bi ocieniti, koji je položaj zauzimao Bošković svojimi radnjami dotične struke u historiji tadanje znanosti i kako njegove radnje stoje prema današnjoj znanosti.

Pošto su razredi ove misli predsjednikove jednoglasno usvojili, izabran bi odbor, gg. pravi članovi: dr. Fr. Rački, J. Torbar, dr. Fr. Marković, dr. K. Zahradnik, dr. G. Janeček i dop. čl. dr.

*

Digitized by Google

V. Dvořak, koji će ove priedloge izvoditi i akademiju u svoje vrieme o rezultatih izviestiti.

Sjednica matematično-prirodoslovnoga razreda od 13. veljače 1886.

Predstojnik: J. Torbar; članovi razreda: Lj. Vukotinović, dr. Gj. Pilar i dop. član dr. M. Kišpatić; drugih razreda: dr. Fr. Račkí i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Pravi član Lj. Vukotinović čita nastavak svoje razprave: O samorastnih ružah u Hrvatskoj; odlučeno, da se štampa u „Radu".

2.

Pravi član dr. Gj. Pilar čita razpravu: O djakovačkom potresu; odlučeno, da se štampa u „Radu".

Sjednica filologijsko-historijskoga razreda od 27. veljače 1886.

Predstojnik: dr. Fr. Račkí; pravi članovi: dr. P. Matković, M. Valjavec, P. Budmani, N. Nodilo, I. Tkalčić; drugih razreda: dr. P. Muhić i dr. Gj. Pilar.

Pravi član dr. P. Matković čita nastavak svoje razprave: Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka; odlučeno, da se štampa u „Radu".

Skupna sjednica 28. veljače 1886.

Predsjednik: dr. Fr. Račkí; pravi članovi: dr. P. Muhić, Š. Ljubić, M. Valjavec, dr. K. Zahradnik, I. Tkalčić, P. Budmani, T. Smičiklas, dr. G. Janeček, a dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Odobrena bi odluka matematično-prirodoslovnoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava pr. čl. Lj. Vukotinovića: O samorastnih ružah u Hrvatskoj.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava pr. čl. dr. Gj. Pilara: O djakovačkom potresu.

Digitized by Google

2.

Odobrena bi odluka filologijsko-historijskoga razreda, da se štampa u „Radu“ nastavak razprave pr. čl. dr. P. Matkovića: O putovanjih po Balkanskom poluotoku XVI. vieka.

3.

Knjižara Hartmanova (Kugli i Deutsch) položila je račune o razprodanih akademijskih knjigah za 1885 godinu i izplatila čisti iznos od 2.281 for. 62 nvč. Računi su izpitani od tajnika dr. P. Matkovića i od financijalnoga odbora i pronadjeni su u redu. Financijalni odbor predlaže, da se ugovor s rečenom knjižarom na dalju godinu dana produži. Ovaj bi priedlog jednoglasno prihvaćen.

4.

Čitan je i uzet na znanje zapisnik sjednice filosofijsko-juridičkoga i matematično-prirodoslovnogu razreda o proslavi stogodišnjice Boškovićeve (gl. zapisnik od 12. veljače 1886).

5.

Kr. državno nadodvjetničtvo javlja, da je Ljudevit Švagelj, koji duguje akademijskoj zakladi prinos od 50 for., posve osiromašio, te predlaže, da bi se dug Švagljev odpisao. Akademija prihvaća priedlog kr. državnoga nadodvjetničtva iz razloga u dopisu navedenih, te odpisuje spomenuti dug Švagljev.

6.

Gradsko poglavarstvo pozvalo je akademiju, da bi naznačila one zaslužne Hrvate, kojim će Zagreb na Zrinskom trgu podići poprsja. Predsjednik je u to ime sazvao odbor, koji je gradskomu poglavarstvu predložio 20 zaslužnih Hrvata, kojim bi se imala poprsja na Zrinjskom trgu podići.

7.

Uprava akademijska sastavila je poziv na hrvatskom i latinskom jeziku s popisom akademijskih publikacija, koji će se razaslati na razna učena i književna družtva, da stupe s našom akademijom u zamjenu publikacija. Predsjednik pozivlje pojedine razrede, da naznače ona družtva, kojim bi se poziv imao poslati.

Digitized by Google

Sjednica filosofijsko-juridičkoga razreda od 13. ožujka 1886.

Predstojnik: dr. P. Muhić; članovi razreda: A. Veber i dr. Fr. Marković; drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. P. Matković, dr. Gj. Pilar, dr. Fr. Maixner, P. Budmani, T. Smičiklas i dop. čl. R. Lopašić.

Pravi član A. Veber čita svoju razpravu: O istini; odlučeno, da se štampa u „Radu".

Sjednica filologijsko-historijskoga razreda od 10. travnja 1886.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi: M. Valjavec i dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član M. Valjavec čita razpravu: „Črez" u knjizi kranjsko-slovenskoj i hrvatsko-kajkavskoj do prije 50 godina; odlučeno, da se štampa u „Radu".

Sjednica filologijsko-historijskoga razreda od 28. travnja 1886.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: dr. P. Matković, M. Valjavec, P. Budmani i dop. čl. R. Lopašić.

Prof. dr. T. Maretić čita kao gost svoju razpravu: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba; odlučeno, da se štampa u „Radu".

G. Ljubomirov Stojanović posao je: jedan prilog k poznavanju bosanskih Bogomila, po rukopisu c. javne knjižnice u Petrogradu; odlučeno, da se štampa u „Starinah".

Skupna sjednica od 9. svibnja 1886.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, J. Torbar, Š. Ljubić, J. Jurković, Sp. Brusina, dr. Fr. Marković, dr. K. Zahradnik, P. Budmani, I. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Odobrena bi odluka filozofijsko-juridičkoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava pr. čl. A. Vebera: O istini.

2.

Odobrena bi odluka filologijsko-historijskoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava pr. čl. M. Valjavca: „Črez" u

Digitized by Google

knjizi kranjsko-slovenskoj i hrvatsko-kajkavskoj do prije petdeset godina.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Radu“ od prof. dr. T. Maretića drugi dio razprave: O veznicima, i razprava: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Starinah“ od Ljubomira Stojanovića: Jedan prilog k poznavanju bosanskih Bogomila.

3.

Premda su Bolleovi računi izpitani i donjekle odobreni od kr. gradjevnoga ureda, ipak je g. Bollè posredovanjem predsjednikovim svoj račun od 820 for. snizio na 600 for., a ova bi mu se svota na dva obroka izplatila. Akademija, prihvaćajuć priedlog, prepušta izplatu upravi.

4.

Prihvaća se priedlog, da se zajedničkomu financijalnomu ministarstvu na njegovu molbu pošalju one akademijske publikacije, u kojih su izprave iz njegova arkiva.

5.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je osjeguravajuće družtvo „Slavia“ poklonilo akademiji po dva puta po 10 for.

6.

Na priedlog kr. državnog nadodvjetničtva odpisuje se dug Mirka Drenovačkoga u iznosu od 50 for., što ga duguje akademičkoj zakladi, s razloga u dopisu navedenih.

7.

Prihvaća se priedlog, da se stupi u zamjenu publikacija s prirodoslovnim družtvom u Frankfurtu na Odri, kojemu će se slati „Rad“ matematično-prirodoslovnog razreda.

8.

Akademijski računi o prihodu i razhodu za 1885 godinu, izpitani i odobreni po financijalnom odboru, uzimlju se uz izvještaj pred-

Digitized by Google

sjednikov na znanje i ravnanje (gl. niže), a predsjedniku se podjeljuje absolutorij.

9.

Akademija je po običaju čestitala za imendan preuzvišenomu pokrovitelju, koji je akademiji liepo zahvalio.

10.

Visoki vladni odjel za bogoštovje i nastavu dostavlja izkaz zemaljskoga računovodstva o stanju akademijske zaklade koncem 1885 godine sa 372.121 for. $51^1/_2$ nvč. i proračun iste zaklade za 1886 godinu u iznosu od 15.308 for.

11.

Visoki vladni odjel za bogoštovje i nastavu dostavlja račun o najamnini kuće akademijske u Koprivnici i o zajmu za izplatu dugova Kosovih.

12.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je izplaćen zapis pokojnoga kanonika Kalabara u iznosu od 1000 for.

13.

Akademija je razposlala poziv na razna učena i književna društva glede izmjene publikacija: „Accademia de' Lincei“ i „Accademia di conferenze storico-jiuridiche“ u Rimu prihvatile su ponudu, te stupaju u zamjenu publikacija.

14.

G. E. Bothe podnio je molbu, neka bi mu akademija polovinu duga od 400 for. odpustila, a da će ostatak od 200 for. izplatiti u 10 obroka. Akademija nije pronašla razloga, poradi kojega bi se Botheu svota od 200 for. imala odpustiti, pošto i onako nisu još podmireni svi troškovi za gradnju palače, kojoj bijaše namienjen Botheov prinos od 500 for., što mu je akademija dozvolila reprodukciju Čermakove slike za prodaju. Nu da Bothe može lasnije svojoj dužnosti zadovoljiti, pristala je akademija, da se zaostale kamate od njega ne traže i da rečeni dug može na obroke izplaćivati.

15.

Visoki vladni odjel za bogoštovje i nastavu javlja (15/IV. t. g. br. 3841.), da bi vlada bila pripravna dati bivše vrbovačke slike

Digitized by Google

staro-njemačke škole, nabavljene za umjetničko-obrtni muzej, u zamjenu obrtnih umjetnina, nalazećih se u akademijskoj galeriji slika. Akademija pristaje načelno na tu zamjenu i opunovlašćuje upravu, da se zamjena izvede.

16.

Visoki vladni odjel za bogoštovje i nastavu javlja, da podžupanija osiečka odbija odgovornost za svotu od 67 for., koju da je pokojni odpravnik Živko Blažeković pronevjerio, te predlaže, da bi se rečena svota jednostavno odpisala. Ovaj priedlog visoke kr. vlade prihvatila je akademija jednoglasno.

Izvještaj k računom.

Slavna akademijo!

Pošto je tek prije njekoliko dana izašla XVI knj. historijskih spomenika, koja je štampana na račun god. 1885, nisam htio, a ni mogao do sada sastaviti i zaključiti računa minule godine.

K ovim računom imam malo što sa svoje strane dodati, a to je:

a) Prihod sa 17.110 fr. 08 nvč. izkazuje se za svotu od 3.904 for. $50^1/_2$ nč. manji od onoga godine 1884; jer je god. 1885 izostala zemaljska podpora od 2.000 for. i jer je za 839 fr. 12 nvč. manje knjiga razprodano. I četiri petine akad. zaklade iznosile su za 198 for. manje, jer se je ono, što je god. 1884 proračunano bilo, imalo vratiti. Ali prihod od akademijske kuće u vlaškoj ulici iznosi ove godine za 110 for. više.

b) Unatoč tomu manjemu prihodu akademija je izdala ona djela, koja su za izdanje ustanovljena i priredjena bila, i to 5 knjiga „Rada“, naime 72, 74, 75, 76 i 77, od kojih odpadaju na razred I i II knj. 74, 76 i 77, a na III razred 72 i 75; na dalje knj. XVII starina, knj. XVI historijskih spomenika, rječnika 7. svezak II. diela i Bernardinov lekcijonarij. Osim toga nastavljalo se i nabavljanje i redanje gradje za rječnik, u knjižnici načinjene su u skrajnoj dvorani nove stelaže, da se ondje mogu knjige namjestiti i sama knjižnica udobnije urediti.

c) Vanredni izdatak od 188 for. 70 nvč. (br. 6 sl. b) postao je tim, što prošle godine do zaključka računa nisu bili obredjeni ra-

Digitized by Google

čuni Mesića i Falleschinia o radnjah u sgradi i galeriji prigodom dekoracija sgrade i uredjenja sbirke slika; pak su s toga naknadno izplaćeni.

d) Manjak od 487 for. 31½ nvč. lako se dade protumačiti iz okolnosti navedenih pod a), te je toli neznatan, da će se lako pokriti iz prihoda tekuće godine, koji je već po samoj zakladi akademičkoj za 2.033 for. veći od onoga od prošle godine. S toga ne može biti zapreke, da se djela u ovogodišnjem proračunu naznačene izdadu na svjetlo.

U Zagrebu koncem travnja 1886. Dr. **Fr. Rački** s. r.
predsjednik.

I. Račun

o prihodu i razhodu jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu za god. 1885.

A. Prihod.

	for.	nvč.
1. Cetiri petine čistoga prihoda akademijske zaklade u smislu čl. 15 pravila, koje po odpisu kr. vladnoga odjela za bogoštovje i nastava od 22. travnja 1885 br. 3.355 iznose s kamati od uloženih novaca	13.318	71
2. Čist prihod od kuće u vlaškoj ulici br. 33 . . .	409	75
3. Čist prihod od razprodanih knjiga	2.381	62
4. Podpora preuzvišenoga g. pokrovitelja biskupa J. J. Strossmajera za akademički rječnik	1.000	—
Ukupno . . .	17.110	08

slovom: sedamnaest tisuća sto i deset for. i 8 nvč.

B. Razhod.

	for.	nvč.	for.	nvč.
1. Uprava:				
a) plaće tajnicima, podvorniku, pisaru	1.810	—		
b) nagrade za upravljanje akademijske zaklade	57	—	1.867	—
2. Pisarna			54	62
3. Akademička palača, njezine prostorije, stanovi:				
a) ogrjev	274	—		
b) razsvjeta	29	19		
c) čišćenje, dimnjaci itd. . . .	124	09		
d) pokućtvo	152	50		
e) sgrade: prenapravci, popravci .	223	65	803	43

Digitized by Google

	for.	nvč.	for.	nvč
4. Književan rad, knjižnica i arkiv, galerija slika:				
a) tisak i vez izdanih g. 1885 diela	6.135	53		
b) nagrade piscem	5.296	—		
c) gradja i redanje gradje za rječnik	165	—		
d) plaća knjižničaru, časopisi, knjige, rukopisi, vez, stelaže	1.065	43		
e) nagrada ravnatelju galerije, osiguranje, restauracija slika . .	428	05		
f) trošak oko odpreme knjiga, poštarina, brzojavke	105	99	13.196	—
6. Za pokriće manjka god. 1884 . .			710	14½
5. Izvanredni izdatci:				
a) odplata zajma od 12.000 for. za gradnju palače	735	50		
b) naknadno izplaćeni računi za radnje oko dekoracije palače i u galeriji	188	70		
c) vienci na odar akademika dra. L. Geitlera i prvih hrvatskih prosvjetitelja prigodom 50godišnjice	42	—	966	20
Ukupno . .			17.597	39½

slovom: sedamnaest tisuća pet stotina devetdeset sedam fr. i 39½ nč.

Prema tomu izkazuje se A. Razhod sa	17.597	39½		
B. Prihod „	17.110	08		
manjak . .			487	31½

koji će se podmiriti iz prihoda god. 1886

Opazka na 4 a) i b). Na taj račun izdano je ovih devet knjiga sa 167 tiskanih araka i više tabla Rada knj. 72, 74, 75, 76 i 77; Starina knj. 17, historijskih spomenika knj. 16, akademičkoga velikoga rječnika sv. 7 diela II. i Bernardinov lekcionarij.

Pronašli smo u redu račun o prihodu i razhodu za godinu 1885.

U Zagrebu dne 6. maja 1886.

Financijalni odbornici:

Tade Smičiklas s. r. Dr. **Dragutin Zahradnik** s. r.

Digitized by Google

II. Izkaz

svih na imutak zaklade jugoslavenske akademije znanosti i umjet. spadajućih javnih i privatnih obveznica koncem 1885. godine, po izkazu računarskoga ureda kr. zemaljske vlade 29. travnja t. g. br. 2400.

	for.	nvč.
U hrvatsko-slav. razteretnicah[1]	120.030	—
„ erdeljskih „	133.750	—
„ budimskih „	4.100	—
„ tamišvarskih „	2.000	—
„ odkupnih hrvatskih obveznicah	100	—
„ dionih lutrijskih srećkah	150	—
„ obveznicah lutrijskoga zajma	13.000	—
„ zadužnicah sjedinjena državna duga	30.500	—
„ zadužnicah austr. papirne rente[2]	20.000	—
„ srećkah	52	—
„ dionicah austr. kreditnoga zavoda	100	—
„ 4% ugarskoj zlatnoj renti	11.700	—
„ ugarskih državnih srećkah	100	—
„ dionicah d' assicurazione dalmata	20.000	—
„ zadužnicah parobrodarskoga družtva	100	—
„ privatnih obveznicah	16.218	—
„ štedioničkih knjižicah	221	27
„ gotovini		24½
Ukupno . .	372.121	51½

[1] U toj glavnici je i zapis pokojnoga A. Jakića s 25000 for.
[2] U toj je glavnici zaklada pokojnoga baruna G. Prandava s 10.000 fr.

Digitized by Google

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od carske akademije znanostih u Petrogradu.

Memoires de l' académie imp. des sciences de St. Pétersbourg, VII série, tome XXXII. nr. 14: Über den Tubercularia Persicina, Ditm. genannten Pilz von Dr Christoph Gobi. — Nr. 15: Zur Spectroskopie des Stickstoffs, von Dr. B. Hasselberg. — Nr. 16: Über den Verfasser und die Quellen des pseudo-Photianischen Nomokanon in XIV Titeln, von E. Zacharia von Lingenthal. — Nr. 17: Die Thermodynamischen Beziehungen antithetisch entwickelt, von Dr. Arthur von Oettingen. — Nr. 18: Die Thermalwasser Kamtschatka's, von Dr. Carl Schmidt. — Tome XXXIII. nr. 1: Revision der Ostbaltischen Silurischen Trilobiten, von Fr. Schmidt. — Nr. 2. Beiträge zur Histologie und Histogenese des Knochengewebes, von J. Lilienberg. — Nr. 3: Recherches sur l' orbite intermédiaire de la comète de Faye, dans la proximité de Jupiter en 1841, par Alexandre Shdanow. — Nr. 4: Studien über das Ei, von Ph. Owslannikow. — Nr. 5: Termins-Beobachtungen der Erdmagnetischen Elemente und Erdströme in Observatorium zu Pavlowsk, von H. Wild.

Bulletin de l' academie imperiale des sciences de St. Petersbourg. Tome XXX. nr. 1. 2.

Записки императорской академіи наукъ. 1885. Томъ LI. кньиж. 1. 2.

Сборникъ отдѣленія языка и словесности императорской академіи наукъ. Том. XXXIII. 1884.

Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angrenzenden Länder Asiens. (Zweite Folge.) 1885, Band VIII.

Od c. akademije znanostih u Beču.

Sitzungsberichte der kais. Akademiae der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. Jahrgang 1884, Band CVII. Heft. 1. 2 B. CVIII. Heft. 1. 2. 3. — Jahrgang. 1885. Band CIX. Heft. 1. 2.

Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. XXXV Band. 1885.

Archiv für österreichische Geschichte, 1884. Band LXVI. Hälfte 1. 2. 1885. Band LXVII, Hälfte 1.

Od kr. pruske akademije u Berlinu.

Sitzungsberichte der kön. Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 1885. Nr. 1 — LII

Digitized by Google

Od carskoga universiteta sv. Vladimira u Kijevu.

Академическіе списки импер. университета св. Владиміра (1834—1884.)

Историйско-статистическія записки объ ученыхъ и учебно вспомагательныхъ учрежденіяхъ импер. универ. св. Владиміра 1834—1884.

Исторія импер. универс. св. Владиміра. Томъ I.

Біографическій словаръ профессоровъ и преподавателей универс. св. Владиміра, 1844—1884.

Юбилейный актъ имп. университета св. Владиміра. 1884.

Od kr. akademije u Turinu.

Atti della r. accademia delle scienze di Torino. Vol. XX. disp. 3=8 (Gennaio — Giugno 1885); vol. XXI. disp. 1. (Novembre — Dicembre 1885).

L' ottica di Claudio Tolomeo da Eugenio ammiraglio di Sicilia, scrittore del secolo XII., ridotta in latino, pubblicata da Gilberto Govi. 1885.

Od poljske akademije u Krakovu:

Rocznik zarządu akademii umiejętności. Rok 1883.

Andrzéj Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. Cześć I.

Lud Serya XVI—XVII.

Rozprawy wydzialu historyczno-filozoficznego. Tom XVII.

Rozprawy wydzialu matematyczno-przyrodicznego. Tom XI.

Sprawozdanie komisyi fizyjograficznej. Tom XVIII.

Wewnę trzne dzieje Polski za Stanislawa Augusta. Tom III.

Zbiór Wiadomości do antropologii krajowej. Tom VIII.

Pokucie. Tom II.

Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. Tom III.

Acta Joannis III regis Poloniae. fasc. II.

Archiwum francuskie do dziejów Jana III. Tom VII.

Antiquissimi libri iudicales terrae Cracoviensis. Pars 1.

Historya sztuki w Polsce. Tom III zeszyt 1.

Od kr. akademije znanosti u Monakovu.

Sitzungsberichte: a) der philosophisch-philologischen und historischen Classe der k. b Akademie der Wissenschaften zu München. 1884. Heft V VI. 1885. Heft I—III.

b) der mathematisch-physikalischen Classe. 1885 Heft I—IV.

Sage und Forschung. Festrede zur Feier einhundert und sechsundzwanzigsten Stiftungstages, gehalten von F. Ohlenschlager.

Joh. Andr. Schmeller. Eine Denkrede von Konrad Hofmann.

Od srpskoga učenoga družtva u Biogradu.

Гласник српскога ученог друштва. 1885. кн. 53. 54. 55. 56. 57. 59. 61. 62. 63. 64.

Od estničkoga učenoga družtva u Dorpatu

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1884. Band XII.

Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaf zu Dorpat. 1884.

Od magjarske akademije znanostih u Pešti:

Magyar tudom. akadémiai Almanach. 1886.

Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn, redigirt von I. Fröhlich. Zweiter Band (Juni 1883. Juni 1884).

Digitized by Google

A bünkisérlet és bevégzett bünczelekmény; irta Dr. Wlassics Gyula. 1885, I köt.

A Dunai hajóhadak története; irta Dr. Szentklárai Jenö. 1886.

Monumenta comitialia regni Hungariae, colleg. Dr. Fraknoi Vilmos, Dr. Károlyi Árpád. 1885. vol. IX. (an. 1598—1601).

A Linzi béke okirattára, Szilágyi Sándor. 1885.

A Franczia könyvdisz a' renaissance korban. — Dankó Jozsef. 1886.

Svéd-Lapp nyelv. I. Lule es Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár; — Dr. Halász Ignácz 1885.

A székesi gróf Bercsényi család. (1525—1835) irta Thali Kalman.

A szönyi béke okmánytára, — Majlath Béla. 1885.

A gerinczes állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlödése — irta Mihalkovics Géza. 1885.

Körösi Csoma Sándor dolgozatai. — Dr. Duka Tivadar. 1885.

Magyarországi városok régi számadás könyvei; — Fejérpataki László. 1885.

Ungarische Revue. 1885. Heft I—X.

Archaeologiai értesitö. V kötet. 2—5. szám.

Légtüneti észleletek. — Krusper Istvan.

A magyar tudományos akademiai XLV-dik közgyülésének tárgyai 1885.

Nyelvtudomány közlemények, irta Budenz József köt. 1. 2. 3. — 1884.

Nyelvemlék tár. Régi magyar codexek. XIII. köt. — Volf György. 1885.

Mathematikai és természettudományi értesitö. 1885. III köt. füzet 6—9. IV. köt. 1886. füz. 1—5.

A magyar tudományos akademiai elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 1885. III köt. sz. 1. Emlékbeszéd Tarczy Lajos sz. 2 Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf. — sz. 3. Emlékbeszéd Lönnrot Illés. sz. 4. Emlékbeszéd Baintner Janos. — sz. 5. Emlékbeszéd Guizot Ferenc. — sz. 6. Emlékbeszéd Horváth Cyrill. — sz. 7. Emlékbeszéd Davis József Bernát. — sz. 8. Emlékbeszéd Vandrák Andras. — sz. 9. Emlékbeszéd Konek Sándor. — sz. 10. Emlékbeszéd Dr. Krues Károly Krizosztom.

Értekezések a mathematikai tudományok köréböl. 1884. XI. köt. 10. szám: A Herényi astrophysikai observatorium sarkmagasságának meghatározása. Gothard Jenötöl. — 1885. XII. köt. 1. szám: A napfoltok és a nap felületenek megfigyelése az ó-gyallai csillagvizsgálon 1884-ben. Konkoly Miklos. — 2. sz. Astrophysicai megfigyelések az ó-gyullai csillagvizsgálon 1884-ben. Konkoly Miklos. — 3. sz. Az 1884. évi megfigyelések a Herényi astrophysikai observatoriumon. Gothard Jenötöl. — 4. sz.: Hullócsillagok megfigyelése a' magyar korona területén 1884-ben. Konkoly Miklos. — 5. sz.: 615 állócsillag spectruma Konkoly Miklos. — 6. sz : A napfoltok gyakoriassága 1872-töl, 1884. végéig. Konkoly Miklos. — 7. sz.: Adatok Jupiter physikájához. Konkoly Miklos. 8. sz.: Tanulmányok az égitestek photographálása terén. Gothard Jenötöl. — 9. sz.: A Haynald observatoriumban 1880=1883 megfigyelt napfoltok. Hüninger Adolftol. — 10. sz.: Az 1873. VII. sz. Coggia — Winnecke féle üstökös pályaszámitása Schulhof Lipót.

Értekezések a természttudományok köréböl. 1884. XIV köt. 9 szám: Az associált szemmozgások idegmechanismusáról. Dr. Högyes Endre. 1885. XV. köt 1. szám: Asványelemzési közlemények. Loczka Józseftöl. 2. sz. Gróf Széchenyi Béla közép azsiai expeditiójának növénytani eredményeiröl Kanitz

Digitized by Google

Agost. — 3 sz. Selmecz geologiai viszonyainak előzetes ismertetése. Dr. Szabo József. — 4 sv. A Tátrafüredi Hygiea-forrás vegyelemzése. Scherfel V. Auréltol. — 6 sz. A beregmegyében levö Bilásoviczi Irma-Forrás ásványvizének vegyelemzése. Dr. Nendtvich Károly. — 7 sv.: A szliácsi források chemiai elemzése. Than Károly. — 8 sz: A bártfai fürdö ásványvizeinek chemiai elemzése. Dr. Ossikovszky Jozsef. — 9 sz: A vámfalusi és turvékonyi ásványvizek vegyelemzése. Dr. Nendtvich Karoly. — 10 sz: Bacteriumok az élő állat vérében. Dr. Fodor Jozsef. — 11 sz: Magyarország ásványvizei. Dr. Nendtvich Karoly. — 12 sz: Vizsgálatok újszülött gyermekek rendes hőmérséki viszonyaira vonatkozólag. Dr. Eröss Gyulától. — 13 sz: A szemlenese fejlődésének elsö mozzanatairól a gerinczeseknél. Korany Sándor. — 14, 15 sz: Dolgozatok a k. m. tud. egyetem élettani intézetéből. Jendrassik Jenö. — 17 sz: Magyarország erdőségei. Bedö Albert. — 18 sz: A palaeoarktikus övben élö terrikoláknak revisiója es elterjedése. Dr. Örley Laszlótól.

Értekezések a történelmi tudományok körébol. XII köt. III szám: Az 1637/8-ki pozsonyi országgyülés történetéhez. Zsilinski Mihály. — IV sz: Mabillon János a' diplomatika megalapitója. Horvát Arpád. — V sz: Az 1692-ik évi szőnyi békekötés története. Majláth Béla. — VI sz: A mai Nagyvárad megalapitása. Bunyitay Vincze. — VII, VIII sz: Osszehasonlitó vizsgálatok a praehistorikus kőeszkőzőkröl. Ortvay Tivadar. — 1886. IX. sz: Az 1646-ki Tokayi Tanácskozmány. Zsilinszky Mihály.

Értekezések a' társadalmi tudományok köréböl. 1885. VII köt. IX. szám: A demokratia eszméje és szervezete. Dr. Kuncz Ignacz. X. sz: Szilágyi Márton tanitása az eljegyzésről 1690-oen. Kóvats Gyula. — VIII. köt. I sz: Montesquieu elmélete. Schwarcz Gyula. II sz: Fegyházi tanulmányok. Tóth Lörincz. — III. sz: A szerzői jogról szóló törvény. Apathy István. — IV sz: További adalék a gőrögök politikai irodalmának. Schwarcz Gyula. — V sz: Okirati bizonyitás a középkori magyar perjogban. Hajnik Imre.

Értekezések a nyelv- és szép tudományok köréböl. 1885 XII köt. V szam: A Magyarok eredete és a Finn-Ugor nyelvészet. Vámbéry Ármin. — VI sz: Kiktöl tanult a magyar irni, olvasni? Volf György. — VII sz: A kasztamuni-i török nyelvjárás. Thury Jozsef. — VIII sz: Nyelvészeti mozgalmak a' mai görögöknél. Télfy Iván. — IX sz: Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya. Kálmány Lajostól. — X. sz: A mondat dualismusa. Brassai Samuel. — XI. sz: A Kúnok nyelvéről 's nemzetiségéről. Gr. Kuun Géza. — XII. sz: Isota Nogarola. Dr. Abel Jenö. — XIII. köt. I. sz: Kudrun a' monda és az eposz. Heinrich Gusztav. — II. sz: A votjak nép multja és jelene. Barna Ferdinand. — V. sz: A votjákok pogány vallásáról. Barna Ferdinand.

Mathematikai es természettudományi közlemények. 1885. XX. köt. I. sz: As astacus fluviatilis es astacus leptodactylus. Szigethy Károlytól. — II. sz Adatok magyarország fürkészdarázsainak ismeretéhez. Mocsári Sándor. — III. sz: Crustaceologiai kutatások eredményéröl. Dr. Daday Jenö. — IV. sz: Magyarhoni ritkább ásványfaj vegyi összetételéröl. Dr. Sipocz Lajostól. XXI. köt. I. sz: A rhabditisek magánrajza. Dr. Örley Laszlotol.

A magyar tudományos akademia értesitöje. 1885. sz: 2—6. 1886. sz. 1.

Ungarische Revue. 1885. Heft I—XII. 1886. Heft I—III.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 094 097 623